

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

**ORENBURG'DA ÇIKAN VAKİT GAZETESİNE GÖRE XX. YÜZYILIN
BAŞINDA TÜRKİSTAN'DA İÇTİMAİ VE FİKRİ HAYAT**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN:

AYSUN BAT

İSTANBUL 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

**ORENBURG'DA ÇIKAN VAKİT GAZETESİNE GÖRE XX. YÜZYILIN
BAŞINDA TÜRKİSTAN'DA İÇTİMAİ VE FİKRİ HAYAT**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN:

AYSUN BAT

TEZ DANIŞMANI:

PROF. DR. AHMET KANLIDERE

İSTANBUL 2018

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Aysun BAT'ın "Orenburg'da Çıkan Vakit Gazetesine Göre XX. Yüzyılın Başında Türkistan'da İktisatî ve Fikrî Hayat" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim KALKAN
Üniversitesi Kırklareli Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Uğur DEMİR
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 26 / 11 / 2018 tarih ve 2018/24-05 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür:

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
GİRİŞ.....	1
Kaynak Değerlendirmesi.....	8

1. BÖLÜM: İNCELEME

1.1. VAKİT GAZETESİ.....	12
1.2. TÜRKİSTAN'DA BASIN-YAYIN.....	19
1.3. VAKİT'TE TÜRKİSTAN HAYATI.....	27
1.3.1. Türkistan'da Ticaret ve Tarım.....	33
1.3.2. Türkistan'ın Yönetimi.....	44
1.3.3. Türkistan'da Siyasi Uyanış.....	49
1.3.4. Buhara Emiri.....	53
1.3.5. Hive Hanı.....	62
1.3.6. Türkistan Halkının Karakteri.....	64
1.3.7. Türkistan Kadınları.....	71
1.3.8. Türkistan Uleması.....	73
1.3.9. Türkistan'da Adalet Anlayışı.....	81
1.3.10. Buhara'da Sünni-Şii Çatışmaları.....	86
1.3.11. Türkistan'da Eğitim.....	95
1.3.12. Toprak Meselesi ve Rus Göçmenler.....	104
1.3.13. Silahlı Soygun ve Cinayet Haberleri.....	107

1. 3. 14. Türkistan Tatarları.....	109
SONUÇ.....	114
2. METİN: VAKİT’TE TÜRKİSTAN YAZILARI	
2. 1. Vakit 1907.....	116
2. 2. Vakit 1908.....	163
2. 3. Vakit 1909.....	225
2. 4. Vakit 1910.....	284
KAYNAKÇA.....	420
EK 1: Vakit’te Çıkan Türkistan Yazıları (Kronolojik).....	424

ÖNSÖZ

Yüksek lisansa başladığım sıralarda, değerli danışmanım Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere ile işlediğimiz derslerde aklımı ara ara bir soru kurcalardı: “Tarihin çok uzun dönemlerinde, kurduğu büyük devletlerle Orta Asya’ya hükmetmiş, varlığı ve nüfuzu ile bölgeye Türkistan adının verilmesini sağlamış Türk milletinin, Rus İmparatorluğu karşısındaki büyük yenilgisinin nedeni nedir?” Üstelik buna Türkistan’da Timur İmparatorluğu’ndan sonra Türkistan’da yaşanan maddi ve manevi çöküşün nedenleriyle ilgili merakım da eşlik etmişti.

Tezim için konu seçme arayışında olduğum dönemde, danışmanım Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere’nin elinde mevcut bulunan ve okuduğumuz araştırma eserlerden bildiğim, Kazan Tatarları tarafından Orenburg’ta çıkarılan *Vakit* gazetesinin nüshaları ile tanıştım. Açıkçası, birinci el kaynak üzerinden, ilgilendiğim bir bölge hakkında bilgi edinebilmek heyecan vericiydi. Orta Asya Türk tarihine yoğunlaşmışken, dönemin siyasi ve sosyal hayatına ayna tutan ve uzun süre çıkmış (1906-1918) bir gazetenin içeriğine göz atmak bile, Rusya Türkleri ve Türkistanlılarla doğrudan ilişki kurmak anlamına geliyordu. Çünkü gazete, toplumun o dönemde yaşadıklarını basına yansıtan geniş bir aynaydı. Danışmanımın önerisiyle, bu gazetede yer alan Türkistan’la ilgili yazıları ve haberleri bulmak ve yorumlamak üzerine kurulu bir tez oluşturma fikrinde karar kıldık. Gazetenin edindiği görev de Türk tarihi açısından dikkat çekiciydi. Üslubu ile İsmail Gaspıralı’nın dilde birlik fikrini yansıtıyor, içeriği ile tüm Rusya Türklerini ve dahi Osmanlı Devleti’ni kucaklıyordu. Ayrıca, ilk edindiğimiz fikirlerde, Türkistan’dan dönemin çöküşü ve yozlaşması hakkında iyi tespitler yapabilen yazarların olduğu dikkat çekiyordu. Bu yazarlar, bölgenin sorunlarını mantık çerçevesinde anlatabilen ve yukarıda bahsettiğim soruların cevabını verebiliyordu. Bu nedenle, Fatih Kerimî redaktörlüğünde çıkarılan *Vakit* gazetesinin elimizdeki nüshalarını (1907-1910) kullanarak, Türkistan halkının yaşamını ve sorunlarını tezimizin birinci bölümünde değerlendirmeyi, ikinci bölümünde de transkribe ettiğimiz yazıları başka eserlere kaynak oluşturabileceği düşüncesiyle doğrudan sunmayı tercih ettik.

Tüm bu çalışmayı şahsi nedenlerden ötürü sürekli ara vermek zorunda kalarak hazırlarken beni çalışmaya ikna eden, sabrı ve anlayışı ile bana öğretmen olmayı öğrettiğini düşündüğüm Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere’ye teşekkürü büyük bir borç bilirim.

ÖZET

XX. yüzyılın başları, Türkistan'ın içtimai ve fikri hayatı açısından dikkat çekici bir dönemdi. Kısa süre önce Rus İmparatorluğu tarafından bölge ele geçirilmiş, toplum hayatını ilgilendiren birçok alanda değişimler yaşanmaya başlamıştı. Bu tezde, Türkistan'da yaşanan değişimler, araştırmacılar tarafından daha önce tamamıyla kullanılmamış bir kaynak olan *Vakit* (1906-1918) gazetesi aracılığıyla açıklanmaya çalışıldı. *Vakit*'in 1907-1910 arasındaki nüshaları incelendi ve Türkistan'la ilgili yazılar Latin harflerine aktarıldı. Elde edilen yazıların yoğunluğu dikkate alınarak konu başlıkları oluşturuldu. Dergi yazarlarının toplumun karakterine ve yaşamına ışık tutacak yazılarından ve Türkistan'la ilgili günlük haberlerden yola çıkarak hazırlanan bu tezde, Türkistan halkının söz konusu yıllardaki hayatı, eğitimi, alışkanlıkları, sorunları ortaya konulmaya çalışıldı. Türkistan halkı bölgelerindeki etnik çeşitliliğin getirdiği karmaşayla, bölgeyi Ruslaştırmak amacıyla göçmenler yerleştiren Rus İmparatorluğu ile sorunlar yaşarken; bir yandan da çağın gerisinde kalmış hayat tarzı, eğitim ve kültür meseleleri ile uğraşmak zorunda olduğu görüldü.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Türkistan uleması, Türkistan'da eğitim, Sart.

ABSTRACT

The early 20th century was a remarkable period with respect to Turkistan's social and intellectual life. The region had been recently captured by the Russian Empire, and changes were occurring in many areas of the public life. In the present thesis, the changes in Turkistan are explained through *Vakit* newspaper (1906-1918), which has not been used so far. The issues of *Vakit* between 1907 and 1910 were examined, and the texts about Turkistan were transferred into Latin letters. Section headings were decided by considering the density of the texts obtained. The thesis, which was compiled based on the *Vakit* writers' articles that shed light on the society's character and life, as well as daily news about Turkestan, attempts to reveal the life, education, habits and problems of the people of Turkestan in those years. The thesis reaches the conclusion that Turkistan during that period was not only having problems with the turmoil caused by the ethnic diversity of its people in different regions, and the Russian Empire, which tried to control the country's territory and settled immigrants in order to Russianize the country but also struggling with the country's lifestyle, education and culture issues that were behind the times.

Keywords: Turkestan, Turkestan scholars, education in Turkestan, Sart.

GİRİŞ

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren, Rusya İmparatorluğu Türkistan topraklarını ele geçirmek üzere harekete geçmişti. Bu yüzyıla değin, birbirleri ile zaman zaman mücadele halinde olarak varlığını sürdüren Türkistan hanlıkları, Rus askeri ve siyasi taarruzuna karşı koyamayarak hâkimiyet altına alındı. Rus İmparatorluğu tarafından sırasıyla ele geçirilen Hokand, Buhara ve Hive Hanlıklarının topraklarının bir kısmı üzerinde, imparatorluğun askeri ve idari menfaatleri gereği birçok değişiklik yapıldı. Bu değişiklikler neticesinde, 11 Temmuz 1867'de Rus İmparatorluğu Savunma Bakanlığı'na bağlı Türkistan Genel Valiliği kuruldu.¹ Valiliğin başına, imparatorun aldığı geniş yetkileri sebebiyle “yarım padişah” olarak anılan ve bölgenin ordu komutanı vazifesini yürüten ilk vali olarak General Konstantin von Kaufman (1818-1882) atandı.²

Türkistan Genel Valiliği, çoğunlukla Hokand Hanlığı'ndan alınan topraklar üzerinde kurulmuştu ve beş bölgeden (oblast³) oluşmakta idi: Hazarötesi (Zakaspi), Semerkand, Fergana, Sırderya, Yedisu (Semireçye). Buhara ve Hive Hanlıklarında ise farklı bir idare takip edilerek, bir süre daha Rusya tâbiyetinde olmak üzere kendi hanları tarafından yönetilmelerine izin verilecekti. Bu hanlıklar imparatorluğun, Savaş Bakanlığı ve Dış İşleri Bakanlığı'na bağlı olacaktı.⁴

Yapılan idari bölümlenme, Türkistan'da 5 yaşanacak olan değişimlerin habercisiydi. İşgalin ardından her ne kadar Ruslar başlangıçta Türkistan'ın hayat tarzına

¹ Türkistan'da alınan topraklar üzerinde birçok değişiklik yapılmıştır. Ele geçirilen ilk hanlık olan Hokand Hanlığı'ndan alınan topraklar, 12 Şubat 1865'te Orenburg Genel Valiliği bünyesi altında teşkil edilen Türkistan Bölgesine bağlandı. Buhara ve Hive hanlıkları alındıktan sonra 11 Temmuz 1867'de Türkistan Genel Valiliği kuruldu. 1876'da Hokand Hanlığında sorunlar yaşanınca ortadan kaldırıldı. Ardından valiliğe bağlı Fergana Bölgesi teşkil edildi. 1874'te Amuderya bölgesi kuruldu. 1887'de bu bölge, Sırderya bölgesine bağlandı. 6 Şubat 1890'da Zakaspi (Hazar Gölü civarını kapsayan) bölgesi oluşturuldu. İlâveten, Türkistan Genel Valiliği'nin idaresi için 2 Haziran 1886'da, 331 maddelik bir nizamname kabul edildi. Bknz. Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarik Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 158.

² Türkistan genel valileri hakim oldukları bölgedeki her işle ilgili inisiyatif kullanma hakkına sahipti. Hatta idam davalarını dahi Müslüman kadılar onaylamadan önce onlara danışmak zorunda idi. Kishimjan Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 29-30.

³ Rus idari sisteminde oblastlar üyездlerden, üyездler volostlardan (nahiye), volostlar avul denilen köylerden oluşmaktaydı. Köyleri aksakallar yönetirken, volostların yöneticileri genellikle yerlilerden seçiliyordu. Bknz. B. Tümen Somuncuoğlu, *Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyopolitik Açından Eğitime Yaklaşımı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 22-23.

⁴ Baymirza Hayit, *a. g. e.*, s. 175.

⁵ Türkistan adı ile Türkistan Genel Valiliği farklı ifadeler olmak üzere, farklı sınırları kapsamaktadır. Türkistan kuzeyde Kazak-Kırgız bozkırları, güneyde Buhara ve Hive Hanlıklarını ve Türkistan Genel

karişmayan bir tutum sergilese de varlıkları ve sonrasında artan nüfusları değişimlerin yaşanmasına neden oldu. Bu değişimler, aşağıda giriş yapılacağı ve tezimizde kullanılacak *Vakit* gazetesinin 1907-1910 arasındaki nüshalarından takip edilebileceği üzere siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve birçok alanda Türkistan'ın genel atmosferini belirledi.

Rus İşgalinin Türkistan'da Tesirleri

Rus İmparatorluğu, Türkistan topraklarına etkili bir şekilde nüfuz edebilmek için işgalin ilk devirlerinden itibaren demiryolu yapımına ağırlık verdi. Demiryolu, imparatorluğun hem askeri hem de sonradan ortaya çıkacak göç siyasetine zemin hazırlayacaktı. 1880'de Kızılsu'dan başlayan yol, 1886'da Amu Derya kıyısına, 1898'de Taşkent'e kadar uzadı. 1900-1905 arasında Taşkent-Orenburg arası birleştirildi.⁶ Ele geçirilmiş toprakların güvenliğini sağlamak üzere demiryolu hattı boyunca stratejik noktalara istihkâmlar kurularak, askerî kabiliyetleri ile bilinen Rus Kozakları (Kazaçi) bu hatlara yerleştirildi.⁷ Bu askeri tedbirin yanında, 1861'de Rus köylülerinin özgür bırakılması hadisesi yaşandı.⁸ Topraksız Rus köylülerinin toprak ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla, Türkistan topraklarına yönlendirildiler. Özellikle Kazak-Kırgız topraklarına yapılan göçler bir süre sonra bölge nüfusunun, yerli halkın aleyhine değişmesine neden oldu. Sonrasında Türkistan'ın içlerine doğru göçler devam etti. Yoğun olarak yapılan bu göçleri, sistemli hale getirmek üzere, 1896'da İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak Özel Yerleştirme İdaresi kuruldu.⁹

Türkistan'a ilgi gösteren, yalnızca Rus köylüleri ve Kozaklar değildi. Avrupa usulü ticaret ve tarımı beraberinde getirecek olan Rus tüccarları için bölge bulunmaz bir nimetti. İşgal öncesinde zaten bölgedeki ticareti takip eden Ruslar, işgalle birlikte imzalanan Rus tüccarını koruyan anlaşmalar sayesinde rahat hareket edebildiler. Bölgenin iklimi ve geniş tarım alanları meyvecilik ve getirisi oldukça yüksek pamuk ticaretinin yapılmasına olanak sağlıyordu. Ayrıca, Buhara'nın Karakul bölgesinden elde edilen deri büyük bir ticari meta idi. Rus tüccarlarının ilgisi, bölge ticaretinin bir süre

Valiliği'ni kapsamaktaydı. Bknz. Ahmet Kanlıdere, *19. Yüzyıl Türk Dünyası*, ed. Ahmet Kanlıdere, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013, s. 195.

⁶ 1910 yılına kadar bütün Türkistan'da 3338 km uzunluğunda demiryolu inşa edilmiştir. Bk. A. Z. Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s. 262-263.

⁷ Baymirza Hayit, *a. g. e.*, s. 163.

⁸ A. Z. Velidi Togan, *a. g. e.*, s. 287.

⁹ Ayrıca, 1876'ya gelindiğinde Sırderya Vilayetinde 10.624, Yedisu Vilayetinde 31.930, Zereşşan Bölgesinde 5804 Rus ve yaklaşık 40.000 Rus askeri vardı. Bknz. Kishimjan Eshenkulova, *a. g. e.*, s. 33-35.

sonra Rusya'ya endeksli olarak canlanmasını sağladı.¹⁰ Bu durum yerli tüccarların da işine yaradı ve piyasa genişledi.¹¹ Hatta sermayedar yerli tüccarlar menfaatleri sebebiyle, Avrupa kültürünü temsil eden Rus yaşamını, belli ölçüde benimseyen ve onlarla işbirliği içine giren ilk Türkistanlı grubu oluşturdu. İşbirliği içinde olmayanlar ise sürgüne gönderildi.¹²

Türkistan'a Rus tüccarlarının gelişi çeşitli ekonomik politikalar nedeniyle, bölge ticaretinin bir süre sonra Rus İmparatorluğu'na bağımlı hale gelmesine yol açtı. Sonrasında imparatorluk, gümrük kontrolünü üzerine aldı. Türkistan'a dışarıdan ürün girmesi istenilmiyordu. Hint mallarının girişi yasaklandı ve Buhara-Afgan sınırına el konuldu. Buhara Hanlığı'nın para basma yetkisi, hazinesinin Rus Devlet Bankası'nda muhafaza edilmesi şartına bağlandı. 1886'da eski vergi sistemi değiştirilerek, eski usul (zekât, cizye) vergiler kaldırıldı ve ele geçirilmiş tüm topraklar devlet arazisi sayılarak şahıslardan onda bir oranında devlet arazisi vergisi alınmaya başladı. İlâveten, önceleri memurlara dağıtılan zeamet topraklarından vergi alınmazken, 1881'de bu sistem değiştirildi.¹³

Rusya'ya demiryolu ile bağlı olan Türkistan'ın zaten dünya piyasasına açılması için büyük bir imkânı yoktu. Bu nedenle, var olan her türlü hammaddeden Ruslar faydalandı. Tahıl ekimi tedricen azaltılarak yerine getirisi yüksek pamuk ekilmeye başlandı. Türkistan'ın tahıl ihtiyacı iç Rusya'dan karşılanacaktı. Böylece, bölge tahıl açısından Rusya'ya bağımlı hale geldi. Bol su isteyen pamuğun rahatça yetiştirilebilmesi amacıyla sulama kanalı yapımına ve su kuyusu açımına dikkat edildi. 1884'te 300 hektar ekilen pamuk, 1888'de 12.000, 1890'da 59.000 bin hektara çıktı. Elde edilen pamuk, Lehistan ve Rusya dokuma fabrikalarında kullanılmak üzere, Rusya'nın içlerine demiryolu ile sevk edildi. Pamuğun bu derece ekimi, Rusya'nın ham pamuk ticareti bakımından Amerika'ya bağımlılığını azalttı.¹⁴ Ayrıca başlarda

¹⁰ Ruslar, Türkistan ticaretine II. Katerina'nın hâkimiyet sürdüğü dönemde (1762-1796) ciddi manada dâhil olmaya başlamıştır. Ancak ilk zamanlarda Türkistanlı tüccarlarla anlaşabilmek ve Türkistan piyasasına girebilmek için çok önceleri hâkimiyetleri altına aldıkları ve güvendikleri Tatarları kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle, 1792 yılında Tatarlara ticari konularda geniş yetkiler verilmiştir. Yetkiler sayesinde Tatarlar, Türkistan'da ticaret yapmaya ve bu bölgeye yerleşmeye başlamışlar, ardından Ruslara aracılık etmişlerdir. Ancak bir süre sonra, Hükümet bu durumdan rahatsız olmuş ve piyasadaki çekilmeleri için Türkistan'da Tatarların mülk edinmelerini yasaklamıştır. Bknz. Ahmet Kanlıdere, "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kazan Tatarları", *Türkler*, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Ankara 2002, c. 18, s.

¹¹ A. Z. Velidî Togan, *a. g. e.*, s. 239.

¹² Baymirza Hayit, *a. g. e.*, s. 159.

¹³ Türkistan'da yapılan idari ve ticari değişiklikler için bknz. A. Z. Velidî Togan, *a. g. e.*, s. 239-262.

¹⁴ A. Z. Velidî Togan, *a. g. e.*, s. 278-280.

Türkistan'da pamuk piyasasına henüz girmiş Rus tüccarlar, pamuğun iç Rusya'ya sevki için yerli tüccarları aracı tutarken bir süre sonra simsarlığı ortadan kaldırdılar. Böylece, yerli aracılar mağdur oldu.¹⁵

XX. yüzyıla gelindiğinde demiryolu ulaşımının sağladığı kolaylığa bağlı olarak Türkistan'da gelişen ve şekillenen ekonomik ve ticarî dengeler genel olarak yukarıda bahsettiğimiz gibi, çoğunlukla Rus tüccarlarının eline geçmişti. Rus idaresinin, memurlarının ve tüccarlarının Türkistan'daki varlığı onlar için yerleşim yeri kurma ihtiyacını doğuruyordu. Bu sebeple Rus yaşamını temsil eden, Avrupa usulünde şehirler kurulmaya başlandı. Bunlar genellikle demiryolu istasyonu yanında, eski şehirlerin biraz uzağında bulunuyordu. Bu şehirler, yerli halk tarafından çoğunlukla eski şehrin adına "yeni" kelimesi eklenerek adlandırılıyordu. Müslüman ahalinin sahip olduğunun aksine tiyatro, otel, konsolosluk gibi binaların yer aldığı, sokakları ve caddeleri temiz modern şehirlerdi.¹⁶ Yeni şehirlerde, tahmin edileceği üzere, çoğunlukla Rus vatandaşlar yaşamaktaydı. Rus idari binalarında çalışan Müslümanlar, çoğunlukla tercümanlık yapıyorlardı. Bunun dışında, bir işte çalışmaları söz konusu değildi. Askerlik işleri, yalnızca Ruslara aitti.¹⁷

Rus İmparatorluğu'nun Türkistan'da varlığı, idari ve ticari mekanizmaya hâkim olmalarından ibaret kalmadı. Hükûmetin ve Türkistan Genel Valiliği'nin, içtimai hayatı yönlendirmekle ilgili planları vardı. İlk vali General von Kaufman döneminden itibaren, yerli halkın Rus kültürünü benimsemesi için çalışmalar yapılmaya başlandı. Bu çalışmalar, öncelikle eğitim alanında yapıldı.

XIX. yüzyılda Türkistan'da eğitim eski medrese usulünde ve genellikle İslami ilimlere ağırlık verilen bir müfredat dâhilinde yapılmakta idi. General von Kaufman, valiliği sırasındaki gözlemlerinde, Müslüman mektep ve medreselerinin eğitim bakımından asrın gerisinde kaldığını öğrenmişti. Bu okulların devlet yardımından muaf

¹⁵Ahmet Kanlıdere, *a. g. e.*, s. 175.

¹⁶A. Z. Velidî Togan, *a. g. e.*, s. 264. Ayrıca, İsmail Gaspıralı 1893 Türkistan ziyareti sırasında yeni şehirlerle eskilerin farkını tezimizde yer alan birçok yazar gibi fark ederek bu konu hakkında görüş bildirmiştir: "Rus muhaciri iskan edilmiş; ama, ne güzel; cümle haneler cedid, boyalı, pencereler kapaklı, sıra ve plan ile tizilmiş; her haneye meydan azbar [geniş avlu] ve bostanlık berilip yerlerine harık [ark] ile sular getirilmiş... Yeni Taşkent'te misafirhaneye tüşdüm [yerleştim]. Yeni Taşkent dahi Semerkand gibi plan ile meydan bahçelik içinde bina olunup Semerkand'dan büyük hem güzeldir. [...] yeni şehirler bu hususta eski şehirlere kıyas olmayıp pek rahatlıklı bina olunmuştur. Bknz. İsmail Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri III: Dil- Edebiyat- Seyahat Yazıları*, hazırlayan: Yavuz Akpınar, Ötüken Neşriyat 2017, s. 434.

¹⁷A. Z. Velidî Togan, *a. g. e.*, s. 265.

tutulup, kendi haline bırakılırsa bir gün iyice gerileyerek yok olup gideceğini düşünüyordu. “Görmezden gelme” ismi verilen bu politika gereği, okulların çöküşüne zemin hazırlamak maksadıyla, medreseleri denetleme görevine sahip baş kadılık ve şeyhülislamlık makamları ile Müslüman eğitim kurumlarına ödenek sağlayan vakıfları, valiliğin sınırları dâhilinde kaldırdı.¹⁸

Rus halkının ve askerlerinin çocuklarının eğitim ihtiyacını karşılayabilmek için, yalnızca Rus çocuklarının eğitim gördüğü okullar açılmaya başlandı. Ardından, bu okullara yerlilerden bazılarının çocukları da devam etti. 1879’da Taşkent’te yerlileri de kabul eden ilk Öğretmen Okulu açıldı. Okullarda Rusça eğitim yapılıyor, ayrıca milliyete göre, dinî eğitim veriliyordu. General von Kaufman belirtildiği üzere, denetimsiz kalan Müslüman okullarının bir süre sonra talepsiz kalacağına inanıyordu. Bununla birlikte, Müslüman okullarının çöküşe geçişi bir fırsat bilinerek, onların yerini doldurması ve Ruslarla yerli halkın kaynaşması için Rus-Yerli Okulları açılmaya karar verildi. 1884’te ilk Rus-Yerli Okulu açıldı. Ek olarak, halk arasında Rusça’nın öğrenilmesi ve yayılması için akşam kursları verilmeye başladı. Ancak bu kurslar ve okullar çok rağbet görmediler.¹⁹

Rus İmparatorluğu, Türkistan’da açtığı okullara yerli halkın dikkatini çekmeye çabalarken, takriben aynı vakitlerde, Kırım Tatarlarından Gaspıralı İsmail Bey, yeni usulde bir eğitim metodunu uygulamaya başladı. 1884’te Bahçesaray’da kitaplarını kendisinin yazdığı ve öğretim usulünü yeni tarzda belirlediği ilk mektebini açtı. Bu mektep, öğrencilerine eski usul medrese eğitiminin aksine, altı ayda okuma-yazma öğretmeyi vaat ediyordu.²⁰ Bu yüzden İ. Gaspıralı, başarısını ispatlamak adına mektebe devam eden öğrencileri halk önünde imtihana tabi tuttu ve kısa sürede okuma-yazma öğretilbildiğini kanıtladı. İsmail Bey’in çıkardığı *Tercüman* gazetesi aracılığı ve usul-i cedidin başarısıyla, özellikle Kırım ve Kazan Tatarları arasında yeni eğitim sistemi hızla

¹⁸ Tümen Somuncuoğlu, *a. g. e.*, s. 97-99.

¹⁹ Tümen Somuncuoğlu, *a. g. e.*, s. 84-99.

²⁰ Gaspıralı İsmail Bey’in geliştirdiği modern eğitime yakın usul-i cedit tarzında eğitim kısaca; Arap alfabesi ile öğretim yapan Müslüman mektep ve medreselerinde okuma-yazma öğretilirken harflerin ses karşılığının verilerek, önce hece ardından kelimelerin öğretilmesi sistemiydi. Eski usulde mekteplerde öğrenciler çok uzun süreler eğitim görmesine rağmen, harflerin ses karşılığını değil yazılanı ezberliyor ve okuma-yazmayı geç idrak ediyorlardı. Ayrıca, çocuklara bir anda ağır Kur’an sureleri görsel olarak ezberletilmeye çalışıldığı için, mektepten uzaklaşabiliyorlardı. Ancak, Gaspıralı İsmail Bey’in eğitim metodunda 6 ay gibi kısa bir sürede çocuklar okumayı öğrenmişti. Yeni usul yalnızca bu eğitimden ibaret değildi. Medreselerin aksine bu okullarda, görünüş olarak Avrupa tarzında düzenlemeler yapılmıştı. Öğrenciler medresede olduğu gibi herhangi bir hoca seçmek yerine, sınıflara ayrılmıştı. Öğretmenler ders değerlendirme defteri tutmuş, kara tahtada ders işlemiş ve yer küresi, harita gibi materyallerin kullanımına dikkat edilmiştir. Bknz. Kishimjan Eshenkulova, *a. g. e.*, s. 203-204.

yayıldı. Bu yeni tarzdaki medrese eğitimi yaygınlaştıkça, Tatar modernleşmesini beraberinde getirdi. Tatarlarda gazeteciliği geliştirdi ve yeni edebi türlerin ortaya çıkmasını sağladı.²¹

Usul-i cedidin, Türkistan'a gelişi ise oldukça meşakkatli oldu. Bölgede sistem, Tatarlar sayesinde birbirini tamamlayan iki farklı koldan yayılacaktı: 1. Türkistan'da yaşayan Tatarlar, kendileri için usul-i cedid mektepleri açarak, yerli halka tanıtılmasını sağladı. 2. Gaspıralı İsmail Bey, usul-i cedidin yayılması için bizzat Türkistan'ı ziyaret etti; Buhara Emiri ve ulema ile görüşmelerde bulundu.

Türkistan Genel Valiliği'nde, ilk usul-i cedid mektepleri, bölgede yaşayan Tatar tüccarları ve fabrika işçilerinin kendi çocukları için açtığı okullardı. Bu mekteplerde, Tatar öğretmenler ders veriyor, genel olarak Kazan'da basılmış kitapları okutuyorlardı.²² İlk usul-i cedid mektebi, 1890 yılında Fergana Vilayeti'nde açıldı. 1893'te Gaspıralı İsmail Bey'in bölgeye ilk ziyareti gerçekleşti. Bu ziyaret sırasında Semerkand'ta bir mektep açtırmayı başardı, ancak uzun ömürlü olmadı. 1895'te Taşkent'te bir mektep yeni usul eğitime geçiş yaptı.²³ Türkistanlı yerli bir zengin 1897'de fabrika işçilerinin çocukları için Andican'da açtırdığı okulda, öğretim vermesi için Tatar öğretmen getirildi.²⁴ 1898'de Taşkent'te, kız çocukları için özel bir okuma-yazma okulu açıldı. Bunların akabinde, yerli zenginler Tatar hocaları davet etmeye devam ettiler ve usul-i cedid mektepleri, Türkistan Genel Valiliği'nde halk tarafından tanınır hale gelmeye başladı.²⁵ Mektep girişimleri, yeni usulde mektep açmak isteyen bölgenin aydın kişilerine örnek oldu. 1901 yılında Taşkent'te, Münevver Karî tarafından bir usul-i cedid mektebi açıldı. Ancak, yeni usul eğitime soğuk bakan ulema ve bazı din adamlarının tepkisinden çekiniliyordu. Bu yüzden, Münevver Kari mektebini şehrin Rusların çoğunlukta oldukları bölgesinde açtı.²⁶ Buhara Hanlığı'nda daha fazla bir baskı söz konusu idi. Ulemanın yeni fikirlere dirençle karşılık verdiği bu bölgede, Gaspıralı İsmail Bey'in çalışmaları oldu.

İ. Gaspıralı, öncelikle Rus yetkilisi, dönemin Türkistan Genel valisi A. B. Vrevskiy'e 5 Haziran 1892'de bir mektup gönderdi. Bu mektubunda, usul-i cedidin

²¹ Adeeb Khalid, "Cedidçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş", *Türkler*, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 2002, c. 18, s. 636-637.

²² Kishimjan Eshenkulova, *a. g. e.*, s. 221.

²³ Tümen Somuncuoğlu, *a. g. e.*, s. 178.

²⁴ Kishimjan Eshenkulova, *a. g. e.*, s. 220.

²⁵ Tümen Somuncuoğlu, *a. g. e.*, s. 179.

²⁶ Kishimjan Eshenkulova, *a. g. e.*, s. 220-223.

Türkistan'da yayılması teklifinde bulunuyordu.²⁷ Ardından bir diğer girişimi, Buhara Hanlığı'na yönelik oldu. Buhara Emiri Abdulahad ile şehzadeligi döneminden beri tanışan Gaspıralı, 1883'te Emir'in gönderdiği bir mektupla mektep ıslahı konusunda yaptığı çalışmalarından ötürü tebrik edilmişti. Akabinde, 6 Şubat 1893'te, Emirle bizzat görüşmesinde, eğitim alanındaki hizmetlerinden ötürü üçüncü dereceden altın nişan verilerek taltif edilmişti. Tüm bunlardan etkilenen Gaspıralı, gazetesinde Emir hakkında övücü yazılar yazdı ve ona Buhara'yı ziyaret etme sözü verdi. Bahçesaray'dan yola çıkan Gaspıralı, 23 Mayıs 1893'te Buhara'ya vardı. Buhara'nın önde gelen yetkili makamlarıyla ve Emirle görüşmeleri oldu. Bu yıllarda, Buhara Hanlığı'nda usul-i cedid mektebi yoktu. Gaspıralı, açılması için girişimlerde bulundu. Öncelikle başkadı ile görüştü ve fikrini beyan etti. Baş kadı, usul-i cedide karşı çıkmadı ancak bölgede yaygın olan Farsça dilinde açılırsa daha makul olacağını belirtti. Gaspıralı, iki hafta sonrasına alabildiği randevu ile Buhara Emiriyle kısa bir süre görüştü, fakat tüm bu ziyaretinden bir netice çıkmadı. 1908 yılında ikinci bir ziyaret gerçekleştirdi. Emirle ve başvezir ile görüştü. Semerkand'taki usul-i cedid mektebine bir muallim gönderip, usul-i cedid mekteplerinin işleyişi ve müfredatı hakkında bilgi edinilmesi sözünü aldı. Lakin Gaspıralı memleketine döndükten sonra dahi Buhara Hanlığı'nda mektep ıslahı, usul-i cedid mektebi açılması ya da Emir'in faaliyetine dair bir haber çıkmadı.²⁸ Buhara'da usul-i cedid mekteplerinin çabalara rağmen açılmamasının nedeni, eski usul medrese eğitiminin devamını isteyen ulemaydı. Adeeb Khalid'e göre; zamanında Türkistan'da "görmezden gelme" politikası uygulanması ve medreseleri denetleyecek zümrenin ortadan kaldırılması, ulemanın yeni fikirler karşısında itici bir güçten yoksun olmasına neden olmuştu. Böylece, Buhara Emiri her ne kadar İsmail Gaspıralı'yı destekleyecek

²⁷ Kishimjan Eshenkulova, *a. g. e.*, s. 219.

²⁸ İlk ziyaretinde Buhara'ya varan Gaspıralı, Emirle iki hafta sonrasında görüşebileceğini öğrenince, Türkistan Genel Valiliği'ne bağlı Semerkand ve ardından Taşkent şehirlerine geçti. Taşkent'te ahaliye dair gözlemlerde bulundu. "Usul ve sabır ve dostluk ile ahali-i Türkistan'a yeni marifetler, yeni fikir usuller gösterilse kabul ve istifade edeceklerine şüphem yoktur. Akıl ve istidatları zahirdir; yahşyı ve faydayı bilirler, tanılar" diyerek gözlemlerini aktarmıştır. Ayrıca, Taşkent'te büyük bir cemiyet-i İslamiye kurulduğunu haber almış ve birçok aydın kişiyle bu cemiyette altı gününü verimli bir şekilde geçirmiştir. Burada, Türkistan Genel valisi Vrevskiy'i de ziyaret etmiştir. Vali, kendi görüşünü desteklercesine Türkistan Müslümanlarının çalışkan ve yeniliğe açık olduğunu belirtmiştir.

İkinci ziyaretinde, Emirle görüşmesinin ardından yine Semerkand'a geçmiştir. Buraya ilk geldiğinde açılan usul-i cedid mektebini ziyaret etmiş ve Tatar tüccarlarının yardımıyla işleyen mektepte büyük ilgi ile karşılanmıştır. Türkistanlı cedidçilerden Mahmud Hoca Behbudî ile de görüşen Gaspıralı, ondan burada bir mektep açmak isteğini öğrenmiştir. Bahçesaray'a dönmeden önce Buhara'ya tekrar uğramıştır. Buhara'da bir cemiyet-i hayriye tesis eden Rusyalı Müslümanlarla görüşmüştür. Kendisine açacakları mektebe "İsmailiye" adını vermek istediklerini belirttiklerinde buna karşı çıkmıştır. Emir'den ümidi kesmeyerek, Emir'in babası Muzafferüddin Han'a ithafen mektebe, "Mekteb-i Muzafferiye" adının verilmesini salık vermiştir. Bknz. İsmail Gaspıralı, *a. g. e.*, s. 413-478.

davranışlarda bulunsa da ulemanın baskısı buna izin vermiyordu. 29 Buhara'daki mekteplerin ilki, ancak 1902 yılında açılabilmişti. Türkistan Genel Valiliği'nde olduğu gibi Tatar çocukları için açılmış, fakat birkaç ay sonra baskılar nedeniyle kapanmak zorunda kalmıştı.³⁰

Rus İmparatorluğu'nun, usul-i cedit mektepleri yayılırken, Ceditçilere³¹ karşı tutumu çekinceli olmuştur.³² Tatarların, Türkistan eğitimi konusunda bu derece söz sahibi olması ve etkileri hoş görülmemiştir. Kendi modernleşme deneyimlerini usul-i cedit mektepleri ve yaşayış tarzları ile Türkistan'a aktarmalarından endişe edilmiştir. Türkistan üzerindeki etkilerinin ortadan kaldırılması hususunda daha 1886'da Hıristiyan olmayanların Türkistan'da mülk edinmesi yasaklanmıştır. 1911'de ise mekteplerde öğretmenlerin öğrencileriyle aynı millettten olması şartı getirilerek Tatarların Türkistan eğitiminden soyutlanması sağlanmıştır. Bu durum, yerli aydınların harekete geçmesini sağlamış, Türkistan'da ceditçiliğin öncülerinden Münevver Kari, Ahmed Daniş, Mahmud Hoca Behbudi ve İşan Hoca Hanî gibi kişilerin kendi usul-i cedit mekteplerini açmaları için bir vesile olmuştur.³³

Çeşitli alanlarda Türkistan'ı etkileyecek birçok değişimin başlangıcını, yukarıda aktardık. Devamında yaşanan gelişmeler, *Vakit* gazetesinin yazılarından, "Vakit'te Türkistan Hayatı (1907-1910)" başlığından takip edilecektir.

Kaynak Değerlendirmesi

Bu tez, Türkistan'da işgalin ardından yaşanan idari, siyasi ve birçok alanda yapılan yeniliklere ve sonrasındaki gelişmelere karşı halkın tutumunu, dönemin tartışılan önemli meselelerini ve Türkistan halkının yaşayış tarzını *Vakit* gazetesinde yer alan haberler aracılığıyla ortaya koymak veya bilinen meseleleri ikmal etmek amacıyla yapılmıştır. Bilindiği üzere bu konuda yapılmış çalışmalar azdır. Araştırmalarımızda

²⁹ Adeeb Khalid, *a. g. m.*, s. 637-638.

³⁰ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 146.

³¹ Usul-i cedit sistemini benimseyen ve onu yaymaya çalışan insanlara, zaman içinde Ceditçi denilmeye başlandı. Yeniliklerin mekteple sınırlı kalmasını istemeyen bu zümre, toplumu ilgilendiren birçok alanla ilgili değişiklik istiyordu. Yenilik konusuna farklı derecede yaklaşımlar da Rus dili ve kültürünü gelişme açısından faydalı gören ve geleneksel kurumların zararlı yanlarını eleştiren bir gruptu. Bu nedenle, eski usullerin devamını savunan ulema ile çatışmaları olacaktı. Tümen Somuncuoğlu, *a. g. e.*, s. 172.

³² İmparatorluğa bağlı memurların kendi içinde ceditçilere ve eğitimlerine karşı tutumları farklılık gösterebiliyordu. Baknz. Begali Kasimov, "Ceditçilik", aktaran: Veli Savaş Yelok, *Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2010, sy. 6, s. 340-341.

³³ Ahmet Kanlıdere, "Türk Basımında Türkistanlı Ceditçilerin Kültürel Faaliyetleri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar 2014, c. 1, sy. 2, s. 171.

Türkiye’de, Türkistan’ın içtimaî ve fikrî hayatına dair özellikle bir çalışma yapıldığına dair bir tespitimiz olmamıştır. Ancak konumuzun bazı kısımlarını ilgilendiren üç tez mevcuttur:

Dr. Halil Çetin³⁴ tarafından yapılan *Çarlık Rusya’sının Türkistan’ı İşgali ve Buhara Hanlığı*³⁵ adlı yüksek lisans tezinde, özellikle işgal öncesi Türkistan, işgal dönemi ve Buhara Hanlığı’nın işgal karşısındaki tutumu oldukça derli-toplu ve kendi yorumunu getiren bilgilerle işlenmiştir. Tezimizde işgal sürecinden ziyade işgalin tesirlerine yer vereceğimiz için bu kaynaktan yararlanamadık. Do. Dr. Bekir Tümen Somuncuoğlu³⁶ tarafından hazırlanan *Türkistan’da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusyasının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*³⁷ adlı doktora tezinde oldukça kapsamlı ve detaylı bir şekilde eğitim konusu işlenmiştir. Bu tez kaynaklarını Özbek ve Rus arşivlerine dayandırmıştır. Eski usul medrese eğitimi, Rus okulları ve usul-i cedid tarzı eğitim konularını kritik dönemleri ile teferruatlı olarak anlatmıştır. Dr. Kishimjan Eshenkulova³⁸, doktora tezini *Modern Bilimlerin Türkistan’a Girişi (1800-1917)*³⁹ adıyla yapmış ve hemen hemen Tümen Somuncuoğlu ile aynı konuları işlemiştir. Ancak kaynaklarının çoğu farklıdır. Ayrıca, bu tezde modern bilimler dikkate alındığı için, Rus okulları ön plana çıkmıştır. Bu iki tezden, tezimizin giriş kısmında eğitim konusu işlenirken faydalanılmıştır.

Çalışmamızın asıl kaynağı olan *Vakit* gazetesi, 1906-1918 arasında Fatih Kerimî redaktörlüğünde Orenburg şehrinde yayımlanmaya başlamıştır. İçerdiği dâhili ve haricî konularla alakalı birçok yazıyla tüm Türk dünyasına hitap etmiştir. Tezimizde bu gazetenin kullanılmasının önemi hem Rus işgalinin üzerinden 30-40 yıl gibi kısa bir müddet geçmişken işgalin etkilerini yakinen görebilmemiz için doğrudan bilgiler sunması, hem de bu bilgilerin daha önce herhangi bir araştırmada topluca kullanılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber, incelediğimiz yıllarda Türkistan Türklerinin hayatını yansıtacak ve ilgilendiğimiz hususları aydınlatacak uzun ömürlü

³⁴ Çankırı Karatekin Üniversitesi öğretim üyesi.

³⁵ Halil Çetin, *Çarlık Rusya’sının Türkistan’ı İşgali ve Buhara Hanlığı*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997.

³⁶ Gazi Üniversitesi öğretim üyesi.

³⁷ B. Tümen Somuncuoğlu, *Türkistan’da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusyasının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

³⁸ Kırgızistan Manas Üniversitesi öğretim üyesi.

³⁹ Kishimjan Eshenkulova, *Modern Bilimlerin Türkistan’a Girişi (1800-1917)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

yerli bir yayın organının olmamasının, *Vakit*'in aktardığı bilgileri değerli kılacağı görüşündeyiz.

Tezimiz, iki ana bölümden oluşmuştur: 1. İnceleme; 2. Metin. İnceleme kısmında öncelikle “*Vakit Gazetesi*” başlığı altında tezimizin kaynağı tanıtılmıştır. İncelediğimiz dört yıllık süre içerisinde (1907-1910) ön plana çıkan konular ve yazarlar hakkında genel bilgi verilmiştir. Sonraki bölümde, Türkistan’da basın ve yayın konusu işlenmiştir. Araştırma eserlerden edindiğimiz bilgiler, *Vakit*'in orijinal bilgileriyle tamamlanmıştır. Bu bölümün amacı, kullandığımız gazetenin Türkistan gazeteciliğiyle iletişimini ve halkın basın-yayına bakış açısını sunmaktır. “*Vakit*'te Türkistan Hayatı (1907-1910)” başlığıyla verilen üçüncü bölümde, Türkistan’ın içtimâî ve fikrî hayatı, gazeteye göre aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın başlangıcında, gazetenin elimizde bulunan nüshaları sayfa sayfa incelenmiş ve Türkistan’la ilgili olan her yazı günümüz harflerine aktarılmıştır. Tüm yazılar okunduktan sonra ilgili oldukları konulara göre tasnif edilmiş ve kullanılmaya hazır hale getirilmiştir. Böylece konu yoğunluğu dikkate alınarak, işlenecek olan alt başlıklar oluşturulmuştur.

“Metin” kısmında tezimizde kullandığımız ve değerlendirmeye tabi tuttuğumuz yazılar diğer araştırmacılara malzeme oluşturması ve okuyucunun kendi yorumuna bırakmak amacıyla kronolojik olarak verilmiştir. İncelendiğinde görüleceği üzere, gazetenin dili oldukça sadedir. Yalnızca günümüz Türkçesine uzak kelimeler ve Türkistan Türklerinin diline girmiş Rusça kelimeler köşeli parantez içinde verilmiştir. Okunamayan kelimeler, gazetede yer aldığı şekilde kopyalanmıştır.

1. BÖLÜM

İNCELEME

1. 1. VAKİT GAZETESİ

Rusya Türklerinde basın-yayın faaliyetleri başlangıç ve gelişme tarihi bakımından değerlendirildiğinde iki aşamadan oluşmuştur. İlk devre damgasını vuran, 1883'te İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılmaya başlanan ve Rusya Türklerinin tümüne hitap eden *Tercüman* gazetesidir. Birçok gazete ve dergi onun tecrübesinden ve varlığından ilham alarak çıkarılmaya başlamıştır. İkinci devir, 1905 ve 1917 ihtilâlleri arasını kapsamaktadır. Rusya Türklerinin basın-yayın hayatına atılması bakımından 1905 İhtilâli bir dönüm noktası olmuştur. İhtilâlin yarattığı özgürlük ortamı gazete ve dergi sayısının artmasını sağlamış, özellikle Kazan Tatarları bu konuda ön plana çıkmıştır.⁴⁰

Kazan Tatarları tarafından Orenburg'da çıkarılmaya başlayan ve süreklilik bakımından en ciddi gazetelerden biri, *Vakit* gazetesidir. Bu gazete, Türkistan'daki gazetecilik faaliyetlerini desteklemiş; bölge aydınlarının sesini duyurmasına imkan sağlamış ve aynı zamanda abonelerine Rusya Türklerinden ve dünyadan haber veren bir aracı işlevi görmüştür. *Vakit*'e yazı gönderen Türkistanlı yazarlardan "Buharalı", gazetenin okunurluğu hakkında şöyle yazmıştır:

"Türk-Tatar matbuatından en çok Buhara ahvaline dikkat etmiş ve mümkün kadar malumat almaya gayret etmiş [gazetenin] *Vakit* gazetesi olduğu malumunuzdur. [Bununla] Beraber *Vakit*'in Buhara'da, bütün yeni matbuat aşınalarına [için] bir ehemmiyeti mevcuttur. Herkese *Vakit* gazetesi gelir, Buhara hakkında yazdıklarını kemal-i dikkat ile okurlar. Lazım olan mühim yazılarını gittikleri yerlerde anlatmaya çalışırlar... Benim nazarımda Rusya'da neşredilmiş İslam gazetelerinden bizim için en faydalısı *Vakit* ve *Tercüman*'dır. İstanbul'da meşhur *Sırat-ı Müstakim* mecellesidir ki Buharalılara değil, belki bütün âlem-i İslam için faydalı bir mecmuadır."⁴¹

Kendisini, "Orenburg'da haftada üç mertebe çıkan edebi ve siyasi Türkçe gazete" olarak tanıtan *Vakit* idaresi, etrafında topladığı birçok fikir adamının katkıları ile 2309 sayı yayımlanmıştır. 1906 yılının 21 Şubat'ından itibaren, haftada 2-3 kez çıkmaya başlamış; 1913'ten itibaren her gün yayınlanmıştır. Bir sayıda çoğunlukla dört

⁴⁰ Reşit Rahmeti Arat, "Matbuat", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, 1997, c. 7, s. 380-381.

⁴¹ Buharalı, "Buhara Ahvalinden I", *Vakit*, sy. 584 (25 Fivral 1910), s. 2-3.

sayfa gazete yer almış, bazen beş-altıya çıkmıştır. Kâğıt genişliği 31,5x21,5; çerçeve içinde kullanılan yazılı alanı 28,5x19,5'tur.⁴²

Gazetenin merkezinin Tatar memleketi olan Orenburg'da bulunması sebebiyle, yerel haberler daha çok işlenmiş olsa da incelediğimiz dönemde (1907-1910) Türkistan'a dair yaklaşık altı yüze yakın yazı tespit edilmiştir.⁴³ Hemen her sayısında Türkistan hakkında uzun bir makale yahut haber bulunmuştur. Özellikle 1908'den itibaren Türkistan'daki meselelere daha fazla ağırlık verilmiş ve yazıların sayısı neredeyse iki katına çıkmıştır.

Gazetenin ilk sayfalarında devrin önemli olayları hakkında uzunca makaleler verilmiştir. Bunların çoğunda yazar ismi yoktur. İlâveten, gazetenin bizzat haber alamadığı konularda halka bilgi verebilmek amacıyla, başka gazetelerden "Gazetelerden" başlığı altında alıntı yapılmıştır.

1907 yılında dikkat çeken makaleler, Mahmud Hoca Behbudî'nin Duma'ya vekil seçimleri, vekillerden talepler ve Türkistanlıların bir süre sonra meclisten men edilmeleri; Ahmedcan Biktimirof'un Türkistan'ı çok yönlü anlatan kültürel ve tarihi zeminli makaleleridir. 1908 yılı genel itibarıyla Türkistan'da gazetecilik çalışmaları ve Ahmedcan Biktimirof'un gazete çıkarma teşebbüsleri, Rus göçleriyle ilgili sitem içeren yazılar, deprem haberleri, şakirtlerin ve mekteplerin sorunları ile geçmiştir. 1909 yılında, Graf Palen'in müfettişliği ve ona iletilecek şikâyetlerle ilgili makaleler dikkat çekmiştir. Teftiş safhası, teftişten sonra kurulan komisyonlar ve bir-iki eğitim makalesi dışında önemli makaleler olmamıştır. 1910 yılında, Şii-Sünni çatışmaları ve sonrasındaki manevi toparlanma sürecine dair yazılar yer almıştır. Çatışmalarla ilgili doğru bilgi edinebilmek için Burhan Şeref'in muhabir olarak Buhara'ya gönderilmesi, gazete idaresinin gazetecilik mesleğinin hakkını teslim ederek çalışmalar yaptığının bir göstergesidir.

İdareye gönderilen makaleler ve muhbir gönderilerinin seçiminden yola çıkılarak *Vakit*'in terakkîperver bir gazete olduğu söylenebilir. Bu durum beraberinde, Türkistan halkına karşı öncelikle yargılama, ardından acıma duygusu getirmiştir. Nitekim bazı yazıların sonuna "*Vakit*" imzasıyla yaptıkları yorumlar, kendi halklarını eleştiren Türkistanlı yazarları destekler niteliktedir.

⁴² İsmail Remiyef, *Vakıtlı Tatar Matbuatı (1905-1925)*, Gejür Matbaası, Kazan 1926, s. 12-14.

⁴³ Gazetenin diğer nüshalarının yeri için bkz. R. R. Gaynanov, R. F. Merdanov, F. N. Şekurov, *XX. Yoz Başı Tatar Vakıtlı Matbuatı*, Milli Kitap Neşriyatı, Kazan 2000, s. 71-74.

Gazetenin ikinci sayfasından itibaren “Dâhili Haberler” veya “Etraf Haberleri” başlığı altında, Rusya içindeki Müslümanların durumu hakkında kısaca derlenen haberler verilmiştir. Türkistan ile ilgili haberler; tarım ve pamuğun verimi, cinayet ve soygun, mektep ve medrese, Türkistan’a yerleştirilen göçmenler, hava durumu, doğal afet, demiryolu çalışmaları, yeni basılan eserlerin ilanı, memuriyet değişiklikleri, ticaret ve birçok konu hakkındadır. Haberlerin kaynağı belirtilmemiştir.

Ardından muhabirlerden gelen haberler ve mektuplarla ilgili bölümler yer almıştır. “Muhbirlerimizden” başlığında bölgede yaşanan ilginç ve etkileyici olaylar bizzat yaşayanların ağzından anlatılmıştır. Kim tarafından, hangi şehirden gönderildiği bellidir. Genellikle birçok konuda şikâyetler ve talepler hakkındadır. “İdareden” başlığı altında, okuyuculardan gelen mektuplara ara sıra cevap verilmiştir. En son sayfada dünyadan haberler yer almıştır.

Gazetede yer alan yazıların diline dikkat edildiğinde oldukça sade ve dönemin İstanbul Türkçesine yakındır. Yalnızca Türkistan’dan gazete idaresine yerli halk tarafından gönderilen yazılar, gazetenin diğer yazılarından uzak bir Türkçe ile yazılmıştır.

İsmail Remiyef’in kitabında verildiği üzere;

Gazetenin başmuharriri Fatih Kerimi; naşirleri Şakir ve Zakir Remiyef kardeşler olmuştur. Yazarları: Kâbir Bekir, Şerif Kemal, A. Fahrettin, Yarulla Veli, Rakib Rakibî, Burhan Şeref ve Osman Akçoraklı’dır. Dışarıdan yazı ve haber gönderenler: Alimcan İbrahimof, Yusuf Akçura, Cemal Velidî, Musa Yarulla Hadi Saidi, Zeki Velidî, Hadi Molla Atlasî, Çıtay, Kerim Said, Hayrulla Osmanî Kalamlazî’dir. 1917’de başmuharrirlik görevi Yarulla Veli’ye verilmiştir. 2309. sayısı yayımlandıktan sonra, Sovyet yönetiminin yayın faaliyetlerini zorlaştırmasından dolayı gazete kapatılmıştır.

Başmuharrir şu sözlerle okuyucuları ile acısını paylaşarak veda etmiştir:

“1918’nci yıl 26’nci Ocak’ta geç saat 10’da, Orenburg Müslüman Komitesi (Askerî Komite) tarafından on iki yıl millet hizmetinde devam edegelen *Vakit* gazetesinin matbaası ve gazetesi müsamere edilmiş, gazete kapatılmış ve bankadaki yarım milyondan fazla olan parasına el konulmuştur. Bu müessese, mezkûr komiteye geçirildi. *Vakit* ve *Şura* müşterileri karşısında

bugün o mesuldür. Bu halin vücuda gelmesine etek altından hem de açıktan açığa hizmet eden kişilere Tatar tarihi elbette gerekli mükâfatı verir.”⁴⁴

Yayın hayatını bu paragrafla kapatan gazetenin, Tatar ve Türkistan tarihinde geniş bir kıymeti vardır. 1906-1918 yılları arasında Rusya Türklerinin varlığına, Rusya Hükûmetinin baskılarına rağmen ışık tutması, *Vakit*'in en büyük özelliğidir. Türkistan bölgesinden yazanların dertlerini öğrenebilmemizi sağlamıştır. Üstelik bunu yaparken ne tavırlarını çok keskin tutarak Rusya Hükûmetini eleştirmiş ne de onun tarafını tutmak zorunda hissetmiştir. Gazetenin elimizde bulunan nüshalarının, Rusya Türklerinin 1905 İhtilâli ile elde ettikleri siyasi ve basın-yayın haklarından ötürü heyecanlı bir devrine denk gelmesi, kısmî özgürlük ortamında Türkistan halkının neler yapabileceğini görmemizi sağlamıştır. 1911-1918 tarihleri incelenmemiş olsa dahi incelediğimiz dört yıllık zaman diliminde, oldukça fazla malzeme elde edilebilmiştir. Ayrıca, işgalin getirdiklerinin Türkistan halkı üzerinde ne derece tesirli olduğunu görebilmemiz için 33 yıl gibi yeterli bir süre geçmiş olması, döneme ait sorularımızın karşılanmasına ve birçok kaynak ve araştırma eserin ikmal edilebilmesine yardımcı olacaktır.

***Vakit* Gazetesinde Türkistan Yazarları**

Gazetenin yukarıda verilen yazarları dışında, Türkistan'dan birçok yazı, mektup ve haber gönderen, ayrıca gazeteye muhabirlik yapan kişiler vardı. Bunlar peyderpey yazı gönderdiklerinden olsa gerek, İsmail Remiyef'in eserine alınmamıştır. Türkistan'dan yazı (makale, mektup, haber) gönderenleri kendi arasında sınıflandırmaya çalışırsak:

1. Birbirini tamamlar nitelikte, yazı dizisi şeklinde bakabileceğimiz makaleler yazarlar,
2. Gazeteye haber ve mektup gönderen muhabirler,
3. Nitelikli olmakla birlikte yalnızca bir-iki yazı göndermiş yazarlar,
4. Haber ve mektup türünde, kısa bilgiler vermiş birkaç yazı sahibi,
5. Bölgeyi ziyaret eden Rusya Türkleri (daha ziyade Kazan Tatarları).

Vakit'te 1907-1910 tarihleri arasında yazan yazarlar, aşağıda yazılarını gönderdikleri şehirleriyle birlikte verilmiştir. İçeriğinden veya yer bildirmemesinden

⁴⁴ İsmail Remiyef, *a. g. e.*, s. 12-14.

ötürü şehri tespit edilmeyen yazarların isminin yanına “(?)” konulmuştur. Türkistan’ı ziyaret ederek seyahat notlarını aktaran isimlerin yine hangi şehir hakkında yazdığı parantez içinde belirtilmiştir.

Devamlılığa sahip, nitelikli ve seri yazılarıyla dikkat çeken yazarlar; Ahmedcan Biktimirof (Taşkent), Burhan Şeref (Buhara) ve Buharalı (Buhara) takma adını kullanan yazardır.

Gazetede Türkistan Konularını Yazarlar

Türkistan konularında en çok ve devamlı yazan kişi, Ahmedcan Biktimirof’dur. 1907 yılında, tarihî, kültürel ve dinî meseleler hakkında sıkça yazmıştır. Türkistan’dan makaleler göndermesine rağmen, İsmail Gaspıralı’nın “Dilde, fikirde, işte birlik” amacına ve gazetenin diline uygun yalın bir Türkçe kullanmıştır. İçinde yaşadığı toplumu, oldukça fazla eleştirmiştir. Toplumun geri kalmışlığını ve sorunlarını iyi noktadan yakaladığı örnekleriyle anlattığı kanısındayız. Ancak bunu yaparken, yer yer sert ifadelerle başvurarak sivri dilli bir tavır takınmıştır. Yazılarında Türkistan hakkında detaylı bilgiler vermesi, onun iyi bir eğitim almış ve/veya kendini yetiştirmiş bir insan olduğu göstermektedir. Özellikle eğitim meselesi, ulemanın mesleğini dini sömürmek için kullanması ve toplumun çağın gerisinde kalmışlığını anlatmaya çalışmıştır.

A. Biktimirof, yazılarından anlaşıldığı kadarıyla Taşkent’te yaşayan ve ticaretle geçimini sağlayan bir zâttır. Ticaret sebebiyle Buhara ve Semerkand’a sık ziyaretler yapmaktadır. Yaşadığı şehirde, kendi sermayesi ile gazete çıkarmaya çalışmış, ancak her defasında yetkililerce engellenmiştir. Sonunda çıkarmayı başardığı gazetesi, bir süre sonra takibata maruz kalarak kapatılmaya çalışılmıştır. Yetkililerle uğraşırken bir yandan da maddi zorluklarla karşılaşan yazar, çalışmalarına kendisi son vermek durumunda kalmıştır. Bu olaydan sonra, *Vakit*’e gönderdiği yazılar da azalmıştır.⁴⁵

Burhan Şeref, gazetenin bizzat ilanıya Şii-Sünni olaylarını aktarmak üzere Buhara’ya 1910 yılında gönderilen muhabiridir. Gazetecilik yapmadan evvel, usul-i cedid yanlısı Alimcan Barudî’nin Muhammediye Medresesi’nde okumuş ve aynı medresede bir müddet Arapça öğretmenliği yapmıştı. Daha sonra Yusuf Akçura’nın başmuharrirliğinde çıkan *Kazan Muhbiri* gazetesinin, ardından *Ahbar* gazetesinin sekreterliğini yürütmüştü. *Ahbar*’ın kapanması üzerine, Orenburg’a taşınarak *Vakit* gazetesi yazarı olmuştur. Burhan Şeref’in de

⁴⁵ Bu konu “Türkistan’da Basın-Yayın” başlığı altında etraflıca işlenecektir.

içinde bulunduğu Vakit gazetesi yazarlarını ve düşüncelerini belirtmek için Vakitçiler adı kullanılmıştır. Abdullah Battal Taymas'a göre, Burhan Şeref de içinde olduğu bu toplulukta itidalli şekilde siyasi faaliyetler yürütmüştür.⁴⁶ Gazetenin Hükûmeti direkt olarak eleştirmeyen yazıları bunu kanıtlar niteliktedir.

Burhan Şeref, Tatar coğrafyasında yetişmiş cedit fikirli bir Rusya Türkü olması hasebiyle, kültür ve medeniyet farkından dolayı Türkistan'ı eleştiren bir yönü olduğu söylenebilir. Muhabir olarak Buhara'ya gönderildikten sonra, yaklaşık 20-25 gün kaldığı şehirde meydana gelen vâkıaları, gözlemleyerek ve yetkili kişilerle görüşmeler yaparak ayrıntılı bir şekilde yazmıştır. Bununla beraber, şehirde bulunduğu vakti değerlendirmiş; Buhara şehri, mimarisi, kültürü ve gelenekleri gibi konulara değinmiştir.⁴⁷

Burhan Şeref'in yazılarının hemen arkasından, Şubat ayında "Buharalı" imzasıyla yazılmış makaleler yayımlanmıştır. "Buharalı": "*Vakit* idaresi kabul ederse, ben *Vakit* sütunlarında Buhara doğrultusunda ahval-i ahaliden ve muhalif Hükûmet'ten aldığım doğru malumatı yazmaya gayret edeceğim. Bendeniz çok malumatlı âdem değilim. Hususen Türkçe yazdıklarımda yanlış imlalar olabilir. Bunları görmezden gelmenizi dilerim." şeklinde sözüne başlayarak alçak gönüllü davranmıştır. Çünkü makaleleri oldukça tafsilatlıdır.

"Buharalı", "Buhara Ahvalinden" adını verdiği serisiyle, Şii-Sünni meselesinde meydana gelen vâkıaların akıbetini tamamlamıştır. Yalnızca bununla yetinmemiş, muhabirlik görevi üstlenerek şehirde olup bitenler, rüşvetçi memurlar, mektep-medreselerin durumu, vakıf meseleleri vb. önemli konulara değinmiştir. Yazma sebebini ve hevesini "... Elemlle kaleme aldığım ile yangın içinde uykuda olan vatandaşlarımı ikaza-uyandırmaya, komşuları imdada çağırırım." diyerek açıklamıştır.

Gazeteye bir veya birkaç haber ve mektup gönderen ve gazetenin "Muhabirlerimizden" başlığı altında yer alan yazarlar: T. K. (Taşkend), Tacik (Buhara), Vakit Muhbiri (Taşkend), Vakit'in Semerkand Muhbiri, İşan Babahan Efendi (Hokand), Abdürrahim Efendi Kadirof (Türkistan şehri), Maarif Dostu (Taşkend), Rezvan Efendi

⁴⁶ Burhan Şeref, 1917 İhtilali'nin ertesi yılında Kazan'da komitecilik faaliyetlerine katılmıştır. Abdullah Battal Taymas, kendisinden epey süre haber alamadığını, şair Şevket Bektöre'den öğrendiğine göre Sovyet yetkililerce Taşkent'te yakalandığını ve burada hapisanede iken 1933'te Burhan Şeref'in üç yıl toplama kampı hükmü giydiğini öğrenmiştir. Abdullah Battal Taymas, Kazanlı Türk Meşhurlarından Alimcan Barudî, İstanbul 1958, s. 37-39.

⁴⁷ "... dürüst ve mufassıl malumat alub gazetemizge yazar için muharrirlerimizden Burhan Şeref Efendi idaremez tarafından aşgaç suretde Buhara'ga yiberildi [gönderildi]." Bknz. "İdareden", *Vakit*, sy. 567 (6 Yanvar 1910), 1.

es-Selami (Buhara), Abdülkerim Sadıkof (Hive), Abdulgani Rahman Kuliyef (Buhara), Abdülkerim Sayidî (Taşkend), Türkmen (Buhara), İsmail Aliyef (Taşkend), Taceddin Hoca Karî b. Abdurrahman Hoca (?), Abdulaziz Menaseyof (Taşkend), K. A. N. (?).

Bu yazarların genel özelliği, yaşadıkları şehirde meydana gelen olayları ve duydukları konuları yazmış olmalarıdır. Muhabirler tarafından gönderildiği için genellikle yorum içermeyen, haber içerikli yazılardır. Türkistan'da pamuk üretimi ve fiyatları, devlet işleri, Buhara emirinin faaliyetleri, yeni açılan okullar, Gaspıralı İsmail Bey'in ziyareti, doğal afetler gibi toplum hayatında oluşabilecek her türlü konuyla alakalı bilgi vermişlerdir.

Birkaç yazı göndermekle iktifa eden yazarlar: Kemine Fakir Behram Bek Devletşeyof⁴⁸ (Taşkend ve Buhara), Semerkandî (Damla Abdurresul⁴⁹), Buharî (Molla Betçe Kışak), İmam Alaüddin Mecidef (Çimkend ?), Mahmud Hoca Behbudî⁵⁰ (Semerkand), Yoldaşoğlu (?), Türkistanlı (?), Abdussamed (Hokand), Muallim Şakir el-Muhtarî (Hokand), A. K. (?), H. M. (Taşkend), Ayn Şın (Buhara), A. F. (Taşkend).

Bu kısımdaki yazarlar, az yazı göndermiş olsa da samimiyetle yaptıkları açıklamalar, tezimize büyük katkı sağlamıştır. Yazdıkları yazılar çoğunlukla eleştireldir. Toplumda eksik gördükleri hususları, genellikle katı bir üslupla dile getirmişlerdir. Değindikleri konular tezimizin ana başlıklarının oluşmasına büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca, birkaç –çoğunlukla bir- makale göndermiş olsalar da verdikleri örnekler, gözlemleri ve üslupları anlaşılır ve niteliklidir.

Bir-birkaç haber ve mektup yollayanlar; Hacı Seyid Ahmed Hoca Sıddıkî Efendi (Semerkand), Ş. S. (Yeni Buhara), Azya (Hokand ?), Naciye Eşref Hanım (Taşkend), Nur (Buhara), M. Gazizef (Taşkend), Y. A. (Taşkend), M. K. (Buhara), Arslan Hocayef

⁴⁸ Yazılardan yola çıkılarak bu kişi Türkistan Tatarlarındandı. Bk. A. F., "Sadri Efendi ile Musahabe", *Vakit*, sy. 677 (7 Oktabr 1910), s. 2.

⁴⁹ Kendi gönderdiği yazıya imzasını Semerkandî şekliyle atan yazarın bu mahlası, başka bir yazıda ismin yanında parantez içinde verilmiş olması hasebiyle aynı kişiye tekabül edebileceği çıkarımı yapılmıştır. Bknz. Ziyaretçi, "Buhara'da Yine Fitne Bula Yazdı", *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 2.

⁵⁰ Mahmud Hoca Behbudî, 1874'te Semerkand'ta doğmuştur. Babası ulema olduğu için iyi bir eğitim almış, 1903'te şehrinde ilk usul-i cedid mektebini açmıştır. 1908'de İsmail Gaspıralı Buhara'ya geldiğinde onu evinde misafir etmesi aynı fikir birliği içinde olduklarını göstermiştir. Buhara'da müftülüğe kadar yükselen Behbudî, kadimcilerin baskılarına dayanamayıp Semerkand'a dönmüştür. Burada özgün bir Sart edebiyatı oluşturmak için çalışmalarında bulunmuş, Pederküş adlı bir tiyatro eseri yazmıştır. 1917 İhtilali yıllarında Taşkent'te toplanan kongrelerde aktif şekilde rol almış, Sovyetlere karşı oluşan Basmacı hareketine destek vermiştir. 1919'da tutuklanarak öldürülmüştür. Bknz. Ahmet Kanlıdere, *a. g. e.*, s. 205.

(Buhara), Abdurrahman Kahrî (Buhara), İsmail Urmanef (Taşkend). Adlarını aşıkâr etmek istemeyen kişilerin yazıları, “imza mahfuz” şeklinde yayımlanmıştır.

Gazetede okudukları Türkistan haberleri üzerinden seçtikleri konulara yorum getirenler ve Türkistan’ı ziyaret ederek gezip gördüklerini anlatanlar: Alimcan b. İbrahim, Burhan Şeref (Buhara), [ilk adı silindiği için okunamayan] Hafiyef (Taşkend), Şakir Muhammedof (Buhara), Nutkullah İzzetlin (Fergana), Rızaeddin b. Fahreddin, Misafir (Buhara), Ziyaretçi (Buhara), Muallim Mahmud Said (Buhara). Bu yazarların bazıları gezi yazısı tarzında bilgi verirken, diğerleri Türkistan’ın olumsuz meseleleri hakkında hususi yorumlar getirmeye çalışmıştır.

Vakit gazetesinin Türkistan’la ilgili yazan yazarları değerlendirildiğinde, yukarıda görüldüğü üzere kadrolu kişilerden çok, bölgeden gönüllü olarak haber ve makale gönderen kişilerdir. Bu kişilerin, kıymetli bilgiler içeren ve tarihimize katkı sunacak yazılarını bir sonraki bölümde değerlendirmeden önce, Türkistan’ın basın-yayın hayatıyla ilgili bilgi vermekte fayda olduğu düşüncesindeyiz.

1. 2. TÜRKİSTAN’DA BASIN-YAYIN

Türkistan’da basın-yayın tarihi incelendiğinde karşımıza çıkan ilk Türkçe gazete, Rus hükûmetinin Taşkent’i işgalinin hemen ardından yayımlamaya başladığı *Türkistan Vilayetinin Geziti* olmaktadır. Bu gazete, 1870’de Türkistan’ın ilk valisi Konstantin von Kaufman’ın emri ile Türkistan’la ilgili haberleri ve emirleri yayımlamak üzere çıkarılmaya başlamıştır. Gazetenin idaresini, 1870-1884 arasında Şahmerdan İbrahim, 1883-1917 arasında Hıristiyan misyonerlerinden Nikolay Petroviç Oustroumov yapmıştır. Reşit. R. Arat’a göre gazetenin Türkçe olması dışında, Türk matbuatı ile bir alakası yoktur.⁵¹ Ancak, 1905’ten itibaren yerli yazarların yazılarını da yayımlamaya başlamış olması ve Türkistan’a gazeteciliği tanıtması bu yayını değerli kılan başlıca iki özelliktir.

Türkistan Vilayeti ’nin Geziti, her ne kadar uzun ömürlü bir yayın hayatına sahip olsa da Müslüman halkın ilgisini çekmemiştir. Devlet politikası gereği ve yöneticisinin misyoner bir kimlik taşıması nedeniyle, halkı ilgilendiren önemli meselelerle ilgili düşündürücü ve açıklayıcı yazılar yayımlamaktan kaçınmıştır. Derin olmayan günlük ve

⁵¹ Reşit Rahmeti Arat, “Matbuat”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, 1997, c. VII, s. 389.

genel konular üzerine yoğunlaşması zaman zaman eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur.⁵²

Türkistan'da Müslüman halka hitap edecek gazete eksikliğini, 1883'te Bahçesaray'da İsmail Gaspıralı tarafından çıkarılmaya başlayan *Tercüman* gazetesi kısmen tamamlamıştır. *Tercüman*, Türkistan'ın özellikle ileri gelen kişileri ve aydınları tarafından takip edilmiştir. İçeriği itibariyle bölge aydınları için dünyadan haber veren ve yeniliklerin sözcüsü bir gazete kimliğinde olmuştur. Gazetenin abonelerinin %20'sini Türkistanlılar oluşturmuştur.⁵³

Tercüman'a olan samimi ilgi, idareye gönderilen yazılarla desteklenmiştir. Gazetenin yıldönümü, gönderilen yazılarla kutlanmış ve takipçileri idareye maddi desteklerini iletmıştır. Hokand'daki bir kısım Müslüman, İsmail Bey'i tebrik etmek amacıyla kendisine telgraf ve bir miktar para göndermiş, gazeteye abone toplamaya çalışmışlardır. Kırım'a uzaklığına rağmen, İsmail Bey'in Türkler arasındaki manevi başarısının bir örneği olarak, Gulca şehrinin gençleri bir miktar para ve hediye olarak bir Çin vazosu göndermiştir.⁵⁴

İsmail Bey'in Türkistan'a yaptığı ikinci ziyareti, bu ilginin yakinen devamını sağlamıştır. Seyahati sırasında 14 Haziran 1908'de Semerkand şehrine varan Gaspıralı, burada üç gün geçirmiş ve kendisini müderrisler, kadılar, müftü ve tüccarlar, şakirtler ziyaret etmiştir. Hatta yaz mevsimi olduğu için sayfiyelerde bulunan kişiler, İsmail Bey'in geldiğini duyup "onun sohbeti ile müşerref olmak" için şehre dönmeye çalışmışlardır. Onun şerefine Semerkand'ta usul-i cedide mektebi açılması kararlaştırılmıştır.⁵⁵ Buhara Hanlığı'nda ise aynı ilgi, bir yazarın aktardığına göre görülmemiştir.⁵⁶ Semerkand'tan sonra Buhara'ya geçen İsmail Bey, burada vezir ve baş kadı ile görüşmüştür. Ancak fikirlerine ve çabalarına diğer şehirlerdeki desteğin aksine, yeterli takdir gösterilmemiştir.⁵⁷

⁵² Türkistan'da gazete takip eden yazarlardan biri, bu durum hakkında *Vakit* gazetesine sitemini iletmıştır. Yazar, adı geçen gazetenin, iki Sart mollasının bir cenaze hakkındaki tartışmasını, makale şeklinde uzun uzadıya sunmasını tuhaf bulmuş ve Hükümet gazetesinin daha nitelikli haberler yapması gerektiğini belirtmiştir. Teessüf, "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 194 (12 İyul 1907), s. 3.

⁵³ Tümen Somuncuoğlu, *a. g. e.*, s. 178.

⁵⁴ Azya, "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 317 (13 May 1908), s. 2.

⁵⁵ "Muhbirlerimizden [Semerkand]", *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 4.

⁵⁶ Yeñi Buhara'dan Ş. S., "İdarege Mektublar [Yeni Buhara]", *Vakit*, sy. 308 (22 April 1908), s. 3.

⁵⁷ Bu konunun devamına eğitim meselesinde değinilecektir. Buharalı Abdulgani Rahman Kuliyef, "Muhabirlerden: Buhara'dan", *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 5.

Türkistan'da basın-yayın tarihinin gelişiminde değinebileceğimiz üçüncü önemli kısım 1905 yılında, Rus çarı II. Nikola'ya karşı yapılan ihtilâl hareketlerinin bölgede yarattığı tesirlerdir. Çar, İhtilâlin getireceği olumsuz koşulları dağıtmak maksadıyla ilan ettiği bir bildiriyle, özellikle eğitim ve basın-yayın konusunda halka bazı tavizler vermek zorunda kalması, Rusya Türklerinde bir hareketlenme meydana getirmiştir.⁵⁸ Nihayetinde sansürün ve baskının kalkmasının etkisiyle Kazan Türklerinin önderliğinde, tüm Rusya Müslümanları arasında gazete, dergi ve kitap yayını hızla artmaya başlamıştır.⁵⁹ Türkistan ceditçilerinin de bu serbestlikten yararlanarak matbuat faaliyetlerine giriştikleri incelediğimiz gazete sayfalarından rahatça takip edilebilmektedir.

Türkistan'daki ceditçiler, halkı aydınlatmanın ve içinde bulunulan olumsuz koşullardan kurtarmanın yollarından birinin basın-yayınla olacağını düşünüyorlardı. Yazarlardan “Buharalı”nın açıkça belirttiği üzere, *Tercüman* ve *Vakit* gazetelerini ve Rusya Türklerinin İstanbul'daki basın-yayın organlarından biri olan *Sırat-ı Müstakim* dergisini değerli mecmualardan sayıyor ve yakından takip ediyorlardı.⁶⁰ Hatta bu yayınların dağıtımında sıkıntı olduğu durumlarda eksikliğini hissederek bölgelerine ulaşmadığını belirtiyorlardı.⁶¹

Bir diğer yazar “H. M.”, Rusların ve Yahudilerin bölgede sayılarının az olmasına rağmen her alanda olduğu gibi matbuatta da her geçen gün Müslümanlardan ileri gittiklerini fark etmişti. Toplumun “karanlık ve aydınlık” taraflarını gösterecek bir zeminin olmamasını eksiklik sayıyordu.⁶² Gazeteye birkaç kez makale göndermiş olan Tercüman B. Devletşeyof bir yazısında, kendisini Rusya hâkimiyetindeyken zulüm altında hissettiğini ve bundan kurtulmanın, halkın sesini dünyaya duyurmanın ancak gazete vasıtasıyla olacağını düşündüğünü yazmıştı. Ona göre bu husus, hem Rusça hem de milli dilde çıkarılmış gazetelerle gerçekleşebilecektir. Yazar, gazetenin memlekete faydalarını şu şekilde sıralamıştır:

“1) Varlığımızı dünyaya bildiririz,

⁵⁸ Taha Akyol, “Ceditçilik”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, c. 7, s. 212.

⁵⁹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 390.

⁶⁰ “...Menim nazarımda Rusya'da münteşir cerâid-i İslamiyeden bize iñ müfidi *Vakit* ve *Tercüman*'dır. İstanbul'da meşhur *Sırat-ı Müstakim* mecellesidir ki Buharalılara değil, belki bütün âlem-i İslam için müfid bir mecmuadır.” Buharalı, “Buhara Ahvalinden I”, *Vakit*, sy. 584 (25 Fivral 1910), s. 2-3.

⁶¹ “Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 345 (17 İyul 1908), s. 3.

⁶² H. M., “Türkistan'da Yeni Jurnal”, *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 4.

2) İşbu gazete vasıtasıyla Rus, Ermeni, Yahudi ve umumen yabancı halklara ne göz ile baktığımızı malum kılırız. Bu sayede bunlar ile dostluk hâsıl olur.

3) Bu sebepten, Müslümanlar arasında iş yapan misyonerlerin de ne kadar olsa da ellerini bağlamaya yol olur.”⁶³

Böylece, bahsedilen faydalar eşliğinde gazeteyi bir ifade aracı olarak gören Türkistanlı birkaç aydın, 1905’te ilk kez gazetecilik çalışmalarını başlatmıştır. Münevver Kari, 1905’te *Hurşid* adında bir gazete çıkarmak için ilk başvuruyu yapmıştır. Ne yazık ki, Rusça bilmediği öne sürülerek başvurusu reddedilmiştir. Aynı sıralarda, Türkistanlı Ruslardan İvan Geyer, *Orta Asyanın Ömür Güzarlığı Geziti: Terakkî* adında, Türkçe bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Ancak bu gazete, sekizinci sayısından sonra yayın hayatını durdurmuştur. Aynı gazete, Tatarlardan İsmail Abid tarafından satın alınıp adı *Terakkî* olarak değiştirilmiş ve 1906’da tekrar çıkmaya başlamıştır. *Terakkî*, halk tarafından çok tutulmasına rağmen, yirminci sayısından sonra hükûmet tarafından müsadere edilmiş ve sahibi hapsedilmiştir.⁶⁴ Bu süre içinde tahminen *Hurşit* gazetesi için devam eden çabalar, Eylül 1906’da olumlu netice vermiş ve gazete yayına başlamıştır.

1907’de Taşkent’in varlıklı ailelerinden Mir Seyyid Azimbay, *Tüccâr* gazetesini çıkarmayı başarmıştır. Rus eğitimi almış bu zât, Ruslarla medeniyet bakımından işbirliği içinde olmanın Türkistan’a faydalı olacağını savunmuştur. Gazete bu ılımlı fikrinin yansımasıyla olsa gerek 37 sayı çıkabilmiş; abonelerinin azalmasından ötürü kapatılmıştır.⁶⁵

Mecid Celil, 1907’de Taşkent’te *Hakikat* isimli bir gazete çıkarmak üzere ruhsat almıştır. Programını baş makaleler, dâhili, harici ve mahallî haberler, felyeton [deneme, makale], yeni vâkıalar, hikâye ve şiirler, matbuat hakkındaki tenkitler, tarih ve Türkistan halinden makaleler, idareye yazılmış hatlar ve ilanlar olarak belirlemiştir.⁶⁶ Gazetenin masraflarının karşılanması için bir araya gelen 20 kişi, 50 som akçe ortaya

⁶³ Tercüman B. Devletşeyof, “Pitirburg’da Rusça Müselman Gazetesi Hakkında”, *Vakit*, sy. 177 (13 May 1907), s. 3.

⁶⁴ Reşit Rahmeti Arat, *a. g. m.*, s. 389.

⁶⁵ Ahmet Kanlıdere, *a. g. e.*, s. 201.

⁶⁶ T. K., “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 237 (13 Oktabr 1907), s. 3.

koymuştur. Ancak bazı kişilerin maddi sıkıntıları nedeniyle, 50 somu düzenli olarak verememeleri sonucu gazete kapanmak zorunda kalmıştır.⁶⁷

Ardından, “7-8 milyon Türkistan Müslümanının esaret, sefahat, cehalet ve felaketlerden kurtulmak için, ilim, ittifak, hürriyet, müsavat, adalet, sanat, himmet, gayret ve cemiyetlere yöneltme ve teşvik etmeyi kendimize iş edinip bu *Şöhret* gazetesinin neşrine cesaret kıldık” diyen Molla Abdullah Ulanof, gazetecilik çalışmalarına başlamıştır. Taşkent’te çıkarılmaya başlayan gazetenin varlığını tebrik eden *Vakit* idaresi, kendilerine gönderilen örnek nüshadan yola çıkarak gazetenin dilinin sade ve anlaşılır olduğunu ve haftada bir kez çıkacağını yazmıştır.⁶⁸ *Şöhret*, idare tarafından övücü sözlerle desteklenmiş ve yazılarından alıntılar yapılmıştır.⁶⁹ Gazetenin muharrirlerinden Ahmedcan Biktimirof, bir süre sonra idareyi devralmıştır.⁷⁰ Ahmedcan Biktimirof’un başa geçmesinden sonra gazete bir talihsizliğe uğrayarak takibata maruz kalmış ve neden gösterilmeden dört ay gibi kısa bir ömür sürmüşken Türkistan Genel Valisinin emriyle kapatılmıştır. Haberlere göre, Müslümanların içinden bir casus gazeteyi valiliğe şikâyet etmiştir.⁷¹ Basılmış tüm sayılarına el konulan gazetenin uğradığı bu akıbeti, idare üzülerək aktarmıştır.⁷²

Gazeteyi kapatmakla yetinmeyen Rus polisleri, A. Biktimirof’un evinde arama yapmış, şüpheli bir durumla karşılaşmalar bile Türkçe kitapları ve el yazısı olan tüm evrakları toplayıp bunlar hakkında tutanak tutmuşlardır. Konuyla ilgili fikir yürütenler A. Biktimirof’un bir Müslüman tarafından ihtilâlcı olduğu iftirasıyla ihbar edilmiş olabileceğine dikkat çekmiştir. *Vakit* gazetesi ise kendileriyle fikir ve gönül birliği eden ve aynı mesleği sürdüren bu şahsa, tekrar tekrar desteklerini bildirmiştir. “Müslüman, aile sahibi bir insanın bu şekilde taciz edilmesi ve şikâyet edilmesi”, Müslümanların dostunu düşmanını artık ayırt edemeyecek durumda oldukları şeklinde yorumlanmıştır.⁷³

Ahmedcan Biktimirof, *Asya* isimli bir gazete için hız kesmeden başvuru yapmıştır.⁷⁴ Evinde yapılan aramadan da yeterli bir delil çıkmayınca, *Asya* gazetesi için

⁶⁷ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 243 (13 Noyabr 1907), s. 3.

⁶⁸ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 3.

⁶⁹ “Gazetelerden”, *Vakit*, sy. 281 (14 Fivral 1908), s. 2.

⁷⁰ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 268 (15 Yanvar 1908), s. 3.

⁷¹ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 2.

⁷² “Gazeteni Yayuv”, *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3.

⁷³ “Muhbirlerimizden[Taşkend]”, *Vakit*, sy. 294 (15 Mart 1908), s. 3.

⁷⁴ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 2.

izin belgesi verilmiştir. Bu gazetenin izni gündelik çıkmak üzere alınmış olsa da haftada bir yayımlanmaya başlamıştır.⁷⁵ Naşir ve muharriri A. Biktimirof olan gazetenin misyonu, “Mesleği milli ve terakkîperver olup, umumiyet itibariyle Müslümanları cehalet, vahşet ve nefsanîyet hilelerinden kurtarıcı ilim, ittifak ve hakkaniyet yoluna davet kılmaktır.” Dilinin sade ve haftada bir-iki kez çıkacak olduğu bilgisi verilmiştir. Yavaşça olsa bile, devamlı memlekete hizmet etmenin faydasının büyük olduğunu yazan *Vakit*, A. Biktimirof’un güzel fikirli ve hamiyet sahibi bir kişi olduğunu yazmıştır. Ayrıca bazı eserlerinin ve çeşitli gazetelerde yayımlanmış makalelerinin olduğu aktarılmıştır.⁷⁶

Hükûmet takibatının yarattığı şartlara ve iftiralara rağmen çalışmalarını sürdürmeye çalışan A. Biktimirof, çalışmalarına henüz başlamışken -altıncı sayısından sonra- maddi sıkıntılarla karşılaşmış ve gazetenin yayınına ara vermek zorunda kaldığını bildirmiştir.⁷⁷ Bir müddet sonra topladığı yardımlarla gazetesini bastırmak üzere matbaaya gitmiş, ancak bu kez de matbaadan, polis emriyle gazetesinin basımının yasaklandığını öğrenmiştir.⁷⁸ Yalnızca bu kadarını yazmakla iktifa eden *Vakit* gazetesinin suskunluğunu, A. Biktimirof bozmuş, “Türkistan halkında milliyet hissi, kendimizin de malı mülkü olmadığından gazeteyi kapatmaya mecbur olduk.” diyerek acı bir şekilde kariyerini kendi gazetesinde sonlandırmak zorunda kaldığını açıklamıştır. Yazısının devamında, bu bildirdiği haberin kendi hususi meselesi olmaktan ziyade, tüm Türkistan halkının teessüf etmesi gereken tarihi bir olay olduğunu yazmıştır.⁷⁹ Gazetenin yokluğunun iletişimsizlik yaratması, birkaç ay daha muharririn mektuplar almasına ve gazete çıkacak mı sorusuna maruz kalmasına neden olmuştur. *Vakit* sayfalarından seslenen yazar, kısaca verdiği yanıtında gazetesinin “şehit” olduğunu yazmış ve neden kapandığını soranlara mahkemeye danışmalarını salık vermiştir.⁸⁰ Tüm çabalarına rağmen devamını getiremediği gazetecilik çalışmalarını, Rus yetkililer yakından takip etmeye devam etmiştir. 26 Kasım 1908’de Ahmedcan Biktimirof ve birkaç kişiye baskın yapılmış ve geç saatlere kadar evleri aranmıştır. Ancak aleyhlerine kullanılacak herhangi bir delil bulunmamıştır.⁸¹

⁷⁵ “Taşkend’de Müselman Gazetesi”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3.

⁷⁶ “Yeni Gazete”, *Vakit*, sy. 306 (17 April 1908), s. 3.

⁷⁷ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 323 (27 May 1908), s. 3.

⁷⁸ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 326 (4 İyün 1908), s. 3.

⁷⁹ Ahmedcan Bektimirof, “Türkistan Ahvali”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 2.

⁸⁰ Ahmedcan Biktimirof, “İdarege Mektublar”, *Vakit*, sy. 340 (5 İyul 1908), s. 4.

⁸¹ “Hokand’da Tentüv [Arama, Baskın]”, *Vakit*, sy. 404 (6 Dikabr 1908), s. 4.

Türkistan'da 1905-1910 yılına kadar olan basın-yayın girişimlerinin akıbetine bakıldığında, genellikle olumsuz sonuçlar alındığı görülmektedir. Türkistanlı aydınların toplumu aydınlatmak ve birçok soruna dikkat çekmek için gazeteyi kullanma çalışmaları, her türlü maddi ve manevi tüm çabaya rağmen neticesiz kalmıştır. Asya gazetesinin kapatılmasından sonra yaklaşık üç yıl Türkistan'da gazetecilik çalışmaları yapılmamıştır. Bu kişilerin sık sık yapılan baskınlar ve takibatla yıpratılmaları büyük bir etkindir. Yazarlardan Behram Bek Devletşeyof, henüz gazetecilik çalışmalarının başlarında, Müslümanların gazeteye ihtiyacı olduğunu, ancak hükûmetin böyle hayırlı bir işe el koyacağını ve toplatacağını yazarak güçlü bir tahminde bulunmuştur.⁸²

Gazetelerin başarısız olmasındaki etkenlerden diğeri, abone sayılarının az olmasıydı. Halk bu iletişim aracının ehemmiyetinin farkında değildi. "H. M."ye göre ulemanın gazeteye "kâğıt kesesi" muamelesi yaptığı bir ortamda halktan farklı bir tutum beklenemezdi.⁸³ Yeni Buhara'dan "Ş. S.", halkın genellikle vaktini çayhanelerde geçirdiğini yazıyordu. Devamında yazar, "Bütün dünyayı Müslümanların ele geçirdiği hayaller" kur'an halkın, bu hayale ulaşmak için gerekli olan eğitim, matbuat, ticaret vs. gibi işlerle ilgilenmediğini belirtmiş veyaşadıkları ortamı, bu düşüncelerden ötürü ortaçağ skolâstik dünyasına benzetmiştir. Kendisini de sorumlu hisseden yazar, gelecekteki halklara tarih huzurunda hesap veremeyeceklerini dile getirmiştir.⁸⁴

Gazetecilik çalışmaları dışında, neşriyat yapmak maksadıyla iki teşkilat kurulmuştur. İlki, Türkistan'da şubeleri olması planlanan, Taşkent merkezli Neşriyat Şirketi'ydi. Türkçe ve Farsça birer gazete, edebiyat ve fen bilimleri alanlarında eserler çıkarmak üzere biraya gelen birkaç gönüllü desteğiyle 1908'de kurulmuştu. Türkistan'ın çeşitli yerlerinde oturan şirket mensuplarının, aylık 25 som akçe ile teşkilata katkıda bulunmaları kararlaştırılmıştı. *Vakit*'in verdiği bu bilgiler dışında, ayrıntıları merak eden kişilerin Taşkent'te Münevver Han Taşkendi'ye [Karî], Semerkand'ta Müftü Mahmud Hoca Behbudî'ye danışabilecekleri aktarılmıştır.⁸⁵

Bir diğeri teşkilat, 1909'da Buhara'da yeni usulde eserler yayımlamak için kurulan Şirket-i Buhara-yı Şerif'ti. Bu kurum, yukarıdakinin aksine daha dar bir çerçeveye Buhara şehrinde hizmet vermeyi planlamıştı. Bu maksatla yaptıkları ilk

⁸² Tercüman B. Devletşeyof, "Pitirburg'da Rusça Müselman Gazetesi Hakkında", *Vakit*, sy. 177 (31 May 1907), s. 3.

⁸³ H. M., "Türkistan'da Yeni Jurnal", *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 4.

⁸⁴ Yeni Buhara'dan Ş. S., "İdarege Mektuplar", *Vakit*, sy. 208 (18 Avgust 1907), s. 3.

⁸⁵ Vakitniñ Semerkand Muhbiri, "Neşriyat Şirketi", *Vakit*, sy. 335 (24 İyun 1908), s. 3.

girişimleri, Vakit Matbaasında, *Tertib-i Kur'an* isimli Farsça bir tecvit risalesi bastırmak oldu.⁸⁶ İncelediğimiz süre içerisinde, bu iki neşriyat teşkilatının başka çalışmalarının olduğuna dair bir haber yoktu.

1910 yılında Türkistan'da dergi çalışmaları başladı. Türkistan'la ilgili olayları ve siyaseti takip etmek ve bölgenin gelişmesine yarayacak yolları tespit etmek amacıyla, *Orta Asya* dergisi çıkarıldı. Bu dergi, edebiyat, fen bilimleri ve siyasi konularda Türkistan'da yaşanan her türlü hadiseyi aylık olarak yayımlayacaktı.⁸⁷

Bir diğer yayın çalışması, Türkistan'ı teftiş gelen Müfettiş Graf Palen'in emriyle yapıldı. Türkistan hukukunu düzenlemek için kurduduğu komisyondan, *Ahkâm-ı Şer'îye* ismiyle bir mecmua tertip edilmesini isteyen G. Palen, bu mecmua için Molla Azim Ebulkasımov, Seyid Resul Seyid Azizef, Muhtar Hoca Seyid Ganiyef'i görevlendirdi. Hukukla ilgili maddelerin Rusça ve tercümesiyle birlikte yer aldığı eser, Türkistan ulemasına ve kadılarına incelenmek üzere yollandı.⁸⁸ Hatta bu mecmuanın yazarlarından Molla Azim Ebulkasımov'a, diğer gazetelerdeki yazıları ve hükûmete yarar çalışmalarından ötürü gümüş madalya verilmiştir.⁸⁹

Son olarak, incelediğimiz süre içerisinde yayınlandığı yazılan kitap ve risaleler tespit edilmiştir. Bunlar gazetede yer aldıkları sıraya ve bilgilere uygun olarak aşağıda verilmiştir:

1. *Nesayihül-Etfâl*, Molla Ahmed Hoca İşan ibn Abdulmümin Hoca İşan tarafından yazılmış iptidaî mektepler için kitaptır. Risalenin iptidaî mektebin birinci sınıfında okutulmak üzere hazırlanmış olduğu bilgisi verilmiştir. Ancak, idare tarafından incelenen eserin Arapça ve Farsça ağır kavramlar içermesinden ötürü, iptidaî mekteplere ağır gelebileceği yorumu yapılmıştır. *Vakit*'e göre bir milletin devamı eğitimlerinin ana diliyle yapılması ile mümkündür ve iptidaî mektep için yazılacak bir eser olabildiğince ana dile yakın ve açık olmalıdır. Ayrıca, Türkistanlıların ilim ve eğitime muhtaç olduğu, bu nedenle bir an önce kendi dillerinde eğitim vermeye başlamaları tavsiyesi verilmiştir.
2. *Hevâyc-i Diniye*, Münevver Karî ibn Abdurreşid Han tarafından iptidaî mektepler için yazılmış risaledir. Naşirleri Abdüssemi Karî ve ortakları olarak

⁸⁶ "Buhara'da Yeni Eserler", *Vakit*, sy. 526 (1 Oktabr 1909), s. 4.

⁸⁷ H. M., "Türkistan'da Yeni Jurnal", *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 4.

⁸⁸ "Ahkâm-ı Şer'îye Mecmuası", *Vakit*, sy. 488 (2 İyul 1909), s. 1.

⁸⁹ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 527 (3 Oktabr 1909), s. 3.

belirtilmiştir. İptidaî mekteplerde okuyan öğrenciler için yazılmış bir itikat risalesidir. Türkçe olan bu eser, Taşkent'te el yazması olarak taş matbaada basılmıştır.

3. *Tecvid*, İsmail Uluvî tarafından yazılmış, tercümesi Münevver Karî ibn Abdurreşid Han tarafından yapılmış risaledir. Naşirleri Hacı Abdurrahman ve ortaklarıdır. Bu eser de ilk ikisi gibi iptidaî mekteplerde okutulmak üzere basılmıştır. Hurufat baskısı olduğu dışında, eser hakkında bilgi verilmemiştir.⁹⁰
4. *Tertib-i Kur`an*, Şirket-i Buhara-yı Şerif tarafından Vakıf matbaasında bastırılan Farsça tecvit risalesidir. Mahmud Hoca Behbudî bu risalenin iptidaî, rüşdî ve idadî mekteplerde İnşa derslerinde okutulacağı ve ek olarak eserde memurlara yazılacak resmî mektupların nasıl düzenleneceğinin yer aldığı bilgisini vermiştir. Taş basma olan eser, 36 sayfadır.⁹¹
5. *Semerkand Mescidleri*, İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu tarafından hazırlanan kitaptır. Bu eser, Rusya İmparatorluğu'nun kâğıt para darphanesinde basılmıştır. Bu nedenle aktarılanlara göre, tüm Semerkand mescitleri hakkında bilgi verirken aynı zamanda görsellik kaliteli olarak sunulmuştur. Mescitlerin fotoğrafları, Rus fotoğrafçılar tarafından kaydedilmiştir.⁹²
6. *Hukuksuzluk Memleketi*, Gospadin Lagofit tarafından yazılmış Buhara Hanlığı'nı eleştiren kitaptır. Bu kitap, Buhara Emirliği'nin varlığının ve devamının ahali için zararlı olduğunu işlemiştir.⁹³
7. *Материалы для составления историй завоевания туркестанского края* [*Türkistan Bölgesinin Alınmasına Dair Materyaller*], Taşkent'te görev yapan askeri rütbeli memurlardan Albay A. G. Serebriyannikov'un yazdığı, Türkistan'ın son 50 yılı hakkında bilgiler veren kitaptır.⁹⁴
8. *Bürge*, Buhara'da el yazması olarak basılmış mizah dergisidir. Bu derginin ikinci cildinin resimli olacağı belirtilmiştir.⁹⁵

1. 3. VAKİT'TE TÜRKİSTAN HAYATI (1907-1910)

Güney Türkistan⁹⁶ nüfusunun çoğunluğunu Özbekler [o sıralarda kullanılan ifadeyle “Sartlar”⁹⁷] oluşturuyordu. Genellikle ticari sebeplerle Tatar, Kazak, Afgan,

⁹⁰ “Yeni Eserler”, *Vakit*, sy. 380 (9 Oktabr 1908), s. 3.

⁹¹ “Yeni Eserler: Kitabet’ün-Etfal”, *Vakit*, sy. 294 (15 Mart 1908), s. 2.

⁹² “Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 345 (17 İyul 1908), s. 3.

⁹³ “Buhara’ı Rusyaya Koşuv”, *Vakit*, sy. 396 (18 Noyabr 1908), s. 1.

⁹⁴ T. K., “Matbuat ve Edebiyat”, *Vakit*, sy. 526 (1 Oktabr 1909), s. 4.

⁹⁵ Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 604 (13 April 1910), s. 3.

Acem, Türkmen, Yahudiler ve sonradan göç etmiş olan Ruslar ve Ermeniler bu bölgede yaşıyordu.⁹⁸ Bölgenin en zenginleri Yahudilerdi.⁹⁹ Yahudiler, Rus İmparatorluğu bölgeyi işgal ettikten sonra yabancı sayılmış ve Türkistan'dan göç etmeleri zorunlu kılınmıştı. Konuyla alakalı, Yahudilerin önde gelenleri Petersburg'a gidip imparatorla görüşmüş ve 1910 yılına kadar göçün durdurulması için müddet almıştı.¹⁰⁰ Özellikle Buhara Yahudileri, kendi dillerini unutmuş ve Müslümanlara ait bazı adetleri kabul etmişti. Başlıca Buhara olmak üzere Semerkand ve Taşkent şehirlerinde yaşıyorlardı.¹⁰¹

Türkistanlı Tatarların ve Tatar tüccarların Türkistan'da mülk edinme hakları yoktu. Tatarların, Rusların Türkistan ticaretine girmesine zamanında öncülük ettiği ve Türkistan halkını medeniyete yaklaştırma bakımından aracı olması nedeniyle, bu yasaklamanın haksızlık ve adaletsiz olduğu birçok yazarca belirtilmişti.¹⁰² Yapılan girişimlere rağmen, mülk edinmeyle ilgili incelediğimiz süre içerisinde herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.

Müslüman halk çoğunlukla Sünni mezhebi itikadınca dinini sürdürmekteydi. Şii nüfus çoğunlukla Buhara ve civarında yaşıyordu. Türkistan'da yaşayan Müslümanların toplam sayısı 7 milyon civarındaydı. Resmi dil hanlıklarda Farsça¹⁰³ olmakla birlikte; bu bölgedeki dini, etnik ve idari temellerin farklılık göstermesinden ötürü dini metinlerde Arapça, halk arasında Türkçe ve Rusça; Çarlık Rusya'sının bölgeyi işgalinin ardından açılan resmî dairelerde ve yazışmalarda Rusça kullanılmaktaydı.

Türkistan vilayeti Taşkent, Hokand, Buhara, Semerkand gibi tezimizde de çok sık görülen ve hakkında rahatça bilgi edinebildiğimiz, maddi ve manevi bakımdan önemli olan birçok şehri bünyesinde bulundurmaktaydı. Bu şehirler, tarif edildiği şekliyle büyük tarihi eserlerle doluydu. Özellikle Semerkand şehri, Timur Devleti'nin merkezi olduğu için buraya vaktinde ayrı bir ihtimam gösterilmişti.¹⁰⁴ Rus işgali sonrasında, şehirlerden bazılarının yanına aynı isimle Rusların yaşayacağı yeni kısımlar

⁹⁶ Tezimizde Güney Türkistan ifadesiyle, Buhara ve Hive Hanlıkları ve Türkistan Genel Valiliği toprakları kast edilmektedir.

⁹⁷ Yerleşik hayata geçmiş Özbek Türklerine verilen isimdir.

⁹⁸ "Taşkent", *Vakit*, sy. 197 (17 İyul 1907), s. 2.

⁹⁹ "Buhara-yı Şerif", *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 5.

¹⁰⁰ "Buhara Yahudileri", *Vakit*, sy. 572 (28 Yanvar 1910), s. 2.

¹⁰¹ "Buhara Yahudilerine Türkistan'dan Çıkaruv", *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s. 6.

¹⁰² "Padişah Hazretlerinin Merhameti", *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 4.

¹⁰³ "Buhara", *Vakit*, sy. 256 (13Dikabr 1907), s. 3.

¹⁰⁴ A. B., "Türkistan", *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 2-3.

eklenmişti. Aşağıda, gazetede yer alan bilgiler doğrultusunda şehirlerin genel görünümü verilmeye çalışılmıştır:

Buhara

Buhara Hanlığı ve şehri, hakkında en çok bilgi alabildiğimiz yerd. Büyük bir ticaret şehri olduğu için Hindistan, Afganistan ve Rusya'dan gelen tüccarlar büyük ilgi gösteriyordu. Özbek, Acem, Tatar, Kırgız, Türkmen ve Yahudi halklarıyla birlikte şehrin nüfusu iki buçuk milyondan ibaretti.¹⁰⁵ Buhara'ya demiryolu üzerinden gelen yolcular, Kızıltepe istasyonunda inip burada "zekâtçı" adı verilen gümrük memurlarınca ücret karşılığında şehre kabul ediliyordu.¹⁰⁶ Buhara, eski ve yeni olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

Eski Buhara sokakları düzensiz, kışın ve sonbaharda oldukça çamurlu ve yayaların yürüyebileceği kaldırımlardan yoksundu. Evler, çoğunlukla çamurdan yapılıyordu. Böylece depremlerde fazlaca ölüm ve maddi zarar yaşanıyordu.¹⁰⁷ Şehrin içinde birçok mezarlık mevcuttu. Buhara'da tuhaf bir gelenekle vefat eden kişiler yerin tam altına gömülüyor; bu nedenle, şehir pis kokuyordu. Mezarlıkların üzerinde atlar ve kuşlar geziniyor, mezarlara zarar veriyordu.¹⁰⁸ Şehre iki haftada bir su getiriliyordu. Suyun sürekli yenilenmemesi kirlenmesine ve sağlığa zararlı olmasına yol açıyordu. Şehirde bu sebeplerle salgın hastalıklar vardı.¹⁰⁹ Bir ziyaretçi, gönderdiği yazıda şehrin her yanında çok fazla eşek olduğunu ve sürekli rahatsızlık verecek kadar eşek sesleri geldiğini anlatmıştı.¹¹⁰

Bunlar dışında, Buhara "cennet misali" her tarafı bağlık ve birçok meyve-sebze türünün yetiştiği yeşil bir şehirdi. Dağlardan karların erimesiyle akan sular ve Zerefsan nehriyle topraklar sulanıyordu.

Buhara'da 360 cami ve mescit, 113 medrese, 38 han, 16 hamam, 15 çarşı vardı. Camilerin en büyüğü Emir'in sarayına yakın Registan Meydanı'ndaki Cami-i Kebir, medreselerin en meşhuru ise Medrese-i Abdullah'tı.¹¹¹ Ne yazık ki, yalnızca Buhara için olmamak üzere tüm şehirlerde, zamanında yapılmış bu büyük imaretlere, vakıfları idare

¹⁰⁵"Buhara", *Vakit*, sy. 256 (13 Dikabr 1907), s. 3.

¹⁰⁶ Şakir Muhammedof (Buhara), "Seyahat Hatıraları Buhara'dan", *Vakit*, sy. 330 (12 İyun 1908), s. 3.

¹⁰⁷ "Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 6.

¹⁰⁸ Burhan Şeref, "Buhara Mektupları V Buhara Şehri", *Vakit*, 576 (6 Fivral 1910), s. 2; "Buhara-yı Şerif", *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 5.

¹⁰⁹ "Buhara-yı Şerif", *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 5.

¹¹⁰ Şakir Muhammedof (Buhara), "Seyahat Hatıraları Buhara'dan", *Vakit*, sy. 330 (12 İyun 1908), s. 3.

¹¹¹ "Buhara", *Vakit*, sy. 256 (13 Dikabr 1907), 3.

eden ulema tarafından yeterli zaman ve masraf ayrılmayarak harap olmaya terk edilmişti. Burhan Şeref, “bahtsız şehirler yazılacak olsa İslam şehirlerinden Buhara başta gelir” diyordu ve ulemayı suçluyordu. Ona göre dünyanın hiçbir yerinde ulema bu derece zenginlik ve rehavet içinde değildi. Şakirtlerin ve ulemanın maaşları hayırseverler tarafından karşılanıyordu. Hâlbuki dini günlerde ve yurt dışından gelen seyyahlar tarafından en çok ziyaret edilen yerler cami, mescit ve medreselerdi. Buraların bakımsız kalması ulemayı ve yönetimi maddi bakımdan etkilemekteydi. Bahaeddin Nakşibendî’nin türbesi, her yıl “binlerce” ziyaretçiye ev sahipliği yapmasına rağmen yenilenmemiş, kubbesiz bir mezardan ibaret, deniliyordu. Türbelerin önlerinde dilenciler çoktu. Zaten, medreselerin vakıf gelirleri suiistimal ediliyordu. Şakirtlere ait olan medrese hücreleri ve kütüphanelerdeki değerli eserler satılıyordu. 112

Vakıf gelirleriyle ilgili bir başka problem, Rus hükûmetinin el koymasındı. Bazı vakıflar, Buhara Hanlığı’nın elinden alınmaya başlamıştı. Bu nedenle, emlakdâr ve zekâtçı denilen mali işle ilgilenen memurlar, vakıf gelirlerini az göstermeye çalışıyordu. Aynı husus, emlak gelirleri için de geçerliydi. Ancak yapılan büyük bir teftişte, Rus müfettişler kâğıt üzerindeki gelirlerin doğru olmadığını fark etmişlerdi. 113 Bu müfettişlerin gelişi emlak, vakıf yerleriyle birlikte hanlığın nüfusunun sayılmasına vesile olmuştu.114

Bir ziyaretçi, şehir ıslaha başlanırsa mutlaka köprülerden başlanması gerektiğini söylemiştir.115 Burhan Şeref, *Vakit* muhabiri sıfatıyla şehirde bulunduğu esnada aynı durumu gözlemlemiş, her yıl milyonlarca gelire sahip olan Buhara Hanlığı’nın şehrin tâdilâtına bir kuruş sarf etmediğini yazmıştır. Ayrıca şehri koruyan polis, sağlık kaidelerine uygun ortam ve tıbbi yardım alacak yerlerin olmadığını aktarmıştır.

Rus ve diğer gayr-i Müslim nüfusun yaşadığı, Yeni Buhara kısmında ise hayat kalitesi oldukça farklıydı. Sokaklar kaldırımlı ve temizdi. Sokakların isimleri belirtilmişti. Kabristan şehirden bir duvar ile ayrılıyordu. Şehri polis koruyordu ve sağlık kurallarına aykırı bir durum söz konusu değildi. Eski şehrin aksine, birçok pamuk

112 Burhan Şeref, “Buhara Mektupları V: Buhara Şehri”, *Vakit*, sy. 576 (6 Fivral 1910), s. 2.

113 Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 600 (3 April 1910), s. 2; “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 598 (30 Mart 1910), sy. 3.

114 Buharalı, “Buhara Ahvalinden II”, *Vakit*, sy. 586 (2 Mart 1910), s. 3-4.

115 Şakir Muhammedof (Buhara), “Seyahat Hatıraları Buhara’dan”, *Vakit*, sy. 330 (12 İyun 1908), s. 3.

fabrikası bulunmasına rağmen olumsuz etkisi hissedilmiyordu. Ayrıca, Yeni Buhara’da bir Yahudi tarafından açılmış matbaa da mevcuttu.¹¹⁶

Taşkent

Taşkent, Türkistan Genel Askeri Valiliği’nin merkeziydi. Yeni şehirde yaşayan kırk bini Rus olmak üzere, toplamda iki yüz bin nüfusu vardı.¹¹⁷ Müslümanların yaşadığı kesimin, atlarla dolu, çamurlu ve nizamsız sokakları bulunuyordu.¹¹⁸ Bir ziyaretçi, şehre girdiğinde sokaklarda çamurdan ve sazlıktan yürüyemediği için pişman olduğunu ve temizliğin imandan geldiğine inanan Müslümanlara hayret ettiğini yazmıştı. Yerli halk bu duruma alıştığı için ehemmiyet vermiyordu. Şehrin Rus kısmında, sokaklar düzenli ve temizdi.¹¹⁹ Yeni şehrin merkezinde Türkistan Genel Valiliği ve çevresinde diğer yönetici ve memuriyetlere ait binalar bulunuyordu. Bunların etrafında ve arasında yeni evler, dükkanlar, piçen [saman] pazarı vb. vardı.¹²⁰ Piçen pazarının içinde çayhaneler, dükkanlar ve odalar bulunuyordu. 1907 yılı Taşkent ziyaretçilerinden biri, Müslüman bölümünde kütüphane ve kıraathâne olmadığını yazmıştı. 1909’da ziyaret eden Abdülkerim Sayidî, Piçen pazarının karşısında Aktab isimli bir kütüphanenin yeni açıldığını ve buradan yalnızca *Beyanül-hak*, *İdil*, *Kügergen Altunlar*, *Vıstaşka* gazetelerini edinebildiğini yazmıştı.¹²¹

Şehrin Müslüman kısmında, genel itibariyle tüm yapılar ve hayat eski usuldeydi. Medreseler ve mektepler çocukların sağlığını etkileyecek derecede eski ve bakımsızdı. İncelediğimiz süre içerisinde yalnızca bir medrese tâdilâtı çalışmasına rastlanmıştı. Bu bir Tatar medresesi idi ve on bin som akçe gerektiriyordu. Tâdilâtın iki bini Taşkentli bir zengin tarafından, geri kalanı Orenburg taraflarındaki bir cemiyette yer alan Sart ve Tatarlardan oluşan 50-60 kişilik bir heyet tarafından karşılanacaktı.¹²² Bunun dışındaki medreselerin hali haraptı. Bir misafir gezdiği bir medresenin soğuk ve rüzgâr girmemesi için camlarının kâğıtla kaplandığını yazmıştı. Yazara göre, şehrin Rus tarafındaki gimnazyumla, bu mektepler arasında yerle gök kadar fark vardı.

¹¹⁶ Burhan Şeref, “Buhara Mektupları V: Buhara Şehri”, *Vakit*, sy. 576 (6 Fivral 1910), s. 2.

¹¹⁷ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 284 (21 Fivral 1908), s. 3.

¹¹⁸ [Burhan Şeref], “Buhara Mektupları VIII”, *Vakit*, sy. 579 (13 Fivral 1910), s. 2-3.

¹¹⁹ [silinmiş] Hafiyef, “Taşkend”, *Vakit*, sy. 287 (28 Fivral 1908), s. 4-5.

¹²⁰ [Burhan Şeref], “Buhara Mektupları VIII”, *Vakit*, sy. 579 (13 Fivral 1910), s. 2-3.

¹²¹ Abdülkerim Sayidî (Taşkend Vokzalı), “Muhabirlerden: Taşkend Vokzalından”, *Vakit*, sy. 541 (7 Noyabr 1909), s. 4.

¹²² Ahmedcan Bektemirof [Taşkend], “Türkistan Ahvali”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 2.

Şehrin Rus bölümünde içkili mekanlar bulunuyordu. Müslümanların bu mekanlara girmesi yadırgansa da ilgi oldukça fazlaydı.¹²³ 1908’de hayvanat bahçesi açmak için çalışmalar yapılmaya başlamıştı.¹²⁴

Semer kand

Semer kand’ın şehir yapısıyla ilgili yalnızca iki makalede bilgiye rastlanmıştır. Bu şehir, tarif edildiği şekliyle Timur zamanından kalmış, hâlâ renkleri kıpkızıl, eşik ve pencereleri fil kemiğinden altın ve kıymetli taşlarla süslü Avrupa’da o dönemde misali dahi olmadığı yazarlarca ifade edilen bin bir emekle yapılmış tarihi eserler ve binalarla doluydu. Timur Devleti’nin merkezi olduğu için buraya vaktinde ayrı bir ihtimam gösterilmişti.¹²⁵

Semer kand’ın ortasında üç büyük medrese vardı: İlki Uluğ Bey tarafından h. 820-823’te, ikincisi Yengitaş Bahadır İmamkulu Han tarafından h. 828’de yaptırılmış 20 hücreli olarak yaptırılan Medrese-yi Şirdar’dı. Bu medresenin sol tarafındaki minaresi, 1907 yılında yaşanan depremde yıkılmıştı. Bunların ilerisinde 54 hücreden ibaret Medrese-yi Tılakari bulunmaktaydı. Ahmedcan Biktimirof, burada Cuma namazı kıldığını ve camisinin heybetine hayran kaldığını yazmıştı. 400 hücreli ve iki dersaneli Bibi Hatun Medresesi ise şehrin en büyük medresesiydi ve depremden minaresi hasar görmüştü.

Timur’un mezarı olan Gûr-ı Emir, bu şehirde yer alıyordu. Bu görkemli mezar yapıtının içinde, Timur’un mürşidi Şeyh Seyid Mir Bereket’in mezarı ve onun ucunda Timur’un kabri ile Timur’un ve Cengiz Han’ın kahramanlıklarını anlatan bir sütun bulunuyordu.

Büyük imaretlere sahip Semer kand’ta eski eserlere sahip çıkılmıyordu. Yabancı seyyahlar ve Ruslar, Avrupa müzelerine satmak için buradaki eserleri satın alıyordu.¹²⁶

Hokand

Hokand hakkında yalnızca bir haber tespit edilmiştir. Ancak, şehrin genel görüntüsünün, diğer Türkistan şehirlerine benzediği muhakkaktır. Bu şehirde, Ruslar ve Yahudiler, Müslümanlarla birlikte yaşıyordu. Şehrin iyi yerlerinin

¹²³ [silinmiş] Hafiyef, “Taşkend”, *Vakit*, sy. 287 (28 Fivral 1908), s. 4-5.

¹²⁴ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 313 (4 Mayıs 1908), s. 3.

¹²⁵ A. B., “Türkistan”, *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 2-3.

¹²⁶ A. B., “Eski Hanlar Vatanından (Semerkand’da Bir Niçe Kün)”, *Vakit*, sy. 244 (15 Noyabr 1907), s. 2.

yabancılar tarafından satın alınmış olması eleştiriliyordu. Ruslar kendilerine yeni evler ve mahalleler kuruyor, açtıkları okullarda muntazam bir şekilde çocuklarını okutuyorlardı. *Vakit* muhbirlerinden biri, Rusların ve Yahudilerin şehre yerleşirken, Müslüman çocukların sokaklarda, babalarının da düğünlerde betçe [köçek] oynatarak ömür geçirdiğini yazmıştı.¹²⁷

1. 3. 1. TÜRKİSTAN'DA TİCARET ve TARIM

Türkistan'da ticaret ve tarım konusunu işlemeden önce, mutlaka konunun genişliğinin anlaşılabilmesi bakımından demiryolu ulaşımına değinmek gerekir. Demiryolu, imparatorluğun askeri, ticari ve sonradan ortaya çıkan göç siyasetine zemin hazırlıyordu. Türkistan'da ticari olarak özellikle pamuk ve Karaköl derisinin büyük bir ekonomik değeri vardı. Pamuk, Amerika piyasası ile yarışlıyordu. Bu nedenle, Rus İmparatorluğu Türkistan topraklarına her anlamda etkili bir şekilde nüfuz edebilmek için işgalin ilk devirlerinden itibaren demiryolu yapımına ağırlık vermişti.1880'de Kızılsu'dan başlayan yol, 1886'da Amu Derya kıyısına, 1898'de Taşkent'e kadar uzadı. 1900-1905 arasında Taşkent-Orenburg arası birleştirildi. 1910 yılına kadar bütün Türkistan'da 3338 km uzunluğunda demiryolu inşa edilecekti.¹²⁸

Türkistan'a demiryolları, Taşkent Demiryolu İdaresi'nin kararı, Maliye Bakanlığı'nın görüşmeleri ve imparatorun onaylaması ile yapılıyordu. Yapımından sonra denetlenmesi işi yine aynı kuruma aitti.¹²⁹ Demiryollarının teknik işlerinde, Rus mühendisler çalıştırılıyor, işçiliğini çoğunlukla Müslümanlar yapıyordu. Müslüman işçilere Cuma günü ve dini bayramlar tatildi.¹³⁰ İnşa edilen demiryolunun gelirleri ihale yoluyla şirketlere açılabilirdi. Yakıt için petrol, Bakü firmalarından alınıyordu. 1908'de Müslüman firması sahibi İsdanlayef'den, podu 39,5 tiyinden 5 milyon pod petrol¹³¹; 1909'da Nobel firmasından alınmıştı.¹³²

1906-1910 arasında yeni demiryolu yapımıyla ilgili birkaç habere rastlanmıştır. Haziran 1908'de Orenburg ve Uralski arasına demiryolu inşa etme görüşmeleri

¹²⁷ "Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 6.

¹²⁸ Bknz. A. Z. Velidî Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s. 262-263.

¹²⁹ O. K., "Orenburg Haberleri", *Vakit*, sy. 596 (25 Mart 1910), s. 3.

¹³⁰ "Mühim Haber", *Vakit*, sy. 339 (3 İyul 1908), s. 3.

¹³¹ "Orenburg Haberleri", *Vakit*, sy. 267 (12 Yanvar 1908), s. 3.

¹³² "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 533 (20 Oktabr 1909), s. 3.

yapılıyordu.¹³³ Ocak 1909'da Taşkent- Almatı arasında büyük bir demiryolu yapıp Orta Asya ve Sibir demiryollarının birleştirilmesi planlanıyordu.¹³⁴

Demiryolu yapımıyla ilgili tüccarlar ve zengin yatırımcılardan talep çoktu. Taşkent ve Almatı şehrinin temsilcileri, Petersburg'a gidip Taşkent-Almatı-Semey şehirlerinin demiryoluyla bağlanması için yetkililerle görüşmelerde bulunmuşlardı. Bu yol sayesinde, 70 milyon somluk [para birimi] mal sevk edilebileceğini düşünüyorlardı.¹³⁵ Moskova firmaları da bu yolun yapımını destekliyordu. Taşkent demiryolunun Orenburg tarafındaki Aris istasyonundan başlatılacak yola yakın olan toprakların değeri bir anda artmıştı. İstasyon yakınında toprak sahibi olan Rus zenginleri, yolcu ve tüccarların konaklayacağı kervansaray gibi yatırımlar yapmaya başlamıştı.¹³⁶ 1908 yılında Biraderan-1 Yavşoflar Şirketi, Taşkent yolu üzerinde Kiles istasyonu yanında pamuk fabrikası açtı.¹³⁷

Şubat 1909'da Hokant-Fergana arasının, Nemengan üzerinden birleştirilmesi için bir şirkete ruhsat verilmesi konusu gündeme gelmişti.¹³⁸ Nemengan, Müslümanların yoğun olarak yaşadığı ve pamuğun oldukça fazla yetiştiği 100.000'den fazla nüfusu olan bir şehirdi. Demiryolu yapılırsa şehir daha da gelişecekti. Gündemdeki bu konu, Ekim 1909'da Maliye Bakanlığı'nda görüşülmeye başladı.¹³⁹

Orta Asya'da pamuk işi yapan Moskova firmaları (Amil Sindel, Noyabrskoy Manufaktura, Gubnir, Danilofski, Bardıgın, Vogav Şirketleri, İran ve Orta Asya Sevda Şirketi, Abdullah Can, Hüseyinof, Abdurrezzak Ziyayef, Ahmedcan İbrahimhanef, Targovıy Dom Baltabikof firmaları vd.), Hokant Şehir Komisyonu'na bir dilekçeyle öneride bulunmuştu. Pamuk alımını Orta Asya tam olarak karşılayamadığından, Amerika'dan alım yapılmak zorunda kalınıyordu. Bu zararın önüne geçmek için Fergana bölgesine daha fazla pamuk ekimi yapılabilirdi. Ancak, tahıl ve yiyecek maddeleri de bu bölgeden karşılanıyordu ve yerine pamuk ekilirse, bu ürünleri bölge dışından getirtmek pahalı olacaktı. Bu nedenle, çok rahat tahıl yetişen, yakındaki Yedisu vilayetinde tahıl üretilmesi, oradan Fergana bölgesine getirilebilmesi için araya demiryolu inşa edilmesi isteniyordu. Böylece, tahıl ucuza gelecek, Fergana'ya bolca

¹³³ "Orenburg Haberleri", *Vakit*, sy. 333 (19 İyun 1908), s. 3.

¹³⁴ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 426 (31 Yanvar 1909), s. 3.

¹³⁵ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 545 (17 Noyabr 1909), s. 3.

¹³⁶ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 575 (4 Fivral 1910), s. 2.

¹³⁷ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 303 (5 April 1908), s. 3.

¹³⁸ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 429 (7 Fivral 1909), s. 2.

¹³⁹ "Hokand Nemengan Yolu", *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 4.

pamuk ekilecek ve neticede Amerika'dan pamuk satın alınmayacaktı. Bu firmalar, Taşkent ile Almatı arasında demiryolu yapılmasını ve Fergana ile birleştirilmesini de destekliyordular. Böylece Çin'le ticari bir sorun çıktığında, Orta Asya demiryolları ve ticareti sayesinde rahat olunacaktı.¹⁴⁰

Ulaşım açısından diğer bir girişim, Lapşin adlı bir tüccardan gelmişti. Tüccar, Aral Gölü etrafındaki Hive ve Petrov Aleksandrofski şehirleri ve Orenburg-Taşkent demiryolu boyundaki Aral istasyonu arasında geçitler yaptırmak için Hükûmet'ten yer talep ediyordu. Böylece Hive etrafında ve Aral Gölü'nde ticaret zenginleşecekti.¹⁴¹

Demiryolu ağı genişledikçe, imparatorluğa sağladığı gelir artıyordu. 1906 yılının ilk altı ayında Samar-Taşkent arasında 221 bin yolcu taşınmış, yolcu ve hayvan taşıma işinden 3 milyon 835 bin som gelir elde edilmişti. 1907 yılının ilk yarısında aynı yolda 445 bin kişi taşınmış; 5 milyon 180 bin som kazanılmıştı.¹⁴² 1907'de Taşkent demiryoluyla Moskova ve Petersburg'a yolcu trenleri hariç, gündüz vakitlerinde 147 vagon gitmişti.¹⁴³ 1908 yılında toplam gelirinin 17 milyon som olması bekleniyordu. Yapılan ön hesaplara göre; 200 bin kişi, 30 milyon pod [ağırlık ölçüsü] tahıl, 6 milyon pod pamuk, 3 milyon pod toz [kum] taşınması planlanıyordu.¹⁴⁴ Ancak bu sayılar beklenenden fazla oldu ve yıllık demiryolu geliri 18 milyon 155 bin somdu.¹⁴⁵

Demiryolunun zarara uğradığı dönemler söz konusuydu. 1908'de Taşkent yolu üzerindeki Çaylı ve Tümen istasyonları arasındaki bölge Sır-ı Derya Nehri'nin taşması nedeniyle kapanmıştı.¹⁴⁶ Kasım 1909'da Taşkent'te çıkan kum fırtınası nedeniyle tren seferleri bir hafta boyunca durmuş, telgraf hatları zarar görmüştü.¹⁴⁷

Demiryolu dışında bir diğer ulaşım aracı, bölgede yeni yayılmaya başlayan otomobildi. Hazar Gölü ile Hive arasında otomobille taşımacılık yapmak üzere bir şirket kurulmuştu. Aral Gölü ve Çarcoy üzerinden gelen yolcu ve yükler, bu yol üzerine sevk edilerek taşınacaktı.¹⁴⁸ 1909'da Fergana'daki Rus zenginlerinden biri otomobille

¹⁴⁰ "Orta Azya'da Timir Yollar", *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 1.

¹⁴¹ T. K., "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 239 (4 Noyabr 1907), s. 3.

¹⁴² "Orenburg Haberleri", *Vakit*, sy. 264 (5 Yanvar 1908), s. 3.

¹⁴³ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 229 (9 Oktabr 1907), s. 3.

¹⁴⁴ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3-4.

¹⁴⁵ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 520 (17 Sentabr 1909), s. 3.

¹⁴⁶ "Orenburg haberleri", *Vakit*, sy. 338, s. 3.

¹⁴⁷ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 545 (17 Noyabr 1909), s. 3.

¹⁴⁸ "Sevda ve Hüner Haberleri: Hive'ge Aftamobil", *Vakit*, sy. 628 (12 İyun 1910), s. 4.

şehirlerarası yolcu ve hayvan taşımak üzere şirket kurdu.¹⁴⁹ Ek olarak, Hive şirketlerinden biri, Aral Gölü'nde ve Amuderya Nehri'nde gemi ve mavnalar kullanabilmek için 1200 ortaklı bir şirket kurdu. Her paydaş, 250 som vererek şirketin çalışmalarına katkıda bulunacaktı.¹⁵⁰

Türkistan'ın ulaşım ağı, incelediğimiz dört yıllık süreçte dahi oldukça fazla genişliyordu. Bunun nedeni, bölgenin ticari bakımdan önemli gelirler getirecek maddelere sahip olması ve ayrıca ticaret yollarının ortasında bulunması idi. En yüksek getirili olan ürünler, pamuk ve deriydi. Tahıl ve meyve-sebze Türkistan'ın her yerinde gayet rahat yetişiyor ve ihtiyacı fazlasıyla karşılıyordu. Tahıl, pamuk ve meyve-sebzenin yetiştirme durumu ve miktarıyla ilgili gazete hasat ve satış dönemlerinde sürekli piyasa hakkında bilgi veriyordu.

Pamuk özellikle Fergana'da yetişiyordu. Pamuğun yetiştirildiği en önemli iki şehir Andican ve Nemengan'di. Buradan toplanan pamuklar, 10-15 firma tarafından alınıyor ve 20-30 fabrikada üretime hazırlanıyordu.¹⁵¹ 1908 rakamlarına göre, Buhara'da 120 bin disatine yere pamuk ekilmişti. Yılda buradan 1 milyonla-2 buçuk milyon arasında pamuk elde ediliyordu. Bunların çoğu Zereşan nehri civarından elde ediliyordu. Burada nehirden ve kanallar üzerinden sulama yapılıyordu. Daha fazla sulama çalışması yapıldığı takdirde fazla ürün alınabiliyordu.¹⁵² Pamuğun 1907 verilerine göre birinci kalitesi podu 12 som, üçüncü kalitesi 7 som 75 tiyindi. Amerika'da az olduğu yıllarda Türkistan'dakilerin fiyatı yükseliyordu. Aynı yıl Moskova'da 14.50 somdu.¹⁵³ 1910 yılı Mayıs ayında podu 7 som 20 tiyindi.¹⁵⁴ 1908 yılı Eylül ayından, Ocak ayı başına kadar 4 ay içinde Rusya'ya, Taşkent yoluyla 4875, Krasnoyarski yoluyla 4600 vagon pamuk gönderilmişti. Ortalama hesapla 4 milyon 360 bin pod pamuk taşınmıştı.¹⁵⁵

Pamuk üretiminin bu derece fazla olması, Rus İmparatorluğu tarafından çalışmaları sağladı. Petersburg Üniversitesi tarafından bir profesör, pamuk üretiminin artırılmasına yönelik araştırma yapması için Türkistan'a gönderildi.¹⁵⁶ Moskova

¹⁴⁹ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 504 (8 Avgust 1909), s. 3.

¹⁵⁰ "Sevda ve Hüner Haberleri [Simbir Gazetesi]", *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 3.

¹⁵¹ K. A. N., "Muhabirlerden: Pahtaçılık", *Vakit*, sy. 674 (30 Sentabr 1910), s. 3.

¹⁵² "Buhara'da Pahta (Mamık)", *Vakit*, sy. 264 (5 Yanvar 1908), s. 3.

¹⁵³ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 3.

¹⁵⁴ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 574 (2 Fivral 1910), s. 3.

¹⁵⁵ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 282 (16 Fivral 1908), s. 3.

¹⁵⁶ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 303 (5 April 1908), s. 3.

zenginleri, Türkistan'da yer alıp pamuk ekmek için bir şirket kurdu. Her bir üye, 100.000 som vererek sermaye oluşturacaktı.¹⁵⁷

Tahılın çok ekildiği yerler Semerkand, Taşkent, Hocend şehirleriydi. Bu şehirlerde tahıl üretiminin artmasıyla değirmencilik başlamıştı. Ancak, gece-gündüz üretim yapan değirmenler, yabancılar tarafından kurulmuştu.¹⁵⁸ Tahılla ilgili bilinmesi gereken ilk sorun, üretimin fazla olmasına rağmen bazen yetmemesiydi. Çünkü iç Rusya'ya fazla gönderiliyordu.¹⁵⁹ 1907 Kasım haberine göre, çok satıldığı için Türkistan'da tahıl fiyatları çok artmıştı. Taşkent Şehir Duması, konuyla ilgili yetkililere başvurup tahıl çıkarımının bir süre men edilmesini talep etmişti.¹⁶⁰

Aslında tarımla ilgili genel olarak söylenebilecek ikinci bir sorun, ticaretinin Müslümanların elinden çoğunlukla çıkmış olmasıydı. Mesela, Ermeniler Taşkent şehrindeki yemiş ağaçlarını daha yetişmeden ağaçlarında satın alıyordu.¹⁶¹

Üçüncüsü, saraça veya çekertke denilen çekirgelerdi. Pamuk ve tahıllara zarar veren bu hayvanlardan toprakları temizlemek için 1000-1200 kişi bir araya gelip çalışıyordu.¹⁶² Şehirlerarasında çekirge istilaları zamanında yardımlaşmalar oluyordu. Buhara veziri Nasrullah, Karşı şehrinde yardıma geleceklere günlük masraflarını ve yol ücretlerini karşılamayı teklif etmişti.¹⁶³ Taşkent Genel Valiliği, bu iş için ödenek sağlayabilmek üzere, Türkistan'dan gönderdikleri pamuğa 5 tiyin ek vergi getirmişti.¹⁶⁴ Yakalanan çekirge sürüleri, çukurlara süpürülüyor¹⁶⁵ veya bir yere ot yığıp oraya doğru çekilip yakılıyordu. Özellikle 1908-1909 yıllarında çekirge istilaları çok artmıştı. İnsanlar çekirge olan senelerden sonra buğday ekmeğe istekli olmuyordu.¹⁶⁶ Orta Asya'da daha fazla pamuk ekmek isteyen Ruslar için bu husus bir fırsat oluşturacaktı. Tahıl üretimi azaltılırken pamuk tarlalarını sulamak için çalışmalar yapılacaktı.

Su kuyusu açma çalışmalarının masrafları genellikle imparatorluk tarafından karşılanıyordu. Açlık Bozkırı, sulama yetersizliği nedeniyle çölleşmiş bir yerdi.

¹⁵⁷ "Pahta Şirketi", *Vakit*, sy. 496 (21 İyul 1909), s. 3.FE

¹⁵⁸ "Türkistan'da Buğday", *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 2.

¹⁵⁹ "Türkistan Haberleri", *Vakit*, sy. 296 (20 Mart 1908), s. 3.

¹⁶⁰ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 246 (20 Noyabr 1907), s. 3.

¹⁶¹ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 197 (19 İyul 1907), s. 3.

¹⁶² "Saraça [çekirge] Belâsı", *Vakit*, sy. 312 (1 Mayıs 1908), s. 3, "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 315 (8 May 1908), s. 2.

¹⁶³ Buharalı, "Buhara Haberleri", *Vakit*, sy. 604 (13 April 1910), s. 3.

¹⁶⁴ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 511 (25 Avgust 1909), s. 2.

¹⁶⁵ "Dâhili Haberler", *Vakit*, s. 327 (5 İyun 1908), s. 3.

¹⁶⁶ "Türkistan'da Buğday", *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 2.

Yeniden tarım yapılabilmesi için yatırımlar gerekiyordu. 1908’de devlet hazinesinden kazılar yapıldı ve 45.000 disatine yer sulayacak kadar kanallar açıldı.¹⁶⁷ Ancak, 1909’da susuzluktan ötürü tahıl harap oldu.¹⁶⁸ Türkistan şehrinde, 1909’da artezyen kuyuları açıldı. Taşkent’in fabrikatörleri ve zenginleri kendi topraklarında su kuyuları açtırmaya başlâdılar.¹⁶⁹ 1910’da Taşkent’te başka bir su kuyusu açıldı.¹⁷⁰ Hocent şehrinin Ural bölgesinde sulama yapılabilmesi için Sır-ı Derya Nehri’nden gelen su için arklar yapıldı. Masrafları, Knez Nikolay Konstantinoviç tarafından karşılandı. Bu çalışma için üç Rus demiryolu mühendisi şehre geldi. Birisi eski Kırgız Duma azalarından mühendis Muhammedcan Tınışbayef (1879-1938’ti. ¹⁷¹ Hokand tarlaları, çoğunlukla Alayski Dağı’ndan gelen su ile sulanıyordu. Ancak suyu çok bulanık ve halkı bazen hasta edebiliyordu.¹⁷² Bu nedenle, 1910’da Hokand’da su kuyusu açıldı.¹⁷³

Piyasa genişledikçe, ziraatı arttırmak üzere şirketler kuruluyordu. Taşkent’te birkaç Rus girişimci bir araya gelerek ortaklık yaptı. Aralarında sermaye oluşturarak yer satın almak ve son teknolojiyi kullanarak ekin ve bahçecilik çalışmaları yapmak amacıyla bir şirket kurdular.¹⁷⁴ Ek olarak, ziraat ve toprak araştırmacıları, hazine tarafından sulanacak yerleri belirlemek üzere bir toplantı düzenledi.¹⁷⁵ Kaplan Bek denilen yerde masrafı yine hazineden karşılanmak üzere bir ziraat mektebi açıldı.¹⁷⁶

Tarımdan elde edilen gelir arttıkça, toprak fiyatları da yükseliyordu. Taşkent’e yakın Kavunçu avulunda yerin disatinesi 800-1000 som arasındaydı.¹⁷⁷ Tatarlar ise bu derece ticaret ve tarım yapılan bir yerde yer satın almamaları hakkında bir kanun olduğu için sitem etmiştir.¹⁷⁸ Ticaretin ve tarımın artması, bankacılığın gelişmesini sağlamıştır. Nisan 1908’de Taşkent’te Kristiyanski Bank [Rus Köylüleri Bankası]¹⁷⁹, Mart 1909’da Hive’de Rus-Kıtay Bankası’nın bir şubesi açılmıştır.¹⁸⁰ Ağustos 1910’a ait bir haberde,

¹⁶⁷ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 276 (2 Fivral 1908), s. 3.

¹⁶⁸ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 492 (11 İyul 1909), s. 3.

¹⁶⁹ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 2.

¹⁷⁰ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 562 (5 Yanvar 1910), s. 3.

¹⁷¹ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 292 (11 Mart 1908), s. 3.

¹⁷² Abdussamed, “Hokand ve Andagi Müselmanların Hali”, *Vakit*, sy. 490 (7 İyul 1909), s. 2.

¹⁷³ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 690 (6 Noyabr 1910), sy. 3.

¹⁷⁴ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 257 (15 Dikabr 1907), s. 3.

¹⁷⁵ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 439 (5 Mart 1909), s. 2.

¹⁷⁶ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 519 (12 Sentabr 1909), s. 3.

¹⁷⁷ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 512 (27 Avgust 1909), s. 3.

¹⁷⁸ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 401 (29 Noyabr 1908), s. 3.

¹⁷⁹ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 303 (5 April 1908), s. 3.

¹⁸⁰ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 445 (19 Mart 1909), s. 3.

Buhara’da banka açılacağı ve Taşkentli Müslümanların sermayeleriyle bu işe ortak olacağı yazılmıştır.¹⁸¹

Pamuk ve tahılla birlikte en önemli diğer ticaret deri üzerinden yapılıyordu. Buhara Hanlığı’nın Karaköl şehri bu konuda ünlüydü. Kış aylarında deri ticareti başlıyordu. Her yanda ve özellikle Karaköl’de üretilen deriler Buhara’ya getiriliyordu. Bir sene içinde tahminen Buhara’dan bir milyon kadar deri çıkıyordu. Bir habere göre, Mayıs ayında şehre getirilen 25 bin kadar deri geçen yıla nazaran azdı. Fiyatı düştüğü vakitlerde iki haftada 200 bin civarı getiriliyordu. Buhara Emiri, gelen derilerden 100.000 adet almıştı.¹⁸² Deri işi, hanlığın her yanında müstecirler elindeydi. Bunlar, henüz üretilmeden deriyi satın alabiliyordu.¹⁸³ Buharalılardan Abdullah Hoca, Abdullatif Hoca, Kasım Hocayefler ve Cura Bek deri ticareti yapan zenginlerdi. Ek olarak, son yıllarda deri ticareti, Rus ve Yahudilerin eline geçmeye başlamıştı. Almanlar da bu ticarete ilgi gösteriyordu.¹⁸⁴

Yazarlardan Buharalı, ticarete Rusların hâkim olmasını, yıllar öncesinde siyasi ve askeri olarak Türkistanlıların gerilemesine benzetiyordu. Üstelik yeni bir durumdan yakınıyordu:

“Bu ecnebler köyleri hiç olmazsa bizim Moskova’ya kadar gönderip mal satan tüccarlarımıza hamallık parası olarak az ya da çok biraz para veriyorlardı. Sonra dış ülkelere kendileri gönderip satarak kaymağını kendileri alıyorlardı. Şimdi ise onlar bizim tüccarlara hamallık için vermekte oldukları bir parça ekmeği de vermek istemiyorlar. Çünkü bizzat kendileri buralara gelip iş görüyorlar. Bizim tüccarlar onlara hayran hayran bakıp hayran olup duruyorlar.”¹⁸⁵

Türkistan’ın yazılardan takip edebileceğimiz diğer bir iş kolu ise yeraltı zenginlikleriyle ilgiliydi. Fergana’da bakır madeni çıkıyordu. Bu nedenle, Orta Asya demiryolunun Posyat istasyonu yakınına büyük bir fabrika açılmıştı.¹⁸⁶ Taşkent’te 500 bin som sermayeyle petrol çıkarmak için, Santu isimli bir firma toplantı yapmış ve imparatora tasdik ettirdikleri bir nizamname hazırlamışlardı.¹⁸⁷ Bu petrol şirketi,

¹⁸¹ “Sevda ve Hüner Haberleri: Buhara Bankası”, *Vakit*, sy. 654 (12 Avgust 1910), s. 3.

¹⁸² “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 327 (5 İyun 1908), s. 2.

¹⁸³ Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 613 (6 May 1910), sy. 2-3.

¹⁸⁴ Tacik, “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 287 (28 Fivral 1908), s. 6, “Kara Kul”, *Vakit*, sy. 339 (3 İyul 1908), s. 3.

¹⁸⁵ Buharalı, “Buhara Ahvalinden”, *Vakit*, sy. 624 (1 İyun 1910), s. 2.

¹⁸⁶ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 2.

¹⁸⁷ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3.

Hokant'ta makine fabrikası ve yanına işçiler için bir bölge de inşa etmişti.¹⁸⁸ Bunun dışında Kara Tağ'da, Emir'in sarayına yakın bir yerde petrol olduğu tespit edilmişti. Rus mühendisten alınan bilgiye göre, epey çıkacağı söyleniyordu.¹⁸⁹ Türkistan'da yeraltı varlıklarını çıkarma işine yabancı yatırımcıların girmesi yasaklanmıştı. Türkistan müfettişi Graf Palen, ziyareti sırasında bu duruma hükümet nezdinde dikkat çekmeye çalıştı. Yazar, petrol ve madenin çıkarılmasına izin verilirse epey gelir elde edileceğini yazıyordu.¹⁹⁰

Tüm bu olumlu ve olumsuz şartlarıyla, yüzyıllardır ticarete ev sahipliği yapan Türkistan şehirleri, her ne kadar yabancı sermaye ile olsa da büyüyordu. Ahmedcan Biktimirof'a göre Türkistan'ın ezelden beri en çok ticaret yapılan iki şehri Taşkent ve Semerkand'tı.¹⁹¹ Metinlerden yola çıkarak büyük ticaret şehirleri arasına Hokand ve Buhara'yı ekleyebiliriz.

Hokand, Türkistan'ın diğer vilayetleri gibi özellikle mahsulâtı ile ünlüydü. Ticareti günden güne arttığı için Hokand Burjuva [şehir] Komisyonu azalarının sayısı altıdan dokuza yükseltilmişti.¹⁹² Belirtildiğine göre, son yıllarda piyasaya Ruslar ve Yahudiler hâkim olmaya başlamıştı. Şehrin en zenginleri Yahudilerdi. Medrese ve vakıf dükkanları veticarete aracılık işlerinin tümü onların elindeydi. Hokand şehrinde bir yazar, Müslümanların günden güne dar sokaklarda, küçük dükkanlarda ticarete yalnızlaşırken, Yahudilerin 50-100 dükkanı tek elden idare edebilecek kadar işlerini genişletiyordu.¹⁹³

Bir başka makale, ticaretin Rus ve Yahudilerin eline geçmeye başladığını doğruluyordu. Bu husus makalede, Kaşgar ticareti örneği üzerinden anlatılmıştı. Kaşgar taraflarıyla ticaret yapan, Türkistanlı ve Tatarlar oldukça rahattı. Çünkü Rus İmparatorluğu, bölgeden getirilen mallardan ek vergi almıyordu ve henüz Ruslar piyasaya girmemişti. Çin Türkistan'ı olarak anılan bölgedeki halk cahildi; ellerindeki malların kıymetini idrak etmeden Türkistan tarafından gelen Müslümanlara satıyor, bu ticaretle yetiniyorlardı. Ancak son zamanlarda kendi mallarını işleyebilmeye başlamışlardı. Ayrıca, Ruslar bu bölgeye demiryolu ile yaklaşmış ve ticaretine ortak

¹⁸⁸ "Türkistan Haberleri", *Vakit*, sy. 294 (15 Mart 1908), s. 3.

¹⁸⁹ Sevda ve Hüner Haberleri: Buhara'da Nift", *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 1.

¹⁹⁰ "Türkistan'ın Hüner Sanat Yağından", *Vakit*, sy. 490 (7 İyul 1909), s. 3.

¹⁹¹ Ahmedcan Bektemirof [Taşkent], "Türkistan Ahvali", *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 2.

¹⁹² "Sevda ve Hüner Haberleri", *Vakit*, sy. 452 (11 April 1909), s. 3.

¹⁹³ Abdussamed, "Hokand ve Andagi Müselmanların Hali", *Vakit*, sy. 490 (7 İyul 1909), s. 2.

olmuşlardı. Kaşgarlılar yıl içinde üç buçuk milyonluk deri, pamuk, kumaş gibi maddeler satıyordu. Özellikle kumaş, Fergana'da çok talep görüyordu. Karşılığında Türkistan'dan hayvan, şeker ve demir alıyorlardı.

Vergisiz ve çoğunlukla komisyonsuz olan bu basit ticaret, Çarlık Rusyasının 1909'da Çin tarafından Türkistan'a getirilen mallara vergi uygulamasıyla zarara uğradı. Örneğin, Semey'de 6 soma satılan pamuk, Çin içlerinde 403 soma çıkıyordu. Yazara göre, Çin Türkistan'ı İngiliz, Alman ve Japonlarla alışverişi olmayan bir memleketti, şimdi vergilerden dolayı Rusya tarafıyla da azalacaktı. Özellikle Tatarlar vergilerden etkilenecekti. Bu olumsuzluk nedeniyle, Hokand Burjuva Komisyonu ve Fergana firmaları, Maliye Nezareti'ne başvurup ek vergi kararının geri alınmasını talep etti.¹⁹⁴ Hükûmet, 1910 yılı başına kadar uygulamanın yapılmamasını kabul etti.¹⁹⁵

Büyük şehirlerin, ticari bakımdan gelişmiş olduğu, Rusya'nın meşhur firmalarının şubeler açması fikriyle destekleniyordu. Ayrıca, yabancı devletlerin ticarethaneleri de vardı. Bu duruma yatırımların ve ticaretin genişlemesi olarak bakılabilir. Ancak, Ahmedcan Biktimirof'a göre, Türkistan'ın bütün zenginliği Ruslar, Yahudiler ve ecnebler eline geçiyordu. Türkistan'ın yerli halkı ise ekin, pamuk, meyve, petrol ve kömürünü çıkarıp satarak hizmetçilik ediyordu. Türkistan'da Sart zenginler vardı. Ancak, bunlar medeniyeti giyim-kuşam taklit etmek sandıkları için topluma bir faydaları dokunmuyordu. Ticarete Ruslara aracılık yapan Tatarların durumu aynıydı. Hükûmet tarafından ticaretlerinin kısıtlanması ve cahil olmaları sebebiyle zenginlikten çok fazla faydalanamıyorlardı.¹⁹⁶

Taşkent, Türkistan Genel Valiliği'nin merkezi olması sebebiyle ticari olarak yaşanan gelişmelere daha yakındı. 13 Aralık 1909'da Taşkent şehrinde bölgesel ürünler, ziraat ve sanayi ürünlerinin tanıtılması için bir fuar açılmış; büyük firmalar tanıtım amaçlı katılımlar göstermişti. 18 genel ve 107 özel amaçlı fuar bölümü kurulmuştu. Organizasyonu düzenleyenler ve katılımcıların tümü Ruslardı. Hatta Müslümanlara ait olan yerel ve kültürel eserler Ruslar tarafından tanıtılıyordu.¹⁹⁷

Fuarın en geniş kısımlarından biri, 12 bölümden oluşan "Harbiye" bölümüydü. Orta Asya'da gerçekleşmiş savaşlar, savaşlarda kullanılan eski ve yeni silahlar ve

¹⁹⁴ "Orta Asya Sevdası ve Müslümanlar", *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 1.

¹⁹⁵ "Sevda ve Hüner Haberleri [Simbir Gazetesi]", *Vakit*, sy. 476 (2 İyün 1909), s. 3.

¹⁹⁶ A. K., "Türkistan Ahvalı", *Vakit*, sy. 519 (12 Sentabr 1909), s. 3.

¹⁹⁷ "Dâhili Haberler: Türkistan Vıstafkası", *Vakit*, sy. 516 (5 Sentabr 1909), s. 2.

kıyafetler hakkında hem Rusya hem de Türkistan'la ilgili bilgi bu bölümde veriliyordu. Örneğin, Harbiye'nin Hive bölümündeki büyük bir duvarda, Hive seferine dair büyük resimler ve Çar Petro'nun resmi vardı. Bir başka yerde Türkistan'a ait eski silahlar sergileniyordu.¹⁹⁸

Maliye Nezareti'ne ait olan büyük kısımda, çeşit çeşit ürünler bulunuyordu. Ek olarak, Türkistan'da açılmış meslekî mektepler hakkında buradan bilgi alınabiliyordu. Bir bölümünde, Taşkent'te Rus okuluna giden Müslüman çocuklara öğretmenleri halk önünde Rusça ve fen dersleriyle ilgili pratik yaptırıyordu. Halkı özendirmek amacıyla, hayvan, ev eşyası vb. kelimeler öğretiyordu. Öğrenciler mektep kıyafetlerini giyiyordu. Türkistan'da açılan iptidai okullarda kullanılan eşyalar (harita, küre, kara tahta) ve kıyafetlerin sergisi vardı. Yaşları genellikle 10-14 arası olan gençlerin ürettiği tekstil ve ziraat ürünleri tanıtılıyordu.¹⁹⁹ Ek olarak, el işlerinin sergilenmesi için 50 bölüm vardı. Bunlar dışında, Sart tiyatrosu, Sart müziği, otomobil çarşısı, Buhara ve Hive hanına sunulacak atmaca ve kuşlar, Çin sınırına yakın Yedisu vilayetinin hayvanları, rasathane vb. bölümler mevcuttu. Fuara giriş ücreti çarşamba günlerinde 50, perşembe ve tatil günlerinde 20, diğer günlerde 30 tiyindi. Yazar, fuarın mutlaka görülmesi gerektiğini, çünkü Türkistan'ın şimdiki ve eski halleriyle tanışmak için büyük bir fırsat olduğunu yazmıştı.²⁰⁰ Fuarın yalnızca ilk üç gününden 3 bin som gelir elde edilmiştir.²⁰¹

Bu modern fuar, hem Türkistan'ın tanıtılması hem de kültür, sanayi, tekstil ve ziraat tecrübelerinin paylaşılmasını sağlamıştı. Nemengan'den bir Sart, bu fuarda traktör görüp faydasını anlamış ve Amerika'dan sipariş etmişti. Bu araç, bir günde 6 disatine yeri sürebiliyordu. Hesaplara göre, 12 normal saban ve 100 öküz ile 30-35 işçinin işinin yapmaktaydı. Konuyu aktaran yazar, Türkistan'da ziraat usullerinin düzeltildiği ve yeni makineler alındığı takdirde, muhakkak Müslümanların zenginliğinin artacağını belirtiyordu. Ekin ve bahçeciliğin gelişmesi için yeni makineler alınmasını ve halkı bu konuda eğitmek üzere Sartça kitaplar bastırılmasını öneriyordu. Hatta Türkistanlıların kitaba çok ilgi göstermeyeceğini düşündüğü için, Müslümanların aralarından birkaç kişinin girişimde bulunarak araç edindiği takdirde diğerlerinin görüp örnek alacağını yazıyordu. Halk okuduğunda değil, yaşadığında daha iyi tecrübe ediyordu. Ayrıca

¹⁹⁸ "Türkistan Vıstafkasınıñ Soğuş Şubesi", *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 5.

¹⁹⁹ Rus Gazetelerinden, "Türkistan Vıstafkası: Maarif Nezaretiniñ Pavilyonu", *Vakit*, sy. 523 (25 Sentabr 1909), s. 1.

²⁰⁰ "Türkistan Vıstafkası", *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 1.

²⁰¹ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 3.

açılan fuarın katkısı böylece görülmüş olduğu için yalnızca Taşkent ile sınırlı kalmaması isteniyordu.²⁰²

Taşkent'te yukarıdaki fuar örneği dışında birçok girişim mevcuttu. 1908'de Taşkentli Müslüman girişimciler bir araya gelip bir ticaret şirketi kurdu. İlk toplantılarında sermaye olarak 700.000 som topladılar. Toplamda 3 milyon som ortak sermayeleri olabileceği yazılıyordu.²⁰³

Son olarak değinmemiz gereken konulardan ilki, Ruslar ve Müslümanlar artık çoğunlukla bir arada çalıştıkları için bazı problemler çıkıyordu. İşçi olarak çalışan Müslümanlar perşembe ve cuma günleri izin kullanmak istiyorlardı. Duma'ya bu hususta müracaatlar yapıldı.²⁰⁴ Yazarlardan biri Duma'da Türkistanlılar olmadığı için, iç Rusya Müslümanlarına büyük görev düştüğünü ve onların protestoları ile geleneksel olduğu üzere tatil yapılabileceğini yazmıştı. O dönemde Müslümanlarda perşembe günü pazar (alışveriş), cuma günü ibadet günüydü. Hatta “Yekşembe bayram kıl! Cuma sevde kıl” diye bir söz vardı. Müslümanlar kesinlikle tatil hususunda taviz vermek istemiyordu. Örnek olarak, 1907'de Nemengan şehrinde mahallî memurlar tüccarlara pazar günü tatil yapılması teklifinde bulunmuş, ancak kesin olarak reddedilmişti.²⁰⁵

İkincisi, Türkistan'da bir ticaret kolu olduğu için, betçeciliği bu bölümde anmak doğru olabilir. Betçe, Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde düğünlerde oynatılan genç erkeklere verilen isimdi. Bazı Türkistanlılar için betçe olmak, bir kısmı için de onları alıp satmak kârlı bir işti. Okuduğumuz haberlerden birinde, birkaç kişi bir araya gelip şirket kurmuşlardı. Metinde bu kişilerin milleti Sart olarak belirtiliyordu. Bu Sartlar, her türlü mahsulât işlerini hallettikten sonra genellikle güz vakitlerinde düğün yapıyordu. Bu aylarda betçe ticareti artıyordu. Bazen sayı yetmeyince şehir dışından düğünlere betçe getiriliyordu. Betçeler yazın 5, 10, 20 akçe alıyordu. Düğünler başladığındaki ücretleri ise 500'den 5000 soma kadar çıkabiliyordu. Düğünlere ve ziyafetlere çağırılan betçeler düğünün zenginliğine göre bahşiş topluyor; betçelere kıyafetler hediye

²⁰² “Müselmanlar ve İkünçülük”, *Vakit*, sy. 520 (17 Sentabr 1909), s. 1.

²⁰³ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 312 (1 Mayıs 1908), s. 3.

²⁰⁴ “Müselmanların Talebi Kabul İtilgen!”, *Vakit*, sy. 510 (22 Avgust 1909), s. 2, “Türkistan Müselmanları”, *Vakit*, sy. 623 (29 May 1910), s. 2.

²⁰⁵ Taceddin Hoca Karî bin Abdurrahman Hoca, “Muhabirlerden: Türkistan'da Yal [Tatıl] İtüv Meselesi”, *Vakit*, sy. 631 (19 İyun 1910), s. 3.

ediliyordu. Ulemanın ve varlıklı ailelerin katıldığı bu düğünler, sabaha kadar sürüyordu. Toplanan akçeleri şirket alıyordu.²⁰⁶

1. 3. 2. TÜRKİSTAN'IN YÖNETİMİ

Türkistan vilayetinin kontrolü Çarlık Rusyası tarafından Buhara'ya kadar inşa edilen Zakaspi demiryolu, yol boyunca yapılan Rus şehirleri ve özellikle Afganistan'a kadar uzanan karakollar ve gümrüklerle sağlanıyordu.²⁰⁷ Bununla birlikte Rusların yaşadığı yerler ve şehir merkezlerinde general gubernatöre (askeri valiye) bağlı Rus garnizonları vardı. Rusya vatandaşı olan halkın hizmeti Rus Hükûmeti temsilcileri tarafından yürütülürken, Müslüman ahalinin yönetiminden bölge hanlıkları sorumluydu. Hanlar her ne kadar serbestiyet içinde görünse de Ruslarla iş birliği içinde bulunmak zorundaydı.

İncelediğimiz dönem dâhilinde, özellikle 1908-1910 yılları arasında Rusya yönetiminin Türkistan ahalisi üzerinde ne derece tesirli olduğu açıkça tespit edilebiliyordu. Anlaşılan o ki Türkistan halkı, Çarlık Rusyasını kendi devleti gibi benimsiyor; teşekkürünü ve şikâyetini etmekten geri kalmıyordu.

Senatör azalarından Graf Palen'in Türkistan işlerini yoluna koyması ve eksiklikleri değerlendirmesi için 1908 yılının Mayıs ayında görevlendirilmesi imparatorluğun ne derece benimsendiğiyle alakalı önemli bir örnek teşkil eder. Ayrıca, imparatorluk memurlarıyla halk arasındaki ilişkinin seyrini takip etmemizi de sağlıyordu.²⁰⁸ 27 yardımcı memuruyla birlikte bir müfettişin geleceğinin haber alınması, Türkistan'da büyük heyecan uyandırmıştı. Yardımcılarının çoğunu prokur [memur] ve yuristlerden [hukukçu] oluşturduğu bu komisyonla G. Palen, beş ay içinde bölgeyi teftiş ve sonunda hazırlanan raporlara göre ıslah etmeyi planlıyordu.²⁰⁹ Teftişe dâhil olan yerler Hive, Buhara ve Hokand Hanlıkları olarak belirlenmişti. Yedisu vilayeti ise Türkistan'dan ayrı görüldüğü için yenilemeye tâbi tutulmamıştı.²¹⁰

Graf Palen ilk olarak Taşkent şehrine gitmişti.²¹¹ Buradan Buhara'ya geçip, Emir ile hususi görüştü.²¹² Sonrasında, Türkistan'ın yönetim ve işleyişi, adalet sistemi ve

²⁰⁶ Nutkullah İzzetlin, "Ferganada Yaşlar", *Vakit*, sy. 382 (13 Oktabr 1908), s. 3.

²⁰⁷ A. B. [Ahmedcan Biktimirof], "Türkistan", *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 2-3.

²⁰⁸ "Türkistan İşlerini Rivizya", *Vakit*, sy. 322 (20 May 1908), s. 1.

²⁰⁹ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 334 (21 İyun 1908), s. 3.

²¹⁰ "Türkistan İdaresi", *Vakit*, sy. 427 (3 Fivral 1909), s. 3.

²¹¹ "Dahili Haberler", *Vakit*, sy. 347 (22 İyul 1908), s. 3.

²¹² "Rus Memurları ve Buhara Emiri", *Vakit*, sy. 348 (24 İyul 1908), s. 3

mahkemeleri hakkında bilgi edindi, kısa sürede bir rapor hazırlayarak ve bunu imparatora²¹³ sunmak üzere Petersburg'a gitmişti.²¹⁴

G. Palen, Petersburg'daki görüşmesinde işin yükünün ağırlığından olsa gerek, Rusya çarından teftiş için götürdüğü memurların sayısının arttırılmasını istemişti. Türkistan gelen yazılarda ise bu konu, Rusya Hükûmetine çok fazla hıyanet olduğu ve durumu tespit etmek için memur sayısının arttırıldığı şeklinde yorumlamıştı.²¹⁵ Üstelik bir ay içinde döneceği düşünülen Palen'in, Petersburg'da uzun süre kalması telaş yaratmış ve merak uyandırmıştı. Aslında, Petersburg'da Palen'in kalma sebebi, "İslah Kıluv Komisyonu" kurmuş ve Türkistan'la ilgili kapsamlı çalışıyor olmasıydı.²¹⁶

G. Palen'in Türkistan'a dönmesine kadar geçen süre içinde halk Türkistan'ın yönetimi ve işleyişi hakkındaki şikâyetlerini, müfettişin isteği üzerine dilekçe haline getirmiş ve yetkililere teslim etmişti. Kısacası, bir Rus müfettişinin Türkistan'a gelişi hareketlilik ve zaten Rus Duması'na katılmayan Türkistan halkı için sorunlarını dile getirebilecekleri iyi bir fırsat yaratmış görünüyordu.

Graf Palen, dönüşünde ilk ziyaret yeri olarak yine Fergana oblastına bağlı Taşkent şehrini seçti. Durumu öğrenen Taşkent Müslümanları, şehir idaresinde Ruslarla aynı haklara sahip olmadıklarını ve yönetime katılmak istediklerini bildirdiler.²¹⁷ Palen, bu durumun incelemesi ve rapor hazırlanması için yardımcısı Yüşkeviç'e görev verdi.²¹⁸ İlaveten, Türkistan Müslümanları adına genel bir dilekçe olarak tüccarlar, Türkistan'da yeraltı zenginliklerinin yabancılar tarafından çıkarılması iznine son verilmesini istemiş, çünkü kendilerince haklı olarak yabancı kapitalistlerin gitgide arttığını ve Türkistan'ı sömürdüklerini düşünmüşlerdir.²¹⁹

Graf Palen'in Taşkent'te öncelikle üzerinde durduğu mevzu, 1900'lerin başlarında Taşkent'te yönetime karşı isyan eden Miñ Töbe İşanı Muhammed Ali'yi²²⁰ (Dükçü İşan) isyana sürükleyen nedenlerdi. G. Palen için aldığı cevap Rus Hükûmetinin ne kadar sağlam temeller üzerinde durduğunu kanıtlayacaktı. Bu sebeple memurlarına

²¹³ Rusya Türkleri, Rus çarını padişah olarak adlandırmaktaydı.

²¹⁴ Bknz. "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 391 (2 Noyabr 1908), s. 3; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 399 (25 Noyabr 1908), s. 2.

²¹⁵ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 404 (2 Dekabr 1908), s. 3.

²¹⁶ Bknz. "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 408 (16 Dekabr 1908) s. 3; "Graf Palen", *Vakit*, sy. 422 (22 Yanvar 1909), s. 3; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 438 (3 Mart 1909), s. 3.

²¹⁷ "Mühim Talep", *Vakit*, sy. 423 (24 Yanvar 1909), s. 3.

²¹⁸ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 464 (2 May 1909), s. 3.

²¹⁹ "Türkistanı Hüner Sanat Yağından", *Vakit*, sy. 490 (7 İyul 1909), s. 3.

²²⁰ "Andican ve Graf Palen", *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 4.

da bu işe ne kadar ehemmiyet verdiğini hissettirmiş ve derinlemesine bir araştırma yaptırmıştır. Buradaki araştırma neticesinde, isyan eden kişinin, yaşadığı bölgedeki ahlakın bozulmasını ve fuhuşun yayılmasını dert edinmiş, bu durumu Rusların bölgeye nüfuz etmeye başladıktan sonra ortaya çıkmasına bağlamış bir kişi olduğunu öğrenmiştir. Aslında bu çok da yanlış bir düşünce tarzı değildir. Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra, Türkistan'da Müslüman kültürüne yabancı olan ve saygı duymayan Rus memurlarının ve başlarındaki komiser Çanişof'un fuhuşhane ve meyhanelerin artmasına rüşvet alarak göz yumduğu ve bu olaya sebebiyet verdiği yazılmıştır. Bunu öğrenen Palen, bu kişiyi mahkemeye vererek görevden almış ve bu Rus müfettişin halkın gözünde itibarının artmasını sağlamıştır. Ayrıca, Graf Palen'in memurlarının araştırma yapmasına zorluk çıkaran ve onlarla mahkemelik olan General Gubernatör Mişçenkov bu sıralarda görevinden alınmış ve yerine General Samsonef'i getirilmiştir.²²¹ Devamında, Amuderya oblastındaki teftiş işlerine başlamadan önce iki adamını, Graf Kapnist ve Knez Rubistski'ye bağlı memurlarını resmi evrakları inceleyerek rapor hazırlamaları için kendisinden birkaç gün önce Hive Hanlığı'na göndermiştir.

Hive'ye gönderilen 11 üyelik bu memur heyeti Hive Hanlığı'nın idaresi, ticaret işleri ve Rus, Kırgız, Sart ve Tatar halklarının ilişkileri hakkında bilgi toplamıştır.²²² Burada önemli gördükleri evrakların kopyasını almış, ne hakkında bilgi topladıklarına dair kesinlikle hiçbir makama bilgi vermemişlerdir. Graf Palen de birkaç gün sonra onlara katılmıştır.²²³ Bir gün Hive hanında misafir kalmış²²⁴, Buhara'ya gitmek üzere yola çıkarken Fergana oblastındaki Hokand Hanlığı'na dair bilgi toplamak üzere yardımcılarında K. Saviç'i göndermiştir.²²⁵

Graf Palen, Buhara Hanlığı'na ayrı bir ihtimamla yaklaşmıştır. Buradaki işleri gözden geçirmek üzere, 50 memur görevlendirmiştir. Memurların görevi, Buhara ve Buhara'ya bağlı yedi ilçede görev yapan kadılar ve reisler hakkında araştırma yapmak, hanlığın iktisadi işlerinden sorumlu kişilerle muhasebe hesapları ve banka hesaplarını kontrol etmektir.

²²¹ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 447 (24 Mart 1909), s. 2.

²²² Abdülkerim Sadıkof, "Muhabirlerden: Teftiş Kamissiyesi Hive'de", *Vakit*, sy. 473 (26 May 1909), s. 3.

²²³ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 3.

²²⁴ Abdülkerim Saidof, "Muhabirlerden: Petrov Aleksanderofski'den", *Vakit*, sy. 487 (27 İyun 1909), s. 3.

²²⁵ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 465 (5 May 1909), s. 2.

Yapılan teftiş sonucunda hesaplarla oynanmış olduğu görülmüştür. Muhasebe memurları, vezir emriyle usulsüzlük yaptıklarına dair tutanak vermiştir. Ek olarak, Buhara şehrinin sokaklarının planını çıkarılmış ve sonrasında nüfus sayımı yapılması için Buhara memurlarına emir verilmiştir.²²⁶

Graf Palen ve Teftiş Komisyonu'nun evrak ve bilgi toplama işi yaklaşık dört-beş ay sürmüştür. İşe başlarken ıslah görevinin yaklaşık bir yıl içinde biteceğini düşünen Palen, yalnızca evrak toplamanın bile bu kadar uzun sürmesi karşısında planlarını değiştirmek zorunda kalmış ve 20 Ağustos 1909'da komisyonda bulunan azalara iş bölümü yapmış, 28'inde de tüm evraklara bakmak üzere toplanacaklarını bildirilmiştir.²²⁷

Bu geçen dört-beş ay müddetince halkın yaşanan teftiştten yalnızca duyularıyla bilgisi olmamış, bizzat Palen halkla muhatap olarak şikâyetlerini dinlemiş ve kendisine iletilmek üzere dilekçe hazırlamalarını istemiştir. Halkın tepkisi bu duruma bazen teşekkür ve takdir yönünde olurken, bir grup da –kim oldukları belirtilmemiş- onun bir Rus memuru olduğunun unutulmamasını ve aslında hiçbir iş başaramadığını savunmuştur. Graf Palen'e halk tarafından iletilen şikâyetler özetle şöyledir:

1. Adaletle ilgili olarak; Rus memurları ve polislerinden halk çok fazla şikâyetçi olmuştur. Her ne kadar Graf Palen bazılarını görevden almış olsa da fuhuşhaneleri kapatmaları gereken zamanda rüşvet alıp varlıklarını sürdürmelerini sağlamaları ve para koparabilecekleri zengin tüccarları sudan sebeplerle nezarete alıp rüşvet karşılığında serbest bırakmaları, Rus memurlarına halkın kin beslemesine neden olmuştur. Müslüman fuhuşhanelerini kapatmak istediklerini Palen'e bildirmelerine rağmen, gizli daha çok yapılır düşüncesi ve en azından kontrol altında tutmak maksadıyla Palen'in bunları açık bırakması emri garip görülmüştür.²²⁸ Müslüman mahkemelerinde haksızlık yapıldığı söylenmiştir. Ayrıca, hâkimlerin süresiz görev hakkı olması ve yaş haddinden emekli edilmemeleri, 80 yaşında bile hâkimlik ve avukatlık yapmaları halkın güveninin azalmasının temelini oluşturmuştur.²²⁹
2. Rus göçmenlerle ilgili olarak; Rusların yoğun bir şekilde Türkistan'a yerleştirilmesi hususu halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Binlerce Rus'un

²²⁶ Buharalı, "Buhara Ahvalinden VIII", *Vakit*, sy. 645 (22 İyul 1910), s. 2.

²²⁷ "Graf Palen Hizmetleri", *Vakit*, sy. 500 (20 İyul 1909), s. 3.

²²⁸ Ruski Islavadin, "Türkistan İdaresi", *Vakit*, sy. 501 (1 Avgust 1909), s. 2.

²²⁹ "Buhara-yı Şerif", *Vakit*, sy. 299 (27 Mart 1908), s. 5.

yerleştirilmesine ön ayak olan hükümet memurlarının madalya almak için rekabet ettiklerini, verimli Türkistan arazilerinin Ruslara verilmesi veya satılmasına az-çok destek olan Graf Palen'in de bir parça sorumlu olduğu düşünölmüştür. Aslında görölüyor ki pek tabii olarak halk, hükümetten kendi dertlerini dinleyecek birini buldukları anda, ilk muhataplarına şikâyet yağdırma veya onu sorumlu tutma ihtiyacı hissetmiştir. Göçmen yerleştirilmesi hususunda yapılan bir diğer haksızlık, Tatarlara Türkistan'da toprak ve emlak satın alma hakkının yasaklanmış olmasıdır. Dışarıdan gelen Rus köylülerine bile yer ve mülk hediye edilmesine rağmen –özellikle Çarcoy, Dörtkol, Çimbay, Nuvkus ve Hocaili taraflarında- ticaretle uğraşarak kendi paralarını kazanan Tatarların, mülk satın alamaması çok abestir. Tatarlar, bu konuyla ilgili Hive'de Graf Palen'e şikâyette bulunmuştur.²³⁰

3. Ticarete Rusların ve Yahudilerin ön plana çıkması; Yazılarda çoğu kez Türkistan'ın tarım ve ticaret bakımından çok gelişmiş bir memleket olduğu vurgulanmıştı. Ancak, incelediğimiz yıllarda bu sektörler yavaş yavaş Yahudi ve Rusların eline geçmeye başlamıştı. Günden güne, Müslömanların sokak aralarındaki küçük dükkanlarda iş yaparken, özellikle Yahudilerin elli-yüz kadar dükkana sahip büyük şirketler kurmaları olumsuz anlamda halkın dikkatini çekmeye başlamıştı.²³¹ Sık sık bu konu gazetede dile getiriliyordu. Ancak elbette bunun sorumlusu söz konusu halklar değil, Müslömanların topraklarını Yahudilere ve Ruslara satması ve gerekli ticari atılımları bilgi ve tenknik donanımlarının yetersiz olmasından dolayı yapamamalarıydı.
4. Misyonerlik; Türkistan Rusya hâkimiyetine girdikten sonra, Rus okulları açılmaya başlandı. Bu okulların öğrencilerinin ve öğretmenlerinin ekserisi özellikle Ruslardan seçiliyordu. Bu durum incelediğimiz yazılarda Rusya'nın Müslömanları Ruslaştırmak fikriyle açıklanıyordu. Ayrıca yazılarda, hükümetin Müslöman okullarını iyileştirmek üzere hiçbir çalışma yapmadığı ve Türkistan halkının cahil kalması için çabaladığı vurgusu yapılıyordu. Giriş bölümünde değinildiği üzere, Türkistan'la ilgili böyle bir çalışma zaten vardı. Görmezden gelme politikasıyla Türkistan'ın eğitim kurumlarına, Rusya İmparatorluğu tarafından yatırım yapılmıyordu. Fakat bu kurumlar, Rus hâkimiyeti başlamadan önce de birçok açıdan gerilemişti. Kendi hususi problemlerini, bu şekilde Rusya

²³⁰ “Andican ve Graf Palen”, *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 3.

²³¹ Abdussamed, “Hokand ve Andagi Müselmanların Hali”, *Vakit*, sy. 490 (7 İyul 1909), s. 2.

Hükûmetine atfetmeleri sorunlarının temeline inemediklerini ve çözüm aramaktan ziyade suçlu bulmaya yönelik çaresizlik içinde olduklarını göstermiştir.

5. Siyasi haklar; Türkistan halkının Rusya'daki diğer halkların aksine yönetime Duma yoluyla katılamaması durumu söz konusu idi. Genellikle yazılarda, Türkistanlıların Duma'ya fikirlerini iletecek bir vekilleri olmadığı fikri zerinde durulmuştu. Eğitimsiz oldukları öne sürülerek, Türkistanlıların Duma'ya alınmamış olması durumu, yazarlarca hakaret olarak algılanmıştır.²³²

Aslında tüm bu şikâyetlerin Graf Palen'e iletilmiş olması ve Türkistanlıların bu önemli meseleler hakkında gazeteye yazılar göndermiş olmaları, Türkistan'ın kendisini Rusya ile bir bütün hissettiğini göstermektedir diyebiliriz. Eğer Türkistan halkı Rusya İmparatorluğu'nun işgalini geçici görseydi, bu imparatorluğu yönetici olarak görmez, şikâyetlerini iletmez ve talepler de bulunmazdı.

Rusya hükûmeti adına işini iyi bir şekilde yapmak için teftiş komisyonu kurup rapor veren bir kişi olarak G. Palen, başarılarından ötürü bir süre sonra Almaata'ya vali olarak atanmıştır.²³³ Son olarak Graf Palen, Türkistan'ı ıslah etmenin zor olduğunu, çünkü teftiş etmenin bile yıllar alacağını söylemiştir.²³⁴ Çünkü teftişin yalnızca Türkistan ulemalarını ilgilendiren adalet ve şer'i hukuk konusu incelediğimiz süre içerisinde tamamlanmıştır.²³⁵

1. 3. 3. TÜRKİSTAN'DA SİYASİ UYANIŞ

1905 Rus İhtilâli, Rus Çarı II. Nikola'nın tahtını koruyabilmek için halkına çeşitli tavizler vermesi ile sonuçlandı. Çar, olayları yatıştırmak üzere ilan ettiği bir manifesto ile halka matbuat, toplantı yapma, seçim yapma gibi alanlarda serbestlik vermek zorunda kaldı. Bununla beraber yönetimde çarın yanında çeşitli haklara sahip bir halk meclisi (Duma) kurulacak ve Meşrutî yönetime geçilecekti.

İstemeyerek de olsa bu adımları atan II. Nikola'nın yaptırdığı uzun çalışmalarından sonra oluşturulan seçim sistemi ile 27 Nisan (10 Mayıs) 1906 tarihinde Petersburg'un Tavrida Sarayı'nda I. Duma açıldı. Bu ilk meclise, Müslümanlardan 44 mebus

²³² "Türkistan", *Vakit*, sy. 201 (28 İyul 1907), s. 2.

²³³ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 538 (31 Oktabr 1909), s. 3.

²³⁴ R. A., "Türkistan İdaresi", *Vakit*, sy. 549 (26 Notabr 1909), s. 2.

²³⁵ Bu konu "Türkistan Uleması" başlığında işlenecektir.

seçilmişti. Ancak bunlar arasında Türkistanlılar yoktu.²³⁶ Düzenlenen ilk seçimlerin çok çabuk yapılmasından dolayı, Türkistan halkının I. Duma'ya vekil gönderecek ve seçim yapacak vakti olamamıştı. Zaten bu meclisin çalışmaları on hafta sürdü. Deneyimsizlik, bir hareket programının olmaması ve çarın oluşturduğu kabineyle meclisin bir türlü anlaşamaması nedeniyle çalışmalar sekteye uğradı. Neticede, Çar yetkisini kullanarak meclisi dağıttı.

II. Duma 1907'nin Şubat ayında açıldı. Rusya Müslümanlarından toplam 34 mebus seçilmişti. Seçim sisteminde gayri-Rusların vekil çıkarma hakkı gitgide azalıyordu. Bu nedenle, bütün Türkistan'dan yalnızca 5 Müslüman vekil Duma'ya seçilebilmişti. Hâlbuki aynı vilayetlerde yaşayan Rusların nüfusu daha az olduğu halde, 6 vekil çıkarabilmişlerdi.²³⁷ Meclis çalışmalarına başladıktan bir süre sonra, bazı mebusların hükûmetle sürekli mücadele etmesi ve bunun nedeninin V. İ. Lenin'in yönlendirmesiyle olduğunun açığa çıkması nedeniyle Haziran'da meclis tekrar dağıtıldı.

III. Duma için hazırlıklar yapılırken yeni bir seçim kanunu çıkarıldı. Rus olmayanların seçme ve seçilme haklarıyla ilgili kısıtlamalar getirildi. Türkistanlılar seçim haklarından tamamıyla mahrum edildiler. Böylece tüm Rusya Türkleri meclise yalnızca 10 milletvekili gönderebildi.²³⁸

Türkistan'dan gönderilen yazı, bu eşitsizliğin yarattığı duygu ve düşünceleri ortaya koymaktadır. Makalede bütün Rusya halkı için kanunlar konulacak millet meclisinde, Türkistan ve Kazak Türklerinin vekil gönderemeyerek kendi seslerini kendi vekilleri vasıtasıyla iletemeyecekleri yazılmıştır. Hükûmetin bildirdiğine göre, bölge halkları meclise katılacak ve kendi fikirlerini ifade edecek medeniyetten ve eğitimden yoksundur. Bu durum oldukça eleştirilmiştir. Yazar adı verilmeyen bu makalede, Türkistanlıların Polonyalılar, Finler, Ermeniler ve Gürcüler kadar eğitim ve medeniyet sahibi olmadığı yazılmıştır. Ancak yazara göre, tüm bunlar Türkistan'ın Rusya İmparatorluğu hâkimiyetine geç girmesinden ve merkezinin Rusya'ya uzak olmasından kaynaklanmıştır ve hiçbir neden bölge halkının Duma'ya vekil göndermesini ve kendilerine vatandaş gözüyle bakılmasını engelleyemez.²³⁹ Bu haksızlığa karşı çıkmak

²³⁶ Akdes Nimet Kurat, *a. g. e.*, s. 391-394.

²³⁷ Mahmud Hoca [Behbudî], "Duma ve Türkistan Müselmanları (Semerkand'dan Mektub)", *Vakit*, sy. 239 (4 Noyabr 1907), s. 2.

²³⁸ Akdes Nimet Kurat, *a. g. e.*, s. 395-397.

²³⁹ "Türkistan ve Üçüncü Duma", *Vakit*, sy. 193 (10 İyul 1907), s. 1-2.

üzere Petersburg'a şikâyet için giden Türkistan'ın II. Duma vekilleri Tomski'de gözaltına alınıp geri gönderilmiştir.

Semer kand'dan yazan Mahmud Hoca Behbudî ise makalesinde, Türkistan Müslümanlarının vekil gönderme hakkından mahrum edildiklerini öğrendiklerinde eski zamanlardan beri Rusya Hükûmetine muhabbet ettikleri için kırıldıklarını ve muhabbetlerinin azaldığını yazmıştır. İlaveten, hükûmetin 1905 İhtilali ile verdiği bazı hakları da geri aldığını belirtmiştir. Mahmud Hoca'ya göre, mektep işleri ve vakıf mallarının zapt edilmesi meseleleri Müslümanları olumsuz etkilemiştir. Türkistan Müslümanlarının meclisten mahrum edilirken, aynı seviyedeki Rus köylülerinin kabul edilmesini abes bulmuş; Rus milletvekillerinin eğitim seviyesindeki kişilerin Türkistanlılar arasında da olduğunu belirtmiştir. Son olarak, Türkistan Müslümanlarının, Çar'a müracaat etmesinin faydalı olacağını söylemiştir. Ancak tam aksine, makalenin altına düşülen *Vakit* gazetesinin notu daha gerçekçidir. *Vakit*, Müslümanların hükûmetin "üvey çocukları" olduğunu ve müracaattan fayda çıkmayacağını, adaleti sağlamak için ittifak, ilim ve zenginlik lazım olduğunu yazmıştır.²⁴⁰

Semer kand'tan gönderdiği bir sonraki yazısında Mahmud Hoca Behbudî, Duma'da bulunan Müslüman vekillerden, Türkistan Müslümanları adına isteklerde bulunmuş ve bölge halkını ilgilendiren önemli meselelerin mecliste dile getirilmesini istemiştir. Bu istekler şunlardır:

- 1) Türkistan Müslümanları tekrar seçme ve seçilme hakkına sahip olsun,
- 2) Türkistan Müslümanları için bir İdare-yi Şer'îye açılarak reisi halk tarafından seçilsin,
- 3) Türkistan'ın beş bölgesinden bu idareye birer ulema ve temsilci [abrazon] seçilsin,
- 4) Bu idarenin her bölgede bir şubesi olsun,
- 5) Kadılar bu idareye bağlansın ve şimdikinden daha geniş çalışma alanları olsun,
- 6) İlmî, dinî meseleler ve evkaf idaresi, bu İdare-i Şer'îye'de olsun,
- 7) İdarenin mülkî işlerden sorumlu bir birimi olsun,

²⁴⁰ Mahmud Hoca [Behbudî], "Duma ve Türkistan Müselmanları (Semerkand'dan Mektub)", *Vakit*, sy. 239 (4 Noyabr 1907), s. 2.

- 8) Vakıflara ait menkul ve gayri-menkullerden edinilen gelirler halk yararına harcarsın,
- 9) Kazalardaki işbilmez hâkimler meslekten çıkarılsın,
- 10) Vergilerimiz azalsın,
- 11) Mektep ve medreseleri geliştirmek için hükûmet tarafından maddi yardım yapılsın,
- 12) Türkistan'da olan sıkıyönetim kaldırılsın ve memurların geniş yetkilerine kısıtlamalar getirilsin,
- 13) Türkistan Müslümanlarına diğer halklarla eşitlik verilsin,
- 14) Rusya Müslümanları Türkistan'dan, Türkistan Müslümanları Rusya'dan mülk alabilsin,
- 15) Rusya'da yapılan her türlü ıslahat ve oluşturulan kanunlardan Türkistan Müslümanları da yararlanabilsin,
- 16) Türkistan yerleri göçmenlere dağıtılmasın,
- 17) Türkistan'da olan şehirlerde şehir dumaları açılıp, vekilleri halk tarafından seçilsin.

Mahmud Hoca Behbudî, bu isteklerin daha önce II. Duma azalarına Türkistan'ın her bölgesinden yazıldığını ve kendisinin yukarıdaki listeye benzer 100 maddelik bir çalışmayı Duma'daki Müslüman fraksiyasının reisine ilettiğini anlatmıştır. Türkistanlıların milli otonomiye sahip olduğunu, ancak mutlaka bir İdare-i Şer'îye kurularak işlerin düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁴¹ Burada milli otonomiden kasıt anlaşıldığı kadarıyla, Müslümanların kendi Şeriatini uygulayabilmesi ve kadılarını atayabilmesi özgürlüğüdür.

Yukarıda belirtilen istekler, Türkistan Müslümanlarının birçok sorununu açık bir şekilde vermektedir. Ancak, bu derece önemli sorunların Duma'ya iletilmesi veya herhangi bir çalışma yapılmasıyla ilgili gazetede çok fazla habere rastlanmamıştır. Mahmud Hoca Behbudî, iki makale göndermiştir. Ayrıca Hokand Müslümanlarının, Duma'dan mahrum edilmeleri nedeniyle aralarında imza toplayarak (203 kişilik)

²⁴¹ Semerkandî Müftü DarülKaza Mahmud Hoca Behbud Hoca Oğlu, "Duma'da Müselman Azalarına", *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 1-2.

Duma'daki Müslüman vekillerin kendi haklarını da temsil etmelerini istedikleri bir yazıya rastlanmıştır.²⁴²

Türkistan Müslümanları yalnızca Duma'ya değil, Türkistan şehirlerinde kurulan şehir meclislerine de katılmıyorlardı. Bununla ilgili iki kısa haber mevcuttur. Graf Palen'in Türkistan'ı ziyareti esnasında, Müslümanlar şehir yönetimine katılma isteklerini aktarmışlardır.²⁴³ Graf Palen, yardımcısı Yüşkeviç'ten bu hususta araştırma yapmasını istemiştir. İkinci habere göre, Yüşkeviç konu hakkında bir rapor hazırlamaktadır.²⁴⁴ Bu işin neticesi hakkında herhangi bir habere rastlanmamıştır.

Türkistanlıların asrın siyasetine ilgisi olarak yorumlayabileceğimiz bir başka haber, *Türkistanski Kuryer* gazetesinden aktarılmıştır. Habere göre, Buharalı 12 aydın kişi, Selanik şehrine giderek, burada Jön Türkler toplantısına katılmıştır. Bu haberi, Bulgaristan'da çıkan *Dinyonik* gazetesi Panislamizm maksadıyla 12 kişilik bir Buhara heyetinin İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin merkezine gittiği ve hürmetle kabul edildikleri şeklinde vermiştir. Ancak, Selanik'te yayımlanan *YeniAsır* gazetesi, *Dinyonik*'in Osmanlı Devleti düşmanı olduğu için evham yaratmak maksadıyla yalan haber yapmış, Selanik'te bir-iki Buharalı hacı görüp büyük bir hayal kurduğunu yazmıştır. Gazeteye göre, Panislamizm Müslümanların yükselişini görüp, bunu engellemek isteyen kişilerin uydurduğu kavramlardan biridir.²⁴⁵

1. 3. 4. BUHARA EMİRİ (SEYİD ABDULAHAD BAHADIR HAN)

Buhara Emiri Seyid Abdulahad Bahadır Han, 1845 yılında Buhara'da doğmuştur. 1886'da Buhara Emiri Muzafferüddin'in vefatı üzerine, 41 yaşında iken tahta geçmiştir. Tahta çıktığında Buhara, Rus İmparatorluğu hâkimiyetinde bulunuyordu. Emir, bu nedenle Avrupa eğitimi almasa bile iyi bir şekilde Rusça okuyup yazabiliyordu. İmparatorluk tarafından başta "istipanstva" denilen unvan verilmişti. Sonrasında bu unvan "sovyetlos"a, 1902 yılında "vısoçıstva"ya yükseltilmişti.²⁴⁶

Buhara emiriyle ilgili direkt olarak 52 haber ve makale tespit edilmiştir. Bu sayı, Emirin adının geçtiği birçok yazıyla arttırılabilir. *Vakit* gazetesi, onun faaliyetlerine büyük ilgi göstermiş, kısa haberlerle hemen her yaptığı aktarılmıştır. Emirle alakalı

²⁴² "Müselmanlarda Hareket: Hokand", *Vakit*, sy. 688 (2 Noyabr 1910), s. 1.

²⁴³ "Mühim Taleb", *Vakit*, sy. 423 (24 Yanvar 1909), s. 3.

²⁴⁴ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 464 (2 May 1909), s. 3.

²⁴⁵ "12 Buharalı", *Vakit*, sy. 611 (1 Mayıs 1910), s. 2.

²⁴⁶ Buhara Emirinin Vefatı", *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 1.

haberler incelendiğinde genel olarak ön plana çıkan, dağıttığı ihsanlar ve madalyalar, seyahatleri ve imparatorla yaptığı görüşmelerdir. Bunlar dışında Buharalı tarafından yazılmış, Emir'in yönetim tarzı ve Buhara'nın bu yönetim altındaki durumunu anlatan, açıklayıcı birkaç makale mevcuttur. "Buharalı" takma adlı yazarın makaleleri, konumuzun aydınlatılmasında oldukça yardımcı ve tamamlayıcı olmuştur.

Buhara Emiri hakkındaki haberler içinde, en çok dikkat çeken seyahatleridir. Yaklaşık 2-3 ayda bir Buhara, Taşkent, Orenburg, Kırım ve Kafkaslar arasında çeşitli seyahatler gerçekleştirmiştir. Emir'in seyahatlerinin bir kısmı Rusya İmparatorunu ziyaret amaçlı iken çoğu kişiseldi.

Galiba Buhara Emirinin bir hastalığı bulunuyordu. Kafkaslarda, bugünkü Stavropol bölgesindeki Jeleznovodsk şehrinde bir saray yaptırmıştı. Orenburg, Petersburg ve Yalta civarında bulunduğu sıralarda, sürekli kaplıca içindeki bu sarayına uğramıştır.²⁴⁷ Ayrıca sık ziyaret ettiği yerlerden Yalta'da, 1907 yılında temelleri atılmış ve kendisinin ölümünden sonra yapımı bitmiş bir sarayı vardı. Bu sık ziyaretlerin dışında Moskova ve Sivastopol'ü ziyaret ettiğine dair haberler de mevcuttu.²⁴⁸ Moskova'ya ilk gidişi, 1883'te gerçekleşen III. Aleksander'ın taç giyme töreni içindi. Sonrasında 1896, 1906 ve 1910 yıllarında tekrar gitmiştir. Veliahdı Âlim Han Töre, 1902 ve 1906 yıllarındaki iki ziyaretinde babasıyla birlikte bulunmuştu.²⁴⁹

Buhara Emiri, gittiği şehirlerde Rusya Müslümanları tarafından istasyonlarda hediyelerle karşılanıyordu. İkamet ettiği yerlerde, kendi tebaasından yahut Rusya Türklerinden ileri gelenlerin ve tüccarların ziyaretiyle vakit geçirir, hediyelerini kabul ederdi. Yaptığı seyahatlerde kalan vakitlerini ailesi ile birlikte sirke, tiyatroya ya da sinemaya giderek değerlendirirdi.²⁵⁰ Buhara'da olduğunda da eğlence düzenlenmesine

²⁴⁷ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 3; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 447 (24 Mart 1909), s. 2; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 469 (14 May 1909), s. 3; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 473 (26 May 1909), s. 3; "Orenburg Haberleri: Emir Abdulahad Han", *Vakit*, sy. 491 (9 İyul 1909), s. 3.

²⁴⁸ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 200 (26 İyul 1907), s. 3; "Orenburg Haberleri", *Vakit*, sy. 313 (4 Mayıs 1908), s. 3; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 387 (28 Oktabr 1908), s. 3; "Orenburg Haberleri", *Vakit*, sy. 495 (18 İyul 1909), s. 3; "Dâhili Haberler: Buhara Emiri", *Vakit*, sy. 499 (28 İyul 1909), s. 3; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 502 (4 Avgust 1909), s. 3; "Orenburg Haberleri", *Vakit*, sy. 531 (15 Oktabr 1909), s. 3; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 4; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 567 (16 Yanvar 1910), s. 3; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 3; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 3.

²⁴⁹ "Buhara Emiriniñ Vefatı", *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 1.

²⁵⁰ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 585 (27 Fivral 1910), s. 2.

katkı sağlardı. Hanlığın her yanından sanatçılar, pehlivanlar çağırılır; Rus sirkleri kurulurdu.²⁵¹

Buhara Emiri, imparatorla genellikle Yalta'da veya Petersburg'da görüşüyordu. Bu görüşmelerde, imparatorun hemen yanında oturuyor; imparatorun kızları, saray veziri, hariciye nazırı, İstanbul'daki Rus elçisi, Rusya'nın Buhara'daki siyasi vekili, başka yüksek devlet erkânı ile hasbıhal etme şansı buluyordu. Hemen her defasında imparatoriçe ile görüşebiliyordu.²⁵² Kendisine saray gezdiriliyor, burada iyi vakit geçirmesi sağlanıyordu; bazen yatılı konuk ediliyordu.²⁵³ Bu nezaketin karşılığı olarak, Abdulahad Han, imparatora hürmet gösteriyor; sabık imparatorların mezarlarını ziyaret ederek çiçekler koyuyordu.

Saray toplantıları dışında Buhara emiri, harbiye ve hariciye nazırlarıyla makamlarında görüşebilirdi.²⁵⁴ Türkistan Genel Valiliği'ne yeni vali atandığında, Emir karşılama heyeti gönderirdi.²⁵⁵ Bu valiler, Buhara Emirini sarayında ziyaret edebilecek otoriteye sahipti.²⁵⁶ Ancak, Buhara Emirine karşı, Rusya İmparatorluğu'na bağlı memurlar buldukları ortamda gereken hürmeti göstermek zorundaydı.²⁵⁷

Buhara ve Hive emirlerinin Rus memurlarıyla ilişkilerini ve onlara madalya ve hediye verme durumunu düzenleyen bir kanun vardı. Bu kanunla, imparatorluğa bağlı her türlü memura madalya veya hediye verilebiliyordu. İncelediğimiz süre içinde Buhara Emiri Abdulahad Han, Maliye Bakanına Buhara Hanlığı'nın en büyük nişanı olan III. Aleksander²⁵⁸ nişanı²⁵⁹, Petersburg'da bulunduğu sırada hariciye ve harbiye nazırlarına III. Aleksander nişanı, erkân-ı harp generaline taç nişanı²⁶⁰, dönemin knezlerinden Yuri Vladimiroviç'e kıymetli taşlarla süslü hançer²⁶¹, Türkistan Genel

²⁵¹ Buharalı, "Buhara Haberleri", *Vakit*, sy. 612 (4 May 1910), s. 3.

²⁵² "Orenburg Haberleri", *Vakit*, 531 (15 Oktabr 1909), s. 3.

²⁵³ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 3; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 580 (16 Fivral 1910), s. 2-3.

²⁵⁴ "Pitirburg'da Buhara Emiri", *Vakit*, sy. 577 (9 Fivral 1910), s. 2.

²⁵⁵ "Dâhili Haberler", *Vakit*, 340 (5 İyul 1908), s. 3.

²⁵⁶ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 392 (8 Noyabr 1908), s. 2.

²⁵⁷ Vakıt Muhbiri, "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 586 (2 Mart 1910), s. 3.

²⁵⁸ Emir Abdulahad Han'ın, Rus çarı III. Aleksander'a karşı iyi bir muhabbet beslediği aktarılmıştır. Bu nedenle Buhara hanının verebileceği en değerli nişana onun hatırasını yâd etmek maksadıyla, "III. Aleksander" veya "İskender-i Salis" nişanı denmiştir. "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 585 (27 Fivral 1910), s. 2.

²⁵⁹ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 260 (22 Dikabr 1907), s. 3.

²⁶⁰ "Pitirburg'da Buhara Emiri", *Vakit*, sy. 577 (9 Fivral 1910), s. 2.

²⁶¹ "Buhara Emiri Pitirburg'da", *Vakit*, 578 (11 Fivral 1910), s.4.

Valiliği tercümanına üçüncü dereceden Vladimir nişanı²⁶², Orenburg'da bulunduğu sırada kendisine refakat eden polis müdürü ve yardımcılara altın ve gümüş madalyala²⁶³, Taşkent demiryolu mühendisine ikinci dereceden altın yıldız nişanı²⁶⁴ dağıttığı madalya ve nişanlar arasındaydı. En dikkat çeken örnek ise, Orenburg valisi Ajarovfski'ye hediye edilen taçtı. Abdulahad Han, “Buhara'yı Rusya'ya bağlayarak milletlerin mutluluğuna sebep olan ve Kazaçi (Rus Kazakları) askerlerinin sevkini sağlayan” valiye teşekkür etmek maksadıyla, altın yıldızlarla kaplanmış ve pırlantalarla süslenmiş bir taç yaptırmıştı.²⁶⁵

Buhara Emiri ile Rus memurları arasındaki ilişki bir süre sonra imparatorluk açısından rahatsız verici olmaya başlamıştı. Rusya Hükûmeti hizmetinde olan memurlara ve kişilere, han veya emirlerden hediye ve madalya alma hakkı kısıtlandı. Yalnızca doğrudan emir veya hanların hizmetinde bulunan memurların hakkı saklı tutuldu. *Golos Moskva* gazetesi bu konuyla alakalı yaptığı haberde *Vakit*'in aktardığına göre:

“Bizim memurlar, Buhara naçar halde olduğu için, oradaki halkın mazlumluğunu [gidermek için], Rusya[nın] oraya kişi gönderip ıslahat icra ettirmesi gerektiğini pekiyi bilirler. Fakat Emir'in pırlantalı nişanları ile kıymetli hediyelerine [bu memurlar] satılıyorlar.” diye yazmıştır. Yazının devamından hediye konusunda devlete şikâyetler gitmesi üzerine, bu hakkın emir ve hanlardan alındığı anlaşılmaktadır.²⁶⁶

Buhara Emiri, fırsat buldukça siyasî veya manevî temelli yardımlarda bulunmuştur. Bir haberde yer alana göre, Emir'in, Kagan'daki sarayında Rus fakirleri yararına yardım toplama yemeği verilmiştir. Toplantıya, Buhara'dan 12 Yahudi ve 20 Müslüman tüccar davet edilmiş ve beş bin rubleden fazla para toplanmıştır.²⁶⁷ Başka bir yardım, Rus-Japon savaşında çok makbule geçmişti. Savaşa ve yararlı askerlere 1.200.000 som akçe ihsan etmişti. Ek olarak, kendisi imparator tarafından Orenburg Kazaçilerinin [Kozaklarının] başı olarak ilan edildiğinden, bu alaya elli bin som askeri kıyafet hediye etmişti.²⁶⁸

²⁶² “Dâhili Haberler”, *Vakit*, 578 (11 Fivral 1910), s.4.

²⁶³ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 534 (22 Oktabr 1909), s. 3.

²⁶⁴ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 536 (27 Oktabr 1909), s. 3.

²⁶⁵ “Orenburg Haberi: Buhara Emiriniñ Bulakları”, *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 3.

²⁶⁶ “Buhara Emiri ile Hive Hanınıñ Bülek Birüv Hakların Kimtöv”, *Vakit*, sy. 640 (10 İyul 1910), s. 1.

²⁶⁷ Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 612 (4 May 1910), s. 3.

²⁶⁸ “Buhara Emiriniñ Vefatı”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 1.

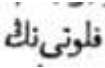
Emirin diğer yardımları:

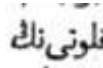
1. Taşkent'te General K. P. von Kaufman hatırasına yapılacak anıt için 3000 som akçe,²⁶⁹
2. Çarhoy şehrinde isminin "Nikolayefski" olmasını tavsiye ettiği bir Rus gimnazyası yapımı için 60 miñ som akçe,²⁷⁰
3. Buhara'daki Rus postanesi memurları için odalar yapılması ve postanenin yenilenmesi için 140.000 som akçe,²⁷¹
4. Semerkand şehrinde Uluğ Bey hatırasına yapılacak anıt için 5000 som akçe ve Semerkand cemiyet-i hayriyesine 1000 som akçe,
5. Petersburg fıkrası yararına 5000 som akçe ihsan etmiştir.²⁷²

Buhara Emirinin, gazeteye yansıyan yardımları yukarıda görüldüğü gibi genellikle Rus imparatorluğu yararınaydı.

Buhara emirinin karşılıklı olarak imparatorla birbirlerini taltif etme durumları da söz konusu idi. Emir kıymetli taşlar, altın veya pırlanta ile süslü hançer, kılıç, taç vb. hediyeleri imparatora takdim etmiştir. Ayrıca kraliçe ve kızlarına da hediye verebiliyordu.²⁷³ İmparator ise tahta geçişinin 25. yılı münasebetiyle elmaslı birinci dereceden svatoy hatırası hediye etmişti.²⁷⁴ Ek olarak, emirin yıldönümüne binaen, imparator II. Nikola bir kutlama hattı yayınlamıştı:

"Cenab-ı âli! Bu yıl sizin, Rusya'nın büyük himayesi altında, Buhara memleketini idare etmenizde 25 yıl doldu. Daima Buhara'yı Rusya ile yakınlaştırma, Rusya ile dostane münasebetini geliştirme her iki taraf için de faydalı olacak ticareti terakkî ettirmek için çalışmakla beraber cenab-ı

âlileriniz her vakit Rus asker ve faydasına da kalpten samimiyetinizle dikkat ederdiniz. Bizim

için pek ağır olan bir zamanda, siz yardımımıza herkesten önce yetişip bizim ve yararlarımız faydasına en çok yardım edenlerden oldunuz; Mançurya sahralarında savaşmakta olan Tirski ve başka Kafkas Kazaçi fırkalarına kıyafetler hazırlamak için pek çok yardımlarda bulundunuz. Cenab-ı âlilerinizin

²⁶⁹ "Buhara Emiri", *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 3.

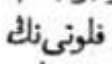
²⁷⁰ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 229 (9 Oktabr 1907), s. 3.

²⁷¹ "Buhara Emiriniñ Yeñi İanesi", *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 1.

²⁷² "Buhara Emiri", *Vakit*, sy. 506 (13 Avgust 1909), s. 2.

²⁷³ "Buhara Emiri ile Hive Hanınıñ Bulek Biriv Hakların Kimtöv", *Vakit*, sy. 640 (10 İyul 1910), s. 1.

²⁷⁴ Nur, "Buhara Emiri", *Vakit*, sy. 379 (7 Oktabr 1908), s. 2.

benim için olan asker ve iltifatınızı pek takdir kılıp ben, sizin için pek mühim olan 25. yıl bayramınızda sizi Orenburg Kazaçı alayının şefi tayin ederim. Daima size ha`yır-hâh.”²⁷⁵

Bununla beraber imparatorun emriyle, Abdulahad Han protokolde III. Aleksander Polki derecesine getirilmiştir. Sarayın rütbeli memurlarından Knez Dolgorıski’yle bir kutlama heyeti ve hediyeler göndermiştir. Bunlar, gümüşten yapılmış imparatorun tuğrasını taşıyan deniz aygırı heykeli, 23 adet eşya ve yine gümüşten yapılmış Tırski Kazaçı [Kozak] askeri atı heykelidir. Veliht Âlim Han Töre’ye de kıymetli hediyeler gönderilmiştir. Petersburg şehir idaresinin vekilleri gümüş hediyeler, Petersburg Camii İnşası Komisyonu üyeleri, camii manzaraları içeren bir albüm takdim etmiştir.²⁷⁶

Bu kutlamadan ayrı olarak, Başbakan Pyotr Stolipin, Buhara Emirinin tahtının 25. yılıyla ilgili bir demeç vermiştir. Yirmi beş yıllık uzun müddet içinde hanlığın çok geliştiğini, yapılan demiryolları ile Buhara’dan deri, pamuk, yemiş, demir gibi artık bir ticaret metası haline gelen ürünlerin ekonomisinin gelişmesine büyük katkı sağladığını belirtmiştir. Ona göre, Buhara bu sayede dışarıdan göç almaya ve şehirde Rus sesleri işitmeye başlamış; Rus memurları çoğalmış ve Rus nüfusuyla birlikte modern şehirler oluşmuştur. Buhara halkı, bu duruma mutaassıp din adamları nedeniyle kötü gözle baksa da Emir’in kesin emirleri onları saf dışı bırakmış; zaman geçtikçe dine dokunulmadığını anlayan ulema ticaretin ve onu getiren demiryolunun kıymetini anlamıştır. Böylece Buhara’da fabrikalar, bankalar, hastane, okul ve telgrafhaneler açılmıştır. Son olarak, bahsedilenlerin hepsinin Emir Abdulahad Han’ın çabasıyla olduğu için iftihar etmesi gerektiğini söylemiştir.

Yazıyı aktaran *Vakit* gazetesi, Buhara’nın şüphesiz ki geliştiğini, ancak milletlerin ilim, ticaret ve sanayi için birbiriyle savaştığı bir çağda, söz konusu şehirde bir tane bile iptidaî mektebin olmamasını eleştirmiştir. Ek olarak, halkın, yöneticilerinin zulmü ve cebri altında olmasının, asrın şartlarına pek uygun olmadığı şeklinde yorumu tamamlamıştır.²⁷⁷

²⁷⁵ “Pitirburg’da Buhara Emiri”, *Vakit*, 576 (6 Fivral 1910), s. 1.

²⁷⁶ “Buhara Emiri Pitirburg’da”, *Vakit*, 578 (11 Fivral 1910), s.4.

²⁷⁷ Buhara Emiriniñ 25 Yıllık Bayramı”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s.1.

Yukarıda doğrudan verildiği üzere, Buhara Emiri Rus İmparatorluğu tarafından korunan ve kollanan, Çar ve memurları tarafından hoş tutulmaya çalışan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Rus memurlarına, madalya ve hediyeleri içtenlikle mi yoksa mecburiyetle mi dağıtmıştır? Bu soru, elbette kesin olarak yanıtlanamaz. Çünkü Buhara Emirinin kendisinin ve atalarının topraklarını ele geçiren bir devlete karşı, sonsuz bir muhabbet beslemesi durumu şüphelidir. Ayrıca, imparatorluğun nüfuzunu geçersiz kılacak bir eylem yapması da bulunduğu şartlarda mümkün değildi. Bu nedenle, yenik ve tahtını korumaya çalışan bir hükümdar olarak siyasi yatırımlarda bulunmuştur.

Yazar adı olmayan başka bir makalede, Rusya İmparatorluğu'nun Buhara Hanlığı'nı ele geçirdiği yıllarda, Emire bağlı olmayan kişileri onun adına itaat altına almasının ortaklığın ilk adımları olduğu yazılmıştır. İmparatorluk, Buhara askerine Avrupa usulü askerliği öğretecek subaylar göndermiştir. Buhara Emirine rütbelere verilmesi onun itibarını yükseltmiş ve asayişini sağlamıştır. Türkistan'ın ilk genel valililerinden biri [kim olduğu yazılmamış] Türkistan'ın en itaatkâr yöneticisinin, Buhara Emiri olduğunu söylemiştir. Makalenin devamında, artık durumun değiştiği, Buhara Emirinin imparatorluk memurlarına hediyeler vererek “gözlerini kapattığı”ndan bahsedilmiştir. Buhara Hükûmetinin tek amacı, dâhili işlere imparatorluğu karıştırmamak ve ahaliden mümkün olduğunca çok vergi toplamaktır.²⁷⁸

Russkie Slova gazetesinin Hariciye Nezaretinin açıklamasına dayanarak yaptığı haber, yukarıdaki bazı hususları desteklemektedir. Emir tahta çıkar çıkmaz Rusya taraftarı olduğunu açık eden politikalar izlemiştir. Askeri açıdan çok önemli olan Semerkand demiryolu onun zamanında yapılabilmiş ve Emir oldukça yardım etmiştir. Yazıya göre, ülkeye hâkim olmaya çalışmasına rağmen, tahtı sırasında idam cezası çok seyrek uygulanmıştır. Hatta bir kişiyi minareden atarak idam etme âdeti, Abdulahad Han zamanında son bulmuştur.²⁷⁹ Ancak belirtmek gerekir ki, Rus hükûmeti yanlış gazeteler her zaman Buhara Emirini övmüştür. Aşağıda farklı tarafların kaynağıyla işlenecek kısımda, görüleceği üzere yaşananlar başkaydı. Üstelik Emir her zaman masum olmadığı durumlar vardı.

Emirin, imparatorluk yararına iş yapmadığı durumlar söz konusu idi. Örneğin Hariciye Nezareti'ne varidat ve masrafını 2 buçuk milyon som gösterdiği bir yılda,

²⁷⁸ “Buhara'nı Rusyaya Koşuv”, *Vakit*, sy. 396 (18 Noyabr 1908), s. 1.

²⁷⁹ “Emirniñ Vefatı Hakkında Kalem ile Musahabe”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 2.

aslında 18 milyondan fazla olduğu yazılmıştır.²⁸⁰ Zaten, Buhara Emirliğinde maddi işler hususunda bazı haksızlıklar ve adaletsizlikler mevcuttu. Örneğin, Karaköl şehrinde üretilen derinin ne kadardan satılacağını, Buhara Emiri belirliyordu. Derilerin yarısına kadarını kendisi satın alabiliyordu. Bu durum bir süre sonra dikkat çekip, Hükûmet tarafından dilediğince deri alması ve fiyat tayin etmesi yasaklanmıştır.²⁸¹

Bahsettiğimiz gibi, Buhara Emirliği'nde maddi adaletsizlik hâkimdi. Buharalı'nın makalesi durumu net bir şekilde özetlemiştir. Ahaliden gelirine göre değil, sabit bir vergi toplanıyordu. Birçok haberde rastladığımız şekliyle vergiler oldukça ağırdı. Toplanan vergiye rağmen bazı memurlara maaş verilmiyordu, bazıları ise yüksek maaş alıyordu. Bu durum rüşvete eğilimi arttırıyordu. İşbilen değil, işini bilen kişiler devletle halk arasındaki iletişimi ve halka hizmeti sağlarken kendisini düşünüyordu. Memurlar, Emire halkı refah içindeymiş gibi gösteriyordu. Bu nedenle, Buhara Emiri halkla ilgili işlere pek ehemmiyet vermiyordu.

Halkın herhangi bir memuru şikâyet etmesi söz konusu değildi. Saraya şikâyet amaçlı giden kişilerin duyguları, sarayın memurları tarafından istismar ediliyordu. Emire iletmek üzere verdikleri dilekçelerin akıbetini sorduklarında, Emirın yırtıp attığı yalanı söyleniyordu. Böylece halk ve Buhara Emirinin arası açılıyor, iletişimsizlik artıyordu.²⁸² Mahkemeler de birçok rahatsızlığı çözmede eksik kalıyordu.²⁸³

Buharalı, akabindeki makalesinde bu konulardaki adaleti sağlayacak, ıslahat ve yenilikleri getirecek tek kişinin Buhara Emiri olduğunu yazmıştır. Çünkü Buhara'nın örf ve âdetine göre yönetimle ilgili tüm işler ona aitti. Ne vezirin ne de devlet memurlarının onun kadar yetkisi yoktu. Ancak, Şii-Sünni olaylarında da görüleceği üzere, Emirın varlığının hissedilmediği durumlarda otoriteyi, vezir ve rüşvetçi memurlar devralmıştı.²⁸⁴

Buharalı, Şii-Sünni çatışmalarından sonra vezirlik makamına getirilen Nasrullah ile ilgili şöyle bir soru ortaya atmıştı:

“Nasrullah cenabları dört aydır sadaret mansıbı işgal idiyor. Memleketniñ selameti, vatanniñ saadeti, istikbaliniñ temini için hiç olmazsa az bir şey yaptı mı?

²⁸⁰ “Buhara'nı Rusyaga Koşuv”, *Vakit*, sy. 396 (18 Noyabr 1908), s. 1.

²⁸¹ Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 612 (4 May 1910), s. 3.

²⁸² Buharalı, “Buhara Ahvalinden I”, *Vakit*, sy. 584 (25 Fivral 1910), s. 2-3.

²⁸³ “Buhara'nı Rusyaga Koşuv”, *Vakit*, sy. 396 (18 Noyabr 1908), s. 1.

²⁸⁴ Buharalı, “Buhara Ahvalinden I”, *Vakit*, sy. 584 (25 Fivral 1910), s. 2-3.

Yapmadı. Hem yapamayaçaktır.” Çünkü Buharalı’ya göre, hanlıktaki tüm memurlar kendisine ne emrediliyorsa onunla meşgul olmak zorundaydı. Vezir, ne kadar büyük bir memur olursa olsun kanunlarla korunmayan ve hesapsız, ucu açık bir işe sahip olduğu için hiç kimseye hesap vermek durumunda değildi. Bu nedenle, halk ümidini Buhara Emirine bağlamıştı. Buhara Emiri, Türkistan’da asırlarca İslam merkezlerinden biri olan büyük bir şehri, sanki “babalarından kalan bir mirasmışçasına 70 yaşına gelmiş, dünyaya hala elli yıl önceki nazarla bakan” iki büyük memur, vezir ve baş kadıya ve onların altındaki diğer memurların tasarrufuna bırakmıştı.²⁸⁵

Buharalı, kendisinin halkın isteklerini dile getirdiğini belirtmiştir. Bu istekler, kanun ve adalet tesis etmesi için memurlar yetiştirmek üzere bir mektebin kurulması, memleketin dayak ve idamla değil, adaletle yönetilmesi, emlak yerlerinden uygun ölçüde vergi alınması, alınan vergilerden halk için mektepler, köprüler, hastaneler yapılması ve tarım için su tedarik edilmesidir. Hâkimlerin ve kadıların, memurların sözü ile değil yazılı kanunlarla hareket etmesini istemiştir. Halkın isteklerini dile getirebilmesi için, Emire dilekçe iletme yolunun açılması gerektiğini belirtmiştir.²⁸⁶

Halkın yaşadıkları hayatın eksikliklerinden haberi yoktu. Buharalı, halkın terakkî için hiç bir ümidi ve teşebbüsünün olmadığını, aksine kendilerini yeterli medeniyet düzeyinde gördüklerini iletmişti. 30-40 yıl öncesinin aksine, Buhara sokakları gezilecek olsa yüzde onu okuma-yazma bilen köy bulunmaz diyordu. “Ya hu, insanlar ve insaniyet kitdikçe böyle kirü mü kitmelidir?!” diyerek adeta isyan etmişti. Sorumlu olarak, Buhara hükümetini ve ulemayı işaret etmiştir. Bununla beraber, halkın arasında birkaç seneden beri “ıslah” kelimesinin yayılmaya başlamasını ümit verici bulmuştur.²⁸⁷

Buhara Emiri, kimin gönderdiğine bağlı olarak gazetede yer alan haber ve makalelerde eleştirilen yahut el üstünde tutulan bir hükümdar olarak karşımıza çıkmıştır. Olumlu ve olumsuz yönleriyle yaşamış bu hükümdar hakkında, dile getirilenlerin her iki yönünde de doğruluk payının yüksek olduğu muhakkaktır. Buhara Emiri Seyid Abdulahad Han, 22 Aralık 1910 Çarşamba günü vefat ettiği Kermine

²⁸⁵ Buharalı, “Buhara Ahvalinden”, *Vakit*, sy. 624 (1 İyün 1910), s. 2.

²⁸⁶ Buharalı, “Buhara Ahvalinden”, *Vakit*, sy. 645 (22 İyul 1910), s. 3.

²⁸⁷ Buharalı, “Buhara Ahvalinden”, *Vakit*, sy. 624 (1 İyün 1910), s. 2.

şehrinde defnedilmiştir.²⁸⁸

Emirin vefatı münasebetiyle *Russkie Slova* yayımladığı yazıda: “Emirniñ vefatı haberi Pitırburg’da zor [büyük] tesir hâsil itdi. Çünkü ol muhterem bir misafir sıfatıyla birniçe [bazı] mertebeler bunda bulungan idi. Anıñ ile yahşı tanış bolgan [iyi tanıyan] bir kişi merhum hakkında böyle diyedir: “Hiç şübhesiz, merhum özün tanugan kişilerniñ kalbinde yahşı bir hatıra kaldıraçaktır.”²⁸⁹

Emirin ölümünün ardından veliahtı olarak Rus İmparatorluğu tarafından onaylanan Âlim Han Töre tahta geçmiştir.²⁹⁰ Âlim Han, eğitimini Petersburg’ta Harbiye Kolordusu’nda dört sene boyunca almıştır. Okulunu bitirdikten sonra imparatorluk tarafından, subaylık rütbesine getirilmiş ve Tırski-Kazaçi alayına bağlanmıştır. Buradaki derecesi albaydı. Lakin alayında değil, daima Buhara’da ikamet etmekteydi. Avrupa terbiyesi almış olsa da eşi Türkistanlıydı. Babasının tahtı vaktinde büyük memuriyetlerde bulunarak tecrübe kazanmıştı. Özellikle Şii-Sünni çatışmalarını yatıştırmada başarılı olması ve babasının yokluğunu aratmaması takdir edilmişti. *Vakit* idaresi tarafından tahta çıkışı tebrik edilmiştir.²⁹¹

1. 3. 5. HİVE HANI (MUHAMMED RAHİM BAHADIR HAN VE VELİAHDI SEYİD İSFENDİYAR TÖRE)

Muhammed Rahim Bahadır Han (1841-1910), 1865’te tahta çıktı. 1873’te çabalarına rağmen hanlığı, Rusya himayesine girdi. Buhara Hanlığı gibi dış işlerinde Rusya’ya bağlıken, Hive Hanlığı’nın tasarrufundan kendisi sorumluydu.

Doğu kültürüyle yetişmiş, Avrupa medeniyetine aşinalığı olmamıştı. İslam âlimleri ve Şeriatı ile ilgileniyordu. Aktarılanlara göre, Şeriat kitaplarından beğendiği kısımları topladığı geniş bir defteri vardı.

Muhammed Rahim Han hakkında yazılanlar gayet olumluydu. İyi kalpli, adaletli ve ahlaklı olduğu için, halkının kendisinden memnun kalmasını sağladığından bahsediliyordu. Halkının şikâyetlerini, her gün sarayının eşiklerinden birinin altında birkaç saat oturarak dinliyor, gereken kişilere emir ve ceza veriyordu.

²⁸⁸ “Buhara’da Zor Vâkıa”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 1.

²⁸⁹ “Buhara Emiriniñ Vefatı”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 1.

²⁹⁰ “Buhara Emiriniñ Vefatı”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 1.

²⁹¹ “Emirniñ Vefatı Hakkında Kalem ile Musahabe”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 2.

Ne yazık ki halkı tarafından takdir toplayan Muhammed Rahim Han'la ve Hive'yle ilgili, gazetenin incelediğimiz nüshalarının sonlarına doğru, çok az yazı tespit edilmiştir. Bu yazılar, kendisinin ölümü ve oğlunun tahta çıkışından sonra yaptığı ıslahatlarla ilgidir.

Muhammed Rahim Han, Mayıs 1910'da felç geçirmiş; 16 Ağustos 1910'da, 69 yaşındayken yaşlılıktan ötürü gelen hastalıklar neticesinde vefat etmiştir. Gelenek gereği, babasının kırkıncı gününde, 38 yaşındaki oğlu Seyid İsfendiyar Töre hükümdar olmuştur.²⁹²

Hanın vefatı üzerine, *Vakit*'in, *Golos Moskva* gazetesinden aktardığı habere göre; Hive ve Rusya ilişkileri, öyle iyiydi ki “Hive Meselesi” diye bir hususu, Rus halkı ve devleti unutmuştu. Hive hanı Muhammed Rahim'in nüfuzu ve halkının ona sevgisi fazlaydı, böylece Ruslara karşı herhangi bir olumsuz hareketlenme doğmuyordu. Aslında, bu açıklama oldukça yerindeydi. *Vakit* sayfalarında, Hive'yle ilgili Buhara Hanlığı'na nazaran çok az habere rastlamamızın nedeni buydu. Hive-Rus ilişkileri daha çok güvene dayalıydı.

Golos Moskva'nın yazısının devamında, yeni han İsfendiyar Töre'nin babası kadar nüfuzlu olmadığı için, herhangi bir olayda muhakkak Rus askerine ihtiyaç duyacağı yazılmıştı. Hatta eğer bunu başaramazsa, Hive'de oluşacak atmosferin Buhara'ya ve tüm Türkistan'a yayılacağından ve bir an evvel Hive'nin tamamen ilhak edilmesi gerektiğinden bahsediliyordu. Ancak, tüm bunlar gazetenin “Korkunçlu Minutlar [Dehşetli Zamanlar]” başlığıyla yayınladığı fikriydi. Petersburg'daki siyaset adamlarının, aynı minvalde düşünmedikleri ve himayeyi devam ettirmenin mantıklı buldukları yazılmıştı. *Vakit*, yukarıdaki gazetenin fitne çıkarmak amacıyla bu yazıyı yayınladığını, makalenin altına not düşmüştür.²⁹³

Seyid İsfendiyar Töre, bir Müslüman âlimi ve aynı zaman açık fikirli, terakkîperver bir kişi olarak tasvir edilmişti. Orenburg Kazaçı ordusunda, tümgeneral rütbesindeydi. Üç eşi ve Timir Gazi Töre isimli beş yaşında bir oğlu vardı.²⁹⁴

Yenilik taraftarı olan han, derhal memleketinde ıslahatlara girişti. İlk işi, kendisine bağlı beylere hanlığın yollarını ve köprülerini düzeltme emri vermek oldu.

²⁹² “Hive Hanının Vefatı”, *Vakit*, sy. 659 (24 Avgust 1910), s. 2.

²⁹³ “Korkunçlu Minotlar (Hivege Dair)”, *Vakit*, sy. 660 (26 Avgust 1910), s. 1.

²⁹⁴ “Hive Hanının Vefatı”, *Vakit*, sy. 659 (24 Avgust 1910), s. 2.

Beylere maaş bağladı ve halktan para toplamalarının önüne geçmeye çalıştı. Bazı şehirlere hastane açıp, Rusya'dan doktorlar ve sağlık memurları getirtti. Hive topraklarının sulanması için, Semerkand'ta sulama işiyle uğraşan Rus mühendisi Petrofski'yi çağırdı. Telefon hatları çekirtti.²⁹⁵

İsfendiyar Töre Han, tahta geçişinin ilk Ramazan ayında halka hitaben bir konuşma yayınladı. Genel olarak konuşmasında, halkı mesut etmek için adaleti tesis edeceğinden, ziraati ve ticareti geliştireceğinden, bunları gerçekleştirmek için yeni nizam ve kanunlar çıkaracağından bahsediyordu. Kendisine yardımcı olmak üzere hanlığın müftü, kadı ve reislerini ve büyük memurlarını yardıma çağırıyordu. Bu seslenişinde, Hive'deki yer sahiplerinin, gelenek olarak her yıl 12 gün devlete zorunlu hizmet ve her işçinin devlete 50 tiyin (yarım tenge) vergi verme usulünü kaldırdı. Eğer sulama projesinden istediği sonucu alırsa, işçilere hazineden 40 tiyin vermeyi vaat etti. Kadınlara ve mahkemelere müracaat eden kişilerden akçe almayı kaldırdı. Çünkü bütün memurlara, bu beyanla maaş bağladığı müjdesini veriyordu. Zekât, Pazar akçesi gibi vergiler, yeni düzenlemeyle adaletli hale getirilecekti.²⁹⁶

Hive hanı, halkına ve memurlarına çalışmalarından bahsettikten bir müddet sonra, Rus imparatorluğu nezdinde bir girişimde bulundu. Türkistan Genel Valisi ile görüşüp, Türkistan'da yerli halk için açılan okullar hakkında bilgi aldı.²⁹⁷ Zaten veliahtlığında usul-i cedid mekteplerini de himayesine almıştı. Hive hanının projeleri, gazetede ki nüshalardan bu kısma kadar takip edilmiş olsa da Buhara Hanlığı'ndan farklı olarak heyecan vericiydi.

1. 3. 6. TÜRKİSTAN HALKININ KARAKTERİ

Türkistan'ın yerli halkı gazete yazılarının yarattığı genel izlenimde, taassubun yarattığı cehaletin etkisiyle kapalı bir toplum yapısına bürünmüş görünüyordu. Bu görüntü bizim için aslında çok net değildi. Gazetede tespit edilen Türkistan'la ilgili yazılar, oldukça açık şekilde Rus yönetimi, Buhara Emiri, ulemanın vaziyeti, ticaret vs. birçok konuda bilgi verse de toplumun asıl halk kısmının ne düşündüğü hakkındaki sorularımıza yanıt bulmak mümkün değildi.

²⁹⁵ "Hive'de Islahat Başlanuv", *Vakit*, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s. 4.

²⁹⁶ "Hive'de Islahat", *Vakit*, sy. 685 (26 Oktabr 1910), s. 1.

²⁹⁷ "Hive'de Mektebler Islahı", *Vakit*, sy. 692 (11 Noyabr 1910), s. 2.

Gazeteye yazı gönderen muhabirler olan-biteni haber veriyor; bölgeyi ziyaret edenler veya orada yaşayan yazarlar, ulemayı işaret ederek halkı eleştiriyordu. Bu iki grup da ulema gibi toplumun bir zümresiydi. Ulema tarafından gazeteye, haklarında yazılanlara yanıt gelmemişti. Bu durum, konu işlenirken ulema karşıtı bir görünüm ortaya çıkmasına zemin hazırlamış olabilir. Ancak, halkın karakteri başlığı tezimize eklenirken asıl amaç, toplayabildiğimiz ölçüde halkın genel olarak nasıl yaşıyor olduğuna kaynak oluşturmaktır.

Yukarıda bahsedildiği üzere, yazarlar değişim ve gelişimin önündeki en büyük engel olarak ulemayı işaret ediyor ve ulemanın kendi çıkarlarını toplum faydasının önünde tuttuklarını düşünüyorlardı. Yazarlar, pek tabii ulema kimliği taşıyan kişilerden, toplumun manevi gelişmesine mihmandar olacak ölçüde mantıklı ve birikimli olmalarını bekliyordu. Fakat ulema, Türkistan'ın o dönemdeki gündeminde yer alan yeni usulde mektep açma (usul-i cedid) meselesi dâhil birçok alanda toplum hayatına dini kullanarak müdahale ediyordu. Ahmedcan Biktimirof, ulemanın tek işinin mezar ziyareti yapıp, Fatiha okumak olduğunu yazmıştı.²⁹⁸ Yalnızca ulemaya değil, toplumun dindar bilinen fakat bu sıfatın içini doldurmayan kişileri de gazetede ifşa ediliyordu. Taşkent'te bir mescidin yanına bina yaptıran hacıdan, binasını hayır işleri için kiraya vermesi istenmiş; ancak hacı bunu kabul etmeyerek bir süre sonra binayı bir Rus'a kiralamıştı. Kiraya verilen binada fuhuş yapılması ve binanın alkol tüketilen bir otele çevrilmesi nedeniyle, ev sahibi hacı suçlanmıştı.²⁹⁹

Buhara'yı gezen yazarlardan Muallim Mahmud Said, Buhara Müslümanlarının dünya hayatı, eğitim ve terbiyeyle ilgili konuları değil gündeme almak, hayalini dahi kurmadıklarını belirtmişti. Yazar, buradaki halkın kendisini yüz binlerce Müslüman'dan daha Müslüman saydıklarını ve “Şeriat-i garra-yı Muhammediye'nin müftüleri” olduklarını sandıklarını yazmıştı. Ona göre, Buhara ulemasının hizmetinden daha çok kusuru vardı, bu kusur eğitim verdikleri öğrencilere aslında hiçbir şey öğretmeyerek zamanlarını çalmalarıydı. Bunun dışında, hiç kimse kendini geliştirmek üzere ilim tahsil edemezdi. Yoksa ulema tarafından tahkir edilirdi.³⁰⁰ Buhara'dan gönderilen bir haberde, kelime-i tevhid ve şehadeti oğluna eksiksiz öğreten bir baba, oğlunu sokakta bildiklerini tekrar etmemesi yönünde şu sözlerle tembihlemişti:

²⁹⁸ Ahmedcan Bektimirof, “Türkistan Vilayeti”, *Vakit*, sy. 345 (17 İyul 1908), s. 2.

²⁹⁹ Misafir, “Muhbirlerimizden: Faide Bar da-Hacı Kayda?”, *Vakit*, sy. 241 (8 Noyabr 1907), s. 4.

³⁰⁰ Muallim Mahmud Said, “Buhara (Seyyah Mektubu)”, *Vakit*, sy. 697 (23 Noyabr 1910), s. 2, Muallim Muhammed Said, “Buhara (Seyyah Mektubu) II”, *Vakit*, sy. 698 (25 Noyabr 1910), s. 2.

“Oğlum, sokağa çıkıp şu kelimeleri ağızdan kaçırıp doğru okuma; müftüler, kadılar işitseler bu kişi usûl-i savtiye mektebi açmış, yoksa çocuğu kelimeleri doğru okumaz idi deyip [diye] düşündüklerinde derhal gelip beni tutuklarlar. Oğlum işitdin mi? Bu sözlerimi unutma!”³⁰¹

Ulemanın toplum üzerindeki kısıtlamaları sürerken, halk arasında eğitilmiş ve bilinçli denebilecek kişiler, sosyal hayatta kalitesiz vakit geçirildiğini düşünerek kıraathâne ve kütüphaneler olmamasını yine ulema üzerinden eleştiriyordu. Bir muhabir, Orenburg Müslümanlarının cemiyet kurmalarına özendiğini, bayram ve boş vakitlerinde gidecek yeri olmayan gençlerin birahanelerde vakit öldürdüklerini yazıyordu.³⁰² Bu nedenle, kıraathâne ve kütüphane eksikliğini gidermek üzere girişimlerde bulunuldu, ancak hüsrana sonuçlandı. Semerkand'ta 1908'de Abdürreşid İbrahim'in ziyareti şerefine bir kıraathâne açıldı.³⁰³ 125 kişinin üye olup akçe bağışladığı bu kıraathâne hakkında, meclislerde ulemanın olumsuz yorumlarda bulunması nedeniyle, ikinci yıl üyelerin üçte ikisi azalmış; üçüncü yıl 3-4 kişi kalmıştı. Kütüphane ilk açıldığında 400'den fazla kitabının olduğu ve Rusça dâhil birçok dilde kitaplar bulunduğu, fakat Semerkand'ta 70.000 kişiden oluşan ahaliye bir kıraathâne düştüğü halde kimsenin dikkatini çekmediği yazılmıştı.³⁰⁴

Taşkent şehrini ziyaret eden bir yazar, şehirde epey bir zaman kıraathâne veya kütüphane aramış ve hüsrana uğramıştır. Müslümanların bu şehirde birçok savurganlık yaparken (betçe oynatmak, düğünlere fazla para harcamak) cemiyet-i hayriyeler kurmalarına hayret etmiştir. Bu eksikliklerin, gençlerin ahlaksızlığa yönelmesine neden olduğunu yinelemiştir.³⁰⁵ Bu noktada ulemanın rolü, oldukça kritikti. Ancak, ulema yapması gerekenin aksine ellerinde olan tarihi eserlerin ve kütüphanelerin kıymetini bilmeyip sahip çıkmıyordu. Toplumun manevi önderi olan ulemanın hali böyle iken halkın daha iyi bir durumda olması elbette ki beklenemezdi. Birkaç açık fikirli ulema ve toplumun çağın medeniyet seviyesi karşısındaki geriliğini fark eden aydın kişiler haricinde, bu olumsuzluklardan yakın olmamıştır. Bölgeyi ziyaret eden

³⁰¹ Türkmen, “Muhbirlerden: Buhara'dan Yazılır”, *Vakit*, sy. 550 (28 Noyabr 1909), s. 4.

³⁰² “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 264 (5 Yanvar 1908), s. 4.

³⁰³ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 280 (12 Fivral 1908), s. 3.

³⁰⁴ “Semerkand Ahvali (Bir Terakkîperverniñ Mektubu)”, *Vakit*, sy. 639 (8 İyul 1910), s. 2.

³⁰⁵ [silinmiş] Hafiyef, “Taşkend”, *Vakit*, sy. 287 (28 Fivral 1908), s. 4-5.

Tatarlar, Sartları hem dünyadan haberi olmayan hem de inatçı, söz ve geleneklerinden vazgeçmeyen ve en iyisini bildiklerini iddia eden insanlar olarak tanımlamıştır.³⁰⁶

Hatta siyaseten Rusya İmparatorluğu karşısında çok zayıf durumda bulunmalarına ve 1905 İhtilâliyle edindikleri Rusya Duması'na milletvekili seçme hakkından men edilmelerine rağmen, basın-yayın faaliyetlerinden uzak oldukları için, bu durumdan halkın çoğunun haberinin olduğu bile şüpheliydi. Ulemanın daima maddi-manevi çıkarlarını önde tutmaları, halkın ise alıştıkları düzeni mahfuz ederek yeniliklere kapalı olmayı kolay bilme ve tembellik etmeleri nedeniyle Türkistan günbegün sefalete sürüklenmiştir. Bu konuda yine Ahmedcan Biktimirof “İrtegi için işek kaygırır” [Ertesi gün için eşekler kaygılanır] atasözünün Türkistan'da pek meşhur olduğunu ve halkın karakterini özetlediğini ağır bir şekilde ifade etmiştir.³⁰⁷ Bir yazısında aynı yazar, din adamlarının halkı bilerek cahil bıraktığını, maddi menfaatleri için evliya, şeyh, hoca vb. kabri diyerek para topladıklarını ve her alanda kendini gösteren geri kalmışlıklar nedeniyle günden güne Türkistan topraklarının ve ticaretinin Avrupalıların eline geçtiğini yazmıştı.³⁰⁸

Bu kapalılık, Avrupalılarla ticaret vasıtasıyla karşılaştıkça ve Ruslarla münasebet kurdukça çok yavaş bir şekilde yıkılmaya başlamıştır. Giyim-kuşamda yabancıları taklit edenler vardı.³⁰⁹ Ayrıca, çağın eğlence anlayışı olarak sinema, tiyatro ve sirkler Türkistan'ın büyük şehirlerine gelmişti.³¹⁰ Buhara Emirinin de seyahatlerinin çoğunda, gittiği şehirlerde tiyatroya ve sirkelere katılması halk üzerinde etkili olmuş olabilir.³¹¹ Zaten, özellikle sirkler halk tarafından tercih ediliyordu. Örneğin, 23 yıllık bir gelenek olarak yılbaşında (nevruzda) Buhara'da Şir Beden denilen yerde sirk kuruluyor, geceleri kandillerle aydınlatılan mekânda Şii ve Sünni kültürlerine ait ilahiler okunuyordu. Sirkin yanında alışveriş yapılabilecek bir sergi bulunuyordu. Ancak, bu sirkler uzun süredir toplanmasına rağmen tamamen kabul edilmemişti. Sirkteki etkinliklerde sahne alan kadınların “cılveli” hareketlerle dans etmeleri ahlaksızlık sayılmış, şehrin ileri gelen yöneticilerinin bu gösterilere iştirak etmesi eleştirilmişti. İlaveten, Taşkentli bir Sart'ın sirk yanında çadır kurup içinde genç bir erkek oynattığı ve halkın epey ilgisini çektiği yazılmıştı. “Buharalı” lakaplı yazar, yöneticilere

³⁰⁶ A. F., “Sadri Efendi'nin Türkistan Hususundagi Fikri”, *Vakit*, sy. 678 (9 Oktabr 1910), s. 1-2.

³⁰⁷ A. B., “Türkistan”, *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 2-3.

³⁰⁸ Ahmedcan Biktimirof, “Türkistan Vilayeti”, *Vakit*, sy. 345 (17 İyul 1908), s. 2.

³⁰⁹ A. K., “Türkistan Ahvali”, *Vakit*, sy. 519 (12 Sentabr 1909), s. 3.

³¹⁰ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3.

³¹¹ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 585 (27 Fivral 1910), s. 2.

seslenerek ahlakı düzeltecek hiçbir çabalarının olmadığı halde, bir de bu eğlencelere izin vermelerinden yakınıyordu.³¹²

Tiyatro kültürü, Tatarların Türkistan'a gelişiyle birlikte artmıştı. Tespit edilen tiyatroyla ilgili haberlerin tümü, Tatarlar tarafından düzenlenenlerdi. Genellikle Rus-Tatar okullarında okuyan öğrencilere yardım sağlamak amacıyla "Müslüman Gecesi" yapılıyordu.³¹³ Bu toplantılarda, tiyatro eserleri gösteriliyor ve Tatarca, Sartça ve Rusça şarkılar söyleniyordu. Tatar kızları, tiyatrolarda yer alabiliyordu. ³¹⁴ Tatarlar düzenlediğinden olsa gerek, bu toplantılardan birinde Ostroumov: "Bu iş Şeriatke hilaf; gazeteme yazub Müselmanları tenbih itecekmin." diyerek ulemayı ve halkı kışkırtmaya çalışmıştı.³¹⁵ Bununla birlikte, yerli halkın tiyatrolara itibar ettiklerine dair elimizde bir kanıt yoktur. Düğünlerde betçe oynatmak onlar için pek tabii iken, Müslüman-Tatar kızların tiyatrolarda oynaması ve sokaklarda "hicapsız" gezmeleri günah olarak görülmüştü.³¹⁶ Ek olarak, Taşkent'te bir sinema da vardı.³¹⁷

Yukarıdaki Avrupa'dan gelen birkaç kültürel faaliyet dışında, Türkistan'ın günlük yaşamı, her alanına İslamiyet'in nüfuz ettiği çarşı-pazar kültürünün olduğu sıradan bir hayat tarzı üzerine kurulmuştu. Dini günlerde kabristanları, ünlü camileri ve türbeleri ziyaret etmek bugün olduğu gibi Türkistan'da da büyük bir gelenek haline gelmişti. Ramazan ayında ve bayramlarda gündüzleri dükkânlar kapalı tutuluyordu.³¹⁸ Özellikle Çarşamba ve Perşembe günleri kalabalık olan pazarlarda, insanların ihtiyaç duyduğu her türlü nesne satılıyordu. Kültürlerinde çay içmenin önemli bir yeri olan Türkistan halkının, sokak ortasında çay içmek ve pilav yemek alışkanlıkları vardı.

Türkistanlılar tarafından yeni yıl kutlamaları, bayram gibi dini bir çerçevede yapılıyordu. Buharalı'nın verdiği bilgiye göre, hicri yılbaşı Türkistan'da bilinmiyordu. Eski Türk gelenekleri sürdürülerek, 8 Mart yılbaşı olarak bayram gibi kutlanıyordu. Bu tarihten itibaren mektep-medreseler, 1 Ekime kadar tatildi. Yılbaşında, bütün Buhara kadınları ve çocukları Hoca İsmet denilen kişinin türbesini ziyaret edip, onun

³¹² Buharalı, "Buhara Ahvalinden V", *Vakit*, sy. 595 (23 Mart 1910), s. 2.

³¹³ T. K., "Dahili Haberler: Taşkend'de Müselman Kiçesi", *Vakit*, sy. 652 (8 Avgust 1910), s. 3, "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 538 (31 Oktabr 1909), s. 3, Abdülkerim Sayidî (Taşkend Vokzalı), "Muhabirlerden: Taşkend Vokzalından", *Vakit*, sy. 541 (7 Noyabr 1909), s. 4, "Orenburg Haberleri", *Vakit*, sy. 567(16 Yanvar 1910), s. 3.

³¹⁴ M. Gazizef, "Etraf Haberleri: Taşkend'de Şark Kiçesi", *Vakit*, sy. 430 (12 Fivral 1909), s. 4

³¹⁵ "Muhabirlerden: Taşkend'den Yazalır", *Vakit*, sy. 546 (19 Noyabr 1909), s. 4.

³¹⁶ "Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 5.

³¹⁷ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 706 (16 Dikabr 1910), s. 2.

³¹⁸ Ahmedcan Bektemirof, "Türkistan vilayeti", *Vakit*, sy. 385 (23 Oktabr 1908), s. 2.

çeşmesinden su içiyor, hatta bahçedeki çamurlarını vücutlarına sürüyorlardı. Türbenin etrafındaki bir ağaca sürtünerek şifa bulacaklarına ve hastalıklardan korunacaklarına inanıyorlardı. Bunun dışında yılbaşında 10 gün boyunca çeşitli eğlenceler düzenleniyor, şehir merkezine akın eden insanlar sebebiyle sokakta yürümek zorlaşıyordu.³¹⁹

Ulemanın kıyafeti sarık, cüppe ve şalvardan ibaretti. Meslekleri sayesinde toplumda itibar gören kişiler, birbirlerine genellikle *seyid*, *âlicenap* gibi unvanlarla hitap ediyordu. İlginç bir ayrıntı olarak, halkın yalın ayak, yalın üst gezmesi veya yırtık giysilerle dahi mescitlere girmesi tuhaf karşılanmıyordu.

Erkeklerden bazılarının çoğunlukla vakitlerini pivahanelerde [birahane] geçirdiği birçok kez, farklı yazarlar tarafından vurgulanmıştı. Sadece Taşkent'te 600 pivahane olduğu bilgisi verilmişti.³²⁰ Ayrıca, ağızda uyuşturucu etkisi bulunduğu bilinen ot çiğnemek Türkistan'da günah sayılmıyordu. Rusların gelmesinden sonra fuhuş ve içki kullanımının oldukça yaygınlaştığı düşünülüyordu.³²¹ Buharalı Özbek imzasıyla gönderilen bir yazı, *Vakit* tarafından “Ol kadar fuhuşnuñ Müselman hâkimlerden sudûruna inanmak küçdür.” denilerek yayımlanmamıştı.³²² Artan ahlaksızlığa ve memurların buna göz yummasına karşı tepkiler mevcuttu. Andican'ın işanlarından Muhammed Ali önderliğinde büyük bir isyan çıkarılmıştı.³²³

Türkistan'daki bir kısım erkeklerin fuhuş bataklığına sürüklenmesinin nedeni olarak, Türkistan'ın bazı şehirlerindeki kadın-erkek nüfusunun dengesizliği gösterilmiştir. Kadın sayısının az olması nedeniyle, mehir paraları çoktu. Zenginlerin mehir parasını ödeyebilmek için çok kadınla evlenmesi, fakir erkeklerin fuhuşa yönelmesine neden oluyordu. Fuhuşhanelerde çalıştırılan kızlar, fakir Kırgız [Kazak] ailelerden satın alınıyordu. Bir başka yazıda eşini Kazaklara 100 soma satan bir Tatardan bahsediliyordu.³²⁴

Mehir parasının yüksek olması nedeniyle evlenemeyecek kadar yoksul olan erkekler de benzer bir bataklığa sürüklenmiş ve yazılana göre betçecilik yapmaya başlamıştı. Türkistan'da betçe ve fuhuş olaylarının artmasının nedeninin kadın

319 Buharalı, “Buhara Ahvali”, *Vakit*, sy. 592 (16 Mart 1910), s. 3.

320 A. B., “Türkistan”, *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 2-3

321 Şakir Muhammedof, “Seyahat Hatıraları Buhara'dan”, *Vakit*, sy. 330 (12 İyun 1908), s. 3.

322 “İdareden”, *Vakit*, sy. 644 (20 İyul 1910), s. 4.

323 “Andican ve Graf Palen”, *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 4.

324 “Etraf Haberleri”, *Vakit*, sy. 307 (19 April 1908), s. 3.

nüfusunun azlığına bağlanmış olması komiktir.³²⁵ Hâlbuki betçe kültürünün çok eski devirlerden beri Türkistan içinde yaygın olduğu bilinmektedir. Zaten kadın nüfusunun o yıllardaki durumundan dolayı ortaya çıkmış olsaydı, bu kültür tuhaf bir şekilde karşılanır ve bu derece yerleşmezdi.

Türkistan hayatına kendilerince eğlence katan bu betçeler düğünlerde oynatılıyor ve çok itibar görüyordu. Bu düğünlere oldukça fazla para harcanıyor ve bu yüzden varlıklı kişiler eleştiri topluyordu. Misalen, Abdullah Hoca adlı zat Buhara Emirinin de katıldığı oğlunun sünnet düğünü için Kermine’de 15 gün süren tören yaptırmış ve bunun için 45.000 som akçe harcamıştır. Buhara’da çalışan 20 betçe bu büyük düğün için yetmediğinden Taşkent ve Semerkand’tan takviye edilmiştir. Üstelik betçeler üzerine zenginlerle mollalar arasında kavga çıkmış, mollalar düğünden kovulmuştu.³²⁶ Taassupla övünen bu geniş İslam coğrafyasında görülen müsrifliklerin örnekleri çoktu. Buhara’da Cura Bek denilen kişi birkaç gün devam eden oğlunun sünnet düğünü için 35.000 som akçe harcamıştı. Düğün için uzun saçlı betçeler getirilmiş, düğüne Buhara’nın önde gelen kimseleri katılmıştı. Bazı gecelerde betçelere 20’şer kaftan hediye gelmiştir.³²⁷

“Tacik” mahlaslı yazar, Rusya mahkemeleri siyasi suçlularla uğraşırken Buhara mahkemelerinin betçe dertleriyle uğraştığını yazmıştır. Bunun dışında örnek olarak, Buhara’ya yakın bir bölgede beş kişi 17 yaşında bir Sart genç erkeği kaçırmak için tecavüz etmeye kalkmış, çocuk saldırganlardan birini bıçaklayarak kurtulmuştur.³²⁸ Bir başka olayda, Hokand’da bir kasabın oğluna âşık olan bir genç erkek, aşkına karşılık bulmayınca fırsat kollayıp kasabın oğlunu Perşembe pazarında bıçaklayarak öldürmüştür.³²⁹ Muhbirlerden biri, Ruslar ve Yahudiler ilimle uğraşırken Müslüman çocuklarının sokaklarda, babalarının da düğünlerde betçe oynatarak vakit geçirdiklerini ve hatta betçe için kavga ederek kendilerini diğer milletlere rezil ettiğini yazmıştır.³³⁰

³²⁵ Yoldaşoğlu, “Türkistan ve Kırgız Hatunları”, *Vakit*, sy. 337 (28 İyun 1908), s. 2.

³²⁶ İmza Mahfuz, “Buhara’da Toy”, *Vakit*, sy. 317 (13 Mayıs 1908), s. 3.

³²⁷ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 266 (10 Yanvar 1908), s. 3.

³²⁸ Tacik, “Buhara”, *Vakit*, sy. 290 (6 Mart 1908), s. 5.

³²⁹ İşan Babahan Efendi (Hokand), “Muhbirlerimizden: Sefahat mi? Diyar-ı İslamdadır!”, *Vakit*, sy. 335 (24 İyun 1908), s. 4.

³³⁰ “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 6.

1. 3. 7. TÜRKİSTAN KADINLARI

Türkistan kadınları, genellikle evlerinde vakit geçiriyor, sosyal hayatın içinde çok fazla yer almıyorlardı. Dini taassubun yoğun olduğu bir bölgede yaşadıkları için, sokağa çıktıkları vakitlerde çapan adını verdiklerini çarşafla örtünerek gezmedikleri takdirde, çevreleri tarafından eleştiriliyorlardı.

Türkistan halkının örtünme konusuna bakışını, bu hususta aralarında fark bulunan Tatarlarla birkaç kez gazeteler üzerinden tartışmaya girmeleri üzerinden öğrenmekteyiz. *Türkistan Vilayeti Geziti* gazetesinin yazarlarından Molla Âlim Efendi'nin, *Vakit* tarafından aktarılan yazısı, Türkistan'daki taassubun kadına yönelik kısmını gözler önüne sermektedir. Hacca giderken İstanbul'a uğrayan ve padişahla da görüşen bu şahıs, çalıştığı gazeteye gönderdiği mektuplarından birinde İstanbul kadınlarıyla ilgili hayretini dile getirmişti. Molla Âlim, İstanbul kadınlarının sokaklarda yürüyebildiklerinden ve onlar bunu yaparken hiçbir erkeğin söz etmediğinden ya da edepsiz bir harekette bulunmadığından; ayrıca, İstanbul'da kadınların mescitlere girerek, cemaat oluşturup namaz kılmalarının normal karşılandığından bahsetmiştir.³³¹ Anlaşıyor ki, Molla Âlim bu durumu muhabir sıfatıyla gazetesine yazma ihtiyacı hissettiğine göre, Türkistan'da bu konuyla ilgili durum tam tersiydi. Aynı hususla ilgili, Fergana'dan yazan Molla Hüseyinof, kızgınlıkla *Vakit*'e görüşlerini iletmişti. Ona göre, İdil, Ural ve Kazan bölgesinde yaşayan Müslüman kadınlar, sokaklarda Ruslardan, kendi evlerinde hizmetçileri olan erkeklerden çekinmeden, örtünmeyerek gezebiliyordu. Bu kişi, hicapla ilgili İdil-Ural gazetelerinde tartışmaların yaşandığı bir dönemde gazetelere seslenmiş, boşuna konuyu tartışmalarını, çünkü kadınlarının örtünmediğini yazmıştır.³³²

. Yukarıdakinin aksine Tatar coğrafyasından gelen yazarlar, Türkistan kadınlarının sosyal yaşamdan aşırı derecede mahrum bırakılmasını eleştirmişlerdi. Bir yazar "Biçare Sart kadınları, her yerde hukuktan mahrum edilmiştir. Bunların halleri, bizim Tatar kadınlarının hallerinden daha fenadır. Kırk derece sıcakta, çarşafıya sarılıp ve yüzlerine kara perdeler koyup yürümeye mecburdurlar." diye yazmıştı.³³³ Türkistan'da yaşayan Tatar kızları ise farklı bir kültürü temsil ediyordu. Türkistan'da Rus-Tatar okullarında okuyan öğrencilere yardım sağlamak amacıyla düzenlenen

³³¹ "Gazetelerden:Hac Mektupları", sy. 603 (10 April 1910), s. 2.

³³² "Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 5.

³³³ Şakir Muhammedof (Buhara), "Seyahat Hatıraları Buhara'dan", sy. 330 (12 İyun 1908), s. 3.

“Müslüman Gecesi” adlı eğlencelerde gösterimi yapılan tiyatro eserleri ve müzik korolarında Tatar kızları rol alabiliyordu veya burada eğlenebiliyorlardı.³³⁴

Ahlakî anlaşmazlığa rağmen, Türkistanlı erkeklerden, Kırgız [Kazak] ve Tatar kızlarıyla evlilik yapanlar vardı. Bunun için metinlerde üç neden gösterilmiştir: 1. Türkistan’ın bazı şehirlerinde kadın nüfusunun az olması, 2. Türkistanlı yaşlı kişilerin genç bir kadınla evlenme isteği, 3. Türkistan’da bu kızlara fuhuş yaptırılmak istenmesi.³³⁵ İlk iki nedenden ötürü, yaşlı ve varlıklı Sartlar, kendi memleketlerinde evlenecek kimseyi bulamayınca ya da genç biriyle evlenmek isteyince ya Orenburg’a³³⁶ ya da Kırgız köylerine gidiyordu.³³⁷ Ancak, yukarıdaki örtünme bahsi ve muhtemelen benzer durumlardan dolayı, evliliklerde sorunlar yaşanıyordu. Ahmedcan Biktimirof, konuyu açık edecek şekilde özetlemiştir:

“Her ne kadar İslam dini düşünülduğünde Tatarlık, Sartlık, Kırgızlık olmayıp, bunlar arasında kız alış-verişi doğru olsa da, bu halkların maişetleri, dilleri, medeniyet dereceleri, örf ve âdetleri bütün bütüne farklı olduğundan bir Tatar kızı, Türkistan Sartları veya Kırgızları arasında rahat, mesut bir yaşamın olması mümkün değildir.”³³⁸

Fakir olan Tatar ve Kırgız ailelerden alınıp Türkistan’a getirilen, fuhuşa zorlanan veya satılan kadınlar vardı. Örneğin, gönderilen bir haberde “Sartların, Kazan taraflarına gelerek, fakir Müslümanların kızlarını hile ile alarak, Türkistan içine vardıklarında satmalarına dair çok haber işittik” diye yazılmıştı. Yazar, “Asyalı cahil ve insaniyetsiz bazı kişilerin bu gibi vahşi işleri pek acayip gibi görünse de medeniyetli halklar arasında yaşayan bir Tatarın bu işe bulaşması bundan daha vahşi ve daha tuhaftır” diyerek Tatarları da suçlamıştır. Çünkü bahsedilen olayda, bir Tatar kendi eşini 100 som [para birimi] akçe karşılığında Kazaklara satmıştır. Kadının, yol üstünde çok ağlayıp yalvarması üzerine Kazaklar aldıkları “malı” geri getirmiştir.³³⁹ Ahmedcan Biktimirof, Kara Bala lakaplı bir Kazak’ın Kazan, Kaşgar ve Menger civarından aldığı

³³⁴ T. K., “Dahili Haberler: Taşkend’de Müselman Kiçesi”, *Vakit*, sy. 652 (8 Avgust 1910), s. 3, “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 538 (31 Oktabr 1909), s. 3, Abdülkerim Sayidi (Taşkend Vokzalı), “Muhabirlerden: Taşkend Vokzalından”, *Vakit*, sy. 541 (7 Noyabr 1909), s. 4, “Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 567 (16 Yanvar 1910), s. 3; M. Gazizef, “Etraf Haberleri: Taşkend’de Şark Kiçesi”, *Vakit*, sy. 430 (12 Fivral 1909), s. 4.

³³⁵ Yoldaş Oğlu, “Türkistan ve Kırgız Hatunları”, *Vakit*, sy. 337 (28 İyun 1908), s. 2.

³³⁶ Kadınlar Yolda Bulguvçu, “Kızganç [zavallı] Balalar”, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 3.

³³⁷ Yoldaş Oğlu, “Türkistan ve Kırgız Hatunları”, sy. 337, s. 2.

³³⁸ A. B., “Kız Sevdesi (Taşkend)”, sy. 221, s. 2.

³³⁹ “Etraf Haberleri”, sy. 307 (19 April 1908), s. 3.

üç kızdan ikisini 25'er soma Taşkent'te getirerek sattığını ve sonuncusu 14 yaşında olduğu için daha kıymetli olduğunu yazmıştır.³⁴⁰

Türkistan Müslümanları, Sartlar içinden de genç kızlarla evleniyordu.³⁴¹ Kadınlar için adaletin olmadığı görülen Türkistan'da, genç kızla evlenme isteğinin suça dönüşmüş hali olarak kötü olaylar da yaşanıyordu. Örneğin, bir muallim eşine ve çocuklarına bakması için tuttuğu 16 yaşındaki bir kıza tecavüz etmiş ve tutuklanmıştı. Zanlının eşi, kocasını hapisten kurtarmak için kızın ailesinden evlilik yapılmasını rica etmişti.³⁴²

Kadınlar toplum hayatında fazla yer almadığı için haklarında toplayabildiğimiz haberler kısıtlıydı. Yukarıdakiler dışında değinebileceğimiz bir başka konu, kız çocuklarının eğitim meselesidir. Eğitim imkânları, kızlar için erkeklere nazaran daha kısıtlıydı. Çünkü talep olmamasından dolayı, kız mekteplerinin sayısı azdı. Mekteplerin bakımı çok fazla yapılmıyordu. İstisnai olarak, gayretli muallimelerin çalışmaları oluyordu.³⁴³ Ancak, bu kişiler, muallimler kadar iyi eğitim görmemiş oldukları için kız öğrencilerin eğitim kalitesi düşüktü.³⁴⁴ Bununla birlikte meraklı ve kendini yetiştirmeye çalışan kadınlar olduğuna dair delil vardır. İstanbul'da kızlar için tıp ve pedagoji mektebi olup olmadığını araştıran Melike İbrahimova, *Vakit*'e Taşkent'ten yazmıştı. Bu hanım tahminen, Tatar'dı. Çünkü Rusya'dan alınmış yedinci sınıf gimnazya diploması olduğunu belirtiyordu.³⁴⁵

1. 3. 8. TÜRKİSTAN ULEMASI

Türkistan bölgesi, Müslümanlığın hayatın hemen her alanına tesir ettiği bir coğrafya idi. Şeriate uygun olarak hukuk ve eğitim işlerinin düzenlenmesi ve uygulanmasından ulema sorumluydu. Eski hanlar zamanında eğitime ve vakıflara önem verilerek, birçoğu ünlü mektep ve medreseler inşa edilmişti. Medrese eğitimi ve onun etrafında ulemalık sistemi hızla gelişmiş, Orta Asya'da Buhara medreseleri cazibe merkezi olarak kıymet

³⁴⁰ A. B., "Kız Sevdesi (Taşkend)", sy. 221, s. 2.

³⁴¹ "İdareden", sy. 449 (4 April 1909), s. 4.

³⁴² Muhbir, "Dâhili Haberler", sy. 483 (18 İyun 1909), s. 2.

³⁴³ "Muhbirlerimizden", sy. 334, s. 4.

³⁴⁴ Buharalı, "Buhara Hanlığında İptidai Mektepler", sy. 621 (25 May 1910), s. 2.

³⁴⁵ "İdarege Mektublar", sy. 684 (24 Oktabr 1910), s. 4.

bulmuştu. Bu ün sayesinde, Türkistan ulemaları İstanbul üzerinden hacca gittiklerinde, Osmanlı Devleti'nin padişahlarını ziyaret edebiliyor ve huzura kabul ediliyorlardı.³⁴⁶

Her dönemde ve coğrafyada meydana gelebileceği gibi, Türkistan'da ulemanın birçoğu mevcut imkânlarını ve görevlerini kendi menfaatleri için kullanmaya başlamıştı. Adaletin sağlanmasından sorumlu olan kadılarından bazıları rüşvet alarak iş yapıyordu. İşini hakkıyla yapmaya çalışanlarsa, adaleti, mevcut düzenin yetersizliği ve çağa uygunsuzluğu nedeniyle sağlayamıyordu. Halk cahillik nedeniyle hakkını arayamıyor ve bu durum ulemanın her geçen gün güçlenmesini sağlıyordu. Halka yol gösterebilecek aksakallar, bildiklerini aktarmamaları için ya tehdit ediliyor ya da rüşvetle susturuluyordu.³⁴⁷

Vakıf mallarından bazılarının gelirlerine sahip olan ulema, Şeriat ve halk yararına olarak hareket etmişti. Müderrislere her yıl kendilerinin ikamet etmesi için verilen medrese odaları, yabancılara mülk niyetiyle satılıyordu. Talebelerin kullanması gereken hücreler de kiraya veriliyor ya da satılıyordu. Buhara'da okuyan öğrenciler bu konuyla ilgili bir araya gelip *Vakit* gazetesine bir şikâyetname göndermişti.³⁴⁸ Vakıflara yapılan ikinci bir hıyanet, kütüphanelerdeki müstesna kitapları Avrupa'dan gelen seyyahlara ve Ruslara satmaktı.³⁴⁹ Türkistan'ı ziyaret eden bir muallim gözlemlerinde bu hususla ilgili, ecdatlarının mezarlarından çıkıp halk yararına yaptırdıkları eserlerin satıldığını gördükleri takdirde kesinlikle ulemayı kılıçtan geçireceklerini yazmıştı.³⁵⁰ Buhara şehrinin birçok medresesine zamanında büyük kütüphaneler yapılmıştı. Bu kütüphaneler için medrese gelirlerinden kaynak ayrılıyordu. Örnek olarak, Cafer Hoca Medresesi'nden 1500 ruble, Kevkeşan Medresesi'nden 1000 ruble, Bala Havuz Medresesi'nden 1200 ruble. Ancak, kütüphanelerin gelire ihtiyacı yoktu, çünkü kitaplarının çoğu yabancılara satılmıştı. Yapıları yenilenmemiş kütüphanelerin zenginliği maziye karışmıştı. Bu yüzden, kütüphane gelirleri olmadık yerlere harcanıyordu. Buharalı yazdığı makalesinde, kütüphane gelirleri birkaç yıl biriktirilse büyük ve zengin bir kütüphane sahibi olunabileceğini yazıyordu. Ayrıca, fakir çocukları okutmak için de yeterli vakıf geliri olduğundan bahsediyordu. Hoca Bahaeddin ve Hoca

³⁴⁶ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s. 5.

³⁴⁷ "Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd II", *Vakit*, sy. 474 (27 May 1909), s. 1.

³⁴⁸ "Buhara Şakirdlerinde Islah Nıdası", *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 1.

Molla Betçe Kışak (Buhari), "Buhara Medreseleri", *Vakit*, sy. 210 (23 Avgust 1907), s. 2. Burhan Şeref, "Buhara Mektupları V Buhara Şehri", *Vakit*, 576 (6 Fivral 1910), s. 2.

³⁴⁹ Abdussamed, "Hokand ve Andagi Müselmanların Hali", *Vakit*, sy. 490 (7 İyul 1909), s. 2.

³⁵⁰ Muallim Muhammed Said, "Buhara (Seyyah Mektubu) II", *Vakit*, sy. 698 (25 Noyabr 1910), s. 2.

Cihan Çaharbeker mezarlıklarının senede 40-50 bin rublelik gelirleri vardı. “Buharalı”ya göre, 50 bin rubleden 4’ü bile eğitim veya eğitime ihtiyacı olan fakirlere harcanmıyordu.³⁵¹ Vakıf gelirleri hususunda, Çarlık Rusyasının bir denetimi olmuştu. Buhara Hanlığı başkadısı Bakı Han, nezaretinde olan tüm vakıfların gelirleri ve arazilerin miktarı hakkında gelen müfettişi bilgilendirmek durumunda kalmıştı.³⁵² Buharalı, Buhara’nın yüksek mevkisinde bulunan ulemayla ilgili (vezir, başkadı, reis [şehir kadısı]) bir gözlerinin görmeyecek halde yaşlı olduklarını, ancak babalarından kalmışçasına gelirleri sarf ettiklerini sitemli ifadelerle yazmıştı. Buhara’yı 25-30 yıl öncesi ile karşılaştıran yazar, ümitsiz bir şekilde artık sokaklarda okuma-yazma bilen on kişi bile bulunmadığını, çocukların tatlı seslerinin mektep bahçelerinden gelmediğini üzümlere bildiriyordu.³⁵³

Eğitim sisteminin yetersiz ve eksik olduğu sık sık yazarlar tarafından eleştirilmişti. Halkı medeniyete yönlendirme ve ilim yolunda ilerleyerek gelecek nesilleri doğru yetiştirme görevine sahip ulemanın, çağın gerekliliklerine uygun herhangi bir çalışmasının olmadığı birçok yazıda vurgulanmıştı. Ulemadan daha yenilikçi fikirlere sahip olan kişiler, ulema içindeki kişiler tarafından dışlanıyordu. *Vakit* yazarlarından biri, ulemanın bir kısmını “Ortaçağın skolâstik bataklığına ait toplum içindeki mikroplar” olarak tanıtıyordu.³⁵⁴ Aslında, söz konusu ulema yüzyıllar süren uzun bir çöküş öyküsünün yalnızca temsilcileriydi.

Ahmedcan Biktimirof’un aktardığı bir bilgiye göre, kadılar seçim yoluyla iş başına geliyordu. Ancak, seçimlerde rüşvet dağıtılması adaletsizlik yaratıyordu. Bir kişi cahil olsa bile yeterli rüşveti verdiği takdirde kadı olabilirdi. Kadıların kendi arasında oturduğu bu sistem, kişilerin çıkarını korurken topluma zarar veriyordu.³⁵⁵ Benzer bir örnek müderris seçimleri konusunda açılmıştı. Türkistan’da müderris olmak isteyen kişi önce şakirtlerin oy çokluğuyla onu seçmesi, ardından şehrin askeri generalinin onayıyla göreve geliyordu. Bu uygulamanın değiştirilmesi için kadılar başvuru yapmıştı. Müderrislerin şakirtler değil, kadılar tarafından seçilmesini ve sonrasında askeri generalin onaylamasını savunuyorlardı. Şakirtler seçim yaptığında kalifiye olmayan

³⁵¹ Buharalı, “Buhara Ahvalinden VI”, *Vakit*, sy. 599 (1 April 1910), s. 3.

³⁵² Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 600 (3 April 1910), s. 2.

³⁵³ Buharalı, “Buhara Ahvalinden”, *Vakit*, sy. 624 (1 İyun 1910), s. 2.

³⁵⁴ “Taşkend”, *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 2.

³⁵⁵ Ahmedcan Biktimirof, “Türkistan Vilayeti”, *Vakit*, sy. 378 (5 Oktabr 1908), s. 3.

kişilerin göreve geldiği düşünülüyordu. Bize göre sebep, kendi aralarında kurdukları düzeni, müderrisliğe de uygulamaya çalışmaktı.³⁵⁶

Ulema hakkında, *Vakit*'in oluşturduğu genel görüntüyü çizecek olursak, Türkistan uleması cahil ancak bunu kabul etmeyen, kendi yazdıkları ve okudukları dışındaki seslere kulaklarını tıkayan ve bununla kalmayıp farklı düşünen kişilere tahammülsüzlükle saldıran ve mesleğinin anlamının hakkını vermeyen kişilerden mürekkepti. Örneğin, yeni usulde eğitim önünde büyük bir engel oluşturmuşlardı. Eski eğitim nizamından fayda olmadığını ve kendilerini yenilemeleri gerektiği fikrini, sorgulamaksızın reddetmişlerdi. Kendilerini, din hükmünde yaşayan ve onun hükümlerini iyi bilen ve yorumlayan insanlar olarak görmüş, hatta bazen gazetelerde çıkan kötüleyici haberlere alınıp cevap vermişlerdi. *Vakit* gazetesinde kendileri hakkında yazılan tahkir edici bir yazıya ithafen ulemeden bir yazar, karşı tarafı günahkâr olmakla suçlamıştı. Kendilerini eleştiren Tatar ulemasının coğrafyasından gelen kadınların hicap sahibi olmayıp çarşıda ve pazarlarda Ruslardan kaçmadığını Hokand'da gördüğünde, nasıl sinirlendiğini ve dehşete düştüğünü yazmıştı. Hâlbuki verilen cevabın konuyla alakası yoktu.³⁵⁷ Cevaben yayınlanan yazıda, Tatarları hicap noktasında eleştirenlerin, Taşkent'te 600 kadar fahişe ve 500 kadar pivahane [birahane] olduğundan haberlerinin olmadığı dile getirilmişti.³⁵⁸ Bu derece ahlaksızlıkla itham edilen ulemeden bazı kişilerin, durumu desteklercesine davranması Türkistan ulemasının gazetenin dilinden düşmesini engellemiştir.³⁵⁹ Örneğin, Andican'da bir genç tarafından kız kaçırılmış; kadı huzuruna varan genç hemen nikâh kıydırmak istemiştir. Kadı, gecenin bir vakti, aile rızası olmadan ve sarhoş haldeyken bu çifte nikâh kıymıştır. Kızın ailesi olayı ifşa edince, bu nikâhın geçerli olup olmayacağı tartışmaları ortaya çıkmıştır. ³⁶⁰ Şeriat makamlarına yakışmayan bir başka husus, ulemanın Türkistan'a ait betçe oynatma âdetine eşlik etmesiydi. ³⁶¹ Dügünlerde ve Ramazan gecelerinde betçe oynatılıyordu. Bu konuda yazarlar çok defa ulemanın bu zevkine hayret etmişti.³⁶²

³⁵⁶ Türkistan Vilayetiniñ Geziti, "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 588 (6 Mart 1910), s. 3.

³⁵⁷ "Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 5.

³⁵⁸ A. B., "Sart Gazetesine", *Vakit*, sy. 214 (1 Sentabr 1907), s. 3.

³⁵⁹ Misafir, "Muhbirlerimizden: Faide Bar da Hacı Kayda?", *Vakit*, sy. 241 (8 Noyabr 1907), s. 4.

³⁶⁰ "Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 178 (2 İyun 1907), s. 4.

³⁶¹ İmza Mahfuz, "Buhara'da Toy", *Vakit*, sy. 317 (13 May 1908), s. 3.

³⁶² "Buhara'da Usûl-i Cedide Mektebi", *Vakit*, sy. 530 (13 Oktabr 1909), s. 1.

Ahlaki problemlerle birlikte, ulemanın saflık gösterdiği durumlar vardı. Son yıllarda Rusya içinden Türkistan'a kadar ilerleyen demiryolunun artan kullanımı, Türkistan halkının önce iç Rusya'ya oradan İstanbul'a geçerek hacca gitmelerini bir nevi kolaylaştırmıştı. Bu kolaylık sayesinde, Hokand ve Fergana'ya, Medine'den Arap hacılar geliyordu. Yazılana göre bunlar halkı ve ulemayı duygusal açıdan istismar ediyor, para karşılığında dua satıyorlardı.³⁶³ Bazen yalancı seyitler, hacca gitmek yalanıyla para topluyor ve bu paraları İstanbul meyhanelerinde ve fuhuşhanelerinde harcıyorlardı. Bu durum, gerçek seyitlerin onları ifşa etmesiyle ortaya çıkmıştı.³⁶⁴

Bir başka örnekte, Buhara'da dini işlerden sorumlu en yetkili kişi yani kadı kelan, paraya itibar etmekle suçlanıyordu. Kadı kelan, yönetimde Emirden sonra geliyor ve protokolde baş vezirden üstte bulunuyordu. İncelediğimiz süre içerisindeki kadı kelan Bedreddin Efendi idi. 20 Mart 1908'de 73 yaşındayken vefat etmişti. Yaklaşık 30 yıldır başkadılık yapmış ve cenazesine tahminen 15 bin kişi katılmıştı. Uzun yıllar görev yapan başkadının cenazesine ilgili haber gönderen yazar, "... kesesine büyük hizmeti göz altında olsa da Buhara'sına ve milletine ettiği hizmeti yok derecesindedir" diye yazmıştı. İlmiyle alakalı olarak, binlerce şakirdin vaktini çaldığı ve Yunan sözlerini ezberletmekten başka bir şey yapmadığı söylenmişti. Büyük vakıfları ve medreseleri yönetme yetkisi bulunan başkadının, yalnızca fen derslerinden değil, Kur'an ve Hadis derslerinden dahi medreseleri mahkûm bıraktığı, buna rağmen müderrislik de yaparak iki maaş aldığı yazılmıştır.³⁶⁵ Onun vefatından sonra yerine, Carcoy şehrinin kadısı olan Bakı Han kadı kelanlığa getirildi.³⁶⁶

Buhara'da kadı kelana bağlı seçilmiş 12 müftü vardı. Aralarından biri vefat ettiğinde, yerine müderrisler öneriliyordu. Ekim 1907'de müftülerden birinin ölümü üzerine Hocend şehrinde doğup büyüyen açık fikirli ve ıslahat taraftarı olarak bilinen Damla Muhammed Avaz el-Hocendî müftü olmuştu. Onun gelişyle Buhara ve çevresindeki medreselerde mevcut olmayan Ulum-ı Riyaziye, Ulum-ı Hikemiye ve Ulum-ı Tıbbiye gibi çağa uygun ilimlere önem verileceği düşünülüyordu.³⁶⁷

³⁶³ "Muhbir", *Vakit*, sy. 185 (21 İyun 1907), s. 3.

³⁶⁴ A. B., "Bal Bar Yerge Çebn Ciyula", *Vakit*, sy. 224 (25 Sentabr 1907), s. 2.

³⁶⁵ Tacik, "Buhara "Kadı Kelan"nın Vefatı", *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 3.

³⁶⁶ Tacik, "Buharadan", *Vakit*, sy. 307 (19 April 1908), s. 3.

³⁶⁷ Rezvan Efendi Es-Selamî, "Muhbirlerimizden: Buhara'dan Yazılır", *Vakit*, sy. 233 (18 Oktabr 1907), s. 4.

Tüm olumsuzluklara rağmen, ulemanın tavrı değişimin ve sorunların giderilmesinin önünde bir engeldi. Usul-i cedidi kesin ve sebepsiz bir şekilde reddediyorlardı. Eğitimle ilgili anlaşmazlıklar sınırları aşınca, Rus İmparatorluğu'nu da ilgilendirmişti. 25 Mart'ta Türkistan genel valisinin isteğiyle Petersburg'dan bir müfettiş gönderilmişti. Müfettiş, öncelikle kuşbiginin (başvezir) yanına gitmiş; usul-i cedit taraftarı olduğu için ulema tarafından dışlanan müftü Damla İkrâm'la görüşmek istediğini bildirmiştir. Damla İkrâm'a Şeriat işleriyle alakalı bazı sorular soracağını söylemiştir. Baş vezirden durumu haber alan Damla İkrâm, kendisinden üstte İşan Âlim ve Damla Razık olduğunu, onlar varken Şeriatle alakalı konuşmasının uygunsuz kaçacağını iletmiştir.³⁶⁸ Bunun üstüne, 27 Mart 1910'da müfettişin öncülüğünde başkadı, reisler, işanlar [sufiler], on bir müftü ve birçok müderrisin yer aldığı bir toplantı yapılmış ve müfettiş gelenlere üç soru yönelmiştir:

1. Usul-i cedidi neden yasaklıyorsunuz?
2. Medreseler Şeriate aykırı olarak kullanılıyor, bu doğru mudur?
3. Ekinlerden alınan öşür ve haraç vergisi doğru hesaplanmış mıdır?

Müfettiş, cevapların mühürlü bir şekilde kendisine iletilmesini istemiştir. Ulema aralarında anlaşarak, İşan Âlimin ortak bir cevap vermesini istemiştir. Müfettiş, İşan Âlime, yine üç soru yönelmiştir:

1. Buhara uleması usul-i cedit mekteplerini neden kapattı? Şeriate hilaf olduğu için mi yoksa Buhara Hanlığı'na bir zarar geleceği için mi?
2. Kadınların yüzlerini kapatarak dışarı çıkmaları Şeriat emri mi yoksa gelenek mi?
3. Vakıflar konusunda bir soru olduğu yazılmıştır.

İşan Âlim, usul-i ceditin ne demek olduğunu kendisinin bilmediğini, bu yüzden cevap vermek için mühlet istediğini bildirmiştir. Diğer sorularla ilgili, Buhara Emiri şehre döndüğünde onunla istişare ederek cevap vereceğini söylemiştir. Müfettişin verdiği soruları tartışmak için ertesi gün İşan Âlim'in evinde toplanılmıştır. Burada, ulemeden bazı kişiler yaptıkları çıkarımla, müfettişi usul-i cedidi savunan müftülerden Damla İkrâm'ın çağırdığı fikrini ortaya atmışlardır.³⁶⁹ Toplantıya katılanlar: Damla Razık, Damla İmam Han, Damla Şah, Damla Dost müftüler, Damla Kamer (Tatar),

³⁶⁸ Ziyaretçi, "Buhara'da Yine Fitne Bula Yazdı", *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 2.

³⁶⁹ Molla Bakioğlu, "Buhara Haberleri", *Vakit*, sy. 601 (6 April 1910), s. 3.

Damla Abdurresul (Semerkandî), Damla Han Murad (Taşkendi), Abdurrahman Mahdum, Damla Abdurrauf, Muzaffer Hoca, İdrak Hoca'ydı. Kadınlarla ve usul-i cedidle ilgili sorudan oldukça rahatsız olmuşlar ve "... Yeter bize bu Damla İkrâm'ın kanı helal oldu. Elbette işbu işi yerine getireceğiz." nidasıyla önce İşan Âlimden dua almışlar; sonra 30 kişiyle Damla İkrâm'ın kapısına dayanmışlardır. Aralarından Damla Dost ile Damla Şah'ı içeriye göndermiş, bunlar : "Şu İşan Âlim'e varan Rus'u sen çağırıp getirmişsin. Dışarıda otuz kişi silah ile duruyor, şu dakika sizi girip öldürecekler idi. Biz mani` olduk. Şimdi eğer usûl-i savtiyenin Şeriate aykırı olduğuna dair söz yazıp mühür basarsanız vazgeçeriz. Yoksa şu dakika öldürürüz." demişlerdir. Bu zorbalık karşısında Damla İkrâm mührünü vermek zorunda kalmış, diğer iki müftü kendi hazırladıkları metne mührü basarak çıkmışlardır. Ertesi gün Damla İkrâm baş veziri ziyaret ederek durumu anlatmış ve istifa etmek istediğini bildirmiştir. Baş vezir, istifayı kabul etmemiştir. Vezirin huzuruna çıkan ulema, Damla İkrâm'ı öldüreceklerini yinelemiştir. Sonuç olarak, bu talihsiz olay Buhara veliahdı Âlim Han Töre'ye nakledilmiş, müftünün istifasını aynı şekilde kabul etmemiştir.

Âlim Han Töre, müfettiş gelmesinin uzun süreden beri beklendiğini ve Damla İkrâm'ın konuyla alakası olmadığını vurgulayarak iki tarafı sakinleştirmiştir. Olaylarda özellikle Molla Kamer ve Molla Abdurresul'un teşvik edici olduğu, Molla Kamer'in "Yine [yeniden] bir gayret idüb bir niçe [bazı] ademni cehennemge uzatsak Buhara'da usûl-i savtiye-mavtiye sözü olmayacak vaazı da kalmayacak" dediği bildirilmiştir.³⁷⁰ Bu derin olay, ulemanın neyi savunduğundan ziyade, nasıl düşmanlıkla ve kinle, makamlarından beklenen olgunluk dışında fikrini savunduğunun açık bir örneğidir. Ek olarak, savundukları düzenin ve usullerin aslında onların gördükleri gibi olmadığı hem bölgeyi ziyaret edenler hem de yerli yazarlar tarafından çeşitli örneklerle yazıya dökülmüştür.

Muallim Mahmud, Buhara Müslümanlarının kendilerini diğer Müslümanlardan önde tuttuklarını, bu nedenle yazacağı her şeyin mutlaka reddedileceğini belirtmiştir. Yazarın eleştirileri, şu şekilde sıralanabilir:

1. Kendilerini "hâmi-i dîn-i mübin ve rüesâ-yı Müslimîn" olarak gören Buhara Müslümanları, temizlik konusunda epey zayıftı. Yazar, temizliği dirilere değil,

³⁷⁰ Ziyaretçi, "Buhara'da Yine Fitne Bula Yazdı", *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 2.

ölülere lazım tarzında bir adetleri varmış gibi hissettiğini belirtmişti. Çünkü sokaklar ve mekânlar pisken, mezarlıklar süslü ve temizdi.

2. Ulema, talebelerinin fazla olmasına rağmen dini eğitimin zorunlu tuttuğu birçok dersi eksik bilmekte ve bu yüzden öğrencilerin zamanını çalmaktaydı. Bu ilimlerden herhangi birini kendi çabasıyla öğrenen veya geliştiren birini tahkir etmekte ve fikirlerini haram olarak adlandırmaktaydı.
3. Yazar, Buhara adının söylenirken mutlaka “Şerif” ile birlikte söylendiğini, ama kendisinin buna dair bir eseri şehirde göremediğini yazmıştı. Ardından, “Buhara’da başka her bir şerafetden âli bir şerafet, her bir ilimden evveli bildikleri bir ilim ve her bir tahsilden mukaddem tahsil var ise ales-seviye uşak [betçe] oynatmaktan ibaret olduğunu mâteessüf kandım...” diyerek betçe meselesine şahit oluşunu aktarmıştı.
4. Yazara göre, Buhara cahillik vadisiydi. Halk ulemaya, peygamberlere ve sahabelere edilecek hürmeti gösteriyordu. Ulema ise bu durumu “Orta Çağ papaları” gibi suiistimal ediyordu.
5. Mekteplere ve medreselere harcanması gereken para, kabristanlara harcanıyordu. Yazar, ulemaya hitaben “... başlarına sardıkları akdan birer arşın kısaltırıp mekteb ve medreselere sarf itseler dünya ve ahiretlerinden haberdar olub meydan-ı medeniyete kadem koymasına sarf itmek için meblağ yığulur idi.” demişti.³⁷¹
6. Yazara göre, Buhara ulemasında, milliyet ve din hissi yoktu. Ulema, keyfine esir ve muhtaçtı. Buhara medreseleri, Babil harabelerine; uleması yaşayan ölülere benziyordu. Müderrisler ise ecdatlarından kalma vakıfları, kendi nefisleri için paylaşıyordu.³⁷²

Görüldüğü üzere tespit edilen yazıların çoğu ulemayla ilgili olumsuz bir çerçeveye çiziyordu. Gönderilen yazıların çoğu Buhara ulemasını eleştirmeye yönelikti. Ancak bununla birlikte bağlı bulunduğu topluluğun eksik yanlarını eleştiren ve eğitim konusunda yenilikler yapmaya çalışan kişiler de vardı. Semerkand ulemasından Müftü Mahmud Hoca Behbudî, *Şöhret* gazetesinden aktarılan yazısında medreselerde eğitimin var olduğunu, ancak yanlış usulde yapıldığı için neticesinin olumsuz olduğunu yazmıştı. Çözüm olarak, Sarf, Nahv ve Arapça okumuş şakirtlerden her memlekette dört-beşini

³⁷¹ Muallim Mahmud Said, “Buhara (Seyyah Mektubu)”, *Vakit*, sy. 697 (23 Noyabr 1910), s. 2.

³⁷² Muallim Muhammed Said, “Buhara (Seyyah Mektubu) II”, *Vakit*, sy. 698 (25 Noyabr 1910), s. 2.

Mısır'a Ulûm-ı Diniye, Felsefe-i Zaman ve Edebiyat-ı Arabiye öğrenmek üzere gönderilebileceğini önermişti. Üç yıl boyunca Mısır'da eğitim gören şakirtler, döndüklerinde İlm-i Kelam, Tefsir, Hadis, Edebiyat-ı Arabiyye ve Akliyat-ı Zamaniye derslerini öğrenecekler ve sonrasında öğrenci yetiştireceklerdi. Ek olarak, 12 yaşına kadar olan çocuklar Türkçe, Farsça ve dini derslerini öğrenip sonra gimnazya veya ticaret mekteplerine gitmeliydi. Böylece, Darülfünun'a kadar gidecek öğrenciler yetişmiş olacaktı. *Vakit* gazetesi, böyle değerli fikirlere sahip ulemayı takdir ediyor ve diğerlerine örnek olmasını diliyordu.³⁷³ Bunun dışında usul-i cedidi takip etmeye ve uygulamaya çalışan, gazete çıkararak halkı aydınlatmayı amaçlayan ulemadan kişiler de vardı. Yalnızca bu insanlar, diğerleri tarafından sindirilmeye çalışıldığı için fikirlerinin yayılması ve taraftar toplaması zaman alıyordu.

1. 3. 9. TÜRKİSTAN'DA ADALET ANLAYIŞI

Türkistan'da hukuk, Rusya İmparatorluğu'nun işgaline rağmen çok bir değişiklik göstermemişti. Kendi vatandaşlarının hukukundan sorumlu olan Çarlık, siyasi ve ticari protokoller ve gümrük işleri dışındaki Müslüman meselelerine karışmıyordu. Müslümanların nikâh, miras, aile gibi her türlü işleri kendi Şeriatleri doğrultusunda görülüyordu. Şeriatî kadılar ve halk mahkemeleri uyguluyordu.³⁷⁴ Kadılar, zina ve cinayet davalarına bakamıyordu. Bir buçuk yılın altındaki hapis davaları ve üç yüz soma kadar para cezaları hakkında hüküm verebilirlerdi. Yerli Yahudi ve Hintlerin bazı mülkî ve ailevî işlerine Müslüman kadılar bakabiliyordu. Ayrıca, üç yüz soma kadar olan noterlik işlerini yapabilirlerdi.³⁷⁵ 25 yaştan itibaren gerekli eğitimi alan erkekler kadı olabiliyor ve süresiz şekilde bu görevde kalabiliyorlardı. Buhara mahkemeleri hakkında yazan A. İbrahim'e göre, kadılar hizmetlerini yapamayacak kadar yaşlansalar da görevde kalabiliyordu.³⁷⁶ Bu kadılar maaş değil, gördükleri dava ve evrak işi başına haktan ücret alıyorlardı.³⁷⁷

İncelediğimiz gazete nüshalarından takip edebileceğimiz örneklerle, Şeriatin uygulayıcısı olan kadılar ve ulema artık adaleti sağlayamıyordu. Bu konuda hem fikir birliği olmamasından hem de bazı kadınların karakterinden ötürü problemler vardı.

³⁷³ "Gazetelerden", *Vakit*, sy. 281 (14 Fivral 1908), s. 2.

³⁷⁴ "Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd II", *Vakit*, sy. 474 (28 May 1909), s. 1.

³⁷⁵ Semerkandî Müftü DarülKaza Mahmud Hoca Behbud Hoca Oğlu, "Duma'da Müselman Azalarına", *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 1-2.

³⁷⁶ "Buhara-yı Şerif", *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 5.

³⁷⁷ Tacik, "Buhara", *Vakit*, sy. 290 (6 Mart 1908), s. 5.

Birincisi, bir konuda verilen kadı hükmünü başka bir kadı değerlendirip farklı bir karar verebiliyordu. Bu durumda, mahkemeye başvuran kişi, gidebileceği bir üst mahkemenin olmaması nedeniyle mağdur oluyordu. İkincisi, bazı kadılar işlerini tamamen kanuna göre değil, işlerine yaradığı şekilde yürütüyordu. Şeriatî kadılar kadar bilmeyen halk itiraz edemiyordu. İtiraz edecek kadar bilgili olan yaşlılar ise korkutularak sindiriliyordu.³⁷⁸

Andican şehrinde genç bir kızın, bir erkek tarafından kaçırılmasından sonra gelişen olaylar mesleğini hakkıyla yapmayan kadılar hakkında bize açıkça bilgiler sunmuştur. Genç kızın kaçırılan kişi, elinden almasınlar diye gecenin bir vaktinde bir kadıya başvurmuş ve kadı sarhoş halde iken hiç anne-baba rızasına danışmadan ve şahitler olmadan cebren nikâh kıymıştır. Bu olayın neticesinde kadının sarhoşluğu yerine, nikâhın geçerli olup olmayacağı ulema tarafından tartışılmıştır. ³⁷⁹ Mahkemeye işi düşen kişilerin mallarından belli bir miktarı gözden çıkarmadıkları sürece kurtulamadıkları belirtilmiştir.³⁸⁰ Kadılara güvensizlik neticesinde, evrak işlerinde Rus noterlerine müracaat artmıştır.³⁸¹

Türkistan'da adaletle ilgili bahsedilebilecek diğer husus memur ve polislerin rüşvet almasıydı. Polislerle ilgili birçok açıdan şikâyet vardı. Tutuklama yapılırken ya şekle ya da kişinin zenginliğine bakılıyordu. Bir habere göre, Buhara'da sokakta gezen bir sakallı, bir sakalsız kişi kavga etse, sakalsız olan tutuklanırdı.³⁸² Andican'da polis müdürlüğü yapan Ali Asker Hasan oğlu Çanişof, bölgesinde her türlü ahlaksızlıktan yararlanan ve rüşvet toplayan biri olarak yazılmıştı. Andican sokaklarında gezerken gözüne kestirdiği kişileri tutuklayıp, 10 somdan 100 soma kadar akçesine ve/veya eşyalarına salıverilmek şartıyla el koyduğu aktarılmıştı. Ayrıca, şehrin Rus tarafında bulunan fuhuşhane ve alkollü eğlence yerlerinden rüşvet almış, fuhuşa diğer memurlarıyla birlikte ortak olmuştur.³⁸³ Türkistan'da ünlü olan bir diğer polis memuru Bayef'in, ne zaman paraya sıkışsa bir bahane ile fuhuşhanelerde çalışan Sart kızlarını korkuttuğu ve tutuklamama karşılığında rüşvet aldığı aktarılmıştı. Fuhuşhane ve

³⁷⁸ "Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd II", *Vakit*, sy. 474 (28 May 1909), s. 1.

³⁷⁹ "Türkistan Uleması" ve "Türkistan'da Adalet Anlayışı" birbirleriyle ilintili konular ve başlıklardır. Bu sebeple, bu olay, temizin iki bölümünde de örnek olarak kullanılmıştır. "Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 178 (2 İyun 1907), s. 4.

³⁸⁰ "Buhara'nı Rusya'ya Koşuv", *Vakit*, sy. 396, s. 1.

³⁸¹ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 503 (6 Avgust 1909), s. 3.

³⁸² "Buhara-yı Şerif", *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 5.

³⁸³ "Andican ve Graf Palen", *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 4.

sırahâne denilen mekânlar, Türkistan’da yasaktı. Ancak çoğunlukla polis memurları ve müdürleri, rüşvet karşılığında var olmalarına bu şekilde izin veriyordu.³⁸⁴

Buhara’yla alakalı Gaspadin Lagofit tarafından yazılan *Hukuksuzluk Memleketi* kitabında adaletle ilgili ilginç bilgiler verilmişti. Halka karşı vergi konusunda adaletsizlik mevcuttu. Buhara’da gelire göre değil sabit bir vergi alınıyordu. Bir kişi kendisinden alınan vergiyle ilgili “...Bıltır [geçen yıl] 200 sargım bar idi. 50’sin aldılar, bu yıl 90’ına idi andan hem 50’ni aldılar.” demiştir. Ayrıca, memurlara dağıtılan maaşın da bir standardı yoktu. Bazı memurlara devlet maaş vermiyordu. Bu nedenle, memurlar rüşvete yöneliyordu. Yazara göre, Buhara Hanlığı’nın tek çabası, halktan mümkün mertebe vergi toplamak ve Rusları içişlerine karıştırmamaya çalışmaktı.³⁸⁵

Buharalı’nın verdiği bilgiler bu yazılanları doğruluyordu. Buhara’da sıkı bir şekilde oturmuş bir memur zihniyeti vardı. Yazara göre, bu memurlar şahsi menfaatlerini önde tutup halkla Emiri birbirinden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Ne zaman ki bir vatandaş, bir memuru şikâyet etmek üzere Kermine’deki saraya gitse, dilekçeleri teslim alınıyor ancak Emire hiç ulaştırılmıyordu. Şikâyetin akıbeti sorulduğunda ise Emir’in yırtıp attığı cevabı veriliyordu. Böylece halk hem Emiri suçluyor hem de tekrar şikâyet ettikleri memurun eline düşüyordu.³⁸⁶

İlginç olan şudur ki, Türkistan’la ilgili birçok konuda oldukça fazla haber gönderilmiş olmasına rağmen adaletsizlik ve bundan rahatsız olunmasına dair çok fazla yazıya rastlanmamıştır. Hâlbuki yukarıda birkaç örnekte bahsedilen konular oldukça ciddidir. Hukuk açısından adaleti sağlama çalışmaları, Türkistan uleması tarafından değil, Rus memurlarından Graf Palen’in müfettiş görevi ile Türkistan’a atanmasından sonra onun isteğiyle başlamıştır.

Graf Palen, Türkistan’ın çeşitli şehirlerini teftiş amaçlı gezerken halkın şikâyetlerini dinlemiş ve kendisine bunların yazılı şekilde iletilmesini istemiştir. Kadılar ve halk mahkemeleriyle ilgili “binlerce” şikâyet olmuştur. Hatta Türkistan Müslümanlarının, mahkeme işlerinin kadıların elinden alınmasını istedikleri dahi yazılmıştır. G. Palen şikâyet yoğunluğu sebebiyle Taşkent’te bir istişare meclisi oluşturulması ve bu meclisin Müslüman hukukuyla ilgili bir düsturu’l-amel hazırlaması

384 Ruski Islavadin, “Türkistan İdaresi”, *Vakit*, sy. 501 (1 Avgust 1909) s. 2.

385 “Buhara’nı Rusya’ga Koşuv”, *Vakit*, sy. 396 (18 Noyabr 1908), s. 1.

386 Buharalı, “Buhara Ahvalinden I”, *Vakit*, sy. 584 (25 Fivral 1910), s. 2-3.

emrini vermiştir. Meclis Rus hukukçuları, Müslüman ulemasından seçilen kişiler ve Oustroumov, Graminski gibi İslam fıkıhına aşina olan kişilerden oluşacaktır. Mayıs 1909'da çalışmalar başlamıştır.³⁸⁷

Mecliste ilk oturumu bizzat başlatan Palen, konuşmasında Müslümanların mahkeme işlerinin düzensiz olduğunu söylemiştir. Bunun kadıların ya ihanet içinde olmaları ya da görevlerini bilmemeleri ve hüküm verirken tek bir kaideye uymamalarından kaynaklandığını vurgulamıştır. Ona göre, kadılar çoğu hükmü bilmemekte ve bir iş hakkında bazen birbirlerine ters hükümler vermektedir. Böylece niyetini açıklayan Palen, topladığı meclisten aile, miras, mülk, sözleşme vb. meselelerle ilgili görüşüp ortak kanunlar oluşturmalarını istemiştir. Bu kanunlar, *Hedaye* adlı İslam fıkıhı kitabı temel alınarak hazırlanacaktır. Kanunların 318 maddeden ibaret olması ve *Zakonlar* mecmuası (Mecelle-i Adliye) adıyla basılması planlanmıştır.

G. Palen'in konuşması Rusça'dan tercüme edilerek toplantıya katılan Müslümanlara dağıtılmıştır. Çünkü katılan 260 Müslüman üyeden yalnızca üçü Rusça bilmektedir. Bu durum kanun maddelerinin görüşülmesi sırasında sıkıntı çıkarmıştır. İletişim halinde olması gereken üyeler dil birliğinin olmamasından ötürü anlaşamamıştır. Söylenilenleri genellikle Rusça bilen üç üye çevirmiş, ancak onlar da Rusça'ya tam hâkim olmadılarından çeviri yeterli olmamıştır.³⁸⁸ Çözüm olarak Rus üyeler, *Hedaye* kitabının Arapçasını epey uğraşarak temin etmişlerdir.

Tercüme problemi halledilmeye çalışıldıktan sonra, Müslüman üyeler, Rusların İslam Şeriatıyla ilgili yeni hükümler oluşturmaya çalıştığı konusunda endişeye düşmüştür. Ayrıca, çalışma tüm şehirde bilindiğinden aynı endişeler halk arasında yayılmıştır. Fakat Rus üyeler, bu endişeyi anlayıp sadece kanunları bir düzene sokmak fikrinde olduklarını açıklamışlardır.

Çalışmalar ilerledikçe Müslüman azalar ve halk arasında adaletin, hukukun ve kanunların sorgulanmasından ve şikâyetlerin işitilmiş olmasından olsa gerek ayrılıklar çıkmaya başlamıştır. Makaleye göre, Müslümanlar fikren üç gruba ayrılmıştır: Ruslarla daha fazla münasebet kur`an ve tüccar olanlar, bütün mahkeme işlerine adliye mahkemelerinin (Çarlık Rusya'sına ait) bakmasını istemiştir. Çünkü Şeriat hâkimleri çağa uygun kanunları bilmediklerinden hüküm verilirken problemler olmaktadır. Ulema

³⁸⁷"Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd II", *Vakit*, sy. 474 (28 May 1909), s. 1.

³⁸⁸"Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd", *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 2.

ve kadırlardan oluşan ikinci grup, bütün davaların Şeriat hâkimlerine bırakılmasını ve örf-âdete uymayan hâkimlerin meslekten çıkarılarak suiistimallerin önüne geçilmesinin yeterli olacağını vurgulamıştır. Halk [yazıda “avamlar” deniliyor] ise yüzyıllardır süren sistemin devam etmesini istemiş, ancak kadırların bakabileceği bir nizam mecmuasının hazırlanmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü her hâkim, ulema ya da kadı kendi istediği şekilde hüküm verdiği için suiistimal yaşanmaktadır.³⁸⁹

Müslümanlar arasında bu şekilde faydalı tartışmalar yaratan meclis çalışmaları, bir süre sonra çıkmaza girmiş ve sonlandırılmak zorunda kalmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere Müslüman azaların Rusça bilmemesi durumu işleri beklenilenden fazla aksatmıştır. Tercüme yapan kişilerin bazı kelimeleri yanlış çevirdikleri anlaşılmıştır. Müslümanlar münazaraya başladığında, Ruslar anlamamış ya da tam tersi gerçekleşmiştir. Rus azalar, Müslüman fıkına aşına değildir. Müslüman azalar ise fık kurallarına, kendi yorumlarını göz ardı edip resmileştirilmiş bir hukuk açıdan bakamamıştır. Ayrıca, *Hedaye* kitabına Müslüman azalar soğuk bakmaya başlamıştır. Elllerinde bulunan nüshaların, tercüme sırasında çok hataya uğramış olabileceğini söylemişlerdir. Tüm bunlar çalışmanın sonuca sorunsuz ulaşmasını engellemiştir. Görüşülen kanunlar tertipsiz ve nizamsız olduğundan yayına hazır görülmemiştir.

Müslüman azalar fikirlerini toplamak, tartışmak, kitaplardan ve eski fetvalardan araştırma yapmak için Graf Palen'den vakit istemiştir. İzin veren Palen, ayrıca görüşülen kanunları ve devamının yayına hazırlanması ve toplanması için bir komisyon oluşturulması emrini vermiştir. Ruslardan Oustroumov, Likoşin, Midinski, Askvarski, Müslümanlardan Molla Âlim, Kavamiddin, İşan Hoca, Molla Hasan Celilef seçilmiştir. 20 Haziran 1909'a kadar komisyona süre verilmiştir.

Graf Palen meclisin kapanış konuşmasında, Müslüman azaların komisyon sonuca ulaştığında çalışmadan memnun olacaklarını ve Şeriatın uygulama birliğine ulaşarak Müslümanların basılı bir eserinin olacağını söylemiştir. Makalede, açılış konuşmasında bahsedilen kadılar ve suiistimleri ile ilgili sözlerden Müslüman azaların alındığı ve bunu üslubunca Graf Palen'e ilettiklerinden de bahsedilmiştir.³⁹⁰

Verilen müddet içinde görevli ulema, Taşkent'te Arif Hoca'nın evinde iki ay boyunca toplanıp Şeriat kitaplarını inceleyip ortak bir metin oluşturmaya çalışmıştır.

³⁸⁹ “Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd III”, *Vakit*, sy. 477 (4 İyun 1909), s. 1.

³⁹⁰ “Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd IV”, *Vakit*, sy.478 (6 İyun 1909), s. 1-2.

Sonunda ellerindeki metinleri bir rapor halinde Graf Palen'e sunmuşlardır. Bu raporlar, hukukçulara verilip bir düzene konulacak ve *Zakon* mecmuasında yayımlanacaktır. Bu işin yayımlanması ile ilgili işler, Oustroumov ve Polkovnik [Albay] Skvariski'ye verilmiştir.³⁹¹ General Gubernatör Kansıaryası matbaasında basılan eserin nüshaları çıktıkça ulemaya ve Türkistan şehirlerindeki kadılara eleştirmeleri için gönderilmiştir. Her bir maddenin yanına kendi izahatlarını yazıp komisyona göndermeleri istenmiştir. Toplamda 300 nüsha basılması ve 1 somdan satılması planlanmıştır. Mecmuaya son halinin verilmesi için bir komisyon kurulmuş; Ostroumov, Iskvarski, Molla Azim Ebulkasımev, Seyis Resul Azizef ve Muhtar Hoca Seyid Ganiyef görevlendirilmiştir.³⁹²

Zakon mecmuası hakkındaki dönüt oldukça fazla olmuştur. Türkistan hukukçuları, halk mahkemeleri ve Şeriat kadılarından 1200 cevap gelmiştir. Bu yanıtların hepsi Graf Palen'in emriyle Ostroumov tarafından düzenlenmiş, 387 maddelik bir nizamname içinde toplanmıştır.³⁹³

Graf Palen ve onun isteğiyle yapılan bu çalışmalar, gazeteye yazar adı olmayan olarak gönderilmiş yazılardan takip edilebilmiştir. Yüksek ihtimalle çalışmaları bölgede yakından takip eden bir kişi tarafından yazılmıştır. 1909 yılında gerçekleşen bu hareketlenme dışında, herhangi bir adalet ve hukuk çalışmasına rastlanmamıştır.

1. 3. 10. BUHARA'DA SÜNNİ-Şİİ ÇATIŞMALARI

Mezhep olarak çoğunluğunu Sünnilerin oluşturduğu Buhara şehrinde 10 Ocak 1910 yılında Şii halka karşı nedenleri aşağıda işlenecek olan bir kırılış hareketi başlatılmıştır. Sebepleri dışarıdan daha çok dini görülse de bu kırılış, aslında siyaseten birbirine muhalif olan molla gruplarının çıkar çatışmasının bir neticesidir. Mollaların fikir ayrılıkları gibi görünen koltuk sevdası, yüzyıllardır farklı ibadet usulleri benimsemesine rağmen birlikte yaşayan bu iki mezhep halkını, birbirini dini taassup ve cahilliğin yarattığı zeminle yaralamaya ve öldürmeye sürüklemiştir. Sünniler siyaseten istedikleri amaca ulaşırken, Şiiler ya yaşadıkları şehri terk etmiş yahut sinmiştir. En büyük pay ise Rus gazetelerine çıkmış, kendilerine bu çatışmayı körüklemeyi iş edinen gazeteler aradan zaman geçmesine rağmen konuyu tekrar tekrar gündeme getirmiş ve Rusya devletinin Türkistan'ı tam işgalini meşru göstermeye çalışmıştır.

³⁹¹ "Şeriat Mecmuası", *Vakit*, sy. 512 (27 Avgust 1909), s. 2.

³⁹² "Ahkâm-ı Şer'ıye Mecmuası", *Vakit*, sy. 488 (2 İyul 1909), s. 1.

³⁹³ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 515 (3 Sentabr 1909), s. 2.

Söz konusu edilen çatışma haberleri aynı gün *Vakit* idaresine haber edilince, Burhan Şeref isimli gazeteci muhabir olarak Buhara'ya gönderilmiştir.³⁹⁴ Aynın 18'inde yani olaydan 9 gün sonra şehre varan Burhan Şeref ilk olarak etraftan duyduğu rivayetleri hızlıca ulaştırmaya çalışmış, ardından bize olayın değerlendirilmesi bakımından oldukça tafsilatlı bilgiler vermiştir. Bununla birlikte olayın gerçekleştiği gün ve takip eden günlerde yaşananlarla ilgili gelişmeler, gazete idaresince diğer muhabirlerin gönderdiği telgraflar ve Rus gazetelerinin haberleri yoluyla da peyderpey toplanarak duyurulmaya çalışılmıştır. Olaylar aktarılanlara göre aşağıdaki sırayla yaşanmıştır.

9 Ocak 1910'da saat öğleden sonra üç civarında şehir dışından Kerbela merasimi için yola çıkan Şiiiler, her zamanki matemlerini icra ederken Sünni bir molla ve onun şakirtlerinden üçü Şiiilere gülmüş ve matemleri ile alay etmiştir. Bu alaya kızan Şiiilerden bazıları şakirtleri ağır bir şekilde dövmüş, gönderilen bazı haberlerde birini öldürmüş ve bu şakirdi bir eşeğe bağlayarak sürüklemiş, ardından diğerlerini kovmuşlardır. Şakirdin arkadaşları şehir meydanına varır varmaz arkadaşlarına haber vermiş, dövülen şakirdin kanlı gömleğini bir sopaya bağlayarak şehirde dolaştırmak suretiyle Sünni halkı galeyana getirmiştir. Böylece vâkıanın, neden olduğu hakkında etrafta çeşitli rivayetler yayıldıkça durum alevlenmiş ve tüm şehri kanlı bir çatışmanın ortasına sürükleyen mezhep çatışması başlamıştır.³⁹⁵ Sünni halk -çoğu öğrenci olmak üzere- ellerine kılıç, sopa, tüfek vb. alıp silahlanarak sokaklara dökülmüş ve matem resmini icra eden Şii halka saldırmıştır. Şiiilerin sayısı az olduğu için kaçarak çevredeki evlere sığınırken, şehirdeki Avrupalılar da panikle şehrin güvenli Rus bölgelerine doğru kaçmışlardır. ³⁹⁶ Kuşbigi [vezir] olayı yapan kişilere derhal müdahale ederek Şiiilerin yakalanmasını kendisi de Şii olmasına rağmen tarafsızlık göstererek emretmiş ve önce Buhara polisine -Sünni olmaları hasebiyle kendi mezhepdaşlarını korumaya teşebbüs edince- sonrasında Rus kolluk kuvvetlerine durumu şikâyet etmiştir.³⁹⁷

Sünni halk tüfekler ve silahlarla sokaklara dökülüp Acem dükkanlarına ve mağazalarına zarar verdiği için, Rusları korumak üzere Yeni Buhara tarafına bir Rus fırkası yerleştirilmiştir. Eski Buhara'da Rus bankalarını ve mallarını korumak amacıyla

³⁹⁴ "İdareden", *Vakit*, sy. 567 (16 Yanvar 1910), s. 1.

³⁹⁵ Burhan Şeref, "Buhara Mektupları IV: Aşure Fitnesini Çıkargan Sebepler", *Vakit*, sy. 575 (4 Fivral 1910), s. 2.

³⁹⁶ "Buhara'daki Könülsüz Vâkıalar Hakkında Tiligram Haberleri", *Vakit*, sy. 567 (16 Yanvar 1910), s. 2.

³⁹⁷ "Öz Maişetimizden Tiligram", *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

bekçiler gönderilmiştir.³⁹⁸ Sünni mollalar, atlı kişiler ayarlamış ve Şii halkın silahlanıp Hıyaban denilen mevkide intikam almak için toplandığını ve onlara mukavemet etmek üzere Sünnilerin de katılması gerektiğine dair bir haber yaydırmıştır. Öğlen saat üçe doğru odun, balta, hançer, tüfek, kılıç gibi her türlü silahla kadın ve çocuklar dâhil Sünni halk Hıyaban meydanına akın etmiştir. Binlerce Sünni, burada toplanan Şiileri ölüme varacak biçimde yaralamıştır. Şiilerden bazıları kaçışarak Rus evlerine saklanmıştır. Kapıya dayanan silahlı kişiler, teslim edilmezlerse hane halkı ile birlikte hepsini öldürmekle tehdit ederek Rusları bu cinayetlere seyirci kılmıştır. Böylece Ruslar katliamın içine çekilmiş, kendilerine sığınanları teslim eden ebeveynlerin ve çocuklarının gözleri önünde baltalarla sığınmacı Şiiler katledilmiştir. Buhara muhabirlerinden biri bu olayları hem kendisi görmüş, hem de Ruslara tasdik ettirmiştir. Katledilenlerin naaşları bir süre sokakta kalmış, hiçbir kimse bunları kaldırmaya can korkusu ile cesaret edememiştir.³⁹⁹

10 Ocak'ta saldırılar devam etmiş, Şii bir doktor, ailesi ile birlikte katledilmiştir. Şehir dışında vuruşmalar devam etmiştir. Sünni halk, Hükûmet dairelerinde artık Şiilerin bulunmasını istemediklerine dair sloganlar atmıştır. Rus Hükûmeti, Rus binalarına ve bankalarına asker yığarak Ruslara zarar gelmesini önlemiştir. Buhara Emiri ve kuşbigi kendi aralarında görüşmelerine rağmen, henüz olayları bitirecek kesin tedbirler alınmamıştır. 50'den 500'e kadar varabilen ölü sayısının olduğu söylentisi halk arasında dolaşmış, ancak sayı kesinleşmemiştir.

12 Ocakta kuşbigi Şii ve Sünnilerden ileri gelenleri toplayarak durumu önlemeye çalışmıştır. Bu görüşmede, Emire ya da Rusya Hükûmetine karşı değil, halkın kuşbigine çok kızgın olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sırada, kıymetli Rus malları bankalardan şehir dışına taşınmış, halk arasında Buhara Emirliği'nde böyle bir karışıklık çıktığı için Rus Hükûmetinin bunu bahane ederek tamamen hanlığı işgal edeceği fikri yayılmıştır.

Bazen çatışma sesleri işitilse de şehir merkezindeki olaylar durulmuştur. Rus askerinin refakatinde, şehir dışında Emir'in sarayında bulunan kuşbigi şehre dönebilmiştir. Ardından Buhara Emirinin veliahdı, Buhara askeri ile birlikte şehre girmiştir. Halk, veliahttan tüm bu olayların sorumlusu olduğunu iddia ettikleri kuşbigini

³⁹⁸ "Buhara'da Sünni-Şii Soğuşları", *Vakit*, sy. 566 (14 Yanvar 1910), s. 1.

³⁹⁹ "Buhara Vâkıaları", *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

görevden almalarını istemiş, veliaht çatışmalar hakkındaki raporları topladıktan sonra, Emirin kararıyla kuşbigini görevden almış ve Emir Sarayı'na sorgu amacıyla göndermiştir.⁴⁰⁰

15 Ocak'ta veliaht huzuruna çıkan Şii ve Sünni önde gelenleri kendi aralarında anlaşıklarını beyan etmiş, Rus milletvekillerinden birinin refakati ve şahitliği ile halk huzuruna çıkıp öpüşüp barışmışlardır. Kuşbigi ve ona bağlı memurlar ise güvenlik altına alınmıştır.⁴⁰¹

Burhan Şeref bu tarihte Buhara'ya varabildiği için olayların sonraki kısmını bizzat aktarabilmiştir. Kuşbiginin yerine Çarcooy ve Şehr-i Sebz şehirlerinin beyleri kısa süreliğine atanmıştır. Buhara'nın yakınlarındaki Uşat denilen yerde hala Şiilere saldırılar sürmektedir. Arapların Şii halka hücum ettiğine dair haberler gelmiştir. Araplar fırsattan istifade ederek hem Şiileri yaralamış hem de mallarını yağmalamıştır. Bu nedenle, General Lilyantal ve yüz Kazak askerini bölgeyi korumak üzere görevlendirilmiştir. Buna mukabil silahlanan Şiilerin de olduğu bilgisi verilmiş ve bunlar Rus askeri tarafından dağıtılmıştır. Şehir merkezinde pazarlar ve dükkanlar yeni yeni açılmaya başlamıştır.

19 Ocak'ta şehir eski düzenine dönerek, pazarların ve dükkanların tümü açılmıştır. Kırılıştta Rusyalı Tatarlara zarar gelmediği tespit edilmiştir. Kuşbiginin ve ona taraftar ve yakın duran Acem-Şii memurların görevden alınmasından Sartlar oldukça memnun kalmıştır.

20 Ocak'ta, katliamda cinayet işleyen ve halkı yaralayanlardan 50 kişi tutuklanmıştır. Olayların üzerinden zaman geçtikçe maddi kayıplar hesaplanmış, Rusya tebaası olan Acemlerin 50 bin som kadar zarar ettikleri anlaşılmıştır. Rusya gazeteleri, Rusya Hükûmeti'nin bu miktarı Buhara Hanlığı'ndan temin edeceğinden bahsetmiştir.⁴⁰² Ayrıca, Emir o günlerde Petersburg'a seyahat edeceği için durumun teferruatla incelenmesi ve kararlar alınması işi, onun dönüşünden sonraya bırakılmıştır. Eski Buhara şehrini koruyan Rus askerleri, yavaş yavaş asayişini sağlamayı Buhara devriyelerine bırakmışlardır.

⁴⁰⁰ "Buhara'daki Könülsüz Vâkıalar Hakkında Tiligram Haberleri", *Vakit*, sy. 567 (16 Yanvar 1910), s. 2.

⁴⁰¹ "Aginski Tiligram Haberleri", *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

⁴⁰² "Buhara Vâkıaları: Öz Muhbirimizden Tiligramlar", *Vakit*, sy. 569 (21 Yanvar 1910), s. 2.

Şehre yakın Aykent denilen yerde, Sartlarla Acemler arasında yine çatışma çıkmış ve kısa sürede bastırılmıştır. Ayrıca, şehir dışından gelen Şii bir fırın sahibi ekmek arabası ile şehre girmek üzere iken kendisinden şüphelenen Sartların tespitiyle ekmeklerin içinde silah kaçırmaya çalıştığı anlaşılmıştır.⁴⁰³

25 Ocak'ta şehir merkezinde olaylar bitince General Lilyantal asıl görev yeri olan Taşkent'e dönmüştür. Sünnilerin talebi ile çoğu Şii memurluktan düşürülmüş ve ek olarak çıkan bir kanunla Şiilerin sokakta matem resmi yapmaları yasaklanmıştır. Bu nedenle Şii halkın çoğu kültürlerini yaşatabilecek yerler bulmak üzere göç hazırlıkları yapmaya başlamışlardır.⁴⁰⁴

Sonraki günlerde, Şiiler sokaklarda artık görünmeye başlamıştır. Ancak çoğunun korktukları için Ruslar gibi giyinmeye çalıştığı yazılmıştır. Çatışma vaktinde Semerkand'tan yardım etmek üzere gelen asker kıtaları, Yeni Buhara yakınlarında bir süre daha önlem olarak tutulmaya devam edilmiştir. Ölenlerin sayısı konusunda kesinlikle bir fikir birliğine varılamamıştır. Her iki taraf kendi halkını haklı çıkarmak için vefat edenlerin sayısını çok göstermeye çalışmıştır. Ölenlerin sayısına bazı yazılarda 500 denilirken, resmî memurların duyurduğuna göre iki taraftan yaralananlar 60-70 kişiyi, öldürülenlerin sayısı 40'ı geçmemiştir. Ayrıca ceza almaktan korkan halk çoğu zaman devlet makamlarına haber vermeden yakınlarını gömmüştür.⁴⁰⁵

Bu arada şehirde indirilen kuşbiginin memurlarının, intikam almak için Şiiilere silah dağıttığı söylentisi dolaşmaya başlamıştır. Ayrıca, mühimmat konusunda Rus giyimli bir kişinin çatışmalardan nemalanmak üzere, şehre olaylar sırasında gizlice silah sokarak bunları şakirtlere sattığına dair bir iddia ortaya atılmıştır.

Burhan Şeref, detaylı ve doğru bilgi edinebilmek üzere, General Lilyantal'ın huzuruna çıkmış ve ona tekrar bir çatışmanın çıkma ihtimalini sormuş; General yukarıda belirttiğimiz şekilde, şehir dışında yaşanan birkaç küçük olay dışında herhangi bir durum yaşanmadığını söylemiştir. Zarar gören kişilerin masrafını kim karşılayacak sorusuna ise cevap vermemiş, Rusya'ya tâbi olan halkın zararlarının nasıl karşılanacağına ancak Hükûmet vekillerinin karar verebileceğini belirtmiştir. Bu kısa

⁴⁰³ "Buhara Vâkıaları: Öz Muhbirimizden Tiligram (Buhara 20 Yanvar)", *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 2.

⁴⁰⁴ "Buhara Vâkıaları", *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 2.

⁴⁰⁵ "Russki Islova Muhbiri Böyle Haber Buyuradır", *Vakit*, sy. 569 (21 Yanvar 1910), s. 2.

görüşmeden anlaşıldığı biçimde şehirde olaylar durulmuştur.⁴⁰⁶ Ancak, önlem olarak sokaklarda askerler gezmeye bir süre daha devam etmiştir.

Zaten böyle bir durumda halkın gönül rahatlığı içinde olması beklenemezdi. Halk günlerce kendi memleketlerini ve mollalarını kötüleyen Rus memurlarının manevi baskısı altında bulunmuş ve trenlerle şehirlerinden ayrılan Rusya vatandaşlarının kaçışını izlerken bu çatışmanın neticesinde Buhara Hanlığı'nın kötü etkileneceğinin ve Ruslara verilmiş bir fırsat olduğunun bilincine kısa sürede varmıştır.⁴⁰⁷

Sonuç olarak, Buhara'da Şiiler ve Sünniler çok eski devirlerden beri birlikte yaşamıştır. Asıl vâkıa Sünni-Şii çatışması gibi görünse de olayların bu kadar büyümesinin temelinde iki mezhebin siyasi ve dini liderleri arasındaki çatışma ve birtakım İslam âlemine yakışmayan gelenekler yatmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Buhara Hanlığı'nda kuşbigilik yapan kişiler yıllardır süren bir gelenek halinde daima Şii ulema arasından seçilmiştir. Bunun sebebi Buhara Emirinin Şii halkın güvenini sağlamak ve halk arasındaki mezhepsel nüfus dengesizliğin bu şekilde önüne geçmek istemesidir. Buna ilaveten devletin yüksek kademesinde Şiilere böyle bir kadro verilirken, Sünni halkın nüfusunun fazla olmasından ötürü ihtiyaca uygun olarak ve tepki çekmemek için baş kadı ve Emir'in naibi Sünni ulema arasından seçilmiştir. Ayrıca, kadı kelan protokol bakımından baş vezirden üstün tutulmuştur.

Sünnilerin nüfusunun fazla olduğu bir bölgede, Buhara Emirinin Şii bir veziri tercih etmesi, azınlıklardan vezir seçerek dengeyi ve adaleti sağlamak gibi haklı bir sebep olarak görünse bile, 32 yıldan beri vezirliğin bir kişinin elinde bulunması bu çatışmayı ortaya çıkarmıştır. Çatışmaların yaşandığı yıllarda, Şii kuşbiginin, Buhara Emirinin yerini onun yokluğunda doldurabilecek kadar nüfuzlu biri olması ve devlet kadrolarını kendisine fikren iştirak eden, Şii memurlardan oluşturması problemin temelini oluşturmuştur. Halkın dikkatini oldukça çeken bu konunun üzerine bir de -kadı kelanın kısa bir süre önce ölümünün ardından- Şii kuşbiginin, Sünni ulemadan, fakat kendi sözünü geçirebildiği bir kişiyi seçtirilmesi siyaseten Sünnilerin varlıklarının tükendiğini hissettirmiştir. Böylece pratikte kadı kelanın statüsü kuşbiginin altında kalmıştır.

⁴⁰⁶ Burhan Şeref, "Buhara Mektupları II Taşkend-Buhara Yolu", *Vakit*, sy. 572 (28 Yanvar 1910), s. 2.

⁴⁰⁷ "Russki Islova Muhbiri Böyle Haber Buyuradı", *Vakit*, sy. 569 (21 Yanvar 1910), s. 2.

Şii baş vezirin, bu yıllarda İran'da yaşanan inkılâp hareketlerine karşı çıkan ve kaçarak Buhara'ya sığınan kişileri, kendi memleketinde “adı sanı bilinmeyen ancak müctehid olarak görülen” eski memur ve siyasetçilerin hepsini Buhara'ya toplaması ve koruma altına alması halkın tepkisini toplamıştır. Ayrıca, Bakü'deki Ermeni-Azeri vâkıaları sonucunda kaçan Azerileri de hanlığa kabul etmiştir. Baş vezir, bunların gelişiyile gücünü arttırırken halkın gözünde Şii nüfusunu arttırmaya çalışıyor görünmesi, üstüne hükûmet görevlerine akrabalarını getirip, Acem tüccarlarını himaye etmesi nefretin son damlalarını toplamasına vesile olmuştur. Üstelik yalnızca Sünnilerin değil, yabancılar ve dahi yerli Yahudilerin dikkatini çekmiştir.

Tüm bu birikmişlikle Sünni halktan birkaç kişi, Şiilerin matem tutma usulleri ile alay edince siyaseten birbirlerine karşı kin biriktiren iki mezhep halkı arasında kan dökülmesi kaçınılmaz olmuştur. Olayın yaşandığı gün ve ertesinde kuşbigi aleyhine sloganlar atılıp, hedef gösterilmiştir. Sünniler onu ve memurlarını görevden aldirmek için ellerinden geldiğince çabalamıştır. Hatta bu fevkalade nefretin neticesinde zamanında başvezir ile sorun yaşayan ve sinmek zorunda kalan Sünni ulema, Şiileri öldürmenin kâfir öldürmekten de helal olduğunu, biri dahi kalmayana kadar öldürülmeleri gerektiği fikrini şehirde yaymaya çalışmıştır.⁴⁰⁸ Olaylardan sonra Sünni halktan bir kişi “Osmanlı'da Abdülhamit'i düşürmek ne kadar önemliyse bizde de kuşbigini düşürmek o derece mühimdi ve bu işi beş günde başardık” diyerek, aslında kan dökülmesinin altında yatan iç dinamiği özetlemiştir.⁴⁰⁹

Özellikle vezirden nefret eden Damla [Abdür] Razık ve Â`lâm Efendi isimli iki molla bu fikirleri yaymaya uğraşmıştır. Eski başkadı Molla Bedreddin ölünce, baş kadı olmayı planlayan Â`lâm Efendi, zaten başkadının oğlu olduğu için terfi edeceğini hayal etmiş; Damla Razık ise Â`lâm Efendiden daha tecrübeli olduğu için makam hevesiyle yıllarca beklemiştir. Sünni mollalar arasında da bu iki zat taraftar bulmuştur. Lakin başkadının ölümü üzerine Buhara uleması dışından -Çaharcoy şehrinden- Kadı Bakıhan, Emir tarafından tavsiye edilmiş ve kuşbigi (vezir) tarafından baş kadı olarak atanmıştır. Böylece görülüyor ki husumet yaratacak nefret, Emir'in emri ile artmıştır. Vezirin, başkadıyı atarken Emir'in kararını sorgulaması zaten söz konusu değildir. Ayrıca kendini, bu mollalara taraftar ulemaya karşı savunmak zorunda kalmıştır. Söz konusu

⁴⁰⁸ Burhan Şeref, “Buhara Mektupları IV: Aşure Fitnesini Çıkargan Sebepler”, *Vakit*, sy. 575 (4 Fivral 1910), s. 2.

⁴⁰⁹ Burhan Şeref, “Buhara Mektupları III: Kanlı Vâkıaların Tiren Sebebi”, *Vakit*, sy. 574 (2 Fivral 1910), s. 2.

mollalarla ilgili bu olaylardan üç sene evvel yaşanan bir vâkıadan bahsetmiştir. Vezir, mollalar ile Buhara'nın tümen mollası arasında zamanında bir betçeyi paylaşamamak yüzünden tartışma çıkmış olmasını, İslam âleminde molla olarak bilinen insanların itibarının düşmesine ve pek tabii başkadılığa yakışmamalarına vesile olacağı yönünde değerlendirmiş ve bu iki mollayı seçmediğini açıklamıştır. Hatta ölen başkadının, bu mollaların sürgüne gönderilmesini teklif ettiği belirtilmiştir.

Son olarak, bu iki molla ve taraftarlarının karakterine, 1909 Ramazan ayında usul-i cedide ile ilgili ulema arasında çıkan tartışmalar da örnek gösterilebilir. Usul-i cedit taraftarı mollalardan Damla İkrâm⁴¹⁰, bazı mollalar tarafından öne sürdüğü fikirlerden dolayı yaralanmıştır. Damla Razık ve Â'lâm Efendi, usul-i cedidin haram, onu okutanların ve okuyanların kâfir olduğunu her mektep derslerinde tekrar tekrar vurgulayarak şakirtlerini doldurmuştur. Neticede, Ramazan günü usul-i cedide taraftarları ve şakirtlerine bu iki mollanın şakirtleri saldırmıştır. Damla Razık'ın oğlunun bu sıralarda ağır hasta olmasından ötürü cedit taraftarları durumu toparlamış ve anlaşmazlığı uzatmamıştır. Fakat bu zatlar yine durumu ilerletip Emire arıza göndermiş, fikirlerine pek itibar edilmemiştir. Baş kadı huzursuzluklar üzerine, aynı Ramazan ayında usul-i cedit mekteplerini ziyarete çıkmış, faydasını kendi gözü ile görünce devamını dilemiştir.

Tüm bu yaşananlar nedeniyle Şii-Sünni çatışması çıktığında ulemadan bazıları kadı kelan (baş kadı), kuşbigi (baş vezir) ve cedit taraftarı ulema aleyhine slogan attırıp, şakirtleri ve halkı doldurarak topluca intikam almak istemiş olabilirler. İkinci gün olaylara son vermek amacıyla sulh yapılmak teklif edildiğinde, Damla Razık cedit taraftarları yüzünden olay çıktığını eğer usul-i cedide son verilirse, kabul edeceklerini bildirmiştir. Bu itham üzerine, yenilikçi ulema, onu molla betçe meselesini İstanbul'daki arkadaşları Alimcan [İbrahimof]'a haber vererek tüm İslam âlemine duyurmak ve rezil etmekle tehdit etmişlerdir. Neticede tekrar sinmek zorunda kalmışlardır.⁴¹¹ Bu işin böylece çığırından çıkmasında rahatsızlık duyanlar ise İstanbul'daki İslam halifesine başvurulmasını önermiştir.⁴¹²

Tahminimizce, Buhara emirinin sürekli seyahatleri esnasında ve tahtında bizzat bulunduğu sıralarda, ona şikâyetlerini bildirmek için halkın hiçbir zemininin olmaması

⁴¹⁰ Eğitim konusu başlığı altında bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.

⁴¹¹ "Buhara Vâkıaları Hususunda", *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s. 2-3.

⁴¹² "Buhara'ya Aid", *Vakit*, sy. 633 (24 İyun 1910), s. 2.

büyük bir infiale neden olmuştur. Bir şikâyetleri olduğunda cemaat, Kermine’de rüşvet yediği iddia edilen memurlara arizalarını mektup yoluyla iletme zorunda olmuşlar, bu memurlar ise emire ne arizalardan ne de şikâyetlerden bahsetmişlerdir. Sonucunu sormaya giden kişilere “Emir zarfınızı yırtıp attı.” diyerek halkın dertlerini aşağılamışlardır. Günden güne bu durum, emire karşı bir kin birikmesine neden olmuştur. Ayrıca emirin boşluğunu vezirin kendi memurları ile doldurması, mollaların siyaseten ayrılmaları, ceditçiliğin bu ayrılığı körüklemesi işleri içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Kısacası yönetimde son sözü söyleme hakkına sahip olan Buhara Emirinin geri planda kalması ya da bunu tercih etmesi, bir grup siyaset ve din adamının siyaset aşkı yüzünden halk arasında çatışma çıkmasına ve günlerce sürececek insan ölümlerine yol açmıştır.⁴¹³

Rusların bu konuya bakış açısını yansıtmak bakımından, Rus gazetelerinden *Golos Moskva*’da çıkan haber önemlidir. Rusların ekmeğine yağ süren kanlı çatışmanın, medreselerde eğitim gören, taassubu yayan ve düşmanlık eken molla ve şakirtlerce çıkarıldığı yazılmıştır. Müslümanların birbirine bu işkenceyi layık görmesi, kim bilir kâfir olarak gördükleri Ruslara neler yapılabileceğini akıllarına getirmiştir. Rus gazeteleri, emirin yılın altı ayını Kafkas’da ve Kırım’da geçirirken kendi memleketinin hali ile ilgilenmediğini belirterek dışarıdan çok gerçekçi bir bakış açısıyla problemin temelini yazmışlardır.⁴¹⁴ Hatta aradan neredeyse bir yıl geçtiği halde, bu gazeteler halen malzeme çıkarmaya çalışarak, durum Müslümanlar için kapansa dahi konuyu tekrar açmaya uğraşmışlardır.⁴¹⁵

Olayların sonunda, baş vezir görevden alınmış; tekrar dönmek istese de, halkın onu kabul etmeyeceği belirtilmiştir.⁴¹⁶ Emir olaylardan sonra şehre döndüğünde, kuşbige onu hediyelerle karşılamış, ancak fayda etmemiştir. Kermine’deki Dadhova Bahçesi’nde zorunlu ikameti emredilmiştir. Vezirin nezaretinde bulunan Zira Bulak Pamuk Fabrikası ve Kagan’daki malları elinden alınmıştır. Yerine vezir olarak Nasrullah atanmıştır.⁴¹⁷

413 Buharalı, “Buhara Ahvalinden I”, *Vakit*, sy. 584 (25 Fivral 1910), s. 2-3.

414 “Russki Islova Muhbiri Böyle Tiligram Biredir”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

415 “Buhara’ga Dair”, *Vakit*, sy. 708 (21 Dikabr 1910), s. 1.

416 Buharalı, “Buhara Ahvalinden II”, *Vakit*, sy. 586 (2 Mart 1910), s. 3-4.

417 Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 619 (20 May 1910), s. 2.

1. 3. 11. TÜRKİSTAN'DA EĞİTİM

Türkistan İslamiyet'in yayılmaya başladığı çok eski devirlerden beri Müslümanlığın hızla yerleştiği bir coğrafya oldu. Bu büyük coğrafyada, yüzyıllar içerisinde Müslümanların çoğunlukla yaşadığı birçok devlet ile okutulan dersler bakımından ortak ve benzer bir eğitim sistemi gelişti. Köklü medreselere sahip olan Türkistan, İslamî coğrafyanın çoğu bölgesinden, Buhara ve Semerkand gibi büyük şehirlerin medreselerine gelen öğrencilere eğitim verdi.

İslami eğitimin yanında, Çarlık Rusya'sının bölgeyi işgaliyle yeni bir eğitim sistemi daha gündeme geldi. Bölgeye çeşitli sebeplerle –bürokrasi, ticaret ya da göç siyaseti çerçevesinde- yerleşmeye başlayan Rus ailelerin çocukları için tuzemniy şkolalar [Rus-Müslüman okulları, yerliler için Rus okulları], ticaret mektepleri ve gimnaziyalar adıyla çeşitli okullar açılmaya başladı. Bu okullar yalnızca Rusları değil, yerel halktan Müslüman çocukları da kabul edebiliyordu.

Rusların gelişinin ardından, hemen aynı yüzyılın sonlarına doğru, usul-i cedid isimli yeni bir eğitim metodu ortaya çıktı, bu uygulama Tatarlar vasıtasıyla Türkistan'da tanıtıldı. Bu yeni öğretim yöntemiyle açılan mektep ve medreselerde, birçok ders ve başlıca okuma-yazma öğretiminin süresi kısaldı; sınıf düzenlemesi (yere değil sıraya oturma), karne sistemi gibi Avrupa'dan örnek alınan uygulamalar getirildi. Kısacası, Türkistan'da incelediğimiz yıllar içinde eğitim üç temelde varlık göstermişti: Eski usulde eğitim veren mektep ve medreseler, Rus okulları ve usûl-i cedid mektepleri.

Dönemin birçok Müslüman ülkesinde olduğu gibi Türkistan'daki medreseler, XIX. yüzyılda yozlaşmış ve kendini tekrar etmeye başlamış, fen bilimleri bakımından çağın gerisinde kalmıştı. Yönetiminden ve denetiminden baş kadının sorumlu olduğu bu medreseleri açabilmek için izin belgesi almak gerekiyordu. Senede bir-iki medrese inşa etmek amacıyla vakıf kurmak, dönemin varsıl kişilerince sürdürülen bir gelenektir.⁴¹⁸ Medreselerin ve öğrencilerin masrafları vakıflar tarafından karşılanıyor, ayrıca bazı büyük medreselerde öğrenciler için kalacak yer temin ediliyordu.⁴¹⁹ Fakat gazetede sıkça çıkan haberlere ve serzenişlerde, son zamanlarda medrese hücrelerinin (odalarının), Rus ve Yahudi tüccarlara emlak niyetine satıldığı yazılıyordu. Hatta bu kanunsuzluğu kullanan -medresede eğitimi pek ehemmiyet arz etmeyen ve talep

⁴¹⁸ Molla Betçe Kışak, "Buhara Medreseleri", *Vakit*, sy. 210 (23 Avgust 1907), s. 2.

⁴¹⁹ Buharalı, "Buhara Hanlığında İptidai Mektepler", *Vakit*, sy. 621 (25 May 1910), s. 2.

görmeyen- müderrisler, beş-on hücre satın alıp, bu hücelere kendi derslerini tercih edecek -daha doğrusu etmek zorunda kalacak- öğrencilerini yerleştirip böylece mezun ettiği öğrenci sayısını arttırarak kademe sahibi olmaya çalışıyordu. Şakirtlerin mağduriyeti yalnızca kalacak yerden ibaret değildi. Kıymetli eserlerle, uzun yıllarda oluşturulmuş kütüphanelerdeki kitaplar, köklü medreselere atanan cahil memurlar tarafından yağmalanıp Ruslara ve Fransızlara satılıyordu. Çoğu kez bu memurlar kütüphane için aldıkları varidatı gerektiği şekilde kullanmayarak kendi hesaplarına harcıyorlardı.⁴²⁰ Bunu anlama konusunda yönetimden bir çaba görmeyen şakirtler, kendileri bir talepte bulunarak *Vakit* vasıtasıyla baş kadıya vakıfların mülk olarak alınıp satılmaması hususunda başvuruda bulunmuşlardı.⁴²¹ Öğrencilerin yakındığı bir başka durum oldukça eski, sıvası dökülmüş, yeterli ışığı almayan, uzun süredir yenilenmeyen sınıflarda soğuk kış günlerinde yere serilen kamışlar üzerine oturarak ders okutulması olmuştu. Öğrenciye pek değer verilmediğini anladığımız bu durumda, öğretmenler için de aynı eziyet mevcut görünmekteydi. Muallimler maaşlarını vakıflardan temin ediyor, öğrenci azlığı durumunda mektepleri kapatılıyordu. Ayrıca öğretmenlik toplumda maddi geliri bakımdan olsa gerek, pek kayda değer olmayan, aşağı bir meslek olarak görülüyordu.

Medreselerin eğitim süresi çok uzundu. Hatta iptidai mekteplerin yıl boyu açık olduğu bilgisi verilmişti. Ancak verilen emek ve süreye karşın, ele geçen bilgiye değmiyordu. Eğitim üstün körü, derine inmeyen ve sorgulamayan türdendi. İçeriğe tam olarak dâhil olmadan, okuyup yazdıkları üzerine düşünmeden ve mütalaa etmeden hayata atılan bir nesil yetiştiriliyordu. Kız çocukları için durum daha vahimdi. Öğrenciler nicelik ve nitelik bakımından erkek mekteplerine göre kısıtlı imkanlara sahipti. Ayrıca muallimeler, muallimler kadar iyi eğitim görmemiş oldukları için kız öğrencilerin eğitim kalitesi düşüktü.⁴²²

Yüzyıllara yayılmış uzun bir sürecin neticesi olan bu sorunlar, elbette ki bir kısım halkın, devrin aydın zihniyetli olarak adlandırabileceğimiz birçok fikir adamının gözünden kaçmamıştı. *Vakit*'in çoğu yazarı tarafından, mektep ve medreseler sayısı fazla olmakla beraber içi boş sayılabilecek kurumlar olarak görülüyordu. Medreselerin vaziyeti yetersiz olunca, ilk olarak Türkistan'da yaşayan Tatar çocukları için açılmaya

⁴²⁰ Buharalı, "Buhara Ahvalinden VI", *Vakit*, sy. 599 (1 April 1910), s. 3.

⁴²¹ "Buhara'da Şakirdlerin Islah Nidası", *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 1.

⁴²² Buharalı, "Buhara Hanlığında İptidai Mektepler", *Vakit*, sy. 621 (25 May 1910), s. 2.

başlayan usul-i cedid adlı yeni eğitim tarzı tanınmaya ve talep görmeye başladı. Usul-i cedid, Türkistan ulemasının asırlardır süren düzenini rahatsız ediyordu, bu nedenle şiddetli tepkilerle karşılandı. Ulemadan yeni fikirlere açık kişilerin, usul-i cedidi desteklemesi üzerine parçalanmalar başladı. Böylece eğitim konusunda dönemin fikir ayrılıklarının temeli oluştu. Bu konu, Türkistan'ın yüzyıllardır konuşulan ve önde gelen eğitim başkentleri hakkında gazeteye gönderilen bilgiler çerçevesinde aşağıda incelenmiştir.

Buhara

Buhara, mutaassıp ulema çevrelerinin yeni usulde eğitime izin vermeyerek, köhnemiş eğitim kurumlarının katı savunucusu olduğu bir şehirdi. Ulema, şehrin yüzyıllardır ilmiyle İslam dünyasında talep gören ve yeni usulde eğitime hiçbir şekilde ihtiyacı olmayan bir merkez olduğunu düşünüyordu. Onların bu fikrini, Kazan civarından gelen Tatar şakirtlerinin Buhara medreselerine olan talebi destekliyordu. Ancak, uygulanan eğitimin içeriğine ve metoduna bakıldığında eski ihtişamını yitirdiği bir gerçektir. Neticede ulemanın ıslah karşıtı birçok nidası ve fikren kendilerine iştirak etmeyenlere karşı saldırgan tavırları usul-i cedid mekteplerinin, bu şehirde oldukça zorlukla karşılaşmasına neden olacaktı.

Usul-i cedid, Tatarlar içerisinde ortaya çıkmış, onların vasıtası ve muallimlerinin önderliğinde Türkistan'da yayılmıştı.⁴²³ Ayrıca, Türkistan'dan Orenburg ve Ufa medreselerine giden şakirtler, burada öğrendikleri yeni metodu memleketlerinde taşımıştı. Usul-i cedid sayesinde, mekteplerde beş ay gibi kısa bir sürede öğrencilere okuma yazma öğretiliyordu, haliyle bu nedenle yıllarca medresede verilen eğitimin karşısına güçlü bir rakip olarak çıkıyordu. Ulemaya karşı halktan destek alabilmek ve usul-i cedid mekteplerine katılımı arttırmak için, mektep imtihanları halka açık yapılıyordu. Öğrenci başarısının teşhir edilmesi, öğrenci sayısının bazen iki katına çıkmasını sağlıyordu.⁴²⁴ Bu mekteplerde tarih, coğrafya (hatta Avrupa coğrafyası), matematik gibi derslerin okutulması özellikle halkın dikkatini çeken hususlardı.⁴²⁵

Usul-i cedidin Türkistan'da yayılmaya başlaması, eski tarzda eğitimi sürdürmek isteyen ulemanın nefretini çekti. Bu kişiler, yenilik taraftarlarına karşı tahkir ve tacize

⁴²³ "Muhabirlerden: Fergana'dan Yazılır", *Vakit*, sy. 478 (6 İyun 1909), s. 4.

⁴²⁴ "Buhara'da İptidai Talim Meselesi", *Vakit*, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s. 3.

⁴²⁵ "Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 320 (20 May 1908), s. 3.

varan hareketlerde bulundu. Böylece toplum, usul-i cedidin varlığını destekleyenler ve muhalif kalanlar olarak ikiye bölündü. Bu süreçte devlet desteğine ihtiyaç duyan taraflardan ilki, eski usul taraftarı mollalardı. Usul-i cedid mekteplerinin kapatılması için kuşbigi [vezir] ve kadı kelanın [baş kadının] desteğini almaya ve bu okulların Şeriate hilaf olduğuna halkı ikna etmeye çalıştılar.⁴²⁶ Gerekçe olarak öğrencilerin kamışlarda (yere serilen saman) değil de sırada oturması, muallimlerin öğrencilerin önünde sigara içmesi ve bu okulların “Tatar icadı” olması gibi elle tutulur olmayan bahaneleri gösteriyorlardı.⁴²⁷ Muhbirlerden biri, Kur`an-ı Kerim emri olsa dahi yeni usulle olan her sözün önyargıyla karşılanacağından ve devlet memurlarının da ulema gibi düşündüğünden bahsediyordu.⁴²⁸

Usul-i cedid okullarının kapatılması yönünde sıkça giden şikâyetler üzerine, kadı kelan adaletli davranabilmek için okulun tedrisatından geçen öğrencilerden bazılarını huzuruna çağırdı. İmtihan yapılan öğrencilerin başarılı oldu ve mekteplerin açık kalması kararı alındı. Ancak, ulema vazgeçmeyerek sürekli aynı konu hakkında şikâyetlerini sürdürdü ve neticede Kadı kelan onları huzurundan kovdu. Bunun üzerine, ulemanın ileri gelenlerinden birkaçı kuşbigine (sadrazam) şikâyette bulundular. Hatta ulemadan yenilik taraftarı Damla İkrâm'ın adını vererek, “onu da kendimi de öldürürüz” diyerek bu işi epey inatlaşmaya vardırılmışlardır. Devlet nezdinde girişimleri sonuçsuz kalan ulema, bu kez yoğun bir şekilde halkı kışkırtmaya çalıştı. Sürekli eskiye itibarın kalmadığı, namaz ve oruca gerekli ihtimamın yeni okullarda gösterilmediği fikri öne sürülüyordu.⁴²⁹

Ulemanın, ölüm tehditlerine vardığı Buhara'daki usul-i cedidle ilgili çatışmalar yoğunlaşınca Rus İmparatorluğu'nun da dikkatini çekti. Bu yeni tarz öğretimin neden ısrarla men edilmeye çalışıldığını araştırmak için Petersburg'tan bir müfettiş gönderildi ve sorumlu kişiler sorguya çekildi.⁴³⁰

Devletin akıbeti açısından son derece ehemmiyetli olan bu konu hakkında, tüm sorunlar yaşanırken Buhara Emirinin ne yaptığı merak edilebilir. Emir genellikle

⁴²⁶ “Buhara’da Usul-i Cedide Mektebi”, *Vakit*, sy. 530 (13 Oktabr 1909), s. 1. Ayrıca, Buhara şehrinde hem Şiiiler hem de Sünniler için ayrı ayrı başkadı bulunuyordu.

⁴²⁷ Ayn Şın, “Buhara’da Usûl-i Cedide Hakkında Bolgan Maceraniñ Hulasası”, *Vakit*, sy. 581 (18 Fivral 1910), s. 2.

⁴²⁸ “Muhbirlerden: Buhara’dan Yazalır”, *Vakit*, sy. 550 (28 Noyabr 1909), s. 4.

⁴²⁹ Ayn Şın, “Buhara’da Usûl-i Cedide Hakkında Bolgan Maceraniñ Hulasası”, *Vakit*, sy. 581 (18 Fivral 1910), s. 2.

⁴³⁰ Bu konunun devamı “Türkistan Uleması” başlığı altında işlenmişti. Bknz. Molla Bakıoğlu, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 601 (6 April 1910), s. 3.

seyahatte olduğu için olaylardan uzak kalıyordu. Öğrendiğinde ise uzun bir süre sükût etmiş, imparatorluk müfettişinin usul-i cedid okullarının açık kalması yönündeki fikri üzerine izin fermanı çıkarmıştı. Emir, usul-i cedid taraftarı ulemaya yardımcı olması için aksakallardan oluşan bir komisyon toplanmasını istedi. Son olarak, Buhara’da cedid mekteplerinin maddi yetersizlik sebebiyle, her mahallede okul açamaması nedeniyle birkaç mahalle vakfı bir araya getirilip bir okul açması uygulaması getirildi.⁴³¹

Taşkent

Sırderya bölgesinin en merkezi ve büyük şehri Taşkent’te, ulema arasındaki fikri anlaşmazlıklar, Buhara’ya nazaran daha sakin yaşanmıştı. Bunun sebebinin Rusların buraya kendi nizamlarıyla yeni bir kültürel nefes getirmiş olmaları gösterilebilir. Şehir yeni ve eski olmak üzere ikiye ayrılıyor, yeni kurulan şehir civarında yaşayan Rus çevrelerinin hayat ve eğitim standardı, şehir halkının dikkatini çekiyordu. Bir yanda sıvası dökülen, soğuk, ışısız medreseler; diğer yanda yükselen Rus okullarının yeni ve ışıltılı binaları olunca bu fark Müslüman halkın ıslahat planlarına girişmesini teşvik ediyordu. Hem maddi imkânlar bakımından hem de eğitim kalitesi olarak Ruslardan geri kalmışlığın göze çarpması, usul-i cedidin getirdiği modern havayı bir nebze de olsa faydalı görmeye, kıraathânesi ve kütüphanesi dahi olmayan bu şehirde, yeni usulde mektep ve medrese açmaya zemin yaratıyordu.⁴³²

Usul-i cedid Taşkent halkı için aslında yeni bir uygulama değildi. Daha öncesinde tanışılmış, farklı zamanlarda konuya hâkim olmayan Tatar muallimlerce tatbik edilmeye çalışılmıştı. Ayrıca, son birkaç yılda yeniden çalışmaların artması ve şehrin aydın uleması Münevver Karî’nin⁴³³ bulunmaz bir nimetmişçesine eğitim için gayretleri yeni mektepler açılmasını sağlamıştı. Münevver Karî, mektep ve medreselerde okutulması

⁴³¹ “Buhara’da İptidai Talim Meselesi”, *Vakit*, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s.3.

⁴³² Hafiyef, “Taşkent”, *Vakit*, sy. 287 (28 Fivral 1908), s. 4-5. Ayrıca aynı iddiayı destekler nitelikte olan bir yazı için, bkz. Ahmedcan Biktimirof, “Türkistan Ahvali”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 2.

⁴³³ Münevver Karî (1880-1933), Taşkent’te doğmuştur. Küçük yaşta Kur’an-ı Kerim’i ezberlediği için kendisine Kur’an hafızı manasına gelen Karî ismi verilmiştir. Tercüman gazetesini takip etmiş ve İsmail Gaspıralı’nın fikirlerinden etkilenmiştir. 1901’de Taşkent’te ilk usul-i cedide mektebini açmıştır. Usul-i cedid mekteplerini ve yoksul öğrencilerin okumasını desteklemek amacıyla bir Cemiyet-i Hayriye açmıştır. İlaveten, Türkistan’da basın-yayına adım atan nadir kişilerden olarak *Hurşid* adıyla bir gazete çıkarmıştır. 1917 Şubat İhtilâlinin getirdiği serbestiyet yıllarında Şûra-yı İslam adlı bir dernek kurarak Hokand’da milli bir hükûmetin kurulmasına katkı sağlamıştır. 1922-1924 yıllarında Buhara Cumhuriyeti’nde eğitim bakanlığı yapmıştır. Sovyetlerin ilk dönemlerinde onlarla uzlaşma yolunu tercih etmesine rağmen iki kez hapse atılmış ve 1933’te kurşunlanarak öldürülmüştür. Bknz. Ahmet Kanlıdere, *a. g. e.*, sy. 206-207.

için yeni tarzda risaleler yazmış, kendisine Abdüssemi yardımcı olmuştu.⁴³⁴ Taşkent'te yeni açılan mektepte beş ay içinde Türkçe okuma-yazma, Kıraat-ı Kur'an, Tecvit, İtikat ve İcmal, İmla, İnşa, Medhal-i Coğrafya, Medhal-i Tarih-i İslam, Hesap gibi derslerden ve ayrıca Arapçadan Türkçeye ve tam tersi olarak birçok dersten şakirtler tarafından imtihan verilmiştir. "Yaşasın usul-i cedide!" nidaları içinde yapılan imtihanlara, halk davet edilerek eğitimin neticesini kendi gözleri ile görmeleri sağlanmıştır.⁴³⁵ Mektep açılması talebi içine giren halk, zengin tüccarlardan yardım beklemiş, edilmeyince onları hor görmüşlerdir. ⁴³⁶ Gayretli muallimeler sayesinde, kız çocuklarının okutulması için de yeni mektepler açılmıştır.⁴³⁷ Tüm bunlar yaşanırken eski usul mekteplerde aynı verimin alınamaması çocuklarını bu okullara göndermeyi tercih eden halkta hayal kırıklığı ve pişmanlık yaratmıştır.⁴³⁸

Semer kand

Semer kand'ın en belirgin özelliği müftüsünün [ismi belirtilmemiştir] eğitimin geri kalmışlığı üzerine düşünen görevinin farkında bir kişi olmasıdır. *Şöhret* gazetesine verdiği röportajında Semer kand'ta yeteri kadar medrese olduğunu, ancak bunların çoğunun bozuk olmasından ötürü yeterli verim alınmadığını vurgulayarak eksiklikleri tespit etmede iş bilen bir zat olduğunu kanıtlamıştır. Öğrencilerin burada temel eğitimlerini aldıktan sonra özellikle Mısır'a gitmeleri gerektiğini tavsiye etmiştir. Ayrıca Türkçe ve Farsça öğrenen yeni nesil öğrencilerinin sonrasında Rus gimnazyalarına devam etmelerinde bir sakınca görmemiş, bu şekilde hem din hem dünya için insan yetiştirilebileceğini açıkça belirtmiştir.⁴³⁹ Müftünün bu fikirlerine rağmen, ona muhalif ulema suçlamalarına devam etmiştir. Peygamber zamanında böyle mekteplerin olmadığını vurgulayarak dikkat çekmeye çalışmışlardır. Fakat cedidçiler oldukça sakin ve temkinli, tamamen işlerine odaklı davranıp tepki çekmekten ziyade halkın gönlünü kazanmaya çalışmış, öyleyse çağımızdaki birçok âdetin gereksiz sayılabileceğini fikri minvalinde açıklamalar yapmışlardır.⁴⁴⁰

⁴³⁴ İsmail Aliyef, "Muhabirlerden: Taşkent'de Usûl-i Cedide", *Vakit*, sy. 663 (2 Sentabr 1910), s. 3. Abdüssemi isimli kişi hakkında incelediğimiz dört yıl içinde başka hiçbir bilgi yoktur.

⁴³⁵ Maarif Dostu, "Muhabirlerimizden", *Vakit*, sy. 381 (11 Oktabr 1908), s. 3.

⁴³⁶ Vakıf muhbiri, "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 216 (6 Sentabr 1907), s. 3.

⁴³⁷ "Muhabirlerimizden", *Vakit*, sy. 334 (21 İyun 1908), s. 4.

⁴³⁸ "İmtihanlar", *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 4.

⁴³⁹ "Gazetelerden", *Vakit*, sy. 281 (14 Fivral 1908), s. 2.

⁴⁴⁰ Semer kandî, "Semer kand Şehrinde İmtihan", *Vakit*, sy. 183 (16 İyun 1907), s. 4.

Cedidçilerin burada çalışmalarıyla en dikkati toplayanı Mahmud Hoca Behbudî'dir. Çevre illere uzanan nüfuzu ve ayrıca cedidçileri derleyici, toparlayıcı bir etkisi olmuştur.⁴⁴¹ Bununla kalmayıp kendi okulunu açmıştır. Dört iptidai, bir de rüşdî sınıf bulunan bu medresede kendi yazdığı risaleleri okutmuştur. İmtihanlarına müftüler, kadılar ve general gubernatörün katılması onun gayretlerinin müspet bir sonucudur.⁴⁴² İmtihan vakitlerinde Türkistan'ın diğer illerinden muallimler davet etmiş, bilgi paylaşımı yaparak cedidçiler arasında manevi desteği arttırmıştır.⁴⁴³ Mektep için muallimler, genellikle gazete vasıtasıyla bulunmuştur. Başka şehirlerden dahi yol masrafları karşılanmak üzere muallimler çağırılmıştır.⁴⁴⁴

Son olarak, Taşkent ile karşılaştırıldığında burada eğitime rağbetin daha az olduğu yazılmıştır. Taşkent'te 4 usul-i cedid mektebi ve 6 Rus okulunun doluyken, Semerkand'ta bir usul-i cedide mektebi ve iki Rus okulunun yeterli öğrenci bulamamıştır. Semerkand hakkında bilgi veren bir yazar, Müslüman bir çocuğun gimnazyada imtihan vermesinin ayıplandığını ya da Müslüman bir Rusça tercümanının Rus bir kızla evlenmesine "kâfir oldu" gözüyle bakan katı fikirli insanlardan yakınmıştır.⁴⁴⁵

Hive

Gazetede, Hive'de eski usul mekteplerle ilgili pek fazla bilgi verilmemiştir. Bu konuda tespit edilmiş yalnızca üç yazı bulunmaktadır. Ancak, Hive hanının usul-i cedid sistemine henüz veliaht iken karar vermiş, bu konuda aydın görünen ve düşündüklerini uygulayabilirse iyi bir verim alıp milletine faydası dokunabilecek kişilerden biri olduğu söylenebilir. Kendisine eğitimle ve birçok alanla ilgili tahta geçtiğinde tatbik edilmek üzere hedefler belirlemiştir. Hedefi, iptidai eğitimi yaygınlaştırmak ve vakıflar yoluyla halkın kendi kendine açtığı okullara maddi bir tertip getirerek, öğrenci ve öğretmenlerin mağdur olmasını önlemektir. Ayrıca çocuklarını okutmayan ailelere ve bunu ihbar etmeyen bölge imamlarına ceza uygulaması getirmeyi planlamıştır. Üstelik açılan mekteplerin tümünün usul-i cedid mektebi olmasını istemiştir. Eski usulde yetişmiş hocaları da unutmamış, usul-i cedid eğitimi aldıkları takdirde muallimlik

⁴⁴¹ "Yeni Eserler: Kitabet'ün-Etfâl", *Vakit*, sy. 294 (15 Mart 1908), s. 2.

⁴⁴² "Muhabirlerden: Semerkand'dan Yazılır", *Vakit*, sy. 486 (25 İyün 1909), s. 3.

⁴⁴³ "Türkistan Haberleri", *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3.

⁴⁴⁴ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 293 (13 Mart 1908), s. 2; "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 307 (19 April 1908), s. 3.

⁴⁴⁵ "Semerkand Ahvali: Bir Terakkîperverniñ Mektubu", *Vakit*, sy. 639 (8 İyul 1910), s. 2.

yapabileceklerini bildirmiştir.⁴⁴⁶ Veliâht, han olduktan sonra derhal işe koyulmuş usul-i cedid mekteplerini himayesine almıştır.⁴⁴⁷

Hokand

Hokant, Hive'ye nazaran henüz cedidçiliğin sağlam temellerinin atılmadığı bir şehirdi. 15 adet usul-i cedid mektebi olduğu yazılmıştır. Bunlar, öğrenci sayısı az olduğunda iyi bir eğitim verebilirken, mektep sayısı yetersiz kalmaya başladıkça eğitimin kalitesi düşüyordu. Üstelik ilk zamanlarda usul-i cedide hâkim olmayan Tatar mollaların açtığı okulların halkın hevesini kırması hadisesi, Taşkent'te olduğu gibi bu şehirde de yaşanmıştı. Olumsuz görülse de, yine halk için çabalayan bu gayretli Tatar mollalar olmuştu. Şehrin usul-i cedid konusundaki en önemli sorunu, halktan maddi olarak çok az destek alınmasıydı.⁴⁴⁸ Buna rağmen eğitim sevdalısı kişilerce yardım ve ödenek bulunarak eski mekteplerin tamiri için çabalanıyordu.⁴⁴⁹

Rus Okulları

Türkistan'daki Rus okulları tüzemniy şkola, gimnazya ve ticaret mektepleriydi. Okullar, Rusya'dan gelen Rus tüccarlar ve onlarla iş yapan varlıklı yerli halkın çocukları için ayrı ayrı sınıflar olmak üzere açılmaktaydı.⁴⁵⁰ Karma eğitimin de verildiği⁴⁵¹ bu kurumlarda, Rusçanın yanı sıra Sartça [Özbek şivesinde] ders veriliyordu.⁴⁵² Bu okullar, öğrenci yetiştirmenin yanında bölgede bulunan tüccarlar ve devlet adamları için Sartça ve Tacikçe, yerli halk için Rusça kursları vermekteydi.

Rus-Müslüman mektebi hüviyetinde olan okulların masrafları kişiler tarafından karşılanıyor⁴⁵³, okutulmaya muhtaç başarılı öğrenciler için yardım toplanıyordu. Fakir öğrenciler için para toplamak maksadıyla, çeşitli vakitlerde tiyatro ve müzik içerikli

⁴⁴⁶ "Hive Veliâhdının Neşr-i Maarif Hakkındaki Fikri", *Vakit*, sy. 547 (21 Noyabr 1909), s. 3-4.

⁴⁴⁷ "Hive'de Islahat Başlanuv", *Vakit*, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s. 4, "Hive'de Mektepler Islahı", *Vakit*, sy. 692 (11 Noyabr 1910), s. 2.

⁴⁴⁸ "Hokand'da Usul-i Cedide Mektebi", *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 3.

⁴⁴⁹ "Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 399 (25 Noyabr 1908), s. 3.

⁴⁵⁰ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 2.

⁴⁵¹ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 197 (19 April 1907), s. 3. Karma eğitim verilmiş, fakat 1910'a kadar yalnızca iki kız öğrenci tıp okumak üzere Petersburg'a gitmiştir.

⁴⁵² "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 216 (6 Sentabr 1907), s. 2.

⁴⁵³ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 2.

gösteriler düzenleniyordu.⁴⁵⁴ Bu konuda ön plana özellikle Rus-Tatar okulları çıkmıştı.⁴⁵⁵

Okulların nizamı, isyezd adı verilen kurultaylarda alınan kararlarla sağlanıyordu. Kongrelerden birinde başlıca gündem maddesi olarak, Müslüman ailelerin bu okullara rağbetinin az olması tartışılmıştı. Buna neden olarak, usul-i cedid mekteplerinin varlığı gösteriliyordu. Müslümanlarca açılan usul-i cedid mekteplerinin hem kültürel ve dini hem dünyevi eğitimi karşılaması, eski ve yeni bir nevi birleştirmesi Rus okullarından çekinen ama çocuklarına da iyi eğitim vermek isteyen yerli halk için iyi bir çıkış kapısıydı. Ayrıca tüzemniy şkolaların, gimnazyadan daha düşük mertebede bir okul olması, halka burada daha kalitesiz eğitim verildiğini düşündürmüştü.

Toplanan başka bir büyük kongrede, halka inmek maksadıyla şehir merkezi dışındaki çevrelere okul açılması ihtimali görüşülmüştü. Ancak bu fikre muhalif olan Rus eğitimcileri, merkezden uzaklaştıkça eğitim kalitesinin düşeceği ve merkezdeki Rus okullarına itibar gösteren, Avrupa eğitimi almanın farkında olan ailelerin kaybedileceğini savunuyordu. Eğitimin dilinin tartışıldığı aynı kongrede, Müslüman çocuklar için din ve fen derslerinin yerel dilde, Rusça derslerinin ayrıca okutulması kararlaştırılmıştı.⁴⁵⁶

Gazete, Rus misyonerlerinden N. P. Ostromov'un, Müslümanların daha fazla Rus okullarına talep göstermesi için birkaç fikir sunmuştu. İlki, tüzemniy şkolalarda çalışan Müslüman öğretmenler, Rus öğretmenlerden daha az maaş alıyor ve maaşlarını Rusya İmparatorluğu değil, halk veriyordu. Ostromov'a göre, bu durum öğretmenlerin motivasyonunu düşürüyordu. Müslüman öğretmenlerin, Rus İmparatorluğu'na bağlandıkları ve düzenli bir şekilde maaş aldıkları takdirde verimlerinin artacağına inanıyordu. Böylece, Rusya İmparatorluğu'na daha faydalı olacaklardı. Bu öğretmenlerin denetlenmesi için, her yıl sınav yapılmasını öngörüyordu. İkincisi, Müslüman çocukların her biri farklı tarzda okuldan geldiği için, Rus okuluna uyum sağlamakta problem yaşıyordu. Mahalle mektebinden bir anda farklı bir kültür ortamına girmek öğrencinin başarısız olmasına neden oluyordu. Seviye sınıfları açılmalı ve

⁴⁵⁴ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 329 (10 İyun 1908), s. 2.

⁴⁵⁵ "Milli Şark Kiçesi", *Vakit*, sy. 425 (29 Yanvar 1909), s. 3.

⁴⁵⁶ "Türkistan'dagi Tüzemniy İşkolalar Hakkında", *Vakit*, sy. 659 (24 Avgust 1910), s. 1.

öğrencilerin başarısı takip edilmeliydi. Ostroumov, önerilerinin yapıldığı takdirde, usul-i cedid mekteplerinin önüne geçilebileceğine inanıyordu. 457

1. 3. 12. TOPRAK MESELESİ ve RUS GÖÇMENLER

Çarlık Rusyası, Türkistan Türklerini Rusya'ya ve Rus kültürüne ekleme çabalarını, uzun süreye yayılan ve iyi düşünülmüş planlar çerçevesinde önce Kırgız-Kazak, ardından bir kısım Orta Asya topraklarına Rus halkını yerleştirerek başlatmıştı. Yerleştirme veya göç ettirme, Duma'ya bağlı Hicret Komisyonu ve Yerler Nezareti isimli kurumlarla yapıyordu ve nezaretin bazı bölgelerde şubeleri de bulunuyordu.⁴⁵⁸ Nezaret, üzerinde yerleşim bulunmayan Kırgız-Kazak bozkırlarını, devlet toprağı olarak Ziraat Nezareti'ne bağlamış ve böylece dağıtılmak üzere kayda almıştı.⁴⁵⁹ Türkistan toprakları ise Rusya ile 28 Kasım 1873 tarihinde imzalanmış muahedeye göre dağıtılıyordu. Buna göre; Rusya halkının boş kalan ve üzerinde yerleşim olmayan Türkistan topraklarını kullanabilme, Buhara Hanlığında yaşayan Müslümanların Rusya'da, Rusların da Buhara'da emlak edinebilme ve ticaret yapabilme hakkı, 11. ve 12. maddelere dayanarak vardı.⁴⁶⁰

Yerler Nezareti'nin başlıca görevi göçmenleri uygun sayıda, uygun topraklara göç ettirmektir. Bu iş bazen karşılıksız yapılırken, para karşılığı Türkistan topraklarının Rus göçmenlerine satıldığı da oluyordu.⁴⁶¹ Üstelik göç eden ailelere hazineden yardım yapıyordu.⁴⁶² Özellikle Ruslar ve Ukraynalılar [metinlerde "Hahollar" olarak geçiyor] kendi istekleri ile göçe tâbi tutuluyordu.⁴⁶³ Dağıtılan topraklar Başkurt topraklarından başlamak üzere Kazak-Kırgız steplerine, ardından Orta Asya'ya kadar uzanıyor ve bu toprakların nüfus dengesi Türklerin az olduğu yerlerde yerli halkın aleyhine değişiyordu. Hatta yazılana göre, o kadar çok toprak dağıtılmıştı ki bir süre sonra göç edilecek yer kalmamıştı.⁴⁶⁴ Yazarların sık sık rahatlığını dile getirdiği göç hususunda, Türkistan adının bir müddet sonra "Haholistan"a dönüşeceği konuşuluyordu.⁴⁶⁵

⁴⁵⁷ "Türkistan'da Tüzemniy İşkolalar", *Vakit*, sy. 705 (14 Dikabr 1910), s. 1.

⁴⁵⁸ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 707 (18 Dikabr 1910), s. 2.-

⁴⁵⁹ "Türkistan Toprağı Taratuv Meselesi Ruslarga", *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 1.

⁴⁶⁰ "Rusya Tebasına Buhara'da Yer Aluv Meselesi", *Vakit*, sy. 598 (30 Mart 1910), s. 2.

⁴⁶¹ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 235 (24 Oktabr 1907), s. 3.

⁴⁶² "Duma Tiresinde", *Vakit*, sy. 433 (19 Fivral 1909), s. 3.

⁴⁶³ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 207 (14 Avgust 1907), s. 3, "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3.

⁴⁶⁴ "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 3, "Duma Tiresinde", *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 2, "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 707 (18 Dikabr 1910), s. 2.

⁴⁶⁵ "Türkistan Haberleri", *Vakit*, sy. 296 (20 Mart 1908), s. 3.

Toprak dağıtımı, yerli halkı yerinde bırakıp kalan boş topraklara Rusların yerleştirilmesi şeklinde olmuşsa da, bazen asıl toprak sahibini yurdundan kovma ve zorla çıkarma gibi durumlar yaşanıyordu. Ek olarak, demiryolu idaresinde çalışan memurlara yaşam alanı yapmak için toprak ayrılıyordu. Taşkent, Türkistan, Orenburg, Aktöbe ve Kazalı şehirlerinde demiryoluna yakın yerlere el konulmuştu.⁴⁶⁶ Bu duruma karşı yalnızca bir defaya mahsus yerli halkın tepki verdiği dair bir örnek görülmüştür. Halk, kendi haklarını savunmak ve topraklarını geri almak için saldırganlığa ve vergi vermeyerek hükûmete karşı gelme yolunu deniyordu.⁴⁶⁷ Hatta trajikomik durumlar ortaya çıktığı söylenebilirdi. Çimkent taraflarındaki Sart topraklarına yerleştirilen Ukraynalılar, topraklarına oturmak isteyince, Sartlar Kazak topraklarının çok olduğunu söyleyerek oraya yönelmelerini salık vermiş; bundan memnun olmayan Kazaklar, Sartlara saldırarak küçük bir çatışma çıkarmıştır. Göçmenlerin gelişine karşı birlikte mücadele etmek yerine, göçe zemin hazırlamaları aslında bölge halkının işin ehemmiyetinden habersiz olduğunu göstermiştir.⁴⁶⁸ Burada Rus hükûmetinin tahminlerinin doğru çıktığı görülmüştür. Hükûmet yerleştirilen göçmenlerle, yerli halk arasında hiçbir şekilde tartışma olmayacağını iddia etmiş, on yıl geçmesine rağmen hiçbir göçmene saldırı olmadığını yazmış ve kimsenin şikâyetçi olmadığını belirtmek amacıyla bu durumu Duma'da göçün durdurulması gerektiğini savunan Türkistan vekillerinin yüzlerine vurmıştır.⁴⁶⁹

II. Duma vekillerinden Karatayef, mecliste Kırgızların yerleştikleri bozkırlardan kovulduklarını dile getirdiğinde, Rus vekillerinden biri aşağıdaki şekilde açıklama yaparak Rus İmparatorluğu'nun menfaatini net olarak dile getirmiştir:

“Güya Kırgız bozkırlarına, Batı Han askeri gibi bir ordu hücum ederek, şundaki yerli halkları kırıp süpürüp bitirmiş diye zan eder[ler]. Hâlbuki bu yerlere Rus muhacirleri göçürülmesini tarih dilemektedir. Tarih[in] koştığı şeyi geri almak [ne] Revolüsyonerlerin ve ne de bizim savaşta zayıf duruma düştüğümüzü görerek yüreklenen İnradistler[in] elinden gelir. Bunlar muhacir, göçürmeye karşı çıksalar da bunların [sözlerine] bakılarak bu iş yapılmıyor. Bunu maişetin kendisi diliyor, bunu Rus halkının menfaati diliyor. Bu göçebe halkların oturduğu yerler hükûmet mülküdür, bu halkların tek başlarına faydalanıp dursunlar diye verilmeyen yerlere, fazla yerlere, hükûmetin Rus muhacirleri göç ettirmesi pek haklı ve pek gerekli bir iştir.”⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ “Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 291 (8 Mart 1908), s. 3.

⁴⁶⁷ “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 317 (13 May 1908), s. 2.

⁴⁶⁸ İmam Alaüddin Mecidef, “Müslümanlar Öz Ara Soğuşalar”, *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 2.

⁴⁶⁹ “Türkistan Yerlerin Aluv Meselesi”, *Vakit*, sy. 707 (18 Dikabr 1910), s. 2.

⁴⁷⁰ “Kırgız [Kazak] Yerleri ve Türkistan”, *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 1.

Aslında gelen göçmenler için Türkistan topraklarının bulunmaz bir nimet olduğu gerçeği yadsınamaz. Kırgızlardan yıllardır yerleştikleri verimli yerler alınıp, taşlık ve kumluk araziler veriliyordu.⁴⁷¹ Rus göçmenler aldıkları bozkırlarda ticaret, Buhara'da aldıklarında ise hükûmetin sulama yardımıyla tarım yapmışlar; ettikleri ürünün defalarca mislini elde etmişlerdi. Kendilerince kurnazlıklar yapmaya çalışan göçmenlerden bir grup, hayvancılıkla uğraşan Kırgızların samanlarını çalıp, sonrasında bozkır ortasında hazır saman bulmayan Kırgızlara fahiş fiyatlardan satmayı dahi akıl etmişlerdi. Yazarlar, Duma'ya seçilen vekilleri göçlerle ilgili göreve çağırıyordu. Görevlerini hakkıyla teslim etmedikleri sürece halkın ve tarihin bu konuda onları asla affetmeyeceğini dile getirmişlerdi.⁴⁷²

Vekiller Duma'da, Rus göçünün durdurulması gerektiğine dair savunma halinde olmuştu. Argümanları, Kazak-Kırgızların savaş zamanlarında at-deve gibi ihtiyaçları karşıladığı, hayvancılıkla geçindikleri ve bozkırları olmazsa aç kalacakları yönündeydi. Dönemin sosyalist vekilleri de onlara destek veriyordu. Hükûmet yanlısı olan vekiller ise toprağın hükûmetin olduğunu ve istediğine dağıtabileceğini dile getiriyordu. Ural, Turgay, Akmolla, Simipolat oblastlarında 168 milyon disatine (bir disatine yaklaşık 3 dekar) yer ve burada 3 milyon halk yaşadığı halde, bunca çok yerden Rus muhacirlerine yalnızca 4 milyon disatine yer verilmesinin yadırganmamasını belirtmişlerdi. Kırgızlara ortalama bir hesapla her yurt başına 238 disatine yer düştüğünü ve bunun yeterli olacağını, evsiz ve yersiz kalmaları gibi bir durumun söz konusu olmadığını söylemişlerdi.⁴⁷³ Ek olarak, *Novoya Vremya*'da yazıldığına göre yalnızca Kırgızların değil Buhara'nın da en verimli yerleri, doğu tarafındaki tarlaları ve Sorahan, Kâfir-nihan, Vahşe, Kızılsu taraflarındaki gayet bereketli arazileri dağıtılmıştı.⁴⁷⁴ Mesela, Çimkent taraflarındaki 25 bin disatine yere, 1700 Ukraynalı aileye yerleştirilmişti.⁴⁷⁵ Zamanla parça parça dağıtılan Çimkent topraklarının disatinesi 4 som 92 tiyinden satılıyordu.⁴⁷⁶ Arazilerin bu şekilde hunharca Ruslara armağan edilmesi üzerine yazarlar bu kez, neden yalnızca göç ettirilenlerde Rus olmaları şartı varmış gibi bir durumun söz konusu olmasını eleştirmiştir. Toprağa ihtiyacı olan "Rusya halkı" olsa bir şekilde birlik sağlanması, vatanın bir bütün görülerek eşit paylaşılması yahut zor durumda olana

471 "Kırgız [Kazak] Yerleri ve Türkistan", *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 1.

472 Yoldaş Oğlu, "Türkistan Toprakları", *Vakit*, sy. 282 (16 Fivral 1908), s. 2-3.

473 "Türkistan Yerlerin Aluv Meselesi", *Vakit*, sy. 707 (18 Dikabr 1910), s. 2, "Kırgız Yerleri ve Türkistan", *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 1.

474 "Rusya Tebasına Buhara'da Yer Aluv Meselesi", *Vakit*, sy. 598 (30 Mart 1910), s. 2.

475 "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 207 (14 Avgust 1907), s. 3

476 "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 235 (24 Oktabr 1907), s. 3.

toprak verilmesini kabul edilebilecekken, Ruslara ayrıcalık tanınması tepki çekmiştir.⁴⁷⁷ Tüm bunlar yaşanırken maddi-manevi medeniyetçe geri kalan halkın tepki göstermeyi bilmemesi ve bir süre sonra bölge demografisinin Türkler aleyhine değişmesi elbette kaçınılmaz olacaktı.⁴⁷⁸

Gelen halklara, Türkistanlıların bakışı kıskançça olmuştur. Hem topraklarını elinden alan hem de modern tarım teknikleri ile bir kez ettikleri tohumdan birkaç kez ürün elde eden yabancıları kabullenememişlerdir. Üstelik gelen muhacirlerin ticarete ve emlak alım-satımında hızla ilerlemeleri ve göç ettikleri yere dost ve akrabalarını davet ederek birlik olmaları Türkistan halkının rahatını bozmuştu. ⁴⁷⁹ İmparatorluğun yaptırdığı sulama kanallarının, göçmenler rahatça tarım yapabilsin diye yaptırıldığı düşünülüyordu. Yoldaşoğlu, hükûmetin Türkistan'ı Hristiyanlaştırmak için değil, Rusların burada yükselmesini sağlayarak Müslümanların onlara hizmetçi olmasını sağlamak amacıyla göçlerin yapıldığını yazıyordu.⁴⁸⁰

Rus göçmenler, Türkistan'a rahatça yerleşirken Tatarlara toprak almak yasaklanmıştı. Hatta çok eskiden gelip yerleşmiş Tatarlara bile, topraklarından bir an evvel çıkmaları gerektiği ve 15 Mart 1908'den itibaren topraklarının satılmaya başlayacağı yönünde ihbarnameler verilmişti. Gönderilen yazıda vahim bir şekilde Türkistan Tatarlarının akıbeti dile getiriliyordu: "Demek bu biçareler Mart'ın on beşinden sonra, nice yıllar maişet kılıp, bin mihnet ve müşkilatla terlerini akıtıp buldukları akçeleri ile aldıkları ev ve topraklarından ayrılıp ya sokakta kalacaklar ya da evlerini satın alan Rusların kanatları altına girmeye mecbur olacaklardır."⁴⁸¹

1. 3. 13. SİLAHLI SOYGUN ve CİNAYET HABERLERİ

İncelediğimiz süre içerisinde Türkistan'ın genelinde 37 silahlı soygun haberi tespit edilmiştir. Bu soygunlar çoğunlukla yaralama ile sonuçlanırken 5'i cinayete bitmiştir. Soygunların hedefi genellikle demiryolu vagonları, bankadan yüklü para çektiği bilinen kişiler ve varlıklı ailelerin evleri olmuştur.

⁴⁷⁷ "Kırgız Yerleri ve Türkistan", *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 1.

⁴⁷⁸ Yoldaş Oğlu, "Türkistan Toprakları", *Vakit*, sy. 282 (16 Fivral 1908), s. 2-3.

⁴⁷⁹ "Türkistan'da Yerli Halk ve Kılmişekler", *Vakit*, sy. 537 (29 Oktabr 1909), s. 1-2.

⁴⁸⁰ Yoldaş Oğlu, "Türkistan Toprakları", *Vakit*, sy. 282 (16 Fivral 1908), s. 2-3.

⁴⁸¹ Malum, "Türkistan Vilayeti", *Vakit*, sy. 305 (10 April 1908), s. 6.

Hırsızlık yapanların milliyetleri ile ilgili çok fazla bilgi verilmesi de birkaç haberden anlaşıldığı üzere bölgede yaşayan her millete mensup halktan bu suça iştirak edenler olmuştur. Örneğin, Buhara Emirinin sarayında çalışan memurların şehir merkezindeki bankadan para çekeceğini bilen ve onlara şehir çıkışında tuzak kur`an üç Gürcü ve bir Rus'tan oluşan çete, Buhara Emirliği Maliye Bakanının da aralarında bulunduğu memurları yaralayıp 168 bin som akçeyi alıp kaçmıştır.⁴⁸² Sonrasında çetenin Rus üyesinin bir meyhanede yakalanmasıyla polis olduğu öğrenilmiştir.⁴⁸³ Soyguncuların bazen asker olduğu ya da asker kıyafetleri kullandığı da yazılmıştır.⁴⁸⁴

Soygunlar yukarıdaki örnekte olduğu gibi bireysel gerçekleştirilmemiş, hırsızlar bazen sayısı oldukça fazla üyeden oluşan çeteler kurmuştur. Hokand'da bir fabrikaya gündüz vakti giren 40 kişi, işçileri silahla korkutup 50 bin som akçe alıp kaçmıştır.⁴⁸⁵ 50-60 kişilik Kırgız ve Türkistanlılardan mürekkep bir çeteye karşı halkı korumak için Aşkabat'tan otuz asker ve bir subay getirilmiştir.⁴⁸⁶ Bir başka örnekte, beş Rus ve 1 Sart'tan oluşan bir çete sahte para basma işine girerek halkı dolandırmıştır.⁴⁸⁷ 3, 5 ve 10 somluk basılan paralara, Müslümanlar özellikle Kırgızlar aldanmıştır.⁴⁸⁸

Dört yıl içinde 17 cinayet ve 1 intihar olayı ile karşılaşmıştır. Cinayetlerden beşi soygunlar sırasında meydana gelmiş, bunların dışındakiler bireysel meselelere ait olmuştur. Öldürülen kişiler önemli bir mevkide veya gerçekleşen olay olağandışı ise gazetede yer almıştır: Hokand'dan yazan bir zat şehir pazarında bir genç erkeğin, kendisine âşık olan bir işçi genç tarafından aşkına karşılık vermediği için öldürüldüğünü yazmıştır.⁴⁸⁹ Sartlarla Kırgızlar arasında cereyan eden büyük bir kavgada varlıklı bir Sart öldürülmüştür.⁴⁹⁰ Oş şehrinde hapisneden kaçmaya çalışan mahkûmlar gardiyanları yaralamalarına rağmen, 9'u öldürülmüş, 9'u yaralanmış ve ancak biri kaçmıştır.⁴⁹¹ Bir kadın dünyaya çocuk getiremediği için kocası tarafından acımasızca dövülerek öldürülmüştür.⁴⁹²

482 T. K., "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 243 (13 Noyabr 1907), s. 3.

483 "Dâhili Haberler: 168 Miñ Som Talanuv", *Vakit*, sy. 247 (21 Noyabr 1907), s. 3.

484 T. K., "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 242 (10 Noyabr 1907), s. 3.

485 T. K., "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 257 (15 Dikabr 1907), s. 3.

486 "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 306 (17 April 1908), s. 3.

487 "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 3.

488 "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 429 (7 Fivral 1909), s. 2.

489 İşan Babahan Efendi, "Muhbirlerimizden: Sefahat mi? Diyar-ı İslamdadır!", *Vakit*, sy. 335, s. 4.

490 "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 3.

491 "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 520 (17 Sentabr 1909), s. 2.

492 "Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 347, s. 3.

Türkistan'daki suçlar ve çeşitlerine bakıldığında günümüzden çok farklı olduğu söylenemez. Yalnızca silahlı soygun haberlerinin fazla olması, dönemin revaçta olan bir suç türü olduğunu düşündürmüştür.

1. 3. 14. TÜRKİSTAN TATARLARI

Tatarlar, Rusya İmparatorluğu tarafından hâkimiyet altına alınan ilk Türk topluluğuydu. Avrupa kültürüyle erken devirlerde karşılaşmışlardı. Bu özelliğiyle, hem Rusya Türkleri hem de Türkistan Türkleri içinde yaşayan Tatarlar, farklı bir konuma sahipti. Yaşadıkları coğrafyada, Avrupaî kültürün Müslümanlar tarafından belli ölçüde benimsenmiş ilk şeklini temsil ediyor; kültür ve medeniyet alanında yaptıkları birçok girişimle diğer Türk halklarına örnek oluyorlardı.

Tatarların dünya algısı ve medeniyette ilerleyişlerinin, Türkistan'a tesir edebileceğini düşünen Rusya İmparatorluğu, çıkarlarını korumak üzere henüz işgalin ilk yıllarında, 1886'da Türkistan'da Hıristiyan olamayanların mülk edinmelerini yasaklamıştı.⁴⁹³ Bu yasağı, haksızlık olarak gören Tatarlar, *Vakit* gazetesi sayfalarından hükûmete seslerini iletmeye çalışıyordu.⁴⁹⁴

Mülk edinme ve ticaretteki adaletsizliğe rağmen, Tatarlar kendi modernleşme deneyimlerini, Türkistan'da açtıkları usul-i cedit mektepleri ve Türkistan hayatında var olmalarıyla doğrudan bölgeye aktarabilecekti. Öncelikle, Rusya içlerinden Türkistan'a ticaret yapmaya gelen Tatarlar yoğundu. "A. K." kısaltmasıyla yazan yazara göre, hem ticaret Tatarlara kısıtlandığı, hem de Ruslara nazaran "geri kalmışlıkları" nedeniyle durağan bir döneme girmişlerdi. Bu noktada işlerine yarayan tek husus, Rusça ve Sartça bilmeleriydi. Bu sayede, Türkistan piyasasında ön plana çıkmaya başlayan Rusların ve Yahudilerin, aracılık veya basit işlerini yapabiliyorlardı. Yazar, bu işi "hizmetçilik" olarak ifade etse de, bu sayede Türkistan şehirlerinde Tatarlar görülüyordu.⁴⁹⁵

Türkistan Tatarlarının nüfusu hakkında, *Vakit* gazetesinde genel veya net bir bilgi verilmemişti. Bununla birlikte, mesleklerine ve hayat tarzlarına dair kısa bilgiler edinebilmekteyiz. Ancak, başta belirtmek gerekir ki, bu bilgilerin çoğu Taşkent şehrinde gelmektedir.

⁴⁹³ Ahmet Kanlıdere, *a. g. e.*, s. 196-197.

⁴⁹⁴ "Padişah Hazretlerinin Merhameti", *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 4.

⁴⁹⁵ A. K., "Türkistan Ahvali", sy. 519 (12 Sentabr 1909), s. 3.

Taşkent'te üç büyük mahalle halinde yaşayan Tatarlar, özellikle Piçen veya Peyan Pazarı olarak adlandırılan bölgede yoğunlaşmışlardı. Piçen pazarı çevresinde yaşayanlar, varlıklı ailelerdi.⁴⁹⁶ Bu pazarın içinde, Tatarlara ait dükkânlar işletiliyordu. Taşkent'te kıraathane ve kütüphane bulunmadığı bir zamanda, ilk kütüphane olan Aktab'ı, Tatarlar pazarın karşısında açmıştı.⁴⁹⁷

Piçen Pazarı'nın bulunduğu mahalle, eğitime diğer Tatar mahallelerinin aksine önem vermesiyle dikkat çekiyordu. Ocak 1910'da mahallenin önde gelen kişileri bir toplantı yaparak, mahalle mektebini denetlemek ve ıslah etmek üzere 7 kişiden oluşan bir heyet seçmişti. Bu heyet, bir ay boyunca çalışarak mektebin eksiklerini temin etmişti. Örneğin, 80 öğrenci için yeni sıra satın almış, iki olan öğretmen sayısını üçe çıkarmışlardı. Mektebin ıslahı konusunda, genç-yaşlı herkes çalışmış veya maddi yardım yapmıştı. Mahalle sakinlerinden Muhammed Can Urazayef'e ağacın pahalı olduğu bir mevsimde tahta hediye ettiği, Halil Şirinski ve Vakkas Uhdiyef'e 15 fakir veya yetim çocuğun okul masraflarını üstlendikleri için teşekkür ediliyordu. Seçilen heyet haftalık yapılan son toplantısında, Bubî Medresesi'nde⁴⁹⁸ açılacak "Muallime Kursu"na tecrübeli dört öğretmen göndermeyi kararlaştırmıştır.⁴⁹⁹

Müslüman mektepleri için yapılan çalışmalar dışında, Taşkentli zenginlerin desteğiyle Rus-Tatar okullarına bağış toplamak üzere "Müslüman Geceleri" düzenlenmiştir.⁵⁰⁰ Yazarlardan "A. F.", Tatarların Taşkent'i, Türkistan bölgesinin Kazan'ı olarak gördüğünü ve bu şehirde milli meselelerle ilgilenen 50-60 kadar varlıklı ve "terakkiperver" kişinin olduğunu yazmıştır.⁵⁰¹ Bu kişilerin desteğinden olsa gerek, Müslüman Geceleri'nden biri Taşkent Ticaret Cemiyeti'nin salonunda düzenlenmişti. Salonun süslemesi, Müslüman kültürünü yansıtacak şekilde yapılmıştı. Saat 9'da başlayan gecede ilk olarak tiyatro sahnelenmiş, beğenilen oyuncular, geceye katılan Türkistan genel valisi ve kızları çiçekler vererek taltif etmiştir. Ardından bir konser başlamış, Rusça ve Tatar, Kırgız ve Sart şivelerinde şarkılar söylenerek, dans gösterileri yapılmıştır. Saat 2'ye kadar devam eden eğlencede, Rus-Tatar mektebi için 2400 ruble

⁴⁹⁶ Muhabirlerden: Taşkend Tatarları", sy. 626 (5 İyun 1910), s. 3.

⁴⁹⁷ Abdülkerim Sayidî (Taşkend Vokzalı), "Muhabirlerden: Taşkend Vokzalından", sy. 541 (7 Noyabr 1909), s. 4.

⁴⁹⁸ Abdullâh Bubî (1871-1922) tarafından Tataristan'ın Sarapul şehrinde açılmış medrese. Bk. Ahmet Kanlıdere, "Abdullâh Bubî: Is the Periof of İjtihad Over or Not?", *Modernist İslam 1840-1940: A Source Book*, ed. Charles Kurzman, Oxford University Press, New York 2002, s. 232-237.

⁴⁹⁹ "Muhabirlerden: Taşkend Tatarları", sy. 626 (5 İyun 1910), s. 3.

⁵⁰⁰ "Milli Şark Kîçesi", sy. 425 (29 Yanvar 1909), s. 3.

⁵⁰¹ A. F., "Sadri Efendi ile Musahabe", sy. 677 (7 Oktabr 1910), s. 2.

yardım toplanmıştır.⁵⁰² Düzenlenen bir başka gecede, iki perdelik “Yogalğan Hatun” isimli komedi türündeki tiyatro sahnelenmiştir. Tiyatro sonrasında, Tatar kızların da yer aldığı koro şarkı söylemiştir.⁵⁰³

Aslında, düzenlenen bu tür yardım amaçlı eğlenceler, Türkistan’ın yerli halkına yabancı eğlencelerdi. Türkistan kadınlarının sokaklara dahi çıkamadığı bir dönemde Tatar kadınlarının eğlencelere katılması, Türkistan’a yeni bir soluk ve Türkistan halkı açısından sorun getiriyordu. Tiyatro gecelerinden birine katılan N. Petroviç Ostroumov, yapılan eğlencenin Şariate hilaf olduğunu ve Müslümanların katılmasını yasaklayacağını söylemişti. *Vakit*’e bu konuyu tepkili bir şekilde aktaran yazar, “Taşkent’te resmî olarak izin alınıp fuhuşhane açılacağı zaman biz Kazan Tatarları açtırmamak maksadıyla, genel valiye başvuru yaptığımız için [bize karşı] imza toplamışlardı. Tiyatroyu, Şariate aykırı gören ulema nerede, ne iş yapıyor?” diye isyan etmişti.⁵⁰⁴

N. P. Ostroumov’un dâhil olmadığı durumlarda dahi Sartlar ve Tatarlar arasında ahlaki tartışmalardan ötürü problem çıkmıştır. “Türkistan Kadınları” başlığında işlendiği üzere, iki halk birbirinin ahlakını kadınlar üzerinden kınamıştır. Tatarlar, Türkistan’daki betçe geleneğini, Türkistan şehirlerinde birahaneler ve fuhuşhaneler olmasını ve kadınların örtünmesindeki aşırılığı tenkit etmiştir.

Tatar yazarlardan biri, Sartların kendi yaşam tarzlarını “en mukaddes” sandığını, ancak daha medreselerinde eğitim verecek, tahsil görmüş öğretmenlerinin bile olmadığını yazmıştır. Yazara göre, Türkistan’da açılan usul-i cedit mekteplerinde eğitim verenler genç, kabiliyetli ve çalışkan Tatarlardı. Bu yüzden, Türkistan’da çalışan Tatar öğretmenlerin maaşları yüksekti. Yazar, Sartlar arasında ilerlemenin, Tatarlar vasıtasıyla olacağını vurguluyordu.⁵⁰⁵ Nitekim Türkistan’da usul-i cedit mekteplerinin yayılmasını sağlayan bilindiği üzere İsmail Gaspıralı ve girişken Tatar muallimlerdi.⁵⁰⁶

Tatarların, Türkistan’a bakışını Sadri Maksudî Arsal’ın bölgeye yaptığı ziyaretin izlenimi açıklar niteliktedir. Taşkent tüccarlarının ve öğrencilerinin daveti üzerine, 9 Eylül 1910’da Buhara şehrini ziyarete gelen Sadri Maksudî, iki gün boyunca

⁵⁰² M. Gazizef, “Etraf Haberleri: Taşkend’de Şark Kiçesi”, sy. 430 (12 Fivral 1909), s. 4.

⁵⁰³ T. K., “Dahili Haberler: Taşkend’de Müselman Kiçesi”, sy. 652 (8 Avgust 1910), s. 3.

⁵⁰⁴ “Muhabirlerden: Taşkend’den Yazılır”, sy. 546 (19 Noyabr 1909), s. 4.

⁵⁰⁵ A. K., “Türkistan Ahvali”, sy. 519 (12 Sentabr 1909), s. 3.

⁵⁰⁶ Ahmet Kanlıdere, a. g. e., s. 195.

Buhara'nın meşhur medreselerini ve tarihi mekânlarını gezmiş; 11 Eylül'de Buhara veziri Nasrullah'ı ziyaret etmiştir. Sonrasında Taşkent'e geçmiştir.⁵⁰⁷ Taşkent'te adına bir ziyafet düzenlenmiştir. Bu ziyafete katılan ve Sabri Maksudî ile sohbet eden bir kişi, onun Türkistan hakkındaki görüşlerini merak ederek röportaj tarzında birkaç soru sormuş ve cevaplarıyla birlikte *Vakit*'e göndermiştir.

Başta belirtmek gerekir ki, gazeteye yazı gönderen birçok kişi, Türkistan halkı hakkında hakarete varabilecek sözler etmişken, Sadri Maksudî konuya ılımlı yaklaşmıştır. Öncelikle Türkistan halkının ve Sartların büyük bir medeniyete sahip, zeki ve hünerli bir halk olduğunu belirtmiştir. Genel olarak verdiği cevapları şöyle sıralayabiliriz:

- “1. Türkistan halkı, Rusları taklit ederek onların yaptığı işlere yönelir, ellerinde bulundurdukları birkaç iş kolundan vazgeçerlerse yok olurlar.
2. Sartlar arasında fikrî hareketler yoktur. Türkmenler kendi hatalarıyla ilgili yazılanlar hakkında fikir sahibi olup, bunları düzeltmeye çalışırken, Sartlar hiçbir şekilde milli bir harekete gönül vermiyorlar.
3. N. P. Ostroumov ve yardımcıları, medreseleri hükûmet yönetimine almayı konuşmaya başlamıştır, ancak Sartların bundan haberi bile yoktur. III. Duma'dan mahrum edildiklerini bilmiyorlar. Tatil meselesi ile ilgili sorun yaşamalarına rağmen, nasıl ses çıkaracaklarına dair bir fikirleri yoktur.
4. Türkistan halkı, dışarıdan büyük bir tehlike görünmedikçe harekete geçmez.
5. Tatarlar, Türkistan'a muallimler gönderir ve burada okuyan öğrenciler, ardından Tatar medreselerine aldırılırsa faydalı olabilir, ancak bunun için başta 200-300 eğitimli kişiye ihtiyaç vardır.”⁵⁰⁸

Sadri Maksudî'nin görüşleri, oldukça gerçekçi ve Türkistan halkının karakterini özetler niteliktedir. Ancak, tezimizde görüldüğü üzere, Tatar muhabirlerin ve *Vakit* idaresinin Türkistan'a bakışı daha katı ve tahkir edicidir. Bu bölümü sona almamızın nedeni, okuyucunun Türkistan halkıyla ilgili Tatar önyargısı taşımamasını istememizdir. Birçok açıdan ileri seviyede bulunduğunu kabul ettiğimiz Tatarlar, medeniyet

⁵⁰⁷ “Dahili Haberler: Sadri Efendi Buhara'da”, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s. 3.

⁵⁰⁸ A.F., “Sadri Efendinin Türkistan Hususundaki Fikri”, sy. 678 (9 Oktabr 1910), s. 1-2.

bakımından Türkistan Sartlarını geri görmüş ve bunu defalarca dile getirmişlerdir. Kullandıkları üslup oldukça aşağılayıcı ve eleştireldir.

Vakit'in, Tatar coğrafyasında kurulmuş bir gazete olarak, aynı görüşleri taşıdığı metinlerden çıkarılabilmektedir. *Vakit* idaresi, her ne kadar düzgün bir üslup kullansa da yazıların altına düşükleri notlarla birçok kez yazarlara eleştirilerinde destek vermişlerdir.

İkinci bölüm olan “*Vakit*'te Türkistan Yazıları” kısmında yukarıda bahsettiğimiz hususların takip edilebileceği görüşündeyiz.

SONUÇ

Bu teze başlarken net olarak iki amacımız vardı. İlki, daha önce araştırma eserlerde bütün olarak kullanılmamış *Vakit* gazetesinin ideolojisini ve olaylara bakış açısını sunmak; ikincisi, XX. yüzyıl başlarında Türkistan hayatına dair bilgilerimizi arttırmaktı. Bu iki amacı birleştirerek tezimizde, *Vakit* gazetesinin 1907-1910 yılları arasındaki nüshalarından Türkistan hayatını okumaya çalıştık.

Vakit gazetesi, Orenburg'da 1906-1918 arasında çeşitli kesintilere uğramış şekilde çıkan bir gazeteydi. Bu gazete, Tatarların “ceditçi” olarak bilinen bir kesimi tarafından hazırlandığı için, karşılaştığı her durum ve olaya kendi ideolojisiyle yaklaştı. Gazeteye yazı gönderen Tatarlar, çoğunlukla gazetenin idare zümresiyle aynı fikirleri paylaşıyordu. Kullandıkları üslup oldukça sertti. Gazeteyi Türkçe'ye aktardığımız dönemlerde, karşımıza çıkan terakkiperver ve çalışkan muhabirler ve idare, bir süre sonra Türkistan'ı aşağılayan ve tahkir eden bir hale geldi. Bu yazarlar, Tatarları medeniyet ve terakkî sahibi, Türkistan halkını cahil olarak görüyor ve onlara yukarıdan bakıyordu. Bu durumu, defalarca ve açıkça metinlerde dile getirdiler.

Ahmedcan Biktimirof gibi Tatar olduğu anlaşılan yazarlar, yaptıkları tespitlerle toplumu iyileştirme fikriyle hareket etseler de, Türkistan uleması, için aşağılayıcı ifadeler kullanmaktan sakınmıyordu. Bu durum, bazı yazarların Türkistan toplumuna karşı aşırı ideolojik ve keskin bir tarzda yaklaştığını gösterdi.

Vakit idaresinin ve gazeteye yazarların hedef aldığı toplum zümresinin, genellikle ulema olduğunu gördük. Onlar üzerinden bazı toplumsal hastalıklar eleştirildi. Kadınlarla ilgili konuları dile getirişleri oldukça cesaretli biçimdeydi. Ayrıca, Türkistan'ı her ziyaret edeni hayrete düşüren betçe geleneği defalarca kınandı. Tatarlar, Türkistan toplumunda olan ve ahlaksızlık olarak gördükleri bu hususlardan bolca bahsederek ne derece önem verdiklerini gösterdiler. Toplumu ayakta tutan değerlerden iki tanesi, adalet ve ahlak konusunda eksiklikler vardı diyebiliriz. Türkistanlılar, Müslümanlığı her anlamda yaşatıyormuşçasına bir görüntü çiziyor, ancak belli ki içini belli noktalarda tam dolduramıyorlardı.

Bunlara cevap olabilecek, herhangi bir konuda, Türkistanlıların (bu gazetede) itirazına rastlayamadık. Sadece kadın meselesiyle ilgili tek bir kişi itiraz yazmıştı.

Buradan, Türkistan halkının ve ulemasının, gazeteye pek ilgi duymadığı sonucuna varılabilir.

Türkistan'da Modernleşmeye karşı büyük bir direniş vardı. En fazla ve en sert tepki verilen mevzu eğitimdi. Bu konu çatışma ve ölümle neticelenecek kadar ileriye gitti. Yenilikçi ulemaya karşı doğrudan saldırıya geçilmesi, ulemanın kendi haklılıklarını açıklayacak argümanlardan yoksun ve savunmasız olduğunu gösterdi.

Açıkça fark edilen durumlardan biri de Türkistan'da milliyet hislerinin ve milli kaygıların henüz pek gelişmemiş olmasıdır. Tatarlar veya Kazaklarla aralarında kültürel bir bağ hissettikleriyle alakalı kanıt yoktu. Sadece, evlilikler olduğuna dair yazılar okuduk. Şii-Sünni meselesi de milli hislerin olmadığını destekliyordu. Mezhep ayrılığı ve çatışmaya dönüşen sonuçları sırasında yapılan haberlerde, halk arasında milli veya kültürel değerlerin bilinci olduğuna dair söylemlere rastlamadık. İki tarafı yatıştırmak için milli değil, dini değerler vurgulandı.

Türkistanlıların kendi toplumları ve gelecekleriyle ilgili bir endişeleri yokmuş gibi görünmektedir. Kendileri hakkında konuşulan birçok durumdan, birkaç yazar hariç habersizlerdi veya belki de *Vakit*'e yazmayı tercih etmediler.

“Türk” kelimesi, Türkistanlılar tarafından ve Türkistanlılar için kullanılmıyordu. Metinlerde, Tatarlar kendilerini “Türk-Tatar” olarak nitelerken, Türkistanlıları Sart, Tacik, Türkmen gibi kabile adlarla kullanıyorlardı. Kısacası, “Türk”, tüm Türk boylarını kapsayıcı bir ifade değildi.

Genel olarak baktığımızda, Türkistan maddi ve manevi çöküşte ve kimlik karmaşası içindeydi. Rusya İmparatorluğu'nun varlığını benimsemiş ve hami olarak görüyordu. Okuduğumuz yazılarda, Rusya'yı reddeder fikirler olduğuna rastlamadık. Yazmaya çekinmiş olmalarını veya gazeteciliğe ilgi duymamalarını varsaysak bile, Rusya İmparatorluğu'ndan bazı yatırımların talep edilmesi ilginçti. Graf Palen'in müfettişliği sırasında, ona çok fazla şikâyet ve başvuru yapılması kendi yöneticilerinden talep edemediklerini, Rusya hükûmetinden isteyebildiklerini gösteriyordu.

Son olarak, Türkistan halkının Rusya İmparatorluğu'na manevi açıdan bakışı, tam olarak belli değildi. Türkistan, âdeta medeni ve kültürel gelişimini yaşama sancısı içindeyken, kendisinden maddi-manevi farklı olan bir güçle hem mücadele ediyor hem de ona uyum sağlamaya çalışıyordu.

2. BÖLÜM: METİN

VAKİT'TE TÜRKİSTAN YAZILARI (1907-1910 YILLARI)

1907

Tercüman B. Devletşeyof [Buhara], “Pitirburg’da Rusça Müselman Gazetesi Hakkında”, *Vakit*, sy. 177 (31 May 1907), s. 3.

Vakit’niñ 171’nci nomirinde “Pitirburg’da Rusça Müselman Gazetesi” serlevhasıyla yazılmış makaleni okub küb [çok] şad boldum [oldum] ve Müselman İttifakı’niñ muvakkat [geçici] kamissiyesine [komisyonuna] teşekkür kıldım. İnşallah uşbu muvakkat kamissiyenin tereddüdü boş kitmey [gitmez], talebi birniçe [bazı] mu`teberan-ı İslam bir şirket yasab [kurmak], öz fikirleri birniçe İslam terakkîsi ve taleb-i hukuk matlabıga [isteğine] yetse kirek. Elbette biz Müselmanlardan devletleri barımız, bu yolda kuvvet-i milliye togrusıda [hakkında] toktalmay [durmadan] İslam yolıga [yoluna] lazımça fedakârlık iterlerige şüphe yok.

Biz Müselmanlar hem de cebr ve zulm astında [altında] izilüb [ezilib] yatuvçılar, bul Rusça ve milli gazetemizden küb faide körürmüz.

1) Barlıkmızni dünyaga bildirirmiz.

2) Uşbu gazete vasıtasıyla Rus, Armen, Yahudi ve umumen çit [yabancı-başka] halklarga ne köz ile baktığımızni malum kılırmız. Bu sayede bunlar ile dostluk hâsil olur.

3) Bunun sebebinden, Müselmanlar arasında yürüvçü [iş yapan] misyonirlerinin de bir kadar olsa da kollarını kıskarturğa [ellerini çekmeye] yol olur. Lakin özünden böyle yardımlar virüb misyonirler yürütüçü ve maksudu da bütün memleketni Ruslaştırmaktan ibaret olan hükümet böyle bir gazetege yol virir mi? Böyle Rusça gazete şundıy hükümet Müselmanga hilaf olsa kirek. Şunuñ için istediği saat bir garadavay yiberüb [gönderip] gazete idaresini piçatlatır [kapattırır] ve gazeteni yapar. Ya ki [veya] her nomirusunu [sayısını] kanfiskavat [yasaklama] yutup turur. Böyle gazeteni saklab [muhafaza edip] devam itdirir [ettirmek] için zor [çok] vakit kirek bulur. Bunu niçün muhafaza kılırmız, mal kuvveti ile mi ya ki [ya da] manevi kuvvet ile mi? Bunu ise benim gibi her Müselman bolurğa [olmaya] heves itse gerek.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 177 (31 May 1907), s. 3. Türkistan’dagi Hokand üyezinde [bölgesinde] aşlık [tahıl] yahşı, eger yangır [yağmur] küb yavub [çok yağıp] zarar kitermese [getirmese] aşlık bik [çok] olacaktır, Hazine ve Kabinet [Bakanlık] kolundagi [elindeki] yerlerden her disatinesine [dekarına] yüzer pud [Rus ağırlık ölçüsü: 1 pud, 16.38 kg] aşlık bolur diyler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 178 (2 İyun 1907), s. 3. Taşkent taraflarında yaz boyu yangırlar [yağmurlar] küb bolganlıktan, mamık [pamuk] vaktinde çaçılmagan [ekilmedi]. Şul sebebli, yetüşüvde [yetişmekte] songa kalub, mamık yetişkende [yetiştiğinde] yangırlarından kübeyüb [artıp], mamıkniñ yüzülüb [zarar görmesi] ihtimal iken [muhtemelmış]. Bu hal mamıkçıları bik [pek] korkuvga tüşürgen. Mamık Türkistan’niñ iñ mühim sevde [ticaret] nerselerindendir [nesnelere]ndendir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 178 (2 İyun 1907), s. 3. Taşkent şehrinde İmam Zeyneddin el-Hüsni idaresinde olan ırlar [erkekler] mektebinde ve Mimüne Hanım idaresinde olan kızlar mektebinde imtihanlar bolub hâzır olanlar her ikisinden razı olmuşlar.

“**Muhbirimizden**”, *Vakit*, sy. 178 (2 İyun 1907), s. 4. Andican’dan R. S. Efendi yazadır: Türkistan muzâfâtında [çevresinde] bir kızni katurtub [kaçırıp] aldab [alan] ata ve anasının rızalığından başka bir yigit şehirge alub kayıtmış [dönmüş] idi. Buhara hazretni [kadını] çakırub soñ [sonra] yikit şul kız ile öz arasına nikâh okurga ötügen. Hazret isreklili ile mi [sarhoşlukla mı] ya ki [ya da] Şeriat ile oynadığından mı kızniñ velilerini çakırtmay [çağırmadan] ve şahidler hazır itmey [etmeden] nikâh okub hidmet çıkını [parasını] da kâmil alub kitken. Şimdi atası tarafından kadı huzurunda resmi surette davaya başlandı. Hazret ise nikâh okudığını ikrar kıladır. İsrük vaktinde okugan nikâh şayet dürüst bola turgandır!

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 3. Fergana oblastında yer kalmadığından pırisilinsler [göçmenler] kilüvü men itilmiştir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 3. Türkistan-ı Çini’ge bir Yapon afitsarı [subayı] kilüb seyahat itmekte, hususen Rusya hududu hakkında malumat cıymakta [toplamakta] iken [imiş].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 3. Türkistan’da ütken [geçtiğimiz] yağ [yaz] mamık [pamuk] songı satuvlarda birinci sureti pudı (kay ile) 12 somdan [para

birimi]; üçüncü suretleri 7 som 75'ten satıldı. Amerika'da bu yıl mamık bik naçar [az] bolganlıktan [olduğundan] mamık bahası künden kün küterile [yükseliyor]; hâzırında Meskev'de [Moskova'da] 14 som 50'ge yetgen, dahi de kütüriyeler [yükselir] diyler. Taşkent bağlarında da yaz yağmurlu bolub soñ [en son] çaçılğanlıktan [ekildiğinden beri], mamık naçar [çok].

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 3. Gulca'dan Menadi Efendi yazadır: “Gulca şehri Türkistan-ı Çînî'niñ kabkası [önü] orında [yerinde] sevdehane [ticaret] yeri bolsa da, Müselmanlar nâdanlık ve gayretsizlikleri sebepli şehirden tiyüşliçe [yeterince] faidelene almay idiler, lakin son zamanlarda akrınlab alga [yavaş yavaş ileri] ayak basa başlâdılar: Mekteb medrese saluv [yaptırma], kara künge akçe hazırlav için cemaat sandığı açuv kibi işlerge tutundılar. Songı künlerde birniçe [bazı] açık közlü sevdegirler bir sevde şirketi açtılar. Bunu teşkil kıluvçılar Musa Efendi Kıldırof ve Mustafa Hüsameddin'dir. Bundan evvel Yarkend'de Damla Abdurrahman Hazret tarafından sevde şirketi yasalğan [kurulmuş] idi. Bu vâkıalar Almata, Kapal, Karakol, Tokmak Müselmanlarına da ibret bolsun!”

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 4. Taşkend şehrinden Azize Hanım yazadır: “Muallime [silinmiş] Hanım idaresinde olan kızlar mektebinde imtihan oldu. İtikad, İlmihal, Yazuv ve Okuv hem Kur`an-ı Şerif'ni tecvidge tatbik hakkında 20 kadar kızlar küb cemaat huzurunda güzel imtihan virdiler. Bu kızlar özleriniñ kol [el] işlerini de kösterdiler. Hazır olgan hanımlar şakirdleriniñ özlerine münasib hediyeler virüb muallimege ruhsat okub taraldılar [dağıldılar].”

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 181 (9 İyun 1907), s. 3. Taşkent taraflarında bu yıl ikünler [ekinler] gayet güzel yetiştı, eger de Allahu Teâlâ afetlerden saklasa küb bir bereketli olaçaktır. Arpanı urarga [ekmeye] başladılar. Buğday de oturadır.

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 181 (9 İyun 1907), s. 3. Taşkend'den yazalır: Pod Palkavnik İskendiyarof üyeziniñ [bölgesinin] Taşkent üyezinde olgan 400 disatine [dekar] yerini, Küçis Malkin hem mezkûr üyezde olgan 212 disatine yerini, Keminski Biraderleri de miñ disatine yerlerini, Geniral Mayorcur'a bik [silinmiş] miñ disatineden artık yerlerini Rus muhacirleri avturtur [dağıtmak] için satalır.

Semerkandî, “**Semerkand Şehrinde İmtihan**”, *Vakit*, sy. 183 (16 İyun 1907), s. 4.

Semer kand şehrinde olan usûl-i cedide mektebinde ütmüş [geçmiş] May' nın [Mayısın] 24, 25, 26' nçı künlerinde usûl-i cedide mektebiniñ ibtidâi ve rüşdî sınıflarında imtihan olub muallimleri olan Molla Abdulkadir Efendi' niñ ihtimamı ile okumuş şakirdler güzel imtihan virirge muvafık oldılar.

İmtihandan mukaddem olan davet kağıdlarına köre, Semerkand' da mevcut olan tüccarlar ve anlarla beraber İran tebaaları hem hâzır olub imtihan sonunda şakirdler faidesine 50 som hediye virdiler ve esrilenüb [gururlanıp] gayet teşekkür ittiler.

Semer kand ahalisinden bazıları mekteb ve imtihan manasın bilüb hazır olmuşlar ise de bazıları “Bu ne şey imiş, bakalım!” diye hâzır olmuşlar idi. Din ve millet revacı borçları olduğu halde müftü ve kadılarınñ ahval-i zamandan haberdar, tatbik-i mesailge muktedir müdekkiklerinde başkaları hâzır olmâdılar. Tüccarnñ umdeleri anlara tâbi olub anlar hem teşrif itmediler. “Böyle mekteb peygamberimiz zamanında yok idi” diye bahane idübdürler. Bizim milletniñ közü ne vakit açılır acaba! Müftülerimizden biri hatta davetnameni parçalab bırakmışdır! Bu davetnamede ne kabahat var idi? Müftü mektebni bidat diye hüküm ilemiş ise, başka bidatleri köremir mi?

Peygamberimiz Avrupa metâından kiyüm kıymış idi mi? Anın zamanında kelim-ı şerif cem` olunmuş idi mi? Bu künde olan fıkıh kitapları ve başkalar olub anlarını kullandı mı? Mescid ve medreseler bu künki kibi müzeyyen ve matla` idi mi? Uşbu bidatler bidat oldukları halde din-i mübinimizniñ bekasına bais, revac-ı millet için müfid olduğunu müftü inkâr ider ise birer hacet köstere bilür mü?

Neticesini müşahede itmeden bidatlık ile hüküm iderek başkalarının behresiz kılmalarına ve ifsâd-ı âleme sebep olduğu için cevap virse gerek.

Şialar ile Sünniler arası da uşbu kibi zahirperest ulema sebebinden bozulmuş ve arada olan bir adavettir [husumet] cay-gir [yerleşmiş] olmuş. Bu künde közleri açılmış âdemleriñ arada olan adâvetleri bırakub bütün ehl-i İslam bir can ve bir ten olmak lüzumunu anladıklarından mektebimize de teşrif virseler de kendi alimlerimiz aksi harekette bulunurlar. İmdi avamlarımızı karındaşlık ittifak ve ittihadı hangi lisan ile davet idiline bilür?

Eger de müftü âlim ve salih âdem ola idi, kelür, müşahede eyler, bid`at ne yeredir körür ve bunun niçün kullandığını istifsar eyler; eger de bundan soñ bid`at -ı hasene

değil idigi meydana çıksa ıslah eylemek hakkında gayret eyler idi. Âlim, nâsih ve müftüleriniñ borçları işte budur.

“**Muhbir**”, *Vakit*, sy. 183 (16 İyun 1907), s. 5. Hokand şehrinden Halilürrahman Efendi yazadır: “Şehrimiz sevde ve ticaretiniñ iñ merkezi olan bir yer olub Tatar ve Türkler bik [pek] küb [çok] oldur. Fakat kıraathâne olunmadığı sebepli yaşlar [gençler] özleriniñ [kendilerinin] boş vakitlerini faidesiz revişde telef ve mallarını israf eyliyer. Eğer de bir kıraathâne olub Rusya’da çıkmakta olan Türkîçe gazeteler cümlesi alınsa ve faideli yeni işler de kütürülse [çoğaltılsa] yaşlarınıñ başka şeylerden münasip uşbunun ile yuvanıp turıylarına [meşgul olmalarına] yardımını olur idi.”

“**Muhbir**”, *Vakit*, sy. 185 (21 İyun 1907), s. 3. Hokand’dan yazalır: “Geçen yıl Medine’den kelmiş bir Arap öz özünü seyid kösterüb Müselmanlardan tokuz miñ som akçe cıyub [toplayıp] kitgen idi, şimdi bu yıl Medine’den dahi iki seyid kildi [geldi]. Fergana şehirlerinde bu ademlerge küb hürmet iteler ve lazım mikdar sadaka virüb fatihalarını alalar. Kilesi [gelecek] yıl şayed durtav [tekrar] kilseler gerek. Rusya içerüsünde olgan Müselmanlar aç olarga başlab oğul kızlarını satdıkları vakit könülleri yumşamagan [yumuşamayan] ve cehalet denizine gark olub irtege öbürüsü künge münkarız [kesilmiş] olurga hazırlagan ehl-i İslam’ga iltifat itmegen Sartlarınıñ böyle revişde seyyahlarga yumuşavları [yumuşamaları] ve baylıklarını [zenginliklerini] telef itüvleri her kimni hayranga kaldıradır [herkesi şaşırtmaktadır].

“**Türkistan ve Üçüncü Duma**”, *Vakit*, sy. 193 (10 İyul 1907), s. 1-2.

Bütün Türkistan ve Sahra [bozkır] vilayetleri Estipnoy Oblastları saylav hukukundan [seçme hakkından] mahrum idildi. Duma’da yani bütün Rusya halkı için nizam tüzülecek [dizilecek] millet meclisine bu vilayet halkları özlerinden vekil yiberüb [gönderip] katnaşa almiyer [katılamıyorlar], öz hacetlerini öz vekilleri vasıtasıyla bildire almiyer [bildiremiyorlar]. Hükümetiniñ didigine köre: Bunlar Duma’ga katnaşurluk ve halk vekilleri arasına kirüb fikir hem tavış [ses, fikir] birlik derecege yetmemişlerdir. Bu hal ziyadesiyle şâyan-ı tesadüftür. Türkistan halklarınıñ kübünden tügil özleriniñ hükümetleri, ehemmiyetli ticaretleri, vaktiyle ilim, marifet ve medeniyet-i şarkîyeleri olub hâzırında bunlarınıñ Afrika Vahşileri, Samoyedler [Sibirya’da yaşayan bir halk] derecesinde nâdan ve medeniyetsiz olmadıkları her kimge [herkese] malum idiginden bunlar hakkında: “Rusya Dumasına katnaşurluk [katılacak] derecege yetmegenler” dimege akılmız irişmiydir. Dürüst [doğru], bunlar Polaklar [Polonyalılar],

Finler, Kafkaz Ermenileri ve Gruzınler [Gürçüler] derecesinde maarifli ve medeniyetli değillerdir. Bunların gimnazyalari, siyasi âlimleri, matbuat ve edebiyatları ve bâhusus efkâr-ı umumiyeleri yokdur; bunların uleması gine Sarf, Nahv, Mantık, İlm-i Kelâmdan başka nerse ile şugül itmiyeler; sevdegirler [tüccarlar] yengide [yenilik açısından] bahs ve idrakleri kiyim salum [giyim-kuşam], saç sakaldan küb ütmiydir [ileri gitmiyor]; şakirdleri ve yaşları [gençleri] da Marks talimatlarından ve başka birçok şeylerden haberdar değillerdir. Fakat ne yapmalı? Bir millet pek tizgine [çabucak] medeniyetge kirüb yite almıydir, bunlar Rusya'nın merkezine uzak kaldıklarından hem Rusya kol astına [eli altına] kirüvlerine de küb olmadığından Rusya'nın medeniyetinden layık derecede faydalana almamışlar idi. Fakat bu kadar çit [uzak] de olan vilayetlernin ihtiyaçları ihtimaline bakarak kübdür. Bunların din, ahlak, maarif, âdet ve maişetleri Rusya hükümetine ve Rus halkına meçhul olduğundan, ihtiyaç ve matlablarının da Duma'da nizam tüzügen vakitte anlaşılman kaluvı pek ihtimaldir.

Bizniñçe [bizim fikrimizce] bunlardan Duma'da vekil bulunmak bunların özleri ahalisine vatandaş közüyle bakub hukuk, müsavat birirge ihtiyaç iderler. Lakin Türkistan ahalisi özleri de közlerini açsalar, zamanga muvafık surette ulûm, fenge yabışarak medeniyet ve terakkî yoluna kirseler, Polaklar [Polonyalılar], Finler ve başka medeniyetli halkların hallerinden ibaret alsalar, öz sözlerini söylerlik ve hukuklarının müdafaa iderlik kişiler yetiştüröv ictihadına [çabasına] kirüşürge tiyüştür [yeterlidir]. Bir takım riya ve teklifler, birbirisini maktav [övmek] ve hayır dualar ile gine hazırki zamanda ve bâhusus türlü halklar arasında millet meclislerinde hidmet itöv mümkün olmadığıni yahşıyarak [daha iyi] anlarga ve kübrek kişige anlaturga gerek. Türkistan halkı zeki ve kabiliyetli ve çalışkan olduğundan bunlar arasında togru olarak bir temeddün yolu açılma şayet tiz terakkî iderler. Rusya'nın içerü gubernalarından Duma'ga kirüvü ihtimal bolgan birniçe [bazı] Müselmanın da en birinçi vazifeleri: Uşbu Türkistan ve isteb [step] vilayetlerindeki Müselmanların hukuklarını mümkün kadar müdafaa itmekdir.

“Çit İslamlar Maişetinden”, *Vakit*, sy. 194 (12 İyul 1907), s. 2. Uşbu künlerde Hokand sevdegirlerinden [tüccarlarından] Hacı Şerif Efendi, Hicaz timiryolu için yüz lira ihsan itmişdir. Uşbu vakitler başka yerlerde olan Müselmanlar tarafından hem küb ianetler alınmışdır.

Teessüf, “**Dâhili Haberler**”, *Vakit* sy. 194 (12 İyul 1907), s. 3. Taşkent’te Sart şivesinde Astramov [Ostromov] tarafından çıkarılmakta olan *Türkistan Vilayeti*niñ *Geziti* isimli hükümet gazetesi pek uzun makaleler yazub bir cenaze üstünde iki Sart mollasının **نزااعلاشووندىن** bahs itedir. Hükümet gazetesi bunday kişi yasavdan bahs iterge kerek idi.

“**Kırgız [Kazak] Yerleri ve Türkistan**”, *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 1.

Estib [bozkır] oblastlarına hem Türkistan’ga Rus muhacirlerini köçürüv hakkında *Novaya Vremya* (nomir [silinmiş])’da yazadır:

“Bu soñ vakitlerde bazı payitaht gazeteleri ve hususen vilayet gazeteleri Kırgız [Kazak] yerlerine Rus muhacirleri köçürüvge karşı hücum idüb, gezmek Kırgızlarınıñ yahşı yerlerini alub özlerini helak iteler, anlarga yalnız kum ile taşgına kaldıralır, bütün bir milletni inkırazga mahkûm iteler diye kaçkıralar [haykııyorlar]. İkinci Duma’da Müselman diputatlarından [vekillerinden] Karatayef, Kırgız-Kazak milleti isminden [adına] söylegen bir nutkunda da şul hazırğa kadar küb mertebe söylengen nerselerini tekrar itti.

Ve didi: “Hükümet yer meselesini Kırgız-Kazak yerlerine Rus muhacirleri köçürüv yerlen hal itmekçi bula, Yerler Nezareti hem Kırgız yerlerine Rus muhacirleri tutrub [oturtup] Kırgızlarınıñ özlerini özleriniñ orınlaşkan [yerleşilmiş] yerlerinden kovadır” didi.

Karatayefki’niñ bu sözlerini işitkeç kişi:

“Güya Kırgız sahralarına Batı Han askeri kibi bir ordu hücum iderek, şundagi yerli halklarını kırub sübrüb [süpürüp] bitrüb [bitirip] bara iken diye zan ider. Hâlbuki bu yerlerge Rus muhacirleri köçürülüvünü tarih tiliydir; tarih koşkan [tarihin sevk ettiği] nerseni [şeyi] toktaturgana [durdurmaya] Rivalvitsiyonirlerniñ [revolüsyonerlerin] ve ne de bizniñ soğuşda [savaşta] horlukga tüşüvmüznü körüv sebebli yüreklingen İnoradistler [gayr-ı Ruslar] kolundan kilür, bunlar muhacir, köçürüvge karşı ne kadar kaçkırsalar [karşı çıksalar] da bunlarga karab [bakıp] bu iş toktatılmıy, bunu maişetniñ özü tiliy, bunu Rus halkınıñ menfaati tiliydir, bu köçebe halklar oturgan yerler hükümet mülküdür, bu halklarga tik faidelenüb tururga gine birilmegen, artık yerlerge hükümetniñ Rus muhacirleri köçürüvü bik haklı ve bik tiyüşlü bir işdir”.

Karatayef: “Yerli halkların menfaatleri köz atılganda anlar üstüne kişi köçüröv âdillik tügildir” diy. Fakat âdillikten Karatayef’niñ maksudı nedir? Anlarca âdillik şul bolsa gerek ki: Rus halkı Mañgay mirini töğüb akçe tabarga [bulmuş], Kırgız sahralarını işge kirtirge, anda yollar yasarga, fakat andagi boş yerlerni özleri çitden [dışarıdan] karab [bakıp] seyr idüb gine tururga tiyüşdür [yeterlidir], özünüñ akranlarını imar için hükümetniñ ne kadar zor rashodlar [ruhsatlar] tutuvu pek kübden malumdur. Bundan soñ *Novaya Vremya* Kırgız yerleriniñ mikdarı hakkında böyle yazadır:

“Ural, Turgay, Akmolla, Simipolat oblastlarında 168 milyon disatine yer ve şul yer avıstında [altında] 3 milyon halk bar; uşbu kadar zor [çok] yerden Rus muhacirlerine berilki [verilen] 4 milyon disatine yer birildi; Kırgızların her bir yurt başına orta hesap ile 234 disatine yer tüşedir; bazı orınlarda yurt başına 555 disatinege kadar yetedir; bu hesaplar bik yahşı körsetedir ki Kırgızları yersiz kaldıralar digen sözlerniñ ne kadar manasız idiklerini. Yedisu boyunda zapas kaldırılmış gayet küb yerden başka bu dört oblastta yerli halknıñ özünden tamamıyla artık 21 milyon disatine yer var. Rashodite ağırsınmayıça [alınamayınca] uşbu yerlerge tizlik ile Rus muhacirlerini köçürürge tiyüşdür. Tabii Kırgızlar medeniyetge kirgen sayın [girdikçe] anların yerleri arta baraçak ve şul yerlerge kitdikçe Rus muhacirleriniñ köçüvlerini kuvvetli barırğa lazım olaçakdır.”

Vakit: Hükümet ve hükümet taraftarı olan matbuat hem bürokratya mene [işte] uşbu fikirde. Buna karşı itecek sözleri bolsa Kırgızlar ve Türkistanlılar özleri eytürge tiyüş.

Yer artık [fazla] bolgan takdirde bile köçürülecek ademlerniñ Rus boluvu şart körsetüb turadır. Muhacir niçün Rus bolsun? Niçün “Yerge muhtaç Rusya halkı” tügil?

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 4. Fergana, Mergilan hem Andican etrafında May [Mayıs] ve İyun [Haziran] ayları mamık [pamuk] için yahşı olmasa da İyul [Temmuz] içinde havalar kilüşse mamıkta bereket ümid edilmektedir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 4. Taşkend Gorodski [Şehir] Duma’sında Müselmanların karyelerini [köylerini] yurtlarında soyuv meselesi karalub [bakılıp] şuña ruhsatge [izne] karar virilmiş iken, Geniral Gubirnatör [vali]: “Bu iş hıfz-ı sıhhatge muhalif” deyib Duma’nıñ kararını tasdik itmegen. Duma ikinci bir meclisinde Geniral Gubirnatör’den tekrar taleb iterge ve alayda bolmasa bu togruda sinatke [senatoya] müracaat iterge karar birgen.

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 5. Fergana vilayetinden Molla Hüseyin Efendi yazadır: “Keçen yıl Rusya içerüsünde olan İslam gazeteleri *hicab* hakkında bahs itmişler idi. Hâlbuki Kazan ve Ural hem İdil boylarından bizim tarafımızga kelmiş Müslimelerde hicab bütünley yok hükmündedir. Biz ise böyle revişde [yolda, usülde] olan halklar arasında çıkmış gazeteleriniñ hicab lazım değil diye bahs idüvlerinde mânâ tabmadık. Müselman yerlerden bir kadar tartulurlar [sayılırlar] ise de Müslimeleriniñ Ruslardan asla kaçuvları yokdur. Bunda ise Şeriat cihetinçe Müselman ile Rus arasında hükm farklı mıdır acaba! İşittiğimize köre hicab lazım diye dava iden kimseleriniñ hatun ve kızları da Ruslardan ve hidmetçilerden, küçelerden [sokaklardan], umumen yurt [ev] içinde olan hâdimlerden [hizmetçilerden] kaçmazlar imiş.”

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 196 (17 İyul 1907), s. 2. Taşkend timiryolu Çalka istansesi [durağında] ile Irgız şehri arasında 1’nci İyul’dan itibaren **pragonny** [silinmiş] yolu [işleyen yeni bir yol] açılğan. Bunlarnıñ arası 132 çakrım olub her çakrumga at başına 3 tiyindir.

Ahmedcan Bektimirof, “**Taşkend**”, *Vakit*, sy. 197 (19 İyul 1907), s. 2.

Taşkend şehri Orta Azya (Türkistan)ınıñ iñ güzel ve muteber şehridir. Yeri bağçelik, içü yahşı, suyu bol, havası güzel olduğundan türlü meyveler hâsıl olub bağları çok bereketlidir. Ahalisiniñ kübüsü Sartlar olsa da, Kırım Kafkaz yeri kibi bu künde bunda da Rus, Armen ve Rusça til bilmediklerinden bik cebirlenmişler [zorlanmışlardır]. Dahi de malga kızıgub [ilgi gösterip] yahşı yahşı orınlarını bağçelerini Ruslarga, Armenlerge satub bitirgenler. Biş altı sene mukaddem biş yüz somga satılğan yerler hâzırında bişer miñ somgadan birilmiy. Sartlar akçege kızıgub yurt yerlerin satub, kendileri ayına 7-8 somga keçün [geçinen] uram [sokak] karavılçısı [bekçisi], kündüzün kanaldan iki mertebe su sibüv [sepme: taşıma anlamında] hidmetin itmekdelerdir.

Rusya’dan kelen Müselmanlarga [Kazan Tatarlarına] bunda yer alurga hükümet tarafından memnu’dır. Ne kadar cebirlik [zalimlik]! Ciyun [toplayın] Hahollarını [Ukraynalıları]! Tutrıganı halde [tuttuklarının aksine] Rusya Müselmanlarıñ hukukdan mahrum iteler bu da mı adalet!

Evvelde Türkistan vilayetini ilm ve marifet orınıdır [yeridir] zan kıla idim. Çünkü bunda evvelde küb âlimler çıgub, küb bahalı eserleri kalmış idi. Lakin miñ kere teessüf

ki Sart karındaşlarımız bütünley cehaletde iken [imiş]! Bu künde ilim ve marifetniñ eseri de kalmagan. Hatta ehl-i ilimniñ kadiri [değeri] de yok, şul cehaletniñ neticesi olarak, mal ellerinden kitüb ecnebilerge köçken! İñ güzel küçelerde [sokaklarda] Rus, Armen, Yahudiler magazinler [dükkânlar] açkanlar. İñ yahşı yerlerni, bağ, bağçelerni Ruslar alganlar. Bu bayguşlarnıñ hiç nerseden haberleri yok. İrteden kiçke [sabahtan akşama] kadar bir ayak çay yanında çelm tartub derviş digen akçe ciyuvçı [toplayıcı], cırlab [şarkı söyleyip] oturucular katında ömürlerin uzdıralar [geçiyorlar]. Destar (çalma) çapan ile pivahanelerde [birahanelerde] ciyulşub [toplanıp] cırlab cırlab mest bolub, dört biş Sart faytonga oturub yürümeğ âdetleridir. Okuv, okutuv nedir? Kitab gazete nedir? Hiç haberleri yok. Tizden biçareler gayr [başka] milletler arasında yogalsun [yok olup] müflis olub kalacaklardır. Hususen Armenler bik küb kilüb her türlü sevdeni kollarına alganlar. Aferin medeniyetli, marifetli kavimge?

Bu Sartlar, ittifak ittihad, millet sözlerin hiç bilmiyeler. Bunlar hakkında ikinci vakit dahi tafsil ile yasarga vaad idüb şimdilik sevdeler hakkında bir iki söz yazıym [yazayım].

Taşkend timiryolu açıldığından birli [beri] bu [silinmiş] için sevde merkezi diyorluk. Çünkü bundan timiryolu ile Rusya'nıñ her tarafına hatta Sibirya'ga yiberüğe [göndermek] mümkün. Hem bunda miveniñ [meyvenin] türlü, mesela alma, vinograd [üzüm], gruşa (armud), seliva [erik], ürük, şeftalü (pirsik), aluça [erik], gir ve gir yemişler. Lakin çevin yol ile yiberüvde birniçe [bazı] türlü oñgaysızlıklar [sorunlar] bar. Cümleden biri [mesela] salurga [ekmeye] yetecek savıt [kap-kacak] kibi nerseler yok, olsa da pek kımmet [pahalı]. Yürtür [götürmek] için (ispisyalni) arabalar yok, andan soñ timir yolunda nerseni karzinke [sepet] ile almiyeler, yişçikke salurga kerek,

سۇپرى

frukte [meyve] ise pek niçke tabiatlı nerse, yişçikke pek pahtalab salurga kerek. Bunı saluvçı, işlevci kişiler yok. Dâhilde timiryolunun bir de tertibi yok

pasajirski iskorst [yolcu treni] ile fakat iki fruktavay ve اغرن virile, bu da hiç yeterlik değil. Her kayusun tizrek yiberesi kiledir [her çeşidinin çabucak götürülmesi gerekmektedir]. Küb [silinmiş] çığadır. Çüyin yolundagi hizmetkarlar yerli halknı talarga öğrenüb bitken, dimek ki bahşış virirge kerek. Andan soñ bir dublikat [çift] için tamam bir küñüñ ütketirge [geçirmeye] tiyüş [gerek], çünkü biş altı birge barmiyçe [varmayınca] iş bitmiy. Bu sene Rusya'dan kilüvçü müşteriler küb, lakin bu sene meyve anca küb değil. Vinogradga [üzüme] âfet irişken. Vinogradnıñ bahası [ücreti] kıymet

[pahalı], kışlık alma [elma], groş [armut] kibiler de kıymet. Zor hocalar [büyük tüccarlar] kilüvlerine peşiman. Kübüsü kaytub kiteler [geri dönüyorlar]. Bu sene bunda pek oñgaysız [sorunsuz], belki bir iki seneden soñ tertibke salunur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 197 (19 İyul 1907), s. 3. Uşbu Küzde [Güzde] Taşkend şehrinde açılacak Ticaret (Satuv) Mektebi’nde ırler ile birlikde kızlar hem ders okuyacaklardır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 197 (19 İyul 1907), s. 3. Taşkend şehrine yemiş alur için kelmiş Armenler yemişlerini ağaçlarında halinde satuv alub akçe virirge başlamışlardır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 199 (24 İyul 1907), s. 3. Türkistan’da Karakalpak volostında şul künlerde 4,364 disatine mamıknı buz sokgan. Birazı tüzelürlük bulsa da kalgannı bozub turıy, kavun kibi nerseler ile yeniden saça başlaganlar.

“**Çit İslamlar [Dışarıdaki Müslümanlar] Maişetinden**”, *Vakit*, sy. 200 (26 İyul 1907), s. 2. Buhara memleketine bir kadar Rus memurları koymak şartıyla Rusya imparatoru tarafından istiklal virileceğini Mısır cerideleri *Tan* gazetesinden köçürüb yazdılar. (Bu haber gayet ehemmiyetlidir.)

Alimcan bin İbrahim, “**Rusya’daki İslam Talebesine**”, *Vakit*, sy. 200 (26 İyul 1907), s. 2.

Buhara’da yüzler ile mekteb ve medreseler, miñler ile muallim ve müderrisler, milyonlar ile vakıflar olub da ders okuvlarında asla tertib olmadığından, din ve dünya için faideli fenler talim idilmediğinden, otuz yıllar medrese talebe ismini küterüb yürümüş biçareler hiç şeyden habersiz nâdan olub kalmaktadırlar.

Bu fenalık ve su-i istimalini bu kün Buhara’da olan müderris ve müftüleriniñ âlimlerinden olan Müftü Razık, Müftü İkrım, Müftü Dost Muhammed, Müderris Muhammed Avaz cenabları itiraf itmekdelerdir. Bunlar her ne kadar ıslah sadedinde iseler de bizim Rusya’da olan mutaassıblarınıñ her işge burun sokub mani oldukları kibi, bu tarafda olan mutaassıblar da şunlarınıñ nüshaları olarak kadar ahali zarar idüb turalar.

Okumak sadedinde ve istidadlı olan şakirdlerini, Buhara’da turub Rusya’ga kayıtmış mollalar, halklarını izlal idüb Buhara’ga yibermekdeler [göndermekdeler] ve anlarınıñ iñ kıymetli ömürlerini zayı itdirmekdelerdir. Bunlar “He! Buhara birincey hest mi?” diyerek Buhara’nı medh itmekle İstanbul, Mısır taraflarını zemm eylerler. Hâlbuki ilm-i

diniye ve Arabiyeniñ asıl menbaı Mısır ve Beyrut olub, ilm-i Riyaziye için de İstanbul, Berlin, London kibi yerler idikinde şübhe yokdur.

Halkımız nâdan oldukları sebebli şul cahil hazretlerimizniñ sözlerini peygamber sözü mertebesinde itikad kılub şunlarnıñ sözlerini emsal itmekle ferzendelerini [çocuklarını] Buhara'ga yiberüb ömürlerini gine değil belki bütün âdemçiliklerini telef itdireler.

İman ve İslam yigirmi dört arşınlı çalma ile yerge süyrelüb [serilip] yürgen çapan [cüppe] kiymekden ibaret değildir. Ben özüm uşbu Buhara'da biş yıl istikamet kılub ömür meniñ ekseri zayı ötdüğüne [geçtiğine] teessüf ile karındaşlarım olan talebeye uşbu tavsiyeni yazarga oldum. Eger de takdir yazmış olduğu sebebli birer karındaş Buhara'ga barmak ile mâhkum olsa âña hususi vasiyetimizdir ki: Kamereddin, Zeynübeşer kibi Nogay müderrislerine yakın yürümekden ihtiyat eylesünler. Elhazer ki elhazer!...

Âri! Buhara maden-i ilm olmuş, fakat bu kün değil belki bundan iki yüz yıl mukaddem (biş yüz yıl mukaddem olmuş diseñiz tamam togru olur idi). Ama bu künden maden-i cehl ve fesaddir. Buña şahid ise yukarıda isimlerini zikr ittiğimiz muteber müftüler müderrislerdir.

Buhara niçük maden-i ilm olabiliyor ki resmen okula turgan [okutulan] dersleri uşbundan ibaretdir: İlm *Sarf-ı Arabî* iki yıl; *Kafiye* bir yıl; *Şerh-i Molla* her yıl bir cümle gine okulmak üzere biş yıl. Şemsîyede ilm tarifi bir yıl. Her yıl bir gine cümle olmak üzere *Akaid-i Neseîye* dört yıl. *Tehzibü'l-Mantık* iki yıl olub evvelgi yılda hamd tarifi ve ikinci yılda ilm tarifi. Soñra iki yıl hikmet, evvelgi yılda “el-hikmet'ün-istikamet'ün-nefs” digen cümle ve ikinci yılda el-vücüd bedihi yahş. Bundan soñ iki yıl *Molla Celal*.

Birinçi yıla yaman وَقْنَا, ikincisinde سَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي bundan soñ hatm olur.

İşte on tokuz senelik ders bundan ibaretdir. Kanı bununla şakird la-ekall birer fenden olsa da haberdar olaçak mıdır? Yok ve yüz mertebe yok! Kendimiz için iñ lazım olan dini derslerimizden Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kıraat. Ulum-ı Arabiye'den Mean, Beyan, Bedi'i okuldu mu? Yok, hiç okulmadı! Âri, bu ehemmiyetli olan dini dersler ile iştilal idüvçü de üç yüz müderris içinde yalnız Damla Âvaz El-Cündî cenabları olunur. Lakin Rusya'dan varmış şakirdler bu zatdan ders okumak yerinde, işte dersler! Yukarıda saydığımız derslerini özleriniñ tertibleri üzerinde okub yüriyer.

Bizim Rusya’da halknıñ yol başçısı [rehberi] olub yürümüş zatlarmız Buhara’ga kilüb de uşbu revişde ders okub yürümüş olan zatlardır. Kalanları da uşbunlardan *Bidan, Şerh-i Abdullah, Avâmil, Şerh-i Molla, İsagoçi, Şemsîye, Akaid, Süllem Tehzib, Molla Câmi, Tevzih* kitabından bir iki mukaddime okumuş olan şunlarnıñ şakirdleridir: Âlimleri ve yol başçıları uşbu revişde terbiye almış halklarnıñ mertebeleri ne derecede olurga tiyüş? Bunuñ cevabını ise okuvçularımız özleri virirler.

185’nci nomir *Vakit*’de malum Şeyhülislam Efendi tarafından sorulmuş suallerniñ dörtüsüne [dördüne] de cevap uşbu yukarıdaki tahrirmizden müstefid bulsa gerek.

Eger de togru söylemek lazım kilse: “Mesul olan zatlar nâdan mollalar ile anlarnı

mahallelerge imam idüb koydurmuş kayın ataları ve başka غويش ve akrabalarından olgan baylardır” diyerge tiyüşlü [gerek] olur. Bizim atalarımızı terbiye idüvçüler şuşu mollalar olub, özmüznü terbiye idüvçülerde şunlarnıñ şakirdleri olmuştur.

Bu mollalar ve şakirdleri zamanıñ ne kibi nâzik idigini ve milletler arasında Rus- Yapon muharebesinden dahi ziyade ehemmiyetli olan maişet muharebesi ve hayat nizâsı var idigini ve bir dakika fevt itmeksizin buna hazırlanmak lazım olduğunu fikir itmey ya ki fikir iterge zihinleri yetmey tün kün [gece-gündüz] kara noktadan bahs idüb, “Usûl-i cedide ile okutuv dürüst tügil, İttifak-ı Müslimin kerekmiy, anıñ izafesi yaramiy” diye, hatta bazıları Kelamullahnı kollarına tutub halkga vaaz virecek yerde mezkûr safsatalarını söylemekdeler ve bazıları da şakirdlerine: “Ya beyn ya tefsir ve hadis” diyüb özünüñ ise tefsir ve hadiske karşı tarafda olduğunu hiç kimden hayâ itmey söylemekdedir.

Bir takım fikirsizleri de uşbu harama telkini, hatta matbuat ile neşir itmekden de zira bu ümitniñ inkırazına olan [silinmiş] neler idigini uşbu matbuat disege kösterüb ve isbat idüb tursa gerek.

« اتخذ الناس رؤساء جلاء وافتوا بغير علم فضلوا واضلوا »

Vakit — Çok şükürler olsun ki Buhara’dan da bunday [bu gibi] hakikat tavışları [sesleri] işidilmege başladı. Ay muhterem şakirdler! Milletniñ bütün hayatı ve istikbali sizge bağlıdır. Uyanıñız, uyanıñız! Millet her şeyini sizden küte [bekliyor], milletniñ mücahidleri ve kahramanları siz bolurga tiyüşdür [gerektir].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 200 (26 İyul 1907), s. 3. Buhara-yı Şerif Emiri Cenab-ı Âli 23’ncü İyul’da [Temmuzda] kiç [gece] özine mahsus poyezd [tren] ile Taşkend tarafından kilüb Samara tarafına ötüb [geçip] kitti.

Ahmedcan Biktimirof, “**Muhbirlerimizden: Türkistan**”, *Vakit*, sy. 200 (26 İyul 1907), s. 3.

Taşkend’deki Sartlarnıñ ulûm ve maarifde pek girüde idiklerini keçende bir mektubumda yazmış idim. Vâkıa, maarifetleri yokluğundan hünersiz kalmışlar. Yeri, suyu, havası gayet âlâ olan bu tarafga Rus, Ermeni, Yahudi kibi başka milletler kelüb zor [büyük] magazinler açkanlar, her türlü nerseler ile sevda iteler, Ruslarnıñ, Sartlarnıñ orınların [yerleri] arzan [ucuz] bahaga alub güzel yurtlar [evler] salganlar [inşa ediyorlar], bağ bağçelerini hem alub âlâ meyve ağaçları oturtalar, fenge muvafık revişde tertib ile uzdıralar, yeniñlerini sızganub işliyer. Şunuñ için bunlarnıñ bağlarında ağaçlar üç seneden yemiş bire başlıy. Sartlarnıñ kübüsü çapan çalma ile sırahânelerde [meyhanelerde] içüb isrüb [kendinden geçip], dört beşi bir faytonga oturub uram [sokak] boyunca yerlab [yerle bir] yüriyler, çayhanelerde ciyulşub [toplanıp] çelm (horhor) tartalır, ağızlarına nasbay [uyuşturucu ot] atub yok nerse ile keyiflenüb boşka kün ütkereler [boş yere gün geçirirler]. Bağçelerini de fenge muvafık işliy bilmediklerinden ve uzun çapan [cüppe] yeniñleri ile yalkavlanub işlediklerinden ağaçları hem meyveleri naçardır. Eger Türkistan halkı bir kün fırsat ütkermeyinçe [yetmeyince] birden birge sıkırub turub [birden silkinip] ilim ve maarifetge yabşırmasalar, her bir mahallege, her bir karyege muntazam ibtidaî mektebler açmasalar, bağçuvanluk ilmını öğrenir için balalarını bağçuvan mekteblerine çitlerge köndermeseler, tizrek okugan kişiler yetişdirüb özlerine bağçuvanlık ve ticaret mektebleri açmasalar ve hemişe şuşı “Yâ şeyhim meded!” diye ağız açub vakit keçirseler, katiyen bilsünler ki tiz zamanda bar kibik yerleri, mal ve mülkleri başka milletler koluna kirüb özleri anlarga esir bolacaklar, Kırım ve Kafkazya kibi güzel Türkistan da sahibi olan Müselmanlar kolundan maddi ve manevi surette kideçekdir. Sartlarnıñ efkâr-ı siyasiye ve hukukları togrusunda keleş mektubumda bir kadar malumat vireçegim.

Ahmedcan Biktimirof [Taşkend], “**Türkistan**”, *Vakit*, sy. 201 (28 İyul 1907), s. 2.

Bundan elli altmış seneler mukaddem Türkistanlılarnıñ öz hükümetleri, öz idareleri var idi. Vaktiyle bunlarnıñ ulûm ve maarifge, terakkî itdiklerine kollarında ehemmiyetli

ticaret bulunduğuna tarihler şahiddir. Fakat maateessüf bürokratya fikrinçe uşbu Uluğ Türkistan halkı Duma'ga katnaşurluk [katılacak] derecege kilmemişdir, bunlar hukuklu bolurğa layık körülmemişdir. Rusya'nıñ merkezine iñ yakın olan Paltava, Yaroslav mujikleri [köylüleri] hukuklu bolurğa layık körüldüğü halde, merkezden pek uzak yerde olduğı cihetle özleriniñ ihtiyaçlarını, mazlumiyetlerini hükümetke işitdire almayan [işittiremeyen] ve kübsünçe bir takım çinofniklerniñ [memurların] keyiflerine ve kaprizlerine esir bolub turgan çitdegi [dışarıdaki] Türkistan halkı Devlet Dumasına başkalarından aldarak [daha önde] katnaşdırılurğa [katılmaya] tiyüş [gerek] idi. Bürokratya bunlarınñ ihtiyaçlarını işitürge tilemese de baylıklarından [zenginliklerinden] ve yerlerinden faidelenüvniñ tarikini bik yahşı bilebilir. Türkistan Rus koluna kirgenden birli yañğırdan soñ çıkğan gümbe kibi bu tarafını Rus ve başka milletler basdı. Asıl yerli halknı ayakga basdırub siyasi ve iktisadi cihetden terk idüv cihetine hiç türlü tedbir idilmedi. Belki bilakis Ruslaşdıruv palitikası ile misyonirler fikrinçe iş yürütüb bu biçare Türkistan halkını ilim ve marifetden bizdürürge [bezdirmeye] ve cahil kaldırurğa bürokratya özü sebep oldu. İndi üçüncü Duma'dan Türkistan halkının mahrum idilüvü ziyadesiyle şâyan-ı teessüfdür. İndi hiç olmazsa bunlar için Tatar gazeteleri ve Ruslarınñ terakkîperver gazeteleri yazub kaygurturğa tiyüşdür. Şul kadar küb bir halknıñ medeniyetden, maarifden, hukukdan mahrum olub kaluvlarına ve inkırazga mâhkum idilüvlerine, zan idermege, her kim teessüf ider. Şul kadar var ki: Türkistanlılar özleri de közlerini açarga, ninday [nasıl] zamanda ve kimler arasında yaşadıklarını bilürge, zamanegge muvafık hareket iterge tiyüşdür. Özleriniñ Duma'dan, saylavdan [seçimden], hukukdan ve hukuksuzluktan haberleri olmasa, ilm ve maarifetniñ neden ibaret olduğunu bilmeyince çalma çapan, piva [bira], afyon, betçe [oğlan] bahisleri ile ömür ütkerseler [geçirseler] çitden [dışarıda] kaygurtunun [endişelenmenin] da küb faidesi bulmaz. Bunlar için iñ birinci iş Rusça ve Müselmança mükemmel bilgen âdemler yetişdirirge kerek. Rusya'da çığa turgan Tatar gazetelerini her birisini okurğa kerek, özleriniñ tillerinde matbuat ve edebiyat vücudga kitirirge kerek, mahalle salun mekteb lazım, medreselerniñ her birisini ıslah iterge tiyüş. Üçüncü Duma'da az mı küb mü olacak Müselman diputatları Türkistan halkını hatırlarında tutub bunlar için müsavat, hukuk taleb itmeli idirler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 201 (28 İyul 1907), s. 5. Semerkand müftüsü faziletlü Hoca Mahmud Efendi Behbud cenabları bir refiki ile şehrimizde bir iki kün misafir kalub Pitirburg'a ütüb kitdiler.

Ahmedcan Bektimirof [Taşkend], “**Türkistan**”, *Vakit*, sy. 202 (31 İyul 1907), s. 3.

Türkistan'ga evvelden birilüv [beri] her bir hükümetniñ közü kızığıub kelmişdir. Bir vakitler bunu Grikler [Grekler] almakçı bolub Yunan medeniyeti, Yunan örf ve âdeti kirtirge [getirmeye] tırışub [çalışıp] karaganlar [baktılar]. Bunda Aleksander Makedonski (İskender-i Kebir) kilgen. Grikleriniñ Türkistan'ni zabt iterge tırışuvlarına [çalışmalarına] deliller bu küngi künde müzehanelerdeki anlardan kalmış eserlerdir. Ahirinde Türkistan Müselmanlar koluna keçti. Türkistan'dan ne kadar ulema ve fazıllar yetişdi. Türkistan'niñ bu küngi künde büyük büyük medreseleri evvelgi vakitlerniñ maarif ve medeniyetine, kervansarayları, bazarları, çarşuları ticaretine mücessim şahidlerdir. Türkistan halkındagi zekâ ve istidad bunlarniñ istikballeri için büyük bir sermayedir. Fakat her yerde olduğu kibi bunda da cahil rüesâ-yı ruhaniye milletiniñ üstüne mikrob kibi musallat olarak bunlardagi bütün ruh ve hayatni çürütdi; medreselerni ısholastika [skolastik] bataklıkıga itdi, din-i İslamnı özünüñ sâfiyet ve kudsiyetinden çıgarub inkırazga yol açdı. Kur'an-ı Kerim gayret, metanet, ictihad ile emir ittiği halde yıllarını itüb, burunları ile kibr azalıb yürüvçü cahil rüesâ-yı ruhaniye Müselmanlarnı zillet ve meskenetge, atalet ve sefaletke öğretdi ve âhirinde Türkistan Rus işitdiği alunub necib Türk milleti maddi ve manevi suretde izilürge mahkûm itildi. Fakat ye'sden ve ükünçden [pişmanlıktan] faide yok. İndi niçek [nasıl] bolsa da Türkistanlılar bir saat fırsat üttermeyinçe [geçmeden] ilm ve maarifetke yabışurğa tiyüşdür [sarılmaları gereklidir]. Maarif özü milletni gerekli yerge alub barur.

Ahmedcan Biktimirof, “**Taşkend**”, *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 2.

Bu şehirde bir ay içinde aldığı malumatım hakkında Sart karındaşlarımızniñ cehaletinde idigini yazgan idim. Şimdi bunlarnı insan ideçek zatlar kimlerdir acaba?! İşte bunlarnı insan ideçek zatlar da millet başlıkları muhterem damlalardır (imam). Sartlarda bizniñ halkdagi kibi taassub az veya yokdur da. Her işke tiz tüşnüçen, sözünde itibarga aluvçanlar, ilm ve maarifke de hevesleri var, fakat iş damlalarga bağlı. Hürmetlü zatlar milletleriniñ böyle kızganç [acıklı] hallerini körüb dikkate alsalar nâmları elbette tarih sahifelerinde ta kıyamete kadar yâd idileçek hem millet huzurunda kadar ve hürmetleri artaçek. Halkını aldab [aldatarak] iğfal kılur zamanlar, hayal zamanları ötüb ilim ve maarifke, küç, fevk ile yabışur vakit yetübdür [gelmiştir]. Millet başlıkları [ileri gelenleri] halkga yahşı añlaturga kerek! Mekteb medreselerni tamir ve ıslah kılub muallimler kitürtüb okuturğa tiyüş. Başka milletlerniñ alga kitüvleri, ilim ve maarifet

sayesinde idigi közümüz aldında. Bunlarını körüb bile turub da közlerimizi yumsak Cenab-ı Hüda huzurunda bunlar için kim mesul olaçak? İşte hürmetlü zatlar, damlalar! Fırsat elde iken vakitni ganimet bilüb okurga ve okuturga çaluşınıız! Kendiñizniñ ata sözü kibi hukuklarıñızni himaye kılur zaman degil mi? Yoksa gayri milletler arasına yoğalub [yok olup] başka milletler ayak astında [altında] kalaçaksınıız!

“**Buhara Emiri**”, *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 3.

Buhara Emiri Seyid Abdul-Ahad Töre’niñ Kafkaz’da olan maden sularına devalanur için ötüb kittigi *Vakit*’te yazılmış idi. Taşkend gazeteleriniñ haberlerine köre uşbu seferlerinde 22 İyul’da Taşkend vokzalında [tren istasyonunda] toktab [toplalıp] Geniral Gubirnatör bölmesine [odasına] kirüb körmüşdür. Türkistan vilayetlerini soğuşup Rusya devletine koşuvçularınıñ [bağlayanlardan] iñ meşhurlarından olan Geniral Adyutanet Kaufman ismine Taşkend’de bina olunaçak yadigâr (pamitnik) için üç miñ som hediye virmişdir.

Emir özünüñ seyahati hakkında Farisî tilinde yazmış olan eserinden Geniral Gubirnatör Kansılyasının başlıgına ve Geniral Rihtir isimli kimsege birer nüsha virmişdir. Uşbu kış kününde Pitirburg şehrine olan seyahati hem uşbu eserde yazılmış imiş.

Atası Muzaffer Han’iñ resmini Taşkend müzehanesine hediye eylemiş ve öz resmini hem yibereceğini [göndereceğini] vaade eylemişdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 3. Buhara Emiri Kafkaz’da maden sularına istirahat iter için barmışdır.

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 4. Semerkand’dan yazalı: Bu şehirde turuvçu Nogaylarga [Tatarlara], kızlar okutur için bir muallime kerek. Ayga 25 som jaloniye [maaş] hem kvartira [daire] birileçektir. Eger muallime tabılmasa, muallim bolsa da zarar yok, fakat usûl-i cedideden haberdar bolsun. Kilürge rıza bolgan kişi açık ve mufassıl adris ve okuturluk hali barılıgına birer itabetli kağıd yibersün [iletsin]. Yolga akçe perevod [tercüme] iteçeklerdir.

Cevab yazarga adris: Semerkand, Kafkaz Mirkürü Kantoru, Muhammed Ali Şirinskige.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 206 (11 Avgust 1907), s. 3. Semerkand’da 24 kişiden ibaret İhtılalçiler Cemiyeti tutulub, yanlarından kurallar [silahlar] ve Daloy Samadirjavye [otorite yıkılsın] diye yazılğan kızıl flaglar [bayraklar] tabılğan.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit* sy. 206 (11 Avgust 1907), s. 3. Taşkend’de Aviškof isminde bir prikaşçik kupalnige barub, **سولگی** aslınub özün ötürgen [kendini öldürmüş]. Sebebi, bahtsız hat iken. Aviškof 35 yaşlarında bolub ailesi de bardır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 207 (14 Avgust 1907), s. 3. Taşkend’de **قونقا، زانگ** kassiri [kasiyeri] kaznaçısvaga [hazineye] 1200 som akçe iletkende yolda bir bakçe içinde, iki kişi kilüb çıkub rivalyör [bir tür silah] ile korkutub akçesin alub kaçkanlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 207 (14 Avgust 1907), s. 3. Çimkend (Türkistan’da) taraflarında, Hükûmet, Kırgızların [Kazakların] 25 miñ disatine kadar yerlerin alub, uşbu künlerde bu yerge bir miñ yedi yüz aile Hahol [Ukraynalı] yerleşdiredir.

Ahmedcan Biktimirof, “**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 207 (14 Avgust 1907), s. 3-4.

Taşkend’de ırte ülgüre turgan [erken yetişen] meyveler ülgürüb [yetişip] pişüb yetkenler. Küzgi meyveler de kışlık için bu künlerde yetişüb kileler. Lakin bu sene meyvelerge yakın kelürlük degil, kıymet [pahalı] satarlar. Mesela: Kavun, karpuz yok (arpa) (6-7) som (arpasında karpuz kırk, kavun seksen dane) biremleb [tanesi] yigirmi tiyin [kuruş]. Bundan iki-üç sene mukaddem kendileriniñ aytuvunça [dediklerine göre] üç-dört tiyin [kuruş] bolgan imiş. Kıymet boluvunuñ da sebebi: Meyve ülgüre kile, yarımı [yarısı] Çöyen yolu ile Rusya dâhiline kitüb tura ve yarımı ise şehirde Rusya’dan kelüb turuvçu halk küblüğünden [çokluğundan] bazarda satılub tura. Başka meyveler de şulay yok, kıymet baha ile satıla. Bundan bilinedir. Taşkend kileçekde meyveler için iñ ehemmiyetli sevde [ticaret] merkezi olaçak; binaenaleyh Sart karındaşlarımız dikkate alub, bunday faideli meyvelerni kübeytüb bağçelerine hem de boş yerlerge, icarege alub bolsa da meyve ağaçları oturturğa yalkavlık [tembellik] kılmasalar; balalarını yahşı gine tertib ile okutub, sevde iterlik yigitler yetiştirirge ictihad itseler, maişetleri künden kün alga baraçaktır. Eger de itibarga almay müsalaha kılub evham ve hayâlât ile iskiçe cehaletde kalsalar, sevdeni başka milletler kollarına alub ve anlarga kul bolaçaklar. Bunda meyve üstürür [yetiştirmek] için yer yahşı, suyu da küb, meyvelerde tiz ülgüre, başka yerlerde su kitürüvü meşakkatli bola ağaçlarda tiz yemiş vire almıy. “Bunday meşakkatsiz orında [yerde], güzel ve faideli yerlerde de menfaat körüv kasdında olmasalar vay hallerine!” demekden başka sözüümüz yokdur.

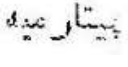
“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 208 (18 Avgust 1907), s. 3. Semerkand’da, şehirden çitdegi [dışarıdaki] daçasında [kır evinde] 7’nci Avgust’ta tünle Semerkand’niñ muteber âdemlerinden İslamkol Orunbayef’ni soyub çıkganlar. Kimler tarafından soyulgan ve küb mü akçesi oğurlanganı [çalındığı] hazırğa kadar malum tügildir. Orunbayef’niñ yanındagi yaş [genç] hatunu oğırlardan [soygunculardan] korkub hoşsuz kalmış ve şul sebebli niçe kişi ve kimler kirgenligin hatırlamıdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 208 (18 Avgust 1907), s. 5. Hükûmet altındagi iki yıl içinde Türkistan idaresi hakkında yeñi palajinniye [durum] tertib kılub, şuña kadar Türkistan’ni hâzırki halinde ve Harbiye Ministır [Bakanlığı] kolunda tutarga karar birgen. Türkistan’dagi hâzırki idarenin pek naçar idigi malumdur.

Molla Betçe Kışak (Buharî), “**Buhara Medreseleri**”, *Vakit*, sy. 210 (23 Avgust 1907), s. 2.

Buhara ehl-i kadim zamanda turuv ilimge yardım itmekni mukaddes bir hidmet bildiklerinden, medrese bina iterge hevesleri olunmuş ve bu kün de hem vardır. Hatta her ahund (ahundluk medreseniñ soñ mertebesidir) bir medrese salub kaldırmakı [silinmiş] almışdır. Şunuñ için her senede bir iki medrese artub turur.

Medrese bina idildiginde herkes yalnız öz kisesinden bina idüb başkasından yardım soramak, başkasın şerik itmek âdeti yokdur.

Buhara emirlerinde körülmegen in belirli ve yahşı havalı, fera feza yerleri medreseleri olub, müdekkik hâkimler [silinmiş] layık ornlarda şul medreselernin hücreleridir.

Emir Timur, özü istila itdigi yerleriniñ âlimlerini, üstad ve âmillerini Buhara ile Semerkand’ga taşımak âdeti olacağından, medreselernin şekil ve fasadları Horasan, Irak mimarları ve ya ki anlarnin şakirdleri tarafından işlenilmiş kasır saraylarnin şekillerindedir.

Bu künde Buhara’da mahalle mescidleri etrafında olan hücrelerden maada ondan yüz alınmış kadar hücrelarni şamil olan medreseler iki yüz mikdarındadır. Bu medreseler ise hep hâdiman-ı millet tarafından bina idilüb, ilim ile şugüllenüvçü ve millet hâdimleri olmak kasdıyla okuvçu şakirdler âsude (rahat ütünç) turub tahsil itsünler için fi sebilullah vakf idilmiştir.

Medreselerniñ müderris, imam ve müezzini hilak ve firaş [yatak], meşkab (su kitirüvçü) kibi hâdimleri için her birine ayırım varidatı olduğu kibi kütübhaneye nazırları der-kâr olduğunda kütübhanesine kitab artdırmak için tayin idilmiş vakıflarda bani ve vakıflar cânibinden hazırlanılmış olur.

Fakirlik sebebli şakirdlerniñ tahsillerine kemçilik kelmesün ve muhabbetleri zayı` olmasun ve Kazan şakirdleriniñ yallanub ülüg taşuv [ölü taşıma] ve mekâreyege barub çay taşuv ve isrüklerniñ kusuflarını [kusmuklarını] tüküv [dökmek] kibi denaetlerge [aşağı derecedeki işlere] mecburiyet olmasun için [diye] şakirdlerniñ maaşlarına kifayet eyler kadar varidatlı vakıflar kıldırılmışlardır. (Allah Teâlâ bunlarniñ ilimlerini kabul itsün ve misallerini kübeytsün [arttırsın]).

İşte ümid ve şadlık!

Fakat bundan soñ beyan idilenecek haller çok fena olub, ne ümid ve ne şadlık yokdur. Bunuñ için ehl-i İslam kiñ [geniş] ve hususi, şakirdler zir [aşağı] ve giryan [ağlayan] olurlar.

Zira vakıflarniñ muradlarına hilaf olarak medreselerniñ hücreleri koldan kola satılıb, mülk idilünür ve varidatı da şul maliklerge olub, talebege ise bir pul [para] olsun virilmez.

Bu meş`um adet rivayetlerge köre, Danyal Bey hükümetini zamanında başlanub bu küнге kadar devam eyler. Varidatniñ küblük ve azlığına köre hücrelerniñ kıymetleri mütefavit olub, hücreniñ hakkı 45.000 dirhemge kadar çıkar ve yıldan yıl varidat kübeymek [artmak] nisbetinde hücrelerniñ hakları küterülür [yükseltilir].

Hücrelernü satub almak vazifesi şakirdde degil belki tacirler, kadı ve medreseler, müftüler, hatun ve kızlarda elhasıl baylıkları [zenginlikleri] olan kimselerdedir. Bir kimse kudreti yettigi miktarında hücre alabilür. Pulu [parası] olub da şunu asanlık ile kübeytmek arzusunda olan fayda-hor [faiz yiyen] kartçıklar [ihtiyarlar], Sart müftü ve medreseler, kadı ve tacirlerden ve tebaşir hücreniñ varidatını aşab yatuvçılar [yiyip duranlar] vardır.

Hücreler özleri vefat olub, varislerine miras iderek kaldırgan küнге ve ya ki ikinci bir kimsege satkanga kadar satub aluvçularniñ mülklerinde hesap idilünür ve açkıcı [anahtar] anıñ kolunda turur. Bir hücre yigirmi biş yıl biklenüb [kilitli] turur ise de,

açtırırğa hiç kimniñ hakkı yokdur. Fakat bazı vakit hoş âmedi (medh, sena ve hidmet) idüvçü molla betçelerge ariyet idüb turuvçular nadir olarak körülür. Bundan başka, ilimsiz ve hünersiz medreseler için hücrelerge malik oldukları sebebinden fakir şakirdler cıyarga [toplamaya] sebep oladır.

Hiç bir kemâleti olmagan bir müderris eger de biş on hücreci olur ise, hücre sanı [sayısı] ile şakirdi olur ve şul cihetden her yıl derecesi arta barub hatta âhirinde bir kün müftülük derecesine irişür.

Hücreleriniñ bazıları sahibleri tarafından biklenüb turduğı kibi bazılarında ziyaretçiler, salâvat-hanlar, müderris ve imamlar ve anlarınıñ yaşlıkda kalmış mahdumları tururlar. Hatun-kızlar öz hücrelerine kilüb kidüb yürüseler de içlerinde turdukları körülmektedir. İmdi bu künlerde togrudan togru olarak Yahudiler ile Ruslar hem medreseleriniñ hücrelerini satub ala başlâdılar.

İşte uşbu teessüflü hal Buhara'nıñ bir iki medresesine mahsus olmay belki cümlesini şâmildir. Fakat bu küngi emir tahtga çıktığı soñ, bina idilmiş medreseleriniñ hücrelerini satuvdan men` itmiş idi. Şuña köre bunlar şul beladan halas olub turalar idi. Şimdi bunların da satıla başladığı körüldü.

Kütübhanelerde olan aziz ve nâdir eserlerden bu künde bir danesi olsun kalmamışdır. Cümlesini Frenkler ve Ruslarga satub bitirmişler, biş on tenge akçe alub: “He! Rusnu aldadık [aldattık]!” diye külüb kalmışlardır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 210 (23 Avgust 1907), s. 3. Taşkend’de Mir Azim Mir Talbif digen kişiniñ yurtuna Hasan Ahmediyef isimli bir Tatar kirüb: “Hazır 500 som akçe birüb; yoksa özünü de, aileni de soyam” diye korkuta başlasa da özün tutub palitsiyaga [polise] birüb yibergenler [gönderdiler].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 210 (23 Avgust 1907), s. 3. Taşkend yanında Taş Töbe kışlağında bir sarayda Molla Sidif digen Sart, iki hatunu, dört balası ve iki konağı ile yoklaganda saray imürlüb [yıkılıp] konak hatunun ötürmüştür [öldürmüştür]. Palitsiya vâkiadan haber algaç [alır almaz] kilüb vuran alarnı alganlar ve astında [altında] kömülüb kalgan sekiz kişini kutkarganlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 210 (23 Avgust 1907), s. 3. Taşkend’de oğırılar [hırsızlar] açkıç yaratıb Sirodski Sud [Mahkeme] yurtuna kirgenlerde 600 som oğurlab çıkganlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 211 (25 Avgust 1907), s. 3. Hokand’da tünle turmadan [hapisten] 2 siyasi ve 6 oğalavnıy mahbuslar ıgub kaçkanlar. Bunların birisi G. Bansef’den 37 miñ oğurlab [çalıp] tutulgan Nizof digen inavnikdir [memurdur].

İmam Alaüddin Mecidef, “**Müslümanlar Öz Ara Soğuşalar**”, *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 2.

Türkistan’da Çimkend şehrinden 12 çakrım yerde Sayram isminde bir Sart avulu bar. Bu avul halkı bir vakitlerde Hahollarga [Ukraynalılara] yer birirge vaade kılğanlar. 1906’ncı yılda Hahollar kilüb yer davalı başlağaç. Sartların öz yerleri azdır. Şul sebebli bunlar körşilerindegi [komşuları olan] Argun Kazaklarının yerlerin körsetüb “Mına, alıñız” digenler. Hahollar da bu yerge ortalaşub ikerge kirişdiler. Kazaklar buña rıza bolmayınça: “Yer kerek bolsa Sartların öz yerlerin alıñız” diye Haholları kovdılar. Hahollar yineden Sartlarga barub yer davalı başlağaç Sayram Sartları: “Avul yerni biz Kazaklardan soğuşub alub sizge biremiz” diye miñlerçe kişi cinalub [toplanıp] 50 yurtluk Kazak kışlağına hücum itdiler ve 20 kadar Kazaknı cerahatlab [yaralayıp] malların talab [çalıp] alub kitdiler. Lakin iş sulh ile bitken idi.

Bu yıl Hahollar yineden Sartlardan yer sorab başlâdılar; Sartlar da evvelgi vaadelerin yerine yetkirir için diye yineden Kazaklarga hücum iterge karar birdiler. Bu iş May ayında idi. Kösekler, timir senekler, çalgı ve baltalar, elhâsıl kolga [ellerine] ne kildi şunuñ ile kurallangan [silahlanan] miñlerçe Sart, 150 Kazakga baylanub kışlakların tamam harab itüb özlerin ötrüb [öldürüp] bitreçek idiler. Lakin bahtga karşı bu halini tireyak Kazakları sizüb iki yüz at kilüb Argun Kazaklarına yardım birüb aralab aldılar ve Sartlarını kirü kiterge mecbur itdiler. Bu soğuşda iki Kazak ile bir Sart ötürüldü. Türkistannıñ siyasi hareketi şundan ibaretdir. Terakkî, okuv, medeniyet, mekteb nerselerinden haberleri yok. Âlimler, ulema yok. Medreseler harabe halinde. İslamiyeti, terakkîniñ kerekligini añlaturlık kişi yok. Bu soğuş iş sudga [mahkemeye] tüşdü. Kazaklar öz yerlerin himaye kılurğa iskiden Çanişof digen bir advâkıat [avukat] yollâdılar. Sudları Avgust’nuñ 9’nda bolub Kazaklar faidesine hüküm kılındı. anişof’nuñ bu mühim hidmetni üstüne alub biçare Kazaklarınıñ hukukların himaye kıluvuna bik teşekkür olunur.

Ahmedcan Biktimirof, “**Türkistan**”, *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 2-3.

İlk zamanlarda Türkistan yerniñ **آرغى** çitinden kibi yırak sanala idi [uzak sanılıyordu]. Taşkend timiryolu Rusya içerüsüne koşulduğı soñ Türkistan yakın oldu. Türkistanlı Müselmanlar bizim karındaşlarımız olduğundan anlarınıñ maişet, örf ve adetlerinden, ticaret ve umumi hallerinden haberdar olmak bizge tiyüş [yeterli] olsa kerek.

Bundan biş yüz yıllar mukaddem Aksak Timur asrında Türkistan vilayeti ilim ve maarif çişmesi olub, şehirleri tüzük [intizamlı], acayib [muhteşem] binalar, bağ ve bağçeler mükemmel idi. Fakat Müselmanların itibarsızlıklarından şöyle Avrupa’da emsali olunmagan binalar harab olmaktadır. Bunların tamirleri için sahibleri tarafından kaldırmış akçe ve vakıfları ne yerededir? Bunu ise ancak Allah bilür.

Taşları ve kirpiçleri bu kün işlenmiş kibi, kıb kızıl yanub turadır. Bu yağın bizikleri [süsleri] henüz selamettir. İdenlerine, tiñizlerine mermer taşları koyulub, işük ve tereze [pencereleri] yañakları fil söyeklerinden [kemiklerinden], tutkaları da altun, kümüş ve kıymetli taşlar ile taşlanmıştır.

Aksak Timur etrafından hesabsız mühendisler, mimarlar, nakkaşlar kitürtüb han sarayları, mescid ve medreseler, Endülüs hükümdarlarından Abdurrahman Üçüncü binalarına ohşatub [benzettiği] işletilmiş idi. Evvel vakitdegi binalarını hâzır tasavvur idüb uşbu küçük makalege yazmak mümkün degildir. Avrupa seyyahları da bu binalarga taaccüb ideler.

Uşbu binalarını fenge muvafık idüb ilim ve maarifet kuralları ile bizim babalarımız işlemişler idi. Lakin ne faide? “Bu künde cahil ruhanilerimiz Avrupa âdeti ve medeniyeti kerekmiy, din bozuladır”, diye Roma papasları kibi dinni felsefeye, ilim, hikmet ve fenge karşı kural [silah] itdiler. Hikmet ile tolmuş Kelam-ı Şerif’ni kendilerine mülk

idüb, emirleri ile âmil itesi yerde **اوشكرمك** ve **توكرمك** ile şugüllenüb, meytlerge [ölülere] okub iki tiyin [kuruş] yigirmi tiyinge satar oldılar.

İşte millet-i İslamiyemizniñ başka milletler karşusunda zelil kaluvlarına sebep uşbu **تبرك** efendileridir.

İmdi bu künde sût emiçi balalarga kadar işini bir kadar añlab ve çaresini körmek lazım iken, bizim millet mikroblarımız heman: “Müselmanlarga ittifak ve ittihad kerekmiy, okurga yaramıy, mekteb ve medreselerimiz ıslah olunmasun! Bizge iskiçe tuturga kerek!” diye kaçkırmakdalardır [haykırmaktalardır].

Semer kand şehri Aksak Timur’nuñ payitahtı olduğundan büyük imaretler vücuda ketürüb şehirni ziynetlemiştir.

Aksak Timur ilk halde köçüb yürüb ve kendisine tâbi olmadığı İslam şehirlerini harab idüb yürüse de Türkistanı zabt ittiginden soñra ailesi ile Semer kand’da turmuşdur ve hatunları ismine binalar salmışdır. İki yüz miñ asker ile Hıtay seferine çıkub Fergana’da Seyhun yılğasında Otrar isimli şehirde 71 yaşında 807’de vefat olmağla Semer kand’ka ketürülüb defn idilmişdir. Kabri şimdi Semer kand’da ziyaretgâhdır.

Bu yerlerde olan iski eserler aç köz mücavirler tarafından Avrupa seyyahlarına yok bar akçeler beraberine ve Rus memurlarına hediye idilener ek virilüb bitmişdir.

İski asırlardan berü kalmış kol [el] yazma kitablardan şimdi eser kalmamışdır.

تورکی kavimlerde, Sartilarda maarifet yokluğundan tarihge iski eserlerge ehemmiyet virilmeydir. Kolumuzda ise mukaddes bir nerse olarak Astrahan şehirinde üsmekte olan meryem köz taşından tüzülmüş tesbih, İran’da üsken ölen Sarim Sacı Kıtay’da üsken [sakinleştirici] çay ile afyon, Hindistan ve Yemen kahvesi, Rum temaküsü تهاكوسی olunur. Bundan başka iski ve kart [yaşlı] Ruslarnıñ cahil taasıbları bütünsü ile bizlere miras olarak kalmışdır. Uşbu sebebden kolumuzda olan aziz eserler, medeniyet sahibi olan Ruslarga satıla ve kübüsü de bazarlarga çıkarlub pudlab [kiloyla] viriledir.

Bu künde büyük Türkistan vilayetinde bir kütüphane tesis idilirse idi, belki tügil saçılıb kalmış kitablar az az şul kütübhaneye cıyulur [toplanır] idi.

Binaenaleyh Türkistan, Semer kand, Taşkend kibi kette [büyük] şehirlerde bu künden itibaren cemiyet-i hayriyeler tesis iderge ve bu cemiyet-i hayriyeler tarafından kütübhaneler açarga tiyüşlödür. Millet istifade ider ve istifade iderge az az olsa adetlenür. Pivahanelerde [birahanelerde] oturmak yerine iski eserlerini ziyaret idüb edebi ve fenni neşriyat okub iski hallerini bir az olsa da hatırlarına tüşürürler ve babaları kabilinden insan olmak hakkında gayret sarf iderler idi.

Aziz ve nadir eserlerini böyle revîşde [bu yolda] telef olmaları için teessüf itilen kimse insan degildir!

Türkistan vilayeti, Zakaspi, Semerkand, Fergana, Sırderya, Yedi Su vilayetlerinden ibaret olub, uşbu biş vilayet Buhara ve Hive Hanlıkları ile körüşmiydir [görüşmüyor, bağlantısı yok anlamında].

Rusya hükümeti Buhara yerinde Zakaspi [Hazar-ötesi] timiryolunu salub, yol boyunca Rus şehirleri bina itmişdir. Şul sebebinden Rusya Hükümetniñ kolu tâ Afganistan hududına yetüb, şul yerde gümrük idareleri ve karavıllar [karakollar] koymuşdur.

Türkistan vilayetinde karlı taglardan agub turuvçu [akıp duran] sular olduğundan, ikün [ekin] ve meyveler üsdürürge [yetiştirmeye] yerler salahiyetleridir. Bundan başka Amuderya Penç ü Heşt Sırderya, Narin, Karadarı, Saha-yı İsfar, Çirçik, Angren, Arıs suları ile ikün sugarıladır [sulanmaktadır].

Türkistan ahalisiniñ kübüsü Sartlar olub, ilim ve maarifetde tedenni eylemiş bir halkdır. Maişetleri ölçüvsüzdür. Aralarında sevdagirleri olsa da heman özleriniñ iski örf ve adetleri üzerinde yalkavlık [tembellik] ile mübtelalardır. Tabmış faideleri aşarlarına yetse başkası için hasretlenmiyler. “İrtegi için işek kaygırır.” makali [sözü] bunlardan çıkmış olsa gerek.

Yer işlevçi dehkanları bik pahta [pamuk] işliyer. Ağaç ve taş yurtları [evleri] salurga ustalar Ruslardan kem [az] yerleri yok. Bağ ve bağçuvanlık hünerlerine kabiliyetleri kâmil fakat böyle hünerlerini özlerni için degil belki çitlerge yallanub işliyer. Özleriniñ havlıları (yurt) balçıkdan oyub, yasalmış, uram yağında [sokak tarafında] terezeleri olmaz [çamurlu] yurt tarafında da terezeleri küçük tüşüklerden gine ibarettir. Küçeleri (uramlar) tar ve piçrak, hatun kızları terbiyesiz [eğitimsiz] ve hünersiz üyde [evde] biklenüb [kapalı] yatalar [otururlar]. Hatunlar irlerine بولوشاق itmiyer. Bazarlarında her türlü şey satılsa da kübrek nerse çay, aşhane olur. Uram [sokak] ortasında çay içeler, pilav aşiyler [yerler].

Yalın ayak ve yalın üst yürümek hiç ayıb degildir. Çaharşenbe, Pencşenbe künlerde bazarlarda halk bik küb olub, dervişleriniñ “Yâ Hoca, Ya Ali! Yâ Şeyhim Meded” diye akrub bakırub oturuvlarına derdlenüb, kuanub, kanadlanub uçarga tursalar da ne

kılsunlar hüner ve maarifetsiz uçar hal yok. Şimdi anlar için Frenkler ilim ve hüner ile uçalar.

Türkistan halkında çapan ve çalmak mahsus ibadet için ve mollalarga has olmay özleriniñ âdeti kiyümleridir. Çalma ve çapan kiyüm mescidlerge kireler, küçe ve bazarlarda yürüyler, pivahanelerde rahatlanub oturalar ve gayri sefahat yerlerinde çalma ve çapan yerlikde yürüydür.

Taşkend şehrinde altı yüz aded pivahane [birahane] olub, içüvçilerniñ yüzde toksan bişi Sartlardır.

Türkistanlılar şöhret ve tarzimni ifrat derecede süyeler [severler]. Grajdanın patomostvenniy paçotniy عزیزدانی پانوموستویننی پاچوتنی, seyid, âlicenab kibi lakablar bunlar kaşında dünya bahasıdır.

Ahmedcan Biktimirof, “**Semerkand II**”, *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 3.

Semerkand şehri binası hakkında Şark müverrihleri ihtilaf itmişlerdir. Bazıları miladdan 4000 yıl mukaddem Efrasiyab saldı, bazıları da 3000 yıl mukaddem İran şahlarından Keykavus bina itti ve bazıları İskender-i Kebir (Aleksander Makedonni) saldı diyorlar. Muteber sözlerge köre İran şahları tarafından bina olunub Eylak ismi merkênd olmuş ve altınçı asırda İskender-i kebir Aksu (Amuderya)nı keçüb bunu zabt itmişdir. Soñra miladi ile yedinçi asırlarda Arablar tarafından feth idilünüb tamam anlarını idarelerine köçtü ve on birinçi asırğa kadar anlar tasarrufunda turdu.

Arab seraskerlerinden Şemr nâm kimse zabt ittigi sebebli ismi Semerkand oldu ve soñrada tarif ile Semerkand diyüldü.

Semerkand fethi Hicret'ten yüzünçü yıllarda olduğundan Bakırgan kitabında olan Cenadil ve Hendek kıssaları asılsız olsalar gerek.

Semerkand on birinçi asr-ı miladide Selçuklularda idi ve andan soñ İranlılar zabt itmişlerdir. Meşhur Ciñgiz Han bu yerlerni miladi ile 1221'nçi yıl zabt itdi, mescid ve medreselerini de harabe eyleb, yer ile yeksan eyledi. Ve 1369'nçi yıl Aksak Timur payitahtı olmuş idi.

Bu kün Semerkand şehri yerli ve Rus dinilmiş iki kısımğa ayrılmıştır. Rusî küçeler [sokaklar] Avrupa arkinça işlenüb, ağaçlar oturtulmuşdur. Acayib [muhteşem] bağçeler, mahkemeler, devlet mektepleri güzel surette vücuda ketürtülmüşlerdir.

1897'nci yıl olan tahrir-i nüfus boyunca Semerkand'da 54.900 ir ile hatun canı olmuşdur. Yigirmi biş küçe olubon yedi çakrumda yüz elli altı sajindir. Oblastnoy pravleniye, hazine idaresi, irlar progimnazyası, kızlar gimnazyası oblast [bölge] sudı [mahkemesi], devlet bankası şayası [şubesi], transport kantonları [bölgesi], askeri sobraniye [meclis], tiyatr ve gayriler uşbu kısımdadır.

Şehir kütüphanesinde üçüncü Ginrih İlçiski'niñ beyanına köre şul vakitte Semerkand şehrinde yüz elli biñ can hesabı olmuşdur.

Bundan soñ Aksak Timur binaları hakkında malumat yazsam kerek.

Ahmedcan Biktimirof [Taşkend], “**Sart Gazetesine**”, *Vakit*, sy. 214 (1 Sentabr 1907), s. 3.

Vakit'niñ 201'nci nomirinde meş [toplanan] makalelerim hakkında Abdulhalil Şeyh Ali isimli biri Taşkend'de Sart yuvasında çıkmakta olan gazetenin muharriri Astramof'dan ötünüb [rica edip] 62'nci nomirinde diye yazdırmıştır.

Abdulhalil Efendi! Mezkûr makaleni Müselmanlar közüne koyarga Sartnız niçük yetdi, bu makaleñiz [silinmiş] olduğu ve her bir okumuş ademniñ manasız bir şey idigini bildigi için bir şey yazarga tiyüş [gerek] degil idi. Lakin bunu özünüzge anlatmak kasdıyla yazarga lüzum gördüm. İhtimal hemişe vaktiyle manasız şeyler yazub tururga adet eylersiz.

“Biz Sartlar Nogaylarga [Tatarlara] köre bu künlükde ve ihtiyarlı turamız. Saldat biriymiz, zina ve istirkeç [içki] içüv kibi Şeriatke hilaf işler hakkında kadılarımız hükm itedir” diyorsunuz. Bik hub [Pek güzel]! Künde Taşkend'de altı yüz civarında fahişe kızlar, biş yüz mikdarında pivahane olub, her birine çapan çalma kiymiş Sartlar devam iteler. Ama kim idüvçü ve hükm idilüvçü körülmüy. Şeriat kadıları ne yerededir. Ama bütün Taşkend'de 5-6 yüz okurluk tertibli bir İslam mektebi barılmaz. Hükûmet mekteplerine kirüb de hidmet iderlik kimseñiz yok. Eger de fahişe bolmak ve şunlarga yürümek pivahanelerge devam itmekni ihtiyarlık [silinmiş] hesab ider olsañız sizge yazık olsun!

Ben *Vakit*'de yazmış makalelerim nokta-i nazarından ve Sart karındaşlarım elleri için kaygırub ve kızkanub yazdım. Türkistan vilayetine içkeri Rusya'dan kilüb Hahollar [Ukraynalılar] orınlaşdığınan [yerleştiğinden] bunuñ sebebinden küb Sartlar yersiz kaldığınan haberñiz yok mu?

Birlüb turgan hürriyetke karamay [bakmayıp] Müselman digen lafz ve millet birliği için diye sizlerge birñelşüb yürüb kolumuzdagi hürriyetden ecirlenüb uyatga kalsak kerek. Kolda maltık [tüfek] ve kaçga ohşaş esliha yok, lakin ağır ile andan yukarı sözge kirişesiz, yolbars akmakga maltık kerek siz İmparator Aleksander 2'nçiden buyan[a] kafesdedirsiz, sizlerniñ din ve millet mescid ve medreselerñizni Rusya Hükûmeti (inspiktorlar) başkaradır [yönetmekteler]. Hiç bir hukuk koluñuzda [elinizde] yokdur. Hatta uşbu Türkistan vilayetinde yer alurga hakkınız yokdur! diyorsuz. "Efendim insaf idin!" Abdulhalil hiç vakit böyle söz söylemez. Padişah virmiş hürriyetden sizde istifade yokdur. Bizim mekteb ve medreselerimiz imparatorlar kolunda bolduğu halde hamiyet perverlerimizniñ ictihadları sayesinde, sizniñ müderrisleriñizde olan isholastikler [skolastikler] bizde aralub baradır, ıslah fikri ve zamanege muvafık terbiyeli balalar çıkarırğa gayret ideler. "Müselman digen lafzga" sözüñüz büyük bir hata ve istihfafñızdır. Bütün İslam milletine ittifak ve ittihad üzerinde olmak ile birüvçü ve cümle ehl-i İslamniñ karındaşlığını ilan idüvçü Kur'an-ı Şerif ve Resul-i Hüda'dır.

Benim yazdığım makaleler milliyet nokta-i nazarından olduğı ve her bir Sart karındaşımız şöyle añlayacağı malum olduğı halde, siz özüñüzniñ düşüne almadığınız [anlayamadığınız] sebebinden ihtilalge davet ite diye añlamışsınız. Zarar yok, bu togruda siz degil belki cehalet ve fikirsizlik ayıbludur [suçludur].

Ben ise maişet hallerini ıslah eylerge ve iktisadi cihetden Armen, Rus, Yahudi kibi ecnebilerge kul olmazga ve fahiş işlerden men` olunurga ilim ve maarifet kerek diye yazdım. Hak söz acı olsa da suçdur.

"**Dâhili Haberler**", *Vakit*, sy. 215 (4 Sentabr 1907), s. 3. Türkistan'da Taşbay avulundagi Yahya Hocayef digen bir Müselman **چيكنك پادراد** yurtuna yüzlerin kaplagan kurallı 10 kişi kirüb "Koluñuznu küterñiz! [eller yukarı]" diye kaçkırub 700 yüz somluk nersesin alub çıkganlar. Hocayef özü seki astına kaçub kalgan.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 216 (6 Sentabr 1907), s. 2. Taşkend’degi ticaret mektebinde Sart tili de okuturğa karar birilmiştir. Bu mekteb usûl-i terbiyesi boyunca hükûmet mekteblerinden küb mertebe artık sanaladır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 216 (6 Sentabr 1907), s. 2. Taşkend üyezinde Sıvan Polak digen tavlı yerlerde yer kumrı uçakları [çökmek üzere olan ev] tabılmışdır. Bu uçaklardan bik küb çıgub, Türkistan ticaretniñ dahi ne ka [ne kadar] küterülüvüne sebep bulurdılar.

Vakit Muhbiri, “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 216 (6 Sentabr 1907), s. 3. Taşkend yanındaki Nogay Kurgan kışlağınıñ halkı bir usûl-i savtiye mektebi açub balaların okuttura idiler. Bunlarnıñ muallimlerine jaloniye [maaş] olarak her ayga on som Yusuf Hüseyinof isminde bir bay bire idi. Lakin bu yılda avul on somun kızgandı, muallimge birmeske boldu. Şul sebebli, muallimge jaloniye birirlik halleri bolmagan fakir kışlak halkı muallimsiz, mektebsiz, balalarda uramda [sokakta] kalalar. Yusuf Efendi mektebke on somun kızgansa da kübden tügil, bir Rus periyotine [dönemine] yedi miñ somluk yer hediye itken idi.

Müselmanga saranlattırub [cimrilik edip] da, Ruska cömerdlendirgen nerseniñ, gubirnatör tarafından birileçek midal idiginde şübhe mi bar?

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 216 (6 Sentabr 1907), s. 3. Taşkend’de bomba skladı [deposu] tabılıb [bulunup] üç yigit de tutulmuşdur.

Ahmedcan Biktimirof, “**Kız Sevdası (Taşkend)**”, *Vakit*, sy. 221 (18 Sentabr 1907), s. 2.

Kara Bala isimli bir Kazaknıñ Kazan etrafından, Kaşkar ve Menger avullarından Taşkend’ge kızlar kitürüb Kırgız ve Sartlarga satdığı muteber âdemlerden işletiledir. Mezkûr âdem, uşbu künlerde de üç kız alub kilerek ikisini yigirmi bişer somga satmış olub bunlarnıñ bik ağır maişet itdiği ve üçünçüsü on dört yaşında bolub bahası kıymetrek soralganlıktan hoca [efendi, sâhip, (burada: alıcı)] çıkmıy tura iken.

Her ne kadar İslam dini kaşında Tatarlık, Sartlık, Kırgızlık bolmayınca bunlar arasında kız alışub birişüv tamam dürüst bolsa da, bunlarnıñ maişetleri, tilleri, derece-i medeniyetleri, örf ve adetleri bütünley ayırım [farklı] bolduğundan bir Tatar kızını ile Türkistan Sartları ve Kırgızları arasında rahat, mesud maişetniñ boluvu mümkün

tügildir. Havasına künmegem [alışmamış], örf ve adetleri, maişetleri tamam başka bolgan yad [yabancı] âdemler kolına tüşgen, hususen muhabbet ile barmayınça, belki bir satılğan kız niçek itüb bahtlı bola bilsün?

Ata analar aziz balalarınıñ bik sefaletke ve mihnetlerge duçar boluvların elbette rıza bolmasalar kerek. Şul sebebli aziz balalarını akçege kızığub bilmegen, körmegen yad yerlerge yiberüvlerine [göndermelerine] teessüf olunur.

Kara Bala buña kadar da üç-dört mertebe Kazan tarafına barub her baruvda dörder-bişer kız kitirgen iken. Tabii her bir vicdanlı âdem tilese Nogay, tilese Kırgız ve Sart bolsun bu halge teessüf iterge tiyüşlüdür [mecburdur].

Ahmedcan Biktimirof, “**Bal Bar Yerge Çebn Ciyula**”, *Vakit*, sy. 224 (25 Sentabr 1907), s. 2.

Künden tügil, Arabistan’dan kilüb seyidzadelerimiz diye bedel-i hac ciyub [toplayıp] yürüvçü yalğan [yalancı] seyidler Kazan, Ufa, Orenburg hatta Sibirya taraflarında pek küb bola idiler. Lakin bu taraf hacıları, mezkûr seyidzadelerniñ İstanbul’da kılğan sefahat ve hıyanetlerini körüb, anlarınıñ kimler idiklerin añlagaç, bunlarınıñ kadarları bu taraflarda kalmadı. Yalğan seyidzadeler Astrahan’ga köçdüler. Astrahan Nogayı, tamagın toydurub turgan yüzüm [üzüm] bağçesini iki üç yılga ilk satub, müeyyitden borçka kirüb bolsa da hacı ismin küterirge de hazır turadır. Şul sebebli yalğan seyidzadeler bunda oñdılar; tilegençe kese tuttura başlâdılar.

Soñğı yıllarda, Orta Asya timiryol vasıtasıyla asıl Rusya’ga koşulğandan soñ, Türkistan Müselmanları da hacılığa kirişüb vagon vagon Sartlar Mekke-i Mükerreme’ge ötüb kite başlâdılar. Türkistan’da hac derdi barlığı işitilgeç de mezkûr bedel hac sevdagirleri bundadır. Kilüb yettiler.

Türkistan Müselmanları bu bedelçilerge aldanmazga tiyüşlüdür. Bedelleri bolsa da damlalarına, ilimli, lakin fakir bolğan şakirdlerine birsünler. Bu ademlerniñ üstlerine birilgen hizmetlerin togruluk ile ötevleri de işançlı [inançlı] bolur, özleri de dünya körüb, malumat alub kayturlar. Arabistan’dan kilgen seyidzadelerniñ alğan bedel akçelerin İstanbul fuhuşhane ve kabaklarında [meyhanelerde] bitirdikleri küb ademlerniñ köz aldındadır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 224 (25 Sentabr 1907), s. 3. Taşkend’deki Darümuallimîn mektebinde Farisî ve Sart tilleri okutuvçu Muallim Bileyof kitüb anıñ orınına [yerine] Meskev’degi Lazarof İnstitütü’nde okuvğan titularnıy Savyetiniñ hakçı tayin itilgen. (Müselmanlarga öz tillerini de başka milletler kilüb okutadır. Güzel terakkî!) (*Türkistan Vilayetinın Geziti*)

Ahmedcan Biktimirof, “**Türkistan Tarihi**”, *Vakit*, sy. 228 (6 Oktabr 1907), s. 2.

(213 nomir mabad)

Aksak Timur Türkistan’ını zabt itkeç, payitahtlık için Semerkand şehrini muvafık körüb altun kümüş, küç ve kuvvet kazganmayınça, etraftan mühendisler, mimarlar, nakkaşlar, kitürtüb şehriniñ tışın ve için büyük binalar, bağ ve bağçeler ile ziynetlemiş; şehriniñ ortasında özüne mahsus saray işletüb tiresine [merkezine] büyük büyük minareli mescidler ve medreseler saldırmışdır. Bu saray içinde tahtı kök taşğa ötürüb ilçilerni, han ve sultanlarını kabul itken, vezir ve vüzerası, âlimleri ile oturuşmuşdur (bu künde Artılrıski İskılad).

Şehir tışında hatunu, şehzade, kız tümen ak buyurukunça on iki bağçe orının kesüb bir saray salganlar, etrafına ağaçlar oturtub pek güzel kılındığından ismini de Bağ-ı Behişt (Cennet Bağçesi) digenler. Seyir ve temaşa için yine bir bağçe işletüb bunda her türlü oyunlar bolgan, hannıñ hatun kızları uşbu bağ-ı şimalde seyir kılalar iken.

Ak Timur’nuñ sevgili hatunu Saray Melek Hatun için işletken iñ güzel bina Bibi Hanım Mescidi’dir. Eşik aldının boyu 44, iñi 35 sajin bolub mermer taşı ile töşelgen idi. Şark muharrirlerinden Ali Şerefeddin ve Ebu Tahir Hacı’niñ yazdığıınça bu mescidni işler için Hindistan, İran ve Azerbaycan’dan iki yüz taş yunuvçular ve biş yüz başka hizmetçiler kitirilmişdir. Taşlarını tağlardan filler ile kitürkenler. Yahşı işlensün için, boş vakitlerinde, Aksak Timur özü karab işlenmişdir. Bibi Hanım Mescidi’nden çark çakrım yerde bu künde munkariz olan eski şehirde (Afrasiyab) kadimgi Şahzende Mescidi bolmuşdur. Bu mescidi Aksak Timur Kasım ibn Abbas şerefine işletne başlasa da, tizbetre almadığı añaşıladır. Tura bara bu mescid tiresinde binalar artmış ve bir birisine tutaşub tavga minüb 29 sajin kadar süzölmüşdür. Bu bina ve mescidleriniñ içinde Aksak Timur’nuñ yakın kişilerniñ ziyaretleri bar. Sol tarafda Aksak Timur balaları ve ikinci señlüsü; ön tarafda kızınıñ ve uluğ veziri Emir Osman Bahadır’niñ kabri. Bu mescidniñ içinde bir hücrede iki eski gian-ı şerif bar; bunlarnıñ birisi Hazret-i

Osman tarafından yazılğan diye rivayet idilen Mushaf'niñ kopyasıdır. Bunda Kasım ibn Abbas'niñ da yartı bolub on yılda bir mertebe açıla iken. Etrafı kisüb yasagan yağaçdan reşetkedir. Semerkand'nın iñ eski mescidlerinden biri Hoca Ahrar mescidleri bolub nadir Muhammed Divan Bigi tarafından bina kılınmışdır.

Semerkand'niñ büyük ziyaretgâhlarından Gûr-ı Emir binası bolub bunuñ içinde tokuz aded kabir taşu bardır. Bunlarnıñ birinçisi Tuma Yaşıl [yeşil] Tus'da bolub Emir Timur'nuñdur; bu taşda Çeñgiz ve Aksak Timur'nuñ bahadırlığı ve Alankua'niñ koyaş nurundan kursaklı boluvu yazılğan imiş!

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 229 (9 Oktabr 1907), s. 3. Buhara Emiri Seyyid Abdulahad Han, Çarhoy şehrinde bir Rus per ve gimnazyası salur için 60 miñ som akçe ianet kılmiş ve bu mektebniñ Nikolayefski ismi de boluvun ötünmüşdür.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 229 (9 Oktabr 1907), s. 3. Taşkend timir yolu oldurgaç bu yılgi küzde Taşkend tarafından Pitırburg ve Meskev'ge [Moskova'ya] 147 vagon (70 miñ pot) fer vakte [aydınlık vakitte] kitgen. Pasajirski poyezd [yolcu treni] ile hem vakitleb bagaj ile yiberilgenleri [gönderilmeleri] bundan haricdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 230 (11 Oktabr 1907), s. 2. Taşkend'de yeñi bir ticaret mektebi açılğan. Şunda oturga yürüvçü Müselman balalarına forma kiyum kimeyinçe öz kiyümlerinde yürürge ruhsat sorab Müselmanlar Ticaret Ministırı [Bakanı] müracaat itkenler iken. Eger Türkistan Gubirnatörü tarafından mani' bolmasa Ministır bu işke özü tarafından ruhsat birgen. (*Türkistan Viyateniñ Geziti*)

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 233 (18 Oktabr 1907), s. 3. Taşkend'de Resul Muhammedof digen bir Sartniñ Kızıl Mal Magazin'ine [Mağazasına] oğrular [soyguncular] tüşüb akçe, tavar [hayvan] hem ve yükseller ile on bir miñ somluk nersesin alub çıkganlar. Oğrular tutulmagan [yakalanmamış].

T. K., “**Dahili Haberler**”, *Vakit*, sy. 233 (18 Oktabr 1907), s. 3. Taşkend şehrinde Pirsıya'dan [İran'dan] bu pud 4 kadak mercan [tavşan yavrusu] kaçırub, poşline tolamayınça kirken için 2000 almasa altı ay kazamanka yiberge [göndermeye] hükm itkenler.

Taşkend'de şehir bağçesinde bir Sart, on iki yaşlık merce kızın tutub küçlerege tutunsa da bu vâkıanı Ruslar körüb kızını kutkarganlar, Sartnı tutub palitsaga [polise] yibergenler [götürdüler].

Rezvan Efendi Es-Selamî, “**Muhbirlerimizden: Buhara’dan Yazılır**”, *Vakit*, sy. 233 (18 Oktabr 1907), s. 4.

Buhara’da eskiden birlü her vakit 12 müftü bulunub kelmekdedir. Aralarından birisi vefat oldu ise anıñ yerine müderrislerden birisini nasb iteler. Keçenlerde Buhara’niñ bir müftüsü vefat itmiş idi. Anıñ orınına [yerine] malum âlimlerden Damla Muhammed Avaz el-Hocendî Hazretleri’ni tayin ittiler. Bu zat Hocend şehrinde togmuş olup Buhara-yı Şerif’de ikmal-i tahsil itmiş yeñi fikirli, hürriyet ve ıslahat tarafdardır. Şakirdlerine hadis, tefsir ve tarih kibi lüzumlu ilimlerini iñ başlab okutuvçu bu zatdır. Bunuñ müftü boluvundan Buhara’niñ okuv ve medrese âlimlerine az mı çok mu yeñi bir ruh kirmesi ümid olunadır. Buhara halkınıñ müstaid [kabiliyetli] ve her şeyge kabiliyetli olduğu malumdur. Eger bunda bir kadar teceddüd ve ıslahat meydan alursa inşaallah ehemmiyetli surette terakkî başlanur. Buhara medreselerinde Ulum-ı Riyaziye, Ulum-ı Hikemiye, Ulum-ı Tıbbiye kibi ulum ve fünûn-ı cedideniñ yokluğu şayan-ı teessüf ise de uzakga varmazdan bunlarnıñ da tedricen medreselere kire başlayacağı memuldür [umut edilmektedir].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 234 (20 Oktabr 1907), s. 2. Taşkend’de 12’nci Oktabr’da Pravadnik Kaluş Magazini’niñ 17 yaşık rizinovu [lastik, kauçuk] kaluşların (barısı 2500 somluk) ve Sindel Firması’niñ vokzaldagi sekiz kıbkızıl malın (3000 somluk) izvoşçuklarga tüyegeç, anlar ille kayda alub kaçkanlar. Palitsiya izlese de taba almıy eli [bulamıyor].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 234 (20 Oktabr 1907), s. 2. Buhara Hanlığı’nda Kara Tag şehri yanındagi tav [dağ] 8’nci Oktabr’da zelzele vaktinde yamrılıb [yamulup] şehirni tamam harab itüb 15 miñ kişini telef itken. Şehirniñ yaşlığı atası ile birge kaçub kutulub kalgan.

T. K., “**Dahili Haberler**”, *Vakit*, sy. 235 (24 Oktabr 1907), s. 2. Türkistan’da Aval volostı Üç Kurgan avulunuñ Yusuf Ali Sarmstakof ve Abdul Vahid Halbayef digen kişiler özleriniñ 4 hatunları, 4 kızları ve 2 oğulları ile ikinci avuldan konakdan kaytub kılgede bir tav karyinde [kenarında] arbaları avub yedi sajin [kulaç] tirenligindegi

[derinliğindeki] çukurga tüşüb kitkenler. Aradan üç balagina niçkeder arbadan şekrüb tüşüb isen kalganlar. Kalganları hemmesi taşka tüşüb izilüb yitkenler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 235 (24 Oktabr 1907), s. 3. Türkistan’da Çimkend üyezindeki Rus memurları Kırgızlarını yumalab [saldırıp] 30 miñ disatine Kırgız yerlerin Rus muhacirlerin orınlaşdırır [yerleştirmek] için boş alganlar. Bu yerni vakt vakt **ارباب لرفه** bölüb Rusya’dan kilgen Hahollarga disatinesin 4 som 92 tiyinden satalar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 236 (25 Oktabr 1907), s. 3. Semerkand’dan kilgen haberlerge köre, Orta Asya’da zelzeleden harab bolgan Kara Tağ şehri Buhara’dan 450 çakrım yerde tag aralarında bolub 600 kadar yurtdan [evden] ibaretdir. Buhara ile iki arada atka atlanuv yakına yürüb bula. Şul şehir yanındaki tav [dağ] zelzele vaktinde işlüb şehirmi ve anıñ yanındaki kışlaklarını basub küb kişilerni harab itken. Telef küb mü idigi henüz açık malum tügil. Buhara Emiri Kara Tağ bahtsızlarına yardım yibergen [gönderdi].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 237 (31 Oktabr 1907), s. 2. Buhara memleketinde zelzeleden Kara Tağ şehri harab bolduğu hakkında haberler pek türlü türlü bolub bazıları telef boluvçular 200 gine digende bazıları 15 miñ kadar diyeler idi. Şul sebebli hakikat halini bilürge anda Semerkand’dagi *Ruski Ukrayna* gazetesi mahsus muhbir yibergen [gönderdi]. Anıñ işançlı [güvenilir] haberine köre: Kara Tağ şehri bütünley köçüb 3400 kişi ölgen şehir yanındaki avullarınıñ da kübüsü [çoğu] yemirilüb [yıkılıp] halkı helak bolgan. Kaçır Yeng digen bir şehir de harab bolgan. Kara Tağ şehri halkından barı 70 kişigine kutuvlub kalmışdır.

T. K., “**Dahili Haberler**”, *Vakit*, sy. 237 (31 Oktabr 1907), s. 3. Taşkend’de Tatar Abdurrahman Ubeydullinge Sartça haftalık *Hakikat* isimli bir gazete çıkarırğa ruhsat birilgen. Programı baş makaleler, dâhili, harici ve mahallî haberler, filyeton, yeñi vâkıa, hikâye ve şiirler, matbuat hakkında tenkid, tarih ve Türkistan halinden makaleler, idarege hatlar ve ilanlardır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 237 (31 Oktabr 1907), s. 3. 16’ncı Oktabr’da Orta Asya’da Kızıl Arvad digen yerde timiryol hizmetçilerine bir niçe yikit hücum itüb 40 miñ som akçesin talab [çalıp] yügürgenler [kaçtılar]. Bu vâkıanı görgen işçiler taş ile talavçılarınıñ [soyguncuların] birisiniñ peşin tüşüb tutsalar da akçe başkalarında iken başkaların ise tuta almaganlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 237 (31 Oktabr 1907), s. 3. Taşkend’den 20 çakrım [kilometre] yerde Baytı Kurgan digen avulda turuvçu İsmail Baybatrof’nuñ yurtuna keç saat 8’de 10 Rus kilüb bunlarnıñ dörtüsü evge kirüb kitkenler ve 8 miñ som akçe talab çıkganlar. Kalanları uramda [caddede] turub yakın kilgen bir kişige maltık [tüfek] atub çakrüb turganlar. Uşbu vâkıada avul halkından 2 kişi ötürülgen ve bir niçesi [bazıları] cerahatlengen [yaralandı]. Talavçılar kaçkanlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 237 (31 Oktabr 1907), s. 3. Taşkend’degi Yerler Nezareti’niñ mahkemesine, her türlü orınlardan maden izlerge diye ruhsat sorab 780 praşeniye birgenler. Kübüsü Fergana ve Sırderya oblastlarında hususen Yedi Su vilayetinde salınuvu ihtimal bolgan timiryol boylarında tahkikat icra iteler. Ütken [Geçmiş] yıllarda bunday peraşinyeler az bula idi.

Mahmud Hoca [Behbudî], “**Duma ve Türkistan Müselmanları (Semerkand’dan Mektub)**”, *Vakit*, sy. 239 (4 Noyabr 1907), s. 2.

Türkistan vilayetinde yedi milyon kadar Müselman bar. Birinçi Duma tiz taraldığından bunlar vekil yibere almıy kaldılar [gönderemediler]. İkinçi Duma’ga mezkûr yedi milyon Müselmandan 5 vekil kirtildi. Hâlbuki mezkûr vilayetdegi Ruslar yetmişkine miñ bolsalar da Duma’ga 6 diputat [vekil] yiberüv hakkına malik boldılar. Lakin bu adaletsizlik de az bolgan kibi Üçünçü Dumaga vekil salıyavdan [seçimden] Türkistan Müselmanları bütünley mahrum itildiler.

Ütken [geçtiğimiz] Duma’da Türkistan’dan saylangan Rus diputatları sol partilerge koşulub, hükûmetniñ zararına tırışmışlar [çalışmışlar] idi; Türkistan Ruslarınıñ vekil yiberüvden mahrum itilüvleri şul mezkûr sebeb için bolsa aceb tügil. Ama Müselmanlarnıñ ne için üvegi bala [üvey evlat] kibi bir çitde [uzakta] kaldırılulvarına aklımız irişmiydir. Türkistan vekilleri sollar ile de katnaşmâdılar bit! Her vakit mutedil Müselman İttifakı ile birge hareket ittiler bit!

Hazır Türkistan Müselmanları, özleriniñ Dumaga vekil yiberüv hakkından mahrum itildiklerin bilüb meyus boldılar. Anlar ilgeri [eski] zamanlardan birli Rusya Hükûmeti’ne muhabbet itüb kilmişler idi. Hükûmetniñ Türkistanlılar hakkındaki soñğı hareketi sayesinde tabii muhabbet savuna başladı.

Hükûmetniñ mekteb işlerinde Müselmanlarnıñ tiledigi nerselerni birnev, vakıflarnı zabt itüv kibi işleri de Müselmanlarnıñ köñüllerin renc itedir.

Hazırdan okuytub koyarga mümkündür ki: Bu kibi tedbirleriniñ soñi hükümetge pek faideli de bolmaz.

Belki hükümet memurları bizge: “Siz ille bir az okıy tüşüñüz, andan soñ Duma’ga kirirsiz” deyib eytürler. Lakin biz bundıy sözlerge şu tarike cevab vireçekmiz:

Kara Rus Krestiyanlarına [köylülerine] Duma’ga saylarga hak virildi.

“Siz ille bir az okuñuz, sizge Duma saylavlarına katışurga irterek [ertelendi]” digen söznü bunlar hususunda ehyetürge mümkün tügil mi? Elbette mümkün.

Yahud mezkûr Ruslardan saylangan [seçilen] diputat [vekil] kibi kişiler bizniñ aramızda tabılmas [bulunmaz] mı? Şübhe yokdur ki, tabılaçakdır. Bizniñ de özümüzge köre okugan kişilerimiz var.

İmdi biz Türkistan Müselmanları özümüzniñ hukukmuznu taleb iterge tiyüşlü.

Bizim kibi Duma saylavlarından mahrum itilgen Sibirya’dagi Yakut halkınıñ Duma’ga özlerinden vekil yiberürge sorab, Pitırburg’a müracaat kılurğa karar virdikleri gazetelerde körülmüş idi.

Türkistan Müselmanları da bu halden ibret alub, Duma’ga vekil saylamak için padişah hazretine hem hükümet ricallerine müracaat kılsalar güzel olur idi.

Vakit: Hükümetke müracaat kılacak Yakut vekillerin hükümetniñ emri ile Tomski’de tutub geri kaytarub yiberdiler [gönderdiler]. Müselmanlar Hükümetniñ ügey balalarıdır. Müracaat filandan küb faide çıkmaz. Hukuklarımızı alurğa üç gine nerse [şey] ile mümkün: İttifak, ilim ve baylık [zenginlik]. Saadetimizni tilesek her nerseden evvel şunlarga müracaat kılurğa kerek.

T. K., “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 239 (4 Noyabr 1907), s. 3. Taşkend şehrinde bir Palak pobin, iki Pravaslavnı [Ortodoks] saldatnı Katolik mezhebine çıkarga önde geni için hakimge birgenler. Türkistan’da Lapşin digen bir sevdegir [tüccar] Aral Kölü’nde, Hive ve PetroAleksandrofski şehirleri hem Orenburg-Taşkend timiryolu boyundagi Aral istansesi [durağı] arasında parahodlar [geçitler] yürtürge karar birgen ve kerekli orınlarda parahodlar ve başka kerekler için bir az yer birilüvni hükümetden ötünmüşdür. Kabul itilecegin ve bunuñ sayesinde Aral Deñizi’nde de hareket başlab Hive ve etrafında ticaretniñ terfisin küteler.

T. K., “**Dahili Haberler**”, *Vakit*, sy. 239 (4 Noyabr 1907), s. 3. Taşkend’de 26’ncı Oktabr’da timiryol istansesi yanında Pirsıya [İran] tâbisi Aziz oğlu digen kişige kurallı bir niçe Rus hücum itüb özün cerahatleb 1500 som akçesin talab kaçkanlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 240 (6 Noyabr 1907), s. 3. Hokand’da 30’ncı Oktabr’da yüzlerine perdeler koygan on yigit Vayayof zavodınıñ [fabrikasının] kantoruna kirüb 13 miñ som akçe talab çıkkanlar.

T. K., “**Dahili Haberler**”, *Vakit*, sy. 241 (8 Noyabr 1907), s. 3. Buhara memleketinde zelzeleden harab bolgan Kara Tağ şehrinden Taşkend’ge Vınakorof isimli bir mecruh Yahudini kitirgenler. Vınakorof, Adis şehriniñ bir Yahudi bolub bundan 9 yıl ilk baht izleb Hindistan’ga kitken, lakin yolda Buhara’da toktalub kalub niçünd Kara Tağ şehrinde yerleşken ve bir İñgiliz ile kampanya yasab kevir ve yavlık كەوير دىپاولق sevdesine kirişken. Bir miñ som ile iş başlagan iken, 8 yıl içinde bütün baylığı [zenginliği] 500 miñ somdan artmışdır. Zelzele vaktinde Vınakorof’nuñ bankda saklagan akçelerinden başka bütün malı harab bolub hatunu 6 balası yurt [ev] yermekleri [çöken duvarları] astında [altında] kısılub ölgenler, özünüñ de ayağı singan hazır Taşkend’de dualanıb yatadır.

Misafir, “**Muhbirlerimizden: Faide Bar da-Hacı Kayda?**”, *Vakit*, sy. 241 (8 Noyabr 1907), s. 4.

Taşkend şehrinde, peygambeniñ kabrin öpüb, Mina’da şeytan kovub, bet ötürmeskede vade kılub kayıtkan muteber ve bay bir hacı bar. Anıñ gıybetin satasımız kilmıy; şul sebebli hazırgi ismini yâd itmeyecekmiş.

İşte uşbu Mekke körgeñ, evliyalarga ziyaret ile müşerref bolgan hacı bu yıl bir mescid yanına pek zor [büyük] itüb miñlerçe somga tüşürüb zor bina saldırdı. Taşkend baylarından bazıları: “Bu binanı bizge arendege [kiraya] biriñiz; biz birer hayır işke tabşırıy [kullanalım]” diseler de Hacı Efendi rıza bolmadı. Sabr itti ve muradına da yetdi. Hâzırında bu binanı arendege bir merce aldı ve Taşkentski Pirorazradnı Gastinitse [Otel] açtı. Mescid körüşüsünde [görüşünde-karşısında] gastinitsa... İçinde mahtur mahtur merceler ...tamn sevdegirleri ... içmelik ...

Bundan Allah razı mı, yok mu? Biz bilmiyiz, tikşirirge hakkımız da yok. Lakin Sart bayları ve say betçeler bik razı. İstüvnü her kün şunuñ kapınıtlarında okıylar, yalnızları gine tügil, belki işlepele [şapkalı] cemaatler ile ...

İçerge gastinitisa ...horlar ... artık akçeni saklarga **بوفیت** ...

Rahmet Hacıga! Evvel hayır işge birse Müselmanlar bunday **راحتنى قاپچان** körürler idi.

Mına şulay şul: Fayda bar da hacı kayda?

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 242 (10 Noyabr 1907), s. 3. Taşkend’de 2’nci Noyabr’da Troyski Biraderan Yavşiflar Kantoruna, maskeler kiygen ve rivalvör ile kurallangan kişiler körüb akçe sanduğın talarga itebilseler estorij bunlar kolundan kutulub taşka çigub tavış kütergen; talavçılar da korkub kaçkanlar. Bunlar “İsroçny [acilen] tiligram kitirdik” diye tiligrafist bolub kirgenler iken.

T. K., “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 242 (10 Noyabr 1907), s. 3. Semerkand şehrinde tünle saldat [asker] kiyümüne kiyüngen 2 başlıkları ile timiryol istansesine barub çasovoy [nöbetçi] hem ıstorjlarını **استورژلرنی** baylab kıssadan 20 miñ akçe talab çıkkanlar.

T. K., “**Dahili Haberler**”, *Vakit*, sy. 243 (13 Noyabr 1907), s. 3. 23’ncü Noyabr’da Buhara memurları Gosudarstvınnıy Bank atdılınıyasından [şubesinden] 167 miñ som akçe alub kaytub kilgende Novaya [Yeni] Buhara’dan 2 çakrım yerde özlerine üç Gürcü ile bir Rus hücum itüb iki memurnu ötürlük [öldürecek] derecede katı cerahatleb [ağır yaralayıp] bütün akçelerin talab kaçkanlar. Talavçılar [soyguncular] birazdan tutulganlar; lakin akçeleri tabılmagan. Rus saldatıldı [salındı].

T. K., “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 243 (13 Noyabr 1907), s. 3. Uşbu künlerde Taşkend sodunda [mahkemesinde] Abdurrahmanof isimli bir Sart ile anıñ 13 ibdeşiniñ Lapinova digen bir merceni küçlevleri işi karalğan. Abdurrahmanof’nu il yarmıga türmege hükm itkenler. İbdeşleri [suç ortakları] tutulmagan. Taşkend tarafında Müselmanlar arasında bunday kabahatlikler bik artub baradır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 243 (13 Noyabr 1907), s. 3. Taşkend Müselman ziyalıları *Hakikat* isminde bir gazete çıkarırğa farz kılub ruhsat alğanlar idi mesleki milli ve

hürriyetperver bolaçak idi. Gazete masarısına diye 20 kadar âdem her birisi 50'şer som birirge karar birgenler. Lakin bir iki atna [hafta] ütkeç [geçmiş], bu ziyalılarnıñ derdleri sönüb bayrakları çitke [uzağa] çegilgenler, fakirlikleri 50 somnu bire almayaçakların söylegenler. Şulay gazete çıgaruv fikri arhivge [arşivge] salingan.

Ahmedcan Biktimirof, “**Eski Hanlar Vatanından (Semerkand'da Bir Niçe Kün)**”, *Vakit*, sy. 244 (14 Noyabr 1907), s. 2.

Orta Asya'nıñ merkezi, Emir Timur'nuñ payitahtı, zamanında büyük büyük imaretler, bağ-bağçeler ile tolu bolgan, hâzırında ise yarım munkariz mescid ve medreseleri avub harablıkga yüz tutkan, ecnebi seyyahları kelib tavsif kıla kadar karalar tökken ve köçürgeç için hem hatıra olarak eski eserlerin, nefş ve binalarınıñ resimlerin alub kite, ya ki âsar-ı atıkasın Rus memurları haber alub Avrupa müzehanelerine sata turgan bu şehirmi tarih ilişkileriniñ her birisi hususen milliyetsi kuvvetli bolgan her bir âdem kilüb körürge arzu ideçektir.

Eger bir malumatlı kişi kilüb Orta Asya'nıñ hususen Semerkand'nıñ ütken [geçmiş] tarihlerin ve bu küngi maişetlerin mufassal kılub yazsa zan iderim ki pek büyük kütüphane bolub çıkar idi.

Türkistan vilayeti ticaret, bağçuvanlık, maden orınlarnıñ [yerlerinin] küblüğü [çokluğu], toprak ve havasınıñ yahşılığy ile Avrupa'dan kalışlı tügil, lakin uşbunuñ ile beraber halkı Tatar-Türkler kibi bik kerüdür.

Esbab hazırlığı, uçsuzluk, taasubnuñ yokluğu, eski babalardan hüner ve sanayiniñ eser itüb kaluvu, mekteb ve medreselerniñ küblüğü, muallimler boldıkta maişetlerin temin iderlik baylıknıñ boluvu her birisi Türkistan'nıñ terakkîsini mucib şartlar iken. Molla ve avâmında yeñi fikir ve milli hisleriniñ bolmavı [olması] buña mani bolalar. Eger yukarıda sanalğan oñgaylıklar [sorunlar] yanına efkâr-ı cedide ile milliyet hissi de kirse Türkistan'nıñ Türk-Tatarlardan küb alda bolaçağy kün kibi açıkdır.

Semerkand'nıñ orta bir yerinde karma karşı üç zor [büyük] bina medrese-mescid turub bunlarnıñ birisi hicri 820-823'de Mirza Uluğ Bey ibn Mirza Şahrüh ibn Emir Timur tarafından salingan. Evvel iki kat bolub soñra bir katını Semerkand hanlarından birisi yıgtubdur. 2'ncisi Medrese-i Şirdar bolub bu Hicri 828'de Yengitaş Bahadır İmam Kulu Han tarafından salingan 20 hücresi bar. Sol taraftağı kupulı (minare kibi nersesi) bu yıl 8'nci Oktabr zelzelesinde yemrilüb [yamulup] tüşken. Mescidniñ tışında kible

tarafından İnan nakkaşları iki arslan suretini nakış itkenler. Bundan 12'sine soñ öñ tarafda Medrese-i Tılakari'ni mezkûr Yelnekaş Bahadır bina kıldırğan 54 hücreci var (içinde cuma namazında boldım; açt taşı nakkaşlar yine binanın büyüklüğü ve güzelliğine hayran kalurluktur).

Bunlardan iki miñ arşın kadar yerde Şah Timur'nuñ zevcesi ve Çin hükümdarının kızı Bibi Hatun büyük bir medrese saldırub bu zamanga kadar iki dershanesi bolğan 8'nci Oktabr zelzelesinde minare ve kupulları tamam yemrilüb [yıkılıp] harab bolmuşdur. Asılda 801 senesinde işlene başlanub 804'de salınub yetken ve 400 hücreci bolğan. Yukarıda mezkûr mescidlerinden irak tügil Emir Timur özü saldırğan ve bu künde naaşt şunda saklangan Güremir binası var. Bunun içinde üstki katda şimal tarafda Aksak Timur'nuñ mürşidi Şeyh Seyid Mir Bereket'niñ kabir taşı, anıñ ayakucunda Aksak Timur, anıñ üstünde tuma yaşıl taşı, Ceñgiz'niñ ve Aksak Timur'nuñ bahadırlığı ve koyaş nuru ile togdığı hem tarih vefatı yazılmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 246 (20 Noyabr 1907), s. 3. Yeñi Buhara'da 163 miñ som akçe talav [soygun] vâkıasında katı mecruh [kötü yaralanmış] Buhara memurlarının birisi Buhara Emiriniñ Maliye Ministırı [bakanı] idi.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 246 (20 Noyabr 1907), s. 3. Türkistan'dan Rusya'ga küb aşlık [buğday, tahıl] yiberilgenlik [gönderilmesi] sebebli Türkistan'da aşlık bahası küterilgenlikden [yükseldiğinden] Taşkend Garadskoy [şehir] Duması hükümetke müracat kılub Türkistan'dan aşlık çıgaruvnu men` iterge ötünmüşdür [talep etmiştir].

“**Dâhili Haberler: 168 Miñ Som Talanuv**”, *Vakit*, sy. 247 (21 Noyabr 1907), s. 3. Buhara'da dört âdem tarafından iki Sart memuru katı cerahatlenüb [yaralanıp] 168 miñ som akçeleri talanganı [çalmasını] gazetemizniñ ütken [geçmiş] nomirinde yazılğan idi, soñğı haberlerge köre vâkıa böyle olmuşdur: Buhara emiri özünüñ üç memurun bir hizmetçisin Yeñi Buhara şehrinde Rusya Hükümeti bankına akçe alurga yibergen [göndermiş]. Bunlar 168 miñ som akçe alub kaytub [dönüp] kilgende Yeñi Buhara'dan iki çakırım yerde yol boyundagi taş aralarında dört kişi kilüb çıgub memurların atların toktatılğanlar [toplatıldı] ve özlerini baylanub yıgub ikisiniñ (birisi Muhammed Toksıba ikinçisi Mirza Muhammed Şerif isimlidirler) başların izüb bir niçe pola atkanlar. Bu polalar birisiniñ kursagina, birisiniñ butuna kirüb kalgan. Üçünçü memur, kaçar ve hizmetçisini de yıgub 168 miñ akçeni talab alub kaçkanlar. Bu vâkıa şehirge bilingeç de Kazaçılar ile palitsiya kilüb şehir tiresin [yakınında] izleb talavçılarını ikisin tutkanlar.

Bunların kırda hizmet itüvçü Sartlar içinde Rinoma digen kabak [meyhane] içinde tutkanlar. Birisi saldat iken. Lakin akçe tabılmagan. Mecruhlarnıñ [yaralıların] ikisiniñ de hali pek ağır bolub hoşlarına da kile almiyeler. Bir iki künden ölürler diyeler. Tirilüvlerine [iyileşmelerine] hiç ümid yok.

T. K., “**Dahili Haberler**”, *Vakit*, sy. 248 (24 Noyabr 1907), s. 3. Taşkend üyezinde İpek kışlağında Şaktı Bay Kuraş Bay Turambayef digen bir Sartnı yurtuna [evine] kurallı 15 kişi kirüb Hocanı ötürüb, hatunun ötrürdey [öldürecek] derecede cerahatleb [yaralayıp] 1500 somluk nerse talab çırganlar ve atga oturub kaçkanlar. Maltık [silah] tavışına [sesine] halk ciyulsa [toplansa] da, bunların tutarga kılmaganlar.

T. K., “**Dahili Haberler**”, *Vakit*, sy. 248 (24 Noyabr 1907), s. 3. Bu da bir haber: Taşkend istansesinde [durağında] yolda tura turgan bir vagon terey koyunı ogurlab [çalıp] kitkenler. Timiryol işçileri ve palitsiya tirge batub izlese de taba almıy. Muna, köz adında [önünde] bir vagon mal ogurlavçılar [çalmışlar]!

Semerkandî Müftü DarülKaza Mahmud Hoca Behbud Hoca Oğlu, “**Duma’da Müselman Azalarına**”, *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 1-2.

Semerkand Darü’l-Kazası huzurunda müftü cenabları Duma’da olan Müselman azalarga *Vakit* vasıtasıyla uşbu hacetlerini tebliğ itedir:

Duma’da Müselman Azalarga

Siz hürmetlü zatlardan Türkistan Müselmanları uşbu hizmetlerini ümid iteler:

- 1) Türkistan Müselmanları hem Duma’ga varmak hakkına malik olsunlar.
- 2) Türkistan İslamlarına mahsus İdare-yi Şeriye açılıb reisi ahali tarafından intihab idilsün [seçilsin].
- 3) Biş oblost Türkistan’da beherinden [her birinden] birer ulema ve birer abrazavannıy [tahsilli, okumuş] Müselman idarege aza tayin idilsün.
- 4) İdareniñ her oblostda birer şubesi olsun.
- 5) Hazırgi kadılar Terakkîperver Nezaretinden azad idilnüb, İdare-yi Şeriye Nezaretine tabşırulsun ve daireleri de bu künkiden kiñrak [daha geniş] olsun.
- 6) İlmî, dinî meseleler ve evkaf İdare-yi Şeriye’de olsun.

- 7) İdarede mülki işler için bir şube olsun.
- 8) Akar ve menkul hem vakıflar ahalige kaytarulsun.
- 9) Bu künde dar'ül-kazalarga koyulmuş tar hâkimler küterülsün [gönderilsin].
- 10) Naloglarımız [vergilerimiz] azalsun.
- 11) Mekteb ve medreselerimizni terakkî ittirirge yardım virilsün.
- 12) Türkistan'da olan şiddetli muhafaza küterülsün [kaldırılsın] ve memurlarını emellerine malum hadler koyulsun.
- 13) Türkistan Müselmanlarına başkalar ile müsavat virilsün.
- 14) Rusya Müselmanları Türkistan'dan ve Türkistan Müselmanları Rusya'dan mülk alurga ihtiyar virilsün.
- 15) Rusya'da olaçak her türlü ıslahat ve hukuk-ı medeniye hiç istisnasız Türkistan'da ve Müselmanlarga hem icra idilsün.
- 16) Türkistan yerleri muhacirlerge virülmesün.
- 17) Türkistan'da olan şehirlerde şehir Dumaları açılıb vekiller halk tarafından saylansun [seçilsin].

Bizim Türkistan Müselmanları bu künde milli aftanomyege [otonomiye] malikdirler. Katl, zina hükümlerinden başkalarda kadılar Şeriat boyunca hüküm eylerler. Bizim kadılarımız milyon somluk davalarnı Şeriat hükmü ile fasl iteler. Kadılar isyezdı ve fevkalade kadılar isyezdı bizlerde vardır. Kadılar mahkemesinde müftiler meclis hem olub bunlar fetva vireler ve şuña köre kadılar hüküm ideler. Nikâh ve talak, veraset ve vasiyet işleri cümlesi Şeriat kadıları tarafından karaladır [bakılmaktadır]. Fakat müftü ve kadılarda ilim şart idilmediği sebebinden bizim işlerimize fütur kelmektedir. Türkistan dârü'l-kazaları nataryos [noter] hizmetlerini de icra eylerler. Kadılarımız yıl yarımga [bir buçuk yıl] kadar turmalarga yabdırmak [hapse atmak] ile hüküm idebilürler ve üçyüz somga kadar iştirak hem salurlar. Bunların cümlesini hükümet icra itedir.

Yerli Yahudi ve Hindlerniñ barça [bütün] mülkî işleri ve bazı ogalavnıylarnı hatta nikâh ve talak hem miras ve umumen aile işleri, uşandak iki yüz tayin itmek heb bizim Müselman müftü ve kadıları altındadır. Vesayet, vekâlet, vasiyet, nikâh ve talak,

taksim-i miras ve umumen dakumintler [belgeler] yazar için, hüküm ve cezaları kayd eyler için resmi defterler olub cümlesi Türkîçe yazılırlar. Kıpçü kripostlar cümlesi kadılar huzurunda işlenürler. Fakat üç sene mukaddem 300 somdan artık kıymetinde olan dakomintler nataryoslar [noterler] huzurunda tasdik idilsün diye nizam çıktığından, şimdi kadılar kolunda 300 somdan kim olaçak dakomintlerni tasdik itmek hakkı gine kaldı.

Bu yerde yazdığımız hacetler togrusunda her bir oblastdan ikinci Duma azaları vasıtasıyla Dumaga yazılıb idi. Şul yazuvlarını tabub okusalar üçünçü Duma azaları şayed Türkistan ahvali ile aşına olurlar. Türkistan togrusunda yüz maddeni bir ıslah layıhası tertib idüb mukaddem fraksiyanıñ resisine yibermiş idim. Hulasa biz Türkistanlılar muhtariyet idarege maliklerimiz, lakin başımız yokluğundan bir İdare-i Şeriyege ihtiyacımız kâmindir, bizim saadetimiz şuna bağlanmıştır. Biz Müselman vekillerden uşbu togruda hidmetlerini ümid itemiz.

“**Türkistan Rivalvetsiyonirleri**”, *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 3. Yanvar [Ocak] ayında, Ashabad şehrinde, Türkistan S. Rivalvetsiyonir Kamititi'ne mensub bolgan kişilerni hükm itecekler [yargılayacaklar]. Bunlar 80 kadar kişi bolub kübüsü hazır turmadadırlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 3. Ütken [Geçtiğimiz] İyul [Temmuz] ayında Taşkend'de bir niçe kişi uramda [sokakta] kaznaçıstvadan [hazineden] kaytub kilüvçü bir kişiğe hücum itüb 428 som hazine akçesin talagan [çalmış] idiler. Bunların 9'su tutulub birisi Selim Zerifef digen Tatar bolub çıkdı. Yanlarından bir az akçe, Kuralos Rivalvetsivonir Partiyesi'ne mensublukların añlaturgan hatlar tabılğan [bulunmuş] idi. 1'nçi Dikabr'da [Aralık] Taşkend'de Vayannı Sudda [Askeri Mahkeme] bunların işleri karalub [bakılıp] asarga hükm itildiler. Selim Zerifef başda Mins. Rivalvetsivonir Partiyesi'ne mensubun talarga kamitit yiberdi [gönderdi] digen, soñra tangen.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 3. Taşkend'degi çıkmaga başlamış olan *Şöhret* gazetesiniñ birinçi nomiri idaremizge kildi. Tili Sart şivesinde açık Türkî olub hazırda heftede bir mertebe çıkacaktır. Yıllık bahası 3 som 50 tiyin. Meslekini beyan hakkında özü:

“7-8 milyon Türkistan Müselmanlarının esaret, sefahat, cehalet ve felaketlerden hılas itküçi ilim, ittifak, hürriyet, müsavat, adalet, sanat, himmet, gayret ve cemiyetlerge tergib ve teşvik itmekni özümüzge meslek tutub bu *Şöhret* gazetesiniñ neşrine cesaret kılduk. Gazetemiz hiç bir partiyege mensub olmay millî ve bi-taraf olub togrulukdan, hakkaniyetden ayrılmaz diyedir. Muharrir ve naşiri Molla Abdullah Ulanof.”

Ez dil ve can bu gazetege muvaffakiyet tiliyiz. Türkistanlı Müselman kardaşlarımız hak sözlü matbuatka bik muhtacdırlar.

“**Orta Asya ve Fransuzlar**”, *Vakit*, sy. 255 (11 Dikabr 1907), s. 1.

1905’nci yılınıñ küzünde Fransiya Hükümeti Orta Asya’nıñ siyasi ve iktisadi ahvalini tikşirirge ve andagi hareketler ile tanışurğa diye Lakoset familyasında bir polkovnik [albay] yiberge idi. Bu âdem, Hind, Afgan, Kaşgar, Rusya Türkistanı ve Pirsiya [İran] memleketlerinde iki yıldan artıq [fazla] müddet seyahat itdi ve mezkûr memleketlerdegi her bir halini teklab [tek tek] teftiş kıldı, hususen Pirsiya’dagi soñğı hareketler hakkında küb malumat alub ve özleriniñ Hariciye Ministırına [Bakanına] büyük ve pek mühim bir daklad [rapor] birdi.

Riç gazetesiniñ Parij’degi hususi muhbiriniñ sözüne köre: “Lakoset bu dakladında [raporunda] Orta Asya kaynab yatkan bir kazan bolub anda barub katışuv-Fransi’yaga tiyüşlü tügil. Orta Asya meselesine kısılma: Fransiya öz başına belagina alur fikrini körsetedür.”

Lakoset dakladında diyor: “Rus-Yapon soğuşu hususen kiçkine gine [küçük] Asyalı bir hükümetniñ (Yaponya’nıñ) buña kadar tındaşı yok sanalğan Rusya’nı cinüvü [yenmesi] umumen Asya milletlerine hususen tesirsiz kalmadı. Bunlarda milli his, öz özlere işanuv [güven] arttı ve Rus ya ki İngilizleriniñ dehşeti ve nüfuzu yogaldı. Tabii bu vâkıa, tıştan karaganda [baktığında] hareketsiz, tınç ve ańsız [idraksiz, fikirsiz] körülgen Asyalılarını uyatdı, birleşüb kuvvet kesb itüb hem Avrupalılarını biremleb [birer birer] kovub çıkaruv meslekin kirtti.

Tedbirli İngilizler bunu sizüb aldılar ve eger bundan soñda Rusya ile düşman tursalar, Asya milletleriniñ uyanub, her ikisine de ökçe küterirge emr iteceklerin ańladılar ve bir asır boyuna düşman bolub kildikleri Rusya ile tatuvlaşub Pirsiya işlerinde, kuvvetsiz Rusya için pek faideli ve İngiltere için faidesiz şartlar ile muahede yasarga [yapmaya]

mecbur boldılar. Rusya ve İngiltere arasındaki bu muahededen maksud, birleşüb Orta Asya milletlerinin tirilüvüne [dirilmesine], kuvvet kesb itüvlerine mani olmaktadır.

Hind'de, muteber Hindular hatta İngiliz memurları ve afitsarlar da [subaylar], halkını uyandıgını ve Budahiler ile Müselmanlara matlub nizam ve ridermalarını [kâtipleri] yasagan takdirde İngilizler için Hindni öz kollarında tutuv mümkün olunmadığını ikrar iteler. Bundan soñ İngilizler- Hind Müselmanlarına naçar köz ile kararga [bakmaya] da korka başlâdılar. Lakost'un haberine köre: "Rusya Türkistan'ında da pek nüfuzlu Yaş Sartlar Partiyesi [Genç Sartlar Partisi] yasalub bunlar da Kafkaz Tatarları gibi milli bir programga malik ve eskidegi gibi müretteb zulümler devamitse şuna karşı tururluk derecede kuvvet sahibidirler.

Afganistan, Kaşgar ve Persiya'da da Yapon galebesiniñ tesiri zor. Bunlarda da Rus ile Angliçan da korkmıy başlaganlar. Şöyle ki bu memleketlerge ya yumalab yahşılık ile ya ki pek küb asker ve zor rashodlar ile gine kirüb yerleşmek mümkün olaçaktır.

Lakin İngiltere ile Rusya için in meşakkatli yer Pirsiya'dır. Lakin bundagi meşakkatlerde yalnız Yapon galebesi gine tügil, belki İngiltere özü de bir kadar ayıblıdır [suçludur]. Çünkü, Pirsiya'dagi Rus nukûdınbitirir ve Rusya tarafdarı olan büyük memurlarını orınlarından [yerlerinden] çıkartur için, 1902'nçi yıllardan başlab İngilizler özleri Pirsiya'dagi hürriyet hareketine yardım bire başlâdılar. Millet Meclisi birilgenge kadar Pirsiya ihtilalçileri, askerini, İngiltere ilçihanesine kaçub kutula ve şunda hükûmetke karşı halkını hazırlıy idiler. İngilizlerniñ bu yardımı bolmasa: Halk ciñlür ve idare-i meşruta birli de kalgan bolur idi.

Millet Meclisi bik añlı [idrakli] hem vatanperver çıkdı. Rusya tarafdarı memurlarını orınlarından çıkardı, lakin İngilizlerge de şübhe ile karadığından İngiliz tarafdarlarında orın da kaldırmadı.

Soñra Rusya ile İngiltere birleşüb, Pirsiya başını çaynarga [kaynatmaya] tutungaç, Pirsiya Hükûmeti'ni helakat yakınlaşganlığın añladı ve tizrek Girmanya kucagina atıldı. Girmanya, Pirsiyani özüne esir iterge tırışa [çalışıyor]. Bunuñ için Pirsiya'da Nemse [Nemçe, Alman] Bank'sı açub bunda sevdegirler [tüccar] ve injinyırlar [mühendisler] yiberirge, mal kirtürge ve Pirsiya sevdasin öz koluna alurga gayret sarf iteçektir. Tabii Girmanya'nın bu işi Rusya ile İngiltere'ge zararlı olduğundan bu üç hükûmet arasında rekabet (kantorinsiya) hâsıl bolub birbiriyle yarışacaklar ve Pirsiyani birbirine atmasga

tırışaçaklardır [çalışacaklardır]. Şunday bir çuvalçık zamanda Pirsiya işlerine barub koşiluv, Fransiya için pek zararlı olaçaktır.

Her ne ise Pirsiya nizâsı bu köyü kalmayınça yine kuvvetlenüb ya ki şahiniñ millet meclisin bitirir için çit [yabancı] hükûmetlerden yardım soravvı ile biter. Her iki halde de şimali Pirsiya'ga Rus Kozaklarınıñ cenubga İngiliz askerleriniñ kireçegi şübhesiz bolub bu hal Pirsiya halkınıñ hamiyet-i milliye ve taasubuna tokınub çuvalularınıñ yineden kutlanagı kütileidir.

“**Buhara**”, *Vakit*, sy. 256 (13 Dikabr 1907), s. 3.

Pitirburg şehrinde *Seyahat-i Kübra* isminde yeñi bir seyahatname basılıb çıktığını *Vakit*'de yazmış idik. Numune olarak mezkûr eserden bazı şeyler köçürür isek zarar olmaz. Seyyah Süleyman Şükrü Efendi Buhara hakkında böyle yazıyor:

“Bu memleketde üç yüz altmış cami ve mescid-i şerif, yüz on üç medrese, otuz sekiz han, on altı hamam, on beş çarşu vardır. Cami-yi şerifleriniñ büyüğü Emir sarayına yakın Secistan Meydanı'ndagi Cami-yi Kebir ve medreseleriniñ meşhuru da Medrese-yi Abdullah'dır.

Sekenesi hala sarfiyûn nahiyun akvali muhaveret ile meşgul Buhara'da şevket-i kadime ve âsar-ı umrandan eser kalmamışdır.

Meydanda asker ve emâkin-i askeriye yokdur. Sevabık ahvali pek şanlı olan bu büyük şehir, şimdi sahib-i satvet bir imaret merkezi degil şedid'ül-bat sarfiyûn ile nahoyunnuñ mübarezgah ve mukarridir.

İmaretniñ bu kün elinde kalan arazi biş yüz toksan biñ kilometre merbiinde yani bilâd-ı Yunaniye'den sekiz çeçek [kere] defa büyük ve Fransiya toprağınıñ iki misline yakın olduğu halde bu derece on milyon franka küç ulaşıyor.

Afgan, Acem, Tatar, Kırgız, Özbek, Türkmen, Henud ve Behud'dan mürekkeb nüfus-ı mevcudası iki milyon beş yüz biñden ibarettir (Ufa Gubirnası mikdarında). Millet ve hükûmet Türk olduğu halde lisan-ı resmîleri Farisîdir!

Ulûm-ı Arabiye, fûnûn-ı siyasiyete idigin bilmeyen Buharalılar hüsn-i selikadan dahi külliye mahkûmdurlar.

Bir zamanlar şaşâ-yı şevket ve şehameti afâkı kaplayan İslamiyet’niñ kuva-yı maneviyesini böyle tezelzüle [sarsıntıya] ugradan Sünnilik-Şialık davaları adavet-i mezhebiye [mezhep düşmanlığı] Buhara’da olança şiddetle hüküm-fermâdır. Ahiren mevki-i iktidara gelen koş bekleri (vezirler) Şia olduklarından Sünnileri izmekden başka bir şey düşündükleri yokdur! Bu sebebden dolayı ahalide selamet fikir, rahat kalb, hubb-i vatan kalmamışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 257 (15 Dikabr 1907), s. 2. Taşkend’de Sabotef digen bir Müselmanniñ kuvartirine [odasına] kurallı [silahlı] ve yüzlerin kaplagan 14 kişi kirüb, yurtdagi barça kişilerni yeyleb 950 somlık akçe ve nerse alub çırganlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 257 (15 Dikabr 1907), s. 3. Taşkend’de S. Rivalvetsiyonir [Revolüsyoner] Partiyası’na mensub bolub kamitit [komite] emri boyunca hazine akçesini talavda [çalmakla] ayıblanub asılurğa hükm itilgen Selim Zarifef, özüne sod [mahkeme] hükmü okulganda hiç tüşün özgermiy [düşünmemiş] ve korku eseri körsetmiy turgan ve açık tavış [söz] ile sod [mahkeme] hükmü üstünden kayda ve niçek şikâyet iterge mümkün diye soragan Rusçası naçar diyeler. Zarifef, Türkistan General Gubirnatörüne ariza birüb cezaniñ cıyıñlatuluvnun [toplattılması] ötügen [istedi].

T. K., “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 257 (15 Dikabr 1907), s. 3. Bir atna [hafta] kadar evvel Hokand şehrinde Yaroslafski Manufaktüre Şirketi’niñ mamık erçi turgan zavodına [fabrika] kurallı 40 kişi kilüb bütün işçilerni korkutub bir sarayga yabub [kapatıp] biklegenler, tilifonlarını üzgenler, işiklerge kurallı sakçılar [bekçiler] koyub taşdan kirgen bir kişiniñ kolların kutartub tutkanlar ve 50 miñ som kadar akçe talab alub kaçkanlar. Zavod şehirden çakırım yerde bolganlıktan, zavoddan palitsiyaga [polise] haber birgençe talavçılarnıñ özü de kalmagan.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 257 (15 Dikabr 1907), s. 3. Taşkend’de bir kadar ziyalı [aydın] Ruslar, Ziraat Şirketi yasaganlar [kurdular]. Maksudları akçe cıyuluşub [toplayıp], yer aluv hem şul yerde soñğı usûlde ikünçülük ve bağçelik ile meşgul bolub rahat ve tınç ömr itüvdür.

Vakit Muhbiri, “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 257 (18 Dikabr 1907), s. 3. Hokand etrafında Bubi Abide Volostında [mahallesinde], Bubi Abide nam kışlak halkından Hacı İkimbirdi Çelebi isimli bir muteber sevdagirniñ hanesine bir kiç [geç] birlen 22 nefer oğrılar [hırsızlar] kirüb bir niçe rivalyör atarak özünü ötürgenler ve yedi miñ som

akçesini talab [çalıp] kitkenler. Bu vakitte ayunda konakları [misafirleri] da bar iken. Anlardan Arif Bay isimli birisinin 1975 som akçesini alganlar. Merhum Hacı Efendi ütkensine her miñ ahalisine fakirlerge 20 miñ som ihsan kılğan idi.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 260 (22 Dikabr 1907), s. 3. Taşkend’de İdilman Ticarethanesi Kantoruna [bölgesine] kurallı iki kişi kirüb, kantordagi barça kişiniñ kolun kütertüb kiselerinden tentüvgenler ve 2 miñ som akçe alub çıgub kaçkanlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 260 (22 Dikabr 1907), s. 3. Buhara Emiri Rusya’nıñ Maliye Ministırı Kakofsef’ge iñ büyük nişanlarından olan İskender-i Salis [III. Aleksandr] nişanın (ordin) birgen.

Türkistan Geziti, “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 261 (25 Dikabr 1907), s. 3. Taşkend şehrindegi Ruski-Tatarski İşkola’da [okulda] 40’dan ziyade Nogay [Tatar] balaları okumakda olub, tamam itdikden soñra bunlarnıñ bazıları başka Rus mekteblerine kirmekdedirler. Mesela: Üçüsü Taşkend’niñ Ticaret Mektebi’ne, biri Garadskoy Uçilişçe’ge [Öğretmen Okulu], biri Gimnazya’ga imtihan birüb kirmişlerdir.

1908

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 263 (1 Yanvar 1908), s. 3. Taşkend’de Biraderan-ı YavişoflarnıMagazini’ne üç yigit kirüb prikazçiklarını [tezgâhtarları] rivalvör ile korkutub kollarnın kütertüb [yukarı kaldırtıp] istinaga [duvara] taba [doğru] kararga [bakmaya] emr itgenler ve özleri kasadan 200 som kadar akçe alub çıkkanlar. Hidmetçilerden biri yeşrinüb [gizlice] çıgub [çıkıp] talavçılar [soyguncular] artından bargan [varıp] ve palise yeskilerge itüb birsin [birini] tutdurgan.

“**Buhara’da Pahta (Mamık)**”, *Vakit*, sy. 264 (5 Yanvar 1908), s. 3. Bütün Buhara memleketinde 120 min disatine kadar pahta çaçalar [saçarlar, ekerler] ve yıl sayın [yıllar geçtikçe] bir milyon ve iki ya ki dört yüz miñ pud kadar mamık [pamuk] ciyalır [toplanır]. Bunlarnıñ kübregi [çoğu] Zerefşan nehri boyundadır. Zerefşan boylarında cümlesin birge koşkanda [toplandığında] 950 çakrım uzunlugunda olan 3750 murabba çakrım kanallar ile sulana turgan yerler var. Eger bunda kanallar ve su artdırılssa mamık dahi de kübrek çaçılır ve kübrek alınur idi. Bazı âdemler Âmuderya nehrinden kanal ile bunda su kitirtürgetilseler de [getirtseler de] Buhara Hükûmeti buna karşı kile. El-hâsıl, Buharalılarnıñ bu işni alga [ileri] alub öz özlerinden terakkî itüvleri işançsızdır

[mümkün değildir]. Biraz Rus ve Nemse [Alman] kolına [eline] kire tüşse [girse] şundan soñgine biraz alga kitüvünü [gitmesini] ümid iterge мүmkün.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 264 (5 Yanvar 1908), s. 3. Orenburg-Taşkend timiryolunda hareket bik [pek] kuvvetlenedür. 1906'nçı yılınıñ evvelki 6 ayı içinde Samar-Taşkend yolunda 221 miñ yolcu bargan iken. Bu san [tahmin], 1907'niñ evvelki 6 ayında 445 miñge yetmiş; 1906'nıñ evvelki altı ayında yolcu ve tavar [hayvan] yürüngen için 3 milyon 835 miñ som valavoy dohod [kazanç] bolgan iken. Bu somga 1907'niñ altı ayında 5 milyon 180 miñ somga minmişdir [ulaşmıştır].

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 264 (5 Yanvar 1908), s. 4. Sizniñ Orenburg'da Müselman Cemiyeti'niñ işlegen işlerini, mektebler açub fakir balalarını okuvunu, okuv meclisleri yasab vaazlar ve malumat birüvünü işitgen sayın [işittikçe] öz halimizge teessüfümüz arta baradır. Çünkü şehrimiz olan Taşkend'de Müselmanlar küb hem bayları [zenginleri] da az degil ise de bir dane cemiyet-i hayriye ve ilmiyemiz yokdur. Bayram ve boş künlerde barub ibret ve âlem ala turgan yerimiz yokga köre [yok olduğu için], yaşlarmız [gençlerimiz] da pivahanelerge [birahanelere] tolalar. Cemiyet-i hayriyemiz yokluğu sebebli ille ni kadar akçeler orınsuz [yersiz, boş yere] gidüb, fakirliğini kimtüge tügil, belki sille-i lec artdıruvga sebep buladır. Sünnet toylarına, tüflü kalpak ve külmek [gömlek] iteklerine [eteklerine] yüzlerce, minlerce som akçeler kızganmı turgan [kazanmayan] Müselmanlarınıñ bir cemiyet açub şunlarga her sene beş on som akçe tolarga ağır sunuvlarını, pivahanelerge cıyulub ömür ütkere [geçire] turgan Müselmanlarınıñ, ruhlarına lezzet ve dünya ahiretlerine saadet virecek cemiyet-i edebiyye ve ilmiyeler tesis itmevlerine ne kadar teessüf idilse de azdır.

“**Muhbirlerimizden: Buhara'dan Yazalar**”, *Vakit*, sy. 266 (10 Yanvar 1908), s. 2. Uşbu sene Buhara'da [silinmiş] iden Subtof ve başka birniçe ademniñ say' [çalışma] ve içtihadı ile kadı kelandan [baş kadıdan] ruhsat alınub üç sınıflı bir usûl-i savtiye mektebi açıldı ve bir muallim koyub 15'nçı Dikabr'da [Aralık] usûl ile bir nice balaga [çocuga] talim virilmege başlandı. [silinmiş] küçük bir mektebde olsa da talim verilip turadır. Tiz vakitte mekteb için Abdullah Hoca digen âdem güzel bir bina icârege alınub [kiralanı] mektebni [silinmiş] ve мүmkün kadar mektebinin bir [silinmiş] sa'y idilse kerek. Mektebde, okuvmyı kalgan âdemler için kiçki [akşam] ders hem vardır. Hem şuluk [şu] Buhara'da 25'nçı Dikabr'da bir cemiyet oldı. Cemiyette 20-55 [silinmiş] var idi. Kübregi Tatarlar ve [silinmiş] idi. Sartdan hem bir iki âdem var idi. Yaş tavış [ses]

ile cemiyetge azad [silinmiş] reis idüb saylandı. Hafız Efendi sekreter oldu. Cemiyetde ittihadga dair bir niçe sözler söylendikten sonra, bir niçe cemiyetlerniñ ustavları [nizamnâmelerine] karanub [bakılıp] Buhara'da da Terakkîyûn-ı İslam Cemiyeti yasalmaya karar virildi. Sonra sekiz kişiden ibaret bir kamissiya [komisyon] saylanub [seçilip] [silinmiş] haline münasib [silinmiş] hazırlamaga ve meclise müracaat itmege karar virildi. Tasdik idildikten soñra cemiyetniñ bir niçe maksadı usûl-i savtiye mektebinin terakkîsine tırışmak [çalışmak], Buhara'da bir kıraathâne açub halkga menfaatli kitablar ve gazeteler aldırmaqdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 266 (10 Yanvar 1908), s. 3. Buhara'da Cura Bek digen [denilen] bir ademiñ yer iden birli sünnet toyu devam idedir. Toyga sarf idilmek için otuz beş miñ som akçe tayin idilmiştir. Toyda çaçlı [saçlı] betçeler beyye [oynadı], Buhara'nıñ muteberanı [itibarlı kimseleri] bunu temaşa ide, bazı kiçelerde [gecelerde] betçeler namına yigirmişer çapan [kaftan] kile ve bu çapanlarda temâşâçılar [seyirciler] tarafından betçeleriniñ anlarga [onlara] iltifatı beraberine takdim eyle imiş. Muna bizniñ Buhara baylarınıñ akçesi kayda kite [kayda getirdik]. Acaba bu Cura bekler özlerinin kileçekde tarih sahifelerinde Cular Bek namı ile yad idileceklerinden hiç haberleri yok mu?! Seleflerinden kalgan tag kibi medreseler bu künde manevi cihetleri tamam harab olub divarları da yıkılmaga başladıklarını közleri hiç körmiy mi?

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 267 (12 Yanvar 1908), s. 3. Taşkend timiryoluna bu yıl için 5 milyon pud neft kerek idi. Bunu طورغ ده Bakü milyoniri Müselman İsdanlayef Firması aldı. Pudın 39 tiyin yarımdan bireçektir. Daviraynı داؤیریننی Yusuf Bek Vezirof Efendi hâzır Orenburg'dadır.

“**Türkistan Müselmanları**”, *Vakit*, sy. 268 (15 Yanvar 1908), s. 2. Semerkand müftüsü Mahmud Hoca Efendi Taşkend'deki *Tüccar* gazetesine özünüñ Türkistan'daki seyahati hakkında yazgan bir makalesinde diyer:

“Hokand ve Andican'da Margilan şehrine kilerek usûl-i cedide mektebi sorab tabdım [sorup buldum]. Bir yahşı kişi özünüñ üyünü [kendi evini] mektebge birgen iken [vermişti], kirüb kördüm. Eski hamam, eski tas digen kabilden kayugına [hangisine] mekteb-i cedide deyib barsam da cedidlikden eser yok. İlm-i Kıraat, Tecvid, Müntezim, İlm-i Hal, Hesab, İnşa, Cografya, Kıraat-i Türkî ve Farisî ve Tarih okuvla turgan mektebniñ özi tügil [kendisi degil], kölgesi de yok idi. Bu Margilan mektebinin

mualliminden bazı nerseler [nesneler] sorab karadım [sorup baktım], ama mateessüf cevap işite almadım. Hulasa: Bu mektebin ismi, cedit bolsa da özü cedit tügildir. Çünkü elifbayı savtiye okutuv ile gine mekteb cedit bolmaydır.”

Bundan soñ Müftü Efendi özünüñ yeñi Margilan ve Hocend şehirlerine barub anda usûl-i cedide mekteblerini kördigini, fakat bunlarda da elifba ve Tecvidden başka yeni diyerilik [denebilecek] nerseler okuvtamadığını beyan idedir. Şunuñ ile beraber bundaki mekteblerni kübrek [daha çok] himmetli Müselmanlar öz kiselerinden terbiye iteler iken.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 268 (15 Yanvar 1908), s. 3. Türkistan’da Margilan üyezinde kırdan pahta (mamık)nı ciyub [toplayıp] ambarlarga tuturganlar 150’nci Dikabır’ga [Aralık] kadar tazartuv [temizleme] ve sevde [satış] bik [pek] şeb bolsa da, bu künlerde yagmurlar başlanub yollar bozulduğundan işler akrın [yavaş]. Birinçi sortuna bahâ küterinsekmiydir [fiyatı yükselmiyor].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 268 (15 Yanvar 1908), s. 3. Taşkend’de çıga turgan *Şöhret* gazetesine Buzavlıknıñ Ahmedcan Efendi Biktimirof muharrirlikge kirişken. Mübarek bolsun. Türkistan için *Şöhret* kibi bir gazetenin pek lüzumu ve binaenaleyh anı özünüñ meslegine devam itdirüb saklav tiyüş idigini hatırdan çıkarmamak gerekdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 271 (22 Yanvar 1908), s. 3. Türkistan’dagi meşhur misyonirlerden Astramof [Ostroumov], Tatarlarını agartur [aydınlatmak] için Kazan’ga memur olarak köçürilecek [göçürülecek].

“**Etraf Haberleri**”, *Vakit*, sy. 272 (24 Yanvar 1908), s. 3. Taşkend timiryolundagi Akbulak İstasyesine [istasyonuna] mescid salub [yapıp] imam almak içtihadına kirişmişlerdir. İşitildigine köre: Bunda imam idüb Orenburg’da Veli Hazret’niñ müderris Zahid Halfe’ni alacak bolalar imiş. Taşkend timiryolu boyundagi istansiyelerde Müselmanlarınñ himmeti ile bu soñ vakitlerde mescidler ve mektebler artarga [artmaya] başladı. Sevinçli bir haldir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 274 (29 Yanvar 1908), s. 3. Taşkend’de bir poyezdge [trene] hücum itken ve bir garadovoyını ötürgen [öldürdüğü] için Minşikof hem Usaf digen iki Rusnu askanlar [idam etmişlerdir].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 276 (2 Fivral 1908), s. 2. Taşkend’de Nadejda Kumpanyası Iskladı’nıñ [sklad: depo, ambar] müdiri olan Sart Mirza Sabref uramda [caddede] bir niçe kurallı [silahlı] kişi hücum itüb rivalyör ile korkutub kisesinden 270 som akçe, biraz dakümintler [dökümanlar] ve bir rivalyör talab kaçkanlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 276 (2 Fivral 1908), s. 3. Türkistanda Galodny İsteb [Açlık Bozkırı] digen çölde hazine tarafından kanallar kazıla. Bu kanallardagı su 45 miñ disatine yerni sulayacak ve işke kirteçektir [işe dâhil edecektir].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 279 (9 Fivral 1908), s. 2. Semerkand’da kadı kelan kvartalında [mahallesinde], Semerkand’niñ iñ şeb kervansarayının hocası ve Gosudarstvennyy Bank huzurundagi Uçutnu Kamititiñ [komisyonunun] azası olan Ahmedcan Sadıkof’nu hatunlar bölmesinde taharethanege çıkkan vaktinde tutub bogazından soyganlar. Ötürüvçü [kâtil] kaçkan. Özünüñ bir toğan abzası olan Mahmud’dan şüpheleneler. Bunlar arasında atalarından kalgan 5 miñ somga yakın akçeni buluv hakkında nizâ çıgub birbirine bik düşmanlaşkanlar iken.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 280 (12 Fivral 1908), s. 3. Semerkand’dan haber virildigine köre, bu şehirniñ muteberan ve maarifperverleri Abdürreşid Efendi İbrahimof’nuñ Semerkand’ga baruvuna [varmasına] yadigâr olarak umumi bir kiraathâne açub Arabî, Farisî, Türkî ve Rusî kitablar, ceride ve jurnaller bulundururğa hem fakir şakirdlerge emanet kitablar birüb okuvtarak maarifke hidmet iterge karar virmişlerdir. Pek güzel iş. Tebrik idüb muvaffakiyet istiyimiz.

“**Gazetelerden**”, *Vakit*, sy. 281 (14 Fivral 1908), s. 2. Taşkend’de çığa turgan *Şöhret* gazetesi “Hâlimize Nazar” ser levhasıyla bir makale yazarak diyedir:

“Türk-Tatar milletiniñ adedi 50 milyon kadar olub iñ eski, şecaatli ve kuvvetli halklarınıñ biri olmak ile beraber; büyük devletler teşkil itmiş, küb memleketlerge nizam ve hükümet virmiş; meşhur ulema, meşâyih, hudemâ ve şuarâ yetiştirmiş büyük bir kavim idigi her kimniñ malumudur. Lakin teessüf şuldur ki, üç dört yüz yıllardan birli, böyle nüfuzlu büyük bir milletniñ münkarız boluvuna ve bu küngi künden başka milletlerden her cihetçe artıda kaluvuna sebep nedir? Bunları kimler bolay itdi? Muna bu sualler ve bunlarga karşı birilgen cevablar milletimizniñ derdi ve marazı olub, kalbinden çıkkan ateşli ahlardır.”

Semer kand müftüsü Fazıl Muhammed Hoca Efendi *Şöhret*'niñ şuluk nüshasında gine özümüzniñ artıda kaluvumuz hakkında bir makale yaza. Lakin bu, ah vah idüv bekle kalmıy belki bundan kurtuluvnuñ çarelerinde körsete ve diyedir:

“Hazır gi medreselerimizde ulûm-ı diniye bar, ama tarik-i talimni bozdukları için netice ve semeresi azdır. Ulûm-ı dünyeviye ise bizniñ Türkistan mekteb ve medreselerinde bütünley kalmagan. Ol halde hazır gi medreselerimizde Sarf, Nahiv ve Arabiyât okugan şakirdlerden Türkistan ve Buhara'niñ her bir şehrinden ilk mertebe dörter kişini Mısır'ğa barub Ulûm-ı Diniye, Felsefe-i Zaman ve Edebiyat-ı Arabiye okutmak kerek. Bunlar Mısır'da üç yıl okugaç vatanımızga kaytub İlm-i Kelam, Tefsir, Hadis, Edebiyat-ı Arabiyye ve Akliyat-ı Zamaniye öğrensünler [öğrensinler]. Hem de küçük ve yedi yaşlık balalarını 12 yaş keçe Türkî, Farişî ve Zaruriyet-i Diniyye okutub soñra Rusya'niñ gimnazya ve ticaret mekteblerine birirge kerek. Her şehiriñ gimnazyalarında hiç olmasa biş on hane Müselman balası bulur ga kerek. Gimnazya bitirgeç her şehirden ekall bir ikisini Darülfünun ve medreselerde okutur ga tiyüş [gerekli]. Muna şulay [şöyle] idüb din birlen dünyanı birge جیساق غنه biz kişi bula alur muz. Bu işlerni işler için de her yerde ve her şehirde “Terakkîyûn-ı İslam Cemiyetleri açılur ga tiyüşdür.”

Ulemamız ve müftülerimiz şundıy fikirlerni öz kalemleri ile yazub matbuat vasıtasıyla neşr iter ge başlağa ç şayet esersiz kalmaz deyib ümid idemiz.

Yoldaş Oglu, “**Türkistan Toprakları**”, *Vakit*, sy. 282 (16 Fivral 1908), s. 2-3.

Rusya ziraat memleketidir. Baylığı [zenginliği] yer ile ölçenür [ölçülür]. Rusya'da yersiz olan millet Allah'niñ bir fazlı ile bolmasa şübhesiz biteçektir. Şul sebebli Rusya Müselmanlarıniñ düşmanları da her nerseden ol Müselman yerlerin, Başkırd, Kırgız ve Türkistan topraklardan alur ga lazımdılar.

Başkırd yerlerinin kübüsü Hahollarga [Ukraynalılara] ve zor [büyük] çinavnikler ge [göçmenlere] taratılub [dağıtılup] bitirildi. Çın [gerçek] Müselman memleketi olan Orenburg Gubernası halkının fakat 3'den bir aluşu gine Müselman bolub yerleri de Rus yerlerine karaganda [bakıldığında] defalarca azdır. Şul sebebli ne ka [ne kadar] divar kibi milliyet ve hususiyet saklı alur rırlık Başkırd milleti kalmadı. Kırgız [Kazak] yerleri [toprakları] de birem birem [bir bir] alına. Yıl sayun [yıldan yıla] Rusya'dan Kırgız topraklarına ikişer yüz miñ çit Rus köçüv ve Kırgız yerlerinin iñ münasib orınlarını

[yerlerini] kisüb alalar. 20-30 yıllardan hiç şübhe yokdur ki: büyük Kırgız sahraları Rus mujigi [köylüsü] ile tolar. Her Kırgız memleketi, içki [iç] Rusya bolur; Kırgızlar Rus arasında denizde temçi olarak kalurlar. Çünkü bunlarda yerlerin saklı almiyer; kuvvetleri de yok, ictihad da kılmıylar; daha togrusu eski maişetlerinden öz ihtiyarları ile ayrılması için ihtiyarsız alışnu yolunda baralır.

Közge alurlık bir Türkistan kaldı. Lakin anda da ne bar? 2 milyon halk Ashâb-ı kehf kibi baş kütermiy [başını kaldırmıyor], yuklıy [uyuyor]. Hayat, milliyet, hüsn-i maişet muharebesine hazırlık, ilim ve derdinin ismi de yok. Korkaklık, fuhuş, her nersege itibarsızlık, hissizlik, keleşekini hatırlamav... İşte anda körülgen nerseler! Lakin niçek gine bolsa da Türkistan'ın kutkarırğa tırışuv [kurtarmaya çalışmak] lazımdır.

Çünkü ol nerse, Rusya Müselmanları için işançlı [güvenli] bir esas bolacak, Müselmanlar kerek çakda âña tayana alacaklardır [dayanacaklardır]. Lakin bu turgüzüv ^{ترگزو} Türkistan halkının öz kolundan [elinden] bolmaz. Anı başda harab itken kişiler, yani Tatarlar tiriltürge [diriltmeye] tiyüşlödür. Şunuñ içündür ki, bizim matbuatımız Türkistan işlerine bik [pek] dikkat ile kariy [bakıyor]. Andagi her bir hareketke de fevkalade şavlana; canları öz vatanından bikrek Türkistan için koya... Evvel, Müselmanların kileçekde bolaçak tiregidir. Türkistan ziraat memleketi bolub istikbali de ziraat ile olaçakdır. Şul sebebli Türkistan Müselmanları için her nersedan evvel dikkat itüvü lazım nerse birli boluvdur [birlik olmadır].

Hâzır Türkistan'da boş toprak az. Sulangan yerler 2 milyon 750 miñ disatine kadar bolub [olup] kübüsü [çoğu] Müselmanlar kolunda. Müselmanlar bağçeçilik, yemiş yetiştirüv hem mamık çaçıv [saçmak] ile meşguldür. Yerniñ kübüsü çöllük bolub çitden [yabancı] kanallar ile su ketirmegende [getirilmediginde], kuyular kazıtımaganda işge yaramıylar. Bunday yerler bik küb [pek çok]. Mesela: Galodniy İstep [Açlık Bozkırı] sahrası sulansa milyonlarca kişini toydırırlıkdır [doyurulabilir].

Hâzırında hükümet Türkistan'ın Ruslaştırıv (misyonirler vasıtasıyla çukunduruv [Hritiyanlaştırmak] tügil [değil], belki Rusların kübeytüb [arttırıp] şunlarga Müselmanlarını hizmetçi itüv yolu ile) için uşbu yerlerge su kitiрте de Hahollar köçüre ya ki türlü Rus baylarına [zenginlerine] arendaga (kiraya) bire. Lakin kolundagi [elindeki] su kasabanı ile ütken Hahol mujigi [Ukrayna köylüsü] yemiş üsdire [yetiştire], mamık yetiştire turgan menbat [kuyu] Türkistan topragına yaramıy. Bir

Türkistan Müselmanı iki disatine işlab [işleyen] bay turganda Hahol 10 disatineden aç tura. Çünkü ol Türkistan için muvafik bolmagan arş, bir ay, sulu memleketinde terbiyelenmiştir. Tab'an çikden tış yalkav [tembel] bolub [olup], Rusya'dağı ağırlık arkasında gine, açka ve sovakga [soğuğa] töküb olmas için gine işlegen inergiyesiz [enerjisiz] Rus mujiki bunda kilüb, başı nalog [vergi] ve alpavutka [asilzadelere] arında [kira] akçesi tülevden [istemekten] kutulgaç [kurtulur]. Hatta bilakis hükümet özü bunların her birisine onar disatine yer de, işliy tertibke salur için aile sayun yüzlerce som akçe de tarata [dağıtmaya] başlağaç. Bunlar özleriniñ tibbi revişlerine kirelir, hiç işlemiy; tik [sadece] yatalar da Kırgızları taliyer [yağmalıyorlar]. Kurallı [silahlı] fırkalar yasab [kurup] Kırgız avullarına hücum itdikleri gazetelerde yazıldı. Kırgızların bütün piçanlıkların [samanlıklarını] basub alalar da "Hak küçlege [hak güçlünüdür]" idikin tecrübe ile bilgen Kırgızlar uşbu piçenliklerini ağır baha ile Ruslardan arendaga [kiralamaya] alub çabarga mecbur bulalar. Mesela: *Novoe Vremya*'nın sözüne köre:

"Bir orında [yerde] pirisilinsler [göçmenler] Kırgız çapunlugun talab [yağmalayıp] alganlar da, şul hoca Kırgızların çaçkan kıyorlerin (mahsus bir türlü çapan [cüppe]) şuluk Kırgızlarga kültesin üçler tüyüke satkan [satmış]. Bunday külte şehirlerde, mesela Almata'da bir tiyin yarmığına [1,5 kuruşa] tursa da, çöl ortasında bütünley piçensiz [samansız] kalgan biçare Kırgızlar üçer tiyinden tülerge [ödemeye] mecbur olmuşlardır. Hahollar buna gına da kanaat itmiyer. Kayda [nereye] yerleşseler şunun tiresindegi [kenarındaki] ağaçlıklarını kesüb bitirmiy kalmiyer ve daima bir orından [yerden] ikinci oringa küçkeleb yüriyer. Sart bağçaların talab [yağma edip] yemiş ağaçların kesüb yaguları [yakacakları] da küb [çok] defa bulgalamışdır [bölüşmüşlerdir]. Elhasıl, bu pirisilinslerge hükümet ne kadar rashod [harcama, masraf, gider] tutsa da, togrusu faide orımına ziyangına köre; hükümetniñ yüz miñler töküb kanallar yasab yerni sulavları boşka kite. Halbuki şunların hemmesi [hepsi] halk içinde, hazine içinde faideli suretde kollanuv mümkün.

Bunuñ için Türkistan'ga Hahol kitirüvni toktatub sulangan yerlerni Türkistan halkının özüne [kendisine] birirge [vermesi] gine kerek. Türkistan'da yerine köre ziraat usûlün güzel bilüb fevkalade ictihad ile yıl boyunca yerde kazınub maişet itüvçü avul [köy] halkı bar. Bunların kübüsü mamıkda çaçalır [kalkınır]. Bu yıl naçar [kötü], vakitli vakitsiz suvak [soğuk] ve kurulıklar bolganlıktan mamık onmadı [iyi sonuç vermedi]; adetdekiden 2, hatta 3 mertebe az ciyuldu [toplandı]. Kübüsü bunun sayesinde küb zarar itdiler; fakirraklara [daha fakir olanlara] işlerin devam itdire almayınca [ettiremeyince],

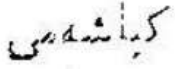
muhtaç suretde kalub yerlerin saturga [satmaya] mecbur boldılar. İşte sulanacak yerlerni uşbunlarga birirge kerek. Bunlar yerde kurt kibi kazınub tiz arada yarım Türkistan'ını mamık basuvlarına [tarlalarına] eylendirirler [dönüştürdüler]. Türkistan hazinesin bayturlar, işlerin tüzetürge [düzeltmeye], yalkav [tembel] Hahollarga hazineden birilgen [verilen] kridit [kredi] ve ianenin bir kısmı gine birilse de, bir niçe yıl içinde ayak terhib söyleşürlik bulurlar. Bunlar şakty küb yerge yeterlik bundıy hoca tapılır.

Türkistan Müselmanları hazır şuşunu isabliy [hesaplamaya] başlarga ve Duma'dağı Müselman vekillerinden de: Türkistan toprakları....

Pirisilinya [göçmen yerleştirme], mamık çaçuv [pamuk ekme] kibi.... Meseleler çıkganda uşbu yersiz Müselmanları hatırğa alub yirni [toprağı] Hahollarga birüvden mezkûr Müselmanlarga birüv, ikanemiçeski [ekonomik] noktadan karaganda [bakıldığında] faideli idikin [oldugunu] isbat kılurga [etmeye] tırışuvların [çalışmalarını] ötünsünler [talep etsinler]. Vekillerde kişi ütkenlik kütüb [bekleyip] turmasunlar. Hâzırdaluk şuşu meseleni tahkikleb bilür için buña müteallik hesab ve kitablarnı mutalaaga kirişsünler.

Ak pirçatkeler [eldivenler] ile kişiden kişiğe vizitge [ziyarete] yürüv, milirvannıy komnatalarda [odalarda] biklenüb [kapanıp] parnagrıfıçski [pornografik] kitablardan hatun-kız avruları [hastalıkları] hakkında malumat aluv, Müselman ittifakının izâfesi dürüst bolub bolmaganlığını [olup olmadığını] tikşirüv [araştırıp], boş bogazlık ile sululuk satuv [satmak] bir işsiz on som alub yatuv [yatıp] her kimniñ kolundan [herkesin elinden] kilür [gelir]; vekil bolub halkını işandurub [inandırıp] kitkeç [gider gitmez] hidmetge tutnurga kerek. Muna, uşbu Türkistan toprakları meselesi kiñ [geniş] bir sahradır ki vekillerimizge küb [çok] zamanlık [zaman için] azık birirge [vermeye] kâfidir. Matlubdur ki tutunsunlar hazırdan şul meseleni tedkik itmekke!

Türkistan baylığı [zenginliği] ve Müselman kolunda [elinde] kaluvu [kalması] bizniñ için hayat meselesidir. Şul sebebli Türkistan toprağın Müselmanlar kolunda kaldırırga koldan kilgen kadar tırışuv [çabalamak] vekillerimizniñ vazifesidir. Müselman vekilleri işlenmiy turgan [işlenmeden duran] ve bagarnıy yirlerden nalog [vergi] aluv hakkında söz çıkganda olduğu kibi Türkistan toprakları ve pirisilinya [göçmen] meseleleri karalganda [bakıldığında] da bilimsiz, hazırlıksız bolub avız [ağız] yumub kalsalar bilsünler ki: Halk anlarnı hiç afv itmez!"

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 282 (16 Fivral 1908), s. 3. Semerkand yakınında Arab Han Kışlagında (avulunda) Fatıma isimli bir lülegen [çingenenin] kızını kömerge [gömmek için] kabirge alub barganda, öz itüçüleri arasında kaysı [hangi] kabirge kömmik [silinmiş] bahs sonra nizâ çıgub tura tura soguşga eylengen [savaşa dönüşmüş]; tayak [sopa] ve piçaklar ile birbirine hücum itüb 7 kişi cerahatlenüb [yaralanıp] palitsege [polise] barganlar. Müselmanlarga şulay bolurga soñ?

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 282 (16 Fivral 1908), s. 3. Ütken birinci Sentabır’dan Yanvar [Ocak ayı] başına kadar 4 ay içinde Orta Asya’dan Rusya’ga Taşkend yolu ile 4875; Krasnoyarski arkalı [yoluyla] 4600 vagon mamık yiberilmiştir [götürülmüştür]. Orta hesab ile vagonga 460 pud mamık (pahta) salınsa bütünüsü 4 milyon 360 miñ pud kadar mamık çıkarılmış buladır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3. Soñğı künlerde Türkistan’ga pirisilinsler [göçmenler] küb kile başlagan. Taşkend’den 25 çakrım yerde bolgan Kaplan Bek digen [denilen] hazine eminyasına [eminligi] 60 yurt Hahol kilüb [gelip] 300 disatine yer bilen oturmuşlardır. Dahi de bazı ornlarda kanallar kazılğan gına kütile. Şunduk Hahol tuturaçaklar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3. Taşkend’de 500 miñ som kapital [sermaye] ile Santu isimli nift [petrol] çıgara turgan aksivnirni obçestva yasalub [seçip] ustafı [nizamnamesi] padişah tarafından tasdik kılınğan. Ümid itemiz ki [ederiz ki]: Kafkaz’dagi kibi, Türkistan’da da Müselmanlar nift [petrol] sevdesin [ticaretini] itibarsız kaldırmazlar ve artık akçelerin buna tıgarlar [tıkarlar, toplarlar].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3. Semerkand yanında Kundız Soy avulu yakınında yolda barganda [varıldığında] Molla Ömer Abdulgaffarof digen [denilen] Sart ile hidmetçisine iki kişi hücum itüb rivalyör ile korkutub 2 miñ biş yüz som akçelerin talab [isteyip] kitkenler [gitmişler]; Molla Ömer arabada, yuklab [uyuklayıp] bara iken. Talavçılarnıñ [hırsızların] birisi arbaga minüb anıñ üstüne atlanub rivalvörini kükeregine [küreğine] tura geçkine uyangan.

“**Gazeteni Yapuv [Kapatış]**”, *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3. İdaremizge Taşkend’den uşbu tiligram [telgraf] alındı: *Şöhret* gazetesi hükümet tarafından yasaldı ve çıkğan bar [var] kebek [gibi] nomirleri [sayıları, nüshaları] kanfiskavat idildi [el

konuldu]. (*Şöhret* Taşkend’de çıga turgan terakkîperver bir gazete idi. Kazaga [kazaya] uçravına [uğramasına] zor [büyük] teessüf olunur.)

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 284 (21 Fivral 1908), s. 3. Taşkend timiryolu boyunda Çalkar istansesinde bay [zengin] sevdegir [tüccar] Ganiyef kasasından hizmetçisi Muhammed Ganiyef on miñ som kasturub [çalıp] kaçmıştır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 284 (21 Fivral 1908), s. 3. Hâzır Taşkend’de 200 miñ halk bar. 40 miñi Ruslar mahallesinde. Şehir 176 çakrım murabba [kare] yer almış bolub [olup] bütün uramları [caddeleri] birge koşkanda [toplandığında] bir niçe yüz çakrım boladır. Yalnız Ruslar kısmındagi uramlargına bütünsü [toplamda] birge 78 çakrım uzunlugundadır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 284 (21 Fivral 1908), s. 3. Ütken [geçtiğimiz] yıl Taşkend taraflarında mamık [pamuk] çaçuçılar [ekenler] bik küb [pek çok] zarar kördüklerinden yer bahası 30-40 tiyin tutmuşdur. Bu yıl Türkistan’da چوگوندر bik oñgan. Disatinesine üçer miñ pud yani 400 sumlak çugündür çıganlar. Şul sebebli mamık çaçuçılarnıñ da bir azı mamıknı taşlab چوگوندر çaçuvga [ekmeğe] kirişmekçi boladır [girmek istiyor]. چوگوندر şiker [şeker] yasavga [üretmeye] kitedir [gidiyor].

“**Duma Tiresinde**”, *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 2. Yerler nazarı, hazret kamissiyesinde: “Hâzır Türkistan’da boş yerler kalmadı. Şul sebebli anda pirisilins köçürüvnü toktaturga kerek” diyedir. Kübden kerek idi.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 2. Taşkend’de 16’nçı Fivral [Şubat]’de, Pristof *Şöhret* gazetesini idaresine kilüb, Geniral Gubirnatörnüñ emri boyunca *Şöhret* gazetesiniñ toktatıldığını [toplatıldığını] ve çıkgan bar kebek [çıkış olan] nomirleriniñ kanfiskavet idildigini [el konulduğunu] ilan itken. Müselmanlarnıñ öz arasından, danos [casus] yasab, geniral gubirnatörden bunu toktaturga ötünüçüler bolgan diyeler.

Taşkentde *Hakikat* isimli bir gazete çıgarırğa kübden tügil [değil] ruhsat alıngan iken. Şunuñ çıguvunu küteler. Yaşlar *Asya* isimli gazete çıgarırğa ruhsat turunda Gubirnatorga müracaat itkenler diyeler.

Yolda Bulguvçu, “**Kızganç [zavallı] Balalar**”, *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 3.

İştigimizge köre: Şehr-i Türkistan’dan 130 çakrım yerde Çulav Kurgan digen 20-30 yurtlu [haneli] bir [silinmiş] avulunuñ 50 yaşlık bir Sart, Dikabr 23’nde Orenburg’dan 3 kız alub kilmiş, ulugsı [büyüğü] 22 yaşında bolub 50 somga; birisi 9 yaşında ve birisi de 7 yaşlarında bolub ikisi 50 somga alınmışdır. Sart bunlarnıñ zorsun [büyüğünü] özüne alub, kalgan iki sabiyeni enilerine [kardeşlerine] birgen. Kızlarını satuvçılar Nogaylardır; lakin isimleri malum tügil. Bu Sart kızlarını: “Min Türkistan’ınıñ bir sevdegiriymin [tüccarıym]. Orenburg’a daima kilgelim, Türkistan’ını bir temaşa kaldırım” diye aldemişdir [aldatmışdır]. Türkistan ile Çolak Kurgan arası taglık bolub aralarında meşhur Kara Tag vardır ki araba yolu yokdur. Bu aranı deve üstünde 4-5 kün yürüyer. Biçare kızlar Türkistan’dan ille kaya deve ile baraçıkların sizüb “barmıymız” [gitmiyoruz] diye yığlaşsalar [ağlasalar] da ne çare? Ağzına algan simiz kuzını böri [kurt] kızganamnı [bırakır mı]? Naçar fiilleri arkasında öz avulunda tul kartçıkda taba almagan Sart öz koluna ille kilgen afife kızını nege açkındırsun! Biçare kızlar heman yıglavda, kayguda... Hâzır, yamanlık ya kartlık sebebli hatun taba almıy turgan Sartlar: “[silinmiş] bunda kız tabılmasa Nogay kızı arzan [ucuz]; Orenburg’ga barurmuz da alurmuz” diye kıvançdadırlar [sevinmekteler]. İştigimizge köre yine iki Sart Orenburg’a kız alurga barırğa hazırlanmaktalar. Bunday ayanç [acıklı] haberler gazetelerde de yazıldı; bu Tatarlar gazete okumıylar mı? Ve nige azgına [azıcık] akçege kızığub biçare masume kızların zâlime Sartlarga telef kılalar? Kilüb biçare kızlarınıñ körge cigaların körselerçi?

Pitirburgda Mescid Komititiniñ Reisi Abdulaziz Devletşin, “**İdarege Mektuplar**”, *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 3. Muharrir Efendi! Taşkendlı Ebu Bekir Efendi Divayef cenabları Pitirburg’da salınacak cami-i şerif içün isimleri túbende [aşağıda] zikr edilinecek âdemlerden bir miñ yüz elli somdan ziyaderek iane ciyub [toplayıp] yiberdi [gönderdi]. Bu ianeni birgen kişilerge hem himmet idüb ciyuvçu Ebu Bekir Efendi’ge Mescid Saluv Komititi isminden teşekkür idüb küb rahmetler okunmaktadır.

T.K., “**Hacılar**”, *Vakit*, sy. 286 (26 Fivral 1908), s. 2. 20’nçi Fivral’de Taşkend arkalı birinci partiye hacılar (250leb kişi) ötüb kitkenler. Bunlar Fidosityadan birli pirisadkasız [aktarma olmadan, direkt] kilmişlerdir.

[silinmiş] Hafiyef, “**Taşkend**”, *Vakit*, sy. 287 (28 Fivral 1908), s. 4-5.

Uşbu sene Yanvar ayında Samara’dan Krasnovdski’ye kaydığım vakit, yolum Taşkend üzer olduğuna köre, bunda üç dört kün turmaga karar virdim. Maksudum: Orta Azya’nıñ in mâmur ve Müselmanı küb olan bu şehirni ve ahali-i İslamiye’niñ ahvaline âşinâlık kesb itmek idi.

Eski Taşkend’de (Müselmanlar yaşıy turgan kısmında) tanışlarımdan birinin hanesine tüşdüm. Lakin buna bik üküdüüm [pişman oldum]. Çünkü bu kısımniñ uramları [sokakları] tikizsiz [nizamsız] ve fevkalade piçrak [çamur] hem sazlık olduğundan benim için yürümek pek çetin oldu. Ama yerli halk özleri ögrenenler, buna asla ehemmiyet de birmiylar. Taşkend’niñ Ruslar yaşıy turgan kısmı şul kadar temiz, pâkize, mamur ve muntazam olduğu halde, “en-nezafetü min el-iman” itikadında olan Müselman kısmının bu kadar piçraklığına hayran [hayrette] kaldım.

Her ne ise, keldigimniñ ikinci künü şehirge çıkub, Müselmanlarıñ kütübhane ve mektebelerini körmek istedim. “Müselmalarıñ kütübhane ve kıraathâneleri yok” didiler. Bir medresege kirdim. Aman barıb, ne kadar da sefil ve perişan. Divarları balçıkdan olub agartılmagan, bazı yerindegi **اشکاتور لری** işligen, terezeleri atılğan, suvak [soğuk] ve ceyl [rüzgâr] kirmesün için kamer birle kağıd yabıştırılğan. Salıngandan karalmagan ve tamir edilmegenliğini bu imaretniñ hal tili söyleb zarılık idüb [ağlayıp] turmakda idi. Bir milletniñ ilim yurtu uşbu derecede perişan olursa ol milletden ne ümid itiledir! Ruslar kısmındaki şehir mektepleri ve gimnazya, siminaryalar ile bu medresenin binası, kıyafeti ve körüniş arasındaki fark, kök [gök] ile yer arası kadar idi. Medreseniñ içinde okutulğan şeyler hakkında yazub tururğa lüzum körmiyimin. Kayda [nasıl] karasañ [baksan] da İslam evladınıñ bahtsızlığına teessüf iderek, közlerimi bu sırada tizrek tışga sagub; temiz hava ile bir nefes aldım. Soñra [silinmiş] Taşkend Müselmanlarıñ mekteb, medreseler ıslahına, kıraathâne ve ticarethaneler tesisine; cemiyet-i Hayriye ve ilmiyeler teşkiline tutlurğa tiyüşlü [gerekli] akçelerinin barsı [olanı] da sünnet toylarına ve müsekkir itke kite iken. Bundagi sünnet toylarındaki israfniñ [silinmiş] öz körmegen âdem añaştırırılık gine degil, Şeriatke ve akılga hilafçı [silinmiş] köreb turgan bir işniñ şul kadar revişde tapuvuna, ulema ve [silinmiş] bu işke karşı turmavlarına insan şaşılır. Eger işler uşbu halde devam iderse, Taşkend Müselmanlarıñ [silinmiş] inkırazlarına sebep olan tesirniñ birisi sünnet toyu olaçaktır.

Taşkend Müselmanları arasında ahlaksızlık fevkalade suretde, içlerine kirüb ziyadesiyle teessüf itdim. Bayramlarda pivahaneler yaşrı halmalı Müselmanlarla tolı bula ve oralarda her türlü rüsva ve rezaletlik ideler ve hatta Rus müskîr [sarhoş] ite gine kanaat itmeyince, bundagi Müselmanlar oyun, neşi, kök nar emsâli زانسب bir takım habîs şeyler ile de [silinmiş] iken. Yavrupa halkı ve Hristiyanlar ulûm, maarif, terakkî ve temeddün sayesinde künden kün insaniyetke, şevket ve azimetke yakınlaşdıkları halde, [silinmiş] esası ilim, maarifet, hamiyet [silinmiş], nezâfet ve afv sa'y ve gayret, şecaat ve shavetden ibaret bolgan Müselmanların bu derece cehalet ve sefaletge, fakr u rezâletke, perişanlık [silinmiş] duçar boluvlarına insan hayret kılur.

Bunu yazmakdan maksadım Taşkendlî Müselman kardaşlarımıznîñ haline ziyadesiyle teessüf itdigimdendir. Ben anlarda bir kadar hayat eseri körmek istemiş idim. Yoksa âlem-i İslamiye'niñ hem tarafnında haller bir [silinmiş] şeydir.

Tacik, “**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 287 (28 Fivral 1908), s. 6.

Buhara'niñ iñ büyük ticareti karakul, mamık, tiri [deri] sevdeleridir [ticaretidir]. Evvelrek [daha önce] bu sevdelerinîñ hemmesi de Müselmanlar kolunda bolsa da, songı vakitlerde mamık ile tiri sevdesi tamamen diyürlük [diyecek kadar] Yahudiler ve Ruslar koluna tüşmüş olub Müselmanlar kolunda ak tükleri gine kalmışdır. Karakul sevdesi uşbu künlerde başlana. Her taraftan Buhara'ga karakul kitirilmege başladı. Bir sene içinde Buhara'dan tahminen bir milyon kadar karakul ütüb çıkmaktadır.

Buharalılardan Abdullah Hoca, Abdullatif Hoca, Kasım Hocayefler ve Cura Bek nam ademlernîñ karakul ile büyük sevdeleri vardır. Lakin uşbu soñğı üç dört yıl içinde bu sevdege Nemisler [Almanlar] kilüb katnaşuvları [katılmaları], bazı Cular beklernîñ bir sünnet toyuna 25 miñ som sarf idüvleri; Abdullah Hoca, Kasım Hocayef'niñ yine uşbu künlerde sünnet toyuna harcdan üç miñ, Buhara'dan on miñ âdem kırub, 40 miñ som sarf idecegi hakkındagi ilanı mulahaza idilse bu sevdenin de tamamen Müselmanlar kolundan kidecegi mukarrerdur. Çünkü senet toyı ütkeç [geçtiğinde], öz aklamayınca ne keç vekilen toyları kilmektedir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 288 (1 Mart 1908), s. 3. Taşkend timir yolunda Bir Çugur istansesi yanında poyezde atılganda cerahatlengen ademlerni Orenburg balnitsasına [hastanesine] kitirgenler. Arada Urmanbayef digen bir Taşkend Sartı bar. Gubirnatör bu mecruhlarnı barub karaganda mezkûr Sart: “Pajalusta, Taşkend paydyom, pajalusta!

[Lütfen, Taşkent'e gidelim; lütfen]" diye tekrar kılıb yatmakta iken; bir ayaga izilmişdir. Arada bir yaş ve kursaklı mecrâ da bar. Bunuñ bir balası ile ayrı ölgen. Bu kırışunyede ölüvcüler arasında uşbu Müselmanlar bar: Hoca Abdurrahmanof ve Abdulhalimof.

Sermerkand'dan Hacı Seyid Ahmed Hoca Sıddıkî Efendi, "**Mektuplar**", *Vakit*, sy. 289 (4 Mart 1908), s. 2. *Vakit*'niñ 266'nçı nomirinde Buhara'da usûl-i savtiye mektebi tesis idildigini okub bik sevindik. İndi şayet bu usûl-i savtiye mektepleri Buhara-yı Şerif'niñ her tarafına taralur büyükler için ahşam dersleri de açılır, gazeteler ve edebiyat-ı cedide mutalaası için kıraathâneler de vücuda kitürülür diye ümid idemiz. Buhara halkı ütken [eskimiş] ve zir [aşağı] kiderler. Kiñ zor [büyük] medreseler Buhara halkının ilim ve maarifetge muhabbetleri barlığına mücessim şahiddirler. Vaktiyle ulum-ı diniyye ve Arabiyat ile kifayelenmek mümkün olmuş. İndi bu zamanda memleketniñ umranı, milletniñ hayat-ı bekası için yalnız ulum-ı [silinmiş] Buhara [silinmiş] başka milletlerden [silinmiş].

Tacik, "**Buhara**", *Vakit*, sy. 290 (6 Mart 1908), s. 5. Rusya mahkemelerinde hürriyet kurbanlarınıñ işleri karala gan [bakılan] bir zamanda Buhara-yı Şerif'niñ kazahane-i İslamiyelerinde betçe [oğlan çocuğu] fedailerinin işleri karalmaktadır. Fivral'niñ [Şubat'ın] 12'sinde Vafkan da bolgan bir vâkıa karaldı. VafkanBuhara'nıñ garb-ı şimalisinde, Buhara'dan 30 çakırım yerde bir üyezdli şehirdir. Vâkıa bundan ibaretdir: Vafkan uramından uzub barganda bir yaş balaga (17 yaşlarında) beş Sart hücum iderler. Bala bunlarınñ sözlerine kulak viremez. Beş Sart, balanı küçleb bir yurtka alub kirmek olurlar. Bala bar kuvvetni sarf idüb kirmeske [girmemeye] tırışur [çalışır]. Bir balanın beş adenge karşı tura almayacağı malumdur. Bala bunu añladıkda belindegi piçığı alub, özünü kuçaklagan Sartniñ kükregine sançur [saplar]. Sart şul dakika yerge tüşüb can teslim ider. Başkaları kaçarlar. Kazahanede iş karaldı, mazlum biçare bala da serbazlıkga (saldatlıkga) [mahkemeye] ve anı küçlerge talavçı Sartlar da serbazlıkga hüküm idilüb iş, Emir hazretlerinin karamaklığına birildi. Andan ne olub çıkar. Bala hazırında habishanede diyeler. Buhara'nıñ hâkim ve kadıları jaloniye [maaş] almiyeler. Hakimge ille keken kişiler kübüsünce yurt yerlerinden yazalır diyeler.

"**Dâhili Haberler**", *Vakit*, sy. 291 (8 Mart 1908), s. 3. Hokand'da kurallı [silahlı] üç kişi, Mir Halil Mir Sayidayef digen kişinin yurtuna kirüb özün yaylab 1600 som akçesi

ile 175 somluk altun nerselerin ve Mir Saidayefke konak bolub kilgen Azim Bay Yunusbayef'niñ 300 som akçesün talab çıgub kaçkanlar.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 291 (8 Mart 1908), s. 3. Taşkend timir yolu idaresi öz hidmetçilerine yurt salur için, Orenburg, Aktöbe, Kazalı, Türkistan ve Taşkend şehirlerinde, timir yolga yakın yerlerde boş orınlarnı satub alurga karar birgen ve yer satulaşa başlagan.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 292 (11 Mart 1908), s. 3. Türkistan'da Hocend üyezi, Ural volostında ark ile sulana ve çaçarga [ekilebilen] yariy turgan yer, 5 miñ disatine bolub Sırderya nehrinden kile turgan arklarnı kiñeytüb bir az tüzetgende bundagi su 30 miñ disatine yerni sulaturga yetecekdir. Türkistan halkı arasında bik itibarlı olan büyük knez Nikolay Konstantinoviç, mezkûr volost Müselmanlarına faide ketirüv ve merhamet kasdı ile mezkûr arklarnı öz masrafından tüzettirge kirişmişdir. Arklarnı tüzetüvne üç mühendis kariy [bakıyor]. Birisi ütken [geçtiğimiz] Duma azası olan Kırgız milletçisi injinyır [mühendis] Tanışbayef'dir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 293 (13 Mart 1908), s. 2. Semerkand vilayetinde «اوراتبغه» şehrinde yazılır: “Şehrimizde bir usûl-i cedid mektebi açmak buldık, şul mektebge yaşlarıñ, ibtidaî ve rüşdi sınıflarnı okuturğa muktedir birmek gerek, kvartira ve yemeklerini mektebiniñ [silinmiş] vireçek yani meccanen [parasız] bolaçakdır, hazır [silinmiş] ayına som birirmiz, soñra hidmete köre arttırırız. Muallimniñ terakkîperver istegen âdemler uşbu adris ile haberleşe bolurlar.

“**Türkistan Hallerinden**”, *Vakit*, sy. 293 (13 Mart 1908), s. 2. Türkistan General Gubirnatörü olan General Grodikof avrulugu [hastalığı] sebebli hidmetinden çıkarılıb özüne padişah tarafından birinci derece Svatoy Vladimir nişanı virilmişdir. Bir âdem Türkistan askerleriniñ ve Kızaçılarının kamandoyuşçıyı idi. Hazırında G[orodnıy] Sovyet azası bolub kaldı. Müselmanlar için bu kişi naçar idi. Taşkend'de Müselman gazetelerin bik kısdı [azaltdı].

“**Yeni Eserler: Kitabet'ün-Etfal**”, *Vakit*, sy. 294 (15 Mart 1908), s. 2. Semerkand'da Darülkaza müftülerinden faziletlü Mahmud Hoca bin Behbud Hoca cenabları tarafından uşbu risale: “İbtidai, rüşdi, idadi mekteplerde okumakda olan şakirdlere inşa talim itmek hakkında tertib idilmişdir. Bunuñla beraber Türkistan tarafından olan büyük ve küçük

memurlara yazılinaçak resmi mektublarınñ suretleri hem kösterilmişdir. Taş basma ile 36 bitte (sayfada) basılmış uşbu risaleninñ kıymeti 15 tiyin olub, müellifinde olunur.

“**Türkistan Haberleri**”, *Vakit*, sy. 294 (15 Mart 1908), s. 3. Pitırburg’da Harbiye Ministırsvası [Bakanlığı] huzurunda Türkistan idaresini tikşirüb yeñi zakonlar [kanunlar] yasar için mahsus savişçaniye teşkil kılınmışdır.

Taşkend’deki nift kumpanyası Hokand üyezinde maşineler zavodu [fabrikası] ve anın huzurunda işçilerge mahsus şehir salurga hazineden yer soragan. Hazine birgen.

Fergana oblastında ütken [geçtiğimiz] yılda 2,525 disatine yüzüm bağçesi bolub her disatineden orta hesab ile 650 pud vinograd [üzüm] alınmışdır.

Kızılvad şehrinde kervansaray iderfide Murad isimli bir Tekelini (Türkmenni) bogub, taşlab çıkganlar.

Taşkend etrafında 5 ve 6 Martlarda yahşı yağmurlar bolub halk yerlerin sürege kirışkenler. Hava yahşı hayli.

Aşhabad şehrinde Malitski digen mühendis (injinıyr), özünün hatunun, iki balasın ve sonrada öz özün atub ötürmüşdür.

“**Muhbirlerimizden [Taşkend]**”, *Vakit*, sy. 294 (15 Mart 1908), s. 3. 4’nçü Mart’ta Ahmedcan Efendi Biktimirof’nuñ fatırında [dairesinde], Gubernatör emri ile palitsiya tarafından tentüv [baskın, arama] boldu. Şübheli nerse tabılmasa da iki yüz aded kadar Müselmança kitaplardan ve adedi kol yazuvların alub palitsiya protokol yasadı. Tentüvge sebep: *Şöhret* gazetesini ihtilalci ve ille nerseçi hem añı kutartıb yazdırgan kişi de Ahmedcan Efendi diye danos [ihbar mektubu] yasaganlar imiş. Hâlbuki Ahmedcan Efendi asla ihtilalci filan tügil, belki terakkîperver milletçi ve mutedil meslekli bir âdemdir. Danos ve töhmet bulgaç hükümetniñ şübhelenüb tentüvü acib degil, belki iki söznün birinde din, İslam ve yahşılıktan bahs idüvcü Müselmanlarınñ, öz hali ile meşgul bu iş bir kişini ve aile sahibini bunday tehlike saluvları ne kadar vicdansızlık ve insafsızlıktır. Bizniñ bu Türkistan Müselmanları ne vakit bir kadar insaf vicdan sahibi olurlar, hem de özleriniñ dostları ile düşmanlarını fark ide başlarlar iken!

“**Türkistan**”, *Vakit*, sy. 295 (18 Mart 1908), s. 3. 11 Mart’ta Taşkend’de tüzemny çastda Âlibayef digen bay bir Sartniñ üyine [evine] kurallı kişiler kirüb taliy başlaganlar. Âlibayef’niñ bir karındaşı bunlarga karşı tura başlasa da anı ötürüb

[öldürüp] hatunun katı [ağır] cerahatlegenler [yaralandılar]. Hocanın oğlu bir talavçını [soyguncuyu] atub ötürgen. Ogrılar 13 miñ som saf akçe, [silinmiş] miñ somluk kıymetli nerseler ve kıymetli [silinmiş] alub çigub kaçkanlar.

Bu vakıâ Sartlar arasında zor tavış [büyük itirazlara] sebep bolmuşdur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 295 (18 Mart 1908), s. 3. Orınından çıkgan Türkistan Geniral Gubirnatörü Orenburg arkalı Pitırburg’a uzub kitti.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 296 (20 Mart 1908), s. 3. Hokand’da zelzele bolub yer astında tavışlar [sesler] işitilgen. Küb üyeler [evler] yarılğanlar.

Bir ayak 5760 som Samar-Zalatavt timir yolunda işlegen bir Müselman işçinin (Muhammed Salof’nuñ) bir ayagını poyezd tabtab üzgen. Salhof timir yol idaresi üstünden sudga [mahkemeye] birüb; “poyezd ayagımın üzdü; min işke yaramıy kaldım; timir yol idaresi minim maişetni temin kılsun” digen. Bu iş 14’nçü Mart’da Ufa Akrojnu Sudu’nda [mahkemesinde] karalub, sud timir yol idaresinden Muhammed Salhafge 5760 som tületürge hükm itmişdir.

“**Türkistan Haberleri**”, *Vakit*, sy. 296 (20 Mart 1908), s. 3. Türkistan’da Galodnıy İsteb’den [Açlık Bozkır] Hahol pırisilinslerge [muhacirlere] diye yine 2 miñ disatine yer kiskenler. Bir niçe yıllardan soñ Türkistan ismi Haholistan’ga eylenecektir.

Taşkend ve Çimkend üyezlerinden uşbu künlerde Riga şehrine bir milyon bir yüz miñ pud bugday yibergenler. Dimek Türkistan’da çitke [dışarıya] aşlık [tahıl] sata başladı.

Taşkend yanında Atyar volostında Çarbulat digen Kırgız avulu bar. Bunuñ halkı 800 can bolub iken usdururdu [verimli] yerleri barı 200 disatinedir. Bunlarnıñ dahi 1,800 disatine yerleri bolub bunda aşlık [tahıl] usdurub [yetiştirmek] bulmıy. Çünkü yakında su yok; yeri bik kuru; çaçkan [ekilen] aşlık küye. Kırgızlar şunda mal yürütüb [hayvancılıkla] maişet kılalar. Hazır hükümet kilegende şul 1,800 disatine yerni alub, pırisilinsler oturturğa hazırlanadır. Hâlbuki bunun neticesi olarak 200 disatineden tamak toydıra almıy turgan 800 Kırgız harab bolurğa ve iken usdurımıy turgan 1,800 disatine yer de Hahollarda bir iş işlemy turgan mecbur olaçakdır. Bu vakitte pırisilinsler bu yerni Kırgızlarga arindaga [kiraya] bireçekler volozlar işlemy Kırgız yilkısın kimrüb tik yatacaklar. Muna şulay közeteler dındaşlarnıñ faidesini!

“**Taşkend’de Zelzele**”, *Vakit*, sy. 297 (22 Mart 1908), s. 3. 12’nci Mart’ka karşı tünke Taşkend’de katı yer titrevi bolgan. Lakin ziyan az. Bu zelzele Semerkand’a Yeñi Margilan, Andican hem Oş şehirlerine kadar taralmışdır.

“**Türkistan İdaresi**”, *Vakit*, sy. 298 (25 Mart 1908), s. 3. Türkistan’dagi mahsus nizam (Asobiy Palajiniyeler) boyunca idareni bitürüb Türkistan’ni da umumi zakonlar boyunca idare kıla başlayacaklar. Hazır uşbu işni karaga bir kamissiya yasalgan. Hazırgiden küb mertebe yahşırak bolur idi.

Tacik, “**Buhara “Kadı Kelan”nıñ Vefatı**”, *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 3.

20 Mart, Pencşenbe kiç [gecesi] Buhara’nıñ Kadı Kelanı (Dâhiliye Ministırı) Bedreddin Efendi bin Sadreddin 73 yaşında olduğu halde dar-ı bekaya rihlet eyledi. Pencşenbe künü öyleden sonra cenazesi okuvuldu.

Cenazesinde tahminen 15 miñ âdem var idi. Takribi 10 seneler reis, 30 seneler Kadı Kelan olub, kisesine büyük hidmeti köz aldında olsa da Buharasına ve milletine itken hidmeti yok derecesindedir.

Vakf idilgen bir hasmı ve bir sarayı var ise de orinsuz yirge vakf idilmiştir.

İlm ve maarif namına itken hidmeti bir niçe miñ şakirdni iğfal itmekden ve **يونان سؤرلرني يالاتمقدين** ibaretdir.

(Hesabsız hidmeti üstüne müderrislik vazifesi ile de faidelenür idi.)

Buhara ahalişi mezkûr Kadı Kelanı bik avaz ile yaglab yalkab koyulgan hatun 400leb olmuşdur. Teşyi` ittiler ise de büyük vakıflarını elinde tutub da fünundan gine degil, ulum-ı Şer`iye, Kur`an ve hadis derslerinden de tamamen mahrum itilgen yüzden ziyade büyük medrese ve dershaneler, üç yüzden ziyade mekteb namında olan yalçık yazlar külüb ve şadlanub kaldılar.

Boş ümid olsa da bundan sonra olacak kadı kelanıñ hiç olmasa Ulum-ı Şeriyeye düşmanı olmamasını ümid idilir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 3-4. Taşkend’den 950 çakrım ari Orta Asya timir yolu boyundagi Dört Koya istansiyesi yanında 55 kişilik atlı Kırgız ve Türkmen fırkası zahir bolub tire yakdagi [kenar yerdeki] avullarını tali ve istanselerge

hücum ite başlaganlar. Memurlar bunlarını yerüb tutarga asker yibergerler. İstanselerini saklarga Kazaçiler [Rus Kazakları, Kossaklar] koyganlar.

“**Buhara-yı Şerif**”, *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 5.

A. İbrahim *Ahbar* gazetesine Buhara hakkında yazgan meselesinin bir yerinde diyedir:

“Buhara’nıñ uramları [sokakları] hiçbir vakit tüzetilgen, kış ve küz vakitlerinde kübüsünçe piçrak [çamur] ve yatkaklık olub ciyav [yaya] yürüv nihayet [son] derecede müşkil bola. Şehirniñ içinde ahalinin faidesi hiçbir türlü közetilmegen; şehirniñ tamam orta yerinde birniçe [bazı] zor kabirlikler bar, bunlarga kömülgen ölüklerinin [ölülerin] sasisi [kokusu] bütün şehirge tesir ite. Şul sebebli Buhara-yı Şerif’niñ havası hıfz-ı sıhhatge gayet hilafdır. Şehirde istimal itile turgan su, şehirge on beş künde bir mertebe kile; su yolunda bütün şehirniñ necaset ve pislikleri ne kadar ciyulsa, iki atnada [haftada] bir mertebe şul su ile agub kite. Şul cihhetden Buhara-yı Şerif’niñ suvu da hıfz-ı sıhhatge muhalifdir, lakin sıhhat-i umumiyyede tesiri küb tügildir. Şunun ile beraber rişte [şerit] ve bugaf kibi mühlik hastalıkları hemişe vardır. Şehirniñ ticareti zordur. Hususen karakul vaktinde bütün Avrupadan sevdegirler kile. Hindistan, Afganistan halkından Buhara’da milyonlar ile sevde kıluvçu âdemler az tügildir. Yerli mallarnıñ kübüsü yerli halk kolunda, Urus malı kübüsünçe Yahudiler kolunda olub Buhara’nıñ iñ büyük milyonirleri Yahudilerdir. Ninday bay bolsalar da Buhara Yahudileri billerine bir neçke yeb bağlab yüriler. Her ne kadar bunu Şeriat teklif itmese de eskiden kalgan bir kanun-ı örfidir.

Buhara’da saldat [mahkeme] aluv hiçbir nizamga tabi degildir: İki sakalsız kişi uramda uruşub [vuruşub] soğuşdular ise ikisini de tutub saldatka alalar. Eger soğuşuçılarnıñ biri sakallı, biri sakalsız bolsa sakalsızını saldatka alalar. Başka dahi bir niçe ayıblar [suçlar] bardır ki anlarını işlegen kişiler saldatka aluna. Saldat hizmetiniñ hiçbir müddeti yokdur. Yetmiş seksen yaşında saldatlar bar, közleri bitken, belki bir közü bütünley solar, lakin gine saldatdır. Garadavaylık hizmetini de saldatlar itedir. Buhara’da zamanga muvafık hiçbir uyganuv eseri ve fabrika işletüv ve kural hazırlav kibi hiçbir hareketler yokdur. Hâlbuki ilgeri [eskiden] bunda mükemmel kurallar yasaganlar... Buhara’da yer bik ucuz, hemme milletler Buhara-yı Şerif hükümetinden mülk satub alalar. Mateessüf bizniñ Tatarlar hazırga bu nimetden mahrumdurlar.”

Bu sözlerge hiçbir şerh ve haşiye hacet olmayub tamam manalarıyla anlaşılmalıdır şayet.

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 6. 12’nci Mart tünlü saat 3’de katı zelzele boldu, yer astında gürüldüen [gürültülü] tavışlar [sesler] işitildi, iki eski haneler yemrilüb [yıkılıp] iki kişi telef, üç kişi mecruh boldu. Sartlar umumen üyelerini [evlerini] balçıktan yasaganga köre [çamurdan yaptıkları için] 10-15 yıldan astdan yüvüşlenüb bozula başladı. Pişken kirpiçden yasav yalnız bayraklar dagına bola.

Ruslar, Yahudiler Hokand’niñ alub bayı baralar. Şehirniñ yahşı orınlarını Sartlardan uçucgine [yüksek fiyata] satub alub [satın alıp], zor balaları da muntazam mektebelerde okiyeler. Bizniñ Müselmanlarniñ balaları uramlarda, ataları toylarda betçe [köçek] biytüb [oynatıp] vakit ütkereler [geçirmekteler]. Betçe için soguşub [kavga edip] başka milletlerge külgü [komik duruma düşüp] ve mashara [maskara] bolalar...

“**Buhara Şakirdlerinde Islah Nidası**”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 1.

Muhammed bin İsmail el-Buharî, İbn Sina, Ebu Hafız el-Kebir, Ebu Hafız el-Sagir kibi meşhur ve maruf zatlar yetiştirmiş olan Buhara’niñ bu küngi zebunlugu ve bu vakitte olan sefaleti, bu togruda küb bahisler itmiş zatlarniñ fikirlerine köre: Ders usûlleri bozuldıgı, vakıf mallarniñ, Şeriat ve vakıf şartlarniñ hilafına olarak millet idilinüb satılınub yürüdigidir.

Buhara ders usûllerinin faidesiz, belki şakirdler için zararlı idikini Nizameddin es-Selimî, Arif es-Selametli kibi zatlar bundan kırk yıllar mukaddem söyler olmuşlar, Buhara’dan asıl vatanları olan Rusya’ga yazmış mektublarniñ her birinde diyorluk Buhara’niñ ders usûlü semeresiz idigen beyan idüb turmuşlardır.

Ahirde de Şehabeddin el-Mercani hazretleri bu meseleni matbuat vasıtasıyla umumen haber virmiş ve bunun yoluna da çok zatlar ayarmışdır.

Soñ vakitlerde Buhara’dan kayıtmış kadıların müstesnalarından olan Habibullah el-Esterli cenablarından: “Buhara’niñ bu küngi ders usûlü Ahund Şirden miras olub kaldı. Evvelgi tertiblerni bozub uşbu özünñ akim usûlünü meydana çıkarub Buhara’ni harab itti” diye söylediğin bir gine mertebe degil küb mertebeler işitdim.

Ahund Şir ise Buharalılar nazarında cihanniñ iñ âlim bir âdemi olub lazım derecesinde medh itmekden aczlerini itiraf iderler. Buhara’dan tahsil idüb kayıtuvcılar sözüne inayet

itmek caiz ise, mezkûr ahund şir salavat-hândan ders virdiginde: ﴿تجوز العباد﴾
﴿ويجعل الامام امته﴾ ibaretini “yani imam özünün cariyesini düşmanga karşı koyar; tayınka şul cariye ile meşgul olsunlar da bizlerge taarruz itmesünler!” diye okutur imiş.

Buhara derslerine rıza degil âdemler ilk vaktinde bazı bir müstesna zatlar olduğu halde şimdi ise kendi şakirdleri de añlarga başlamışlar ve bu togruda çareler körürge kirmişlerdir.

Buhara şakirdleri 114 imza ile bir mektub yazub *Vakit* idaresine köndermişler ve uşbu mektubları ile Buhara’da kadı kelan olan zatdan kati` surette derslerini ıslah itmekni taleb iderler.

Mezkûr şakirdler *Vakit* vasıtasıyla kadı kelan hazretlerine hitab iderek diyorlar:

“Buhara şehri Ehl-i İslam talebesine merkez olduğu halde bunlar hakkında lazım derecede itibar yokdur. Buhara’da talebenin halleri çok fenadır. Velheza biz talebe kadı kelan [başkadı] hazretlerinden gazeteler vasıtasıyla uşbu şeylerni taleb itmektemiz:

- 1) Vakıflar, Şeriatke muvafık ve vakıflarınıñ şartlarına mutabık olunarak, mülk olmakdan çıkarılıb sırf vakıf olarak talebe faidesine kalsunlar.
- 2) Ders usûlleri tamam ıslah idilsün ve bu küngi kibi faidesiz usûlleri bitirilsün.
- 3) Şakirdler üstünde olan iftitah isimli bela-yı azim kati` surette bu künden itibaren nesh olsun [kaldırılsın].

Uşbu üç şey ıslahınıñ birinci şartlarıdır, bundan başkaları ise uşbunlarga tâbi olduklarından bunlar ile beraber ıslah bulunurlar.

Buhara’da şakirdler, mekteb ve medreseler faidesine idilmiş vakıflar gayet büyük bir som teşkil itdiği için şakirdlerniñ medreselerini ve derslerini ıslah itdirmek hakkında nidaları yerinde ve haklılardır.

Eger de uşbu kün ıslah idüb kalsalar ihtimal Buharalılar özlerini inkıraz belalarından hıfz idebilürler. Eger de uşbu fırsatnı salkun [soğuk/serin] kan ile ütkerir olsalar, tekrar bir fırsat kayıtmak ihtimal yokdur.

Bu sözlerini söyler için vahiy kelmek ve ilham olunmak şart olunmay; yalnız halleri ve zamanlarınıñ revişlerini [gidişini] bilmek kâfi olur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3. Türkistan idaresini özgetürge hazırlanuv münasebeti ile bundagi mahkemelerin işlerin teftiş iter için padişah tarafından Taşkend’ge Siyaset azalarından ibaret teftişinçi heyet yiberilecektir [gönderilecektir].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3. Taşkend’de Duvaris yanında bir garadavaynı ötürgenler. 14 yerinden hançer ile kayırub çıkarganlar iken.

“**Türkistan Haberleri**”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3. Semerkand şehrinde müftü Mahmud Hoca Efendi’niñ hanesinde ve Muallim Molla Abdulkadir Efendi’niñ idaresindeki mekteb-i cedidenin dört sınıf ibtidaî ve bir sınıf rüşdîde okumakta olan 70 kadar talebenin imtihanı kileçek May ayının evvelki haftasına tayin olunub, Türkistan’ın muhtelif şehirlerinden usûl-i cedide muallimleri bu imtihanga davet olunmuşlardır. Müftü Mahmud Hoca Efendi Türkistan’ın münevverü’l-fikr ulemasından olub, ahalige faidesini körsetür için usûl-i cedide mektebini öz yurtuna açmış ve okutur için özü bazı bir ders risaleleri hazırlamışdır.

Mart’niñ 26’sında, Semerkand’niñ orta devletli Müselmanlarından bir âdem füceten vefat itmişdir. Üç kardaşı ve bir hatunu olub, balaları yok iken. 20 miñ som miktarlık eyü ve bağçeleri kalgan. Lakin özü ölgeç kardaşlarına kalmasun için, bunları özü selamet vaktinde, hatunu ile asravga algan bir balasına nataryos [noter] arkalı yazdırub koygan iken. Şul sebebli kardaşları maldan mahrum kalgan. Müteveffadan millet faidesine dürüstrek bir beka-yı hayriye kalmadığına Semerkand Müselmanları teessüf iteler.

“**Taşkend’de Müselman Gazetesi**”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3.

Taşkend’de Ahmedcan Efendi Biktimirov’ga Türkîçe *Asya* isminde gazete çıkarırğa imtiyaz birilgen. İmtiyaz kündelik diye alınsa da, gazete hazırğa atnaga [haftada] bir çıgaçaktır. Uşbu arada çıga başlar. Her ne kadar bazı âdemler bu imtiyaznı bir derman için Ahmedcan Efendi üstünden türlü töhmetler kılub kuvartirinde [odasında] tentüvler [baskınlar] yasatub küb hat ve kitabların kanfiskavat [el konulma] itdireseler de ayıblarlık [suçlanacak] nerse çıkmadığından, maksudlarına yete almaganlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3. Tsirklerde [sirklerde] oynavçı flavun [palyaço] Durof’ga bik kıymetli altun yıldızlı midal birilmişdir. Donguzlarını yahşı büyütgen için iken. Muvafık kişisinden muvafık orınına muvafık iş için!...

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3-4. Taşkend timir yolunun bu yıl bütün dahodı [kazancı] 17 milyon som kütedir [beklenmektedir]. Hazırgi hesablarga köre, yıl boyuna bir milyon 200 miñ kadar kişi, 30 milyon pud aşlık, 6 milyon pud mamık, 3 milyon pud toz taşıyaçakdır bu yol elige kadar faide kitürmiy idi.

“**Dâhili Haberler**”,*Vakit*, sy. 303 (5 April 1908), s. 3. Buhara’da ve Hive memleketlerinde hem Zakaspi oblastındaki ahvalni, âsar-ı atika ve toprakniñ halin teftiş iterge ve bu taraflarda mamık çaçarga muvafık küb mü orın barlığını hesablarga Pitirburg Darülfünunu tarafından Samoyluk digen bir profesör yiberilmiştir. Bu ademniñ Türkistan ve umumen Orta Asya hakkında bik küb malumat cıya alaçağın [toplayacağı] kütelere.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 303 (5 April 1908), s. 3. Taşkend’de Kristiyanski Bank [Köylüler Bankası] açılmışdır. Anda da yer bahası küterilecek ve Ruslar koluna küçeçek iken...!

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 303 (5 April 1908), s. 3. Orta Asya timiryolu boyunda Dört Küye istansesi yanında 50-60 atlı Kırgız ve Türkistan’dan ibaret talavçılar fırkası [hırsız çetesi] çıgub avul ve istanselerge hücum itkenligi gazetemizde yazılğan idi. Bunlarını kovub tutarga Ashabad şehrinden 30 Kazaçi ve bir afıtsar [subay] yiberilgenler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 303 (5 April 1908), s. 3. Biraderan Yavşoflar Türkistan’da Taşkend yanında Kiles istansesi yanında pahta (mamık) çıstarta [temizleme] turgan zavod [fabrika] salganlar. Koncı Galoh avulunda da şundayık [buna benzer] bir zavod saldıralar.

Malum, “**Türkistan Vilayeti**”, *Vakit*, sy. 305 (10 April 1908), s. 6.

Türkistanski Kray’da Rusya içerusünden kilgen Tatar (Nogay)larga özüne mülk kilub yer alurga ruhsat birilmediği her kimge malumdur. Lakin bu hükümden eski zamandan kilüb kalub yer alğan âdemler müstesna idilir. Hazırında mundagi memurlar eskiden alungan yerlerini de cebren, kahren satdırabaşladılar. Şul revişçege [yolda]: Perovski (Akmescid) şehrinde Hasan Ahmirof, Cihan Şah Seyfeddinof, Yusuf Ahmedcanof, Fazullah Prandakof isimli ademlerniñ Akmescid’niñ özünde bolgan yerlerini (niçe seneden bu taraf yerlerinin talugını tülegenlikleri için kollarında kvitansiyeleri olduğu halde) iftaroy [ikinci]uçastkanıñ [arazinin] Miravay Sudyesi [askeri mahkemesi]

çakırub [çağırıp]: “Malumñuz olsun Mart’niñ on beşinde elbette yerñiz satıladır. Soruv turgan yerñizden barub sorry biriñiz” deyüb çığarub yiberen. Dimek bu biçareler, Mart’niñ on bişinden soñ, niçe yıllar maişet kıluv miñ mihnet ve müşkilatlar ile mañlay tirlirini akıtıb tabkan akçeleri ile algan yurt yerlerinden ayrılıb ya uramda kalacaklar ya ki yürü bolgan birirlernin ya ki [ya da] Rusnuñ kanat astına kirerge mecbur bolacaklar. Bu iş, *Türkistanski Kray*’nı Rusya’ga koşuv içün mallarını feda, canlarını kurban kılub kan tökgen Tatar balalarına yahşuk ibaret bolsa kerek!

Şuluk Akmescid şehrinin Tatar cemaati 1904’ñü yılda altı yüz som akçe cem` kılub “Mançuryanı Rusyaga Koşuv İçün” soğuş faidesine deyüb üyezniy naçalnikge [ilçe kaymakamına] birseler de ne sebebdendir bunu özlerine kirü kaytarıb [geri verilip] birgen bu altı yüz somdan evvel şuluk Tatarlar soğuş faidesine deyüb bir niçe yüz somlar ciyub birseler de ol akçeleriniñ kayda kitkenligi bilinmedi. Bu altı yüz somnı birgen vakitte akçelerinin kayda sarf kılınanlığını gazete vasıtası ile ilan kaplularını iltimas kılğanlar iken. Halk mezkûr akçeni kileçekde millet faidesine sarf kılurmuz deyüb aralarından Safa Ahmedcanof nam bir ademge birüb koyganlar, akçe üç dört yıllab Safa Aga kolunda turgan (ni işleb turgandır?) Yine otuz yilleb tursa da hiç faide çıkmayaçaklığını bilüb bazı bir hamiyetli âdemler, bu akçe bikler turmasın bankaga salık ya ki birer emin ademge birüb sevde [ticaret] kıldırık, artsun közge körünlük mektebmiz yok, mekteb saldırmız” deyüb Sefa Aga cenaplarına müracaat kılşalar da ne sebebdendir, bu söz Sefa Aganıñ keyfine togru kilmegen: “Min sizniñ malayñız tegil” deyüb, agana kılğan zatlarnı çığanda mezkûr altı yüz som akçeni her kayusuna kirü kaytargan. Muna bizniñ millet ve iş başındagi ademlerimizniñ halleri!...

Taşkend’den kırk çakırım Piskend Kışlagında Şehabeddin isimli Nogay muallimi, niçe zamanlar koluna gazetesini timegeç mahkemege barıb, kilgen gazetelerini ustal üstünde körüb: “Bu benim gazetelerim biriñiz” diğeç [deyince], Piristof : “Obiraysa atsuda” [defol git şurdan!]” deyüb ayak tibüb [tepip] kaçkırgan [bağırımı] ve yanındagi pisırına işaret kılub muallim efendini mahkemesinden kovdurtub çığartkan. Bunuñ ile gine kifayelenmiyçe din okumakda olan niçe Müselman balalarını mahrum kılub muallimni mezkûr kışlakdan da kovdurtkan.”

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 306 (17 April 1908), s. 3. Taşkend yanındagi Hatunlar Manastırına 9 ogru [hırsız] kirüb, bolsa ve çirkevleriniñ [kiliselerinin] yüz akların ve

atub, monaşkalarnı [rahibeleri] yüvüb korkutub sandıkların açdırub bazı nerselerni alub kitkenler. Bazıları monaşkalarnı küçlegenlerde. Şübhelenüb 6 kişini tutkanlar.

“**Yeni Gazete**”, *Vakit*, sy. 306 (17 April 1908), s. 3. Taşkend’de *Azya* isimli yeñi bir gazete çıgarga başlamış olub idaremizge birinci nomiri keldi. Naşir ve muharriri Ahmedcan Efendi Biktimirof’dur. Gazete özünüñ meslekini böyle ilan itedir: “Mesleki millî ve terakkîperver olub, umumiyet itibariyle Müselmanlarnı cehalet, vahşet ve nefsaniyet bilelerinden kutkarıçı ilim, ittifak ve hakkaniyet yoluna davet kılmaktır.” Gazetenin tili yengil [sade] ve tertibi güzeldir.

Ahmetcan Efendi özünüñ bazı eserleri ve türlü gazetelerge yazgan makale ve bendleri ile okuvçılar tarafından tanılmış güzel fikirli ve hamiyetli bir zatdır. İnşallah anıñ kolunda gazete devam ve terakkî ider. Şunuñ ile beraber Taşkend’de terakkîperver gazetelerniñ başına kitirilgen felaketlerni itibarga alarak *Azya*’nıñ istikbalini saklarga tırışmak lazımdır. Çünkü akrılık [yavaş yavaş] ile olsa da devamlı hidmetniñ eser ve faidesi kübrekdir. Yañi refikimizge can ve gönülden muvaffakiyet ve devam tiliyiz. Bu gazete hazırğa haftada bir-iki mertebe çıgacaktır. Bahası yıllık som t. Altı aylık som. Üç aylık som. Adris: ташкент, саперная ул. д. No: 26 редакция газеты “Азия”

“**Dâhili Haberler**”, sy. 306 (17 April 1908), s. 3. Taşkend’de April 3’ünde yagmur hem yüz yagub bağçalardagi alma agaç, çiye ve başka nerselernin çeçeklerin harab itken. Yemişler onmaz diyeler. ^{كربله و بكار} peyda bolub, kırdagi ^{لوجم} ve saban aşlıkların bozganlar. Eger koyaş [güneş] çıgub yineden cılıta [ılıta] başlasa küb kişi yineden çaçarga mecbur bolaçaktır. Umumen Türkistan’da yagmurlar kübdür. Mamıknı yıldagiden kübrek çaçarlar ahiri. Lakin saranca [hastalık] küb çıgardıb korkalar.

“**Mekteblerimiz**”, sy. 307 (19 April 1908), s. 2. Tambof Gubirnası Ahi karyelik merhum Abdulkerim Batrakof tarafından salıngan [inşa edilen] mektebde, Hacıtarhanlı [Astrahanlı] Muallim İshak Efendi’niñ okutmakta olduğu şakirdlerniñ imtihanı oldu. Okuvçu eger balalar ile birlikde yedişer yaşlık kız balalar da bar idi. İmtihan körürge Sart kardaşlarımız da baytak küb kilgenler idi. Keçkine gine balalarnıñ dürüst okurga yazarga bildiklerini; İman-ı İtikad, İlm-i Halden güzel güzel cevaplar virdiklerini, Hesabdan ve Cografyadan bir kadar haberdar olduklarını körüb, aksakallı, lakin tertibsiz okuv sebebli ilimden mahrum kalgan âdemler başlarını tüben salub hayran kalub turdılar.

Sartlar usûl-i cedidniñ faidesini öz közleriyle körüb kanaatlendiler ve şunuñ kibi tertibli mekteblerni özleri arasında kübe yetürge heveslendiler.

Tacik, “**Buharadan**”, *Vakit*, sy. 307 (19 April 1908), s. 3. Evvelgen Kadı Kelan orinuna evvelde Buhara’da reis, soñra Çarjoy’da kadı olub turgan Bakı Han nam âdem kadı kelan olub keldi. Bütün Buhara ehl-i Fergana’ga (Novaya Buhara’ga) istikbalge çıkmışlar idi.

Kadı kelan 60 yaşlarında bir âdemdir. Evvelgi kadı tariki ile işke kirişdi. Ne kibi meslek tutacağı hazırğa malum degildir.

Vakıf hücreleri ile sevda idüb hemgine yalnız kisesine gine hasr itmeyecegi bütün Buhara ahalisiniñgine degil bütün Ehl-i İslam’niñ ümididir. Ümid ki: Kadı kelan Efendi Hazretleri de Müselmanlarnıñ ümidlerini ayak astına salmaz.

“**Etraf Haberleri**”, *Vakit*, sy. 307 (19 April 1908), s. 3. Taşkend timir yolunda Martok istansesinden yazalır: “Sartlar, Kazan taraflarına kilüb, fakir Müselmanlarnıñ kızlarını hile ile alarak, Türkistan içine alub barub satalar iken digen haberler küb işitildi. Azyalı [Aşyalı] cahil ve insaniyetsiz bazı kişilerinñ bu kibi vahşi işleri bik aceb kibi körünse de medeniyetli halk arasında yaşagan bir Tatarınñ işleri bundan daha vahşi ve daha acibrekdir [daha tuhaftır]. Vâkıa bundan ibaretdir: Orenburg’dan yüz çakırım çamasında [uzakta] olan bir yerde yaşavçı bir Tatar özünün küzel olan iffetli hatununu Kazaklarga körsetüb, bir Kazakga yüz somga satmış. Hatunnu alub kiterge deyib kilgen Kazaklarga başka bir hatununu birüb yibermiş [göndermiş]. Kazaklar özleriniñ aldandıklarını bilseler de kollarına tüşgen malını açkındırmaganlar. Biçare hatun nişlerge [ne yapacağını] bilmeyince abdırab [şaşıırıp] Kazaklar kolunda tursa da, soñra bik yıgılıy [ağlamaya] başlagan. Kazaklar ne kadar bedevi ve vahşi bolsalar da insaniyetleri bolganga köre [oldukları için], biçare hatunnu kızganub [acıyıp] satuvçı Tatarga kiri kitirgenler ve özleriniñ yüz som akçelerini kaytarırğa [geri almayı] soraganlar. Bu satuvçı ile aluvçınıñ kayusu insaniyetli ve hakkaniyetli ve İslamiyetli okuvçular özleri bilürler.

Vakit: İnsaniyet ve İslamiyet nazarında muhterem ve muazzez olan hatunlar hakkında böyle vahşi muamelelerde bulunuvçularınıñ aluvçısı da satuvçısı da barsı da insaniyetsiz, hakkaniyetsiz, İslamiyetsiz olub, iñ rezil, iñ kabahat âdemlerdir.

Yeñi Buhara'dan Ş. S., “**İdarege Mektublar [Yeni Buhara]**”, *Vakit*, sy. 308 (22 April 1908), s. 3.

Muharrir Efendi!

Tercüman'nıñ yübilüyi [yıl dönümü] hakkında bolacak milli bayramga katnaşuv niyetiyle, az da bolsa, *Vakit* idaresine 3 som akçe yiberdim. Şul hususda cırlanacak [toplanacak] başka akçeler ile birlikde tiyüşlü [yeterli] ormunu [yerinde] tutarsız. Şunuñ ile beraber, Buhara'nıñ haline teessüfünü beyan itmeyince öte almıymın:

Bu milli bayramga katnaşuv hakkında merkez-i İslam bolgan Buhara'da hiçbir hareket felan yok. Buhara'nıñ özüne gine miñ gazete kiterge tiyüş olduğu halde, bunda gazete okuvçu âdemler barmak zannından küb artık tegildir. Kayda taratsañ [baksan]anda çayhanelerde safsata satub yalkavlamakda ve cehaletde kün keçireler. Başka halklar ve hususen Cuhudlar [Yahudiler] ökreteb sevde iteler. Müselmanların bar yaylagın suluk kebek itmeler, hâlbuki Müselmanlar hemişe kiyüm saç, sefaletden bahs idüb ve Sultan kaçan [ne zaman] bütün dünyanı alur iken diye yok hayaller ile ömür ütkereler [geçiriyorlar]. Tertib işe koyulgan mekteb ve medrese yok, gazete ve kitab kibi matbuat yok, til ve edebiyat-ı milliye yok. Grek isholastikası [skolastiki] ile helak itüvden korkuvçı ve kileçekde tarih huzurunda halklarga cevab birirge lazım bolaçakgın isablavçı [olacağını düşünen] yok.

“**Açlarga İane**”, *Vakit*, sy. 309 (24 April 1908), s. 3. Eski Taşkend'de Eşrefcan Efendi Mirzayof tübende [aşağıda] mezkûr kişilerden 15 som 15 t. [tiyin] iane cıyub Kazan Gubirnası açlarına tutulmak için *Vakit* idaresine yibergen. Şul özü koşkan şart ile bu akçe *Vakit* idaresinden Orenburg Müselman Cemiyeti idaresine tabşırıldı. İane idüvçüler bunlardır. Sabir Fatihof, Âlim Ebubekirof ikişer somdan, Eşrefcan Mirzayof, Fehmeddin Hüseyinof, Abdullah Toyakbayof, Ahmedcan Aymankolef, Feyzrahman Yusuf, Arifcan Semi` Canoglu, Muhammed Şerif Hasif, Molla Fezail Molla Fazlı Hacı oğlu, Hamza Abdullah oğlu birer somdan kalgan bir niçe kişi ellişer ve 45 ve 20 tiyinden cemi` 16 kişiden 15 som 15 tiyin.

“**Gubirnatorge Bompa Taşlaganlar**”, *Vakit*, sy. 311 (29 April 1908), s. 3. Türkistan'da Pirofski (Akmescid) taraflarında bik küb yolbarslar zahir bolub Kırgız malların helak iteler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 311 (29 April 1908), s. 3. May ayında Fergana oblasti Margilan şehrinde Türkistan S. Rivalotsyonirleri Kamititi’niñ 80 azasını hüküm iteceklerdir. Kübüsü hazır turmada iken.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 312 (1 Mayıs 1908), s. 3. Taşkend’de bir niçe [bazı] Müselmanlar büyük bir ticaret şirketi yasamakçı bolalar [kurmak üzere] iken [imiş]. Birinçi cıyuluşlarında [toplanmalarında] yedi yüz miñ som kadar paylar yazılğan. Mecmu` 3 milyonlar bolaçak diyeler.

“**Sarañça [çekirge] Belâsı**”, *Vakit*, sy. 312 (1 Mayıs 1908), s. 3. Türkistan başına yava turgan belalarınıñ iñ korkunçlusı sarañçadır ki: Miñlerçe disatine mamık ve aşlıklarını [tahılları] harab itüb kite. Bu il de sarañça bik küb çıkgan. Lakin kanatlanub yetmediginden halk anı otururğa tırışa ve kovub kasavlarga tutrub kömedir. Bu bik meşakkatli ve zor iş. Mesela: Semerkand üyezinde Davul volostında bir miñ, Çeşme Ova volostında 1200 kişi bunuñ ile meşguldür. Sarañçanıñ dört aluşdan üçsün tamam bitirirge ümidleneler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 313 (4 Mayıs 1908), s. 3. Taşkend’de hayvanlar bagçesi açılacakdır. Dünyadagi hemme türlü hayvan ve kuşlarını şunda cıyub körsetürge ve terbiyelerge tiliyeler.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 313 (4 Mayıs 1908), s. 3. Uşbu künlerde Buhara Emiri Seyyid Abdulahad Han’niñ Orenburg arklı Pitırburg’a sefer kılacağı işitildi.

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 314 (7 Mayıs 1908), s. 2. Hava yahşı. Mamek çaçalar, lakin az. Sarañçadan bik korkunç bar. Halk ümitsiz. Andican’da, Külegede 25 gradus [derece] ıssı [sıcak].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 314 (7 May 1908), s. 3. Türkistan İdaresini ıslah hakkındagi mahsus kamissiya işke kirişgen.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 315 (8 May 1908), s. 2. Taşkend’niñ şehri yanında çikirtke [çekirge] zahir bolğan. Mamek saçarga [ekmeye] havalar kilişüb tura.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 315 (8 May 1908), s. 2. Taşkend’de afitsarlarınıñ [subayların] maltıklarını [silahlarını] urlav kübeye başlagan.

“**Küçlü Hatun**”, *Vakit*, sy. 315 (8 May 1908), s. 2. Türkistan’da Kara Vekil avulu yanında bir Pirsıyan [İranlı] 8 yaşlık bir esir balanı tutub küçlegen [yakalamış]. Bala calab kaytub atasına itgen. Atası avrub yata iken [hasta yatıyormuş]. Atası şunduk yükrüb çıkğanda Pirsıyanı kovub çıkub **بودرونی** ile yerüb yegüb yüvüb ötürgen [öldürmüş] ve palitsiyaga barub, özünüñ bu vâkıasını haber itken, doktorlar kilüb karab balanıñ küçlengenı dürüst itkenligini tasdik kılğanlar, bu küçlü hatun Gülniyaz isimli bolub işi karalğança irkde kaldırılmışdır.

Azya, “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 317 (13 May 1908), s. 2. Hokand Müselmanları Gaspırinski’ni tebrik idüb 2’nci May’da tiligram birgenler ve *Tercüman*’ga abone ciyub bir az akçe yibergenler. Gulca yaşları [gençleri] hem Gaspırinski’niñ yübileyini [yıldönümünü] kutlab bir az akçe ve bir Kıtay vazesi [vazosu] yibergenler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 317 (13 May 1908), s. 2. Taşkend’de bu künlerde havalar yahşı, ütken [geçmiş] yagmurdagi bozdan yemişlerge küb zarar kilmegen. **جیلانی کلونیکه** yazarga küb çigarıla başlagan. Kadagı 5-6 tiyindir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 317 (13 May 1908), s. 2. Türkistan’da Hokand üyezi Sovaş volostında Kırgızlar yersizlikge aptarıb yürüb bir boş yer tabub (asıl da öz yerleri) aşlık çeçkenler deyü öz yerimiz deyib 4 yıl rashodun [masrafı] nalog [vergi] tülemegenler. Hazır Pitırburg’dan bir çınavnik [göçmen] yiberüb [gönderip] şul Kırgızlardan ütken yıllar için nalogların tartub [hesaplayıp] alurga koşkanlar.

İmza Mahfuz, “**Buhara’da Toy**”, *Vakit*, sy. 317 (13 May 1908), s. 3.

Bundan ilk Buhara baylarından Cura Bek sünnet yasab otuz miñ som masraf ittigi *Vakit*’de yazılmış idi. Şimdi uşbu künlerde Buhara’da ikinci bir toy oldu ki bunuñ haberini işitüvçüler evvelki toy için şilte [beddua] yerine belki himmet okurlar.

Buhara baylarından Abdullah Hoca Kasım Hoca oğlu sünnet toyu yasadı [düzenledi]. Kermine’ge varub Buhara Emiri huzurunda tertib itken toyu on beş künge süzlüb kırk biş miñ som masraf tutdu. Şimdi Buhara’ga kilüb toy başladığına dahi on beş kün bolub kiledir. Bonusu için dahi kırk biş miñ som masraf tutuldığını rivayet ideler. İki orında olan bir sünnet toyu hiç mübalagasız miñ somga turdu.

Buhara’da olan yigirmi aded betçe (civan) yetişmediginden Taşkend, Semerkand ve başka şehirlerden betçeler ketürüb uşbu kün tutaş haklar şunlar ile meşgul oldular.

Mezkûr civanlar hakkında Buhara'nın bayları ve mollaları arasında zor [büyük] dava çıkub bir küngi işretleri vaktinde öz aralarında avluda sokuş ittiler. Birbirine taşlar ve kerpiçler ile atışub cerahatlenüb [yaralanıp] ve nerseler atub kırub yetirdiler. Terezeler [kaldırımlar] bütün bütüne viran oldu. Uşbu sokuş sebebden üyelerge [evlere] ve binalarga kelgen zararını on miñ som tahmin iteler. Bunuñ ile toy masrafı tamam yüz miñ som olsa kerek.

A`yş işretler devamitse de civanlar için sokuş çıkaralar, diye hazırında mollalarını işret meclisine yibermiyler [göndermiyorlar], kapkalar yıkli, karavçılarga “molla kelse içerüğe yibermeñiz!” diye talim idülüb koyulmuşdur. Şunuñ için mollalar küçelerden gine tama idüb yürüyler.

Vakit: Bu haller “el-cenun fünün” didiklerine mısdak olsa kerek.

“**Türkistan İşlerini Rivizya**”, *Vakit*, sy. 320 (20 May 1908), s. 1.

Türkistan taraflarının işlerin rivizya [yenileme] kılurğa büyük memurlardan Graf Palen cenabları tayin kılınmuş olub, May ahirlerinde şul tarafga kiteçek ve yanında bir niçe zor memurlarda bulunaçakdır. Şul hususda Türkistan Müselmanlarının dikkatine arz itemiz kilgen nerse muhterem *Nur* gazetesinin öz şivesinde basılmış olduğundan biz bunda şunu aynen derc idemiz:

“Türkistan Sartiye Tayfalarını Mulahazalarğa

Padişah-ı Azam İmparator Hazretlerinin emr-i ferman-ı âlileri ile Türkistan tarafını işlerin teftiş (revizya) kılurğa Graf Palen cenabları tayin kılınub hem tayin fırsat, May ayında Taşkend şehriğe azimet kıladırlar. Türkistan fıkraları için اویشلر uluğ ve ülgen bir iş bolganvechdin Türkistan fıkralarğa hususen Sartiye [Sartlar] içinde inayetlik ve sözleri derece-i kabulge turgan âdemlerine maslahat kılamız kim bu togrıda gafil ve bi-perva kalmasalar iken. Hazır yol togruda öz aralarıdağı kerkelik ve kiterek işlerini fehimleb [düşünüp] mülâhazaga salub tursalar kerek.

Çünkü bundag teftiş (rivizyalar) tekrar kılınmaydır.

Yol teftişke sebep bais şul kim Türkistan tarafındağı fıkralarını zinde kârçilikleriga hacet ve menfaatlik nizam zakonlar [kanunlar] hacet bolgandık körünse uşal asla hatlarını münasib bolgan yukaru mevzularga arz ile manzur kılmakdır. Ol Sinatör Palen cenablarını bunday gayretlik işi için azimetleri Türkistan fukaralarğa menfaat tikremek

içün bolgan vechdin, Türkistan vilayetindaki inayetlik Sartiyе mutasaddîlerni özlerini ihtiyaclarını **فاندېك** ve nime yetişmeken caylarını öz aralarında mulahaza kılub Palen cenablarığa hemişe itüb arz kılub turmakları zarur bolsa kerek.

Lakin bul fukaralar [vatandaşlar] keçek keçek işlerini çanañça: “Menim işekimni, ya atımnı filan âdem verib ya ogurlab kirdi” deyib, birer âdem hod öz işini kadı hekimge karala durgan işini arz kılub avare kılmasdan âmme fukaralarga tâk işlerni arz kılub körkezib turmak kerek.

Maksudunuñ ne oldugu yukarıdagi makaleden şayed güzel añlaşılımış olsa kirek. Graf Palen cenablarına kertirge Türkistan Müselmanları bir daklad Novaya zapiske [kâğıda dökülmüş rapor] hazırlab koysalar ve aña asla ve ak tuyak nerseler katnaşdırmayınça iki üç-yaki üç dört maddege hasr idüb özleriniñ ahval ve ihtiyaclarını mesele-yi hukukiye revişinde arz itseler elbette büyük memur cenablarınıñ iltifatına alınur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 320 (20 May 1908), s. 2. Taşkend timir yolunda Serokin istansesinden yazıldığına köre: İmam Haris Efendi Aydarof ahalisi Fatma Hanım tarafından usûl-i cedide ile okutulgan kızlarınıñ imtihanı icra idilmiştir. İmtihan meclisine 50-60 dane hanımlar kilgenler. Kız balalar ata tilinde ders Okuv, Yazuv, İmla, Hüsni Hat, İlm-i Hal, Kıraat-i Türkî, Tecvid-i Kur’an, Tarih kibi kerekli nerselerden küzel cevablar virüb atalarını bik sevindirgenler. İmtihan arasında dini münacatlar, milli Şiirler okuvganlar.

Muallime Fatma Hanım’ınıñ say` ve gayretine teşekkür idib yazalır.

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 320 (20 May 1908), s. 3. Buhara’dan Nizameddin Efendi Sabetef yazadır: 9’ncu May’da Buhara’da Rusya Türkleriniñ usûl-i savtiye mektebinde imtihan oldu. Balalarınñ ataları ve imtihanga hazır bolgan âdemler az müddetde balaların küb nerse bilüvlerinden bik şad ve memnun oldılar. Hususen bundan mukaddem hiç mekteb körmegen yedi yaşarlık balalarınñ beş aydan kim müddetde sevad çıkarub imla yaza bilürlük kuvvet hâsıl idüvleri, Kelamullah’ını açkan bir yerde bilen tevakkuf okub kitüvleri halkğa bik yahşı tesir itdi. 3 sınıf balaları Kelamullah’ını ahkâm-ı tecvidke tatbik ile güzel okuvlarından başka zaruriyet-i diniyyeden bir hayli nerse bildikleri ve birgen cevablarından malum oldu. Bundan başka tarih-i enbiyanı ve cografyadan Avrupa kıtasını bik güzel söyleb virüvleri, hesabdan

âmal-i erbaanı bazı mesâilge tatbik ile bilüvleri sebebli halknıñ memnuniyeti yine artdı. Muallim Abdurrahman Efendi'niñ okutuvundan bik razı oldılar ve mükâfatlar virdiler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 323 (27 May 1908), s. 3. Taşkend'de çıga turgan *Azya* gazetesı özünden kilgen bir sebebke mebnî maddî maniler boldugu için, manevi cihetlerini tertibke saluv meşakkatleri boldugu vechinden tahminen bir ay müddet toktalub [toplattılıp] tururga mecbur oldugunu ilan ite ve çıkuvu hakkında ayruça ilan itermiz, diyedir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 324 (29 May 1908), s. 2. Türkistan'ını rivizyaga memur olan Sinatör Palen cenablarına Mergab'dagi padişah eminyesini de teftiş kılurğa tapşırılmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 326 (4 İyun 1908), s. 3. Taşkend'de çıga turgan *Azya* gazetesiniñ maliye cihetinden tarlık buluv sebebli birer ayga toktab turmaçğı *Vakit*'de yazılğan idi. Soñ defa aldığımız haberlerge köre: Bu gazeteniñ neşr ve muharriri Ahmedcan Efendi Biktimirof gazetesini tizerek çıkarmak için tırışub (çünkü bütün Türkistan'ga İslam gazetesı fakat uşbu guna bolub andagi Müselmanlar bunuñ devamını pek tiliyeler) tiyüşlü kadar sermaye tabub matbaaga barsa da gazetesini basarga kabul itmegenler ve bizden “*Azya* 'nı basmañız” diye palitsaya padpiske (imza) aldı digenler. Şul gündük palitsiya Ahmedcan Efendi'niñ üzerinde: *Azya Çirizviçaynı Ahrana* [gizli polis] kuvveti ile toktatıldı.” dimiş ve anı çığarmaska añardan imza almışdır. Türkistan'da ille niçe gazete çıkarub karâdılar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 326 (4 İyun 1908), s. 3. Taşkend üyeziniñ cenub taraflarında arpa ve buğday avra başlaganlar. Aşlık yahşı kütileler [verimlidir]. Bunda buğday ile arpanı **ارجم** itüb yani közden çaçkalıylar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 326 (4 İyun 1908), s. 3. Semerkand'da Konnikof digen ademge üç talavçı beylenüb, atamız diye korkutub 10.400 som akçesini alub kitkenler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 327 (5 İyun 1908), s. 2. Buhara'da May ortalarında karakul [deri] sevdesı bik naçar boldu. Bıtır [geçen yıl] bu çakda sevde bik şeb bolğan idi. Şehirge her kün 25 miñ kadar karakul kirmiş, baha tüşkenlikden iki atna [hafta] içinde disatinesine kadar gine şehirge 200 miñ, eh yaz boyuna 600 miñ kadar kara kul

kirmişdir. Kübrek aluvçular Biraderan-ı Araboflar, Kasım Hocayefler, Aliyefler bolub bunlar 350 miñ daneleb çıgablar, Buhara Emiri de yüz miñ dane kadar çıdarmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 327 (5 İyun 1908), s. 2. Taşkend gazeteleriniñ haberine köre [göre]: Taşkend'deki bazı ziyalı ve fikirli Müselmanlar ata terbiyesinden mahrum kalgan yetim sabîlerni, terbiye kılmak için priyot [barınak, yurt] açılarga [açmaya]

karar birgenler [verdiler]. Buña ança ^{دولت} derler. Priyotnu açuv, tertibke koyuv hidmetini, şundagi Rus priyotları müdirlerinden ögreneçekdirler. 120 miñ Müselmanı bar bolgan Taşkend için pek kerek bir işdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, s. 327 (5 İyun 1908), s. 3. Türkistan'da Galodniy Estip [Açlık bozkırı] ve Hocend üyezlerinde sarança [çekirge] çıgub aşıklarnı [tahılları] aşıy [yemeğe] başlağaç [başladı]. On miñlerçe halk, hatta 180 çakrım çitden [dışarıdan] cıyulub [toplanıp] bu sarançalarnı çukurlarga sübrüb [süpürüp] tüşrüb [düşürüp] otursalar da, küb sarançalar kutulub [kurtulub] kanatlanganlar ve buğday, mamek [pamuk] ve olan kibi nerselerni aşab, bazı ikünçülerni [çiftçileri] tamam [tamamen] aşıksız [tahılsız] kaldırganlar [bıraktılar].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 327 (5 İyun 1908), s. 3. Sartilarda küb bulaturgan avrularnı [hastalıkları] tahkikler için Fransiya'dan Taşkend'ke Le For familyalı meşhur bir tabib kileçektir.

Naciye Eşref Hanım [Taşkend], “**Mektub**”, *Vakit*, sy. 328 (7 İyun 1908), s. 3.

Naciye Eşref Hanım Müemneva idaremizge yazgan hattında diyedir:

“Taşkend'de ikinci Ruski Çast'da İmam Ziyaddin el-Haslı hanesinde kızlarınñ senevî imtihanı oldu. İki yüzden ziyade hanımlar cıyuldu. Muallime Mimüne Hanım Hasneva imtihan haracatına öz kisesinden 35 som akçe tutdu. Şul meclisde hanımlarga hitaben bik küzel nutuklar söylenüb, fakire ve yetime kızlar faidesine iâne cıyarga tiyüşlügünü [gerekliliği] aňlatıldı. Lakin mateessüf hanımlarımız evvelden mekteb, imtihan ve okuv işlerini körüb kilmegenge köre, nutuklardan küb esrilenmiyler [etkilenmiyorlar]. Hatta bazıları, şul imtihan meclisinde özlerine ziyafet birilmegenge üçkeleb [yakınıp] kitkenler. Aşarga [yemeğe] bu kadar zor ehemmiyet birüb, her vakitten simirtürge [semirmeye] tırışuvnuñ [çalışmanın] fena bir adet olduğu bizim muhterem hanımlarımızga henüz malum tügil iken, teessüf olunur.”

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 329 (10 İyun 1908), s. 2. Taşkend’deki bazı ziyalı Müselmanlar arasında, Rus-Tatar İşkolasının [Okulunun] fakir şakirdleri faidesine vakit vakit tiyatır oynav [oynama] fikri uyandığı ve uşbunuñ için yaşlardan [gençlerden] ibaret bir drama heyeti tertib kılınacağı işitildi.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 329 (10 İyun 1908), s. 2. Türkistan’da Pirofski üyezinde küb yolbarslar [yol kesiciler] peyda bolub, su boylarında kamış aralarında turalar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 329 (10 İyun 1908), s. 2. Taşkend’de Azofski-Donski Yatki’niñ şubesi açılacağı söylene.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 330 (12 İyun 1908), s. 2. Türkistan’da Kerki şehrinde Nadejda kantورونا [bölgesine], Maliye nazırları kilüb atçot [rapor] alganda, kessede [para hesabında] 7 miñ som akçe tolmanın [dolmamış], bunu kantor aginti [memuru] olan S. Burnaşef özüne sarf kılğan iken [imiş]. Bu ayıbı serilgeç [ortaya çıkmış] ve [silinmiş] akçesi bolmagaç, Burnaşef özünüñ ağzına rivalyörden atub kitet ölgen.

Şakir Muhammedof (Buhara), “**Seyahat Hatıraları Buhara’dan**”, *Vakit*, sy. 330 (12 İyun 1908), s. 3.

Buhara’ga kelmek hiç fikrimde yok idi. Kısmet var imiş, Buhara’ya hem geldim. Hususi işim olduğu için, Buhara’ya iki istanse [istasyon] yetmezden [önce] Kızıltepe nâm mukad [yükülü] vagondan indim. Bu yerde, Buhara Emiri Hazretleri tarafından tayin olunmuş, zekâtçı [vergi alan kişi] digen tamojnı çinavnik [gümrük memuru] tura ve başka memleketden Buhara’ga kilgen âdemlerden şer`î usûlünçe kırkdan bir zekât aluna iken [imiş]. Benim geldiğim vakit, bu Mirza Şerif Hamid zekâtçı tura [duran kişi] Akmescid şehrine kitmiş olduğundan, bunuñ hidmetini yalın ayaklı (hiç mübalağa degil) bir hizmetkarı iddia kıla imiş. Degil bunuñ hizmetkarığına, hatta bu işke hiçbir cihetden telakki bolmagan benim tanıdığım bir Sart da katnaşub [katılıp], poyezdden tüşken [indi] iki Hindli Mecusîni kiyümler kadar saldırub tentişdi [aradı]. Hindlilerinñ hiçbir nerseleri olmadığı anlaşılssa da akırıtub bağirtub, Buharî iki tenge (30 tiyin)lerini alub malum zekâtçınıñ aşçısına birdiler. Tamojnı kibi mühim bir işniñ hali ne olaçağı kün kibi aşikârdır.

Küzine [sonbaharda] iñ evvel şul yerniñ halkı, yer su ve maişeti körinedir. Dünyada iñ küb işañke malıñ bolgan memleket, Buhara bolsa kerek. Kayugına [hangi] tarafka baksañ da közge [göze] işek [eşek] körine. Ben Manjurya’da üç seneye karib [bakıp]

yürüsem de Buhara işeki kibi acı ve murdar tavışlı [sesli] işekni hiç körmegen idim. Bir yerden işek bağırmasun, yüz yerden işek tavışı [sesi] işitedir. Buhara işegi, kaçkıra başlasa özün özü tuya almıy koturuvnub kite iken. Buhara cennet misalinde her tarafı bağlıkdir. Dünyadagı meyveleriniñ her türlüñü bunda mevcut diseñ de mübalaga olmaz.

Kar taglarından çeşmeler, Zerefşan nehrinden kızub kitirmiş arıklar (yılğalar) bütün memleketni sugarmakda [sulamakta] olub bizim Rusya'daki kibi yağmurga ihtiyacları hiç yokdur. Nefis Buhara-yı Şerif hakkında, meñ hazırğa hiç nerse diye almıyım. Çünkü meñ Buhara'nıñ kışlaklarında, küçük şehirlerinde kördiklerimi yazamıñ. Biçare Sart hatunları, her yerde hukukdan mahrum imiş. Bunların halleri bizim Tatar hatunların hallerinden niçe kere fenadır. Kırk gırados ıssı da [kırk derece sıcakta] çapanlarga [kumaşlara] uralub [sarınp] ve anıñ üstünden bitlerine [yüzlerine] kara perdeler koyub yürürge mecburlardır. Karyelerde ahali fevkalade nâdan. Okuv yazuv yengeni, bik seyrek uçarı. Gazetenıñ ne ideceğini de bilmiyer. Kışlaklarda yolları da bik naçardır. Yollar ve köprülerini karar içün, Emir tarafından tayin itilgen âdem olsa da bunlar reşit aşavdan boşamıylar iken. Her yerde arıklar [su kanalları] yürügen sebebli, bik küb yerde küplerden utarga togru kiledir. Köprüden ütkende [geçtiğinde] insan, Nuh zamanından kalgan iki tegermişli [tekerlekli] araba ile kaçangına yüz tüben sançılamız iken dise baradır. Köprüni kiçkende arabaçı Sartlar özleri de Hoca Bahaddin Hazretlerini bik küb yakda tüşüreler. Bu memleketni ıslah kılğanda iñ evvel yollardan, köprülerden başlab ıslah kıluv lazımdır. Ağızga nas (vak) saluv [ağızotu kullanmak] âdeti Buharalılar arasında şul kadar şayi`dir ki ânı [onu] salmagan [duymayan] âdem bik nadirdir. On kün kadar Buhara kışlaklarında yürüdükden soñra 31'nci May'da [Mayısta] Buhara-yı Şerif`ge vasıl oldum.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit* sy. 331 (14 İyun 1908), s. 2. Taşkend'de Rayova digen **mercenin** bir gimzanist oğlu yogalğan [kaybolmuş]. Rayova bunuñ kaygumundan, şehir tışında bir daçaga [müstakil köy evi] barub ağaçka asılıb ölgen.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit* sy. 331 (14 İyun 1908), s. 2-3. Taşkend'de usûl-i cedide mektepleri yok diyorluk [derecesinde], eh sırahâneler [birahaneler] ve sıra ıskıladları [depoları] arta. Evvelkileri az tuyulmuşdur [duyulmuştur] ki Samaralı Jikolifski de anda [Taşkent'te] bir sıra ıskıladı açmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 333 (19 İyun 1908), s. 2. Taşkend’de Nadejda Kantoru’nuñ Orta Tübe’deki kantorundagı Agpinti Orayef’ge kurallı [silahlı] iki âdem hücum itüb ayagın cerahetleyüb [yaralayıp] 4800 som akçesin talab [çalıp] kaçkanlar.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 333 (19 İyun 1908), s. 3. Taşkend timir yolu idaresinde, Orenburg ile Uralski arasında timir yol saluv [imar etme] meselesi tikşiriledir [görüşülüyor]. Bunu hükümetden ötünürge tiliyer [talep ediyorlar]. Salınsa yahşı bolur idi.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 334 (21 İyun 1908), s. 3. Türkistan mahkemelerini teftişke tayin kılınmış sinat [senato] âzâsı Graf Palen yolga çıkmışdır. Yanında 27 yardımçısı bar. Kübüsü Prokururlar [savcılar] ve Yuristler [avukatlar]. Rivizya [düzenleme] 5 ay devam itecek. Türkistan Müselmanları bu vâkıa ile faidelenüb körge zulm ve haksızlıkların söyleb kalırğa mutlaka lazımdır.

“**Muhbirlerimizden: Mescidde Soğuş**”, *Vakit*, sy. 334 (21 İyun 1908), s. 4. İsterlitamak üyezindeñ bir Başkırt yaza: “Taşkend timir yolunda Cusali istansesinde Karmakçı kışlagına (avuluna) misafir olarak bargan idim. Kışlak keçek [küçük] bir Tatar avulu [köyü] kibi bolsa da ticaret merkezi bolganlıktan 40 kadar dükkânı ve birniçe magazini [mağazası] bar. Etrafında, Kırgız yerleri ikinçilik boldugundan ikinçilik alga [yabancılara] kitken. Fakir halkı Sırderya’dan balık tutub, Hahollar’ga araba araba satalır.

Namaz okur için mescidlerine bargan idim. Ânda halk ikinge **ebrelüb** soğuşkanlıktan okıy almıy [okumadan] kayıttım [döndüm]. Meger ki: Bu avulda sekiz yıldan birli halk arasında usûl-i cedide nizâsı çıgub ikinge ayrılğanlar ve birge kilseler [bir araya gelseler] yel kaçırşa, hatta soğuşa başlıylar iken. Sartlar kübrek [çokça] bolganlıktan kuvvet ânlarda. Ânlar açık fikirli, mesela muallimlerni kovarga da muvafık bolğanlar. Hazır mescide, bir âdi Sart imam turub halkniñ kadirli balalarını boş nerseler ile karalta imiş...” Kızanç [yazık]!

Vakitniñ Semerkand Muhbiri, “**Kütübhone ve Kıraathâne**”, *Vakit*, sy. 335 (24 İyun 1908), s. 3. Semerkand’da yaş [genç] ulema, sevdegirler [tüccarlar], mansıbdarlar [devlet görevlileri], umumî ve büyük sûretde bir kütübhone ve kıraathâne açmak için 28 baydan [zenginden] ibaret bir nizam tüzüb, nataryosdan [noterden] işhad itdiler ve tasdik itdirir için gubirnatörge tabşırdılar.

Bu müessese için Semerkand'da olan mahallî memurlar, müsteşrik ve tercümanlar hem koşulmakçı olalar. İş başında yürüvçüler Sermerkand'da Darülkaza müftüsü Mahmud Hoca cenabları ile sevdegir Muhammed Emin Niyazof vakıflarıdır.

Vakitniñ Semerkand Muhbiri, “**Neşriyat Şirketi**”, *Vakit*, sy. 335 (24 İyun 1908), s. 3. Bütün Türkistan için faideli olan bir Neşriyat Şirketi tesis itmek fikri, küb zamanlardan birli yürür idi. Müselmanlarınñ karamaklarına [bakmalarına] yiberdiler [gönderdiler]. Neşriyat Şirketi, Türkî ve Farsî lisanda birer ceride çıkaracak, edebî ve fennî eserler neşr ideçektir. Türkistan şehirleriniñ barçasında [hepsinde] âzaları olub, her pay 25 somdan olaçaktır.

Taşkend şehrinde karaldığı [bakıldıktan] soñ [sonra] tasdik itdirir için Hükûmet'ge virileçektir. Merkezi Taşkend şehri olub, vekil hem şübeleri cümle Türkistan şehirlerinde olunur. Şirketi Hokand'ga esas bünyad idüb, *Şöhret* ve *Hurşid* muharrir ve naşiri Münevver Han Taşkendi'niñ, Semerkand şubesi meslekçe itidalge davet idüb, iş üstünde ânı edebî nâzır itmekçi olmuştur. Malî ve maddî nezaret başka, edebî ve tahrirî nezaret başka olaçaktır. Bu togruda mufassıl malumat alurga kasd itenler, Taşkend'de Münevver Han ve Sermerkand'da Müftü Mahmud Hoca cenaplarına müracaat itseler lazım cevablarını alsalar kerek.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 335 (24 İyun 1908), s. 3. Taşkend'de bu künlerde havalar yahşı, buğdaynı uralar [ekerler]; ikinlerni yıldagiden [geçen yıldan] mahsulâtı artık diyler. Meyveler de kübüsü olgura [olgunlaşmaya] başladı. Alma [Elma] da ülgerüb [yetişip] kile. Çeyeler bitüb bar. Bu künlerde çıkgan meyvelerden: Alma, ürük [erik], pirsek (şeftalü), **دوله** (nak) kavun. Lakin meyveler biltırğa [geçen yıl] karaganda [bakıldığında] Taşkend'de oñuşı nâçâr; sebebi de yazgi [yazınki] güz zararı hem yazgi savıklarınñ [soğukların] âftı birilse kirek ve yine gradların hali **elige** malum degil. Rusya'nıñ cenup taraflarında, hem Volga boylarına nisbeten Taşkend'de ve umumen Türkistan'da meyveler irte ülgire [yetiştirilir] hem timiryolu ile her kayu tarafga yiberirge mümkün olduğundan meyveçiler küb kileler. Hususen yeñi yemişke bigrekde [çokça] susagan [susayan] ve hevesli Sibirya tarafları her kayda bolsun yemişniñ **irne** ülgirgenni [yetişeni] kütüb [beklenip] ham bolsa da aldanarak alub tizrek [çabucak] yiberirge [göndermeye] tırşalar [çalışıyorlar]. Bu yılda Sibirya'dan hem Rusya'dan müşteriler kilse de rehinlünse yokga köre içleri puşa, sevdegirlerniñ de bağçesi meyveçileriniñ de tertibi yok şul sebebli meyve sevdesi pek revacda deyib itüb bulmıy.

İşan Babahan Efendi (Hokand), “**Muhbirlerimizden: Sefahat mi? Diyar-ı İslamdadır!**”, *Vakit*, sy. 335 (24 İyun 1908), s. 4. Şehrimizde, Ser Bülendî nâm mahalle ve ol mahallede bir kasab var. Anıñ güzel bir yaş oğlu (betçesi) ve üç umlesi (hidmetçisi) bar. Bu ulemanıñ biri, Poli Çevko digen kışlaknıñ fukarasından bolub, mezkûr betçege âşık bolgan iken. Evvel emirde, betçe başka bir kişi birlen [ile] ülfet bolub yürgen iken. Âşık amele bunu bilüb, çın gönülden künleşüb, 6’ncı İyun Cuma künü, kündüz saat bir-ikilerde pençşenbe bazar digen bazarga kilüb betçeni bıçak ile vurub öldürgen ve refikin hem ağır suretde yaralagan. Katilini polis alub habs itdi.

“**Semer kand’da Yeni Mescid**”, *Vakit*, sy. 336 (26 İyun 1908), s. 3. Semer kand’nıñ Ruslar tura turgan kısmında, Müselmanlar yeñi ve zor [büyük] bir mescid salurga karar birüb şehir idaresinden boşlay [boş] orın [yer] soraganlar. Muteber ve bay [zengin] Sartlar, iş başlar [başlamak] için 26 miñ som birirge vaade kılmişdır.

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 336 (26 İyun 1908), s. 3. Buhara’da bu küngi sevde [ticaret] pek zor ve pek işlegenlidir, sevdeniñ kübüsü Yahudiler koluna [eline] köçe [geçiyor], dürüstü [doğrusu] de köçüb bitdi. Buhara’dan Rusya’ga kitmekde olan pahta [pamuk], karakul [deri] umumen Yahudiler arklı kitedir. Yahudiler pek ictihadlı ve tırışlıdır [çalışkandır]. Yaşları [gençleri] her yerde yığılub [toplanıp] ilim tahsil iteler, her türlü gimnazya, riyalni [realniy] uçilişçe [liselere], gradski ışkolalarga [devlet okullarına] hazırlanalar. Yahudileriñ yaşları kartlarına [yaşlılarına] köre de ahlaklı körüleler. Ama bizniñ Müselman halkınıñ, bu yıllarda ahlakları pek bozuldu. İçerge ve sefahat âlemine yürüge diyeler. İki Müselman Birge [birlikte] uğraşsalar içüv [içme] ve sefahatden bahs iteler. Piva [bira] içüvnü, çay içüv orınuna [yerine] da körmiyeler. Yahudiler her işke kirişeler, bu zamanda şirketler tesis itmek anlar arasında modaga girdi, ama Müselmanlarınıñ başları isretkeç [sarhoş], içüb bozulgan sebebinden anday faideli işlerge akılları yetmiy. Yazuv bilmiyeler, zakon [kanun] bilmiyeler. Şunuñ için işleri alga [yabancılara] barmıy. Bar baylıklarını [var olan zenginliklerini] orinsuz [yersiz] yerge bitireler, hatun ve balaçalarınıñ köz yaşlarını içeler. Bunday milletde ne kibi bereket olsun! Müselman hatunları bazarga çıksalar, Yahudi dükkânlarına ve aralarda, bilür bilmez söyleşüb ânlarınıñ her bir bozuk mallarını alub kayıtarlar. Yahudiler naçar nerselerni, Müselman hatunlarına satub altunga aylandırılar. Müselmanlarga yürümekleri bir âdetdir. Güya Müselmanlar nâmahrem de Yahudiler mahremlerdir.

Yoldaş Oğlu, “Türkistan ve Kırgız Hatunları”, *Vakit*, sy. 337 (28 İyun 1908), s. 2.

Türkistan’da her bir kışlak (avul) başında, baganalar kağılup şunlarga kışlakda, küb mü ir can küb mü hatun kız barlığı [varlığı] yazılğan boladır. Yüzlerçe kışlakdan üyüñüz [eviniz], hiç birinde ir ile hatunlarınñ sanı bir diger bolmas. Her yerde irniñ sanı: Hatunlarınñkine karaganda küb artıkdır. Bunuñ sebebi Türkistanlılardagi küb hatun alub, Müselman hatunlarınñ yabilub asraluvları, yaşlı [genç] birülüvleri ve büyük şehirlerindeki fuhuşdur. Şehirdegi bayrak [zengince] kişiler küb hatun ala ala şehirde yitken kızını az kıldırılar. Kilünsüz [gelinsiz] kaluvçılar [kalanlar], kilünnü kışlakdan alalar. Şehirde kızak ve kışlak kızını azranrak [az oranda] buluv sebebli, Sart çayhaneleri (fuhuşhaneleri) de kızlarını kışlaklardan üstürüyer [getiriyorlar]. Başlay Kiyev’ge baruv, bik kısankı da turuv sebebli hatunlar küb olalar. Hususen bildikli merce akuşirkalarga [ebelere] müracaat itmeyinçe, nâdan kartçıklar ile iş körüv sebebli bala tabkanda ya tabkaç oluv küb bola. Şunuñ sayesinde Türkistan’da hatun azaya; irlerniñ 3 çirgi kadar gine kala.

Kız azlığı sebebli Türkistan kışlaklarında kız bahası, mehir bik kıymetdir. Küb [çok] fakir yigitlerge nasib tiymiy [değmiyor]. Küb kuvvetli erhem kite. Çitlerniñ [yabancıların] ^{شۇنداق} tariz ve betçe yazılıkınıñ [yazılmanın, olmanın] Türkistan’da fevkalade alga kitüvü [artması] de uşbu haliniñ neticesidir.

İslamlar arasında fuhuşnuñ iñ alga kittigi yer, hatun kızları iñ hukuksuz ve kısankı da turan Taşkend boluvu körsetedir ki: Ahlak kısuvga karab yürümiy. Bu halk azlığını, irlerniñ 4’den birisiniñ hatunsuz, fesâd-ı ahlak ile ömür ütkerüvlerini [geçirmelerini], hatunlarınñ tiyüşlüden [gerektiğinden] küb oluvlarını [yeteri kadardan çok olmaları] bir kadar mutedil itüv ya ki yogaltuv [yok etmek] için iki gine çare körüle: Birisi de Türkistan için küb hatun aluvını mümkün kadar men` kıluv, ikincisi de hatunlarga tiyüşlü [gerekli] hukuklar yeni birüb kız ^{چاقىرىق} yatarlık okutuvdur. Bu nerselerni Müselmanlar özleri hazır uk vücudka çıkaruv tiyüşlü, yoksa bir niçe kişiniñ keyfi için yüz miñlerçe halkını harab itüv zor [büyük] bir cinayetdir. Ânı hükümet kütere almayınça, bahtsızlarını himayege özü kirişür hem haklı da bolur. Şübhe yok ki: Şulay bolur. Buña delil Kırgız hatunlarınıñ halidir.

Kırgızlarda bir yaman adet bar: Bir kişi vefat itse, âniñ tul [dul] hatunu iñ yakın karındaşına kaladır. Şeriatde tul hatunlarga sükût alameti rıza tügil iken, ânlarda “Ay vay” sına da karamıylar [bakmıyorlar], kaçkırtub cılatub [ağlatıp] bireler. Ânlar içün bu âdet, bir zakondur [kanundur]. 1867’nci yılda hükûmet bu biçare hatunlarını himayesine alub, iriniñ toğanına [eşinden olan çocuğuna] miras bölüb barırğa talamıy, naçalstvaga [kaymakama] müracaat itüvçilerini esaretden kutkara idi. Lakin hükûmetniñ bu hakda bir hatası bar idi ki: Âniñ balaların özüne birmeyinçe Kırgız âdeti boyunca, iriniñ yakın karındaşına miras itüb kaldıra idiler. Hatunlarga, naçaltıvaga müracaat itüb, irinden kutuluv mümkün bolsa da, soyuklu balalarından ayrılmas içün bu yol ile barmıy idiler (Kırgızlarda bala, hususen kız bik kıymetlidir. Yahşırak kızları bar olan fakir, mehirlerden tamam yabub kala ala). Hükûmetniñ bu nizamı da 1776’nci yılda bitirilgen idi. Bu defa bütün Türkistan vilayetiniñ başlığı vazifesini icra itüvçü âdem, Kırgız hatunlarınıñ hukuklarını himaye kasdıyla, yeñi nizamlar çıkarırğa karar birmiş ve bu meseleni hemme oblastnoy pravlinye [bölge kurulu] oña haber birüb uşbu hakda kiñaş [meclis] soramışdır.

Su öz kolundan bolsa da acıdur, sudur. Ağu- İslam kolun boluvdan tatlımıy bolur?

Ahmedcan Bektemirof [Taşkend], “**Türkistan Ahvalı**”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 2. Türkistan vilayetinde sevde orını [ticaret yeri], bu vilayetni körürge arzu itib, kilüvçi seyyah-misafirleriniñ evvel mertebe közleri tüşgen yeri, ilk zamanlarda hem küb rol oynaganlık ile tarihi malum ve meşhur vilayetiniñ merkezi, vaad iderlik şehirler: Hâzırında Semerkand, Taşkend şehirleridir. Şul sebebli, bu şehirleriniñ ahvallerini *Vakit* okuvçularına ve umumen Rusya’da yaşagan Müselman karındaşlarımızga haberdar kılsak zarar olmaz; belki faide olur diye zan itemiz. Çünkü Türkistan vilayetinde sakin olub, maişet itüvçüleriniñ kübüsü, biz Rusyalı Müselmanlarınıñ kan ve din kardaşlarıdır. Binaenaleyh bunlarınıñ yahşı işlerine izhâr-ı şadlık ve yaman işlerine izhâr-ı teessüf ile ülfet ve rabita hâsıl itüb, İslam milleti her kaysı [her biri] birbirine yeb kibi merbut olmalıdır. İşte Taşkend şehride olan vâkıyalardan; teessüflü haberden soñra karin-i kiramları şadlık haberi ile de hatır idüb, bu haberler millet içün ehemmiyetli olduğundan umum millete arz ider.

Vakit okuvçularğa malumdur ki: Küb sa’y ve gayretlerden soñra, kolumuzdan [elimizden] kilgen [gelen] kadar maddi ve manevi meşakkatleri tahammül (bu meşakkatler erbabına malumdur) itüb, millete hizmet itüv niyetiyle, *Azya* gazetesine

kündelik çıkarırğa imtiyaz aldık. Lakin iktisadî cihetimiz gayet tarlıkta [darlıkta] olduğu sebebli, vakitçe küçümüz yetken kadar haftada bir kişi başına maddi ve manevi hizmetler kaçça küç ve kuvvetler sarf idildigi matbuat sahiplerine gine malum olsa kirek. Yoksa fehimsiz ve divane kişiler, elbette matbuatınıñ kaderini bilüb hesabına çığa almaslar [çıkaramazlar]. Şul sebebli milli gazetelerimiz kübüsü, su üstündeki kütük gibi bir zamanda kalkub ve tiz zaman mahv olarak âlemden yogalmışlardır. İşte gazetemiz müşteriler azaldığından, Türkistan vilayetinde her kayu taife Müselmanlar bolsun, milliyet hissi bütün bütüne yoklugundan ve kendimiziñ de malımız yok sebebli *Azya*'nı toktatub [durdurub] tururğa mecbur olduk. Biz bunuñ hususunda devam itmesi için, Cenab-ı Hüda'ga ismarladık, gayret ve himmet lazım idikine tamam tüşündük.

Bu haber ise hususi işim için teessüflü haber imez [değildir], belki bütün Türkistan vilayetindeki 7-8 milyon nüfuzlu Müselmanlar için teessüflü tarihi vâkıadır. Bunuñ hakkındaki sözlerini başka vakitge kaldırub, karin-i kiramları sevinçli haberler ile de hatır idelim.

Taşkend şehri Rusya tebasına girdenden soñ [sonra], resmî olarak iki kısımğa münkasım olub, bir kısmı Ruskî çeşit ve diğeri tüzemniy [yerli] çeşit (Sartça Rusya dahası, iski şehirni Müselmaniye dahası) atılmaktadır.

İski şehirniñ cömertleri, küçe ve bazarları iski tarzda olub, umumen maişet ahvalinde şark örf ve adetlerinçe, mekteb, medreselerde hemmesi iski usüldür. Mekteb ve medreseler, iski hamam iski tas makaline muvafık, okuvtularda kadimgi Yunan isholaistikasından ibaret olub talebeleriniñ ömr-i azizleri çürümekde. Ahaliniñ itikadları ve umumen siyasi fikirleri bozuk ve hayalidir. Zamane ahvalinden habersiz tanz [alaycı] yakaları için ölçevsiz matbuat-ı cedide, hususen gazetelerden miñ sözden bir söz añlamazlık derecede cahil. Bir sözge özlerinçe on türlü bozuk ma`ni birirge hazır halklardır. Münkariz olurğa mahkûm halklar disek hem caizdir. Fakat bu zamanlarda, kiteleri kadı ve müftü gibi zamaneden haberdar olan vicdan sahipleri, milleti ayab [aydınlatıp] islah efkârı gerekmeğe hem millet işlerine mekteb, medreseler togrusunda halkını okurğa ve okuturğa ve mekteb medreselerini islah hakkında terkiib ve teşvik itmekdelerdir. Mahalle imamları arasında, millet için ciddi hizmet itüvçü zâtlarda körölmekdedir. Bunday zâtlarınıñ, Türkistan vilayeti ve umumen Müselmanlar için emsalleri ziyade olanı elbette lazımdır. Rusya dahasında ve İskirisinski Bazar'da tab bazar katarı da Nogay mescidi digen mahalleniniñ mescid civarında, küçük mekteb olub

bu mekteb de tahminen 70-80 aded balalar usûl-i cedide tertibi ile iki muallimden okumakdalar. Bu mektebler iki hücreden ibaret olub, tıb cihetinden hıfz-ı sıhhat için küb muhalif idi. Şul sebebli, talebeler kübüsü **tüssüz** olub, ândan biri vakitsiz ahiretsar köçmekdeler idigi her kimniñ malumudur. Bu tarafda kübüsü Sartdan-Nogaydan olsun baylar ve ziyalılar olganga, hıfz-ı sıhhatke muvafık Meskev şehri büyüklüğünde olan, Taşkend şehrinde hususen her kayu taifenin köz altında bolganı [olduğu] için muvafık ve münasib medreseniñ boluvu matlub idi.

Bu oringa [yere] medrese bina kılmak, Taşkend baylarından **bıragusu** tarafından, iktidarı biterlik kişiler küb olsa da bu küngi kadar ehemmiyetsiz ve itibarsız turmakdalar idi. Hamd olsun ütken [geçtiğimiz] sene Yusufardan merhum Şerif Bay oğlu Muhammed Latif cenabları, iki miñ som birirge vaade kılganlar. Bundan başka vaade kıluvçularniñ isimleri yazulur. Hem bu medresenin planı tüzülüb, şul **prayekt** boyunca gubirnatör tarafından tasdik kılınan. Lakin imaretine tahminen on miñ som haracat lazım olduğundan, 22'nci May küni Yavuşoflar Eminyesi Taşkend'den bir istanse Orenburg tarafından Kilas İstansesi'ne, resmî olarak bir cemiyet tüzülüb medreseniñ imaretini başlarga karar birildi. Hem şul meclisde muteber hamiyet ve maarif perverlerden 50-60 nefer, Sartiye ve Nogay Müselmanlarından hazır bolub iane birirge vaade kılüşub yazılışdılar. İnşallah iane kıluvçu zatlarınıñ isimlerini, hem meclisniñ tafsilatını keleşekde yazarım [yazarım]. Hazırğa yaşasun hamiyet perverler! Yaşasun İslam milleti diye hatm-i kelim itemin [ederim].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 3. Buhara'nın işittiğine köre, Damla Âlimcan [Barudî] Hazret Vologda şehrinde özüne ayrum [ayrı] **fatir** alub tura başlamış. Ama Abdullah ve Salihcan Hazretler, aileleri köçüb barganga kadar ikisi bir nomirde turub turalar. Abdullah hazret ailesi tiz künden varaçaklar.

Vologda şehrinde turuvçı Müselmanlar, Salihcan Hazret'niñ şunda imamlıklı azmini eda kıluvnu tiliyeler. Bu hususda hem tiyüşlü [yeterli] mahkemege müracaat itmişlerdir. Bu hazretler ile birge yiberlüge [gönderilmeye] hükm idilgen Abdülhamid Efendi Kazakof, hem [bütün] ailesi ile Vologda şehrine kelmişdir.

“**Orenburg haberleri**”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 3. Taşkend yolunda Sırderya taşub, Çaylı ve Tuman ark istanseleri arasında yolnu yugan [su bastı]. Poyezdler [trenler] bir niçe kün **pirisadka** ile yürüb, tavar [hayvan] bu orından [yerden] ütmiy turmuşdur [geçemez olmuştur]. Hâzir yolnu tüzmetüb [düzeltip] harekete başlanmıştır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 4. Taşkend timir yolu bu yıl 65 **paravlızdan** tüzetirilecektir. Bu yolga kübrek [çokça] poyezd kerek idi. Hazırkilerge hiç halk **sıdrub** bolmıy.

“**Muhbirlerimizden [Semerkand]**”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 4. Tercüman sahibi muhterem İsmail Bek cenabları, 14’nçü İyun’da şehrimizge teşrif idüb, 17’nçi İyun’da Buhara’ga kitdiler. Semerkand’da olan terakkîperver medreseler, kadılar, müftü ve tacirler, ziyalı ve şakirdler uşbu zât sohbeti ile müşerref oldular. Birkaç meclisler olub, küzel ve faideli sözler oldu. İsmail Bek cenablarının şehrimizge teşrif ittigine yadigâr olarak, bir usûl-i savtiye mektebi açarga karar virildi. Semerkand ahalisi yaz mevsiminde sayfiyelerde oldugundan, ırak yerlerden işidüb kaytuçılardan [geri dönenlerden] kübler [çoklar]. Ançak İsmail Bek cenablarının sefer itdiklerinden soñ [sonra] kaytub [dönüp] yetişdiler.

“**Mühim Haber**”, *Vakit*, sy. 339 (3 İyul 1908), s. 3. Taşkend ve Orta Asya timir yol idarelerine, Timir Yollar Ministırı’ndan **sirküler** kilüb: Timir yollar hakkındağı yeñi kaideler boyunca, Müselman işçiler Cuma künlerde ve başka dini bayramlarında işden azad itilürge tiyüşülki [gerekliğı] ilan kılınmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 339 (3 İyul 1908), s. 3. Türkistan vilayetiniñ baş naçalniki Geniral Gubirnatör Mişçenko (Yapon soğuşunda şöhet tabkan [bulan] Mişçikov’dur), uşbu künlerde Kazalı, Pirofski ve Türkistan şehirlerinde bolub, askerlerni karamış [bakmış] ve memurlar hem halkniñ muteber adamları ile Türkistan ahvali hakkında kiñaşmışdır [görüşmüşdür]. 28 İyun’da Taşkend’ge kirgen.

“**Kara Kul**”, *Vakit*, sy. 339 (3 İyul 1908), s. 3. Bu kün Rusya’dan Türkistan’ga mahsus âdemler barub, kara kul birenleri alub kaytub, kara kul yetiştiresi kilgen **alpavatlarga** tarataçaklar [dağıtacaklar]. Ruslar Buhara’da Türkistan sevdesini öz kollarına [ellerine] alurga tırışalar [çalışıyorlar].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 340 (5 İyul 1908), s. 3. Semerkand’da bir sûfi Sart, **çir kav** yanından bir Rus kızını çapanı [cüppesi] içine tıkub küterüb [kaldırıp] yügürgen. Lakin bunu başka balalar körüb, kızniñ atasına itkenler. Atası Ruslarnı cıyub Sartnı kovub tutkanlar da **kıçtıkan** yerlerin kaşub yibergenler [göndermişler]. Kızını küçlerge tilegen iken.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, 340 (5 İyul 1908), s. 3. Taşkend’ge yeñi Türkistan Geniral Gubirnatörü olarak tayin kılınmış Geniral Mişçinkof’nu tebrik kılurğa [kılmak için], Buhara emiri tarafından mahsus eyleyçiler heyeti yiberilmiştir.

“**Türkistan’da Misyonirlik**”, *Vakit*, sy. 340 (5 İyul 1908), s. 3. Türkistan بېارخېه سېدك
piskopu Dimitri, Türkistan’da Müselmanlar aleyhine tırışaçak [çalışacak] misyonirler yetiştirir için mahsus kurslar açarğa kararlar birüb, sinodıga [senatoya] bunuñ **proykatın** yibermiştir.

G. Dumada Türkistan ve Sibirya halklarından saldat [asker] almak meselesi söylendigi soñ, Sibirya Müselmanlarından üç dört yüz kadar hane, ehl-i memleketlerinden hicret itmek fikrine kirmiştir.

Ahmedcan Biktimirof, “**İdarege Mektublar**”, *Vakit*, sy. 340 (5 İyul 1908), s. 4.

Muhterem muharir Efendi!

Şul açık mektubumu gazeteñizge derc itüvñüzñü ötnemin [isterim]:

Taşkend’de taht-ı idaremde turgan *Azya* gazetesi, hükümet tarafından toktatıldı [durduruldu] resmî surette *Taşkendski Kuryer* hem *Vakit* gazetelerinde vakti ile ilan itmiş idim. İhtimal ki bazı ademlerge malum da olmagandır. Şul sebebli dahi de kat’i surette ilan itemin, memurlar tarafından gazete toktatıldı. Kalgan nomirleri kanfiskavat itildi [el konuldu], idare yabıldı [kapatıldı]. Gazete surab [soran], mektub yibereleri [gönderenleri] **yıkargan gınadır**. Hâzır da nige toktatıldılar, deyib mahkmeden surasunlar [sorsunlar]. *Şöhret* idaresi için ben mesul degilim. *Azya*’nı muvakkat gine toktaturğa ilan itken idik, tizden çıgub *Şöhret* hem *Azya* müşterileri de memnun olaçak idi. Lakin hâzırında şehid oldu.

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 342 (10 İyul 1908), s. 3. Hokand’dan Açıldı Çaçı yazadır: Hokand şehrinde Suh Mezar ya ki Suk Mezar isminde bir mezar vardır. Hokand hanlarınıñ ahiri olan Hüdayar Han zamanında âlimler teftiş idüb, uşbu mezarga yürmekden Müselmanlarını men` itmişler idi (Zira cahiliyet asrında uşbunda bir kelb defin olunmuşdur imiş), ama uşbu künlerde dahi Müselmanlar o şul mezarga varub ziyaret itmek ve istidad kılmak âdetini ihdas itdiler. Hokand şehrinin uramları tolub, hatunlar her çaharşenbe kün uşbu mezarga ibadet ide için varalar. Bazı künler üçer

dörter miñ hatun olduğu rivayet idiledir. Hatunlar artından irler hem yikitler de yürüyler. Sünnet artkannı körmesek de her kün bir bi`dat artub turadır.

Ahmedcan Biktimirof, “**Türkistan Vilayeti**”, *Vakit*, sy. 345 (17 İyul 1908), s. 2.

Birinçi asırlar mukaddem ehemmiyette rol oynagan, Türkistan vilayeti (Orta Asya) hanlarınıñ öz aralarında olan taht nizâları sebepli, memleketni himaye kılurğa vakitleri bulmay daha togrusu düşmanlardan emin kibi öñge, soñga nazar kılmay büyük devletni koldan **açkındırganlar**. Bir memlekette adaletsizlik, cebr ve zulm hüküm sürse, ol memleket şüphesiz munkarız olaçağı tabiidir. İşte bir niçe asırlar tarihte bir kitilmiş medeniyetli Türkistan vilayeti, cehaletten kilgen taassup ile ruhaniler fakat menfaat-i şahsiyelerine hidmet idüp ve ahali de bütün bütüne nâdan kıldurup, hatta maişet için lazım olgan medeniyet ve fûnûn-ı cedideden mahrum kıldırmişlar... Ânda filan evliya kabri, munda filan şeyh ve filan hoca ziyareti deyib her işni öz faideleri için hayır fatihaga turmuşlar. Lakin medeniyetli halklar fen ile işitgen kurallar [silahlar] ile kilüb, yerlerin, suların algan da, biçareleriniñ bozuk itikadları bir de faide vire almagan. Çar, naçar secde kılub⁵⁰⁹ itaat iderge mecbur olganlar. Aralarında cebr ve zulm kübeyüve [yükseltmeye] nihayet munkarız olurğa mahkûm olunub, Müselman hanları vatan tutub hüküm sürgen ve Müselmanlarda taht-ı maişet körgen yerler, bu künden bütün bütüne ecnebi halklar koluna düşmüşdür. İşte hâzırında Türkistan vilayetindeki Müselmanlar kolunda, bir az yer sunuñ [suyun] küblüğü ile maişet itkenliği bar. Kiyüm, salum, yemek için âdetleri de iski medeniyetçe. İmaretler bağ, bağçe, eyü [ev] ahbablarında kadimgi Asya adetinçe, lakin hâzırında yerlerine Yavrupa halkı kilüb orınlaşa [yerleşe], yavaş yavaş iski adetler yogala bara [yokolmaya başladı], imaretlerde Yavrupaça, kiyüm salımda Yavrupaça. Bik [çok] içmek de şuluk Yavrupaça kirek bolalar. Âdetlengen [gelenek olan] nerselerini [şeyleri] taşlab [taşlayıp], âdetlenmegen nerselerini kabul itmez kibi körünseler de kabul itüvnü zamane kendisi mecbur kılacak. Hâzırında kabul itmev, **atkandagı** Sartiye halkınıñ balaları, nebireleri [torunları] kabul kılacaklar.

Maişet künden kün ağırlana kıla. Başka işlapa (şapka) ayaklarga **şebliit**, üsge [üste] palta [palto] ve gayri bunun kibi ufak tüfek nerseler az mı? İşte büyük Türkistan vilayetinde tahminen 7 milyon Müselman bar, bu biçareler kileçek künlerini bir mülahaza kılub, maişetleri irkenliği için bir çare izlemeli, evvelde balalarını tizlik ile İslam ruhunda

⁵⁰⁹ Andican vâkıasından soñ gubirnatör huzurunda küb halk secdege kitken suret Taşkend müzehanesindedir.

terbiye kılıb, Rus mekteblerine kirtüb Rusça hem yahşı okutulmalı, keleşek künde başka milletler arasında munkarız olurluk olmasunlar. Yoksa zamanga eşenüb tururga yaramıy, her kim öz faidesi için dünyaga kilüb öz faidesini himaye kılurğa borçludur. Köz aldlarındağı Yahudi halkdan ibret alsalar kifaye kılacak. Sart arasında togub [doğup], üsken [eski] (Buhara) Yahudileriniñ kiyüm salumları, söyleşüvleri de naçık (Farisi)çe bolsa da maişetleri, sevde ve ticaretleri Sartlardan aldılar. Bu ne için? Bunların kanları başkalıktan mı? **Kayıtları** barlıktan mı?! Yok elbette yok. Biriniñ de kanımız başka bolsa da kayıtmız her bar sevdeğirçiniñ ile meşhur lakin...

Lakin cehalet ile [silinmiş] izilüb [ezilip] yetkenmiz. Ânlr ise esaret astında izilüb bir az irterek [sonra] uyanganlar. Maişet irgenligi ile rahat rahat dinlerinde müstahkim turub yaşamakdalar. Bizler ise... Henüz taassub içinde usûl-i cedide nizâları ile devam itmekdemiz [etmekteyiz].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 345 (17 İyul 1908), s. 3. Taşkend üyezinde aşlık [tahıl] cıyalar [topluyorlar], uralar [ekiyorlar], aşlık bik yahşı. Hazine, disatinesine 120, hatta 150 disatine kuyanka buğdayı alınmışdır. Aşlık oñuv sebebli halk her türlü ziraat maşineleri ala. Maşine işiniñ oñgaylığını bilüb, Kırgızlarda bik küb her türlü maşineler almışlardır.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 345 (17 İyul 1908), s. 3.

-On gün indi, Taşkend ve Semerkand taraflarından Orenburga hat ve gazeteler kilmiydir.

-Semerkand Mescidleri: İmparatorski Arhiclogiç

Eski kamissiya, *Semerkand Mescidleri* isminde bir eserini neşr kıladır. Bu eser, hükümetniñ kağıd akçe ve kıymetli kağıdlar yazıy turgan zanaathânesinde basıla; fevkalade müzeyyen ve nefis bir eser bolub hemme [bütün] Semerkand mescidleriniñ türlü orınları tamam, öz tüslerinde ve öz boyavlarında resm itilecektir. Bu mescidler, sanayi-i nefise ve âsar-ı atika muhibleri için, buna kadar teftiş kılınmamış fevkalade bay bir menba`dırlar. Mezkûr mescid resimlerinin kübüsü İşçusef ve Pakrişkin digen ressamlar tarafından alınmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 347 (22 İyul 1908), s. 3. Türkistan memleketi ahalisini teftiş (revizya) iter için yiberilgen [gönderilen] Graf Palen, barça etba`ı [emri altında bulunanlardan bir kısmı] ile beraber Taşkend’ge yetmişdir [yetişmişdir].

Vakit Muhbiri, “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 347 (22 İyul 1908), s. 3. Semerkand oblastı Hocend şehrinde, Mirza Bahadır Han İbrahim oğlu, Kündürmedcan isimli mahallege oldukça muntazam surette öz masrafından bir usûl-i cedide mektebi bina ittirmege başladı. Hem de şul mekteb faidesine, Çim Kargan isimli kışlakdan dört tınab [ölçü birimi] yer vakıf kıldı. Mekteb binası tamam oldukda [olduğunda], Kazan ve Orenburg etrafından usûl-i savtiye bilgen liyakatli bir muallim celb olunaçakdır.

Vakit, “**İdareden**”, *Vakit*, sy. 347 (22 İyul 1908), s. 3. Orta Azya’daki Sartiyе kardaşlarımıznıñ, maarif yolundagı böyle himmetleri şâyân-ı tahsindir. Bütün **halas** ve necatımız, dünya ve ahiretimizniñ yalnız okuv ve mekteb sayesindeğine olduğunu yahşırak anlamaga başlasalar, bu hususda himmetlerini künden kün arttıraçaklarını ümid itemiz. (Bir tınab yerniñ zorlığı [büyüklüğü], her tarafı yetmiş beşer arşın olub, Çim Kargan kışlagı tiresinde [yanındaki] bir tınab yerniñ bahası 1200 somlardır.)

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 347 (22 İyul 1908), s. 3. Taşkend’de özünüñ hatununu “Gel kız bala tabasın, oğlu kitermisiñ [getirmiyorsun]!” diye açulanub, urub ötürgen [öldüren] Kerim isimli Sartnı, 4 yıl katorga [kürek cezasına] hüküm itkenler.

“**Allah Yolunda**”, *Vakit*, sy. 348 (24 İyul 1908), s. 2. Taşkend’de Mirzayef isimli bir mürid Sart, Allah’ını işine tüşüre turgaç **koturub** kitüb, öz moynına [boynuna] piçak [bıçak] ile kadagan ve yığılub can teslim itmişdir.

“**Rus memurları ve Buhara Emiri**”, *Vakit*, sy. 348 (24 İyul 1908), s. 2. Graf Palen taht-ı riyasetinde, Türkistan’da rivizya [yenileme] yasar [yapmak, yaşamak] için yiberilmiş sinatör Graf Palen bütün ibdeşleri [yardımcıları] ile Buhara’ga barub emir ile körüşmüşlerdir.

Abdülrahim Efendi Kadirof [Türkistan], “**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 348 (24 İyul 1908), s. 2. Türkistan şehrinden 60 çakrum şark tarafında bir Kazak toyunda boldum. Toyga kilgen Kazaklar hesabsız küb idi. Toy iki kün devam itdi. Birinçi künnü, bir keçe balasını tartışub oynadılar, ikinci künnü at **çabdardılar**. Keçe balasını tartışub oynav, pek korkunçlu bir oyun olub; bunda baş yarılub, kol sınavlar hesabkada alınmıy. Hatta bazen ölüvçüler [ölenler] boladılar. Kiç bolgaç [geç yaşta olan] kızlarını bir eyüge [eve]

cıyub [toplayıp] **üylentirdiler**. At çabdıruvları güzel oldu. Lakin kilüvçü [gelen] atlarga tayin itilgen mükâfat akçeler için taviş [tartışma] ve soğuşlar [çatışma] boluvu işni **temsizlendirdi**. Toyda aşav [yemek] açuv israfı tarifden haricdir. Bu toy yetkeç [bittiğinde], şulay cıyulgan **köyünce** ikincisine ve ândan üçüncüsüne barub, cay boyunca şul revişde birisinden birisine yürüyer iken. Şundıy cıyuluşlar münasebetiyle bir mekteb açuv, cemiyet teşkil itüv, ya ki ya da] özleriniñ birer muhtaç meselelerini tilge aluvnuñ ismi de yokdur. Bundıy bir halknıñ munkarız bolacağı ve mülklerinde bolgan yerleriniñ başkalarığa kitecegi pek malum bir haldir ki buña çok teessüf olunur.

“**Manaşka Oğurlav**”, *Vakit*, sy. 350 (29 İyul 1908), s. 2. Türkistan’da hatun-kız oğurlav adet hükmüne girmiştir. Lakin buña kadar İslam kızlarınına oğurlıy idiler, hâzır Hristiyanlarda **çipret** yetti.

Taşkend’den 6-7 çakrım yerde, bağçeler arasında bir hatunlar manastırı bar. Şundagi manaşkalardan Safir ve Nova su boyunda **ker çaykaganda**, **kinat**, kavak arasından nâ-malum âdemler çıgub Safir ve Nova’nuñ kolların bağlab, başına kapçık kiydirüb atka oturtub ceyl [rüzgâr] kibi sahraga uçkanlar. Artdan tutarga manastır kişileri yiberilse de taba almadılar.

Bu manaşkanıñ tercüme-i hali bik kız kadar [çoğu kıza benzer]. Bu hatun, Kırgız kızını bolub Kiyev’de idi. Kiyev’de çağında bir yaş [genç] Kırgız yigitine âşık boldu. Bu yiğit, anıñ irin [kocasını] ötürüb, özü razboynef [soyguncu] bolub kitti. Bu hatun ise atasından yaşrın surette çöknüb kaçub manastırğa kirdi. İhtimal ki: Bunu dinen alışdırgan için ceza kılurğa öz karındaşları oğurlamışlardır.

Ahmedcan Biktimirof, “**Türkistan Vilayeti**”, *Vakit*, sy. 378 (5 Oktabr 1908), s. 3.

Evvelki ve hazırgi, siyasi ve maişeti ahval. Ruslarınñ siyasi fikirleri. Müselmanlarınñ munkarız olmalarınıñ sebepleri.

Türkistan ahvaline vâkıf olan *Taşkendski Kuryir* gazetesi Müselmanlar hakkında yazmış bir makalesinde, Müselmanlar hakkında olan bazı zakonlarınñ [kanunların] münasebetsizliğini kösterüb:

“Bunlarga her bir **garadavay** başlık ite. Kadılar saylav [seçme] kibi bazı bir imtiyazları olsa da, kadılar **اوپراوا بئللر نك** başlıkları [başkanları] kübüsü akçe ile saylanalar [seçiliyorlar]. Böyle saylanuvda akçeli yahud küçlü nâdanlar saylanadır, bunuñ ile

Türkistan halkı alga varmazdı. Şunuñ için de Rusya'da cârî olan esasi kanunga tatbik idüb, mahallî idarelerini tertibge saluvnu tiyüş [gerekli] köre. Kiyef şehrinde misyonirler esyizdiniñ Türkistan'ga misyonirler şubesi açarga karar virüvlerini haksız taba. Bunuñ sebebinden Müselmanlarınñ dini taassubları kızgalub [artıp] ihtilaflar [ve] misyonirlerniñ hareketlerinden milli nizâlar çıkuv havfı var. Misyonirler şubesi açkançı [açan] mahallî Müselmanlarınñ ihtiyaçlarını hususen iktisadî ve maişet-i ahvallerini islah kıluv faideli olur idi” diy.

Taşkendski Kurvir'niñ bu meşvereti, hem yerli halk hem de hükûmet için faidelidir. Misyonirlerniñ hareketleri malum. Eger de bunlar togrıdan togru hareket ite başlasalar, haberli iş çıkmaz. Her millet öz dinini saklarga [korumaya] özlerini borçlu diye bileler. Şul sebebden, bu yerlerde misyonirler ve *Novoya Vremya* tabirince Kara İhtilaçiler Şubesi açılrsa, Müselmanlar için **kızıklı** olmaz. Ruslaşdırmak kasdı ile Hahollar [Ukraynalılar] tolganı [dolması] da yeterlik.

Hâzırında Türkistan vilayeti hükûmet fikrinçe iñ karangı, ilim ve siyasetden habersiz sanılmaktadır. Bunu ise üçüncü İyun kanunu isbât eyler. Şul sebebden olsa kerek, Türkistan Müselmanları ve umumen Türkistan vilayeti G. Duma'ga vekil yibermekden mahrum kaldılar.

Türkistan vilayeti yer küblüğü [çokluğu] cihetinden iñ ehemmiyetli bir orındur [yerdir]. Şul sebebli hükûmet Türkistan vilayetinde olan ihtiyaçlarını közetüb tururğa, mahallî halklarınñ resm ve âdetlerine riayet idüb ihtiyaçları ile okuvlarına yardım virirge tiyüşlü [gerekli]. Ruslaşdırmak niyeti ile büyük bir milletni fakirlikge kaldırmak da inkıraz haline kötürmek de hükûmet için hiç faide olmaz. Dürüst [doğru]! Türkistan Müselmanları Avrupa usûlü ile terbiye kördükleri yok, siyasetden de habersizler. Lakin yeñi medeniyetniñ Rus halklarına kirüvü de yeñi bir şey olub, nihayet yarım asırdır. Şöyle ise de Türkistan halkları[na] yine yeñi medeniyetniñ açuv, sefahat ve fuhuş kibi iñ naçar ve fena kısımları kiredir. Şul sebebli bunlar künden kün fakirlene baralar, bu hâl devam eyler olsa şübhesiz inkıraz ideceklerdir. Misyonirlerden korkub Türkistan halkları, yeñi ilim ve maarifetlerini aluvdan çikilüb tursalar, hükûmet yardımı sebebinden kilmişek [göç etmiş] Hahollar, Nimçeler [Almanlar] yerlerini, bağ ve bağçelerini terbiyeleb yetiştirsele, Sartlarınñ yahşı orınları, yer ve suları akçege kızıguv [ilgi gösterip] yahud muhtaçlık seyhinden satub turulaçak ve elbette

fakirleneceklerdir. Başkurdlar başına kelmiş belalarını, Sartlar başına kilüvü de pek yakın, bu kün olmasa bir niçe yıllardan soñ körülür.

Türkistan vilayetinde yer gayet münbit olub, ikün ve meyve mahsulâtı âlâ derecedir. Fakat bundan istifade ider için, ilim ve marifet kerekdir. Yoksa maişet muharebesinde mağlub olaçaklarında şübhe yok.

Bu künden kollarında sermaye varlığını ganimet bilüb, İslam ruhu ile terbiye idecek surette ibtidaî mektebler açub, balalarını okuturğa hem de özlerinden muallimler yetiştirir için istidatlı şakirdlerini Orenburg, Kazan kibi şehirlerge yiberirge [göndermeleri] tiyüşlü [gerekli]. Kendi hukuklarını himaye idecek âdemleri olub tursun için bir kısımları gimnazy ve gradski ışkola [şehir okulu] ve gayri bu kibi ornlarga kirüb okurğa lazımdır.

Nur, “**Buhara Emiri**”, *Vakit*, sy. 379 (7 Oktabr 1908), s. 2. Rusya hükûmeti ile Buhara Emirliği arasında yasalğan, May’da 25 yıl tolub münasebeti ile imparator tarafından Buhara emirine alması birinçi derece sivatoy andırı [hatırası] **urdunu** ihsan idilmiştir.

“**Yeni Eserler**”, *Vakit*, sy. 380 (9 Oktabr 1908), s. 3.

Taşkend’de Türkî tilde Sartiye şivesinde uşbu eserler neşr olunmuşdur:

1) *Nesayihü’l-Etfal*: Molla Ahmed Hoca İşan İbn Abdülmümin Hoca İşan. Nâşirleri Hacı Abdurrahman seyyah ve şirkesi [ortakları]. Risale ibtidaî mektebniñ birinçi sınıf balalarına okutur için tertib idilmiş ise de, Arabî, Farisî sözler küb katnaştırıldığından [kullanıldığından] ve bazı bir ibareleri de hayli müşkil olduğundan, bizniñ tiyinimize, ibtidaî mekteb balalarına ağır olsa kerek.

Mesela: 90’ncı hikayeniñ başında: “Buhara faslında, Yar Sadık ve Dost muvafıklar ile sebze temaşası için sahraga çıkğan ir dön....” ibaresindeki Arabî, Farisî sözlerini ibtidaî mekteb balaları niçek añlamak kerek? İbtidaî mektebler için mümkün kadar ana tilinde ve açık ibareli olmalıdır. Şunuñ ile beraber, Sart kardaşlarımızniñ öz ana lisanları olan Türkî şivede böyle mekteb risaleleri neşr ite başlavları pek süyünçlü [mutluluk verici] bir iş ve hayat alâmetidir.

Milletlerniñ bekâsı, maarif ve medeniyet kesb itmeleri yalnız ana tili sayesinde mümkün olduğundan, ulüm ve maarifge pek ziyade muhtaç olan Türkistanlı kardaşlarımızniñ Türkî tilge daha ziyade ehemmiyet birüvlerini tavsiye idemiz. Mekteblerde balalarına öz

ana tillerinde talim ve terbiye virmege başlasalar, bunuñ hayırlı neticeleri pek tiz zahir olur.

2) *Hevâyc-i Diniye*. Mertibi Münevver Karî ibn Abdurreşid Han. Naşirleri Abdüssemi Karî hidayeti ve şirkesi. İbtidaî mekteplerde şakirdlerge İtikâdât ve Âmeliyât-ı İslamiye'ge müteallik zâurî meselelerini öğretmek için Türkî tilde tahrir idilmiş bir risaledir. Bu risaleleriniñ ikisi de Taşkend'de kol yazması **rüşünd** taş basmada basılmışdır.

3) *Tecvid*. Mertibi Muallim İsmail Uluvî. Mütercimi Münevver Karî ibn Abdurreşid Han. Naşirleri hacı Abdurrahman Seyyah ve şirkesi. Bu da ibtidaî mekteplerde okutmak için tertib idilmiş bir risale olub, hurufat ile basılmışdır. Bu risaleleriniñ üçüsü de dürüst ve güzel revişde basılmış olub, Türkistan'daki ibtidaî mekteplerde okutulurğa yararlıdır.

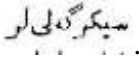
Maarif Dostu, "**Muhbirlerimizden**", *Vakit*, sy. 381 (11 Oktabr 1908), s. 3.

Taşkend şehriniñ terakkîpverer enbiyâ-yı kirâmlarından cenâb Hacı Murad Bay, Abdululı Hacı, Abdurresul Hacı ve ulemalarından Molla Tülgen Ahund ve Hacı Abdurrahman Seyyah isimli zâtlarınıñ gayret ve hamiyet-i hüdapesendaneleri sayesinde uşbu yıl April avullarından başlab, usûl-i savtiye üzere bir mekteb-i ibtidaîye açılmış idi. Bu mektebniñ muallimi Abdüssemi Sarı isimli zât olub, beş iden biri kâmil ictihad ile 50 kadar balalarını ta'lîm ve terbiye kılmakda ve Sentabr'dan [eylüliden] başlab kirtileçek müretteb usûl ve kanunu serler için hazırlamakda idiler. Sentabr'da imtihan icrâ olundu. İmtihan meclisinde Taşkend'niñ ulema, **aganya**, müderris ve muallimlerinden üçyüz kadar muteberân hâzır idi. Baş mümeyyizlik vazifesini Muallim Efendi Münevver Karî Abdurreşid cenablarına teslim itdi. Balalar üç sınıfga münkasım olub, yalnız yalnız olarak her birileri okuvğan derslerinden kâmil maharet ile imtihan virüb, hazirûnuñ dikkat ve aferinlerini celb ittiler. Beş ay zarfında balalarınıñ okub imtihan virmiş dersleri uşbunlardır: Türkî okuv-yazuv; Kırâat-ı Kur`an, Tecvid, İtikâd ve İcmâl, İmlâ, İnşâ, Medhâl-i Cografya, Medhâl-i Tarih-i İslam, Hesab hem rüşdiyeden numune için hazırlanmış iki bala **Ders-i Şakahiye'den** Arabî cümlelerini Türkî'ge, Türkî'ni Arabî'ge kâmil ustalık ile şifahen hem tahrir tercüme idüb körsettiler. 8-10 yaşlık olan ilmî nutuklar irâd idilüb, iki bala tarafıdan kıskaç [kısaca], lakin manâlî, hazirûn tarafıdan "Yaşasun usûl-i cedide!" sedaları ile tahsin olundular. Beş ay içinde balalarınıñ bunça nerselerini öğrenüb imtihan birüvleri: "Usûl-i cedide haram, balalarınıñ itikâdların bozmak ve okuvdan mahrum itmek için çıkarılğan zararlı nersedir" deyib

yürüvçü mutaassıblarga hem de usûl-i cedideni yalnız İbrahim Hakkı Cenablarının akâid manzumesi ile “okuv Kur`an yahşilab” mısraını küb zıkr itken bir manzum tecvidni balalarga bir seda ile okutmakdan ibaret deyib bilüb, şunı gına okutmak, şundan gına imtihan birüb yürümüş usûl-i cedide muallimlerine büyük bir ders ibret oldu. İmtihandan soñra uşbu mektebge balaların birmekni arzu idüvçüler ve mektebniñ heyet-i maliyesine âza yazuvçular ve muavin oluvçularniñ tekessür itmekleri malum olduğundan, mekteb müesseseleriniñ, yeñiden 50 bala kabul itmege ve usûl-i tâlim ve terbiyeden haberdar dahi de bir muallim almaga karar verdikleri ve muallimlikge de Münevver Karî Abdürreşid Hanef cenablarını teklif itdikleri ve âniñde kabul itdiği işitilmektedir. Eger bu iş vukû` akla kalsa bir taraftan, bu mektebniñ esasi-i meşruta üzere körüldüğü, diger taraftan muallimlerniñ usûl-i tâlim ve terbiyeden haberdar ve gayretli zâtlar oldugu cihetle Taşkend Müselmanları için bu mektebden büyük hizmetler ümid idilse **sizdar**. Yedi milyon Müselmanga malik olan Türkistan’niñ merkez idaresi ve payitahtı olan Taşkend şehrinde şimdigine bir mekteb açıldı dimek revâdır. Cenâb-ı Hak bu mektebniñ müeessisleriniñ imsalin kübeytüb [çoğaltıp] uşbu hamiyet ve gayret-i milliyeleri de devam itdigini nasib ve razı eylesün.

Nutkullah İzzetlin, “**Fergana’da Yaşlar**”, *Vakit*, sy. 382 (13 Oktabr 1908), s. 3.

Tatar yaşları [gençleri] arasında birleşüv hem alga [yabancılara] kiterge [benzer] yollar izlev bulgalu. Sart başlarında ise Türkîçe ohşagan [benzeyen] hiçbir nerse yokdur. Küz günü Sartlar her türlü mahsulât hususen mamık satub küb akçe hâsıl itken toy işler başlana. Betçe yazlık, 5-10 ya 20 somar akçe salısub bu yana soğuşduruv- bu yana yazlık meydan ala.

Bir niçe Sart yaşları şirket yasab betçe [genç erkek] satub alalar. Âniñ bahası, 500’den 5 miñ somgaça [soma [para birimi] kadar] oladır. Âni toy temaşaga alub yürüy [yürümeye] başlıylar. Her ziyafette betçeni aluglab turga oturtalar, âna rükû itüb turalar; âni kuçaklabkına [kucaklayarak] körüşeler [görüşıyorlar]. Betçeler kollarına ur imal (yavlık) tutub halk ortasına kirüb eşüle (taklık) ite. Ur imallerin selki selki yılarına tayanub

Her taraftan aña akçe ve çapan [cüppe] yava.

Toy bir niçe künge süzüle. Her toyda betçeler, maturlığına ve toyuna karab [göre anlamında] 50 somdan miñ somga kadar akçe tüşüre. Bu akçe şirketge boladır. Toydagı

tüm halk betçege kol koşub “Kalk! Kalk!” diye âşık bolub oturalar. Sartlarını inkırazga alub barmakda olan bu haram işlerden **tayy**ı ulema, vazifesi iken ulema sanılmakda olan çalmalı ve çapanlılar [cüppeliler] özleri şul meclislerden kalmıylar [geri kalmıyorlar], özleri betçelerge hayran kalub sılagayların kızub [ilgilenip] oturalar. Bayları [zenginleri] betçege yüz somga kızganmasa [acımasa] da, ilim yoluna bir tiyin birirge cürret ite almıy. Uleması şeyhlik satub, halknı ilim ve terakkî için bir hizmetleri timiy. Eger bu hal devam itse, Fergana Sartları harab bolub biteçeklerdir. Bir karañız [bakınız] başka milletlerge de, bir karañız bunlarga!

Ayırma [fark] kök ile yer arası kadardır.

Ahmedcan Biktimirof, “**Türkistan Vilayeti**”, *Vakit*, sy. 385 (23 Oktabr 1908), s. 2.

Seyahat Hatıralarımdan

Hem ticaret hem ziyaret kasdıyla, Taşkend’den Semerkand ve Buhara’ga sefer itdim. Ütken [geçmiş] Ramazan’ın 22’sinde Semerkand’da bulunarak, bazı ecnebilerni ziyaretden soñ, şehirni ve iski binalarnı kararga çıktım. Aman Yarab! Kayuguna [hangi] tarafka baksañ da evvelgi medeniyet-i İslamiye’niñ âsar-ı menkuzesi köñülge kaygu [kaygı], közge yaş kitire [getiriyor]! Türkistan’da şehir halkı yalkavlık [tembellik] ile meşhurdur. Ramazan’da dahi de yalkavlanalar. Birazdan soñra bazar ortasına barub yittim. Dükkânlar **yabık**, fakat meydanlıkga bik küb halk cıyulgan, bir meddah-ille nindi yalğan ekiyetleri ömür ötürgeç [geçiriyor] faidesiz ve abartısız kıssalar söylemekte ve meydanlıkniñ etrafında eskiden kalma zor zor [büyük] medreseler içlerinde ulûm ve maarif eseri kalmadığından, ehliyetli muallim ve medreseler yoklugundan muñayub turmakdalar idi. Yeñi açılmış kütübhâne-yi İslamiye’ge kirdim. Bir niçe Sartiye kardaşlarımızniñ gazete ve jurnaller okub oturuvarı köñlüme az bolsa da şadlık birdi. Kütübhane bazarga yakın güzel orında açılmışdır. Yalğançı [yalancı] meddahlar tiresinde [yakınında] ömür ötkergençi şunda kirüb birer saat mutalaa da otursalar elbette diniye ve ahiret için faideli olaçaktır.

Kiç bolgaç bütün halk ruhlandı. Uramlarda fenerler yağıldı. Sirkler ve temâşahâneler açıldı, **dub dub** barabanlar sogıla başladı. Ramazan kiçelerini, bunda oyun külki ve şadlık ile ütkereler iken [geçiriyolar]. Evvelgi medeniyet-i İslamiye’niñ merkezi olan meşhur Semerkand şehrinde, Müselmanların hayatına delalet ideçek nerselerden bar kibgi [gibi] yarım yurtu bir usûl-i savtiye mektebi, keçkine bir kıraathâne-i İslamiye’den

başka köz tüşerlik, köñül şadlanurluk nerse bulmavına hakikat pek teessüf itdim. Bunlarda yalñız, ziyalu müftü Fâdil Hoca Mahmud Efendi'niñ himmetleri sayesinde gine husûle gelmişdir ki: Allah Teâlâ bu yıllarnıñ emsalini arttırsun!

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 385 (23 Oktabr 1908), s. 2. Taşkend yoluna Karanku Negur istansesi yanında bir avulda, 6 Kırgız vebadan ölgenler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 385 (23 Oktabr 1908), s. 3. Taşkend'degi ziraat mektebinde 16 boş orın bar. Şuña kararga talab 90 âdem **pıraşinye** birgenler. Birisi de Müselman tügil.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 387 (28 Oktabr 1908), s. 3. Semerkand üyezinde bir niçe [bazı] volost Müselmanlar, kural ile [silahla] isyan kılub yerlerinden [topraklarından] plan alurga kilgen memurlarga karşı turganlar. Hükûmet özlerin asker ile basdırmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 387 (28 Oktabr 1908), s. 3. Buhara emiri Abdulahad Han 25 Oktabr'da saat 11'de Taşkend'ge taba kitti.

Türkistanlı, “**Türkistanda Sinatorski Revizya**”, *Vakit*, sy. 387 (28 Oktabr 1908), s. 3.

Türkistan idaresini teftiş için Pitırburg'dan sinat [senato] âzâsı Graf Palen'niñ taht-ı riyasetinde, Türkistan'ga bir heyet könderildiği ve bu heyet (Sinatorski Revizya)nıñ iki-üç iden birli Türkistan'da kendileri vazifesin eda kılmakda olduğu malumdur.

Bu heyet könderildiği zaman gazetelerde Türkistan Müselmanlarına hitaben: “Öz ihtiyaclarınızı beyan idüb arizalar viriñiz, bunu sorañız onu sorañız, gafletde kalmañız” diye türlü makaleler yazıldı. Graf Palen cenablarınıñ özü de Türkistan gazetelerine: “Ben filan cayda [yerde] tururımın, filan saatke kadar ariza alurımın, her kimniñ her hususda arızası olsa kilsün, birsün.” mazmununda ilanlar basdırdı.

Bunu körgeç Türkistan Müselmanları tatlı ümid vatanlı hayallerge tüşüb: “Padişah hazretleri bize merhamet itmek, soragan nerselerimizni birmek için öz tarafından kişi köndermiş” diye arizalar tertib itmege başladılar. Bunuñ için hususî cemiyetler yasadılar. Meşveretler kıldılar. Talaşdılar, tartışdılar, türlü partilerge bölündüler. Türlü arizalar virdiler. Kaysuları [bazıları] kadılardan, kaysuları Duma'dan, kaysuları palitsiya [polis] zulmünden şikâyetler kıldılar. Virilmiş arizalarınıñ ekseri, hususî arizalar olsa da arasında umumî arizalar da yok degil idi. Umumî arizalarınıñ her kaysu her türlü olsa da,

ihtilaf fakat ibretde maddeleriniñ kim ve ziyadetinde olub cem` olungan halde ekseri uşbu maddelerden ibaret olur idi:

1) G. Duma'ga vekil saylamak [seçmek] togrusundagi, muvakkaten alınmış hukuklarını tizrek [çabucak] kirüv virilmesi.

2) Mahkeme-i şer'iyelerge virilmiş **palajinyeniñ**, şeriat-ı İslamiye'ge muhalif olgan ve kadılarınñ hukuk-ı şer'iyeye ve siyasiyelerin **تنقيص** itken maddeleri şeriatge muvafik surette ıslah idilmesi.

3) Medreselerniñ zabt olunmuş evkafları kirü kaytarılması, hem de yeñiden mescid mekteb ve medreseler bina kılmak ve bunlarga vakf kılmak ve ikisilerini tamir itmek kibi işlerge hükümet tarafından mümânaat olunması.

4) Türkistan yerlerine muhacir Haholları yerleşdirmek togrusunda, Türkistan'niñ kendi ahalisiniñ hâzırgı ve kileçekdegi faideleri fikir ve mulahazadan çıkarılması.

5)Türkistan'dan mülk almak hususunda, Rusya'dan kelmiş Rus muhacirlerine birilmiş hukuk, Müselman muhacirlerine de virilmesi.

6) Kazak ve Kırgızlarınñ Müselman oldukları için, Mahkeme-yi Şer'iyeye tâbi idilmeleri.

7) Gradskey [devlet] Duma'ga reis ve **glasnılar** saylamak ve bu orınlarga [yerlere] saylanmak [seçilmek] togrularında Ruslar ile Müselmanlarınñ hukuk ve âdedleri beraber olması.

8) Türkistan'dan muhafaza-yı şedide ve **işdeleriniñ** tizrek küterilmesi [yükseltilmesi].

9) Palitsa idarelerine virilmiş 164'nçü **isatpenin** fesh idilmesi. (Bu isatpe kuvveti ile palitsalar tilese kimni, tilese nişliy [ne yapar])

10) Kadılar ve **meniñkaşılarnıñ** halk tarafından saylanub koyulmaları (bu hukuk nizama Müselmanlardan alingan olmasa da 1907'nçi yılda kadı ve meniñkaşılar Geniral Gubirator tarafından tayin olunmuşlar idi. Halkniñ bu talebine kadılarınñ bazıları karşulukları [karşı oldukları] işitile.)

Gine arizalarda bunlardan başka, 2-3 maddeler yazılğan olsa da ehemmiyetsiz maddeler olduğundan bunda yazıldı. İşte uşbu mazmunda bir niçe arizalar verildi, hem

verilmekte idi. Lakin Müselmanların bahtlarına karşı revizya âzâsından bir kişi, Taşkend’niñ Müselman mahallesine tüşüb bir kvartir [oda] aldı da şunda turub Müselmanların maaşı hallerin tikşürmege [görüşmeye] başladı.

Bunu körgeç Müselmanlar da şoklandılar. Yeñiden türlü fikirler, türlü tavışlar [sesler] kuzgaldı [yükseldi]. Birbiriniñ üstlerinden türlü danuslar [raporlar], türlü arizalar virişdiler. Hatta iñ derin derin eserlerine kadar varub şifahen beyan itmege ve büyük büyük ümidler, faideler kütmege başladılar.

Lakin Müselmanların bahtlarına mı, bahtsızlıklarına mı, karşı bu ümidleri ve bu hırsındılıkları [hırsları] uzakga varmadı. Belki 15-20 künler tarafında Müselmanların nihâl ümidleri açıg açıg semereler virüb, tillerine, ağızlarına ve bütün âzâlarına hatta ruhlarına kadar açıtmağa azar virmege başladı. Köñüllerine türlü havf ve korkunçlar saldı. Çünkü müfettiş efendi, bu iş yavaş Müselman matbaa ve kitab magazinlerine [dükkânlarına] abasız kirüb tentüvler [baskınlar] yasadı. Müselman mekteb ve medreselerine kirerek, tedris ve talim olunaçak kitab ve risalelerini teftiş itti. Rusya’nıñ iñ karangu zamanlarında sinatör ruhsatıyla tâbî olunub mekteplerde talim olunmakta olgan *Sebâtü’l-acizîn*, *مومات الدين* kibi dini kitablarını “Azâb-ı kabir kafirlerge ve bazı âsi müminlerge çindir [yakındır].” digen yerlerini körüb, bunlarga taarruz itdi, kol süzdü. Hatta kızub kitüb: (Memur olduğu vazifeden haricge çıkarmak) mekteplerde “Bu kitab okunulsun, bu okutulmasun; bu yahşı bu yaman; bu faideli, bu zararlı” diye emr ve nehiy işlerine kadar terakkî eyledi.

Türkistan’ga revizya könderildiginden kendilerine büyük faydalar ümid itken biçare Sartlar, Müfettiş Efendi’den bu teftiş ve bu kasıplarını körkeç: “Yok bu kişi revizya âzâsı tügil, belki bizniñ sırlarımızı bilmek ve hukuklarımızı bu nedende kemitmek için kilgen kişi, bundan fayda ümid iterge yararniy, kaçuv kirek, sırlarımızı yaşru kirek, bundan Astramof yahşı idi” diye evvelgi virmiş arizalarına, itmiş sözlerine, kılmış ümidlerine peşiman olmaga ükünmege [yakınmaya] başladılar. İhtimal ki, Müfettiş Efendi yengilligi [yavaşlığı] ve bu tedbirsizligi sayesinde öz vazifesini de kâle almadı, hükümetge de, halkga da fayda yetker almadı. Bunuñ vazifesi hükümetke halkniñ muhabbetin celb itmek, hükümet ile halk arasında olan dostluk silsilesin kuvvetlendirmek olduğu halde bilakis halkniñ türlü fikir ve endişelere düşmegine bais oldu ki buña çok teessüf olunur.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 389 (1 Noyabr 1908), s. 3. Buhara emiri, uzun vokzalga [tren istasyonuna] tüşürgen [ulaştırın] Sirakof köçürüne midal birgen. Taratdı [dağıttı] soñ midallarnı!

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 391 (6 Noyabr 1908), s. 2. Türkistan mahkemelerinde Türkistan vilayetlerinde mahallî idareler yasav hakkında proykatlar tüzülmekdedir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 391 (6 Noyabr 1908), s. 3. Türkistan ahvalini teftiş kılmakda olan Graf Palen, mufassıl bir daklad [rapor] hazırlagan. Uşbu künlerde Pitırsburg’a barub padişahga ariza kılacak.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 392 (8 Noyabr 1908), s. 2. Türkistan Geniral Gubirnatörü Mişçenkov, Buhara Emiri’ne konakga [misafırlığe] kitgen.

“**Buhara’nı Rusyaga Koşuv**”, *Vakit*, sy. 395 (15 Noyabr 1908), s. 1.

Buhara memleketi, 35 yıldan birli Rusya Hükûmeti himayesine girgen bolsa da, kağıd üstünde bütünley ayırım [farklı] memleket hesab kılunadır.

Dâhili zakonları [kanunları], âdetleri hemmesi iskiçe kalub Rusya hükûmeti evvel işlerge resmen müdahale itmiydir.

Emir Hazretleri [silinmiş] zamandan birli [beri], asıl Buhara şehrinde turmayça, Kermine kısbesinde turuvundan ise Kırım’da sayfiyesinde veya Rusya içinde seyahatde ömür keçürdüğünden ve bir niçe vezirlerini de öz yanında tuttuğundan Buhara’nın dâhili işleri bik kâmil nizamlı derecede tügildi.

Türlü töreler ve aksakallar, adalet mahkemesinden korkmayça, halkdan ala algan kadar, alalar. Yollar tüzettüröv, şehir tamir itöv, maarif ve terakkî isballeri hazırlav, sevda ve sanat işin yengiletöv kibilerini kayartkan kişi yok.

Buhara şehrinin 40 miñden ziyade talebesi, hayal denizinde ömür keçüreler [geçiriyorlar]. Âlarnıñ közlerin açub dünyanı körsetürge tilegen kişi yok. Buhara ümidkeninde bir dane matbaa yoklugun zıkr itmek, âniñ ni derece gafletde olduğun añlarga kifaye kılssa kerek.

İşte Buhara’nıñ şul derece karangılıkda [karanlıkta] ve ahalinin zulm astında turuvunu, ticaret ve sanatnıñ sonu da devam idüvünü toktatur için deyib, Buhara’nı ne tiley Rusya’ga koşarga âniñ dâhilindedir. [silinmiş] Buhara’nı Rusya’ga koşuv meselesi

kuzgaldı. Türkistan'ını bik yahşı boluv, Gaspadin Lagofit bu Buhara'nını Rusya'ga koşuvnuñ lüzumun isbat için *Hukuksuzluk Memleketni* isminde bir kitab tasnif kılub neşr itmişdir.

Bu hususda kileçek nomirde yazılır.

“**Buhara'nını Rusyaga Koşuv**”, *Vakit*, sy. 396 (18 Noyabr 1908), s. 1.

Buhara hususunda *Hukuksuzluk Memleketi* isimli kitab yazuvçu Gaspadin Lagofit imtiyazlı, Buhara Emirliginiñ devamın ahali hem Rusya Hükûmeti için zararlı itüb körsetürge tıruşa bir cilden ibaret bolgan kitabnıñ hulasası şundan ibaretdir:

“Buhara bizniñ ahalige, memleket kebigine malumdur. Hükûmet dairelerindeki kişilerimizge malumlugu da şundan küb [çok] artık [fazla] tügil. Hatta ki Hariciye Nezareti bolub turgan Kinez Garçakof'nuñ, Buhara memleketindeki şehirlerni Sibirya şehirleri ile sataşdırub yürütüy meşhurdur.

Afganistan hududundagi Buhara Hükûmeti bir de **kirkimenge** Rusya Hükûmeti tarafından yasalğan. Yani el'an Buhara Emirine itaat itmegen kişiler, Rus kalçı ile aña itaat itirilgen. Muallim afitsarlar [subaylar] birüb Buhara'nının askerin, Avrupa nizamınça tertipke salınğan. Emirne dereceler birilüb, itibarı küterile [yükseltme] yollar, tiligraflar yasalub, tıñlıgın saklab aña yardım itüledir.

Dürüst [doğru], “Buhara Rusya himayesine yeñi alınğan zamanda, Emir töreleri Pıtırburg hükûmetiñ ilük [henüz] tanıganlar [tanıyorlardı]. Türkistan'nının ilki Geniral Gubirnatörlerinden birisi, Türkistan'da iñ itâatli üyez çinavnigi [memuru] Buhara emiridir” deyib, muñı kıskaçça [kısaca] añlatmışdır. Lakin bu ilk zamanlarda bolgan. Hâzır ise, Emir Buhara'ga bargan yaysa, Buhara işine münasebeti bolgan hükûmet kişilerine bolañ, evvela şubkine alarnıñ [onların] közlerin yumduradır.

Emirden Rusya'ga taratılğan [dağıtılan] bolañ, yılga milyon somdan kim tügildir.

Buhara Emirligi, Hariciye Nezareti'ne körsetgen hesabında, özünüñ bu decatin (varidat ve masarufın) iki yarım milyon tayin itedir. Lakin bu kağıd üstünde körsetüvgine çınlıkda [gerçekte] Buhara'nının varidatı 18 milyondan artıktır.

Bu akçe, halkdan merhametsiz cıyula. Men ahaliñ birisinden kübmütülev [çokça] birmiyisiz [vermiyorsunuz], deyip soragan idim. Cevabında: “Kübümüz tüşülgen

bilmiyim. Bıltır [geçen yıl] 200 sargım bar idi. 50'sin aldılar, bu yıl 90'gına idi ândan hem 50'ni aldılar.” didi. Her bir **tulavlar**, şulay çamasız aluna ve ahalini Rusya ismi ile korkutuladır. Memurlarga maaş hükûmetden birilmiy (mesela, polkavnik [albay] derecesindeki yasavıl başına, ayga barı 10 som birile, bazılarına ayda bir somguna). Şuña köre hemme memurlar, öz kollarına **illekge** kişiden küçleri yetkençe alalar. Alarnıñ küçleri hiç nerse ile çiklenmegen. Tilegen kişileri habs iteler, öz faidelerine müsadere (kanfiskavat) iteler. Bir künde 5-6 kişiniñ töreler tarafından yatkırlup, sark şeklini yatkırlub sovuşuy âdeti hadiselerdendir.

Mahmekemege işi tüşgen kişi, malından yazmıyça [yazmayınca], ândan kutula almıydır. Buhara turmaları ve ânda cezalar işitken kişiniñ kuvvetin uçururlukdur.

Buhara hükûmetiniñ bar tırışkanı [çalışanı], ahâleden mümkün kadar kübrek varidat aluv hem dâhili işlerge Rusya hükûmetiñ katnaşduruvdan [karıştırmaktan] saklanuvdur.

Bir zamanda dünyaga meşhur tüzük, Buhara memleketi hâzırğı hükûmeti sayesinde harabege, çölge eylendi. İlkde tok ve bay bolgan Buhara ahalisi, hâzırda açlıktan ölüge taba bardır. Munuñ günahsı Ruslarga tüşecekdir. Saldat [asker] kuvveti ile (!) alingan bu memleketni itibarsız kıldırırğa baramıy. Hukuksuz bu üç milyon ahalini kaygırtmak G. Duma'nıñ borcudur.”

Lagofit kitabından köçürgenimiz bu orında [yerde] tamam buldu. Bu hususda özümüznüñ fikrini bir fırsatta yazarmız. Uzun müddet Buhara'da yaşagan ulemamızdan bazılarıñ mülâhazaların işitmekde, arzu itilecek şeylerdendir.

“**Hokand**”, *Vakit*, sy. 398 (22 Noyabr 1908), s. 3. Hokand timiryolunda hidmet itüvçü Hayrullah Habibullah oğlunuñ **ابودقه سناك** palitsa [polis] tentüv [baskın] yasadı. Hiç bir zararlı nerse [eşya] tabılmadı. Hayrullah Babay 10 sene askeri hidmet itüb **آستاناكە غە** çıkkan 63 yaşlık kartdır.

Hokand'da çay sevdegiri Taci Bay'nıñ kışlakına oğrılar [hırsızlar] kirüb atasın öltürüb küb akçe oğurlab kaçkanlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 398 (22 Noyabr 1908), s. 3. Taşkend'de Ferman Bay nâmında bir Sart'nıñ hatunu, bir kartda [doğumda] üç bala kötürmüş. İki oğlu bir kız. Üçüsü de selametlikge.

“**Taşkend**”, *Vakit*, sy. 398 (22 Noyabr 1908), s. 5. B. V.’ge haber virildigine köre: Soñ vakitlerde Taşkend’ge de 50 leb kişi tevkif idilmiştir. Bunların arasında birisi, ikinci Duma âzâsı kolonidzan ve birisi gimnazyanın 8’nci sınıfından bir şakirdidir. Bazılarının evlerinde tentüvler [aramalar] bolgan.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 399 (25 Noyabr 1908), s. 2. Türkistan’da Graf Palen teftiş icra itkenden soñ bik küb çinavnikler [göçmenler] orınından çıkarılğan. Lakin kübsü vâkıalar. Graf Pitirburg’a kaytub kitken.

“**Muhbirlerimizden**”, *Vakit*, sy. 399 (25 Noyabr 1908), s. 3. Hokand şehrinden İsmail Efendi Hoca Bay Alaf oğlu yazadır:

Medrese-i Ming Âyim vakfı azlık sebebli şunça vakitlerden birli viran bolub turur idi. Şimdi Hokand’ın ulemalarından muhterem Molla İşan Babacan Ahund Mahdum oğlu cenabları, mezkûr medreseni tamir ve ıslah iderge başladılar. Medresenin 3 hangâh ve 40 hücreci var. Tahminen yüz biñ som sarf olsa kerek. Yine Hokand’ın meşhur şeyhülislamı Han Töre İşan Zakir Hoca İşan oğlu, öz kiselerinden medrese bina itdiler. Mezkûr medresenin bir dane hangâh ve 13 dane hücreci var ve her hücrege mahsus vakıflar kıldılar.

Hazırda Rusya’dan bir yahşı muallim ketürüb okutdurmak kasındadır. Yine Hokand’da medrese-i camiinin ikinci medreseleri muhterem Sefacan Töre Süleyman Hoca İşan oğlu bir kite medrese saldılar, on beş dane hücreci ve her hücrege mahsus vakfı var. Şimdi hamdlar olsun Hokand’ın ulema ve işanları medrese salmak ve medrese ıslah kılmak, mekteb bina itmek kibi şeyler ile meşgul olmaktadırlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 401 (29 Noyabr 1908), s. 3. Türkistan işlerini ve mahkemelerini teftiş kılmış Graf Palen, Pitirburg’a kitdi. Bir aydan yineden kileçekdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 401 (29 Noyabr 1908), s. 3. Taşkend tiresinde [yakınında] yer kapatlana. Bazı bağçelik için muvafik yerleri disatinesi 500, hatta miñ somga çaklı küterilmiştir [yüksetilmiştir]. Kızganç [Yazık!] : Tatarlarga bunda yer alub kalurga ruhsat yok!

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 403 (4 Dikabr 1908), s. 3. Türkistan vilayetlerinde umumî ibtidaî tahsil körmek niyeti ile 7’den 14 yaşğa kadar bolgan balaların hesabın cıyalar. Bu hesabda küb mü balanın nindi [nasıl] cins ve mezheb ehli bolğanlığı da

körsetilecektir. Lakin ne içündür Türkistan'ın asıl halkı (tüzümis [yerli] Müselmanlar) bu hesabka kirtilmeyecekler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 404 (6 Dekabr 1908), s. 3. Türkistan teftişçisi Graf Palen özüne yardımçılar arttırıluvnu [arttırılmasını] ötüngen [rica etmiş]. Türkistan idaresinde hıyanetler şul kadar küb imiş ki, hâzırkı 40-50 memur tıķşırüb [görüşüp] ülgüre almıylar [yetiştiremiyorlar].

“**Hokand'da Tentüv [Arama, Baskın]**”, *Vakit*, sy. 404 (6 Dekabr 1908), s. 4.

26'nçı Noyabr'da ahşamdan soñ saat 6'da, İshak Efendi Şerifef hânesinde üyezdni naçalnik [kaymakam] Peristef ve bir çitden [dışarıdan] kilgen memur tarafından tentüv boldu. Tentüv saat 6'dan kiçki saat 12 geçe devam itti. Şuluk künde İshak Efendi'den soñ *Şöhret* ve *Azya* gazetelerinin muharriri A. Biktimirof da ve hem 27'sinde İshak Efendi hidmet ite turgan Miftaheddinof Magazini'nde [dükkânında] ve Veliyullah Efendi Recebof da tentüv boldu. Hiç kayusunda [hiçbir yerinde] nizamga muhalif bir şey tabılmadı.

İskah Efendi Şerif Nimetullah Miftaheddinef de hidmet itmek ilen beraber Rusya'da neşr olgan gazete, jurnal ve yaña risâleler ilen de hususî suretde sevde itmekdedir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 408 (16 Dekabr 1908), s. 3. Türkistan müftüsü Graf Palen Türkistan'ga yineden Mart başında kileçektir. Hâzır Pitırburg'da Türkistan idaresini tübenden [yukarıdan] ıslah kıluv kamissiyasında hidmet itedir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 409 (18 Dekabr 1908), s. 3. Türkistan teftişçisi padişah ile körüşüb Türkistan ahvali hakkında malumat birgen ve Türkistan idaresinin tübenden ıslah tapuşulgan söylegen.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 409 (18 Dekabr 1908), s. 3. Semerkand oblastı Bulungur sahrasında Rus avulları [köyleri] salına başlayacak. Hâzır bu sahrada kanallar kazub Zerefşan nehrinden su ketürüb sulayacaklar. Bunun masrafı Buhara hükûmeti ile Sartlar kisesinden çıkacaktır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 410 (21 Dekabr 1908), s. 2. Hokand Burjuva Kamititi, Graf Palen'ge Türkistan'da kridit [kredi] yoklagın, şul sebebli ticaretni terakkî itdirüv bik kayun bolganlığın anlatub, Türkistan için zor [büyük] kredit açuluvnu ötüngen [rica etmiş]. Bu talebname ticaret nazarına da yiberilmiştir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 410 (21 Dekabr 1908), s. 2. Türkistan’da Kızıl Arvad istansesinde bir saldat [asker] bir vagondan oğurlu başlagan [hırsızlık yapmış]. Meradef isimli isterajnik [çalışan] âni kovgan, lakin teki kitmegeç [gitmemiş], âni atub ötürgen [öldürmüş].

1909

“**Vahşet**”, *Vakit*, sy. 421 (20 Yanvar 1909), s. 3. Türkistan’da Karmak avulunda Hasan Bay isimli Sartniñ evine tünle [geceleyin] üç oğrı [hırsız] kirüb, özüñ uyanub, kol ve közlerin bağlab, akçesi kayda [nerede] ikenlikin [olduğunu] soraganlar. Hasan Bay körmetmegen. Şundan soñ Hasan Bay’niñ üstün salındurub tenin lampa üstüne pişirgenler. Hasan Bay bunda da çedagaç, özleri izleb tabub kiyüm [kıyafet] ve akçelerin alub kitkenler.

“**Graf Palen**”, *Vakit*, 422 (22 Yanvar 1909), s. 3. Uşbu sene Mart başında Graf Palen yeñiden Türkistan’ga baraçak. Türkistan revizyası 1909’ncı seneniñ azaklarında [silinmiş] bolur. Türkistan’ni idare hakkında yeñi virilmekte olan layihada şul vakitke virilür.

“**Mühim Taleb**”, *Vakit*, sy. 423 (24 Yanvar 1909), s. 3. Taşkend Müselmanları, Türkistan müfettişi Graf Palen’den: “Türkistan tüzimislere, şehir idaresine glasni saylavda [seçimde] Ruslar ile bir hukukda itilseler idi” diye taleb itkenler. Graf Palen bu meseleni tikşirirge bir yardımçısına tabşırmişdir.

“**Türkistan’da Buğday**”, *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 2. Bir niçe yıllar ilk [önce], Türkistan halkı sarançadan [çekirgeden] korkub buğday saçmıy [ekmiyor] idiler; çünkü saçsalar da sarança (bir nevi çikertke) çıga da helak ite. Lakin soñ yıllarda halkda, memurlarda sarançanı bitirirge bik tırışdılar [uğraşdılar], sarança kökeylerin [köklerin] harab itdiler; özleriñ bir orınga [yere] cıyub [toplayıp] ot türtüb yandırdılar. Ânlarga karşı türlü davalar istimal itdiler; çikertke azaydı [azaldı]; şunduk aşlık saçuv da kübeydi. Hâzır Türkistan’da buğday şul çaklı küb saçılabilir ki kayda kutarga bilmediklerinden bahada bik tüşdü; Rusya’ga da yibere başladılar. Buğdayni kübrek Ruslar saçalar. Hâzır Semerkand, Taşkend, Hocend taraflarında bik küb tigirmenler açıla. Kübüsü zorlar, küñü tünü toktavsız işliyer. Eger çikertke yineden küçeymese, Türkistan’da tigirmençilik bik [çok] faideli bolaçaktır. Teessüf ki: Bu tigirmenleriñ

barsı da çitler [yabancılar] kolunda, Müselmanların katışı bir de yok [Müslümanlardan bir kişi bile katılmamış].

“**Taşkend Timir Yolu**”, *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 3. Bu yolda, bâhusus Taşkend ve Kazalı istanselerinde hıyanetler barlığı sizildiginden, hâzırında mahsus kamissiya bunları teftiş itmekdedir. Taşkend timiryolunun başlığı [başındaki kişi], Pıtırburg’da bolaçak Rusya timir yollarının başlıkları cıyununa [toplantısına] kitmiştir.

“**Andican ve Graf Palen**”, *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 4.

Fergana oblastında Miñ Töbe İşanı Muhammed Ali’niñ Rusya’ga karşı kıyam ve Rus askerlerine hücum itüvüne bılırgı [geçen yıl] 18’nci May’da on yıl tolub kitdi.

Türkistan İdaresini teftişke bargan Graf Palen, Fergana halkının siyasi fikirlerin bilüv için, uşbu Muhammed Ali İşan’a bik ehemmiyet birüb şunu tikşirirge kirişdi. Graf Palen ve âniñ Fergana oblastı işlerin tikşirirge mahsus ipdeşleri [yardımcıları] iñ evvel uşbu meseleni koydılar: Fergana oblastı Müselmanlarının bu işleri elbet bir bir **yagavdan** kutuluv için bolgandır. Bu yagav nerse, bu isyan, kabahat derece bir taassub eseri mi, yoksa bundan başka bazı sebebler bar mı?

Elbet taassub kuralgına idi. Taassub maksad tügildir. Şul vâkıaga taassubnuñ bardı mı gine boldu. Vâkıanıñ asıl sebebi, Müselmanların niden bolsa da zulüm körüvleri, çedi alması derecege yetüvleri bolsa kerek.

Sudda [mahkemede] Miñ Töbe İşanı Muhammed Ali böyle cevap virmiştir:

“Min Müselmanlarda ahlak bozuluvga, aile işleri nâçârlanuvga, açuv, fuhuş artuvga şeriatke hilaf işler bik kübeyüvge [artmaya] bik kaygıra idim [kaygılanıyordum]. Miñ terk-i saltanata, Fergana oblastı Müselmanlarının bozulmakda olduklarını tasvir kılub hat yazdım ve bütün könlüm ile miñ ak padişahdan: “Fergana oblastında şeriatçe turubga emir çıkaruvun sora” deyib ötündüm. “Eger Rus memurları şeriatçe turuşda koşmasalar, ânlarga Allah’niñ azabı tüşeçeginden korka idim” didi.

Yaşlıgından şeriatke iñ ne ka [dar] yabışub aniñ boyunça turgan Muhammed Ali İşan, Fergana’da bozulmak isterlik, iñ kabahat surette fuhuş ve oğruluk yerleşüvüne gel korkub kaygırub karagan Müselmanlarını bik usta surette öz koluna aldı.

Kat'iyen ayıklık ve fuhuşnuñ yokluğu, şeriatçe turuvnuñ iñ muhakkem türleri bolub bunlar Müselmanlarınñ kanlarına siñgen idiler. Müselmanlar şuşı iki nerseni her işden yukarı koyalar ve milletniñ selametligi, inkirazdan kutuluvu içün bunlarnı zor çare diye bile idiler.

Andican isyanınıñ sebebi, memurlarınıñ, Müselmanlarınñ şeriatlerine, adetlerine tahkir revişde işlegen işleri itkenligini, İşan özü söyleb turgaç, Fergana oblastına yahşı memurlar koyarga tiyüşlü [gerekli] iken, hakikat bütünley başkaça çıkdı.

Mesela: Şundan soñ Andican'da palismistir Ali Asger Hasan oğlu Çanişof, cıyun oğrılıklarını, talavlarını [hırsızlıklarını] yakalab yaşrub tura idi. Andican'ınıñ bütün Rus kısmı fuhuşhâne, sırahâne [birahâne], kabak ve şundıy nerselerge aylanub bitken idi. Bu hâneler hemmesi Çanişof'ga, her ayda mahsus naloğ [vergi] tülüy idiler. Andican uramlarında [sokaklarında] uçragan bir kişini tutub, habiske yabalar ve haline köre on somdan 100 somga kadar akçesin ya ki [ya da] nerselerin [aşyaların] alub gine azad ite idiler. Hazine akçasın oğurlav ve tutuv da bik yaşlaşdı.

Çanişof'nuñ kansılyasına bozuk hatunlar cıyub, memurlar fuhuş cemiyetleri yasıy idiler. Fahişelerden biravı, şunda Çanişof'nuñ furajkasın [kiyafetini] kiyüb, Andican memurlarına: "İndi miñ bolam Andican'ınıñ başlığı!" diye ilan itmiş idi.

Graf Palen tikşirüb [görüşüp], bunlarnı sizden ve Çanişof'nu orımından çıkarub 32 madde boyunca sodga [mahkemeye] birdi. Rus memurlarınıñ bunda kitirgen fuhuş ve bozuklukları itüb bitirirlik tügildir.

Uşbu haberlerni *Riç* gazetesi muhbiri yaza. Bir saf dinli Müselman işanınıñ, İslam diyarında Rus memurları tarafından şundıy hıyanet ve kabahatlikler orınlaşduruvuna çedi almay isyan kıluvu, bu bozukluklarını iñ soñ çare olan kural ile bitirirge tırışuvu elbet ni ka [ne kadar] ayıblanurluk iş tügildir. Her ne ise Graf Palen, bu teftiş itken divane mansıb kartını çen köñüllü saf bir âdem itüb yineden dünyaga çıkaradır.

"**Milli Şark Kiçesi**", *Vakit*, sy. 425 (29 Yanvar 1909), s. 3. 13'nci Yanvar'da [Ocakta] Taşkend'de kammirçeski [ticari] sobraniye [toplantı] zalında [salonunda], birinçi mertebe milli şark kiçesi yasalaçakdır. Ziyalı Müselman yaşları ve kızları Tatarça espiktali [gösterisi] koyaçakdır. Kiçeniñ faidesi Rus-Tatar İşkolasına birilecekdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 426 (31 Yanvar 1909), s. 3. Hükûmet Taşkend ile Almata arasında zor timir yol salub Orta Asya ve Sibir timir yolların koşnu mutlaka lazım tabmışdır.

“**Kazak At**”, *Vakit*, sy. 427 (3 Fivral 1909), s. 2. Taşkend’ge bir Kırgız bik Kazak bir at kitirgen. Bütün tenende bir gine bürtük bolsun cun yok iken. 200 t. [tiyin] alub her kimge körsetedir. Aluvçu bolsa, bu atın yüz miñ somga sataçağın söyliy, lakin 7 miñ somdan ari [fazla] birüvçü yok.

“**Türkistan İdaresi**”, *Vakit*, sy. 427 (3 Fivral 1909), s. 2. Türkistan idaresi ıslah meselesin karayaçak kamissiya işke tutundu. Graf Palen bik küb dakladlar [raporlar] kirken. Yedi Su vilayetin Türkistan’dan ayru fikri yürüy.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 429 (7 Fivral 1909), s. 2. Türkistan kahramanı Iskobolefge, Meskev’de **pamitniñ** salur içün bütün Rusya’dan iane cıyarga padişahdan müsaade sadr bulmuşdur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 429 (7 Fivral 1909), s. 2. Taşkend yaklarında 3, 5 ve 10 somluk sahte (falşiv [sahte]) kağıd akçeler bik küb çıkğan. Bunlarga Müselmanlar, hususen Kırgızlar bik aldanalar iken.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 429 (7 Fivral 1909), s. 2. Hokand ile Fergana oblastındagi Nemengan şehirleri arasında timir yol salurga, bir şirketge ruhsat itildi. Uzaklamıy [Çok zak olmayan zamanda] salına başlar. Arî yüz çakırımlabgına. Müselmanniñ iñ tegiz [seyrek anlamında] oturan yerinden öte. Yolnu şul taraf sevdegirleri ve mühendisleri salalar. Payı arzen [yüksek]. Müselman bayları öz kollarına kübrek alsalar yahşı bolur. Zor faideler ümidlidir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 430 (12 Fivral 1909), s. 3. Taşkend’den haber bireler: İki üç kün içinde bir niçe medreseler tevkif kılındılar. İçlerinde 2’nçi Duma âzâsı Abdulvahid Karî hem bardır. Sebebi malum tügil. Halk arasında Abdulvahid Karî sultan ile muhabere kılssa imiş. Sultandan âña hatlar kile imiş, diye söylenedir. Bazı kişiler bu müderrislerniñ tutuluvların, usûl-i cedideniñ intişarına hidmetleri içün diyeler. Bizge şul kadarısı malum: Abdulvahid Karî de mezkûr müderrisler de usûl-i cedidege iñ geri kişilerdir. Bunlar usûl-i cedideni koldan kolga yürütüb halka itüb, taraktan [dağıtan] kişiler.

M. Gazizef, “**Etraf Haberleri: Taşkend’de Şark Kiçesi**”, *Vakit*, sy. 430 (12 Fivral 1909), s. 4.

Yanvar 13’nde birinçi defa olarak Taşkend’de Şark Kiçesi [gecesi] yasaldı. Kiçe, Ticaret Cemiyeti zalında [salonunda] ve Rusça-Tatarca mekteb faidesine olarak Taşkend’niñ iñ terakkîperver Müselmanları tarafından tertib idilmiş; zal ve bölmeler şark usûlünde cıyulub bizelmiş [bezenmiş] idi.

Temaşa kıluv için, bik küb Müselmanlar ve Ruslar hem bütün Türkistan vilayetiniñ geniral gubirnatörü Gaspadin Mişçinkov hâzır olmuş idiler.

Kiç saat 9’da **essina** açılıb, birinçi kısımda A. Kemal Efendi’niñ “Birinçi Tiyatr” nâm eseri koyuldu. Oynavçılar öz rollerini güzel başkardılar. Hususen Ahmirva, Amidva, Arslanova hem Hüseyinef temaşaçıları memnun itdiler.

Geniral Gubirnatörnün kızları çeçekler [çiçekler] birüb oyunçularını taltif itdiler. Soñra kansiret [konser] kısmı başlanub askeri muzıka iñ aluk ilahi padişahını sakla köynü andan soñ her türlü Müselman köylerini oynadı.

Rusça, Tatarça, Sartça, Kırgızça cırlar [şarkılar] cırlandı [söylendi] ve her kayusınıñ [birinin] milli **beyüvleri**, tanslar [danslar] icra kılındı.

Halkniñ dikkatini iñ ziyade celb itken nesre, Kırgız-Kazak yigiti ile hatununuñ olan (takmak) itüşüvleri boldı.

Kiçeniñ bu vaktinde her türlü Müselman işleri hâzır idi. Kiçe saat 2’ge kadar devam itdi. Taşkendliler birinçi kiçeleri ile tebrikge şâyândırlar. Bar **ispor**, 2400 ruble miktarında olmuşdur.

“**Duma Tiresinde**”, *Vakit*, sy. 433 (19 Fivral 1909), s. 3. Duma, Sibir ve Türkistan’ga köçken Hahol muhacirlerge hazineden sevde birdirirge karar birdi.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 433 (19 Fivral 1909), s. 3. Orta Asya timiryolunda Yolatan istansesinde **بيتك** kigen kişiler, timiryol kasasına hücum itüb 2500 som akçe talaganlar [çaldılar].

Kimne Fakir Behram Bek Tercüman-ı Devletşahyef, “**Türkistan’dan Mektub**”, *Vakit*, sy. 434 (21 Fivral 1909), s. 4.

Cenab Muharrir Efendi!

Sizniñ fedakârane hâlis niyet ile âlem-i İslama hayırhâhlık birle çıkarmış gazetemize, üç yıl tamam boluv el`ân siz efendini ve özge *Vakit* gazetesine hidmet ehillerini en samimi el-kalb tebrik itemin.

Uşbu hayırhâhlık meslek ilen, muteber *Vakit* gazetesi asırlar ile devam itsün deyib köz yaşım akıtub, dua kılub Allah u Teâlâ din temenni iderim. Hâzırda bizni bahtsız Türkistan togrusu [doğrultusu], Türkistan Müselmanları bol devlet, din yani gazete çıkaruv devleti din mahrumdurlar. Bular mahrum kollarına sebep taşlar mı? Yoksa yaşlar mı? Anısı birinçi gine ademge malumdur. Yarabbi! Bul tarike devlet din mahrum kaluvumuz kayçangça devam bolur? Bul hususda ehemmiyet birüvçü yok derecede kimdür. Bir niçe ehemmiyet birüvçünüñ avazlarına kulak saluvçu biri de yok, disem hata bolmas. Ehemmiyet birüvçüler, birinçi gine zâtlar دورکیم دادقن -ları hiç yere yetmes. Ne büyük devlet ve ne uluğ saadet-i devr, ol millet ehillerige kim her biri her vakit öz vatandaş ve din kardaşlarınıñ kulaklarına menfaatlik sözlerni sözleb yani ceride ve gazeteler vasıtası ilen ânlarğa يتكوزارلر ve akıllarına takdim idürler. Ne büyük baht ve ne hadsiz zelillik ve uluğ bî-saadetlik, ol millet ehline دورکیم vatan ehli ve din dostlarına hayırlı sözler itürge de bilmesünler ve itürge bilseler ne vasıta ile milletniñ kulağına işittürürge nail olmasunlar. Türkistan ehl-i millet deyib mezhebni itedürler. Bul mukavelege millet dimekim, halayık dimekim devr-i Türkistanlılar irad almasunlar.

Ay muharrir efendi!

Siz bu devletge irişkeninize senesiz şükürler Allah u Teâlâğa itseñiz kemdürür. Vakit yetürmiy yarmıy! Türkistan Müselmanları hem gaflet uykusundan uyansalar. Uyanmaga evvel mekteb kirek. İkinçi mekteb kirek. Üçünçü mekteb kirek. Mekteb kayda [nerede]? Mekteb yok. Mekteb tabılmaydur. **Aziz ferzendlerini** kûçeler [sokaklar], uramlarda [caddelerde] rüsva bolub, ürşüb söküşüb yürütürge razı bolub turmış atalar, Hudâ hakkı azrak [azıcık] insafa kilüb ferzendelerini mektebge birseler, Hudâvend ve peygamber aldında ne büyük derecelerge erişürler idi ve himmet iyesi baylarımız öz nefislerin hevâhişine israf ite durgan akçeni yüz din hakkı, mezheb hakkı, İslam hakkı,

Müselmanlar mekteblerine, terakkîsine sarf itseler ne hadsiz ahiret sudların [mahkemeleri] ve ne uluğ dünya körürler idi. Ay insaf iyeleri bir bakınıñız, ne hadsiz mezelletde ne sansız harlıkda [ayıpta]. Ne büyük derecede nadanlıkdamız. Bir az köz açıb gayr-i milletlere bakınıñız!

Uşbunuñ ilan, Türkistan halkına hitâb bir manzume hem yiberdim.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 437 (28 Fivral 1909), s. 2. Türkistan ıslahatı hususunda yasalğan mahsus kamissiya, Türkistan’ını teftiş işleri tamam bolğança **proykat** hazırlavdan tutkab turaçakdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 438 (3 Mart 1909), s. 3. Graf Palen Türkistan’ga April[nisan] ortasında kileçekdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 438 (3 Mart 1909), s. 3. Hıyânetler: Taşkend yolu idaresinde teftiş bara [var]. İki kün içinde gine 10 miñ somluk hıyânet sizildi. Baş hesabçı Romanofski ile Bartaşviç yıl yardımdan birli, yok hidmetçilerini bar deyib bolarga jalonniyege [maaşa] hazineden akçe alub şunu öz kiselerinde kaldırub kilgenler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 439 (5 Mart 1909), s. 2. Taşkend şehrinde agronomlar (ziraat âlimleri) ve tofrak âlimleriniñ esyizdi açıldı. Hazine masarifinden sularga [sulamaya] muvafık boş yerler hususunda kiñeş iteler.

“**Sırderya Oblastında Medreseler**”, *Vakit*, sy. 439 (5 Mart 1909), s. 2. İñ soñğı hesablarğa köre: Sırderya oblastında 31 medrese ve bunlarda 1316 şakird bardır. Bu medreselerden 22’si Taşkend’de, 3’sü aniñ üyezinde, 4’sü Çimkend üyezinde. Sartlarga mahsus Rus ıškolaları 30; bunlarda 1257 bala okıv. Nâçârgına bolsa da ibtidaî mektebler 1.310, bunlarda 17.403 bala okuv. Kırgız avul mektebleri 577; bunlarda 7.607 ir ve 681 kız bala okıy. Sartlarga mahsus kız mektebleri ve **abıstaylar** 236; bunlarga 4.583 bala yüriy. Dimek Müselmanlarga mahsus bütün mekteb, medrese ve ıškolalar 2.191 dane bolub bunlarga 27.266 ir ve 5264 kız bala yüriydir. Bunlarda halfe ve üstad bikelik itüvçüler 1.885’dir. Okutuvçuga 17, bir mektebke 15 şakird togrı kiledir.

Y. A., “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 441 (10 Mart 1909), s. 3. Taşkend timiryolunda Çalkar istansesinde karaklar sevdegir Fazıl Bay Hazırbayef’niñ kibet [dükkân] ile tutaş **kladavayne** açkaç [anahtar] yaratub kirüb ortadağı divarnı tüşüb kibetni baskanlar.

Çuyin sandık ile 900 som akçeni, 9 yaşçık çaynı hem bik küb arşınılı mallarnı alub çıkganlar. Ogurlangan [çalınan] mallar 3 miñ somlukdur. Hâzırğa karaklarınñ izleri de malum tügil. Karavılçı [bekçi] isreklik bilen [ile] bir nersede timi kalgan.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 441 (10 Mart 1909), s. 3. Taşkend baylarından Veli Hoca sandığından açkaç yaratub, 22 miñ som akçe, 35 miñ somluk vikseller [bir tür ekonomik belge] ve başka küb mühim dakomintler ogurlaganlar [çalmışlar]. Veli Hoca bir togma karındaşından şübhelenüb tentüv [baskın] yosatkan; lakin âñarda şübheli nerse tabılmamışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 442 (12 Mart 1909), s. 2. Sırderya oblastında 2.500 disatine yüzüm bağçesi bar. Bıtır [geçen yıl] bunlardan bir milyon pud vinograd cıyulmuşdur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 445 (19 Mart 1909), s. 3. Taşkend’de bağçeler yemyeşil çirem. **Uruk** çiçek açkan; ağaçlar yafrak vereler. 4’nçü Mart’ta kök kükregen, yaş yaşınagan, künlerli [günlerce].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 445 (19 Mart 1909), s. 3. Taşkend’niñ ticaret mektebinde Rus balalarına Sartçanı usûl-i cedide ile bik mükemmel ögreteler iken. Soñğı sınıf şakirdleri Sartça toktavsız [durmadan] söyleşe alalar [konuşuyorlar].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 445 (19 Mart 1909), s. 3. Hive’de Rus Kıtay [Çin] Bankası’nıñ şubesi açılabilir. Diriktorluğuna [müdürlüğüne] koyulgan Komarosfki Bank idaresi tarafından bülekler [hediyeler] alub, Hive’ge kitken.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 447 (24 Mart 1909), s. 2. Buhara Emiriniñ uzaklamı [yakın zamanda] Pitirburg’nu ziyaret iteçegin ve çatnı Kafkaz’niñ Jiliznavodsek Kalası’nda ütkereçegin haber bireler. Bunda anıñ içün bik ziyetli bir saray salınadır. Bu saray işlenüb bitkeç [bittiğinde], Emir âni saf altun açkaç [anahtar] ile özü açub kireçek imiş.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 447 (24 Mart 1909), s. 2. Taşkend’de Dاتیef nâm birevni, bir garadavaynı ötürgen [öldürdüğü] içün asarga hükm itkenler. Bu kişi Astrahan ve Orenburg kalalarında da bir niçe palitsa memurunıñ başına yetken iken.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 447 (24 Mart 1909), s. 2. Türkistan müftüsü Graf Palen yineden Taşkend’ge kildi. Türkistan geniral gubirnatörü Mişçenkov avruluk sebebli

orınından çıkarıldı. Bu âdem Graf Palen ile salkon münasebetinde ve Graf Palen'niñ Türkistan memurların birem birem sudga birüvüne bik kiri [geri] kişi idi. Dimek Graf Palen âni ciñdi [yendi].

Türkistan geniral gubirnatörlüğüne geniral Samsonef koyalgan.

“**Buhara’da Rus Palitsası**”, *Vakit*, sy. 448 (27 Mart 1909), s. 3. *Ashabad* gazetesiniñ haberine köre: Buhara palitsiyasında [polisinde] zor özgeriş bolgan, şöyle ki nizam ve tertib karav [bakan] Rus palitsiya memurları koluna birilgen. Buhara-yı Şerif’niñ garadovoy naçalniki [başkanı, yöneticisi] olarak, Buhara hükûmeti kansıaryasınıñ sekreteri Mir Bilayef ve aña muavenetke Taşkend Pirstfi Bilayef çakırılğan.

T. K., “**Müselman Kaçkınlr (Yedi Kişini asarga Hüküm)**”, *Vakit*, sy. 448 (27 Mart 1909), s. 4.

Bıltır [geçen yıl] Türkistan’niñ Nemengan oblastında 11 kişiden ibaret bir kaçkınlr [firariler] fırkası çıgub talavları ile bütün etrafını korkuvga tüşürgen idi.

Mükemmel kurallı [silahlı] olan bu fırka ütken sene 10’nçı Oktabr’da [ekimde] Nemengan üyeziniñ, Hoca Şirkend avulunuñ Nasri Bay İşan Hocayef evini basub kirüb akçe soraganlar. Nasri Bay bunlarga 600 som çıgarub birgen. Kaçkınlr buña kanâat itmegenler; Nasri Bay’ni azablab dahi akçe sorıy başlaganlar. Nasri Bay’niñ ay vayın işitüb hatunları ve körşüleri [komşuları] kilüb yetkenler ve Nasri Bay’niñ evin kamab alub kaçkınlarnı tutarga iseblegenler. Lakin kaçkınlr eşik aldına çıgub tizgine atlarga minüb hançer ve maltık [tüfek] ile özlerine yol arçub halkga ata ata kaçkanlar. Şuşı şavşuda Nasri Bay özü ve körşülerinden [komşularından] İşan Hocayef, İkram Hoca ve dahi bir Müselman ötürülgenler.

Palitsiya kaçkınlarnıñ izinden yürüy turgaç, ânlarnıñ Niyaz Halif Bikbayef nâm bir Kırgız yurtunda cıyulğanlıkların haber algan ve şul Kırgızını barub tutkan. Kırgızınıñ körsetüvü ile 30’nçı Oktabr’da polkavnik [albay] **yesen** asker bunlarnı Harbî Sud’ga [mahkemeye] birdirgen.

Nemengan’da bu yıl 27 Fivral’de [şubatta] Türkistan Harbî Sudı kaçkınlarnıñ işin karab [bakıp] yedisin asarga, ikisin habiske hüküm itken, ikisin ayıbsız tabub âzâd kılğan.

“**Türkistan Mektepleri**”, *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 1.

Dâhili Rusya'dagi ve Kırım'dagi Müselman mekteplerine ve bâhusus az mî küb mü ıslah yoluna kire başlaganlarına hükûmetniñ dikkat ittigi, bir niçe vâkıalardan añlaşılmakda idi. Mesela muallimlerden şehâdetnâme sorav, mekteblerniñ ruhsatlı bolub bolmavını teftiş itüv kibi işler evveleri olmadıǵı halde, soñ vakitlerde işitilmege başladı.

Türkistan tarafından kilgen haberlerge binâen, anda da bu halniñ başlandıǵı bilinedir. Türkistan şehrinden idaremizge kilgen mektublarnıñ birisinde böyle yazılmıǵıdır: “Mart'niñ 12'sinde inspiktor [müfettiş] cenabları bir mektebni ve bir medreseni ziyaret kılındı. Müderris ve muallim efendilerden okuturga hükûmetden alğan ruhsatıñız var mı?” diye sorab, yok cevabını algaç “Ruhsat alurga lazım” diye çıkmıǵı idi. 20'nci Mart'ta pristaf [baş] muallim ve medreselerden on dört kişini mahkemeye çakirtub, medrese ve mekteplerde okuturga ruhsat sorab ariza viriñiz diye emr itdi ve medreseler 21-22'nci Mart'ta arizalarını yazub birdiler. Arizalarını yazub birgenge kadar bir cıyulmuş yasab şehirniñ uluǵları ve dânaları [bilgili kişileri] ile kiñeş iderek bir tarzda yazarga ve bir yol ile hareket iterge kirek deyüçiler bolsa da bunlar iltifatka alınmadı. Her kayusu baş başdak [baş başa] özleri tilegençe yazdırub birdiler. Arizalarında kayusu mekteb açarga, kayusu devam ittirerge ve bazı yerleri filan ve filan nerselerini okuturga ruhsat sorab yazganlar. Bu işden muallim efendiler bik şad. Şakirdi azı [az olanı], şakird kübeytöv [yükseltme] fikrinde. Anlarnıñ bazıları ruhsat ile açılğan mekteplerde muallimlerde de şakirdlerde de hazineden maaşlık çıga iken diye zan iteler. Milli mekteblermiz meselesinde muallimlermiz ve halklarımızniñ fikri pek kısırdır. Ânlar işni üsten gine ise biliyer.”

Vakit: Müselman mektepleri ve muallimleri meselesi bir şehirge ya ki bir niçe muallim ve medreselere gine has tügil, belki bütün milletke ve âniñ istikbaline aid bir meseledir. Şul sebebli bunu yahşırak tüşünüb hareket itüv tiyüǵdür. Böyle umumî bir meselede, her kimniñ öz başına hareket idüb tesadüfi bir yolga kirüvni münasebet bolmasa kerek. İhtimalki kileçekte bunuñ bir oñgaysızlıǵı [sorunu] çigar. Inspiktor ve pristafılarnıñ teftiş itüvleri, hatta muallimlerini okutuvdan toktatub mekteblerni vakitlice yabub koyuvları da mümkün. Lakin âniñ ile gine iş bitmiy. Müracaat için büyük hükûmet daireleri bar. Hükûmet hâzırğa kadar Müselman mekteplerine, Müselmança muallim yetiǵdirmek için bir darülmualimin, bir darülmualimat açmadı. Hatta

muallimler kursı açarga tilevçilerge de irek birildi. Müselman mekteb ve medreselerini bir tertib ve intizamga koyuv hakkında hem tedbir yürütmedi. Bu mekteb ve medreselerini niçe yüz yıllardan birli devam itüvleri ve ânlarda şehâdetnâmesiz muallimler okutub kilüvü yaşrın iş tügil, hükûmetke kübden malumdur. Binâenaleyh, hükûmet özü birmegen nerseni soramas. Niçe yüzyıllardan birli devam itken Müselman mekteb ve medreselerini kisekden yabub, şehâdetnâmesiz muallim ve medreselerini talimden toktatub Rusya'dagi 20 milyon Müselmannı yığlatmas ve ânlarını galeyanga kitirmez deyib zan itiledir. Müselmanların millî mekteb ve medreseleri hakkında, Duma'da nizam tüzülgenden soñ hükûmetniñ de Müselmanların özleriniñ de şuña köre hareket itüvleri münasibdir. Yoksa iki taraf için de oñgaysızlık çıkar. Müselmanlar için özleriniñ millî mekteb ve medreseleri, soñ derece aziz ve mukaddestir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 2. Taşkend'den yazılır: Garadskoy Duma'dan mescidke **akladnoy** list kitirdiler, yüz yigirmi biş som naloğ [vergi] sorıylar. Bu nizam keliy mi, yoksa Tatarlarga gına mahsus mu? Bilmiyler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 2. Buhara tarafına seyahatke çıkmış Orenburg şehri riyalni şakirdlerinden biri idarege uşbu mazmunda mektub yazmış: “28’nci Mart’ta Taşkend şehrine kildik. Nerselerimizni [eşyalarımızı] vagona kaldırub riyalni uçilişçege [okula] vardık. Riyalni binası büyük ve nezafetli iken. Ândan çıkub Geniral Gubirnatör Sarayı’na kildik. Saray bağçesi pek uluğ 17 disatine kadar var, saray hem pek zor, ânda çay içirdiler. Ândan çıkub ve ilki Knez Nikolay Konstantinoviç Sarayı’na vardık ve âniñ müzehânesine kirüb temâşâ kılıb yürüdük. Bunda Arabî harf ile yazılğan kılıçlar bar. Birisinde 1.277 diye tarih yazılğan. Bir kaska ile **kelçüge** bar. Kelçügeniñ çitine [dışına] âyet`ül-kerîme hem de “Ya Hannan, ya Mennan” diye yazılğan. Şehir müzehânesini de ziyaret itdik. Bunda âsâr-ı atıklar Bahadır Han ve Hudayar Han akçeleri bar. Bundan soñ Bekler Bek Medresesi’ni körüb çıktık. Bu orınlarnı Astromof körsetüb yürdü.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 3. Taşkend’de 3 somluk yalğan [sahte] kağıd akçe yasavçı biş Rus ile âni taravçı birinçi Sart kolga alıngan.

“**İdareden**”, *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 4. Türkistan Müselmanlarınıñ yaş [genç] kızlarını öz ihtiyarından başka kart kişilerge nikâh itüvleri togrusundagi makale hatırğa alındı.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 450 (7 April 1909), s. 3. Türkistan seyahatine kitken riyalnistler kayıttılar. Semerkand ve Buhara’nı yürüb körgenler. Buhara’da özlerin emir çinavnikleri karşı alub sarayını körsetkenler ve ziyafet itkenler. Ol taraflarda hava bik yahşı, aşlık [tahıl] bir karışdan artık üsken iken.

“**Sevda ve Hüner Haberleri**”, *Vakit*, sy. 452 (11 April 1909), s. 3. Hokand’niñ sevde [ticaret] cihetinden ehemmiyeti arta bardıkından Ministır Birja Kamititiñ zora yetirge âniñ âzâlarından 6’dan 9’ga arttırırğa ruhsat itmişdir.

“**Türkistan İdaresini Islah**”, *Vakit*, sy. 453 (12 April 1909), s. 2. Mart ayında Graf Palen huzurunda, Türkistan halkınıñ hukuklarını tikşirgenler; bunuñ yetişmegen yerlerin karaganlar. Bundan soñ Türkistan rivizyasın ne surette devam ittirüv meselesinde müzakere kılub kübçülük, Türkistan’dagi hemme yetişmegen yerlerni, halkınıñ hukuksuzlugun, memurlarınıñ hıyanetlerin hemmesin ayırım ayırım tikşirüb [görüşüp], şunlarnı Türkistan’da rivizya âzâları ve Müselman halkı vekilleri huzurunda bir kat karab sebeblerin azlab bir tertibke kitirirge lazım tabkanlar.

Graf Palen’niñ teftiş Sentabr [Eylül] başınaçak süzilecekdir. Şundan soñ, atçot [rapor] yasalub 20 zor cild olarak basılab çıgaçak. Her biri ayırım bir meselege aid bolub, Türkistan’da okuv hem dini mahkeme ve Narodnı [halk] Sud işleri iñ mühimlerinde bolaçakdır.

“**Orta Asya Sevdesi ve Müselmanlar**”, *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 1.

Simi Palat muhbirimiz: “Simi bayları az mı küb mü kapitallerin Hıtay [kuzey Çin] içinde sevde itüb tabkanlar. Bu künde de Abdulhabarefler, Hüseyinof, Seyfeddin ve başkalar, Hıtay’niñ Çügeçek, Urumçi ve Minas şehirlerinde lafka tutalar. Hıtay içi ile iş yürütken Müselman bayları hazırğaçı Hıtay hududuna Rus ve Yahudilerniñ barub yetmegenliginden ve Hıtay Müselmanlarınıñ nâdânlık ve sade dilliginden istifade itüb rahat rahat ömür ütkereler [geçiriyorlar] ve bik ongaygına küb faide ite idiler. Şul sebebli bunlarda akçe tabuv için okuv ve hünerge ihtiyaç yok digen itikad bik ne ka [ne kadar] orınlaşkan idi, lakin zamane üzgerdi. Hıtaylılar da üzgerdiler; hükümet tarafından mahsus şirketler yasalub bunlar, öz memleketlerinde yetişe turgan çi [ne] mallarnı, çi küyençi, çitke [dışarıya] satmıyça özlerinde işletüb çıkarırğa yol izliy başladılar. Eger bu maksudlarına yetişeler, bizniñ Tatarlarga barmaklarını tişletdirecekler ve rahat rahat kımız açub yatkan yerlerinden kızganub mañgay tirlerini

çığartaçaklar. Hıtaylılarınñ özlerinde, postav fabrikası salaçakları da karibül-vücut hakikatdir. Bu çakda, hazır Kıtay malını Rusya'ga kitürüb, Rus malını Hıtay'ga iletüb satub iki arada zor faide cıya turgan Tatar bayları boş kol ile kalaçaklardır.

Bunuñ üstüne hududumuzda Kıtay'dan kirgen mallarga poşline [ek vergi] koyulub pahtanıñ (mamekniñ) pudına 6 som, kiyizge 9 som, kalınıñ perdine 36 som, uruk ve mayez kibi şeylerge 4 som bac, poşline salınaçağı işitildi. Pahta Simi'de 6 somga satıldığı halde, Hıtay içinde 403 som bolub bunuñ üstüne 7 som bac [vergi] salınsa, işiniñ ahiri nige baraçağı bilgülidir." diye yazadır.

Muhbirimizniñ korkganı kilüb yetdi. Küz günü G. Duma ve G. Savyet'de kabul itilgen Portofrankov Betro nizamı vücudka çıgarılıb, uşbu yılgi birinçi Mart'dan başlab Kıtay Türkistan'ından (Kaşgar'dan) çıgarılmakda bolgan mallarga poşline salındı. Kaşgar halkı da bizniñ yak [tarafdaki] sevdegirleri de bunu hiç kütmegen idiler.

Soñgi yıllarda Rusya ile Kaşgar arasındaki sevde bik terakkî itüb, Kaşgarlılar Rusya'ga yıl sayun üç milyon yarım somluk mata, mamık, kiyez, kelem, tiri yarı sata ve bunuñ akçesine Rus manifakturası, şiker ve timir kibi nerseler alub kite idiler. Mata arzen [çokça] nerse bolub Fergana oblasti fukarası için iñ yahşı kiyümlük bola; şul sebebli Türkistan Müselmanlarına bik kerek nerse idi, Rusya sevdegirleri de Kaşgar'ga satkan nerselerinden hesabsız küb faide iteler idi. Hâzır Kaşgar malına poşline salınaçağ ândan Rusya'ga mal çıgaruv biteçektir. Çünkü ândagi mallar poşlinesi ile beraber, Rusya'dagiden kıymetke tüşüb Rusya'da satuv mümkün bolmayaçaktır. Şul sebebli Kaşgarlılarınñ Rusya'dan tavar [hayvan] aluvları da biteçek. Hâlbuki Kıtay Türkistanı bütün dünyada, ânda Rusya sevdesi küçeyüb İñgiliz, Nemse ve Yaponlarınkine yol birmiy turgan birden bir memleketdir.

İndi şuşu memleket ticareti Rusya, hususen Rusyalı Tatar bayları kolundan kiteçek ve tabii başdan ayak İñgiliz ve Yapon kolına kireçek.

Kaşgar malına poşline saluv sebebli, küb Kaşgar sevdegirleriniñ işleri oñgaysızlanub [sorunsuz] bolaçakları ve Rusya sevdegirlerine bolgan üç milyon som borçların toliy almayaçakları da añaşıla.

Hokand Burjuva Kamititi şuşu hallerini itibarga alub, Fergana'nıñ kızıl mal satuvçu zor firmaları ile birleşüb Maliye Nezareti'ne tiligram birüb Kaşgar'dan kirgen malga poşline salınsun diye çıgarılğan yeñi kaideni kiri aluvun ötüngenler [rica etmişler] ve

yoksa Kaşgar ile iş yürüte turgan Rus ve Müselman sevdegirleriniñ bolaçaklarını ve Rusya malınıñ zor bir bazarı yogalaçağını körsetkenler. Şayed Müselman sevdegirleri de “Allah ne birir?” diye tik yatmaslar. Bu talebke koşulurlar.

“**Misyonirleriniñ Fikri**”, *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 2.

Türkistan Misyonir Cemiyeti’niñ soñğı cıyuluşlarınıñ birinde, Rusya Müselmanları arasında ittihâd-ı İslam fikriniñ meydan aluvundan zarlanışkanlar. Güya bu hareket Müselmanları bik kuvvetlendirecek ve şarki Rusya’da, hususen Türkistan’da Hristiyanlıkniñ toplanuvuna mâni bolaçaktır. Şul sebebli Türkistan misyonirleri bu hareketniñ intişârına kirte salurğa lazım közgenler. Müselmanlarınıñ bir millet ve din ehli bolub birleşüv ve alga [yabancılara] kitüvlerine yol birmesin için türlü çareler izlegenler ve bunları bir proykat şekline kirtüb, Kazan’da bolaçak Müslümanlıkğa karşı iş körecek misyonir esyizdi ne mahsus vekiller vasıtasıyla yiberirge ve kabul itdirirge tırışurğa karar birgenler.

Türkistan misyonirleri, küb tikşire [görüşülüp] turgaç, bu ittihâd-ı İslam ve milletçilik uyanuv fikriniñ çışmesi ruhaniler, dervişler ve iskilik tarafdarları bolmadığını, belki usûl-i cedide yaklı [tarafındaki] kişiler, hususen soñ zamanlarda vücudka kilgen yarım ziyalı sınıfı idigini tabkanlar, şul sebebli Müselmanlarga karşı hareketde şuşu yakdan iş körüvnü muvafık körgenler.

Müselmanlarınıñ kuvvet kesb itüvlerine ve terakkîlerine mâni bolub için iñ yahşı çare olarak, ânlarınıñ yarım ziyalı ve açık fikirlilerin halkğa naçar itüb körsetüv, usûl-i cedide mekteblerni kübeyttirmev [geliştirme], belki yabırtıv, Müselman yaşları arasında başlangan milli fikirleriniñ vücudka çıguvlarına yol birmevnü tabkanlar.

Türkistan misyonirleri uşbu maksudlarına yeter için, Müselmanlar arasındagi, yaşlarga hilaf bolgan fırkalarını, hâzırğa, açuvlandırmıy tururğa, din tarafından tariz kılmayça ânlarınıñ siyasi ve iktisadi cihetden mağlub bolub, bunlar arasında Hristiyan unsurunuñ kübçülük teşkil itüvüne ve hocalık kıluvuna tırışuvnu tiyüş köreler.

Uşbunuñ için Kazan’da bolaçak misyonir esyizdine de ruhani bolgan misyonirlerini yibermeske, belki Müselmanlarınıñ tabiat, maişet ve fikirlerine mutali` bolub da ânlarınıñ terakkîlerine yol birüb birmev için nindi tedbirler kıluv kerekligini yahşı añlıy turgan meşhur Astromof’nu, Pitırsın, Simonef, Lomakin ve Birizgalef’ni yiberirge [göndermeye] karar birgenler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 3. Çimkend yakınında Kara Tepe isimli orında Sartlar ile Kırgızlar arasında niçe yıllardan birli süzülgen hayır nizâsı açuvundan bir bay Sart öltürülmüşdür.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 3. Türkistan teftiş tamam iter için Graf Palen yine ânda kitedir. Amuderya oblastın mundagi okuv işlerin nahiyeniñ Hive Hanlığı’na münasebetin hem mundagi tamojneni [gümrüğü] teftiş kılacaktır.

“**İmtihanlar**”, *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 4. Taşkend timir yolunda karamakçı [bekçi] kışlağında ütken [geçen] yıl güzel devam itken mektebke bu yıl bir kalender Sartnı muallim itüb koyganlar idi. Âdetde kiçe imtihan icra kılındı. Muallimge akçe kızgandıklarından ahaliniñ peşiman kaldakları körünerdir. Mektebke program hem muallim soradır.

“**Etraf Haberleri**”, *Vakit*, sy. 455 (16 April 1909), s. 4. Taşkend Şakir Bay Salihef’ke: “Kitabîler (Nısarî ve Yahud) soygan itler hakkında kitablarda bik açık yazılğan. Delillerin yazarga *Vakit*’de orın müsaade itmiydir. Dini mecellelerge müracaat iteñiz. Hem *Üç Mesele* risalesine bakıñız.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 456 (18 April 1909), s. 3. Orta Asya’nıñ tarih, til, milliyet ve âsâr-ı atıkası ile tanuşuv için açılğan Rus Cemiyeti’ni padişah öz himayesine almışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 462 (28 April 1909), s. 2. Türkistan’da 17 April’den başlab bir kün iki tün yağmur yavub uramlarını [caddeleri] su kabladi. Hava bik sovak bolub daladagi yılkı, sığır tüye ve koy kibi hayvanlar bî-hesab telef boldılar.

“**İane**”, *Vakit*, sy. 462 (28 April 1909), s. 3. Aç Müselmanlar faidesine idaremizge Taşkend üyezi Toy Töbe’de Bihmet Molla Biyef ve şeriklerinden 25 som akçe hem Devranski Zimilni Banka’nıñ 83.958 nomirli 2 som 50 tiyinlik kuponu kildi. Karab tiyüşlü orınına tutulır için uşbu iane Orenburg Müselman Cemiyeti idaresine tabşırıldı. İane sahiblerine teşekkür olunur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 464 (2 May 1909), s. 3. Taşkend’de Graf Palen’niñ şehir idarelerin tikşirüvçü yardımcısı Yüşkeviç’den Müselmanlar, şehir saylavlarında Müselmanlarını Ruslar ile bir hukukda itüvnü soraganlar. Evvel bu hukukda daklad yasiy. Graf Palen’ge tabşıraçak.

“**İdareden**”, *Vakit*, sy. 464 (2 May 1909), s. 4. Türkistan’dan yiberilgen “Âlim Ervah Sarayı”nda şiiri basula almıdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 465 (5 May 1909), s. 2. Taşkend turından havada bir balon (hava kimesi) ötüb [geçip] kitken. Kayda [nereden] küterilgen ve kiminki bolganlığı bilinmiydir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 465 (5 May 1909), s. 2. Fergana oblastındaki mekteblerni ve medreselerni teftiş iter için Graf Palen tarafından Hokand’ka K. Şaviç yiberilgen.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 469 (14 May 1909), s. 3. Buhara Emiri Seyid Abdulahad Han, May azağında Kafkaz’ga kite. Yolda Taşkend’ge kirüb çıgaçak.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 469 (14 May 1909), s. 3. Taşkend turında havada açub kitken hava kimesi İngilizinki diyer. Hindistan’dan küterilüb Rusya toprağını karab [bakıp] yürgenler imiş.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 471 (20 May 1909), s. 3. Hive Hanınıñ oğlu, bu cay Pitirburg’a bara. Kıymetli bülekler alub bara imiş. Ânda iki atna [hafta] turaçakdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 473 (26 May 1909), s. 3. Buhara emiri cay [yaz] ayların Kafkaz’da **jılıy navodskda** uzduraçak. Emir Hazretleriniñ ândağı sarayı tüzetdirile iken.

“**Taşkend’de Müselman Cemiyet-i Hayriyesi**”, *Vakit*, sy. 473 (26 May 1909), s. 3. *Ustafi* 12’nci May’da tasdik kılınmışdır. Açuvçıları Taşkendli biş Müselman. Kuvveti bütün Sırderya oblastına cârî bolaçak. Bu cemiyetke şul yakınıñ yerli kişiler gine kabul itilüb Tatarlar kirtilmeyecektir.

Abdülkerim Sadıkof, “**Muhabirlerden: Teftiş Kamissiyası Hive’de**”, *Vakit*, 473 (26 May 1909), s. 3.

April başlarında Hive vilayetine, Türkistan’ınıñ Teftiş Kamissiyası’ndan Graf Kapnist kelmiş idi. Ândan soñra Knez Rubitski keldi.

Bunlar Graf Palen cenabları kilgençe, mümkün kadar küb matiryal hazırlab turdılar. Amuderya vilayetinde yürüb bundağı maişet ile aşinalık kesb itdiler. Türkistan’ınıñ Hive etrafındaki idare işlerini, sevde cihetlerini, yerli Sart, Kırgız hem Rus, Tatar milletleriniñ ahvâl ve hareketlerini dikkat ve itibar ile teftiş itdiler.

Pitro Aliksandrofski de Ürgenc ve bu tarafnıñ muteber tacirleri Graf Palen cenablarından ötünecek nerselerini ariza suretinde hazırlab birir için Graf Kapnist'niñ fatirinde umumî bir emniyet yasab kiñeşdiler ve uşbu tübendegi nerselerini ötünecek olub teftiş kamissiyasına tabşırır için Graf Kapnist cenablarına takdim itdiler.

1) Kazalı üstünden, Ürgenc'ge timir yol ketürülse idi. Vâkıa bu vilayetniñ Rusya ile olan sevde işleri büyüklüğü ile beraber nihayet derecede müşkildir. Kime ya ki dua ile mal yürütmek uzak zamanga tartıldığından, mallar hiç bir zamanda öz vaktinde kilüb ya ki barub yetmiydir. Diger cihetten ise **çiksiz karangu**, halkı cehalet deñizine batkan bir vilayetni timir yol ile medeniyet âlemine koşmak mahz faidedir.

2) Başka memleketlerdegi kibi Ürgenc'ge de Rus konsulu koyulsa idi.

3) Hive Müselman tengesi (akçesi) tamam bitürülse idi.

4) Her kadı yalnız öz kol astındağı âdemlerniñ yerleri için gine hat (küpçü) yazsun idi.

Buña kadar bazı bir yerli âdem özünüñ yerini aldab bir niçe âdemlerge, ille niçe kat satub her kadıdan dürüstlük hattı alurga kadir idi.

5) Pitro Aleksandrofski'ge kızlar pro-gimnazyası açılson idi.

6) Rusyalı Tatarlarınıñ mektebine yıllık 6-7 yüz som mikdarında pasubya (iane) birülse idi.

Yerli halk, Sart ve Kırgızlarınıñ umumga tealluklu cihetlerini arz iterge hazırlandıkları körülmedi. Fakat kömür yaktırırğa ruhsat sorab ariza vireçekleri işitildi.

4'nçü May'da Graf Palen cenabları, Teftiş Kamissiyası'ndan on bir âzâ ile beraber şehirge teşrif buyurdular. Parahoddan [vapurdan] tüşüvge, pristinde yerli halk karşı aldılar. Şehir kapkasında Rusyalı Ruslar ile Tatarlar ayrı ayrı ikmek tez ile karşı alub arizalarını takdim itdiler.

Tatar obşestivası [toplantısı] arizalarında özleriniñ, Rusya kesb ve ticaretini bu tarafda terakkî ittirüvge, bu taraf mallarını Rusya kolına aluvğa küb hidmet iden Sadık Töbe itdiklerini beyan idüb, adalet yüzünden özlerine bu tarafda gayrimenkul mülk alurga ruhsat idilüvnü, bunu mâni itken 1886'nçı sene 12'nçi İyun kanunu bitirüv (fesh itüv)nü taleb itdiler.

“Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd I”, *Vakit*, sy. 474 (28 May 1909), s. 1.

Türkistan Müselmanlarının nikâh, talak, miras ve aile işlerini hem öz aralarında bolgan vak nizâlarını özleriniñ kadı ve narodnı sudları kariydir [bakıyor].

Bunlar işni apaçık zakonlar boyunca yürütmiyler, belki türlü vaktinde türlüçe rivayet tabub körseteler, birüvçü ile birmevçini, küçlü ile küçsüzünü şaktıy [nasıl] ayıra turgan adetke muvafık hükm kılalar. Kübüsü nâdân bolganlıktan şeriatni talab bilmiyler, bilgenleri de bilmegenleri şiküllük rüşvethorlukga mübtela bolganlıktan hükümlerinde adaletniñ ismi de bolmıy. Sudyalık [mahkemelik] derecesinde halknı korkutub ya kartlarga akçe turtub mingen beklerni ne kadar zalim ve hıyanetler itdiklerin söylege de ihtiyaç yokdur.

Kadı ve narodnı sudlarınıñ rüşvethorluk cebr ve zalimleri Türkistan Müselmanlarının uzagina ütken. İlk töreler şul kadı ve beklerniñ ikametlerine barmak arasından gına karaganlıktan halk kadıların hıyânetinden kayda şikâyet iterge de bilmiy **aptri** ve **cılkasına** toyalgan her zalimni çaresizden tınçkına kütere idi [bekliyordu].

Bıltır [geçen yıl] Türkistan’ga Graf Palen kilüb “Kimler mazlum, noksanlar kayda?” diye soragaçda Türkistan’niñ her yagındagi Müselmanlar hareketke kilüb aña ille kayçandan birli yüreklerinde saklagan muñ ve za`rların söylediler. Palen’ge her yerde kadı ve narodnı sudlar üstünden miñlerce şikâyetler yavdı.

Bu şikayetlerge köre: “Kadıların şeriatçe deyib kılğan hükümlerine, togrusu zalimlerine halk şul çaklı yudagan ki: Bik küb dindar ve mutaassıb Müselmanlar Rus töreleri koygan kişiler şeriatimizniñ kaidelerine ve öz kadılarımızdan artgırak itina iterler ve adların bulurlar idi” diye, Türkistan Müselman sudlarının kadılar kolundan alınub taleb itüv derecesine yetmişlerdir.

Türkistan idaresindeki çayırlarını izleb dilerge deyib bargan Graf Palen, tabiî bu şikayetlerge zor ehemmiyet birüb Türkistan sudlarını ıslah kılub, halkga âdil ve tiz işli turgan sudlar tüzüvnü lazım tabkan.

Graf Palen İnarodislerniñ hukukuna riayet itüvçü bir âdem bolganlıktan, Müselmanların hükm işlerini hükümet memurları koluna aluv yagına koşulmagan; bunları Müselmanların öz kadıları kolunda kaldırub fikrin kuvvet ile beraber, ânarga hükm için ayırım [farklı] açık düstûrul-ameller yasab, hıyanet ve zalimlerde, türlü

rivayetlerge orin kaldırmav için tedbirler kıluvnu tiyüş [gerekli] körgen. Palen şuşı düstûrul-amelni tüzüv için Taşkend'de Rus Yuristlerinden [avukatlarından] ve Müselman kadıları ile ulemasından ibaret bir kiñeş meclisi (savişçeniye) cıyub meclis 21'nci May'da işke şürû itmişdir.

Bu mecliske sud çelinleri **miravay** sudye, prokurur [savcı] kibi Yuristler, Astramof ve Graminiski kibi İslam fıkhısı ile tanış **Mesşarklar** ve başka töreler cem'isi 31 memur ve Müselmanlardan 26 kadı ve âlim kirmişdir.

Savişçeniyei açkanda Graf Palen bir nutuk söylegen özünüñ emri ile İslam hükümleri hakkında yazılğan bir kodeks (mecelle-i adliye)ni takdim itüb şunı karavnı teklif itken.

Nutku ve savişçeniyeiñ hizmetleri hakkında malumat keleşek nomirlerde yazulurlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 474 (28 May 1909), s. 3. Taşkend'degi zor Müselman bay ve **alpavutlarından** Cihangir Hoca'niñ evine 4 Müselman kirüb, hatunları ve hademeleri aldında ânı üç orınından katı yaralab kaçkanlar. Bu yavuzlardan ikisi şul kündük tutulğan. Ötürüvleriniñ sebebi bilinmiy. Bu vâkıa Müselmanlar arasında küb kıyl u kâlge sebeb bolmuşdur.

“**Merv**”, *Vakit*, sy. 475 (30 May 1909), s. 3. Türkistan'da Merv vilayetiniñ Rusya'ga koşulğanına 25 yıl toldu. Şul münasebet ile bu vilayetni Rusya'ga tabşıruvçılardan hazırğa selamet bolğanlarına, padişah hazretleriniñ ihsanları boldu: Türkmenlerniñ basuluvunda iñ küb hidmet körsetken Han Bike Gül Cemal Hanım'ga birilyant [pırlanta] yüzük; padişah isminiñ baş harfleri yazulı.

Merv'ni tabşırğanda vekil bolub kelgen 24 kişiniñ hâzırda 5'si isenler iken:

- 1) Uraz Birdi Külhan oğlu,
- 2) Kar Yağdı Serdar Dersaadet oğlu,
- 3) Bikenç Bahadır Tahir oğlu,
- 4) Durdı Murad Atna Durdu oğlu,
- 5) Meyadağ Kara oğlu.

Bularniñ hemmesine muynalık altun midal. İctihad için deyib yazılğan.

Merv militsiyasındaki [askerindeki] Türkmen afitsarlarını [subaylarının] her kayusunuñ çınları bir baskaç küterilmiştir.

Mahtumkulu Han Nur Birdihanof (İkinçi G. Duma âzâsı) polkavnik derecesine mindirilgen.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 475 (30 May 1909), s. 3. Taşkend’degi zelzele boluv altı 2200 kilomitirde 22 May’da garbdan şarkga taba bir zelzele bolgannı haber birgen.

“**Müselmanlarga Aid Mühim Esiyzd II**”, *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 2.

Savişçeniyei açkanda Graf Palen Türkistan Müselmanlarınıñ hüküm işleri bik naçar bir halde bolduğu añlaşılğanlıkni söyliy. Palen’niñ isebince bunuñ sebebi: Kadılardagı hıyanet ve mesuliyetlerin bilmev olduğu kibi, hüküm için ayırım açık kaideler yoklugudur. Mesela bir iş hakkında müftüler birbirine tamam hilaf fetvalar birgeliyler; kadılar küb hükümlerini bilmiyler.

Şunuñ için Graf hukukşinaslarını cıyub *Hedaye*’niñ Rusça tercümesine istinad itüb, Müselmanlarınıñ aile (nikâh, talak, bala, ir ve hatun vazifeleri), mirası mülk ve akd meseleleri hakkındaki hemme kaidelerini cıyub 318 maddeden ibaret bir düstûrul-amel *Zakonlar* mecmuası mecele-i adliye yasatkan. Hâzır Graf şunlarını cıyulğan Müselman vekillerine ve kadılarına arz itüb: “Şuşu maddeler dürüst mü? Türkistan için makbul kaideler mi ve artdırası yerleri yok mu?” diye soradığını beyan ite.

Palen’niñ nutkun Sartça’ga tercüme iteler. Proykatnı karav başlana 260 Müselman arasında barı [var olanı] 3’sü gine Rusça añlaganlıktan her maddenı tercüme ite turalar.

Müselmanlar tarafından tavış işitilmiy. Barı çastnı [genellikle] **pavirinniy** Seyr Ali Lapin gine müzâkerege katnaşa [katıldı]. Ulema iligeçe *Zakon* mecmuasında şeriatke hilaf orın taba almıylar. Birinçi künde evvelgi 19 maddesi kabul itile.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 3. Taşkend- Sart mekteblerine imtihan kararga bargan Tatar hem Pirsıyanlarını [Farsları] palitsa [polis] kovaladı, kiterge koşdu, eski halde **aristavat** iteceğini malum itti. İlükde aristavat itilgen imam ve müderrislerniñ ikinçi Dumaçılını Abdulvahid Karî’den başkası âzâd kılındılar. Memurlar Abdulvahid Karî’ni korkunçlu yol başçısı deyiş farz kılalar ahirisi.

Üçüncü yıl Taşkend’de çığa başlab toktagan [durdurulan] *Terakkî* gazetesiniñ muharriri İsmail Abidef, Rusya gazetesine muhbir olarak İstanbul’ga kiteçegi işitildi.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 3. Türkistan’dagi Uş Kalası arklı Kaşgar’ga iki Fransuz misyoniri ötüb kitti.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 3. Türkistan’da sarañça kübeyüb [çoğazlıp] aşlık ve olannı harab ite başladı. Orta Asya timir yolundagi Galodni Estib [Açlık Bozkır] istansesi yanında arklısı 15 çakrım kadar yerni kanatlı sarañça kara toprakga ilendirüb baradır.

“**Sevda ve Hüner Haberleri [Simbir Gazetesi]**”, *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 3. Pahta- Hokand’dan alingan tiligramlarga köre: Pahta bik yahşı çıkkan. Su yeterlik bazı firmalar ikinci kat zadanka [göreve, işe] tarata başlaganlar. Pahta bılırgıdan 15 **prasinet** kadar kübrek çaçılkan. Taşkend’de bılırgıdan azrak çaçalsa da oñuvu bılırgıdan küb yahşı kütile.

Hokand Burjuva Kamititi’niñ talebi boyunca hükümet kilesi yıl başınaça, Kıtay Türkistan’ından çıkkan mallarga poşline almaska emir itmişdir. Hâzırğa bu da yarab tura.

Hive Şirketi Aral Kölü’nde ve Amuderya nehrinde parahod ve barjalar [mavna] yürütür içün Hive nâm bir **aksonirni** şirket yasala. Sermayesi her biri 250’şer somluk 1.200 aksiyadan ibaret bolaçak. Üçer yed tilleri Nijni **küpisleri**.

“**Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd III**”, *Vakit*, sy. 477 (4 İyun 1909), s. 1.

Türkistan Müselmanlarınñ hüküm işlerin karar içün Taşkend’de açılkan esyizdniñ birinçi kününde, *Hedaye*’den alub yasalğan *Zakon* mecmuasınıñ bir niçe maddeleri kabul itile. Lakin Müselman âzâlar bahiske küb katnaşmıylar [katılmıyorlar]. Gel tıñlabkına turalar. Karala turgan meseleler, *Hedaye*’niñ Rusça tercümesinden alınarak Rusça basdırılıub esyizd âzâlarına taratılsa [dağıtılsa] da Müselman âzâlardan Rusça añlavçı barı 2-3 kine kişi bolgan, tilden tercüme itüb tururğa koygan kişi rahatlab anlata almıgan. Hatta küb nerselerni bütünley hata añlatgan. Mesela merzıa (imzavçı)nı akoşirka [ebe] deyib tercüme itken.

Rus âzâlar Müselmanlarınñ bolay meseleniñ içine kire almalarına içleri pöşüb özlerine Arabça yazılğan *Hedaye* alub kilürge ötüngenler.

Türkistan’da *Hedaye* kitabı istimal itilgenge köre, Arabça *Hedaye*’ni küçlük birlen gine tabub alub kilgenler.

Bu *Hedaye* hakkında Müselman âzâlarının malumatları az itkenligi bilengeç, Rus âzâlar *Hedaye*’niñ kay vaktinde, kim tarafından tasnif itildigini ve şeriatniñ nindi esaslarına bina itidigini soñra Hindistan’da İñgilizçe’ge ve ândan Rusça’ga tercüme kılındığını beyan itkenler.

Müselman âzâları başta, Rus bizniñ şeriatimizni üzgertüb yeñi nizam tüzüvmekçi bola deyib korkganlar. Hem şehirdegi Müselmanlarda bu esyizdden şikleneb, her kayusu şunuñ hakkında kaygırşub söyleşkenler.

Rus âzâlar Müselmanlarınñ bu korkularını sizüb: “Sizniñ şeriatiniñizni üzgertüb niyetinde tügilmiz, belki şeriatiniñizni amelge koyuv fikrindemiz.” digen. Müselman âzâlar tınçlanganlar.

Müselman âzâlar işiniñ aslına bir az tüşüngeçde üç fikirge ayrılğanlar: Sevdegirler ve Ruslarga katnaşub dünya körgenleri, Türkistan Müselmanlarınınñ hemme işleri adliye mahkemelerine tabşırulub şunda karaluvun münasib tabkanlar. Çünki şeriat hâkimleri hazırgı zaman ahvaline kabil tatbik bolub bitmiy, şul sebebli şeriat mahkemelerinde küb oñgaysızlıklar [problemler] ve suistimaller bola digenler.

Ulema ve kadılardan ibaret ikinçi bir kısmı, Müselmanlarga aid bolgan hemme işlerniñ şeriat kaidesi boyunca karaluvnu tiyüş tabub, eger örf-âdetke müstenid hâkimler bitirilerek, her hâkim şeriat boyunca yürütülse hiç suistimal bolaçak tügil, hem tamam adalet bolaçak digenler.

Avamraklardan ibaret üçünçü bir kısmı, Türkistan Müselmanlarınınñ işleri özleri arasında evvelden birli meriyül-icrâ bolub kilgen âdetke binâen karaluvu hem kadılar için şunlarga karab bir nizam mecmuası yasaluvu münasibdir, çünkü şeriatniñ her hâkimni ulema ve kadılar özleri tilegen yakga tartalar ve özleri tilegençe fetva bireler, şul sebebli suistimalden kutuluv mümkün bolmıydır digenler.

“**Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd IV**”, *Vakit*, sy. 478 (6 İyun 1909), s. 1-2.

Taşkend’de Müselman şeriatini tikşirüb [görüşmek] için Graf Palen tarafından açılğan esyizd, 28’nci May’da yazılğan. Hem de vaktinden evvel kisekdenrek yabilğan. Çünkü esyizdden başda kütülgen niyetçe çıkmayacağı añlaşılğan. Sebepleri uşbunlardır:

Müselman âzâlar Rusça bilmiyeler, tercümanlar rahatlab tercüme itüb, añlata almıylar. Hem de Müselman âzâlar fıkıh kaidelerine hukukî nokta-ı nazarından karab [bakıp] muhakeme ite bilmiyeler. Belki her eserlege özüne mahsus bir nazar ile karab cüz`iyât ile uğraşalar ve bilhassa *Hedaye* kitabına hoş köz ide karamıylar.

Rus âzâlar Müselman fıkhısına yahşı aşına tügildir. Müselman şeriatiniñ ruhın añlıy almıylar ve bunlar arasında Yuristler bulunmadığı cihetle meselelerge hukukî cihetten kara almıylar.

Şul sebebli umumî bir añlaşılmaçılık devam itken. *Hedaye* tercümesiniñ maddeleri okutulğanda Müselman âzâlar kübüsünçe münazaraga başlaganlar. Rus âzâlar bunlarga abdıraşub karab turganlar.

Her niçek bolsa da: Esiyidge teklif itilgen maddeler bir kat karalub çıkgan ve bunlar hakkında birçok mulahazalar fikirler beyan itilgenler. Lakin her kayusu cüz`iyât olub tertibsiz, nizamsız bir halde oldugundan bunlardan bir kaide çıkarırılık bolmagan.

Şunuñ içünde, Müselman âzâlar özleriniñ fikirlerin başka Müselmanlar ile kiñeşüb, kitablar ve fetvalar karagaç soñundan yazub birirge ruhsat soraganlar. Graf Palen ruhsat birgen, hem esiyidde söylengen ve beyan itilgen nerselerni bir tertibge koyub kaideler çıkarır için bir kamissiya saylangan. Bu kamissiyaga Ruslardan Astramof, Likoşin, Midinski, Askvarski; Müselmanlardan Molla Âlim, Kavamiddin, İşan Hoca, Molla Hasan Celilef kirgenler.

Kamissiya özünüñ hidmetni 20'nci İyun'ga kadar tamam itüb bitirirge tiyüşdür.

Karalğan meseleler arasında şâyân-ı dikkate maddeler kübdür. Mesela: Müselman şeriatı boyunça, bala özü ilim tahsil iterge tilegen müddetçe ata, âniñ rashodun küterirge mecburdur, deyib tabılğan. Rus âzâlar şunlarga: “Eger ol bala Rus mekteblerinde okusa da hüküm şöyledir, yani şer`i atası âniñ rashodun küterirge [beklemeye] mecburdur” kaydını ilave itkenler.

Esiyid âzâlarından bazıları, kadılar tarafından tayin itilgen ve sa`ylar [çalışmalar] (apikonlar) eger sabilerniñ malını telef itseler şunuñ için kadılar mesul tutulub, sabilerniñ malın alar tilerge tiyüş bolsun digenler. Ama Astramof kadılarga ândı mesuliyet yükletirge rivayet yok deyib teklifke itiraz itkenler.

Esyizdde *Hedaye* tercümesi hakkında uzun sözler bolub, Müselman âzâlar niçek [nasıl] de bolsa *Hedaye*'niñ özüne sovuk [soğuk] karaganlar [bakıyorlar] ve anıñ Arabça'dan Farsça'ga, Farsça'dan İngilizçe'ge ve İngilizçe'den Rusça'ga tercümesi vaktinde küb hatalar kitgen boluvçugu hakkında şübhe körsetkenler. Hem de Hindistan'da kübüsunçe tıncsızlık [gayretsizlik] bolub Müselmanlarınñ İngilizler ve Mecusîler ile yahşı kiçine almavları *Hedaye* ile âmil itüvleri sayesinde boluvuna ihtimal yürütkenler.

Graf Palen esyizd yabkanda, mühim bir nutuk söyleb esyizd âzâlarına hitaben: “Muña siz indi birbiriñiz ile tanışdıñız; nindi mühim bir maksadga hidmet iterge tiyüşlügü añlaşıldı, bu işniñ âhirine kadar barub bir neticege ayrışurğa tiyüşdür...” digen ve özünçe, Müselman âzâlarınıñ bu işden memnun bolaçaklarını kütken. Çünki şeriatni bir takım haricî nerselerden tazartıb, âniñ kavaidini amilge koyuv Müselmanlar için mühim ve matlub bir nerse satalurğa tiyüş idigi malumdur. Hâlbuki Müselman âzâlar memnuniyet izhar iter için bik aşkmaganlar. Belki esyizdni açkan Graf Palen'niñ: “Müselman kadıları haksız ve birisine hilaf hükümler bireler, suistimal iteler, rüşvet alalar” diye söylegen sözleri için özleriniñ hatırları kalgannı anlatkanlar. Hem de bik yumuşaklık bilengine, Graf Palen'ge şul sözlerin kirü kaytarub alurğa tiyüş idigini de sızdırganlar. Esyizd hâzırğa şul Rusça tamam bolgan.

“**Muhabirlerden: Fergana'dan Yazalır**”, *Vakit*, sy. 478 (6 İyun 1909), s. 4. Andican, Margilan, Hokand taraflarında hemme ağır hidmetlerde Rusya içinde kilgen Tatarlardır. Bunlarınñ kübüsü ictihadlı, tüzüm bolalar. Yahşığına pul kazanalar. Lakin ne çare ki her kayusu dirlik [demeli] bik cahillerdir. Kara hidmetden başka kollarından hiç nerse kilmiy. Munda ni kadar hüner ve sanat hidmetleri bar. Rusya Tatarları bunlarınñ birisine katnaşa almıylar.

Tik [tek], bu soñ yıllarda Türkistan'ga Rusya içinden kilgen muallimler gine bik revac tabub yahşı hidmet ite başladılar. Buhara'nıñ özünde Boa tarafından kilgen Abdurrahman Efendi Saidof isimli bir muallim özünüñ hüsn-i ahlak ve ictihadı ile usûl-i cedidege bik küb kişilerniñ muhabbetin celb itdi. Türkistan'nıñ başka şehirlerindeki Tatar muallimleri de yahşı pul kazanalar. Mundagi Sartiyet taifesi, Rusya içindeki Tatarlar kadar mutaassıb degildir. Faideli bir nerseni körüv birlen, derhal şuña ihlâs bağlab işke kirışeler.

Rızaeddin Fahreddin, “**Türkistan Meclisi**”, *Vakit*, sy. 479 (9 İyun 1909), s. 2-3.

Türkistan’da ehl-i İslam idaresi. Türkistan meclisini açarga niçün lüzûm körüldü, Türkistan Müselmanlarının matlıbları. Şeriat kaideleriniñ muhakkem olmasına sebebler. *Hedaye* kitabı. Meclisniñ neticesi.

İslam şeriatini teftiş kılur için, Graf Palen tarafından uluğ bir meclis teşkil idilüb 21’nci May’da 28’ine kadar devam itdiği *Vakit* nomirlerinde yazılıb keldi. Okuvçular arasında bu bahiske dikkat idüvçüler olaçagında şübhe yok. Mesele ise yalnız Türkistan Müselmanları için gine degil, belki umum Rusya İslamları hatta bütün dünya Müselmanları için ehemmiyetlidir. Lakin mesele güzel añlaşulsun için biraz izah ve tafsil virirge hacet körülür.

Vakit’de yazılmış malumat, Taşkend gazetelerinden ve hususî muhbirlerden alınmış, bizim bu makalemizde şunlara bina idilinecekdir. Eger de birer hatası olur ise gazeteler ve muhbirlere aid olur.

İçki Rusya’dagi Müselmanlar, yalnız aile işleri hakkındagine imtiyazlı olub bu togruda nizâları İslam şeriatı boyunca ayrıldığı halde, Türkistan İslamları siyasi ve hududka müteallik işlerden başka da tamamen şeriatke tâbilerdir.

Türkistan’da İslamlarınñ biñleri ile disatine yer ve ormanları, on biñler ile alış ve viriş hakkında olan davaları, İslam kadıları huzurunda karalur. Kadılar, akd sebeblerinden zuhûr itmiş husumetlerni de teftiş kılurlar; kübçü **kirepost** kibi resmî vesikalarnı da güvenlendirirler, türmege oturtmak, iştiraf tolatmak kibi hükümlerde ilan iderler.

Kadı hükümünden rıza olmagan kimse, kadılar esyizdine şikâyet eyler, esyizd ise kadınıñ hükmünü ya tasdik ve ya ki fesh kılur. Bunuñ üstünden karab turuvçu başka mahkeme olmadığından ilan eylemiş hükmü hevah-ı şeriatke muvafık olsun hevah olmasun ahirgi hüküm olub kalur, kıyametke kadar bozulmaz.

Kadılar esyizdiniñ bir hadise ve bir mesele hakkında birbirine hilaf olarak iki türlü şer`i hükümler ilan ittiği tecrübe idilüb kelmiş ve bu hâl hem ahaliniñ hem hükümetniñ şübhesine sebep olmuşdur.

İşte uşbu kibi kadılar üstünden, Türkistan vilayetini teftiş itmekde olan Graf Palen’ge Müselmanlar tarafından şikâyetler küb olduğundan, evvel bir meclis açub bu togruda müzakere itdirmişdir.

Bütün insanların sığınaç yerleri adalettir. Adaletten korkub zalimler tezgensiz yürümezler. Adaletge hürmet yüzünden küçlüler, küçsüzlerge zarar tikürmezler. Acizler ve zayıflar, adalet sayesinde başkalar ile birlikde yaş alurlar [yaşıyorlar]. Adalet alimniñ hâmisidir, adalet olmaz ise dünyanıñ astı üst olur, bir dakika devam ide almaz. Şunuñ için adalet üstünden şikâyet idilmek tasvir olunmaz. Eger de adalet timsali olan hukuk ya ki şeriat üstünden tizilmeler ve şikâyetler körülür ise hakikat halde böyle şikâyetler adaletden, hukuk ve şeriatden olmay, belki ânı yürütmek ile mükellef olan âdemler (kadılar) üstünden olaçağı malumdur. Atrar naçar, yollar bozuk olur ise ne kadar muhakkem ve güzel olsa da araba öz özünden yürüy almaz. Yürütmek ile mükellef olan âdemler, birden halkniñ ahvâl-i ictimâyesi ile aşına olmasalar, ikinçiden şeriatni añlamıy, makasıddan gafil olarak mücerred ihtifat tikşürüb meşgul olsalar buña İslam şeriatini yürütmek manası virilmez.

Türkistan Müselmanlarından bir kısmı bütün işleriniñ adliye mahkemelerine virilmekni münasib kördükleri halde, ikinçi bir kısmı örf ve adetlerge **müstenid** hâkimlerniñ bitirilüvünü lazım bilmişler. Üçüncü bir kısmı da işler evvelgi revişde kalub yalnız kadılarınñ âmillerini nizamga salurga lüzum körmüşler. Dimek hiç biri hazırğı halde kalmakına rıza olmay belki bir türlü ıslahını talep itmişler.

Özleriniñ dünyalarına, şeriatlerine efrat derecede muhallis olan Müselmanlarınñ, öz aralarında olan nizâları şeriatçe degil, belki adliye mahkemelerinde hüküm idilüvünü soramakları özleriniñ kadıları hakkında sabırları tükendigine delil olur. Yoksa hiç bir Müselman böyle söz izhâr itmez. Şeriat hükümleriniñ hazırğı zaman ile kabil tatbik olmadığı beyan idilür. Bu kün Türkistan kadılarına virilmiş, şeriat hükümlerinden kangıları [hangileri] hazırğı zaman ile kabil tatbik degildir, acaba?

İslam şeriatini “Ahir zaman kadar bâki bir şeriatdir” diye itikad etmek, “dünya ve medeniyet ne kadar özgerir olsa da olsun mezkûr şeriatniñ ahkâmı her zaman ve her yerde olan halklar için muvafıkdır, kabil icradır” diye itikadını lazım eyler. Yoksa bir şeriat hakkında: “Ahkâmı kıyamete kadar bâkidir, lakin ahkâmını yürütmek mümkün degildir.” demekniñ evvelgi cümlesi soñgisini ve soñgi cümlesi evvelgisini tekzip eyler.

Eger de bir şeriatniñ hükmü bir zamanda kabil icra olmaz ise ânıñ sebebi ise hiç şübhesiz şeriatni icra ide bilmegenlik, añlaşılmaganlık olur.

Şeriat hükümleriniñ icra idilüb turmakı, ehl-i İslam'ınıñ istikballeri ümidli olmakına, edebiyat ve kavmiyetleriniñ devam ve terakkîsine birinçi derecede kefil idiki malum. Şunuñ için bunu uzun söylege ihtiyaç yok.

Şeriat ahkâmınıñ daim olmağını arzu idenler için iñ birinçi hizmet, icrasında olan kusurlarını bitirüb ıslah itmektir. Halklar, kerek kadıları ve din başlıkları tarafından da olsun cebr ve zalimlerle tahammül ide almazlar. Şunuñ için zulm ve cebr yollarına mutlaka bitirirge tiyüşlü.

Graf Palen'niñ maksadı ne olsa da olsun, Müselmanlar böyle iş başlanuvundan memnun olurga ve faidelenüb kalurga özleri tarafından başlanurga tiyüşlü olgan bir işniñ tesadüf olarak, Graf Palen tarafından başlanuvunu fırsat ve ganimet bilürge lazımdır.

Hedaye kitabı togrusunda Müselmanlar (kadılar)niñ haberleri az olduğundan meclisde anlarga malumat virildi, Müselmanlar *Hedaye*'ge sovuk kariyeler, Hindistan'da olan fitnelerni Müselmanların *Hedaye* ile âmil itüvlerinden köreler, diyülmüş haberlerde mutlaka yañlılık olur. *Hedaye* Taşkend şehrinden bir iki yüz çakrumda olan bir âlim tarafından telif idilmiş eser olduğundan, değil kadılar, hatta bir kadar yazuv bilüvçü avamlarına kadar bunuñ hali ile aşına olurga tiyüşlü idiler. Bundan başka Hanefi mezhebinde kadı olan kimseniñ *Hedaye* kitabı, harfîyen olmasa da mazmunu köñlünde olmak lazımdır. Hanefi kadıları ve hâkimleri için *Hedaye* mertebesinde münasib ve düstûrul-âmel bir kitab olmadığını hakkında ittifak vâkıadır. **Afrojnı** sud huzurunda olan prokurovnun [savcının] kanun ceza ile aşına olmadığı ihtimal tutulmaz ise Hanefi kadısınıñ *Hedaye* ile aşına olmadığı da ihtimal tutulmaz. İlk zamanda kadılar için *Câmiü's-sagîr*'ni hıfz itmek şart idi. *Hedaye* içinde *Câmiü's-sagîr* tamamen mevcuttur.

Hindistan'da olan fitnelerniñ sebebi, Müselmanların *Hedaye* ile âmil idüvünden diye, ön ile solnu fark idenlerden, kerek Müselman ve kerek başka olsun hiç kim dimez. Hindistan'da olan fitnelerniñ sebepleri malumdur. Hindistan'da olan fitneniñ uluğu İngilizler ile Mecusîler arasındadır, bunların kangıları *Hedaye* ile âmil itmekdedir, acaba?!

Fıkıh kitablarınıñ cümlesiniñ mevzuları bir şey olub ayırma [fark] ise tertib, icmal ve tafsil cihetinçe olur. Bu künde Taşkend ve Türkistan Müselmanlarınıñ kolunda kibi fıkıh kitabları mamul ise mazmun itibarınca *Hedaye*'niñ şunlardan farklı yeri yokdur.

Meclisde olan Müselmanlar uşbu isnadnı matbuat vasıtasıyla tekzib ideçeklerine emniyetimiz kâmindir. Ama tercümelerde hatalar olmakı mümkün. Şunuñ için *Düstur'ul-Amel*'ni tercümelerden degil belki kadılar özleri togrıdan togru *Hedaye*'niñ özünden alub tüzürge tiyüşlü [gerekli].

Eger de ehemmiyet virüb kadılar hüküm usüllerini ıslah ide alsalar hem hükümet hem halk müstefid olur, şeriat hükümleri ile adl itmek devam eyler, eger de buña **salkun** karab ehemmiyet virmeseler ya ki ehemiyet virüb de birer türlü iş meydana ketürürge muvafik olmasalar, tabî halk öz çarelerini bilürler. İşte bu meclisden hâsıl netice uşbu olaçaktır.

Rusça yazılmış *Düstur'ul-Amel* ile aşına olduğumuz soñ ihtimal bu mesele hakkında dahi birer bahsimiz olur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 482 (16 İyun 1909), s. 3. Hokand perijastından Gosudarstıvanımy Savyetge vıborşik olarak İvan Vaznisinski manufaktörçüsü prohorof saylanmış [seçilmiş]. Munun için Türkistan'dan bir kişi tabılmagan [bulunamış].

Molla Nasreddin, “**Gazetelerden**”, *Vakit*, sy. 483 (18 İyun 1909), s. 2. Türkistan Müselmanları, Türkistan ihtiyaçları teftiş için kelgen cenâb, Taşkend'degi nutkunda Müselmanlarga didi: “Din togrusunda nınday [ne çeşit] hacetleriniz bolsa buyurunuz. Ama hâzırdan eytüb kıyamka dünya hacetleri togrusunda neden ümid itmeniz.

Muna cevabda Türkistan Müselmanları didiler ki: “Ânsız da biznin dünyaga ihtiyacımız yok.”

Muhbir, “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 483 (18 İyun 1909), s. 2.

Küçlev üyezdden kilüşlü, Hokand şehrinde toktagan L. Nemet'de bir muallim, hatunu hem balalarıñ karaçı [bakan] 16 yaşarlık bir kız ile beraber nomirge tüşken. 16'nçı İyun'da tünle, nerside kızınıñ tavışına [sesine] nomirge halk hem palitsa kilgen. Muallimniñ refikası palitsanıñ sualine cevabda “Alar [onlar] bakçege çıkganlar idi. Men yukum [uykum] kilüb yatdım. Tavışka uyanub kitsem kızını kan içinde yatur kördüm.” dimiş. L.'ni palitsa habiske almış. Hatunu ânı kutkarır [kurtarmak] için asrovnı kündeşlikge kabul iterge rıza bolub, kızınıñ atalarından nikâh okuturğa ruhsat kişilerge hat yazub işin amanlaşdırırğa yardım sorıydır.

Bu vâkıa Türkistan'da muallimlerini yüzüne kara yaguy ve başkalarga da zarar itüv ihtimaldir.

“**Muhabirlerden: Semerkand'dan Yazalır**”, *Vakit*, sy. 486 (25 İyun 1909), s. 3. Semerkandlık Bay Molla Abdurrahim Efendi'niñ himayesindegi usûl-i cedide mektebinde üç kün imtihan boldu. İmtihanga müftüler, kadı, Semerkand Geniral Gubirnatörü ve inspiktor [müfettiş] kildiler. Balalarınıñ güzel cevablarından memnun kaldılar. Muallimler Molla Salahaddin Mecidî, Cebibullah Donskoy, hem Molla Abdulkadir Efendilerdir.

“**Muhabirlerden: Boz Soğuv**”, *Vakit*, sy. 486 (25 İyun 1909), s. 3. Taşkend yolu Yaysan istansesinden idaremizge haber birildigine köre, şundan 30 çakrum yerde, 21'nci İyun'da ikünlerni buz sogub [soğuk alıp] bütünley işden çıgarmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 487 (27 İyun 1909), s. 2. Taşkend'degi **intindanstıvanıñ** baş skladı müdiri bolub 17 yıldan birli, Sibir'ge nefy [sürgün] kılıngan ve şundan kaçkan bir kişiniñ turdığı malum bolgan.

Abdülkerim Saidof, “**Muhabirlerden: Petrov Aleksandrofski'den**”, *Vakit*, sy. 487 (27 İyun 1909), s. 3.

Graf Palen cenabları, Teftiş Kamissiyasından 14 âzâ ile beraber Hive **granitsiyasına** kelüb iki kün Petrov Aleksanderofski'de, bir kün Hive Hanında mehman olarak 7'nci May'da kirüsiyege [geri] kaytub kitdiler.

Palen cenabları kilgençe bundagi mülkî ve askerî daireler teftiş olunaçak diye hazırlanub turganlar idi. Lakin kamissiya, Amuderya şubesi kansıyalarından hüküm, nizam ve intizamga taalluklu mühim kağıdlardan kopya almak ile kifayelendi. Bunuñ ile de hayli mühim sırlar keşf idilgen deyib söyliyler.

Graf Kapnist, Knez Rubitski ilkden kelüb kamissiyaga taalluklu matiryal hazırlab turdılar. Kamissiya ise bunuñ ile gine kanaatlendi, özlerinden soñra yine bir âzâ kaldırdı. Teftiş ne ka, neler olacağı hâzırdan malum degil, halk ağzından hayli geblar var.

Türkistan halkı öz hallerini ve hacetlerini hükûmetke añlatub turaçak vekil saylav hukukundan mahrumdur.

Türkistan memurlarına fevkalade zor hukuk birilgen, hâlbuki Graf Palen şul memurlar ile çulgan, şu sebebden bundağı sırlarınñ dünyaga çıguvlarına bik baid [çok uzak bir ihtimal].

Yerli halk asla idare işine kaynaşa almıy, halk korkutulgan, basılğan, zor ve münbit bir kıta künden kün zayıflana, fakirlene, halk cehalet içinde yata, şunuñ ile beraber fesad kübeye, bu hallerni Duma minberinden hükümetke söyleb merhamet yardım sorarga bir vekil yok.

Kübden tügil Hive granitsiyasına köçüb kilgen altı-yedi miñ **astaro-abradistler** bunda tamam tamir cıyganlar. Tiz künden resmen Türkistan Kristiyanı [köylüsü] olarak yer ve emlak sahibi idilecek haberleri işitiledir. Eger bu zakon çıksa Sartlarnıñ munkariz olub biteçekleri olub biteçekleri şübhesizdir. Bunlar Rusya'dan kilgende yalangaç, nâdân halk idi. Hâzır ise nayganlar, **yefak** kiyümler kiyüb, pilav aşabgına yatarlar. Eger Kristiyan da bolsalar Türkistan yerlerini bütünley yutarlar. Hazırgı künde sekiz miñge yakınlaşgan astaro-abradistler Amuderya boyundagi Çarcoy, Dörtkol, Çimbay, Nevkes, Hoca İli taraflarını bütünley baskanlar. Birisi gine de fakir degil, birinçi koldağı hem eşya sevdesi ânlar koluna köçüb bara. Özlerine mümkün kadar Sartlarnı izarge tırışalar. Ama Sartlarda iktizâ-yı zamanga muvafık bir hareket eseri körünmiy.

“**Ahkâm-ı Şeriye Mecmuası**”, *Vakit*, sy. 488 (2 İyul 1909), s. 1.

11'nci İyun'da Türkistan müfettişi Graf Palen huzuruna Astramof ile Polkavnik Iskvarski kabul idildi. Graf Palen bu iki kişige uşbu künlerde neşr olunaçak *Ahkâm-ı Şeriye* mecmuası tertib itüvñü yükletken idi. Uşbu iki zât huzurunda Graf Palen bu işni mundan soñ ne revişde alub baruv togrusunda özünüñ hususi nazarlarını beyan itdi. Mecmuaniñ başındagi bir niçe beyitleri basılı Graf Palen'ge takdim olundu, bu mecmuanı neşr yolundagi işler bu künde muna uşbu karardadır: 12'nci İyun'ga togru mecmuadagi 293 madde karalub yetdi, 108 maddenin tercümesi tüzetildi. Bu maddeler Geniral Gubernatör kansılyası huzurundagi matbaaga basar için birilgenler indi. Bunlardan 41 madde basılıb da bitken.

Kalğan maddelerni ise, kamissiya İyun [haziran] başlarına taba karab bitirüvñü ve basar için hazırlab yetkirüvñü ümid itedir.

Mecmuaniñ matbaadan basılıb çıkğan melezme (forma)leri esyizdge iştirak itken milli ulemaga ve Türkistan vilayetiniñ türlü şehirlerindeki sudya (kadı)larga yiberile turur.

Bunlarda, her bir madde (istatye)niñ yanına özleriniñ mülâhaza ve izahatlarını yazub kamissiyaga köndermelidirler. Muna şul Rusça cıyulgan malumat, közden keçirilme için Pitırburg'ga Graf Palen'ge yiberilür. Mecmuanı tahrir ve tâbi kamissiyasınıñ âzâları uşbu kimselerdir: Astramof Isvarski, Molla Azim Ebulkasımef, Seyid Resul Seyid Azizef ve Muhtar Hoca Seyid Ganiyef.

Bu mecmuanıñ ismi şöyle bolaçak:

опытъ систематическаго изложенья главнѣйшихъ началъ шарата приминяемыхъ нынтѣ въ коренныхъ областяхъ туркестанскаго край.

Bu risale için esasi matiryal Taşkend'de Graf Palen taht-ı riyasetinde bolunub ütken kiñeş meclis tarafından hazırlanmış idi, mecmua başda 300 nüsha basılaçak ve her nüshasınıñ bahası 1 som bolaçak.

Türkistan Geniral Gubirnatörünüñ kansılyyası, gubirnatörlerge müracaat itüb her oblast için küb mü nüsha kirek bolur, deyib istifsar iterge başladı.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 488 (2 İyun 1909), s. 3. Türkistan'da Semerkand ile Taşkend arasındaki mesafede cir [yer] titrev [titremesi] sizilmiştir. Ural tavı [dağı] boyunda da azgına titrev sizilgennin Yekaterinburg'dan haber bireler.

Abdussamed, “**Hokand ve Andagi Müselmanların Hali**”, *Vakit*, sy. 490 (7 İyul 1909), s. 2.

Şehr-i Hokand milâd-ı İsa Aleyhisselamdan 1700'sine ortaları da Özbek Hanı Şahrub tarafından bina kılunub 1808'nci senesi Âlim Kul Han tarafından yahşı bina ve mescidler ile şehir tezyin kılınmış. Bazı rivayetlerde köre, Hokand Abdurrahim Bey tarafından bina kılınmıştır. Evveleri Özbek halkınıñ payitaht şehirleri, Andican olsa da Surhan zamanesinde taht, Hokand'a ketürülmüş ve Âlim Kul Han hanlara mahsus devaris bina kılınmıştır.

Hokand arz-ı şimâli ve tol şarkiden 40 derece çamasında olub ikiyüz miñden artık ahali var. Sevdesi ile ikinci Meskev ^{لقبن} vaktiyle meşhur şehirler cümlesindedir.

Hokand ismini almasıga sebeb, şehir orını evveleri bataklık ve kamışlık olub küblükçe kaban doñguzları olunmuş, mesakıl itibar ile Hok Kan tesmiye kılınmış. Ahirleri şehir bina kılınçaç bir az tahrif ile Hokand nâmı kalmıştır.

Hokand'da avulları 17 çakrım tolunda, on iki kapulu muhakkem **kriptleri** şehir ortası da Han Sarayı kaşında [karşısında] yüz yıldan ziyade kart [yaşlı] yıgaçlar [ağaçlar] ve yahşı bağlar, ortası da taş ilendirilgen havuzlar [silinmiş] su kıyunduklarını hanlar [silinmiş] sefa kılur olmuştur. Elhâl [silinmiş] şeylerden yalnız Han Sarayı kalub Hudayar Han'niñ zamanesi, İslam hükûmetlerine hitam virilmiş. Hokand'niñ ikünleri evvelleri olsun, hâzır olsun Alayski Tag'dan 160 çakrım yerden kilgen su ile sugarula, lakin şehir içindeki su bik bulgançlı hem zararlı olub yerli ahaliñ **eyt** ile tiri [deri] arasında boğazda bekak (azub) digen şeş hâsıl ider imiş dirler. Bazıları bu zahmetni ham köyünce ürüknü yemekden olur diyler.

Elhâsıl umumî nazarda Hokand Türkistan'niñ başka vilayetleri kibi mahsulât ve ticareti ile birinçi derece şehirlerdendir. Lakin soñ vakitleri Hokandık hem sevdesi Yahud ve Rus eline kiçüb şehiriñ birinçi yahşı cayları, mescid medreseleriñ vakıf digenleri kızıl mal sevdeleriniñ kübüsü Yahudiler kolundadır. Künden kün Müselmanlar tar kûçelerde, küçük dükkânlarda yalnız başlarına iş kılub, Yahudiler olsa aksinçe yüz ve elli kadar dükkânı bir kol ile icare tutub malını hem şirket ile olurlar hem arzan [fazla] saturlar. Binâberîn Hokand'niñ sevdesi yarımıy, Yahud elinde olub Müselmanlarıñ halleri kitdükçe fenalaşur.

“Türkistanni Hüner Sanat Yagından”, *Vakit*, sy. 490 (7 İyul 1909), s. 3.

Yañartuv- Türkistan müfettişi Graf Palen Türkistan'ni hüner sanat yagından yañartuv hakkındaki dakladında ecnebilerge yir astı baylıklarını tikşürüv ve işletüvni memnu ite turgan zakonları [kanunları] üzgertüv togrusunda meseli uzgatmışdır. Bu zakonlar üzgertilse, Türkistan'da elle **nindi** zor işler meydana kileçekdir. Hususen maden ve nift çıgartuv işlerine ecnebi kapitalistleri kübden kızıgub [ilgi gösterip] yüriyer indi.

“Orenburg Haberleri: Emir Abdulahad Han”, *Vakit*, sy. 491 (9 İyul 1909), s. 3. Buhara Emiri Seyid Abdulahad Han, uşbu arada Orenburg arklı Kafkaz'ga ütüb kiteçekdir.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 492 (11 İyul 1909), s. 3. Taşkend yanında Galodniy Estib'de suzlukdan [susuzluktan] aşlık ve mal harab bola. Zıyan yüz miñlerçe. Halk Geniral Gubirnatörden yardım sorıy.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 492 (11 İyul 1909), s. 3. Taşkend üyezinden de Kırgızlar, yer kisüb yürüvçü **zimlamirler** ile hâdimlerine hücum itüb önlerin kınaganlar hem

kuralların ve atub **mij** alametlerin harab itkenler. Bu Kırgızları te`dib iterge bir **vazvod** Kazaçi çakırılmışdır.

Vakit Muhbiri, “**Taşkend’de Cemiyet-i Hayriye**”, *Vakit*, sy. 494 (16 İyul 1909), s. 2.

Taşkend Müselmanları cemiyet-i hayriye açılarga ruhsat aldılar. Lakin ustafi bik kısınkı olub, âlim hâneler, mekteb ve hüner sınıfları açılarga hakkı bolur digen sözleri tasdik itilmişdi. Cemiyet uşbu künlerde açılacaktır. Müselmanlar başda Orenburg Müselman Cemiyeti’niñ ustafi numunesi ile ruhsat soradılar. Lakin âña ruhsat birilmedi. Hatta ismini de cemiyet-i hayriye dimeyinçe, ianet cemiyeti deyib kine koydurttular.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 495 (18 İyul 1909), s. 3. Buhara Emiri Seyid Abduahad Han Kırım’ga diye Kermine’den 22’nci İyul’da [temmuzda] çıgaçaktır. İyul azaklarında Orenburg’dan ütecek.

Türkistan’ını algan ve Rus- Türk soğuşunda [savaşında] isim kazangan Geniral Iskoblefge pamitnik [anıt] salurga iane cıyalar. Orenburg’da buña iane kıluvçu bolmagan.

“**Pahta Şirketi**”, *Vakit*, sy. 496 (21 İyul 1909), s. 3. Türkistan’da yer alub pahta [pamuk] çaçar [ekmek] içün, Meskev bayları bir zor şirket yasıylar. Başlıkları meşhur Kınub’dur. Her payı bir yüz miñ som bolub, sermayesi bir niçe milyon bolaçak. Şayed Müselman baylarından da koşıluvçular bolur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 496 (21 İyul 1909), s. 3. Türkistan okrugı [şehri] kumandanınıñ muavini Geniral Kondır Atoviç, Harbiye Şurası’na âzâ itilgeç âniñ orınına Uralski Gubirnatörü Ataman V. Pakatilo koyulaçak diyler.

“**Dâhili Haberler: Buhara Emiri**”, *Vakit*, sy. 499, s. 3. Buhara Emiri Abdulahad Han Hazretleri, 25’nci İyul’da şenbe kün Orenburg’a tüşüb Buharalık Alimbay Töre Azimof yurtunda bir kiç [gece] misafir olacak. 26’nci İyul’da timir yol ile Kırım’ga kitdi.

“**Graf Palen Hizmetleri**”, *Vakit*, sy. 500 (30 İyul 1909), s. 3.

Graf Palen kol astında [yönetiminde], Türkistan teftişinde hidmet itüvçü memurlarga, özleriniñ hidmetlerin 20’nci Avgust’ka [ağustos] kadar tabşırub bitirirge koşulgan. 28’nci Avgust’da bunlar karala başlayacaktır.

Türkistan’da yer sorav meselesine dair memurlarınñ suistimalleri hakkında Graf Palen’niñ teftişnâmesinde küb ve mühim şeyler barlığı *R. O.* gazetesi yazadır.

Gine uşbu gazetede yazıldığına köre, Türkistan’ga Rusya’dan Rus Muhacirleri Köçüriv İdaresi’niñ başlığı Galinka’niñ orınından çıguv ihtimali imiş.

Rus muhacirleri oturtur için bir niçe Sart avullarınıñ bütünley **yemritildiği**, Graf Palen teftiş vaktinde meydana çıkgan. Galinka bunu resmi suretde tekzib itken. İndi Graf Palen şunuñ dürüstlüğünü deliller ile isbât itmekdedir. Şul sebebli âhirinde Galinka orınından çıkar diyler.

Ruski Islavadın, “**Türkistan İdaresi**”, *Vakit*, sy. 501 (1 Avgust 1909), s. 2.

Graf Palen rivizyası arkasında Türkistan’dagi idarenin başdan ayak hıyanetke ve halknı haberlerge **tigüzlendiği** añlaşılmamışdır.

Mesela ânda hicret idaresi bar işi: Türkistan’ga köçken Ruslarga yer tabub, kisüb ve şunda ırakdan su kitürüb birüvdür. Lakin bu iş bik meşakkatli. Esası koyaşda susız sahralarda kimniñ **intigüb** yürüsü [yürüyesi] kilür?

Lakin iş körsetürge kerek. Yıl sayun [geçtikçe] miñlerçe Rusnu yerleşdirüb midal alurga kerek. Mene [ben]: Akıllı başlı töreler bir Sart avılına baralar da ânlarını ne kadar meşakkatleb sulab, aşlık çeçken topraklarından kovub çıkaralar ve filança miñ disatine sahranı ikünçülükge salih itdik diye Ruslarga tabşırılar. Bunuñ misali küb bolgalagan [örnekleri çoktur].

Mene palitsiyaniñ hali niçek?: Âniñ hidmeti rüşvet cıyuvdur. İn küb rüşvet fahişelerden cıyula. Fuhuşhaneler ise Avrupa medeniyetiniñ Türkistan’ga yerleşdirgen birden yemiş bolub Türkistan’da bik **uçrganlar**.

Palitsiya memurlarına, mesela hâzır sudga birilgen tabıldı. Bayef’ge akçe kerek. Hazırık fuhuşhânege bara da hemme fahişelerge: “İski pasportlarñız yaramıy. Yeñi pasportlarñıznı körsetüñüz!” diy. Korkak ve nâdân Sart kızları hemmesi korkuvga tüşe ve her biri illişer tiyin cıyub birüb iski pasportları bilen kutuvlalar [kurtuluyorlar].

Tabıldı Bayef, “Dahodum [kazancım] palismistr ile ortak idi” diyedir.

Bir bir ayıb tabub, bay Sartnı habiske alalar ve iştiraf tilemesek çıkarmıymız diyler. Evvel “Üyge [eve] kaytub [geçip] akçe alub kilim” diy. Tülemes burun bir adım

yibermiyiz [göndermiyoruz] diyeler. Biçare uzun bir azga yiberge için yine şaktı rüşvet tülerge mecbur bola. Palitsiya sırahânelerden küb dahod çıgan. Türkistan sırahâneleri hemmesi gayr-i resmi fuhuşhânelerdir. Bazı memurlar özleri şundi y sırahâne tutkanlar.

Elhâsıl palitsiyanın in küb dahodu fuhuşdan bolmışdır. Şul sebebli palitsiya fuhuşnu alga yiberge tırışkanda.

Müselmanlar: “Bizde fuhuşhâneler yabilub fuhuş memnu bolsun” didi. “Halkımız ve balalarımız aza; fuhuş şeriatimizge hilaf” deyib defalarça tavış [ses] küterseler [yükseltseler] de memurlar Müselmanların sadedligine külüb gine ağanlar.

Müselmanlar Palen’ge de şundi ötüngeç tabşırğanlar. Palen Müselmanlarga resmen fuhuş men` itilse yaşrın [gizli] fuhuş artur deyib kabul iterge oñgaysızlangan.

“**Dâhili Haberler: Türkistan’da Maniverler**”, *Vakit*, sy. 501 (1 Avgust 1909), s. 2. Sentabr [eylül] ayında Türkistan’da Hocend üyezinde bik zor maniverler [manevratatbikat] bolaçak. Asker ikige bölünüb soğuşaçaklar [savaşacaklar]. Hâzır buña hazırlık bara.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 502 (4 Avgust 1909), s. 3. Buhara Emiri erkânı ile birge Kırım’ga Bağçe Saray’ga kildi ve aftamobil [otomobil] ile Yalta’dagi sarayına kitdi.

“**Etraf Haberleri**”, *Vakit*, sy. 502 (4 Avgust 1909), s. 4. Taşkend timir yolundagi Akbulak istansesinden yazıldığına köre, bunda ütken sene yaz kününden birli mescid saluv ve imam koyuv nizâsı devam itmekdedir.

Ütken sene yaz künü Töztöbe’niñ Latif Habiblin oğulları ilen Grigorski’niñ zâhiri Molla munda [bunda] mescid saldırub bireçek bolğanlar. Halk min`el-memnuniye razı bolğan. Lakin mescid salıngaç [yapıldıktan sonra] âña imam idüb Habiblinlerniñ **kiyevi** (zahiri mollanıñ oğlu) koyuvu mescid bayları tarafından şart koyulgaç, arada ihtilaf çıkkın. Halknıñ bir kısmı mescid salunga kızıgub zâhiri mollanıñ oğlunu alurga razı bola. İkinçi bir kısmı ânı yaratmıylar, ilim ve fikrini hazırgı zaman ve ahvaliniñ iktizası için yeterlik tabmıylar. Özleri tilegen yahşı bir kişi alasıları kile. Şul sebebli tartışuv devam ite. Munda ilkden ibadet için bir bina, cuma ve başka namazlar okutub turuvçu bir müezzin bar iken. Akbulak halkı ihtilaf sebebli şul müezzinlerinden de sud ve naçalstıva

ile korkutkanlar. Cuma okurga kişi kalmagan. Başka iş ve hüner bolmagaç [olmayınca] mescid saluv, molla koyuv içun talaşub [tartışıp]  tkermiy nişl s n [ne yapsın]?!]

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 503 (6 Avgust 1909), s. 3. Türkistan’da Sartlar kadılar huzurunda tağıtılğan kağıd ve muahedeler big k işançlı [inandırıcı] bolmıy deyib nataryoslarga [noterlere] müracat ite başladılar. Kadılarınıń itibarı azaya [azalıyor]. Teessüf olunur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 504 (8 Avgust 1909), s. 3. Tařkend’de yeńi açılğan Müselman te v n cemiyetine reislikge Molla Abdullah Ulanef, sekreteryiligine Beřerullah Hocayef, hazinedarlıđa Münevver Karî Abdurreřidhanof saylanganlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 504 (8 Avgust 1909), s. 3. Türkistan’da Fergana oblastındağı hemme şehirler arasında aftamobil ile kişi ve tavar [hayvan] yürütüv içun Rus baylarından ibaret bir şirket t z ld .

“**Sevde ve Hüner Haberleri: Buhara’da Nift**”, *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 1. Kara Tag mevkiinden Emir sarayınıń yakınında nift [petrol] madeni barlığı bulunmuşdur. Tecriye içun bir niçe kuyuv kazıganlar. Bularnı karavı injinyır [mühendis] Pokrovski’niń işandıruvına [fikrine] karagan da bu orında nift k b çıgaçak imiř.

“**Buhara Emiriniń Yeńi İanesi**”, *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 1.

Buhara Emiri Seyid Abdulahad Han Hazretleri Buhara’dagı Rus potah nesi ınavniklerine [memurlarına] mahsus yahşı kuvartirler [odalar] yoklukunu ve potah ne binası matluba řeb bolmaganlıknı itibarga alub ınavniklerge mahsus kuvartirler hazırlar içun 140 miń som akçe iane itdi. Bu haberni okutga padişah hazretleri: “Bik şadlanub okudum.” deyib yazmışdır.

şübhe yok, potah ne h dimlerine yahşı kuvartir gerek. Yahşı kuvartir kimge gine kerekmiy?

Lakin bütün memleketi cehaletde, fakirlikde yatkan bir zamanda bu somga mektebler açsa ya ki Sart balaların Rus mekteblerinde okutduruvga t sse faidesi dahi de kübrek ve ianesi orınlurak [yerli yerine] kitken bolur idi.

Buhara poçtahânesi Rusya'nkidir. Rusya zor hükûmet, yıllık pudçeti [geliri] iki milyar yarımğa yete. Bu yıl poçta çınavnikleriniñ jalonyelerin [maaşları] de küb artdırdılar. Rusya emir ianesinden başka da öz mahkemelerin ve öz memurların zaruretde kaldırmas idi.

Buhara Sartlarınıñ tirge batub, kün boyu tırışub tırmaşub tabkan kapıkların [para birimi] özleri faidesine tuta başlarga henüz vakit yetmedi mi kanni?

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 2. Tizden Taşkend'de bolaçak Yapar Hayalni (Rus ruhanileri) esyizdi tübendegi [aşağıdaki] meselelerni karayaçakdır.

- 1) Türkistan'ga ruhani medrese açuv,
- 2) Müselmanlıkğa çıkarga **mataşularınıñ** sebebleri, Türkistan'dagi **pravslarniler** içinde Müselmanlıkğa **koturtunuñ** yengil revac tabuvına sebebler,
- 3) Ruhanilerge mahsus tahvin cemiyetleri açuv,
- 4) Ruhani idareler tesis itüv,
- 5) Taşkend'de **arhayrilik** mansıbı tesis itüv ve gayriler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 2. Türkistan'da esaski Müselmanları üç yıldan birli maarif memurlarından: “Bize Rus-Müselman ışkolası açınız” diye yalvarub yüriyler idi. Bunlar ışkola masarının özleri küterirge turalar. İbtidai mektebler inspiktoru, bu künlerde gine bunlarga ışkola açarga ruhsat kılub âña bina hazırlarga koşmuşdur. Eger her yerde Müselmanlar Rusça okurga şundıy derd ile tursalar on yıllardan soñ “Kükrek kirüb” yüriy alurlar idi.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 506 (13 Avgust 1909), s. 2. Türkistan'da Fergana oblastı, Çarhoy, Semerkand, Taşkend şehirleri hem Orta Azya timir yol boyu birilge katı saklav halinde ilan itilgen, adetden taş saklav hükümgü birilgen.

“**Buhara Emiri**”, *Vakit*, sy. 506 (13 Avgust 1909), s. 2. Buhara Emiri Hazretleri Taşkend'den Yalta'ga uzuşlu Semerkand şehrinde toktab sultan Uluğ Bek'ke nişangâh (pamitnik [anıt]) salur içün 5 miñ som, Semerkand cemiyet-i hayriyesine bir miñ som iane itmişdir.

Hokand'da Muallim Şakir el-Muhtarî, “**Hokand Müselmanlarında Mekteb ve Okuv**”, *Vakit*, sy. 508 (18 Avgust 1909), s. 2.

Hokand'da 15 kadar usûl-i cedide mektebi bar. Bunlarda yüzlerce balalar okıy. Muallimlerniñ 4-5 kadarısı içki Rusya Tatarları olub kalganları yerlilerdir. Yerli muallimlerden Molla Selahaddin ve Şah Azim nâmında olanları, avulları güzel ictihad itmişler ise de, soñralar her kim kilüb muallim bolganga köre, usûl-i cedide ile okutuv tertibi bozulgan. Mekteblerge balalarını bir vakitte kabul itüv, imtihandan soñ tatil yasav kibi adetler yok. Bir muallimde 100-150 bala bolub, hiç tatilsiz yıl boyuna okub turalar. Bunda küb mü tertib bulmak kirek. Şöyle nizam ve tertibsiz mektebler ve iktidarsız muallimler idaresinde olsa da balalarınıñ okub turuvları yahşı işdir. İhtimalki bir kün kilür ıslah itilür. Sartiye Müselman kardaşlar arasında usûl-i cedide mektepleri nizâ ve taassubsız gine kübeyüb [yükselip] bara.

Hokand'da 50-60 aile kadar Nogay-Tatarlar da bar. Aralarında hâllileri ve dünyadan haberdarları da yok degil. Uşbu kadar aileniñ elbette okuturga 30-40 kadar balaları bolaçağı da malum bir haldir. Uşbu Tatarlarga güzel ve müntezim bir mekteb ibtidaî açub öz balaların okutmak hem de Sartiye halkına numune olub misal körsetmek kübden lazım idi ise de, bu yerde hem Tatarlar kiyüm, saç, sakal, miyek bahislerinden uza almayança ömür ütkeleler. Kız balaların da okutmıylar idi. Bereket birsün ki, Şakir Yusupef isimli biriniñ zevcesi muhtereme cıyub Cemal Hanım irlerden aldırak kız balalar terbiyesi lazım oldugunu bilüb, kız balalar okutur için zor himmet körsettü. Taşkend'den kilgen Şakir Haciblin ahalisiniñ muallimelik iterge iktidarı barlığı bilüb, âñarga fatir hazırladı, okuv esbabını yetiştirdi; iñ evvel başlab öz kızını şul muallimege kitirüb okurga birdi. Soñra kızlı avullarniñ [karyelerin] her kayusuna özü barub yürüb muallimege yiberirge tüşüyek, terğib itdi. Üç dört kün içinde mektebde 15-20 leb okuvçu kız boldu. İşte hâzırında keçkine bolsa da Hokand'da usûl-i cedide ile bir dane kızlar mektebi açıldı. Devam ider mi, yok mu, ol kadarısı kileçekte körülür. Fakat Hacib Cemal Hanım'niñ hazırgi gayret ve himmeti şâyân-ı tahsindir.

“**Müselmanlarniñ Talebi Kabul İtilgen!**”, *Vakit*, sy. 510 (22 Avgust 1909), s. 2.

Türkistanski Kuryer'de körüldü.

Taşkend şehir idaresinde sevdehâne hidmetkârlarına yal [tatil] itüv meselesi karalganda Müselman galasnlılar âdetde kiçe yarım yoklab merkabede oturganlar. Bu mesele

Müselmanlar için ne kadar mühim bula turub da bir bir teklif kıluvçu Müselman körülmege.

Nihayet bu hakdağı layihani karyı karyı [baka baka]: “Yekşenbe künlerde ıskıladlardan uyga sıra ve şarab taratub yürüğe ruhsat iterge mi?” meselesi karala başlagan. Ruhsat itmev hakkında teklif barlığını işitkeç de Müselman galasınlar uyanub sikrüb turganlar. Arif Hoca nâm birev:“Şenbe kün sıra ve şarab alub kalurga unutsak, Yekşenbe kün konak kilse ânı niçek silermiz? Uyatka kalurmız bit!” deyib kaçkırgan.

Seyid Kerim ve başkalar da âña koşılıb **prazdniklerde** de ıskıladlardan şarab ve sıra taşuvga irek kaldıruvnu talab itkenler yallatırofkaga koyulgaç: Müselman galasınlarınıñ bu mühim talebi kabul itilmiştir.

Bu da bir galebe!

Lakin şadlanurga mı?!

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 511 (25 Avgust 1909), s. 2. Taşkend’de Geniral Gubirnatör kol astındağı savişçeniye sarañalarını kırubga akçe tabu kasdı ile Türkistan’dan yiberilgen pahtaniñ pudına 5 t. [tiyin] naloğ salurga karar birmiştir.

“**Şeriat Mecmuası**”, *Vakit*, sy. 512 (27 Avgust 1909), s. 2. Taşkend gazeteleriniñ sözüne köre: Taşkend’de muteberândan Arif Hoca yurtuna iki aydan birli her kiç Taşkend uleması cıyulub şeriat kitabların karab; aile, veraset, Müselmanlarınñ öz ara muameleleri hakkındağı hükümlerni bir kaide tahtına kirtüb telif kılalar. Bu hidmetni ânlarğa Graf Palen yüklemiştir. Güya bazı muteberrik ulemalar bu işke bik ehemmiyet birüb karyılar ve meclis küb çakda tün ortalarınaça süzile. Bu hidmetni uzaklamıy tamam iteçeklerdir. Bu ulemalar, mezkûr şeriat mecmuasın bitirüb Graf Palen’ge tabşurganda aña Müselmanlarınñ dini ihtiyacları hakkında bir daklad [rapor] Novaya Zapiskada birirge hazırlanalar.

Graf Palen, bu şeriat mecmuasın esas itüb alub hukukşinaslarga arz ile bir tertibke saldıraçak ve zakon kitabları revişinden her meseleni ve hükümnü madde madde yazdırub zakon itüb tasdik kıldıraçak ve Türkistan Müselmanlarınıñ öz ara işlerin şul zakonga binâen hal itüvnü teklif iteçekdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 512 (27 Avgust 1909), s. 3. Türkistan’da Merv şehir idaresi riyalni mekteb ve kızlar gimnazyası açmakçıdır. Halk realnıy için 14 miñ som

akçe cıyüşkanlar. Atamış Türkmenleri de realnıy mektebine diye 6 miñ som akçe tayin itkenler. Bu tire de Müselmanlar, hususen Türkmenler küb bolganlıktan bu mektebler Türkmenlerni yaktırtuvga küb faide kitireçekdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 512 (27 Avgust 1909), s. 3. Türkistan’da mamıkçılık ve bağçeçilik terakkî itüv sebebli yer bahası bik küteriledir. Taşkend’ge yakın Kavunçu avulunda hazır disatinesi 800 hatta miñ somga mindi bir sajini [kulacı] 40 t. buladır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 515 (3 Sentabr 1909), s. 2. Graf Palen kansıaryasında bir ay içinde Türkistan hukukşinas, narodnıy sudıye ve kadılarından Müselman şeriati hakkında 1200 leb cevab ve hat kilmışdır. Bunlar hemmesi meşhur Astramof taht-ı idaresinde Graf Palen emri ile bir tertibke koyulgan 387 leb maddelik Müselman şeriati *Ustafti* nam kitabını tikşirüb şunuñ hakkında intikad ve âña **perimiçanyelerden** ibaretdir.

“**Dâhili Haberler: Türkistan Vıstafkası**”, *Vakit*, sy. 516 (5 Sentabr 1909), s. 2. 13’ñü Sentabr’da Taşkend’de avul işleri, ziraat ve fen vıstafkası [fuarı] açıla. 18 umumî ve 107 hususî pavilyon salganlar. Bik küb firmalar nerse koyalar; minel-teessüf arada Müselman firmaları koyulmıy. Müselman nerseler ve metâların da Ruslargına koyalar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 517 (8 Sentabr 1909), s. 2. Taşkend’de *Girbavoy Ustafti*’ni Sartça’ga tercüme itüb saldırdılar. Kadılargı ve narodnıy sudyelerge rehberlik için kerek imiş.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 518 (10 Sentabr 1909), s. 2. Türkistan’da Yarkend üyezinde, Hahollarga yer kisüb birüv başlandı. Hazır 300 yurtluk bir avul teşkil itildi. Hahollar ev sala başladılar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 518 (10 Sentabr 1909), s. 3. Türkistan vayonını okruvğu huzurunda afıtsarlarga şark tillerin öyretür için mahsus kurslar açılacak. Bunda okuvgan afıtsarlarnı meleke hâsıl itsünler için, İslam memleketlerine yiberüb bir niçe yıl tutaçaklar. Hükümet Türk ve Fars tilleri bilivçi afıtsarlarnıñ küb boluvunu mutlaka lazım tabmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 519 (12 Sentabr 1909), s. 3. Türkistan’da Kaplan Bek nâm orında orta derece ziraat mektebi açıladır. Türkistan idaresi buña bina salurga hazineden 200 miñ som essevde [tüccar] sorab şunu yılına 10 miñden 20 yılda tileb bitirirge söz bire.

A. K., “**Türkistan Ahvali**”, *Vakit*, sy. 519 (12 Sentabr 1909), s. 3.

Taşkend ve Hokand şehirleri ticaret cihetiñçe Azya Meskev’i dirge yazarlıqdır. Bu şehirlerde Rusya’nıñ türlü meşhur firmalarınıñ ticarethâne şubeleri olduğı gibi, çit memleket ticarethâneleri de bar. Ruslar, ecnebiler ve hususen Yahudiler bu taraflarda hemme büyük ve faideli işlerni öz kollarına alganlar. Türkistan’ınıñ bütün baylığı bunlar koluna kirüb bütün bara. Türkistan’ınıñ asıl yerli halkı bolgan Müselmanlar şul çitden kilgen sevdegirlerge ikün ve mamıkgın ikün, meyvesin üstürüb, yefek kurtın asrab, nift ve taş kömürün çigarub hidmetçilik ve kulluk iteler.

Bu taraflarga Rusya içerüsünden kilüb sevde itüvçü Tatarlar da az tügil, lakin bir taraftan nizam cihetiñçe bazı istisnalar bolganlıktan ve ikinçi taraftan da özleriniñ cehalet ve taassubları sebebli bunlar Ruslar, ecnebiler ve Yahudiler hâsıl itkenler bolsa da iñ küb kısmı Ruslar ve Yahudilerde hidmetçilik ve perikazçılık itmekdedirler. Bunlar Rusça hem Sartça bildikleri, hem ağır hidmetlerge tahammülleri cihetiñçe hidmetke kabul itilüvde başkalardan alda tutulalar.

Sart halkı özünüñ kiyüm saluvmın, örf âdetin mukaddes sanıy. Lakin başkalarınkiñ yatsunmıy. İştiken, körgeñ nersesini taklid iterge bik heveslidir. Lakin bunlarga yahşı ve faideli nerse körsetüvçüler yok. Mesela: Birer bay öz himmeti birlen müntezim bir usül-i cedide mektebi açub, yahşı bir muallim koyarak üç dört yıl okutub körsetse, soñra muña taklid itüvçüler küb bolaçağı şübhesizdir.

Hâzırında Sartlarınñ özlerinden Rus mekteplerine kirüb orta ve âli derece tahsil körgeñ kişileri hiç yok dirlikdir. Öz mekteplerinde muallimlik iter için Sartlarınñ özlerinden hazırlanuvçular yokdur. Bu yaklarda bir kadar tertib birlenrek okutula turgan mekteplerdegi muallimler Rusya içerüsünden kilgen yaş [genç] Tatarlardır. Bunlar ekseriyetle hamiyetli, gayretli, faal ve oldukça malumatlı zâtlardır.

Şunuñ için bu yaklarda Tatar muallimleri bik **abroyde** olub maaşları da yahşıdır. Hâzırında Sartlar arasına az mı küb mü kirmekte olan temeddün ve terakkî eseri dâhili Rusya Tatarları vasıtasıyla intişar itmekdedir.

“**Müselmanlar ve İkünçülük**”, *Vakit*, sy. 520 (17 Sentabr 1909), s. 1. Türkistan gazetelerinde bir yahşı haber körüldü: “Nemengan’de bir Müselman Sart Amerika’dan paravay saban almışdır.”

Bu saban künine 6 disatine yerni sürüb bitire, dimek: 12 âdi saban 100 çaması öküz ile 30-35 işçiniñ hidmetin yalnız işliydır. Mezkûr Sart Rusya kalalarınıñ bik birisine vıstafkaga [fuara] barub bu sabannı şunda körgen; faidesini añlagan ve nihayet aldırğan imiş.

Dürüst [gerçekten] hâzır Amerika'da yerni at çigüb âdi sabanlar ile sürüb yokdur. Ânda miñlerçe disatine yerlerni birinçi kişi, bir niçe künde paravay saban ile sürüb bitireler. Tünle Amerika'da basuvları yıldız kibi otlar ile tolu bola. Bunlar paravay saban otlarıdır. Paravay sabanlar tünle de yer soralar. Küç de **eram** bulmıy, arzan da tüşe; kişi de az kerek, yahşırak da süreler. Bu sabanlarda baylar, okumuşlılar. Vezirler özleri işliy alalar, kara işçi bolub atlaşuvga ihtiyaç yok.

Türkistan cemaat hâdimlerinden Timayef, şuşu haber münasebeti ile Türkistan'niñ ziraat için dünyanıñ iñ yahşı bir memleketi bolganlığını, eger Türkistan Müselmanları arasında usûl-i ziraatni tüzetüv ve şundıy yeñi maşineler aluv âdeti başlansa Türkistan'niñ baylık menbâına ile **neçeñini** ısbat ite.

Bu hayalniñ vücudga çıguvu için Timayef, uşbu yolnu körsetedir: İkünçilik, bağçeçilik ve bunlarga mahsus kurallar hakkında halk añlarlık tilde Sartça kitablar basdırub taraturga ve Sartça liksiyalar [araştırmalar] okurga.

Gerçi bir vakitlerde Taşkend'de Sartça ziraat ve avul işleri hakkında kitablar basdırub liksiyalar okuv başlansa da tiz toktatıldı; artından sebât ile yürümediler.

Lakin Timayef Müselmanlarını bik yahşı bile [ile] ve kuru kitab taratuv hem liksiya okuduguna küb netice körülmeyeceğini añlab Müselmanlarga bu hakda malumâtını urmak usûlü ile yani işde körsetüb bildirüvni teklif itedir.

Avul eyte: Müselmanlı yerlerde ziraat ve avul işi vıstafkaları açarga kerek. Bunda her türlü ziraat kuralları kitirüb halkga körsetüb midal alurga ve öz malın ilan kılub satarga ve taraturga tilevçiler küb tabılır. Halkda bundan kerekli ve faideli malumat alub kalur; dahi şunu unutmaska kerek: Bundi iş işlegende Müselmanlarınıñ muteberrik âdemlerini kiñeşe çakrüb vıstafka açuvda anlar ismin de kasdırırğa kerek.

Kural körüvden faide yok, **jimski** ıskıladlar [depolar], çastnı firmalarınıñ ıskıladlarında bitesı tügil kurallar bar, halk ânlarını körelgen faidesi körülmıy, diyüvçülerge Timayef: “Bundi ıskaladlarda halk soragan kurallar gına bola ve ânlar halkga işleb, faidesi

añlatub körsetmiyeler: Hâlbuki vıstafkalarda özü başlab halkga körsetileçek kurallar bolurga tiyüşdür. Bunda filan kural uta mı yok mu ehemmiyetke alınmıy, belki filan kural faideli, şul sebebli halk ânı alurga tiyüş digen fikir itibarga alınadır. Vıstafkalarda bu kurallarnıñ her birsin yahşılub işletüb karatalar. Timayef bundı tecrübeni birinçi olarak, Taşkend’degi vilayet vıstafkasına başlavını teklif itedir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 520 (17 Sentabr 1909), s. 2. Türkistan’da Uş Kalası’nda mahbuslar turma sakçılarına [gardiyanlara] hücum itüb 5’sin yaralab kaçarga tırışkanlar [çalıştılar]. Sakçılar atub 9 mahbusnu ötürgenler, 9’nu yaralaganlar birevi kaçkan.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 520 (17 Sentabr 1909), s. 3. Taşkend timir yolunuñ dahodın [kazancı] 1908’de 10 milyon 500 miñ som bulur deyib ümidlenüb turganlar iken, hâlbuki ümid itkenden küb artık çıgub 18 milyon 155 miñ som perihod cıyulmuşdur. 1906’nçı yıldıdan 7 milyon 680 miñ som, ikinci söz ile 73 yarım **prasinet** artıkdır. Her çakrım başına perihod 5.012 somdan 8.686 mingen.

“**Türkistan Vıstafkası**”, *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 1. 13’nçü Sentabr’da Taşkend Kalası’nda Türkistan Vıstafkası açıldı. Vıstafkanıñ Türkistan ziraat ve avul işleri cemiyet tarafından ve bu cemiyetniñ 25 yıllık hidmetine bir bayram yasav sıfatı ile açılıvu, bu vıstafkada iñ ehemmiyet birilgen şube ziraat ve avul işlerine aid nerseler koyulgan idikini körsetüb turadır. Lakin bunda sanat, ticaret hatta fen, ilim ve sanayi-i nefise şubeleri de bik baydır.

Türkistan ilkden İslam memleketi, hazır halkı Müselman, gelecekde de Müselmanlarınñ iñ küb birge oturgan yerleri bolaçagından ânıñ usûl-i ziraatine ticaret ve sanatına, fen ve ilmüne dair vıstafka Müselmanlar için Kazan Vıstafkası’ndan defalarça mühimdir. Kazan Vıstafkasınıñ, Kazan’da boluvundan ve içinde bir iki sabunçu bir iki çıtası Müselman körünüvden başka bizniñ özümüzünkiligi yok idi. Ânda Müselmanlık-Tatarlık ticaret ve sanatı araga [silinmiş] gına idi.

Türkistan Vıstafkası ise yasavçılar çitler [yabancılar] idigi itibarga alınmasa esasen bizniñ milli vıstafkamızdır. Bunda bizniñ Müselmanlarınñ sanat ve ticareti, sanayi-i nefise ve avul işleriniñ kuralları arasına çitlerinki **ustalmışkinedir**.

Türkistan Vıstafkası [toplantısı] 120 pavilyondan [bölümden] ibaretdir. Harbiye kısmı bik bay bolub 12 şubeden ibaret ve iski Türkistan soğuş kuralları ile toludur. Kul işleri - köstertiy rabotalar- [el işleri] için 50 şube açılmışdır. Vıstafkanıñ ziraat ve avul

kuralları kısmından başka uşbu kazak kısımları bar: Asma küper, Sart tiyatırı, Sart muzıkası, aftamobil çarşı, Buhara Emiri ve Hive Hanınıñ laçınlar ile koşlarga sunarga çıguv, Türkistan sunarçılığı, Sart beygisi, Yedisu vilayeti (Kıtay hududunda)niñ hemme canavarları, çebeksiz tiligram, rasadhane ve başkalardır.

Vıstafkaga kirüv bahası çahaşenbe künlerde 50, yekşenbe ve prazdniklerde [tatillerde] 20, başka künlerde 30 t. dir.

On milyonlab Müselmanı bar olan büyük Türkistan kıtasınıñ hazırgı ve iski halleri ile tanışurğa tilevçi her kim içün bu vıstafkanı körüv tiyüşdür.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 3. Taşkend Vıstafkası’niñ başındagi üç künlük perihodu 3 miñ som bulmuşdur. Çit kalalardan kararga Müselmanlarda bik küb kiledir.

H. M., “**Türkistan’da Yeñi Jurnal**”, *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 4. *Türkistanski Kuryer* gazetesiniñ soñğı nomirlerinden birinde haber birildikine köre, kileçek sine başından itibaren Taşkend şehrinde Rusça *Orta Asya* isminde edebî, fennî, siyasî aylık bir jurnal neşr idile başlayacak, bu jurnalniñ ayıñ birinçi meslegi de Türkistan yollar ile kılınan işlerni teftiş ve tenkid idüb bundan soñrada da Türkistan üçün lazım bolgan yollarnı körsetüb ahalini de şuña muvafık turmuşka öğretmekdir. *Kuryer* gazetesini haberini, özüne başka bir türlü [silinmiş] birle derc idüb Türkistan’ni bilgen [silinmiş] kişi üçün bu jurnalniñ kirek [silinmiş] söyleb tururğa da hacet yokdur. [silinmiş]

Vâkıan bundıy güzel işke [silinmiş] bolmaslık da tügil. Matbuat [silinmiş] sayesinde turmuş yahşırak [silinmiş] insançasına insaf birle hidmet [silinmiş] insaniyet terakkî ite, âniñ yerde [silinmiş] hukuk-ı insaniye saklana. Bu kün [silinmiş] vilayetinde biz Müselmanlarga karaganda sanları 6-7 mertebe kim bolsa da Ruslarnıñ matbuatı kün sayun kübeyüb [artıp] her sınıf matbuat terakkî itmekdedir. Bunı ise közü açık her kişi körürge tiyiş. Biz Türkistanlılarınıñ özümüzde bir gine dane bolsun maişetimizniñ karañğı [karanlık] ve yaktı [aydınlık] taraflarını körsetürlük matbuatımız yokdur. Dürüst buñaça terakkî tilimizde öz tarafımızdan bir niçe gazeteler neşr olundu ise de bunlarnıñ da hükümet tarafından toktatuluşına karagan da kübrek kısmı okuvçu yoklugundan toktadılar. Hâzırda millet üçün faideli revişde, Rus matbuatından istifade iterlik kişilerimiz de yok hükmünde az olub Kazan, Orenburg’da çıga turgan bizniñ üçün

faideli gazete ve jurnallerni de okuvçularımız bik azdır. Millet başında turuvçu ulemalarımızdan başlab şul matbuatımızni da iş yokdan ya ki birer irmek üçüngine taratılğan kağıd kisekleri dibkine bilemiz. Issız aylar ıssız künler, ıssız gine ömürler!

Buharalı Abdulgani Rahman Kulıyef, “**Muhabirlerden: Buhara’dan**”, *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 5.

Muhterem *Tercüman* sahibi İsmail Bek Gaspırski Türkistan’ga seyahati vaktinde Buhara’ga teşrif itdiği zaman cenab kuşbigi ve kadı kelan ile körüşüb hiç olmazsa bir dane olsun, Buhara’da usûl-i cedide mektebi açmaknı tavsiye itmiş idi. Ama Buhara hâkimleri eyi olur, güzel olur ile keçirdiler. Soñra büsbütün bıraktılar. Şimdi Buhara ahalisinden bir iki ehl-i gayret ve sahib-i dâniş bu hususda himmet idüb ne ise de bir dane usûl-i cedide mektebi açıldılar. Semerkand’dan Farisî risaleler kitirüb okuturğa başladılar. Buhara’da ehl-i servet çokdur. Mescid ve medrese binası için pare kızganmayurlar. Ama müntezim ibtidaî mektebniñ ehemmiyeti bunlarga añlaşılmağanga köre, buña akçe virmiyorlar. Çünkü iktizâ-yı zaman mucibinçe hareket itmeniñ lüzumunu añlayan ve añlatan yokdur. İski medreseler, tekkeler ve mescidlerge akçe virüb kelen ehl-i himmetniñ bir vakit uşbu usûl-i cedide mekteblerine matbuat işine de şul tesbitde iâne bulunub milletni ihya itmeleri memuldu.

Rus Gazetelerinden, “**Türkistan Vıstafkası: Maarif Nezaretiniñ Pavilyonu**”, *Vakit*, sy. 523 (25 Sentabr 1909), s. 1. Vıstafkanıñ iñ mühim bölümlerinden birisi, Maarif Nezareti’niñ pavilyonudur [bölümüdür]. Bu bölüm bik küb orın tutargan. Nerseleriniñ küblüğü, türlilik ile iñ bay [zengin] bölümlerden sanala. Bunda Türkistan şehir ve avullarınıñ ir ve kız balalarga mahsus mektepleri koyulmuşdur. Bu bölümnü tedkikleb karavçı Türkistan mektepleri hakkında mükemmel malumat alub kite ala.

Bu pavilyonnuñ bölmesi Taşkend’de Sart balaların Rusça okuta turgan **devohkılasını** Ruski ve tüzimni mektebdir. Bunda her kün irtük ve vıstafka açılğaçda Müselman balaları cıyulalar; mahsus muallimler ânlarğa müntezim suretde Rus tili ve başka faideli fenler ögreteler. Rus tilin nerselerini körsetüb usûl ile ögreteler; bu usûl ile ögretkende kerek bolğan evi esbabı, canavar ve kuş-kurt resimleri ile çuçileleri her biri mektebde hâzırdir. Bu mektebniñ okuv esbabı ve atlatları şul kadar mükemmel ki iñ yahşı mekteblerde künleşürlük.

Müselman (Sart) balaların Rusça okur, yazarga ve hesabga ögrete turgan bir tüzimni kılas [sınıf] bar. Bunda balalarını Sart tilinde yazılğan ders kitabları ile faidelenüb Müselman uçitel [öğretmen] okuta. Bu pavilyonda Türkistan ibtidaî ıškollarınıñ usûl-i talim ve terbiye esbablarınıñ bik mükemmel müzehânesi bardır. Müzehâne fevkalade usta tertib kılınğan ve baydır. Hususen kol işleri şubesi dikkatini celb ite. Bu şubedegi malumatdan añlaşıla ki: Türkistan ibtidaî ıškollarında, kol hünnerleri bik müddede her ıškolada hünner dersleri bar. Bu mekteplerde okuvçu 10-14 yaşlı balalarınıñ işlegen nerseleri, tekken kiyüm [giyim], beylegen çelter, tokuvğan kavir, çigeş ve kapuların körgende nefasetlerine de, ne kalıklarına [nasıl olduklarına] da hayran kalmaslık tügil. Bazı nerseler bar ki: Birinçi derece mastırskoylarda da bik çitenlik ile işlev mümkündür. Eyer balalar mekteplerinde işlegen nerselerden bik matur kaşıklar, uyunçluklar, mekteb mevdilleri [mendilleri], baylarınıñ yurtların zinneterlik eşkaf, kamod kibi nerseler bar. Mekteplerde umartaçılık ve bağçeçilik hususen yemiş usduruv [yetiştirme] ilimlerin öyretüv bik yahşı koyulduğunu bunlarga mahsus bolmalar körsetedir. Bu bölümler açık körsete ki: Öz aklamıy Türkistan bal ve yemiş menbaı bolub bu işlerde her bir kantornetlerin ciñeçekdir.

Lakin bu pavilyonniñ memleket için iñ mühim bolnıy, Müselman usûl-i cedide mektebidir. Bu mektebde parteler, kara taktalar Müselmança harita ve golobuslar bar. Muallim usûl-i savtiye ile okuta. Bu bölümde, Türkistan'da usûl-i cedide tarala başladığı, halkniñ alga kısımları usûl-i kadime mekteplerine naçar karaganlığı ve küb zaman utmayınça [geçmeyince] Türkistan'da usûl-i cedide mektepleri tolub Türkistan Müselmanlarını ilim nuru yaktırtaçağı körülüb turadır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 523 (25 Sentabr 1909), s. 3. Hokand üyezinde 5 kişi Andiref Şirketi'niñ artışılgından 25 miñ som akçe talab, velasipet ilen kalaga kaçkanlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 523 (25 Sentabr 1909), s. 3. Türkistan'da maniver vaktinde Harinof nâm bir saldat Türkistan Geniral Gubernatörü Mişçinkov'nu ötürürge [öldürmeyi] tileb âña atub yaralagan için asılurğa hüküm itilgen idi. Harinof bu arada Mişçinkov'dan böyle tiligram almışdır. “Min sini afv item. Allah da afv itsün. Sini afv itüb cezadan kotkaruvnu padişahdan da ütneçekmin [rica edeceğim].” Mişçinkov'nuñ bu kahramâne hareketi her kim tarafından maktalurlıktır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 525 (29 Sentabr 1909), s. 3. Taşkend’de birinçi Sentabr’da traviç okub ikisinde çaharşenbe kün rûze bolganlar. Binâenaleyh bunda ayd cuma kün okıluvu kütiledir. Astrahan’da ve Mısır’da da şolaydır [şöyledir, aynıdır].

T. K., “**Matbuat ve Edebiyat**”, *Vakit*, sy. 526 (1 Oktabr 1909), s. 4. Şuşu künlerde Taşkend’de polkavnik Siribrakof’nuñ Türkistan’niñ soñğı 50 yılğı hallerine aid *материалы для составления историй завоевания туркестанскаго края* nam bik zor ve mühim eseri basılıb çıgaçakdır.

“**Buhara’da Yeñi Eserler**”, *Vakit*, sy. 526 (1 Oktabr 1909), s. 4. Buhara’da yeñi eserler neşr itmek içün tesis itilgen Şirket-i Buhara-yı Şerif isimli bir şirket birinçi eser olarak Orenburg’da *Vakit* matbaasında Farişî tilinde *Tertib-i Kur`an* isimli bir tecvid risalesi basdırub almışdır.

Bizniñ dâhili Rusya’da da yeñi eserlerniñ intişarı tecvid ve cografya risalelerinden başlamış idi. İnşaallah bundan soñ Buhara’da da yeñi usûlde yazılmış cografya, tarih, hesap ve mukaddimât-ı fünûn risaleleri neşr itile başlasa kerek.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 527 (3 Oktabr 1909), s. 3. Bu yıl Taşkend etrafında ikünler bik yahşı olub halkniñ ruhu küterenki ve her nerse arzan oldugunu haber bireler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 527 (3 Oktabr 1909), s. 3. Taşkend’de misyonir Astramof idaresinde Sartça çıga turgan *Türkistan Tüzimni* gazetesiniñ yazuşıvçılarında Sart Molla Âlim Abdulkasımof’ga yahşı ve tırışub [çalışkan] hizmeti içün kükregende tagarga [takması için] kümüş medal birilmişdir. Halk faidesine hidmet itüb öz zannından rahmet işitse Molla Âlim Efendi içün dahi de yahşırak bolur idi.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 528 (8 Oktabr 1909), s. 3. Taşkend’de Knez Masalski kol astında mahallî memurlar ve hazine mülkü müdirlerinden ibaret bir kamissiya açılıb, hazine ormanlarında köçebe Kırgızlarga mal yürütürge ruhsat itüb meselesin müzakere ite başladı. Bu mesele Kırgızlar içün şaktı mühim.

“**Dâhili Haberler: Buhara’da Mekteb Yabiluv**”, *Vakit*, sy. 529 (10 Oktabr 1909), s. 3. Bazı gafil medreseler ve ânlarını başlab kuturtub yürüvçü Tatar müderrisi Damla Kamareddin’niñ fitnekârlıkları sebebli Buhara’dagi Sart usûl-i cedide mektebi, Buhara hükûmeti tarafından vakitliçe yabdırulub turub nişlerge tiyüşlüğü hakkında Emir Hazretlerine müracaat idilgen. Nogay [Tatar] usûl-i cedide mektebi yabdırılmagan.

“**Buhara’da Usûl-i Cedide Mektebi**”, *Vakit*, sy. 530 (13 Oktabr 1909), s. 1.

(Öz Maişetimizden)

Bundan iki sene mukaddem, evvelgi kadı kelan ruhsatı ile Abdurrahman Efendi Saidof Buhara’da bir usûl-i cedide mektebi tesis idüb, Türk ve Sart balalarını birlikde talim iderge başlamış idi. Buhara’nıñ öz ahalisi hem mezkûr mektebge taklid idüb özlerine mahsus bir usûl-i cedide mektebi açub, Sart balalarını Farisî lisanında talim iderge kirişdiler. Uşbu mektebde keçen 24’nci Avgust’da umumî imtihan olub, mektebniñ faideli idigi malum oldu. İmtihan meclisine müftülerden Damla İkrâm Hazretleri de hâzır olmuşlar idi. Uşbu künden itibaren ahali arasında usûl-i cedidege rağbet artub, her kim öz balasını uşbu mektebke virmek hevesine kirdi. 11’nci Ramazan’da mekteb açılıb balalar kabul idilürge başlandığında müftülerden İşan Âlim ile Abdurrezzak, usûl-i cedideniñ haramlığına fetva sureti tüzdüler ve başka müftülerden imza itdirdiler. Uşbu fetva kâğıdına yalnız Damla İkrâm ve Damla Danyal Hoca isminde iki müftü gine imza itmemişlerdir. Hakikat halde bu fetvalar Damla İkrâm’ga şahsi adavet sebebinden barıy anıñ muradına hilaf turmakdan ibaretdir.

Buhara’da Sünniler ile Şialar arasında uluğ fitne çıkara yazub kalmış bir Tatar müderrisi hem togruda küb agva kıldı ve ihtilal fikri usûl-i cedideden çıkadır diye tavış küterdi. Bunuñ muradı da yalnız Damla İkrâm’ga hilaflık itüvgine idigi munda malumdur.

Mektebde şeriatge hilaf bir şey yok idigini bildikleri halde Astanakul Kuşbigi ile Nasrullah bin Pervaneçi mollalarınñ fitne çıkaruvlarından korkub cenab-ı âli Emir Hazretleri kayıttığına kadar mektebni yabub tururğa emir virdiler. 18’nci Ramazan’da usûl-i cedide mektebi bağlandı. Uşbu emir keldigi vakit balalar mektebde itikad ve âmal öğrenmek ile meşgul idiler. Uşbu haber tebliğ idildiginde balalar mektebden çıkmaz için ağlaşdılar. Ütken senede balalar ile birlikde, 8 aded uluğ âdemler okub kalem sahibi olduklarından, bu senede 30 aded uluğ âdem mektebge yazılmışlar idi. Uşbu vâkıdan Buhara ahalisi şaşub kaldılar.

Vakit: Başka milletlerniñ din başlıkları mekteb ve talim hakkında bütün vücudlarını kurban iderke gayret itdikleri halde, Buhara’da olan müftülerniñ bu âmillerine hayran kalmamak mümkün degildir. İmam Gazali Hazretleri “Bir yerde bir âlim olsa her kün özünüñ etrafında olanlarınñ hanelerine kirüb iman ve itikad öğretmek bunuñ üstüne

borç.” diyor. Ama Buhara müftüleri başkaları tarafından okutulmakta olan mekteblerini yabdırmak ile meşgul olurlar.

Usûl-i cedide mektebi haram olsun, lakin Nemengan şehrinden betçeler ketürtüb Ramazan kiçelerini şunlar ile avare olarak keçirmek sünnet idi mi? Şeriatimiz kimler kolunda kaldı? Eger de şeriat ihtiram idilirse usûl-i cedide mektebni yapar içün fetva yazub, imza itmiş müftülerni bile istisna bu künden adliye mahkemesine virmek, işleri tamam olduğuna kadar, fetva mühürlerini alub turmak lazımdır. Bu mesele hakkında cenab-ı âli Emir Hazretleriniñ dikkatlerini celb itmekdemiz.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, 531 (15 Oktabr 1909), s. 3. Buhara Emiri Seyid Abdulahad Han Yalta’dan kayutuşlu kiçe Orenburg’a kirdiler. Munda bir tavlık turub bugün Buhara’ga müteveccihen hareket itseler kerek.

Yalta’da 30’nçı Sentabr’da ânı padişah sarayına Livadiye’ge aşka [yemeğe] çakırganlar. Meclisde Padişah Hazretleri özü ve kızları saray veziri, Hariciye Nazırı, İstanbul’dagı Rus ilçisi Çarıkof, Rusya’nıñ Buhara’dagı siyasi vekili Luteş ve başka zor kişiler bolganlar, Emir Padişahniñ öñ yagında oturgan imparator, Buhara tasmaını kiyüb oturmuş ve Emirge zor [çok] iltifat körsetmişdir. Aşdan [yemekten] soñ Emir, imparatoritse ile de körüşmüşdür. İmparator Hazretleri Yalta’dan kitkende hem Emir Hazretlerini çakırtub körüşmüşdür.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 531 (15 Oktabr 1909), s. 3. Avul muhabirlerimizniñ yazuvuna köre: Orenburg’dagı Buhara tebâsı Âlim Bay Azimef’ge avul yarminkesinde küb yıllar hidmeti içün Aliksandrofski lintede muynalık altun midal birilmişdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 3. Taşkend Müselmanları girve girve olarak Geniral Gubirnatörge arizalar birüb iski kalanıñ (Müselman kısmınıñ) tertibsizligine, piçraklığına [çamurluluğuna] ve memurlarnıñ kasvuna şikâyet kılğanlar. Müselman mecellelerinde bir intizamga koyuv, uramların [caddelerin] taş bilen [ile] kaplav, yaktırtuv kibi şeyler mutlaka lazımdır.

“**Hokand’da Usûl-i Cedide Mektebi**”, *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 3. Bahaddin Glameddinef’niñ yazuvuna köre: Hokand’da Tatarlardan merhum müderris Abdulhalık Molla’nıñ oğlu Muallim Muhammedcan Efendi öz akçesine 3 sınıflı bir mekteb salub usûl-i cedide ile okuta başlamışdır. Baylar ve cemaat okuv yoluna hiç iane kılmaganlıktan, evvel, özü bay bolmasa da şu şundiyy fedakârlık körsetdi. Yedi yıldan

birli Sartlarga usûl-i cedideniñ faidesini misal ile körsete kiledir. Fergana oblastında okutuv için bundı himmet kıluvçular körülmüy...

“**Hokand Nemengan Yolu**”, *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 4. Şu künlerde Maliye Nezareti’nde Hokand ile Nemengan kalaları arasında timir yol saluv meselesi karalaçakdır. Bu ara yüz çakırım çaması gine bolub Müselmanniñ iñ küb, iñ tigiş oturgan ve mamekniñ iñ yahşı yetişe turgan yerlerindendir. Bu yolnu mahallî bay ve mühendislerden ibaret bir şirket salub faidesi, kütülgenden küb artık bolaçağı şübhesizdir.

Eger yolnu salurga **aksiyonirni obşetiva** açıla kalsa bir az aksiyalardan Müselman baylarınıñ aluvu mutlaka lazımdır. Nemengan özi gine 100 miñden artık halkga mâlik bolub bu yolnuñ salunuvu mahallî ticaretniñ çitden tış küterilüvüne sebep bolaçakdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 4. Buhara Emiri Cenab-ı Âli Abdulahad Han Hazretleri Orenburg’a tüşüb Alimbay Efendi Azimef yurtunda bir kiç kongandan [konakladıktan] soñ 152’nci Oktabr’da Buhara’ga kitdi.

“**Türkistan Vıstafkasınıñ Soğuş Şubesi**”, *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 5. Soğuş ve kurallar şubesi vıstafkanıñ iñ mühim ve kazaklı bir kısmıdır. Bunda kirüb körgen kişi iski ve yeñi Orta Asya soğuşları, kuralları, kiyümleri tarihi âdemleri hakkında bik mükemmel malumat ala aladır. Bu şube bik zor bolub ille niçe bölümden ibaret. Bu bölümlerniñ bizniñ için mühimleri:

Hive Bölümü: Bu bölmeniñ divarı Rus askeriniñ Hive’ge seferlerine dair bik küb ve zor resimler ile kaplı. Bunda Rus padişahlarından iñ ilk Türkistan’ga köz salıngan büyük Pitro’nuñ resmi de bar. Resmine iski ıslav harfleri ile büyük Pitro’nuñ Hive’ni susuz kaldırub aluv kasdı ile bir kumandanınna yazgan: “Amuderya yuvasın bunda anıñ suvun iski mecesine (yani Astarhan Deñizine) agız” digen ikazı basılmışdır. Bunda Rus askeriniñ 1873’ncü yılda Hive’ge baruvlarına dair mühim resimler ve Rus askeriniñ Çander mevkiinde tüne kimenler ile soğuşur resimleri bar.

Kıymetli Hive kabirleri, her türlü iski ve ziynetli Hive soğuş kuralları ve barça Hive hanlarınıñ parteriyetleri bu bölümünü teknil iteler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 533 (20 Oktabr 1909), s. 3. Taşkend’de zahov yurtunda, kanoşnide iki erce bomba, maltık, matbaa harfi ve memnu` eserler tabılğan.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 533 (20 Oktabr 1909), s. 3. Taşkend timir yolu bılıtır neftni Bakülü Müselman milyonir Esedullayef’den alğan idi. Bu yıl Yahud Şirketi Nobel’den 6 milyon pud almışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 534 (22 Oktabr 1909), s. 3. Buhara Emiri Orenburg arklı ütkende ikisi âdeti boyunca piristef [polis reisi] ve akolotçınımlarga altun, garadavaylarga kümüş midallar taratmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 534 (22 Oktabr 1909), s. 3. Hazır atna [hafta] sayun Orenburg arklı Türkistan’dan Meskev’ge taba 300 miñ pudlab pahta (mamek) utadır [gönderdi].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 535 (25 Oktabr 1909), s. 3. Türkistan’da Oş Kalası’nda turmada yunet çigarub, sakçılarnı ötürürge ve kaçarga kasd kılğan 15 Müselman (Sart) mahbuslar vayannıy sudga [mahkemeye] birildiler. Özlerin ölüm cezasına hüküm itüv ihtimal. Hükümleri 18’nci Oktabr’da başlandı.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 535 (25 Oktabr 1909), s. 3. Taşkend’de zapas şiker kalğanlıktan kadagı 25’ge mingen [çıktı].

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 535 (25 Oktabr 1909), s. 3. Türkistan idaresini ıslah işi Graf Palen rivizyasınıñ neticesi bilingengeçe kiçkenderilmişdir [ertelenmiştir]. Lakin âniñ Harbiye Nezareti’nden çıgub Dâhiliye Nezareti karamaklığına [emri altına] kireçeği mukarrer diyeler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 536 (27 Oktabr 1909), s. 3. Buhara Emiri Abdulahad Han Taşkend timiryolunun başlıklarından Mühendis Paderizan’ga 2’nci derece altun yıldız nişanın birmiş.

“**Türkistan’da Yerli Halk ve Kilmişekler [Göçle Gelenler]**”, *Vakit*, sy. 537 (29 Oktabr 1909), s. 1-2.

N. V. [Novoye Vremya] muhbiri Türkistan kıtasınıñ bir kısmını (Oş şehri ile üyezini) tasvir kılub yazğan bir makalesinde, bunda sular küb, yer bik simiz (usdurgaç) hava mutedil ve isenlik içün oñgaylı bolğanlıknı, şul sebebli bu tirege iski çaklarduk halk cıyula kilgenlikni söylegeç diyedir:

“Oş Türkistan’ınıñ iñ zor kalalarından, bunda 42 miñ halk bolub 39 miñi Sart, kalganı kilmişekler [göç edenler]. Bunlarnıñ 350’si Rus bolub kalganları Yahud ve Ermeniler. Şehirniñ sevdesi ve zanaathâneleri bunlar kolunda. Bunda Ermeniler kübden tügilgine kildiler. Orman saklarga kilgen birlisinçi Ermeni, özü kilüb yerleşgeçde bütün karındaşların, bara bara tanışların ve başka Ermenilerini bunda kitirdi. Kildiler, Sart yerin satub aldılarda sevdege kirişdiler. Hazır bazı sevde, mesela bal sevdesige-Oş tarafında bunuñ ile abarot bik zordur- Ermeniler kolunda. Oş Kaşgar’ga kitken kervan yolunuñ üçünde bolganlıktan Kaşgar sevdesin ille kitirirge tırışkan Yahud ve Ermeniler bunda tagında kübeye ve şebeye tüşerler. İştite ticaret ve zanaatni Müselman kolundan bunlar alganlar.

Lakin kilmişeklerniñ basuvu bunuñ ile gine kalmıy. Şuluk muhbir Oş üyezine kilüb Sart yerin kisüb alub oturgan Ruslarnı mene niçek tasvir itedir: “Bunlar tire yakdağı [yakınlardaki] hemme tüzimis (Müselmanlar) yerin arzan hak itmiy soralar. **Tavtıplarına** kadar bunlar kolundan kutulmagan. Yerni iñ soñ usûl kurallar ile işliyer, şunlar bilen aşlıknı sogalar. Avullarda şeb yurtlar uçarı, kübüsünüñ kasadı 5 hatta 7 sajin bolub tübeleri timir ile yabkan, her birisiniñ yurt orını birer disatine kadar bolub saray ve ambarları andırları, bağçeleri, yemiş ağaçları çeçkeleri oturtalar. Dimek bay turalar. Kibetler tutub bütün etraf halkına nerse satub zor faideler iteler. Yurt başına Kırğızlardan altışar disatine yer icarege alub disatinesine bari 4-5 som tiliyer.”

Müselmanlar niçek tura?

Rusya yer satkan ya ki icarege birgen akçesini aşab. Başka ne hüneri, ne kesbi, ne hidmeti bar...

Yani, hazırğaça, bundağı yerlerni hükûmet Kırğız tasarrufundan sanab, ânlarını alpavat haline koyub Rus mujiginden [köylüsünden] akçe aldıra. Lakin bu künlerniñ uzagina barmavı ihtimal. Çünkü hükûmet bu yerlerni Kırğız tasarrufundan tutsa da hazine mülkü deyib satıy ve tilegen bir tarafında “Oturuñuz aşlık saçub maişet itiniñiz, özüñüz işlerge irinseñiz bundan özleri işlevçilerge birem.” diyerek özüñ haklı köre. Eger şulay itse, hâzır işlemiy karn yatub arında akçesin aşab turuvçu yalkav Müselmanlar nişlerler? Bir yolu usûl maişetni alışduruv mümkün tügil şul sebebli şul künnük aç kalub çitlerge kara hidmetçi bolaçakları şübhesizdir. Yerlerniñ Kırğızlardan alınuvları ise ihtimaldir. Yukarı dairelerde bir bir karar yasaldı da ânı öz fikri itüb körsetüb, kökge küterüb maktavçı ve efkâr-ı umumiyeni âña hazırlab turuvçu *Novoya Vremye* hâzır bu mesele

tiresinde küb çıvala başladı. Soñğı nomirleriniñ birinde Türkistan'da Rus muhacirler nâm makalesinde ol yaklardakiñ boş yerler bik küb, andan bundagina sürülgenler. Bunlar hazine yerleri bolsa da ne içündür ki anlarını ayram itüb Kırgız köçebeleriniñ tasarrufuna tabşırğanlar. Hazır bunda Rus kristiyanları [köylüleri] köçüv başlağaç bu yerlerini bileb kilüvçü eşsiz yalkav [tembel] Müselmanlar alpavat rüşen alalar ve tik oturub yerlerin Ruslarga icarege birüb akçe aşab yatalar, hükümet himayesinde yurtsuz ve yahşı Kırgız alpavatka eylene. Hâlbuki Türkistan'ını cıñub barub aluvçu hoca Rus yeñi akçe tüleb tamak toydururğa tiyüşlü. Bu hal haksızdır.

İligeçe [yıldan yıla] yatkan bu kadar kiñ asuvları ne için ilk özleriñ bilemegen ve özlerinden faide körmegen Müselmanlarıñ miñgüllük tasarrufuna birilmiyeler? Graf Palen teftiş buña cevap birir! diyedir.

Gazete Graf Palen [silinmiş] yerleriñ Kırgız koluna yatuvu idigini hesab bilen ısbat itüb memleket faidesi için anlarıñ Rus muhacirlerine tabşırıluvun taleb itüvün kütedir.

Novoya Vremya bu sözlerni özelliginden gine yazmagan bolsa kerek. Ândağı makaleleriñ kübüsünde yukarı daireleriñ fikri bula turgan idi.

Yerniñ kadarın bulurğa, yer bitdi ise maişet bozulaçağını añlab şuña köre hareket ve tedbir iterge Türkistan Müselmanlarına ve Kırgız kardaşlarımızga kübden vakitdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 537 (29 Oktabr 1909), s. 3. Taşkend'ni soğuşub alganda helak bolgan Rus askerlerine Çimkend Kalası'nda zor [büyük] hâtıra heykeli salalar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 538 (31 Oktabr 1909), s. 3. Şuşu künlerde Taşkend Yaş Müselmanları şark kiçesi yasıylar. İlk biş perdeli bir drama koyulaçak, şark ve Avrupa raksları bolaçakdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 538 (31 Oktabr 1909), s. 3. Taşkend yaklarında 20'nçi Oktabr'da bolgan sovuklarda toñub ölüvçüler bulunganlar. Şundıy bir niçe Sartnıñ cesedin tabkanlar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 538 (31 Oktabr 1909), s. 3. Türkistan müfettişi Graf Palen'ge Vilne Geniral Gubirnatörlüğü, meşhur Sinatör Gradın'ge Adliye Ministırlığı teklif itilmiştir. Varşav Geniral Gubirnatörü Iskalun, orınından çıgaçak saray veziri

Frederiks yerine koyulub Varşava'ga [Varşova'ya] Türkistan General Gubirnatörü Samsonof köçürülecekdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 541 (7 Noyabr 1909), s. 3. Uşbu ayda Türkistan'da Iskoblef Kalası'nda Türkistan valileri ve başka zor memurları cıyulub hiç kimden ruhsatsız ve cebren, köçebelikni taşlab ziraat ile iştigalge birilgen Kırgız yerine basub kirüb orınlaşkan 3 miñ aile Rusnu nişletüv meselesin karayaçaklar [görüŕecekler]. Kırgızlar bunlarnı kovarga kerek diyeler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 541 (7 Noyabr 1909), s. 3. Taşkend'de de künler bik kızuv bolğalı. Külege [gölge] yerde de 36 gradsga [dereceye] yete. Kündüz ıssıdan rahatlab zan alub bulmıy.

Ziraat Nezareti'niñ 1910'nçu yıl ismitesine Türkistan ve Kafkazya'da pahtaçılıknı (mamek) terakkî ittirüv için 506 miñ som kirtilmiştir.

Abdülkerim Sayidî (Taşkend Vokzalı), “**Muhabirlerden: Taşkend Vokzalından**”, *Vakit*, sy. 541 (7 Noyabr 1909), s. 4.

Hive'den Rusya'ga kayutuşumuzda, Taşkend'de 7-8 saat mikdarı Orenburg poyezdini küterge togru kildi. Tabiî bundı vakitlerni misafirge bekâr oturub degil, belki şehirni temaşa ile köçürmek artgırakdır. Ben de nerselerimizni vokzalda kaldırub şehirge kitdim. *Vakit* hem kündüzgi saat bir olduğundan temaşa için daha kolaylı idi.

Şehirniñ panayır olan Peyan Bazar didikleri yerge tüşdüm. Bu yerde Müselmanlarnıñ bir mescidleri olub, ufakça çituk, kaviş ve manufaktur ve maaş behe digenleri de burada imiş. Mescid körşüsünde [komşusunda] yeñi açılmış Aktab Kütübhanesiniñ vıstafkası közüme tüşdü. İçerü kirdim: Dükkân güzel, fakat kitab az, nevası barmak ile sanab bitürürlük gine idi. 6 ya ki 7 yaşar bir çocukdan *Beyanül-hak*, *İdil*, *Kügergen Altunlar*, *Vıstafka* nâm gazete ve risale çekleri aldım, başka soradıklarım hiç biri bolmadı. Kütübhaneniñ fakirlik ile tesis idildigi için sahibiniñ himmetine rahmet okudum. sevdesin tervic itmek Taşkend Müselmanları üstüne hakikaten lâzım işdir.

Taşkendli kardaşlar! Şehirñiz hususen Peyan Bazarñız nihayet büyük ve ândagi ufak tefek dükkânlarñız, çayhâneleriñiz, hücreleriñiz ta`daddan haricdir. İşte şunda sevdesiz olan bekâr [boş] vakitleriñizni bu dane söyletüb, turgay sayratub, gügerçin uçurub zâyi

itmekden Aktab kütübhanesinden birer gine dane gazete risale alub marifet kesb itmeñiz daha münasib ve daha ulıdır.

Kûçege çıkdıgımda bir Müselman yigitniñ Tatarçalaş yazılğan afişe taratmakda ve piçmaklarga yabısdırmakda idigini kördüm. Soñra soraşdıgımda, şul yigit Aktab Kütübhanesi sahibi olduğunu añladım.

Afişede 31'ñçi Oktabr şenbe kün kammiriçiski sobraniye zalında musibet Fahreddin nâm drama ile kızlar şulay kızık iteler kamidiyesi [komedisi] koyulaçağı yazılmış idi. Fakat teessüf ki vakit müsaade itmediginden barub bolmadı.

Kirü vokzalga kayıttım. Seyid Gani'niñ hacihânesine kirdim. Çay ve aş satar için yasalğan zalı güzel ise de hacıların tuturgan astındağı zimlenke ya ki yatağı bizim Rusya'dağı Hivenler [Hiveliler] **kirsetisini** fehimletmekde idi. İşte şul birbiri üstüne koyalmış biçare simsarlar arasındağı pul sevdesi kulaklarını yañgıraturluk derecede şav kilmekde idi.

Bunların gulgulesiden vokzaldığı ademlerde toyub bitkenlerdir. Çünkü bu simsarlar vokzal tiresindeğı hacıların çakırub, kilmegenlerini uruşub ve üstürab özlerine iletmekdedirler. Bunların körgende âdem biçare hacıların elbette ayamı kalmaz...

“**Muhabirlerden: Buhara'dan Yazılır**”, *Vakit*, sy. 543 (12 Noyabr 1909), s. 4.

Cenab-ı âli Emir Hazretleri kayıtdı. Usûl-i savtiye mektepleri hususunda ulemanıñ her iki tarafı fetva ve arızalarını Emir Hazretlerine könderdiler. Lakin hazırğa bir cevab da yokdur. Tacik mektepleri yabık turalar. Balalar tahsilden mahrum olub ömürlerini uramlarda ötkereleler [geçiriyorlar]. Tatar balalarına okutmakdan men` kılmışlar idi. İki hafta bağlanub turdukdan soñra bunların maktepleri açıldı. Okutmaga başladılar. Men` iden âdem yokdur. Eger Buhara müftüleri men` ideçek olurlarsa, bundağı Rusyalı Tatarlar Rusya Konsiline müracaat ile mekteb açarga resmi ruhsat almak ve İstanbul şeyhülislamına müracaat idüb, bu kibi muhalif şeriat fetva birüvçü müftülerniñ fetvalarını resmen tekzib itdirmek ve Emir Hazretlerine müracaat idüb bu müftülerni orınlarından tüşürüvünü rica itmek fikrindeler imiş.

Aten, kerek Tatarlar ve kerek yerli ahaliden kübüsü usûl-i savtiyenıñ faidesini, bunıñ bütün âlem-i İslamiyet tarafından kabul olunub, İstanbul, Mısır, Mekke, Medine kibi yerlerde bunıñ ile okutulduğunu bildikleri cihetle buña karşı hareket idüvçü

ademplerniñ sözlerine hiç kulak birmiyler. Usûl-i cedideniñ Buhara'da tizden sürat ile intişar ideçegi memuldur. Çünki Tacikler pek zâtî ve müstaid halklardır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 545 (17 Noyabr 1909), s. 3. Taşkend hem Almata (Virni) şehir galavaları Pitırburg'a kitdiler. Hükûmetden Taşkend-Almata-Simipalat arasın timir yol ile koşduruvnu utnaçaklar. Küb baylar, mesela meşhur kızıl malçı Sindel bunlarga yardımlaşadır. Ol bu aralarda kızıl malgına 70 milyon somluk yürütülgenliğini beyan itüb hükûmetke hesap birgen.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit* sy. 545 (17 Noyabr 1909), s. 3. Taşkend vilayetindeki çullarda bir atna boyuna daval bolub ceyl taşlarını küterüb kitkeledi. Dalada yürüb bütinley toktalub turdı. Tavarnı poyezdler ceylge karşı bara almıy istanselerde turdılar. Pasajirskilerde çak çak yürüdüler. Tiligraf baganeleri yığıldı. Hazır bik ıssı [sıcak] bolub hava kum ve tüzen ile toludur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 545 (17 Noyabr 1909), s. 3. Taşkend'degi Şark Tanuv Cemiyeti üç Russki-Tüzimni İşkola binasında, zor Sartlarını Rusça okuturga kurslar açadır.

“**Muhabirlerden: Taşkend'den Yazalır**”, *Vakit*, sy. 546 (19 Noyabr 1909), s. 4.

Taşkend'de Müselman yaşları Tatarça tiyatır koydılar. Meşhur misyonir Astramof tiyatrga kilüb iki perde bitkençe turub: “Bu iş şeriatke hilaf; gazeteme yazub Müselmanlarını tenbih itecekmin.” deyib çıgub kitmişdir. Bizniñ iski fikirli imamlarımız da şul fikirde olub, milli tiyatırını bir de yaratmıylar!

Biz Kazan Tatarı Taşkend'ke kızlar alub kilüb resmî suretde fuhuşhâne açarga yürüydür, Taşkend Tatarı açdırmav kasdı ile Gubirnatörge ariza birirge imza cıyub yürüyer. Kaysı yak cıñar [hangisi günah]? Ulema kayda [nerede]? Nişliy [ne yapıyor]?

Taşkend'de Sartlar için, Münevver Karî'niñ ictihadı ile kız balalar mektebi açılıb muallimelik ki muallim İsmail Efendi Aliyefniñ ehliyesi tayin itildi.

M. K. [Buhara], “**Hive Veliahdınıñ Neşr-i Maarif Hakkındağı Fikri**”, *Vakit*, sy. 547 (21 Noyabr 1909), s. 3-4.

Ürgenç şehrinde bulunduğum zaman, büyük bir zat-ı muhterem ile musahabe esnasında: “Neşr-i maarif meselesi Harezmi'de ne vakit büyükler agzından işidilmege

başlayacaktır? Ne vakit mekatib ve medaris ıslah olunub şanlı Harezmi Müselmanlarına yeñi ruh kireçektir? didim.

Karşumdagi muhterem zât cevabında didi: Kün keçmez ki, veliahd Seyid İsfendiyar Töre Hazretleri sarayında ediba, fazıla ve ulema meclisi olur. Bunlar neşr-i maarif, ıslah-ı mekâtib ve medaris hususunda teati-i efkâr iderler. Bu işlere niçük ve nereden başlamak, ahaliñ dikkatini mekatib ve medaris, terbiye-i cedideye celb itmek hususunda müşavere ve müzakere eylerler. Bu meseleler veliahd hazretleriñ fikrini çok meşgul itmişdir. Töremiz öz memleketiniñ aklasından, temin-i istikbal ançak neşr-i maarif sayesinde olduğunu güzel añlamışdır. Şu yakın vakitlerde anıñ bu hususlarda fehametlü han hazretlerine mufassal bir beyanname virecekleri ümid idilmektedir. Zira o cenab öz ilini yahşı tanıdığından ötürü bu yolda müdirane iş körüb ahaliñi maarif küçesine hikmet ile sevk itmese, asırlarça ulum ve fünundan mahrum kalan biçareleriñ terbiyesi kabul olaçağını düşünmüşlerdir.

Veliahd hazretleriñ han hazretlerine takdim idecegi layiha neden ibaret olaçaktır, haberiñiz var mı? didim. Muhterem zat didi: “Añladığıma köre töremizniñ fikri icmalen [kısaca] bundan ibaretdir:

- 1) Mekatib ve medaris şehzadelerden biriniñ nezaretinde tutulur.
- 2) Evkaf, maarif nazırı olan o şehzadeniñ taht-ı riyasetinde tesis idilmiş bir cemiyetiñ idaresine teslim olunub, mekatib ve medaris için o cemiyet tarafından senevî harcına kâfi pare tahsis idilür.
- 3) İbtidai mekteplerde tahsil-i umumi ve mecburi olur.
- 4) Harezmiñ her şehrinde bir niçe usûl-i cedide mektebi açılır.
- 5) Müderrislere ve muallimlere muvacebe evkaf hazinesinden aylık olarak virilür.
- 6) Mekteblere kirmiş bala isterse kimiñ olsa olsun arizasız mektebden çıkarılmaz.
- 7) Karyelerde imametde bulunan zevât-ı kiram bundan soñra **fezailmeâb** kaditu`l-kudat huzurunda imtihanda bulunub şehadetnâme alub, soñra usûl-i cedide mektebine rücû iderek usûl-i tedris öğrenüb mahal-i imametine muallimlik itmeye yaradıktan soñra varır.

8) Karyelerde avam balalarını mektebe virmekden tartınub iski adetlerinçe sığır ve koyun bakmaya koysalar o karyeniñ imamı yukaruda didigim cemiyet idaresine arz kılur.

9) Maarif Nazırı müfettiş könderüb nöbet be nöbet mekteplerde teftiş itdirir. İşte uşbu fikirler han hazretlerine makbul olsa Harezmliler Orta Asya'da Rus hükûmeti sayesinde istedikleri kibi yaşayabileceklerdir. Yoksa milletniñ istikbali harabdır. Veliahd İsfendiyar Töre Hazretleri'niñ niyet ve fikr-i âlilerinden çok memnun olarak muhterem zâtniñ yanından ayrıldım.”

“**Devlet Duması**”, *Vakit*, sy. 548 (24 Noyabr 1909), s. 2. Taşkend'de turuvçu Pirsıyanlar [İranlılar], bu şehiriñ galavası Pirsıyanlarını nizamga hilaf suretde kıssa diye Müselman fraksiyası âzâsı Maksudef ile Hasmuhammedov'ga şikâyet itkenler ve bu hakda Duma'da zaprus yasavnı ötügenler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 2. Türkistan Kalası'nda artizyen kuyusu kazub yahşı su çıkarıla başlav umumen Türkistan ülkesinde zor şav su küterdi. Hazır Taşkend zavodçıları [fabrikatörleri] ve bayları öz yerlerinde şundıy kuyular kazıturğa kirişmekçiler. Eger bu iş mudaga kirüb kitse hazırgi bik küb olansız çullarnıñ uzaklamı bağçege elenecekleri şübhesizdir.

R. A., “**Türkistan İdaresi**”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 2. Hükûmet dairelerinde mahsus savişçenye [komisyon] Türkistan idaresini ıslah meselesi ile uğraşa idi. Graf Palen'niñ dakladı [raporu] soñunda, mezkûr meseleni kiçkiderüb tururğa karar birgenler. Türkistan'da teftiş bitmiçe turub ıslahat yasav mümkün tügilligi añlaşılğan imiş.

Graf Palen özü: “Türkistan idaresinde her bir işni niñzineçe [nasılsa] bitirüb bütünlay yeñi idare yasarga kerek, yoksa ıslah kıluv müşkil” demişdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 2. Buhara'da çeçek avroy bik ni ka [silinmiş]. Her kün buñlardan Buhara şehriñ özünde 50-60 kişi ola tura. Buhara tiresindegi [yakınlarındaki] kışlakların kübüsünde bütünley çeçek ile avrub oluv. İş kitkeç derecede kübdür, bazı yurtlarda bütün aile evlüb bitüvler uçaşdırgalı. Şulay bolsa da Sartlar çeçek kisdirmiyler, Rus fildşerin kabul itmiyler. Sebebi gazetelerniñ haberine köre: İmam ve işanların çeçek kisdirüb Allah'niñ takdirine karşı turuga tırışuv şeriatke hilaf, eger Allah ötürürge takdir itse andan kutulam deyib Rusan yardım

soravda havf kefere bar diye kuturtuvları imiş bu meselede gine tik tursalar bolmas idi mi kannı? Hiç bir kısılmagan orınları yok her birinde ziyangına kitireler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 2. Taşkend yanında bir Kırgızniñ yurtuna 40 Müselman hücum itüb özün kınab [yaralayaıp] 300 som akçesi ile hatunun küçleb alub kaçkanlar.

“**Türkistan Hacıları**”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 3. *Taşkendski Kuryer* gazetesiniñ sözüne köre: “Bu yıl hacga baruvçular kitüb bitdiler. Bu yıl Taşkend arklı Türkistan’dan bik az kişi kitdi. Sebebi, bu yıl mamek bik oñıvdur. Müselmanlar bu yılga üyde [evde] yatub kollarındağı mahsulâtı orınlaşdururga, yurt-yerlerin tağıturğa karar birgenler.

“**Dâhili Haberler: Taşkend’de Sart Tili Kursları**”, *Vakit*, sy. 550 (28 Noyabr 1909), s. 2. Şark ile Tanışuv Cemiyeti’niñ Taşkend şubesi Ruslarga Sart ve Tacik tillerin öğretürge ücretsiz kurslar açkan idi. Bir niçe kün içinde Sartça okuturga 140, Tacikçe’ge 22 kişi yazılmışdır. Bu kişilerniñ kübüsü Müselmanlar ile alış biriş itüvçüler bolub okurga tilevleri adi heves ilegine tügil imiş. Sartçanı malum Astramof okutadır. Bu tilde mülke hâsıl itüv için kurska atnasına iki mertebe Sart ve Tacik uçiteller [öğretmenler] kilüb (Her dersine 2 som jaloniye [maaş] ile) saat yarım kadar müzakere iteler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 550 (28 Noyabr 1909), s. 3. Hokand üyezindeğı hazine mülkleriniñ müdiri Graf Palen galavın 16 miñ som hazine akçesin orınsız tutkan için Taşkend sudını Palatas tarafından bir yıl turmaga ve barça mahsus hukuklarından mahrum itülürge hüküm itilgen idi. Sinat bu hükümnü alışdırub fakat hidmetden kovga kaldırmış ve yabmaska koşmuşdur.

Galavin Hokand üyeziniñ iktisadî küterilüvü için bik küb hidmet itken terakkîperver bir halk hâdimi bolub Türkistanni terakkî itdirüv hakkında gazetelerde küb makaleleri yazıla idi. Ol turmaga hüküm kılınanlık ilan kılında soddagı halkniñ şaktısı ânı kızganub yılanlıkları [yalanları] malumdur.

Galavin Müselmanlarga yahşı nazarlı memur idi.

Türkmen, “**Muhbirlerden: Buhara’dan Yazılır**”, *Vakit*, s. 550 (28 Noyabr 1909), s. 4.

İmanı dürüst okurga korkalar Buharalı bir Tacik özünüñ oğluna kelime-i tevhid ve kelime-i şهادetlerni dürüst okurga öyretken. Bala tamam uşbu iki kelime-i mübarekeni dürüst okurga öyrendikten soñra, atası oğluna uşbu ve azimni birgen: “Oğlum, küçege (uramga) çıgub bu kelimelerni kaçkırub dürüst oku körme, müftüler, kadılar işitseler bu kişi usûl-i savtiye mektebi açkan iken, yoksa balası kelimelerni dürüst okumas idi deyib hayal kıluvlarda derhal kilüb beni serbaz (saldat) iderler. Oğlum işitdiñ mi? Bu sözlerimni unutma!”

Bu sözlerni balanıñ abisi işidüb turub közlerinden yaşlarını akıtarak uşbu sözlerni söylemişdir: “Ey Rabbim, Hûdâyim müteâl. Ne oldu da Buhara ahalisi tecvid kelimelerni dürüst okumaktan korkaçak bir halge keldiler? İman dürüst okugan için serbaz idecek zalimlerniñ ellerine tabşırdılar. Bu zalimler Hûda’dan korkmasalar bendeden utansınlar. Bunlarnı tikşirgençe Mir Arab, Kükeldaş medreseleriniñ niçe yıllardan birlüb medreseleri yokluknu, ânlarınıñ vakıfları kay yerge kitdigini körsünler.”

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 554 (8 Dikabr 1909), s. 3. Orenburg gazetesiniñ haberine köre: Türkistanlı Müselman ruhanileri Taşkend timir yolu başlığına ariza birüb hac seferi meselesine meşhur Seyid Azimbayef’niñ katşıtılmavın ötüngenler.

Türkistan işanlarından bir niçesi Seyid Azimbayef ve ibdaşlarınıñ tırnaklarına tüşmes için Mekke’ge İnan ya Hind arklı imiş. Başlarga mecbur bolaçakların añlatkanlar imiş.

1910

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 562 (5 Yanvar 1910), s. 3. Taşkend Salar takrığında birinçi artezyen kuyusu açıldı. Tülegene 50 miñ çilak su birüb ark sularından küb çısta, temelli ve faidelidir. Bu kuyunuñ hocası Ak Kurgan’da yine şundıy kuyu kazarga hazırlana. Ânsı tülekge 300 miñ çilak birişli bolaçaktır. Bundi kuyular kazuv adet hükmüne kirse Türkistan için faidesi hesabsız küb bolaçaktır. Çünkü havası yahşılık ve yeriniñ menbatlığı ile dünyanıñ iñ elde tururdu bu memleket su yoklukdan cüda idi.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 564 (10 Yanvar 1910), s. 3. Türkistan Geniral Gubirnatörünüñ muavini geniral Kandıratoviç Kafkaz’niñ birinçi arodsına kumandanlığa, Uralski Valisi Geniral Pokatilov ise Kandıratoviç orınına köçürüledir. Uralski’ge vali bolub geniral Dobasef bara.

“**Dâhili Haberler: Buhara Yahudileri ve Rusya**”, *Vakit*, sy. 565 (12 Yanvar 1909), s. 2. Rusya zakonları boyunca ecnebi tebarı Türkistan’da tura almıylar. Bundan on yıl ilk hükümet Türkistan’ga bik küb kilüb sevdeniñ büyük kısmın öz kollarına algan Buhara tebası Yahudileri de ecnebi tebası sanab Türkistan’dan sürürge karar birgen idi. Lakin bu Yahudiler işlerin bitirirge, malların köçürürge şaktı müddet **kirkelkini** yoksa bik küb ziyan iteceklerin söyleb padişahdan yalvarub on yıl müddet Türkistan’dan sürülmeske hak alganlar idi. Bu müddet şuşu yıl başında toldu. Hâzır ânlar sorulurğa tiyüşlüdür. Yahudiler bu on yıl içinde iş bitirirge tırışmaganlar, bilakis işlerin zoraytub [büyütüp] Türkistan’da **negrak** toblaturğa gayret sarf itkenler. Şul sebebli hazırda kinat küterülüb kite almiyeler. Ânların baş hahamları (müftüleri) Şajer hazır Pıtırburg’a barub hükümetden bu Yahudileri içmesem yazgaça kavmi turuvnu ötnedir [rica etmişdir]. Taşkend, Semerkand ve Hokand Yahudileri kün sayun [günden güne] yukarı dairelerge tiligram yavdırub özlerin komavnı ötüneler.

Meskeve’niñ zor [büyük] firmaları ve Türkistan’ga nerse yiberüvçü Kostar Kristiyanlar Buhara Yahudileriniñ ötünçlerin takviye iteler. Çünkü bunlar küçleb küçerilseler küb ziyan körüb anıñ bir uçı Meskevelerge barub yetecekdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 565 (12 Yanvar 1910), s. 3. Birinçi Türkistan prikadasında aştab Kaputan Sırtlanef (Diputat Sırtlanefniñ karındaşı) siyasi iş ile ayıblanub bir ay habiske hüküm itilmiştir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 565 (12 Yanvar 1910), s. 3. Taşkend timir yolu Yaysan istansesinde Abdurrahman Sartız Efendi’niñ himmeti ile güzel mekteb salındı. Mektebde Nogay ve Kırgızlardan 30 bala okumakdalar.

“**Buhara’da Sünni- Şii Soğuşları**”, *Vakit*, sy. 566 (14 Yanvar 1910), s. 1.

Tiligraf haberlerine köre: Buhara-yı Şerif’de Sünniler ile Şiiler arasında, din yolunda, nizâlar çıgub bir niçe kün kanlı uruşmalar bolmuşdur. Soğuş 10’nçu Yanvar [Ocak] kiçgine basalgan. Ötürülgen kişiler yüz çamasıdır. Sünniler bir dakika maltıklar ve rivalvirler ile kurallanub girve girve bölüb uramlarga çıgub Acem magazinlerin [dükkânları] talab yemirüb özlerin ötürüb yürügenler. Pogrom [hareketin] başında medrese şakirdleri turalar. Tirmeyek avullardan Buhara’ga girve girve Sünni dehkanlar kilüb kartçılarga koşıla tura. Bunlar Cenab-ı Âli Emir Hazretleriniñ Buhara’dagi kalğanı (namistnigi) Şii kuş bekini orınından çıkarub ânıñ yerine kadı kelanı koyuvnu sorıylar.

Emir ıvalurlarını basar içun Şiddetli tedbirlerge tutunurğa karar birmiŐdir. Anın okunuvu boyunca: Yeği Buhara'ğa bir fırka Rus askeri kilub orınlaŐdı. İski Buhara'dağı Rus mülklerin, bank ve transportnı kantorların saklar içun Rus askerlerinden ibaret karavıllar [bekçiler] koyuldu. Semerkand'dan Buhara'ğa bir rota asker, yüz kızaı ve dört polamit yiberildi.

“**İdareden**”, *Vakit*, sy. 567 (6 Yanvar 1910), 1. Buhara'da kıızgalgan tınsızlık [gayretsizlik] bik ehemmiyetli ve bundan kileçekde zor neticeler ıııvu mümkün bolganga köre, bu hakda dürüst ve mufassıl malumat alub gazetemizge yazar içun muharrirlerimizden Burhan Şeref Efendi idaremiz tarafından aŐga suretde Buhara'ğa yiberildi.

“**Buhara'dağı Köñülsüz Vâkıalar Hakkında Tiligram Haberleri**”, *Vakit*, sy. 567 (6 Yanvar 1910), s. 2.

Yeği Buhara- 11'nci Yanvar'da irte bilen sevdeler başlandı. Kündüz kara halk yineden Acemlerge hücum itdi. Ailesi ile birge bir Acem tabibni ötürdüler, Sünniler: “Hükümet dairelerinde bir gine Şii yani Acem kalsa da tınlana almayaakmız” diyeler. Müselman aŐçılar kileme sebebli pahta [pamuk] tazartuv zavodları hemmesi işden toktadılar.

Semerkand'dan akrılğan bir rota ve toplu yüz kızaı kilege Şehir bir kadar tınlana başladı. Şehir tışında Acemler ile Sünniler arasında avruŐma [vuruŐma] boldu. Bir afitsar [subay] ile on kızaı pagromka hazırlangan 500 leb kişini korkutub taratıldı. Rus binaların ve bankların asker saklıdır.

Fitnelerge baş sebeb Sünni bir molların aşura kününde, matem resmin icra itüvçü Őialarını tahkir itüvü bolmuşdur.

Emirnin emri ile Germine'den Buhara'ğa, kuş bigi ile birleŐub halkdağı galeyarı basarga tırışub içun Őahersiyab Bigi [beyi] (gubirnatörü) kildi. Bunların ictihadları ilige semresizdir.

Her yerge Buhara askeri koyulsa da, kat'i tedbirlerge kiriŐmiyeler. Acemler ile mollar arasında soyuŐuv toktalmıy, hazırğaa Ruslardan telefata yok. Bu iki taraf arasındai nizâ esaslıga oŐşamıy. Bütün ölgenler 50 kadar (hususî tiligramlarda 500 kadar), yaralıların sanı [adı] bilinmiy ili. Rus hastahanesine 6 yaralını ketirdiler. Birisi Rus tebası Müselmandır.

12 Yanvar'da kündüz Őehirniŋ her yerinde ayırım ayırım  t r Őler bolgaladı. Tire yak avullardan Buhara'ga halk (Sünniler) su orınına agadır. Kündüz talavlar bolgaladı. Kuş bigi Şii ve S nnilerniŋ muteber ve nüfuzlu kişilerin cıyub anlardan mezhep işlerin  gtileb kırılışını toktaturga  t nd . Halk kuş bigige ve  niŋ yakınları bolgan Şiilerge bik kırgan. Halkda Emirge düşmanlık hareketi ve fikri barlık sizilmiy. Sünni ve Şiiler ikisi de Buhara'da turuvĉu Ruslarga ve Rus askerine yahşı k z ile karıylar. K b kişiler Őehirniŋ Rus askeri tarafından tınclandırıluvun ve tertibke salunuvun tiy Ő k reler. Bank ve bazı kantorlar kıymetli nerse ve akĉelerin Buhara'dan  ıgardılar. Rus tebası bolgan Müselmanlar Şehirde kızıaĉılar himayesinde kaĉalar. Eger tertib tiz temin itilmese Şehirni Rus askeri işgal iteĉekdir.

Yanvar'nıŋ 13'ine karşı t n tın [rahatladı].  tdi [gitti]. Tire yakda ayırım ayırım ateŐ taviŐları gine iŐtilgeledi.  rte bilen kuş biginiŋ  t n v  ile Şehirge Rus askeri kirdi. Halk buŋa bütünley tınc karadılar. Emirniŋ veliahdı iki yüz Buhara kızaĉı ile Şehirdegi kıt'anı basarga kileĉegi tiligramdan aŋlaŐıldı.

Kündüz saat iki yarımında veliahd hazretleri Buhara askeri ile birge Şehirge kildi. Uram halk ile tolub anlar veliahdan "Hemme bela ve fitnelerniŋ sebebi bolgan" kuş bigi orınından t Ő r v n  yalvarub soradılar. Veliahd mescidde ibadet kılub, Rusya siyasi agintstıvasınıŋ müdürü RemŐitof ve Rus geniral Lilyantal'nıŋ vâkıa hakkındaki dakladların [raporlarını] tiŋlegeĉ kiĉe Emir Hazretleri kuş bigi astanakolnı t Ő r rge karar birdi" didi. Bu k n veliahd kil v sebebli soĉuŐ, kırılış bolmadı. Kiĉ bilen miŋlerĉe halk kuş biginiŋ oyun kamab alsalar da, soŋra veliahdnıŋ talebi ile zarar kitirmiy taratıldı. Kiĉe kuş biginiŋ iki kardaşı ile h dimların  t rge idiler.

Taşkend'de  ıga turgan *Türkistanski Kuryer* gazetesiniŋ Buhara muhbiri bu vâkıalar hakkında uşbularnı yazadır:

"Bu k n 9'nĉı Yanvar'da kündüz saat 3'de Buhara Şakirdleri munda turuvĉu azgına mikdar Şiiler üstüne hücum it b Şehrimizde kanlı vâkıalar başlandı. V kıanıŋ niĉek başlanuvu ve niden çıguvu hakkında türlü rivayetler bar. Bir rivayetke binâen iş böyledir: Şiiler Őehriŋ tışında, Hazret-i Hüseyin'in Şehadeti iĉ n  zleriniŋ us l nĉe matem icra itken vaktinde ânlar yanında Sünniler bulungan. Aralarında medrese Şakirdleri ve Sünni mollalarda var iken. Şul vakit Sünniler ile Şiiler arasında Şul matem meselesi hakkında münazara başlangan. Münazara kıızıŐub aĉuvga kitken. Şundan soŋ Şiiler bir Sünni mollasını  t rgeĉe kınab taşlaganlar. Bunuŋ orınına Sünniler efrat

derecede açulanı Şiiler üstüne hücum ite başlaganlar ve özleri kurallanub bik küb cıyulanlar. Aralarında kübüsü şakirdlerdir. Şiiler az bolganlığı sebebli bunlardan kaçub tutulmakçı bolub anda munda yügüre başlaganlar. Kaçub üylerge [evlere] kirerge, eyü tübelerine minüb tutulurğa tilegenler. Lakin uramları tutrub kalgan Sünniler bunları kovub kayda körseler şunda kınarga ve ötürürge başlaganlar.

Munda turuvçu azgına mikdardagı Yavrupalılar bu vahşetni körseler de toktatırğa kollarında hiç bir çare yok, çünki ânlar özleri bu kuturgan [kudurmuş] avamnıñ hücumundan korkalar idi. Yaralangan ve ötürülgen kişilerinıñ mikdarı hâzırğa malum tügil ili. Ötürülgen kişilerinıñ bazıları uramda kaldı. Çünki ânlar tiresine barırğa her kim özünden korka idi.

İkinçi bir rivayetke binaen bu vâkıaların sebebi yalnız dini gine tügil, belki milli ve hatta siyasidir. Şöyleki: Munda Emirniñ in zor töresi bolgan kuş bigi Acem hem Şiidir. Buhara Sünnileri özlerine bir Şiiniñ başlık itüb turuvuna oldu birli açuvarı kile, Buhara'da öz mezhebdaşı bolgan Şiileri yaklı deyib karıy idiler. Şul sebebli birinçi fırsat tüşüv birlen Sünniler bu töreden kutulurğa ve ânıñ tüşürülübün taleb iterge başlamışlardır. Şunuñ içinde ayaklangan avam halkı ve medrese şakirdlerinden ibaret miñlerçe kişi kuş biginiñ yurtunu çolgab alganlar. Kuş bigi bunu körgeç Buhara saldatlarına halk üstüne atarga koşkan. Saldatlar ata başlab birinçe kişini yaralagaç halk evvelgiden de artık açulanab ve kuturub kaynı başlaganlar. Bir niçe saldatnı tutub kınab yaralab taşlaganlar. Saldatların atuvu sebebli yaralanganların kübüsü ayaklarından cerahatlengenler [yaraladılar]. Çünkü saldatlar gövdeniñ tüben bagına atkanlar.

Halk kuş bigine karşı turgan şükilli munda yaşavçı Yavrupalılarga hem Yahudilerge karşı da protist beyan itken deyib söyliler. Çünkü Yavrupalılarga munda kilüb özleri hesabından baylar hem özlerin hizmetçi iteler deyib karıylar. Buhara nizamınça Yahudiler Müselmanlardan ayrılır için yıllarına prastoy bir yavyaylab yürürge tiyüşdür. Hazırında şunu yaylamıylar. Güya Müselmanlar ânlarğa şunuñ için açulanmışlardır.

Buhara'nıñ uluğ hakemi kadı kelan şeriat isminden özleriniñ dindaşların ötürüvçü bu kuturgan halkğa közlerinden yaşlar tögüb nasihat iderek, mundı vahşetlik işlevden toktarga utansa da ânıñ sözlerine kulak saluvçu bolmagan. Şiilerinıñ kutulub kalganları tizrek yeñi Buhara'ga kaçub Ruslar himayesine sığınmışlar ve ânlarını Ruslar kutkarub

kalmışdır. Eski Buhara’da kalganları özleriniñ canlarından hiç emin tügildir. Çünkü bu vahşetlerniñ kaçan basuluvu malum tügil.

Bu gün Buhara’nıñ evvelgi kıyafeti üzgerdi. Çünkü kırılış başlav birlen hemme kibetler yabıldı. Uramlarda yürüvler toktaldı. İşitildigine köre, irtge de kibitlerni açmaska emr bolmuşdur. Şundan añlaşılaki bu vâkıalar ehemmiyetli hem neticelerinde başka nerseler boluvu da ihtimal tutula. Hem hakikaten bu vâkıaların Buharanıñ hazırğı usûl-i idaresin üzgertüvge kadar tesir itüv ihtimali yok tügildir.”

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 567 (16 Yanvar 1910), s. 3. Taşkend’de kimlerdir, Biraderân-ı Yavuşaflarnıñ **aptavay** magazinlerine üttürürge hazırlanub yanına yumuşafka ve sumalalı çöprek kibi nerseler öygenler. Lakin iş vaktinde sızilüb kalmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 567 (16 Yanvar 1910), s. 3. Buhara Emiri Seyid Abdulahad Han 28’nci Yanvar’da [Ocakta] Pitirburg’a kileçekdir.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 567 (16 Yanvar 1910), s. 3. Taşkend Müselman yaşları Drama Cemiyeti yasarga yürüyler. Cemiyet âzaları hâzır hoca ve **prikaşçık** piyasasın temaşaga koyarga hazırlanalar.

“**Buhara Vâkıaları**”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

Türkistanski Kuryer muhbiri Buhara’da kargış başlanuvga ikinci kününe böyle tavsif itedir!

“Onunçu Yanvar’da irtge birlen güya bir az tıñç tüşli kitti. Saat on birlerde şehir yaşlığı [gençleri] uramlarda yürüb kibetler ve magazinlerni açarga koşdu. Saat birlerde Sünni mollaları şehiriñ Hıyaban adlı orınından, kurallangan [silahlanan] bik küb Şiiler cıyulgan iken, deyib haber taratdılar hem şul mollaların emri ile at atlangan kişiler şehir boyuna çıkub, derhal her kim kurallanurğa ve Hıyaban orınına barırğa tiyüşligi ilan itdiler.

Saat üçlerde bütün uramlar kazık tayak, kösek, otun, balta, hançer, kılıç, orak, rivalvir ve maltık [tüfek] kibi her türlü nerseler ile kurallangan [silahlanan] Sartlar birlen tolub kaldı. Her kayusu Hıyaban uramına taba agalar [akıyorlar] idi. Evvelde bolmadı. Hıyaban’ınıñ her tarafında atışuv tavışları işitile başladı hem ir, hatun, bala çiganıñ hiç birisi karamayınça fevkalade dehşetli suretde ötürürge tutundılar. Miñlerçe Sünniler

tamam koturgan revişde Şiileri kovub yaralar ve gayet vahşi suretde kınab, izib ötüreler [öldürüyorlar] idi.

Şiiler kaçub Rus yurtlarına, kantorlarga kilüb kireler, lakin vahşilikniñ çigne yetüb közlerin kan basgan avam halkı, ânlarını artlarından kovub kileler ve eger şunda kaçkan Şii derhal özlerine teslim itilmese bütün yurtnuñ astın üstünge kitirüb birlen korkutalar idi.

Bir gene minotga [dakikada] köz aldınızga kitirüb karañız: Sünnilerniñ koğuvlarından [kovmalarından] kaçub, sizniñ üyeñizge [evinize] bir Şii kilüb kire. Kirüy bilen [girmesiyle] ayaklarıñızga yığılub ve közlerinden kanlı yaşlar tögüb özün yaşrub kaluvuñuznu utana. Ayaklarıñızni öpe. Ölüm hâzır âniñ köz aldında tura. Evvelde bolmıy, üyñüzge âni koğub kilüvçü yüzlerçe Sünniler kilüb kire tamam ve iş hayvan derecesinde koturub şavlaşalar ve üyñüzdegi Şiini derhal özlerine birirge koşalar, birilmese özüne hücum itileçeğin kat`i suretde beyan iteler. Fakat öz canıñdan korkub, üyñe yaşrıngan [gizlice] biçare Şiini özüñ tutkalab çıgarub, şul kuturgan [kuduran] halkga teslim itesin. Ânlarıñ şundasınıñ cemaatleriñ ve balalarıñ köz aldında vahşi suretde derhal haberler birlen sançub ötüreler ve gövdesin baltalar ile tapıylar. Muna şundıy kanlı facialarını minim özümne hem başka Ruslarga da körürge togru kildi. Minim hatıramkiñ bütün tiresesi kanga boyaldı. Ötürülüb taşlangan cesedlerini hiç kim almıy. Şehirniñ her yerinde ve her uramında Sartlar kaydagına bir Şiini kördüler ise derhal âni tutub vahşi suretde ötürdüler. Eski Buhara`da turuvçu hemme Ruslar özleriniñ kıybet, magazin ıskıladların ve başka nerselerin şul kübünçe taşlab tizrek yeñi Buhara`ga kaçarga tırışdılar. Havf ve hatır fevkalade suretde boldu.

Bunuñ âhiri niçek bolur, bilmim. Şul onunçu Yanvar`da tokuz palurot saldat yiberildi. Lakin bunlarını eski Buhara`nıñ estinesinden içke kirtmediler. Bu küñ şakirdler Türkistan`nıñ her tarafına özleriniñ ata analarına ve kardaşlarına hitabnmeler yollab özlerin kutkarırğa imdad istediler. Mollalar ve muteberân hemme mescidler yanında nutuklar söyleb halkni umumî baş küterirge ilendiler. Mundan artgan yazarga takdim yetmiy. Köz aldımızda bolgan bu dehşetler zihnini arıtdı. Akılınıñ işlevine men` bola.”

“**Aginski Telegram Haberleri**”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

Buhara 15`nde irte bilen veliahd hazretlerine Sünni ve Şii ruhanileriniñ taht-ı idaresinde diputatsiyalar kirüb arz-ı sadakat itdiler ve öz ara tatulaşdıklarını [barıştıklarını] beyan

kıldılar. Soñra diputatsiya Rusya'nıñ siyasi vekiline ve general Lilyankal'ga yönelüb Ruslarnıñ Buhara halkını öz ara tatuluşduruvga sebep boluvları için imparator hazretlerine bik büyük teşekkürlerini yetkirüvni itdiler. Nihayet diputatsiya şehir meydanına çıgub, her iki mezheb din ulemasınıñ yaşlıkları öz ara tatuluşduklarını ilan kıldılar ve bunuñ ni kalıgın [ne kadarlığını] kösterüv için bütün halk huzurunda öbüşdüler. Halknıñ kuş bigi ile ânıñ memurların orınlarından çıgaruvnu talepleri kabul itildi. Veliahd İsfendiyar Töre ânlarnı çıgardı. Kuş bigi tünle Emir huzuruna Kermine'ge kitti.

“Öz Maişetimizden Tiligram”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

Buhara'ga kitken muhbirimiz B.[Burhan] Şeref Efendi'den Taşkend'den uşbu tiligram alındı:

Buhara vâkıasını körgen kişiler uşbu Ruşça nakl iteler: “Şiiler aşurede özleriniñ matem resmini icra itken vakitlerinde Sünnilerden üç şakird ânlarna hakaret itüb külgenler. Buña bik kızgan avam Şii halkı açulanub bu şakirdlerni ötürgenler [öldürmüşler]. Şunuñ üzerine şakirdler miñlerçe kişi cıyulub Şiiler üstüne hücum itkenler. Kuş bigi (Buhara'nıñ baş töresi) Şiileri yakalarga talab Buhara saldatlarına [askerlerine] şakirdler üstüne atarga emir itken. Saldatlar öz din kardaşlarına atarga razı bolmaganlar. Şundan soñ kuş bigi Rus memurlarına müracaat itüb yardım soragan. Hazırkı kuş bigi astanakul, mundan iki yıl evvel eski kuş bigi zamanında zekâtçı bolgan. Evvelgi kuş bigi de Şii olub bunlar birbirisine kardaş ve her ikisi de Türkmen esirleridir.”

“Ruski Islova Muhbiri Böyle Tiligram Biredir”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

Sartlar birlen [ile] Şiiler soğuşkan orınlarnı karab yürdüm. Cenazelerni cıganlar indi. Şiilerniñ kaçuvu devam ite. Buhara'nıñ hemme etrâkı ânlar birlen tolğan. Her yerde galeyan bar: Targına uramlarda kişi tolu. Her kayda ketü ketü şakirdler uçrıy. Mollalar kuş bigi birlen mir-âbnı [şehirde su işlerine bakan kişi] kolga alurga sorıylar. Uramlarda zor saldatları üte, hemme **poçmaklarda** atlı kurallar ve Buhara saldatları tura. Registan'ga top ve **polamitler** yiberildi.

Veliahdnı halk yahşı karşı aldı [karşıladi]. Ol halknı ittifakga ondadı, mollalarnıñ hareketine nefret beyan itdi. Oturışuv toktaldı [durdu]. Hususî haberlerge köre beş yüz leb kişi ölgen ve şul kadar yaralangan. Vokzalda yürek yangıç manzaralar bola.

Tamamen soğuşga kirgen kumandan bölük bölük asker üte. Bir niçe cıyavlı Rus askeri [silinmiş] köre Müselman ruhanileriniñ yarısında dirlik ândan kitkenler.

Usûl-i idaremi hiç nizam ve hukukga mestend bolmagan Buhara'nıñ hazırğı kününçe uzak devam itüvü mümkün tügildir. Bu memleket hazırğı zaman iktizasına muvafık revişde ıslah idilüb özü terakkî ve temeddün yoluna kirirge tiyüş, yoksa bütünley Rusya'ga koşulub, Rusya'nıñ vilayetlerinden bir vilayet bolub kaluvu bik ihtimaldir. Zaten, Buhara'da Rusya nüfuzunu artdıruv hakkında sözler ve fikirler bar idi. İndi bu soñğı vâkıalar özrüne böyle fikirler dahi de artaçakdır.

Rus matbuatınıñ bu soñğı Buhara vâkıalarına ni köz birlen karavları ve Rus efkâr-ı umumiyesini tarafka yöneltirge tırışuvları, biz Müselmanlar için ayruça şâyân-ı dikkat olduğundan, Rus gazetelerinde bu hususda körülgen fikirlerniñ mühimreklerni [önemli olanlarını] okuvçularımızga arz ideçekmiz.

Hazırğı halde devler Dumasında ekseriyet teşkil itüvçü Oktabrıstlerniñ nâşir efkârı bolgan *Golos Meskev* gazetesi bu vâkıalarını işitüv birlen yazgan baş makalesinde böyle diyedir:

“Soñ zamanlarda Müselman dünyasında körülgen vâkıalar indî anlar arasında evvelden birli bolub kilgen mezheb nizâları yetkendir deyib oylata idi. Hâlbuki bu hemişe bar iken. Buhara'dagi Sünniler ile Şiiler arasındaki ihtilafınıñ sebebi ihtimalki milliyet farkı, ihtimal ki iktisadi meseleler yahud başka nerselerdir. Lakin tiligram haberleri açık körsete ki, bu tertibsizlikni iñ başlab çıkaruvçılar medreselerde okub halk arasına dini taassub ve düşmanlık taratuvçu şakirdlerdir.

Gaspadin Lagofit tarafından *Hukuksuzluk Memleketinde* ismiyle Buhara hakkında çıkarılğan kitab münasebetiyle biz Buhara'nıñ haline dikkat iterge tiyüşülgen añlatkan ve munda hiç bir sud, zakon ve hakem yokluğun ve barsından da bigrek Rusya hükümetiniñ nüfuzun saklı turgan hiç bir nerse bulunmavın yazgan idik.

Buhara Emiriniñ 25 yıllık hâkimiyeti aldındagi Buhara'da, munda [bunca] vâkıalar boluvu bizge bir netice bolub, hazırğı kadar Rusya'nın Buhara hakkında hiç iltifatsız turuvundan nindî niçeler çıguvu mümkün ikenligini haber bire ve hazırğı kadar ânda üstden körünge tıncılığa aşanab yoklab tursak ahirinde nindî [nasıl] işler çıguv ihtimali barlıkni isbat itedir.

Eger Müselmanlar birden birge kızgalub özleriniñ din kardaşları hakkında şul kadar vahşet ve düşmanlık körsete turgan bolsalar, ânlarınıñ özlerinçe kâfir sanalgan kişiler hakkında 1895'ñçi yılda bolgan Andican vâkiasını tekrar itüvlerine ihtimal yürütüv bik tabî bir işdir. Hazırğa kadar Türkistan kıtası bizniñ memleketniñ iñ tıñç [sâkin] bir yeri idi. Lakin Buhara'nı hükûmetniñ **kantizolundan** hariç tutuv hükûmet nokta-i nazarından hiç müsaade itülürge yaramıy turgan işlerge sebep boluv ihtimali bar. Diyelim ki, Buhara Emiriniñ Rusya'ga sadakatinde ve Rusya hakkında togru muamelede bulunuvuna şübhe de itilmesün. Lakin Rusya hükûmeti özünüñ bütün siyasetini bir şunarga gına bina iterge yaramıy. Hem de yılınıñ altı ayını özünüñ memleketinden çitden, Kırım ve Kafkaz'da ütbergen Emirniñ öz memleketiniñ ahvali ile kayıkı [hangi] derecede aşına bolmavı hem ânı temeddün ve terakkîge kirtelük derecede [silinmiş].”

Sözünden Buhara memurlarınıñ Ruslarga şübhelî köz birlen karaganlıklarını biline.

Her niçek bolsa da ümid itiledir ki: Pitırburg Buhara'da bolgan bu soñğı vâkıalarını yahşı dikkatke alur da Emirniñ yübili [yıldönümü] bayramına kilüvünde âdetde kiçe tebrikler ve ziyafetler birlengine kalmas, belki Rusya himayesinde bolgan memleketdegi hukuksuzluklarını bitirüv hakkında ciddi tedbirler tüşünür tiyüşlü bolgan kişilerniñ emir birilen bu hususda söyleşüvleri maltık lazımdır.”

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 3. Türkistan'da **vayannıy** gubernatör Romanef kol astında memurlardan ve cemaat hâdimlerinden ibaret bir kamissiya Türkistan'ga **zimstva** kirtüv hakkında kiñeşler başladı.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 3. *Türkistanski Vidomest*'niñ (nomir on) sözüne köre: Şuşı künlerde Taşkend arklı ikisi Buhara'dan bir niçe Müselman yigitleri Avrupaga ütüb [geçip] kitkenler. Bunlar Avrupa'ga barub hazırlanub, soñra âli mekteblerge kirmekçilerdir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 3. Pitırburg'da Buhara Emiri karşı alurga hazırlanalar. Emir Hazretleri Yanvar'niñ 27'sinde kilüb imparatornuñ kışkı sarayındağı konak bölmesine tüşecekdir [yerleşecektir].

“**Buhara Vâkıaları: Öz Muhbirimizden Tiligramlar**”, *Vakit*, sy. 569, s. 2.

Gazetemiz tarafından Buhara’ga mahsus könderilmiş muhbirimiz B. Şeref Efendi 18’nci Yanvar’da Buhara’ga barub yetti birlen uşbu tiligramnı birdi.

“Poyezdde ve istanselerde her kim Buhara vâkıaları hakkında gine söyliler. Ötürülüş ve kırılışlarınıñ fevkalade dehşetli revişde oldugunu ve ötürülgen kişilerniñ miñlerge yetdigini nakl iteler. Şark adetinçe bunda elbette mübalağa bolsa kerek. Kuş [bigi] orınından tüşürülüb Kermine’ge Emir huzuruna kitken. Âniñ orınına Çarcooy ve Şehr-i Sebz bikleri [beyleri] tayin olunganlar. Seyid Ali Taksaya ve Mirab Ali kibi bazı zor memurlar da orınlarından tüşürülgenler. Buhara’niñ vilayetlerinde de tertibsizlik çıkkanlığı hakkında haberler bar. Buhara’dan 20 çakırında Uşat digen yerdegi bir kışlakga Arablar hücum itüb bik küb Şiilerni ötürgenler hem mal mülklerin talaganlar deyib işitildi. Şunda Geniral Lilyenkal tarafından iki polamit ile bir yüz Kazak yiberilgen.

Kurallanub avullardan kilgen üç yüz kadar Şiilerni, Rus askeri eski Buhara’dan çıkarub kışlaklarına kaytarub yibergenler [geri gönderdiler].

Buhara’niñ meydanlarında ve uramlarında Rus askeri turub tertibni muhafaza iteler. Rus askeriniñ körünüvü halkga ne ka tesir itken. Rus askeriniñ şitâbı bütün şehir üstüne hâkim bolgan Erikistan isimli orınga yerleşdirilgen. Bazarlar ve kıbetlerniñ bazıları açıla başlagan. Tınçlık başlanuvu ümid itile. Şulay bolsa da minim birlen poyezdde [trende] birge kilgen bir iki Yahudi eski Buhara’ga kirirge korkub Kagan istansesinde kaldılar.”

19’ncü Yanvar’da muhbirimiz Buhara’dan uşbu ikinci tiligramnı birdi:

“Şehirde tınçlık başlandı. Uramlarda közetçiler (patroller) yürüyler. Hemme bazarlar açıldı. Haricden kilgen şakirdler kaytub kitdiler. Medreseler yartılaş [yarı yarıya] boşaganlar. Kırılışda Rusyalı Tatarlarga zarar kilmegen. Şii ve Acem memurlarını orınlarından çıkarırğa muvaffakiyet hâsıl bola sebebli Sartlar bu bolub ütken [olup geçen] vâkıalarınñ neticesinden bik memnundurlar.

Kiçe 20’nci Yanvar’da uşbu tiligram alındı: Talavçılarnıñ illi kadarsı kolga alındı. Rusya tebaası bolgan Acemler (Pirsiyanlar) illi miñ som zarar körseteler. Rusya’niñ siyasi aginti [haber kaynağı] şunu Buhara hükümetinden tületirge vaade itken.”

Türkistanski Vidomest'ge Buhara'dan haber birilüvüne köre: “Sünni ve Şii reis ruhanileri Geniral Lilyantal huzuruna barub özleriniñ kilişkenliklerin beyan itkenler hem âniñ aldında helalleşüb öbüşkenler. Geniral atuvlaşurğa nasihat itken ve Rusya hükûmetiniñ Şiiler ve Sünnilerniñ ikisini de bir tigiz körgenlikin bildirüb Sünni reis ruhanisini hem Şia mezhebini öpken. Ânlr halk huzuruna çıgub tatulandıklarını beyan itkenler ve ânlr huzurunda kuçaklaşub öbüşkenler. Soñra avam Sünni ve Şiileri de tatulaşub öbüşe başlaganlar. Şundan soñ kilişüv hâsıl bolub hemme kibitler bazarlar açılğan. Veliahd Töre Can da mollalarını ögütleb tatulaşurğa davet itken.”

Rusya'nıñ siyasi aginti ile bu taraftağı Rus askeriniñ başlığı hemme halk huzurunda şehirmi kat iletüb çıkğanlar. Bu da tınçlıkğa zor sebep bolmuşdur.

“Ruski Islova Muhbiri Böyle Haber Buyuradı”, *Vakit*, sy. 569 (21 Yanvar 1910), s. 2.

Buhara tınçlandı. Tertibsizlik her yerde bitdi. Lakin köñül tınçlığı hâsıl bolganı yok. Bankalar, magazinler âdetde giçe öz muamelerinde devam iteler. Çitden bik küb azık kitire başladılar. Halk şehirden bik kübleb [çok fazla] kiteler. Poyezdler kaçuvçular birlen tolu. Orınlarnı talaşub alalar. Sarayda her kün Rus memurları ile Buhara kadılarınıñ kiñeş meclisleri bola. İhtilalge sebep boluvçularnı zor ceza küte [bekliyor]. Ötrüvçüleriñ mikdarı hakkında sizge avul haber birdigim rakam az bolmuşdur. Çünkü Sünniler cezadan korkub ölüvlerni tünle birlen yaşrub kömgenler.

Soñ haberlerden añlaşıldıǵına köre, Buhara'da çıkğan bu kanlı vâkıalarnıñ asıl sebebi mezheb nizâsı tügil, belki iktisadî ve siyasî olub, Sünniler Acemlerniñ özlerine başlık zulm itüvlerine karşı kübden açılanub kilgenler ve iñ ahirinde Şiileriñ icrâ-yı matem münasebetleri ile nizâ meydanga çıgub uşbu vâkıalarga sebep bolmuşdur.

“Orta Azya'da Timir Yollar”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 1. Orta Azya bilen iş ite turgan Meskev firmaları Hokand Burjuva Kamititine bir ariza birüb, Rus kızıl mal bazarınıñ Amerika pahtaçılarıñıñ keyfine tabılğan, yıl sayun Amerika'dan kıymet baha ile 30 milyon pud pahta alurğa mecburiyet körilüv. Rus sevdesine bik ağırlık kitirgenlikni beyan kılğanlar, bunlar bu bileden kutuluv için Rusya'da pahta çaçuvnu kübeytünü lazım köreler ve yollar azlık sebebli çit [yabancı] vilayetlerden aşlık [tahıl] kitirüb bik kıymet tüşgenlikden Fergana yaklarında iñ yahşı mamek usdıra turgan [yetiştiriyor] ille ne kadar yerlerge buğday ve başka aşlık çaçurğa mecbur bolalar. Yani

yer erem yata. Hâlbuki aşlıkga bik bay bolgan Yedisu vilayetinden Fergana oblastına timir yol salınub aşlık kitirilse, Fergana vilayetindeki bütün basuvlarga mamek çaçab Amerika'ga yalnuvdan kutuvlurga mümkün bolur idi diyler.

Şul sebebli bu firmalar Taşkend ile Almata arasında timir yol salub ânı Fergana arklı ütkerirge tiyüş tabalar. Bu ariza hükümet kulağına irişdirilecekdir. Aña kol koygan zor firmalar arasında şuşı isimlerde körile: Amil Sindel, Noyabrskoy Manufaktura, Gubnir, Danilofski, Bardıgın, Vogav Şirketleri, İran ve Orta Azya Sevde Şirketi, hemme zor bankların vekilleri, Abdullah Can, Hüseynof, Abdurrezzak Ziyayef, Ahmedcan İbrahimhanef, Targavı Dom Baltabikof firmaları ve başkalar.

Bu yol iktisâdı bik faideli bolub, Kıtay hududunda oñgaysızlıklar [sorunlar] çıkganda harbi ehemmiyeti de bik üsecekdir.

“Buhara Vâkıaları, Öz muhbirimizden Tiligram: (Buhara 20 Yanvar)”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 2.

Bu kün Emir Hazretleriniñ özüne mahsus poyezdi Kermine'ge birildi. Şunuñ ile ol bugün Pitırburg'a kite. Bunda çıkgan nizâlarınıñ sebeblerin tikşirüv işi Emirniñ kayutuvuna kadar kiçiktirilüb turaçak. Nakşibendiye türbesinde, Emir isminden fakirlergemi som sadaka taratıldı.

Buhara vâkıaları hakkında *Türkistanski Kuryer*'de körüldü:

“Şehirde tınçlık. Buhara memurları tertibni tüzetürge başladılar. Rus askeri iski Buhara'dan çıgub istansesige yerleşdi. İski Buhara'da tertibni Buhara közetiçileri (patrolleri) saklıdır. Uşbu zor memurlar orınlarından çıkarıldılar: Kuş bigi, Mir-âb İbrahim Taksaba, batalyon kamandiri Seyid Ali, rot kamandiri Hakir Sultan Mir Ahur. Bu soñgısı kim kıbesi ikenligi bilingençege kadar Rus memurları tarafından kolga alındı.

Kiçe Aykend digen yerde Sartlar ile Acemler arasında kisişüv başlandı, digen haber taratıldı. Bugün avul haberniñ dürüstlüğü bilindi. Lakin nizâ tiz basılğan.

Buhara kırılışında [çatışmalarında] ötürülüvçülerniñ mikdarı açık malum tügil. Lakin yüzlerçedir. Palitsiya da yaralılargına seksenleb bar.

Bu nizâlarınñ ahirini bolub kalur, bilüb bolmıy. Acemlerge karşı iñ başlab hareket itüvçüler mollalar ve medrese şakirdleridir. Ânlar artından halk hareket ite. Avullarda ve kışlaklarda Sünniler bir dane Şii de kaldırmayınça birem birem ötürüb bitireçekler deyib söyliyler. 12'nçi Yanvar'da kırılış kününde kışlaklardan ille ni kadar avul halklarını cıyulub kilüb Buhara uramlarında yürüdüler. Kollarına ok ve **ceye** [yaya] tutkanlar. Buhara mollaları ve şakirdleri ânlarını süyünç [sevinç] birlen kaçırub karşı alalar.

Şehirniñ tışında vokzal, ikmek pişirüb turuvçu bir Pirsıyan keçkine arabaga ikmekler tüyeb [dizip] şehirge kirgende, yer girve Sartlar ânı tutub ötürmekçi bolganlar. Pirsıyan yaluna başlagan. Soñra Sartlar arabadaki ikmeklerden şübhelenüb dikkat birlenerek karasalar ikmeklerniñ açlarına rivalyörler ve patronlar tutrulgan bolgan. Pirsıyanı derhal ötürgenler.”

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 2. Türkistan Geniral Gubirnatörü Pitırburg'a kitdi, ânda uzak turaçakdır. Türkistan'ını Kıtay hücumundan saklav, Kıtay hududuna taba yollar salub hem Yedisu ve Fergana oblastlarına Rus muhaciri tutruv hakkında bik mühim kiñeşler barlığı söylene.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 2. Taşkend'degi zor Müselman baylarından birisi Mekke'ge hacılar taşuv işini öz koluna alurga hazırlanadır. İşini halis ticaret usûlüne salub aldav- talavlarga [alışverişlere] orın kaldırmaska [bulmaya] tırışaçakdır [çalışacaklardır]. Bu bay **dabravolni flut** ile **infaklaşurga** tiliy. Eger aralarında iş pişmese Adis ile Cidde arasında yürütür içün özüne bir niçe parahod [gemi] satub alaçakdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 2. Fergana oblastında bakır madeni küb çıgadır. Orta Asya timir yolunuñ Posyat istansesi yanında zor bir bakır zavodu [fabrikası] açdılar.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 3. Buhara Emiriniñ Orenburg'a kilüvü Yanvar'niñ 25'inde bolaçakdır.

“**Buhara Vâkıaları**”, *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 2.

Öz Muhbirimizden Tiligram: (Buhara 25 Yanvar)

Tamam, tıncılık hâsıl boluv sebebli Geniral Lilyantal, Taşkend'ge kaytub kite. Yeñi kuş bigi hem kadı kelan huzurlarına kabul olundu. Tafsili mektubda.

“*Ruski Islova*’da körüldü: Sünnilerniñ âmme talepleri kabul itilüb ânlarğa matlub bolmagan memurlar hemmesi orınlarından tüşürüldüler. Bundan soñ Buhara’da akranlab ıslahat başlanaçakdır. Nalog [vergi] cıyuv usûlü de bir tertibke salınaçak. Şiilerge uramlarda resm-i matem icrası men` itileçek, fitne başında yürüvçülerniñ kübüsü kolga alındı. Hastahâneler yaralılar ile tolu. Şiiler ile Sünniler tatulaşub [barışıp] reis-i ruhanileri halk huzurunda öbüşüv ile fitne oçağı söngen kibi tuyulsa da Şiilerniñ kübüsü Buharanı bütünley taşlab kiterge hazırlanalar.”

Burhan Şeref, “**Buhara Mektubları: Orenburg-Taşkend**”, *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 2.

(Yolda aşgaç sızlangan nerseler)

İlli yelli iter bu Buhara’ga kiteryü

İlim tahsil iter, bu maksuduna yeter bu

Menim anamda bişek [beşik] yanında şulay küylegendir. Men bişekde tirbelgen zamanda Rusya Müselmanları kaşında [önünde] Buhara’niñ kadarı bik zor bolgan. Âniñ ismini zikr itkende Şerif lakabın bir de kaldırmayça söyleşkenler. Bizni okuturğa bik ihlâslı merhum babamızıñ keçkine şereflerni, Buhara’ga yiberirge kızuvub söyleşkenin işütkenim bar. Ol çakda üyümüzge [evimize] bik yaş kilüb yürüy turgan işanlar, Hoca Bahaddin yakınında tahsil itilgen ilimniñ bereketli boluvun, ânda duanıñ makbul boluvun bik küb söyliyler idi. Buhara’da uzak zaman korkub kayıtkaç tire yakımızda molla bolgan iki Buharî’niñ bik manasız bolublarına, babamızı Buhara’dan bizdirdi. Kazan’da okuvğanda işütkenlerimiz ve okuvğanımız matbuat (Mercani’niñ mukaddimesinden başlab) bizniñ zaman yaşlarımı Buhara’dan çüyüdü; ilim tahsil için Buhara’ga baruv hevesi bizniñ kardaşlarda tamur caymadı. Şulay bolsa da üstadmızıñ Buhara âlimlerin bik uluğlab zikr itivü, medreselerimiz ve ilimmiz tarihiniñ Buhara’ga tirelüy [yakınlaşıp] bu kadim şehirge tarihî ve ictihadî bir ehemmiyet birüvümüzünü müvecceb bolgan idi. Şunuñ için Buhara’nı bir körüb temaşa kılurğa kızuvub ibdaşlar ile söyleşüne idi.

Bişek yanındaki duanın kabulluğu ile bolsa kerek, miñe de Buhara'ga barırğa togru kildi. Lakin bu baruv Buhara'nın münazaraların öyrenüb ilim tahsil iterge tügil, birbirisiniñ kanın tögüşken Müselmanların ibretli hallerin okuvçularımızga arz itüv içündür.

İlk zamanlarda Buhara kizgen **لقين** aluvçular bik küb meşakkat körgeñler, bu irak yolga çıgub kitkençe aylarça kiñeş [mücadele] itkenler, aylarça hazırlanganlar, aylarça sefer zahmetin çikkenler. Ol zamanda çınlabda yol azabı-gûr azabı bolgan.

İndi bu zamanda her nerse yetñelge iverildi. Yolga çıkar için kervan cıyası tügil, at cınası da kalmadı. Mesela minim kitüyüm: Yanvar 14'ünde *Vakit* heyet-i tahririyesiniñ kiçki cıyuluşunda Buhara meselesiniñ ehehemmiyet kesb itdigi söyleşindi. Şunda Buhara'dagi ahvalni tedkik için mahsus muhbir yiberirge karar birildi. Men şundan soñğı, birinçi poçtovu [posta] poyezdni [gemisi] kütdem de öltürüb kitdim. Yanvar 18'nde –Hûda nasib itse- Buhara'da bolsam kerek. Ata babalarımız zamanında yüz çakımlık yolga çıgar için ibdaşların ondan artkanın kütüb öltürürge tiyüş bolgan. Hâzır ise bir kişi yalgızı [yalnız] dünyanıñ bir çitinden [dışından] bir çitine kiterge mümkün. Bari Allah selametlik birsün. Medeniyetli komların hırsları ve hidmetleri bizniñ için de yol esbabı hazırlanmışdır.

Lakin şolay bolsa da Müselmanlar yol yetkenleşüvden bik az kaydalanalar. Mesela: Orenburg'dan Taşkend'ge kilgen timir yol bütünley Müselman illerinden ütdigi [geçtiği] halde vagondagi yolçularnıñ bik azı Müselman bolub, men bargan poyezde adedleri barmak birle sanarlık idi. Bu yolda, umumen yürüvçü küb tügil iken. Poyezde boluvçular için bolgan kiçkine tip barıy 5-6 vagondagi kişiler 70-80'den artmagandır. Hatta bazen 40-50ge kalğanı boldu. Kaysı [bazı] vagonlar bütünley boş; kaysında 5-6'şar kişi bola.

İstanselerde minüçü [binen] tüşüçü [inen] de, tikke yürüvçü de yok. Bütünley hayat eseri körünmüye, Orenburg'dan Taşkend'geçe, arada bolgan 78 istansede minüçü ve tüşüvçüler 78 adedden artmagandır. Şulay bolgaç Müselmanlar arasına, Müselmanlar memleketinde timir yollar salunmavga yerde iskiterge baramıy. Müselmanlar üyüde otururğa yaratalar. Bunuñ için timir yol kerekmiy. Alar [onlar] cırında [yerinde] timir yol salınsa da faydalanuvçular, Yunan millet kişileri bola. Yahudiler elbette başda. Dürüst, timir yol özü de ahalini hareketge kitüre. Lakin yolunu başda salur içinde ânıñ kerekliğı kerek.

Bu yoldagi istanse isimlerine dikkat itmişe kiterlik tügil, mesela: Akbulak, Aktöbe, Aktemir, Akmescid, Akkum, Karatogay, Karagandı, Karaçotak 510 , Karakitken, Karaözek, Karakongur... Töztöbe, Aktöbe, Durmantöbe... Soñra başlı, bişli isimler bir niçe bar. Bu isimler bik bir türlü bolğandan kuşkuvçularniñ fikir meydanları kiñ ikenni körsetmese de bizniñ için yine bik mühimdir. Çünkü cırlarniñ Türk evladnıgı boluvun körseteler.

Poyezd Orenburg'dan kuzgalub kitkende, men vagonnuñ pıloşkadkasında turub uzatuvçunu, vokzalnı, şehirmi közümden süzüb uzatdım. Ural üstündegi çeltler köprünü utub çıkgaç Ural aryagı [ayağı] iske tüşüb ânda cıyavlı küperden, atlı küperden kiçüb ve kime de çıkganlar bir yer artlı köz aldına kile başladı. Âdetde bigük [büyük] hayali kişilerden sanalmasam da bu vakitte köñlümnüñ hissiyatına bik cıñlagan idim. Orenburg'nuñ benim için tramvay istansesigine bolmavını bildimgine tügil, bütün vücudum birle sızdım. Yoksa bir küb yürüvçü kişilerge bir şehirden kuzgalub kitöv şehir içinde tramvay istansesinden kuzgalub kitöv ile birdey bola deyib iteler.

Ne ise, miñe de vistingavaz kırıanı ile poyezdni toktatub kiri kaçarga mümkün tügil idi. Közümnü açdım. Tilime kilgen ibretli sözlerni okudum, takdirmi iske tüşürdüm de vagona kirüb eybirlermini [eşyalarımı] orınaşdırırğa kirüşdüm.

Buhara'ga baruvçular yok mu iken deyib vagondaki boluvçularnı közetirge başladım. Menim körşide [karşıda] kara [bakan] karşı orındagi [yerdeki] iki kişi, birisi Sartça kiyütgen nezek uzun kavdeli [gövdeli], yuka irtli, takır başlı sarıglat közlü, sarı tükli, bir yigit; ikinçisi Avrupaça kiyüngen kalın, tebetek kavdeli, avızlı, kök közlü, çal başlı, kiñgine aksakallı bir kart, yaş şarbi sızdı, tömeki kabızdılar. Kart: “Celi bu kim şarbisı, ne malşinki iken? Munuñ şarbisı tertemedede niçe bola?” Yaş: 75'dir. Şolay yazgan bit. Kart: “Yok. Ol, 75'den artık bolmasun” deyib gine yazgan. Ândan kim bolsa bolur. Muna filan firmanki 65 bola, ne filan firmanki 55 gine bola. Celi [yeri] satab karıyık deyib tertemeni yuşattı da satarga da kirüşdü.

Bu vâkıadan gine tügil söyleşüvlerinden, tillerinden de bolarnıñ Yahudi idikleri malum idi. Birisi Buhar Yahudisi, birisi Polşe [Polonya] Yahudisi bolub ikisi birge özleriniñ milli tillerinde söyleşe almıylar. Birbirsin Rusça sözler birle añaşalar. Rusça tiligram yazdırırğa ikisi de kişiğe baralar. Vasıtaları şul çanlı zayıf bolsa da birbirsün

510 Bu isimni vokzalnıñ iki başındagi zor vıyoskda iki türlü yazganlar. Birisi istanse karaçuvkat. İkinçisi istanse karaçuvkatda. Yunan istansede Müselmança vıyoska körünmedi.

tabişkanlar. Kardeşlik has iteler. İkisiniñ de Buhara'ga baruvların bilgeç bolar ile tanışdım. Birisi Hazkıye İshak oğlu Moşibayef Buhara'da hem kerki de satuv iken. Varşova'ga Meskev'ge mal alurga bargan. Şundan kaytuşu. İkinçisi Harun İshak oğlu, Polak Ludz fabrikalarına satar için iski mamek cıyarga Buhara'ga baruşu. Sart Kırgızlarınñ çapan **bişmet** ve yürgenlerinden tüşken mamek Ludz'da yañarub yeniden baylar üstüne nasib bola iken.

Aktöbe istansesinde 2'nçi klaskada bir Müselman kirdi. Ben de yalğızlıktan çıkdım. Kamalı ton, kızıl yakalı tülki tolub hem kabolu börk ve kız itükler ile bu yakdağı [taraftaki] Müselman sevdegirlerin bütün köyi körsete turgan bu kişi ile uzaklamı tanışdık. Karalı sevdegirleri iken. F. Efendi bu taraflarda yarım asırğa yakın yaşab ve küb iş itüb cemaat hidmetine de çit [uzak] turmadığından bu taraflarınıñ ahvalin bik küb Kırgız ve Sart arasındadı Nogaylarınñ hukuksuzlukları ve bunıñ neticeleri togrusu da küb nerse söyleb miñe faydalı boldu. Orta Azya'da Tatarlar hususunda mahsus yazaçagımdan munıñ tafsilatına hazır kirüşmim. K. Efendiniñ kolunda A. Tukayef'niñ edebiyat mecmuası körüb acebsinmedim [yadırgamadım] tügil. Yaşlı bi kısb bokçalarda (bir niçe yasma) *Delâilü'l- Hâyrat* hem dualıkları yürüte turgan kişiniñ alardan boşab yeñi eser okub turuvu, ni için bolganın bilesim kildi. Soradım: Yeñi kitablarda alub çıkdıñız munı? K. Efendi- Munı illi **Efreskide** körüb aldım. Hindi menhac togrusunda yazgan iken de şunu okım didim. Munda, medrese-i âlieni bolmas diyrek añlatılğan iken. Soñ narga bik küb akçe cidi bir. Alarnı soravçı bolmas miken? Bizniñ Tatarınıñ aklı tüşden soñ tüşe, diyler. Dürüst söz. Biz menhaçga Kazalı'den iki yüz illi tenge akçe cıyub birdik kolundan **raspiske** alurga işmizgede kilmegen. Kinegesine gine yazdık. Andıy mundıy iş bolsa bir kitege boğala kite ol. Eger kolundan Müselmança gına bolsa da yazuv algan bolsak tikşirirge mümkün bolur idi... deyiş söyledi K. Efendi yolda küb okıy. Bik kızgançga şunday ne ka dinli ve ibadetinde mukayyed kartlarmız azayub bara.

Yayar için dinde mukayyed boluvnuñ faidesi barlığı mücerrebirdir. Umumen küpisler [tüccarlar] ve hususen İñgilizler ve Ruslarınñ ıstaruv abradisleri başka halkga köre dinlirek yolduklarından akçeni de kübrek cıya alalar. 6-7 miñ yıldan birli din alıdırırgan Yahudiler yaratılışlarından efrat derecede mutaassıb âdemlerdir. Bari okuvganları özleriniñ beynelmilel bir millet ikenlikleri bilübgine kosmapolitizmni alga süreler.

Orenburg'dan Aktöbe'geçe kar şaktı küb bolub ândan azaya, Kazalı'da az. Ândan soñ nasf şimaliniñ nasf şimalisinden ötkaç (45 dereceden soñ) kar yerde yok. Aris'de kündüz on yedi grados celi idi. Kar Dikabr ahirlerinde bir az cavıb erüb kitken.

Sartlar Kazalı'den kürüte yaşlı. Ândan soñ cenub-ı şarki yolda Kırgızlar ve Sartlar aralaş uçrıylar. Yahşı tofraklı orınlarda mujikler oturduğu da malum. Tatarlar şehirlerde gine. Âlardında şehirderek Yahudiler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 3. Taşkend timir yol idaresi ve hükümet minavnıga timir yol yutağı kirtürge küte, lakin bu yaknıñ biraz rashodunu [raporunu] şehir idaresine tükletüvñü şart ite. Bu yol satılsa **minavtı** iskiladları milyon yarım podlab aşlıknı alaçağından baylar, hususen aşlık cıyuvçular bu yolnu mutlaka saldıruvnu, rashoddan taratmavtı tiyüş köreler. Âdirek halk faidesin közetüvçüler ise “Bu baylarga gine umum şehir için faidesi yok, şul sebebli şehir üstüne devamlılığa yılga bir niçe miñ som rashod yüklev yaramıy” diyeler. Şehir idaresiniñ soñğı cıyuvunda **galasnlılar** arasında uzun hem kızuv bahisler bolgaç, bu yolnuñ şehir idaresine küb mü faide ve rashodu bolaçağın ölçeb karav için bir kamissiya sayladılar.

“**Padişah Hazretleriniñ Merhameti**”, *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 4.

Türkistan idaresi togrusundadı palajinyeniñ [durumun] 262'nci ve dala ayaltı (Kırgız sahrası)nı idare nizamlarınıñ 136'ncı maddesi boyunca mezkûr yaklarda tüzimisler [düzenlemeler] ile Hristiyan kişilergine yurt- yer kibi köçmiy turgan mülk bili alalar. Çitden [dışarıdan] kilgen Müselmanların (Tatarların) ise andı mülk alurğa hakları yokdur.

Bu nizam Türkistan'ını iktisadî terakkîsi içinde, soñ çaklarda Türkistan bazarlarını tutrub kilmekde bolgan Tatar sevdegirleri içinde maddi cihetden bik ziyanlıdır.

Tatarlar Türkistan'ga Avrupa medeniyetini ütkerüvçü vasıtalık vazifesini ifa itkenlikden [silinmiş] karaganda da bu nizam orınsuzdur. Usülde, Türkistan yolun Rusya için körsetüb ânı aluşuvçular Tatarlar bolganlıktan tarihi ve siyasi cihetden karaganda da bu nizamı halkı tabub bulmıy.

Ne ise ol, lakin bu nizam hazırğa devam itüb kildi, Rusya'da adalet, dinde irkençilik ve meşrutiyet esasları kirtilgende bile, bu tiyüşsüz kasdı bitüre tilegi işitilmedi.

Türkistanlı Tatarlar bir niçe kat hükûmetke müracaat itkeleb bu nizamı bitirüvünü ötünseler de itibarga alınmadı.

“**Buhara Yahudileri**”, *Vakit*, sy. 572 (28 Yanvar 1910), s. 2.

Türkistan’da bir niçe miñ Buhara tebası Yahudi bar. Bundan on yıllar ilk hükûmet bunlarını ecnebi tebası deyib hemmesi Türkistan’dan Buhara’ga sürürge emir itken idi. Bunlar yalınub yalvarub sürülöv müddetin 1910’ncı yıl başınaça kiçkiderdiler. Bu müddet ütüb [geçip, bitip] sebebli hazır özlerin Türkistan’dan küçleb [zor kullanarak] kova başlagan idiler. Lakin baş ravvinleri Tahir Pıtırburg’a barub hiç bolmasa yazgaça sürmiy turuvnu ötündü. Hazır Türkistan’dagi bir niçe miñ Buhara Yahudisi Rusya tebalığına köçerge karar birüb hükûmetden ruhsat soraganlar. Bunlarını kabul kılub meselesi şuşı arada ministırlar savyetinde karalaçakdır. Hâzır hükûmet şul mesele hal itilgenge kadar bu Yahudilerini Türkistan’dan küçleb sürmiy tururga emir yiberge. Bu Yahudilerinñ [silinmiş] az tügil. Ânlarnıñ Rus tebalığına köçüvleri Buhara içün tesirsiz kalmas.

T. K., “**Dahili Haberler: Taşkend**”, *Vakit*, sy. 572 (28 Yanvar 1910), s. 2. Uşbu Yanvar’niñ 19’unda, yerli Müselmanlar nazarında bik aziz bir kişi sanalgan Taci Han İşan vefat olub cenazesinde elli miñden artık âdem hazır bolgan. Cenaze ütkende uramlarda ayak basarlık yer bolmayınça, Müselman yerleri tolgan. Terezeler [pencereler], yurt töbeleri bar da hatun kız, balaçağa birlen tutulub her taraftan ah ve figan tavışları işitilgen. 30-40 garadavaylar uramlarda tertibni köçke saklaganlar. Cenaze ütkende yahşuk büyük bir eyü töbesinden yedi yaşlık bir bala yığılub tüşken. Her kim indi bunu ölgendir deyib tursalar, bir nerse de bolmagan. Orınından turganda yögürüb kitken. Halknıñ bir kısmı bunu şul işanniñ kerametine haml itkenler.

Burhan Şeref, “**Buhara Mektubları II Taşkend-Buhara Yolu**”, *Vakit*, sy. 572 (28 Yanvar 1910), s. 2. Orenburg’dan kilgende Taşkend’niñ yakınlaşuv bik tiz sizüle. Taşkend’ke yakın istanseler canlırak. Avrupalı (Rus Yahudi) halk küb körüne. Vokzallarda yürüvçüler, hatta kız-hatun küb. Menim mundan özüm yekşenbe künge togru kilgenge köre temaşaçılar bigrek küb idi. Bu tarafta şehir halklarınıñ bir temaşa orını vokzallardır.

Taşkend vokzalına kilüb toktaganda hayran kaldım. Platformada niçe biñler kişi. Cırub yürürge mümkün tügil. Menim nasilişiknin nomiri 57’nci idi. İstansenin eşlikli boluvın

körsetedir. Taşkend'ge yakınlaşkanda bakçeler hem yaşlanadır. Taşkend ile yeñi Buhara arasında ağaçlı ve bakçeli orınlar bik küb. Ama Orenburg ile Taşkend arasında ağaç yok. Tavlarda [dağlarda] komlukda saksaval isminde bir ağaç ussa da büyük bolmydır. Bu ağaç yer üstünden bigrek tamirge usa. Ve şul tamirni yagarga istimal iteler. Kış künü şehirlerde podu 26-27 tinge satula iken.

-

Taşkend'den Sredniy Azya yolu başlanadır. Munda poyezdler 15'den 35 geçe vagonlar ile yürüy. Yeñi sistem zor vagonlar. Yoksa Taşkend yolunda 2 küpçekli kiçkine vagonlarnıñ **بوداگان دوبرداونتن** idek. Nijniy [aşağı derecede] kişilerge bundıy vagonlarda yürüv bik yaman tesir ite turgan bolsa kerek.

Sredniy Azya yoluna kirkeç yolçularnıñ yarıdan [yarıdan] artığı Sartlar. Âlarnıñ vagonları özlerine mahsus olub Rus vagonlarına Sartnı kirtmiyeler.

Kaspi boyundagı Krasnovodsk'dan başlab, Taşkend ve Andican yasalgan Sredniy Azya yolu 20 yıllar müddetinçe bu tarafga yalgız yol bolganlıkdan Taşkend'geçe Rusya'dan kilgen kişiler ve nerseler kübüsü Kafkaz şehirlerinden kilmişdir. Taşkend'ge yetkeçde bu tarafnıñ Kafkaz nüfuzu astında idigi bik açık körüne. Armen [Ermeni] ve Grozinler küb, Pirsıyanlar hem uçrıy. Bu yol soğuş zamanında işlene başlanub Harbiye Nezareti idaresindedir. İlikde hemme memurları askerden bolgan. Hazırda kantralurlarnıñ afitsar **ipoliti** ile yürgenleri bar. Hem istanselerde Tatarlar körüngeli. Özel (tiyünçek) ile yürgen (aslamçı) pinzeliler, mamek ve tiri aşındagı Temyoflular, bu vakitlerdegi Kasımlılar hem ara tire Kazan Saratof Tatarları uçrıydır.

Kette Kurgan'da 12 çakrım üzgeç [geçtiğinde] Buhara Hanlığı'nıñ yerli başlana. Bu serhadda (gıranitsa) **ugançıga** körünmiy kala turgan yer bağanatı hesabka almasak memleket **çikinden** uzgan hiç de sizilmıydir. Adetde **چىكلاش** yerlerde bola turgan toktav tikşirüv kibi nerseler yok. Şunda tekrar yürgen âdemlerden serhadnıñ kayda ikeniñ bilmegenlerde bik küb. Hanlıkga kirgeç birinçi istanse Zirabulak bolub munda ve yeñi Buhara'da Emirniñ pahta zavodları [fabrikaları] bar.

Kermine istansesine kilüb toktagança bu bizniñ ayırım [farklı] imtiyazı bolganı tuyuladır.

Vokzal aldındaki bik matur ve terbiyeli bakçe her bir yolçunuñ köñlüne istibhal alameti tüşüre.

Emirniñ tura turgan yeri Kermine şehri istanseden 7-8 çakrım hânesinde irak iken. Ânda niçek barırğa ikenni soraşdım. İki köpçekli büyük arabanı körsetdiler. Bari şunarda oturub [oturub] içiñe katuv çıgarubkına barırğa mümkün.

-Fayton, druşka [şoför] yok munı? didim.

-Yok, didiler. Ni çaklı [ne kadar] soravçılar bolsa da aña ruhsat birilmedi. Emir yakınında Emirden başka âdeti kişileriñ faytonga oturub yürümekleri edebge muhalif sanalgandan yemşikçilerge hem de mahsus kişilerge bu şehirde fayton yerle yürürge ruhsat idilmiydir.

-Bu taraflarda Dikabr ahirlerinde bir defa kar yavub kitken iken, indi bizdegi yaz kibi ıssıy, bari yafraklar yok. Çukur aralarındakine vakit vakit kar oyumları körüngeli. Kette [Büyük] Kurgan'da «ربومور» 27 grados [derece] cellini [santigrat] körsete idi. Sartlar temâşanı bik yarandıklarından poyezd uzganda vokzal platformalar daima tolu boladır. Özleri yerde temâşıcığa ohşamıylar, bu kesemlerin körsetür için çıgarub koyganga ohşab turalar.

Yol boyunca kışlak (avul)lar küb. Bazen 15-20 çakrım boyunca süzülgen bola. Munda hotarnı **hazyaystıva** (cirge [yer] her kim özü hoca bolub ilingi tügil) bolganga kışlakniñ yurtları bik sibilgen. Her kim öz cirine [yerine] oturgan. Rusya'dagi şikilli niçe yüz yurt birge cıyulub [toplanıp] oturgan avullar yeş uçramıdır.

Sartlarnıñ cir kadarın bilüvleri ve cirni İslavları is kiterlik derecededir. Keşteş şikilli vakit vakit kiseklerge bolgan cirleriñ [yerlerinin] bir karuşuna da kol timi kalmagan [el değmemiş yer kalmadı]. Azan boylarına ağaçlar oturtulgan. Su tiñiz [temiz] kilsün için cirniñ üstün tiñizlingen [temizlendi]. Bari cir ıslav maşınaları bir de bolmaganga bik azab çikeler. Ve uzak işliyer iken.

Semerkand'dan uzgaç bir Yahudiniñ avrad okub baruvuna kulak saldı. Añlaşılğan Farisî sözler işitüldü. Bir sultav ile tanışub munuñ kitabın kördüm. İbrani (Yevrey) harfleri ile bik bik güzel basılğan. Miñe okub karadı. Bütünley Farisî iken. Bu kitabın Buhara'nıñ Davdorkel nâmındaki hahamlar cem` ve tasnif itkenler. Yerusalem [Jerusalem] (Kudüs-i Şerif)'de basılğan. Şundan soraşub bildim. Buhara'nıñ Farsîçe

söyleşe turgan Yahudilerine İbrani harfler ile Farsîçe kitablar basalar iken. (Bu pravile 31 Mart'da bolmasa ândan ülük çıkğan bolur.)

Bu yolda karşı uçragan [giden] poyezdlerniñ her kayusunda Buhara'dan kitüvçü şakirdler tolğan idi. Mezar-ı Kevd istansesinde karşı bolğan tavarnı poyezdde, çalma ile tolğan 13 kızıl vagon sanadım.

Yanvar 18'nde kiç altı saatde yeñi Buhara'ga kilüb yetdik. Munuñ resmi ismi şunda çatlıgına bireler. Ândan iski Buhara'ga mahsus poyezd yürüy. Her kün iki yakdında altışar poyezd boladır.

İski Buhara'da mibilli [mobilyalı] ve hiçli nomirler bolmaganga köre men yeñi Buhara'da kalurga oyladım. Hem de Kazanlı İbrahimoflar yurtundagı Avrupa nomirlerine toktadım. Hidmetçileri Tatar, **hacaykesi** Nimes [Alman] karçğı iken.

İş iski Buhara'da bolğanlarınıñ yeñi Buhara'da turuvçuları küb. 11 çakırımı poyezd ile barub kilüvñüñ meşakkati her kün bolsa da Buhara'da turuvdan yeñgilrekdir. Yanvar [Ocak] 19'unda bazarlar tamam açılıb maişet öz yoluna tüşe başladı. Bari talangan kibetlergene açılmagan.

Bu kün Şiiler uramda [caddede] körüne başladılar. Ândan ilik kaçub pusub Rus kiyümü kiyünüb kine yürgelegenler.

Kuş bigi astanakulniñ biraderi Şii Sadık Bek zekâtçı hem özünüñ vazifesin eda kılurga bazarga çıkğan iken. Sart sevdegirler cıyulub kilüb ânı işinden toktatkanlar. Hem şul kün evvelde azl kılundu.

Rusya'nıñ siyasi vekilligi mahkemesi bu fitne sebebli yabık turub [kapalı olup] memurları iski Buhara'ga barganlar idi. Alar [onlar] 19'unda Yeñi Buhara'ga kaytub mahkeme yine açıldı.

Semerkand'dan kilgen asker hâzırda yeñi Buhara'da tura. Geniral Lilyantal (bu askerniñ başlığı) iski Buhara'da, bunda barı 2 yüz kadar saldat kalğan.

Ötürülgenlerniñ adedi iligeçe kat'ı malum tügil. İki tarafda özlerin mecbur körsetür için maktullerini küb körseteler. Resmi orınlardan aldığım malumatka köre iki taraftan ütkerilgenlerniñ adedi 40'dan artmıy. Yaralanganlar 60-70 kadar. Kınalğan sogulğanlar

miñge yakın bolur diyler. Çünkü soğuşuvçularniñ kübüsünüñ kolunda küsek ve timir nomirgine bolgan. Ültire turgan kural yüzden birisiniñ koluna da timegen.

Fakat kuşbigi memurlarınıñ Şiilerge maltık [tüfek] ulaşuvları ispat itilürge yakın. Arsenal (kural ıskıladı)dagi maltıklarınıñ sanı 2-3 yüz tolmıy iken.

Soğuşnuñ ikinçi kününi (Yanvar 10) bir kişi (kiyümüne karab Rus diyler) kağcakga tutrub kilgen rivalvirlerni şakirdlerge satkan. Bahalar 15-20 somdan başlab 40 somga yetüşgen. Bu meçhul âdem 50leb rivalvir satkan imiş. Kim ikenligi malum tügil. Siyasi niyet ile bolmıyça fırsattan istifade itüb satuv iter içüngine yürgen kişi boluy kırıbdır.

-

Muhbiriñiz geniral Lilyaned huzuruna kabul itilüb yartı [yarım] saat kadar musahabet itdim. Bik **sügümlü** kişi. Bir geniralniñ gazete muhbirine bire ala turgan cıvaylarını mâmemnuniyet söyledi.

Men: Kışlak (avul)larda tertibsizlik haberi işitülgen idi, bul ni derecede?

Geniral: Mundan yigirmi çakırım çamasında [genişliğinde] Şiilerniñ Uşat isimli kışlaklarına Arablar hücum ütken iken [etmiş idi]. Haber algaçda men ânda kişiler yiberdim. Barub tertibke salganlar. Bari bir kişi ötürülgen bolgan. Arablarını kutlurtuvçu bir işan iken. Ânı tutub kötürdüler. Buhara hükümetine tabşırdım. Ândan başka Şehr-i Sebz yanında bir Şiini ötürgenler. Öltürüvçü malum tügil. Şundan başka tertibsizlik yok.

Men: Siz ve asker Buhara'da yine uzak kalasız mu?

G[eneral]: İlli tınçlanub [sankinleşip] yetüv mâlum bolmagan bit. Ândan soñ biz başlıklarımızniñ emrine tâbi kişiler.

Men- Bu pagromda [katliamda] zarar körgen kişiler razı itüleçek mi? Âlarınıñ zararların kim töler [öder]?

G- Rus tâbîleriniñ işi siyasi vekilge aid ol kara. Buhara tâbîlerininken özleri. Bu işlerge katnaşuv benim memuriyetime kirmiy.

Ândan soñ ille ahval malum bolub yetken yok. Kimler ayıblı kimler ayıbsız zarar körgenler. Bolar hemmesi tikşirilgeç bu mesele karalur.

Munda söylevlerine karaganda Geniral Lilyantal'ga bik kiñ pravlar [haklar] birilgen imiş. Eger âlarnıñ barsı birilende faydalanurğa togru kilgen bolsa cografya haritasınıñ da üzgerüv ihtimali mümkün bolgan. Bari hazırğa muna ihtiyaç körünmegen. Rusya'nıñ Orta Asya'da tutkan siyaseti fevkalade semereli bardığı malumdur. Bu geniralniñ tâbîni şunlarga numune bolurğa yararlık. Bigrek yumşak söyliy turgan kişi. Sartlar şundiynı yaratalar.

“**Buhara Ahvali**”, *Vakit*, sy. 573 (30 Yanvar 1910), s. 2. 22 Yanvar Cuma kün yeñi kuş bigi serpahlagat kiyüb re`sen tayin itildi. Bu sadrazam Sünnilerden bolub Şehr-i Sebz [silinmiş]. Hâzırda 50 yaşlarında bolub soñğı yıllarda kübrek Emir cenablarınıñ huzurunda tura idi. Emirniñ biraderi şehzade Mansur, Pitırburg'da tahsil itkende Nasrullah Bek âniñ yanına tayin idilgen bolgan. Şunlıkdan malumatı Rusçası yahşı, tedbirge hem usta deyiş eyteler. Yeñi kuş biginiñ tayini şehir ahalisine güzel tesir itdi. Astanakulnuñ azline şundan soñgına işitüb yetdiler.

Emir Hazretleri, Şii-Sünni fitnesi münasebeti ile müftülerge yibergen dest-i hattında bu fitne ittifaksızlık sebeb bolganı körsetüb şiltene añlatmışdır. Talavçılardan 50leb kişiniñ habs itilgenin tiligraf ile haber itken idim. Bunlar içinde şakirdlerden birev de yok. Yarısı da uram halkı suçu, işçi ve hayırçılardır. Şakirdlerniñ talavga katışmadıkları ve hiç kimniñ nersesine kol süzmedikleri dava idiledir. Bazılarında tentüv yasalsa da talangan [çalınan] nerseler hiç tabılmagan. Bu vâkıa şakirdlerniñ gazez kasıdları bolmaganı añlatadır.

Burhan Şeref, “**Buhara Mektubları III Kanlı Vâkıaların Tiren Sebebi**”, *Vakit*, sy. 574 (2 Fivral 1910), s. 2.

Bir meclisde Sünni-Şii fitnesini muhakeme itüb oturganda Buhara'nıñ yaşın sevdegirlerinden bir siyasi miñe eyte: “Osmanlılarga Sultan Abdulhamid'ni tüşürmek İranlılarga Muhammed Ali Şah'ni tömekni çaklı mühim ve ağır iş bolgan bolsa, bizge kuşbigini azl itmek şul çaklı mühim ve şul çaklı ağır idi. Elhamdülillah biz beş künde munuñ uhdesinden çıkdık, özümüz yaratmagan hükümetni bî-kâr itdik. Başka milletlerniñ niçe aylardagine başkara aldıkları [başardıkları] işni biz bir niçe künde tamam kıldık” diy. Bu sözde Buharalıların maruf gururları öz hissesin yogaltumgan [yok edilmiş] bolsa da hakikat hem şundan irak bolmasa kerek.

Buhara'da Yanvar 9-14'de bolgan kanlı vâkıalar bir mezheb ihtilafına bolmagan. Resulullah'dan soñ halifelikge çaharyarnıñ [dört halifenin] kayusu haklırak bolgannı isbat iter için ya ise Mehdiniñ hâzır tirik mi tirik tügil mi ikeni hususunda öz mezhebiniñ itikadın üstke ıgarır için Sünnilerden de Şiilerden de hiç birevniñ soğuş küterirge tilevi ve başkalarınıñ şuna koşılıvu mümkün iş tügil. Buhara'nıñ mollaları bir kitabnıñ ibaremsin, bir masnıfınıñ sözün dürüstlev ya ise yañlışka ıgaruv için yüzer yıl münazara kılışub tursalar da öz mezheb ve dinlerin üstke ıgaruv için kılıçga karşı baruvdan bik irak kitmemişlerdir. Buharalılar özleriniñ itikad ve adetlerinde ni kadar mutaassıb bolsalar da hem de özleri hilaf körgen nerseni başkalar için de caiz körmeseler de adaşkanlarını halkga kitirüv ya ise Kelimetullah âlâ itüv için alarnıñ [onların] cihadına ıguv ihtimalleri yokdur.

Bunuñ için mahsus terbiye, izzet-i nefis, şecaat, gayret ve fedailik lazımdır ki bunlar Türkistan tarihiniñ sahifelerinde yazılıb toktatılmışdır. Buña ilave kuşbigi astanakul hem âniñ yakınları Buhara'da resmi mezheb bolgan Sünnilik ve Hanefilikni kübden kabul itmişler ve şunuñ mucibinçe âmil kılub kileler. Bunların Şiilikleri bolsa da yaşrıngine bolgandır. İslamda hüküm zahirge...

Binâenaleyh alarnıñ Şii boluvlarına karşı ahaliñ ve şakirdleriniñ kıyam itüvleri ihtimalden bütünley irak. Fitneniñ sebeplerini izlegende ihtilafât mezhebini esas itüb tutarga mümkün tügildir.

Rusya'nı umumen idaresi medeni memleketler arasında bik yahşı orın tutulmasa âni Türkistan'dagi idaresini insaniyet pravası [hakkı] cihetinden medh iterge bigrek mümkün tügil.

Malum ki Türkistan'da reâyanıñ küb hukuk ve pravaları idare işindegi askeri memurlar koluna tabşırılıb her bir muamelede alarnı katı kolları toyulmayınça kalmiy. Bütün Rusya'da ilk yavaş ve itaatli teba satalgan Tatarlarga bile Türkistanda yerleşürge ruhsat birilmiy. Munda memurlar özleriniñ Rusya'da tügil belki akrayında idiklerini bir de unutmayınça turalar. Şulay bola turubda Türkistan'dagi Rus idaresine kızugub ve şunday idareni ümidlenüb yaşavçılar bar. Bunlar Rus Türkistan'ına körşü bolgan [komşu olan] Müselman hanlıklarında reayalardır. Rus Türkistanına körşü Müselman hanlıklarında yaşavçı reaya (**poddanı**)lar öz kardaşlarınıñ Rus himayesinde rahat kesb ite aluvlarına ve irtege için tınç boluvlarına bik kızuvular. Ve özlerinde şunday bahtlı

köresileri kile. Men bu halknı İnan'da körüb acebsengen idim. Eger şimali İnan Rusya himayesinde kirse mundagi hayırlarınñ bahası birge beş aluş küterilecegin, zavod ve fabrikalar açılıb yollar salınub fıkraga iş, baylarga kesb tabulaçağın söylevçilerini Rosofillik iteler deyib uza idim. İndi Buhara'da da şunda yok halkı uçradım. Rusya'nın akrayın idaresine de kızuvçularnı [ilgi gösterenlere] kızganmaska [acımamak] mümkün tügil.

Dürüst kübüsü özlerin başka memleket muhibbî itüb hamiyetsizlik körsetürge yaratmıylar. Lakin özlerindeki idareninñ başka memleket idaresinden bik küb yaman bolğanın daima tekrar iteler. Ve özleriniñ tabiatın alışduruvçularda künden kün arta. Bu mukaddime hazırğı fitneninñ sebeblerin izlerge yardım itse kerek. Buhara Hanlığı'nın idaresinde memurlar ve törelere vazife (jalonya) birilmiy. Belki memurlar özleri yugarularga ança tolub turalar. Avul bazarlarında, yarminkelerinde bazarnoylar aluk özleri ança tolub şunu bazarga kilüvçü halkdan cıydıkları [topladıkları] kibi Buhara memurları da yugarıga özleri tolub şunu artığı ile halkdan cıyalar. Elbette her kayusu mümkün kadar kübrek cıyarga tırışa. Çünkü bu tolavlarda hiç bir yazılğan kızam ve tutulğan kaideler yok, kimden küb mü ala alsalar şul kadar alalar. Bizniñ kibi nizamga âdetlengen kişiler için buña işitüb de ağır. Lakin hakikat şolay. Bu tolavlarda tigizlik [eşitlik] ve adalet hiç de yok. Aluvçu ile birüvçinik şahsi münasebet ve düşmanlıkları, sınıflık ve küçlilikleri hilekârlık ve sadelikleri hemmesi tolavnın mikdarın tayinge tesir icra itedir.

Yılda 10 miñ **abarot** yasagan iki sevdegirniñ birisi yüz somga iki yarım som zekât birse ikincisi yigirmi beş somdan kim ile de kutula almıydır. İsab, hesap, hemmesi kara akl bilengine yürtüle. Defter ve bu halge **litirya** kibi nerseler mamul tügildir. Binâenaleyh sevdegirlerni zekât tületüv bahanesiyle niçelerni somasından yazdıruv hem ikünçülerden öşür aluv bahanesiyle niçelernin bütün mahsulün tubab kitüv Buhara Hanlığı'nda âdeti işlerdendir.

Küb emlak cirleri [yerleri] kamsız memurlar tarafından salungan öşrü kadar mahsul birmediklerinden ikülmeyiçe taşlangan. Üyüleri [evleri] köçüb kitkenler.

Memurlar tileseler kimniñ bütün malın ve mülkün müsadere kılurğa ihtiyarlıylar. Ve bu kuvvetlerinden bik beş faydalanalar. Hükümetniñ varidat ve masarıfları açık hesap ile yürütülmüy. Akçe kim koluna kirse şunda eriydir.

Her kimniñ köz aldında bolgan, bu adaletsizlik ve zalimler ahaliñ kanın kaynata. Yolar zalimlerniñ rahatgına yatuvların tahammül iterge tilemiyler. Lakin kolda çare ve kuvvet yokluk sebebli içden tınalar. Bu zalimni bitirirge başlab kirüşüvçüler bolmagaç halk kuzgalmıy tura. Takdirde yazılğan kismetke razı bolub bir bir artlı kabir yakasına yakınlaşalar.

İl sabır itse de unutmıy diyler. Bir **sıltav** ve bahane ile zalimlerde karşı tavuş küterüvçüler meydanga çıga. Kübden de taş kayrab turgan ahali ve avam şularga koşılalar. Şundan halkniñ üç aluv körüne. İlniñ açuvu bik yaman merhametsizlikni meydanga çıkara. Bu aşurada Buhara'da tögülgen kanlarniñ küb sebebi benim tabuyumça şul zulümlerde ve halkniñ şul zalimni defge [def etmeye] çare izlevlerindedir. Siyasi terbiye körmegen avam halkı bu zulümlerni bitirir için zalimlerniñ kuvvetden tüşüv kifaye ite deyib üyliyer. Asıl yamanlıknıñ usûl-i irade idikini tüşüne almıyler. Şunlıktan şahıslarga karşıgına kıyam iteler. Halkni kızganmavçı turalarga karşıgına bolgan bu kıyamniñ niçek bolub Sünni-Şii ihtilafı suretine kirüvü yaysa, ikinci ibare birle eytsek Sünni-Şii törelerge [büyüklerine] karşı kıyamniñ kilüb çıguvu mundan soñ tafsil itileçek.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 574 (2 Fivral 1910), s. 3. Orta Azya timir yolu boyunda Kızıl Arbat, Merv, Ashabad, Krasnovodsk şehirlerinde âdetden taş saklav nizamı bitirülüb katı saklav nizamına kaldırılmışdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 574 (2 Fivral 1910), s. 3. Songı künlerde Taşkend yagına küb küb alıngalav sebebli May bahası küterildi [yükseltildi]. Hâzır pudu 7 som 20 tiyindir. Kollarda zapas [senet] May küb bolmaganlıktan, yazga taba bahası dahi küterile tüşer, diyler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 575 (4 Fivral 1910), s. 2. Taşkend-Almata arasında timir yol salınuv ihtimal. Meskev firmaları bu yolnu bik kerekseneler. Bu yol Taşkend'niñ Orenburg'ga taba yagındagi [yakınındaki] Aris istansesinden başlanur diyler. Şul sebebli Rus bayları Aris tiresindegi yerlerni kıbet baha ite icraga ala ve ânda ıskılad [depo], kervansaray hem başkaça yeteler sala başlaganlar. Yıllı 200 somluk bir kıymet, miñ somgaça mingen.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 575 (4 Fivral 1910), s. 2. Hokand-pahta cıyuvçılar hâzır yağmur ve kar yoklukdan zorlatalar. Kilesi cay [yaz] sarança küb çıguvda kütile

[bekleniyor]. Pahta cıyuvçular halkga bılırgıya [geçen yıla] karaganda iki mertebe kübrek **zadatka** taraturga [dağıtmaya] söz birseler de hâzır buña **fıvçılık** ite almıylar. Kilesi yıl pahta az çıgub halk tolı almas deyib korkalar. Yangın neticesi olarak hemme pahta zavodlarında iliktirik [elektirik] ile yaktırtuv modaga kire.

Burhan Şeref, “**Buhara Mektubları IV Aşura Fitnessini Çıgargan Sebebler**”, *Vakit*, sy. 575 (4 Fivral 1910), s. 2.

Buhara’da Şiiler kadim zamandan birli turub kilgenler. Mezheb cihetinden İslam memleketindegi Yahud [Yahudi], Nasara’ga [Hristiyanlara] tariz caiz bolmasa ehl-i kible bolgan Şiilerge tiyu elbette caiz tügil. Şunlıkdan Şiiler Buhara’da tınç turganlar. Bari kara halknıñ taassubın kaynatuvdan korkubgına ayin ve matemlerni bir az yaşrınça [gizlice] icra itkenler.

Buhara Hanlığı’nda Şiiler 32 yıldan birli kuş bigilik mansıbın özlerinde tutub kilgenler. Buharilerniñ özlerine kardaş bolmagan kişi alardan mal cıyar içün oñgaylı kural [silah] bolgan kibi, kardaş kiblesine tayaturga mümkün bolmagan kişiniñ emirge daima sadakatli kal bolub kalaçgı da malumdur. Şunlukdan Buhara emirleri de iskidegi İslam padişahları kibi vezirlerni çit [yabancı] halkdan koyganlar.

(İnkırızga yüz tutkan devletlerde bu âdetniñ tarihi kaide boldığı felsefe-i tarih kitablarında mezkûrdur.)

Hukuksuz ahali ecnebilerniñ özlerine yaş boluvuna protist [protesto] yasıy almaganlar.

Buhara’nıñ iski âdeti boyunça hemme hüküm ve emirler, emir ve kadı kelanga râci bolub kuşbigi bir hazineçilik levazımgına eda itdikden, Buhariler itikadınça mezheb sanalgan Şiiniñ, şeriat ahkâmında mutasarrıf boluy caiz tügil diye itirazga da orın bolmagan. İski de kuşbigiler daima kadı kelanıñ emri tahtında bolub, emirniñ baş naibi Sünni ve ulemadan bolgan. Şuña köre ulemalar ve ahali Şii kuşbigige karşı tınç [gayretli] kalganlar. Ama hâzır tüşürülgen kuş bigi astanakul özünüñ şahsi **kaylıtı**, tâbî bolgan nüfuz suyu hem de ahvalniñ yardım itüvü ile özünüñ kuvvetin ülükki [evvelki] kuşbigilerninkine köre küb artdırgan: Şöyleki sabık kadı kelan Bedreddin vefat bolgandan soñ astanakul bu mansıbga öz sözünden çıkmıy turgan bir kişini tayin itüb

amelde kuşbiginiñ derecesi kadı kelan **نقلین** yugarıda çıkgan. Memleketniñ mâşiyen işleri kuşbigi kolunda bolgaç âniñ emirge yakınlaşuvuna ve âniñ aldında söz

keçürüvüne de aceb turga, togru kilmiy. Şul tarike bu kuşbigi bütün memleketke hakimmatlık [hâkim] kibi bolub kalmışdır.

Öz mezhebine hamiyetli bolgan ulemadan hem kiñlevçi [kinlenen] tikdaşlardan muña tiş kayravçılar [bileyenler] bolaçağı tabiîdir. Şulaygına turganda İran'da inkılab bolub aks hareket tarafdarları memleketden kaçarga mecbur boldılar. Şularnıñ bik kübsü Buhara'ga kilüb hüsn-i kabul körmüşler.

İran'da öz memleketlerine saya almagan mutaassıb müctehidler, sabık memurlar, siyasi sevdegirler Buhara'ga kilüb özlerine tâbî bolgan hareketke kirüşkenler. Bakü'de Armen-Müselman kıruluşunda kanışub Bakü'de tururlugu kalmagan fedai soğuşçularnıñ bazıları da Buhara'ga kilüb caylanmışlar. Bir taraftan kuşbigi astanakul bu mesakîn kardaşlarına şefkat körsetüb yahşılık itdigi kibi ikinçi taraftan bular ile

özünüñ kuvvetini de artdırgan. Elükde [başlarda] özün tutduğı Buhara aña öz vatani kibi bolub kavim kiblesi içinde çolganub yaşagaç irkenli başlab hükümet hizmetlerine, öz yakınlarığına tutra başlagan. İñ akçeli zor orınlardan zekâtçı, mir-âb (su hocası) Toksa Bek kebir (asker başlığı) hemmesi İraniler bolub alar her kayusu öz tire yaklarını İranilerden tutramışlar [tutmuşlar]. Hatta Sünnilerniñ bir kısmı uluğlarga yarav kasdı ile Şiilerge tarafdarlık körsetkenler alarga o haşb yüriy başlaganlar; aşura matemçilerine nazar birüvçülerniñ şaktı küb boluvu resmi istintak (dapros)larda [sorgulamalarda] da tekid kılunmuşdur. Acem sevdegirlerge de her türlü himaye körsetilüb **münabi** servet İraniler koluna kiçüb bardığı her işde zahir bolmuşdur.

Ahvaliniñ şul revişçe [yoldan] baruvu sevdegirlerni, Sünni memurları ulemanı hemmesini Şiiler aleyhine eylendirüb, Şii yasınuvunuñ başsısı da kuş bigi astanakul bolduğundan efkâr-ı umumiye âniñ aleyhine tavışkan. Sünni-Şii mezheblerine bir tiñez karıy turgan Yahudiler bile Şiiler tesletine karşı turub kan künlerinde Sünnilerge kural ve akçe ulaşmışlar. Soñgı yıllardagı ahvâl-i siyasiye ve iktisadiyenin Buhara efkâr-ı umumiyesini kuşbigi aleyhine hareketi yaşrın [gizli] olarak öz yolunda devam itmekde iken aşura fitnesi kilüb çıkgan. Gazetemizni okub kilüvçülerge malumdur ki Buhara Şiileri bu aşurada matem resmini uramda ve alenî icra itmişlerdir. Bıltırdan [geçenyıldan] ilik [başlayarak] Şiilerge matem resmini icra iterge Buhara'da ruhsat itülmiy turgan bolgan.

Bu matemde iştirak itüvçülerni tura takmak ve hikâyeler tesiri ile kızışub öz özlerine cerahat yasavları elbette temâşâçılarını celb itken. Bular içinde şakirdlerden de bir niçe kişiler bolgan.

Buhara halkı hususen mollaları fıkıh kitabları ve âdet tesiri ile ecnebilerge tahkir itüb karavçan. Mesela bir Yahudisini horlamak alar bir de ahlaksızlık sanalmıy ve cezayı davet itmiy. Yahudilerge tahkir alameti olarak [silinmiş] üstünde bilerline [bellerine] kindire beylev bu künge **mamulbedir**. Şulay ecnebi mezheblerini tahkir âdet itken şakirdler için Şiilerniñ matem resminden külmek ve ânı meshire itmek bilingenligine bolub kitken.

Matem icra itüvçüler itikadlarınça özleriniñ necat ebediyesi için canların kızkamayınça küreklerine, başlarına hançer ile soğub akıldan şaşdıkları zamanda alarnın meshire itüb turuvçularga açılanuvları tabiîdir. Şul açuv ile alar bir şakird ortağa alganlar, sokkalaganlar, rivayet boyunça işek aldına alub kirüb ötürgenler. Hazret-i Hüseyin'ge kaygıruvçulardan külgem bu herifni ötürüvçüler özlerin Yezidni öltürüvçüğe sanab belki şadlanganlardır da...

Ötürülgen şakirdlerniñ birge kilgen ibdaşları Şiiler ile sözge kirüşkenler. Lakin hançerli ve pıçaklı Şiilerge karşı söznü küb uzaytımayça kaytub kiterge mecbur bolganlar: medreselerge kaytub: “Şiiler mollayça (şakird)lerni öltüreler” deyib kaçkırganlar ve yardımğa çakırganlar. Miñlerçe cıyulşub çıkkam şakirdler soğuş, gaza, cihad, Şiiler mollayçalarını öltüre kibi sözler ile kaçkıršub bütün şehirge tınçsızlık salganlar.

Bir girve şakirdler süngi [süngü] başına güya ötürülgen şakirdlerniñ kanlı külmegin [gömleğin] ilüb bazı müftilerge ve kadı kelanga bardıkdan soñ, sarayga kuş bigige barganlar. Kuşbigi bularnı şehirde fitne çıkaruvçular sanab 18-20 kadarsım habis itdirgen. Ândan tozub kitgen şakirdlerine kübrek yaman tavışlar ile işlerin kübeytüb ve kollarına kılıç, maltık, tıyak, timir tömer kibi nerseler tutub cihadka kitkenler.

Şiiler içine barub öltürülgen şakirdniñ cesedin soraganlar (nakl boyunça bu şakird Hokandlı imiş) ve şunda iki taraftan da soğuş başlagan. Kuşbigi emir vekili olarak bî-tarafıklı körssetürge tiyüş orında Şiilerni yakları sebebli bir şakird intikamını alur içüngine cıyulgan on miñlerçe şakirdlerni **kinandan** özine düşman itmiş. Astanakulga düşmanlık asr uçıy kişiler (bolar içinde alugar hem küb) bu fırsattan istifade itüb uramdagi çalmalı kitüvnü kuşbigi aleyhine kuzganub aşura fitnessi siyasi suret alub

kitgen. Gayretke kilgen şakirdler ve uram halkınıñ aǵzında Şiilerden üç aluv, Şii memurlarını tüşürüv maksadları birbirine katnaşub Şii aleyhine bolgan bir tavış hâsıl itmiş. Şiiler elbette buña karşı tururğa mecbur bolganlar. Öz canların saklar için kuralga sarılğanlar. Kuşbigi yanındagi memurlar Şiilerge kural [silah] ulaşkanlar: Şul tarike Şii hükûmet memurları ile matemçi Şiiler bütünley bizge koşılıb **maharkeniñ** yer tarikinde kalğanlar.

Uramda bolgan soǵuşda Şiiler öz taraflarında bolgan törelerge aşanub Sünnilerni bigrek açuvlandırğanlar. Mesela: Hâzır astanakul durıy (zamanesi) Şiilerniñ **posnub** yaşavları kiçdi [geçti] indi [şimdi]... kibi sözler ile emirni de unutkanların bildirüb Kermine’de de astanakulğa itimadnı kimütmişler. Soǵuş bir küterilgeç Şiilerge karşı her türlü davet birbirine katnaşub umumi bir seda hâsıl itmişdir. Mesela: “Şiilerni öltürmek helal, ânlar kâfirlerden de yaman, ira-yı kilmeşekler [göç edenler] bizge hoca boldılar, birisini kaldırmayça öltürürge... Şakirdler ise ibdaşmızniñ kanın kaytırırğa canımız feda...” kibi sözlerni tekrar itkenler.

Buhara’nıñ idare-i zalımanesine karşı hem de kuş bigi astanakulnuñ şahsına karşı ilikden [eskiden] cıyulub kilgen kineler ve düşmanlıklar hemmesin bizden meydanga çıgub bunuñ utıy mezheb davasın ile yalkınlanub Buhara’da Sünni-Şii soǵuş nâmında bir fitne tınç şehiriñ uramlarını kan ile **poyadkıdan** soñ tarih sahifelerini karalamışdır.

Tarihde mezkûr küb fitne ve soǵuşlarınñ sebebi ile zahir sebebi (bahane ve saltavı) başka başka bolduklarından bu Buhara fitnesinde de asıl sebebi zalim ve ecnebilerge mahkûmiyet bolub mezheb davası âniñ üstünü kablamışdır.

“Pitürburg’da Buhara Emiri”, *Vakit*, 576 (6 Fıvral 1910), s. 1. İmparator Hazretleriniñ Buhara Emiri Cenab Âli Seyid Bahadır Abdulahad Han ismine uşbu dest-i hattı ilan itildi:

“Cenab-ı âli! Bu yıl sizniñ, Rusya’nıñ büyük himayesi astında, Buhara memlektini idare itüvüñüzge 25 yıl toldu. Daima Buhara’nı Rusya ile yakınlaşduruv, Rusya ile dostane münasebetini nıgaytu hem iki arada her iki taraf için de faideli olaçak sevdeni terakkî itdirüv için tırışuv ile beraber cenab âlileriñiz her vakit Rus asker ve felvetiniñ faidesine de hulûs-ı kalbden dikkat ite idiñiz. Bizniñ için bik ağır bolgan bir zamanda, siz yardımımızga her kimden ilk yetişüb bizniñ felvet ve mecruhlarımız faidesine iñ zor iane itüvçülerden bolduñuz; Mançurya sahralarında soǵuşmakda bolgan Tirski ve başka

Kafkaz Kazaçi fırkalarına yeli [yazlık] kiyümler hazırlav için bik zor ianelerde bulunduñuz. Cenâb-ı âlilerñizniñ menim için kadarlı bolgan asker ve felvetime iltifatıñızni bik takdir kılub min, sizniñ için bik mühim bolgan 25 yıllık bayramıñızda sizni Orenburg Kazaçi polkınıñ şefi tayin itemin. Daima sizge hayr havah.

Asıl nüshasında imza: Nikolay

Buhara Emiri, Sarskoy Sıloga barub kündüz saat 2 buçukta Aliksander Sarayı'nda İmparator Hazretleri tarafından kabul itildi; soñra İmparatoriçe ile körüşdü. İmparator Hazretleri amiriniñ bülekleri bolgan kelemlerni, yefek nerselerni, mih, kural ve başka kıymetli nerselerni, soñra bik şeb 16 atnı [atı] karadı. Sarayda Emir ile yaverlerine desterhan koyuldu. Soñra Emir kiri Pıtırburg'a kitdi.

Emir Pıtırpaval Çirkeven, ziyaret itüb imparator üçünçü Aleksander ve büyük kinaz Vladimir, Aliksey hem Mihail tabutları üstüne kümüş çeçekler koydu.

Emirniñ padişahga birgen bülekleri arasında bunlar brilyant ile müzeyyen sultan, kıymetli taşlar ile ziyetlengen hançer, imparatoriçege kıymet moynısa [kolye], balalarına kıymetli moynısalar ve iñ zor derece neşetler, veliahdge bik kıymetli taşlarga çiyumdurulgan keçkine kılıç ve hançer.

Burhan Şeref, “**Buhara Mektupları V Buhara Şehri**”, *Vakit*, 576 (6 Fivral 1910), s. 2.

Arab şairlerinden birisi aytkan şehirler âdemler şikilli, bahtlı bolalar, bahtsız bolalar.

Bahtsız şehirleriniñ defteri yazılğanda birinçi nöbetke iski Müselman şehirleri tizileçek Buhara bunlarnıñ başında turaçaktır. Hazırgı Buharalılarnıñ bayları ilm yoluna şul kadar küb küç ve akçe sarf itkenler, şul kadar vakıflar kaldırganlarga, bütün Buhara medreseler şehri bolub kalmışdır. Munda uluğ binalar hemmesi medreseler bolub başka yurtlar ve ak hem tebenek hem balçıkdır. Medreseler kibi taşdan bina salurga hiç kimge ruhsat idilmiy. Medreselerniñ vakıfları bik küb, müderrislerniñ maaşları bol, şakirdlerniñ menzil ve rızıkları hemmesi hayrat ehli tarafından temin itülgen. Buhara'da ehl-i ilmniñ kadarı şul kadar uluğga dünyanıñ başka hiç bir yerinde bu derecege irişmemişdir. Munda ehl-i ilm bolmagan ademlerniñ hemme hukukları alınub ulema koluna tabşırılmışdır. Medreselerniñ hemmesine kütübhaneler yasalub kitablar ile tutulğan, hemde bularnıñ devamı ve terakkîsi için varidat tayin itilgen. Lakin iski Buharalılarnıñ ilimni teminge tırışuvları matlub neticeni birmegen. Hemme medreseniñ

vakıf hücreleri koldan kolga satılıb yürüy. Mundan revâcı müderrisler ve başka sevdegirler faydalanub kuralar. Vakıflar tiyüşlü oringa sarf itülmiy. Kütüphaneleriniñ kitabların satub aşaganlar [yiyorlar]. Bu kitabhaneniñ varidatlarını hem tiyüşsüz kişiler aşıdır.

Meşhur Darüşşifa Medresesi tıb için bina kılınub vakıfları şuna hem de ambulatoriya (devahâne)ge tahsis itülgen bolgan. Gevkeşan Medresesi'niñ vakıfları hadis tefsir okutur için tahsis itülgen bolgan. Hâzırda Darüşşifa, Gevkeşan Medreselerinde mukaddemat hem şerh-i haşiyelerden başka hiç bir şey okutulmaydır. İñ mukaddes bolub saklaturga tiyüşlü vakıf şartları Buhara'da hiç de itibarga alunmaydır. Ulemanıñ iñ kinesinden başlab dersaneleriniñ iñ tubanlarına kadar vakıfını su-i istimalde günahlıdır. Baylarınñ kaldırgan hayratlarını haram tırıkça aşab ânlarğa hukuk Allah'ğa hıyanet iteler. **Eşedd** haram bolgan rüşvet ve reba Buhara'da taamil perdesiyle kaplanub ulema ve hikemde şul kadar marufdurki bularnı kimeytmek [azaltmak] için icthad itken âdem bile yokdur.

Buhara'nıñ uramları tar, tüzüksiz, taş, cıyulmagan, yakkır tilmegen, eyüleri balçık, terezeleri [pencereleri] yurt içine.

Şehir içindegi kabristanlarda daima ağır is [koku] kilüb tura. Buharalılar ölüknü cir astına [yer altına] kömmeyinçe cir üstine kömeler. Ve birsin yersi işine üyeler. Cimirilgen kabirler üstünde atlar ve kuşlar tolu boladır.

Hükümet fukaradan her yıl niçe milyonlar cidiği halde memleket ve şehir tamirine bir pul [bir kuruş] sarf itmiydir. Şehirde palise hem yok. Hıfz-ı sıhhat kaideleri reaya itülmegenden hem Avrupalarga tıbbi yardımlar bolmağandan Buhara'da ulum bik küb bolub memleketniñ halkı künden kün kimi yaza. İnkırazniñ bik müdhiş alametidir.

Buharaniñ sevdası ekser Yahud [Yahudiler] kolunda bolub Müselmanlarınñ kübsü vakf aşab [vakıf mallarını yiyerek] kün köreler.

İski Buhara'nıñ 11 çakrım yakınında yeñi Buhara şehri Ruslar tarafından tesis itülgen munda uramlar kin [geniş]. Bik yaktı yaktırkola, terezeler uramga karab şehirni kabristandan ayuradır. Şehrni palisa saklı, hıfz-ı sıhhat kaideleri reaya kıluna.

Bir şehir için lazım bolgan hemme nerseler hazırlanmışdır. Bu kiçkine şehir mamık zavodları [pamuk fabrikaları] ile tolduğu halde iski şehirde bir zavod kibi nerse yokdur.

Medeniyetnin in birinçi kireklerinden bolgan matbaa Yeñi Buhara'da bir Yahud tarafından kübden tesis itildigi halde iski şehirde yokdur.

İski şehirin ahali küb mü bolduğu, uramlarının adedi malum tügil, isimleri hem yok. Buhara orta asırlarda medeniyet numunesi bir şehir olduğı halde şundan birli yer yahşı nerse artdırılğan. Belki harablığına hidmet itülgen.

Medreselerinde mescidlerinin vakıfları küb bolduğı halde tamirlerine sarf itülmiy. Hoca Bahaddin Nakşibend hazretlerinin makberesi her yılını yüz miñlerçe ziyaretçileri celb itüb anda bik küb akçe kaldırdığı halde kabirnin üstüne kubbede yasalmagan.

Taşının yazuvları şumarub yetken. Türbenin terbiyesine bir tiyin sarf itülmedigi körünüb tura. Ama şuşu türbedegi hayırcılık [dilencilik] orınları miñlerçe somga satıldığı her kimge malumdur.

Buhara'nın hazırğı halefi anın iski derece ve şehirini muhafazaga mukadder olmadıklarından babasının zor iski çikmelli turungan kiçkine balaga ohşiyler [benziyorlar].

Burhan Şeref, "**Buhara Mektuları VI Cuma ve Nikâh Hutbeleri**", *Vakit*, 577 (9 Fivral 1910), s. 2.

Yer Cuma kün tuşdan ülük Buhara'nın Cehriye Mescidi'ne yardım. Miñlerçe çalmalılar [cüppeliler] halka yavab **avaturganlar**. Birisi Arabça ve Farsîçe münacaat kibi şeyler okıy. Başkalar şuña koşılıb bir ağızdan zıkr, tesbih ve salâvat okıylar. Bazı yerleri cezbe haline kilüb halkanın ortasında eylenüb yürüyler. Bazılar ah urub hoşsuz bolalar.

Cuma okur [Cuma namazı kılmak için] için Mescid-i Kelan (Uluğ Mescid)ke kitdik. İçine kirdik. Uluğ bir meydan. Üstü açık. Türlü evlatlar usub kurgan orınları bar. Şul meydanniñ tire yakı binalar meydanga açık itüb salınan. Kible yagında cirden tiñiz mingen tügerek minaresi bar. Mihrab ve minber orını bolgan kible tarafının kubbesi İran usülü yasalğan [yapılmış]. Kavun öltürnüb koygan kibi. Minarede ay alametleri yok, umumen İran ve Türkistan mescidlerinde ay alameti yok iken. Bari Türkistan'nın yeñi ve ak mescidlerinin bazılarındagine körüne. Ânda da fakat yartı ay. Ama bizde maruf bolgança tolu ay ve ânın üstüne koyulğan **urak ayı** bu taraflarda körmedim.

Hutbeni tiñler [dinlemek] için minberge yakın olturdum. Kiñ kükrekli, kalın tavuşlu [sesli] bir hatib matyuğ hutbeliklerde meşhur bir hutbeni okudu. Tavışının matur

çıguvundan bigrek tolu çıguvına itibar ite. Hutbeniñ manasın añlab okuganlığı añlaşılmy. Tikşirgen [araştırın] kişi ibaret hatalarında tabar. İkinçi hutbeniñ ortasına yetkeç hatib baskan orınından bir baskıç [merdiven basamağı] tüşdü. Emirge dua kıldı. “Es-sultan, ibnü’s-sultan, es-sultan Seyid Abdulahad Han Bahadır” ismine şul medh saffetleri artırdı ki Ömer bin el-hitab ya ise Ömer bin Abdulaziz özleri togrısı da şul kadar izgülük saffetlerin işütseler uyalurlar [uyanırlar] idi. Emirge adalet, merhamet, ilimge iane, ilâ-yı Kelimetullahga ictihad, dinde takayyid, takvalık İslamnı himaye ve gayrilerni şul kadar kabartkı [abartılı] ibareler ile isnad itdi ki Ebu’l Âlâ el-Maarri didikinçe minber titrerlik idi. Emirge dua tamam bolgaç yine yugarı minüb elikki [ilk] orınına basdı ve hutbesin maruf revişde tamam itdi.

Bu Mescid-i Kelan rivayet boyunca Emir Kuteybe (Buhara’nı feth itüvçü) tarafından

bina kılungan imiş. Munda ille de bar bir ^{فیوی} Emir Kuteybe kazıgan deyib söyliyler.

Buhara’da tanışlarımdan birisiniñ nikâh meclisine togru kildim. Sart imamı maruf hutbeni Arabça başlab Farsiçe tamam itdi ve akdge şundayın şart artırdı: “Eger ir hatunına takke birmiyçe 2 ay ânı taşlab yürse, ya ise [veya] vech ve şerden başka (ursa [vursa] soksa hatun bu irden ayrılırga ihtiyarlı bolur”. Soraşub bildimki Buhara’da hemme nikahda şulay şart itmek maruf iken. Buhara’nıñ bik küb resimleri bizge köçdükü halde mundayın yahşı bir âdetniñ köçmevine taaccüb itdim.

“**Pitürburg’da Buhara Emiri**”, *Vakit*, sy. 577 (9 Fivral 1910), s. 2. Cenab-ı âli Buhara Emiri Hazretleri Pitürburg’a hemme zor memurları ziyaret itüb körüşdü ve Harbiye Nazırı muavini Polivanef ile Hariciye Nazırı’nıñ muavini Sazonef’ge Buhara’nıñ iñ zor nişanı bolgan İskender-i salisni, Erkan-ı Harb başlığı Geniral Giringrios ile Galodny İsteb başlığı Konderatiyef’ge tac nişanlarından birdi.

Emir Padişah huzuruna uşbu yaverlerini alub körmüşdür: Buhara’da turuvçu öz genirallerinden Hoca Kul Bek Dadha; Abdulkadir Bek, Molla Azad Bek, Tarakıl Bek Taksibeşavel, Mirza Şeref Taksibe, Has kâtibi Müşerref Mirza Abdurrahim ve has tabibi Pisrinko.

Emir Hazretleri Pitürburg fıkrası faidesine öz kesesinden 5 miñ som iane kıldı.

Cenâb-ı âli Emir Seyid Abdulahad Han’nıñ Buharalı idare kıla başlavına 25 yıl tolu şarkına Sarskislav Sarayı’nıñ rezalinde 78 kişilik zor ziyafet boldu. Ustalnıñ ortasında

İmparator ile Emir, karşılarında büyük knezler oturdılar. Hariciye ve Harbiye Ministırları da bar idi. İmparator Emirge öz kolu ile 25 yıllık idare yadigârı olarak birilyanetler ile müzeyyen boyalay nişanı birdi.

Emirni hemme vezirler ziyaret kıldılar. Özü Ançikof Sarayı'nda padişahniñ anası imparatoriçe Maria tarafından kabul itildi ve büyük knezlerge big kıymetli bülekler takdim itdi.

“**Buhara Emiriniñ 25 Yıllık Bayramı**”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s.1.

Hicrî yıl ile 3'ncü Fivral'de [Şubatta] hazırgı Buhara Emiri cenab-ı âli Seyyidullah Han'niñ tahtga minüvüne [oturmasına] 25 yıl toldu (miladi ile kilesi [gelecek] ikinci Noyabır'da [Kasımda] toladır). Uşbu münasebet ile başvezir [başbakan] Stolipin'niñ Merv efkârı bolgan **nim-resmi** *Rusya* gazetesi yazadır:

“Bir memleket maişetinde 25 yıl uzun müddet tügil, hâlbuki bu müddet içinde Buhara bik küb alga [dışarıya] kitti. 1886'ncı yıl ortasında, bu hanlık Rusya'dan çıksız kiñ kavimli çullar ile ayrulub bunda akrın akrıngına anlapdıra kervanları yürgeli, pahta, cun, tiri, itler kıptirgen yemiş kibi bahar malların Kızal-ı-Orenburg'a alıp kilüp bundan kızıl mal, timir tömer nerse, şiker gibi Rus menâları alup kite idiler.

Ol çaklarda [zamanlarda] Buhara Hanlığı'nın payitahtındağı bütün Rus kişisi- andagi Rus siyasi vekiliniñ Kanovin hesapka alınmasa 10 kişiden ibaret idi. Bunlar hâzır İstanbul'da Rus ilçisi bolgan Çarikof (Buhara'da siyasi vekil idi) bir niçe tiligraf memuru ve hazır Hariciye Nezareti'nde Orta Şark Şubesi'nin müdürü kelimdir.

Buhara bu vakitte çın [gerçek] manası ile Asya'niñ iñ avlak –dünyadan ayrılğan- bir kısmı idi. 1886 yılınıñ azagında münazara bir az alşındı. Zakaspi [Hazar ötesi] timiryolu Buhara'niñ payitahtından 160 çakrım ve Rusya'ga iñ yakın bolgan **çarcırı** kalsına barup yitti. Buhara arklı Türkistan ile Rusya arasında hareket başlandı. 1887'de Çarcoy ile Semerkand arası timiryol ile tutuşduruldu. 1888 başında Buhara ve Semerkent istanseleri açıldı. Bunuñ ile çitten Buhara'ga barılup kelmişekler [göç edenler] tola başladı. Kübüsü Kafkaz'da bolup arada tüp Ruslarda az tügil idi. Kübden tügil gine Ruslar ayak basarga kalgan iski Müselman kalesiniñ uramlarında Rus tavışı yañgırı başladı. Ânaça Afgan arkalı [vasıtasıyla] kirmekte bolgan İngiliz, Hint menalarına rekabet ite almagan Rus malı bahar bazarın kolga aldı. Timiryol boylap Avrupa şehirleri erse başladı. Yeñi Buhara, Kerki, Tirmes, Saray... Bunlarda Emir ile ilkten bolgan

muahede boyunca Rus memurları koyuldu. Çarcoy, Kerki, Tirmislerde Rus askeleri de yerleştirildi. Âmuderya’da Rus parahodları yürüy başladı.”

Buhara halkı bu hallerde ne revişle [gözle] karadı [baktı]? Rusya buña cevaben diyerdir: “Başta mutaassıp ruhaniler bu özgerişke [değişime], yani yeñi mâişetke muhabbet közi ile karamadı. Hatta nâ-râzılıkların apaçık körsetüvlerinden de havf itile idi. Lakin Emir Seyyid Abdülahad Han kat`i kol bilen, bundıy çevalularga ırk birmedi soñra akıllı ticaretke acaip suretde istidatlı Buhara halkı timir yolnın memleketke ne kadar zor faidesi barlığını añlâdılar. Ulema da Rusya Hükûmeti’niñ Buharadagi iski usûlge ve itikatlarına timegenligin körgeç [değmediğini gördükten sonra] yañi halga kündi. Hâzır Buhara Hanlığında 50 miñ Rus tebâası, 2 disteden artık pahta zavotları, banklar, transportnı kantorlar bar. Ruslar hastane, ışkola, tiligraflar açdılar. Rusya-Buhara arasında 1888’de bir niçe yüz miñ somluk bolgan ticaret 50 milyonga yetdi. Şuşu zor terakkî ve özgeriş Emir Seyyid Abdülahad Hannın büyük muaveneti ile boldı. Bu niçeler iftihar iterge haklıdır.” diy.

Nihayet Rusya Emiriniñ 25 yıllık bayramını kutlıy ve hanlıkni yine küb yıllar idare kılub terakkî itdürüvün tiliy, söz münasebeti ile hannın Rusya’ga muhabbet ve sadakati görsetken himmetlerin beyan ite.

-

Memleketniñ terakkîsi her niçe özünley anlıydır. Rusya’nın fikrine köre: Buhara’nın terakkîsi uramlarında Rus tavışı yangıravda Rus malı küb ötüvde, Rus ışkolları [okulları] açılud, Rus tebası kübeyüvde, ruhanileriniñ Rusya’ga tarafdarlığında...

Bu yakdan [tarafan] karaganda Buhara’nın terakkîsi şüphesizdir. Lakin bütün milletler ulûm, maarif, hüner ve sanayi için can feda itüb tırışkan ve birbirisiyle uzuşkan bir zamanda, iki üç milyonluk Buhara Hanlığı’nda bir dane olsun muntazam ibtidaî mektep bulunmavı ve Buhara ulemasınıñ şunuñ cevâzını hal ite almayınca soğuşları, Buhara halkınıñ idare naçarlığından şul kadar zulm ve cebr astında kiçinürge mecbur bulunuvları 20’nci asırga münasip bir terakkî sanalmasa [sanılması] kirek.

“**Buhara Vakıları Hususunda**”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s. 2-3.

Muhterem *Vakit* gazetesinin muharririnden âcizane tevki iderim ki uşbu mektubuma *Vakit* sahifesinden orın birseler iken.

Buhara-yı Şerif'de vâki` bolgan kanlı vâkıa hususunda işançlı **menbadan** alınmış ve tüblenmiş haberlerime köre uşbu tarika ile Buhara-yı Şerif'de bin yüz canga yakın İslamlar kanın körgezemiz. Asıl nezai hazırda körmekimize köre Sünni ve Şii mezheb nizâ körünse de ol nizâ husunda Sünni ve Şiilik arz-ı şahsi ve nefsaniyet tufanına çomgan bir niçe kişiler koluna uyunçakgına bolub tilegen taraflarına mutaassıblar vasıtası ile nüfuzların icra itkenler. Şöyle ki: Biz karab ülgürelükge Buhara'ga turmuş ulema sınıfı reis efendi, Â`lâm Efendi ve Damla Razıkça ve gayriler hazırğa azl bolunmuş Astanakul kuş bigi ile ne tarikada turar idiler, birbirleriyle kilişeb mu? Yoksa birbirleriyle ihtilafta mu? Munda malum bulaga yukarıdaki yazılmış kişiler ihtilafta turar idiler: Çünkü kadı kelan Molla Bedreddin sadr olgandan şunuñ reis efendi sadrlık mansıbına idi. Yine de ölgen kadı kelannı oğlu ikenligi sebebli kübden atan utsa kadı kelan menden başka kişi bulur deyib mukarrir idib idi. İkinci Â`lâm Hazret de Reis Efendi sadr bolsa da özü yaş ikenligi damlalığı da Âlim Hazret beraberinde imişligi sebebli kadı kelan olurga özünden ansıb kişi tabalmaz irdi ve Damla Razıkça da Â`lâm Hazret kadı kelan bola kalsa âlimlik ornını özüne tikmegine mukarrer kılıb irdi. Polpalanlarını ikisinden biri olmakı mollalar ortasında da mukarrer [kararlaştırılmış] irdi.

İmdi şunday mukarrer bolgan işke tışkarıdan yani Çahar Coy'da kadı bakahan sudur kildi de Emir Hazret añna [ona] kadı kelanlık [başkadılık] mansıbını tabşurdular. İmdi ulema sınıfını üç neferlerini kurgan planları bozuldu. İmdi bol sebab ile kadı kelanlık orınınun algan başka hoca sudur ile ve hem öz tabirlerinçe kadı kelanlık mansıbın anga tereddüd ile alıb birmiş kuşbigi ile de bolar husumette boldular. Buhara emirlerni her birine malumdur ki kuşbigi öz ihtiyarında bir iş kılamaydur. Beraber işini ve her kimni kayu mansıb ve kayu hizmetde koysa Cenab-ı Âli Emir Hazretlerini öz ihtiyarlarundadır. Munka hiç kim dâhil kılabilmez. Buhara kaidesi İstanbul ve İran kaide ve nizamlarının azl ve nasb iş sadrazam makamında turgan kuş bigige imes belki azl ve nasb işi Emir Hazretnin mukaddes bir vazifesidür.

İkinci mundan üç il ilikleri hasarı mollalar ile Buhara tümen mollası ortasında birbirini sakal beçe üstünde nizâ çıktı. Elbette betçe üstünde mollalar ortasında nizâ çıkmaklık özü bir İslam âlemine kabahat bir iş bolsa kirek. Anda kuş bigi ölgen kadı kelan ile Emir Hazretke ariza könderüb şul fesadga sebab olgan üç nefer molla betçeni Buhara'dan sürgünge yibermegin soradılar, Emir Hazret Buhara'da turmuş hafiyeler yazuvuna köre şul molla betçeler fesad yoluna her vakit betçe üstünde nizâ çıkardıkları muayyen malum bolgandan alarnı sürgünge yibermegin emir kıldı.

Ol molla betçeler Buhara ehlini hemmesige malum idi ki her vakit kayuguna bizim betçe oyunu bolsa şunda molla betçelikni kollarında yahşı destmaye kılıb fesad çıkarur idiler. Çenenki mundan sekiz yıl ilikleri ramazanda Medrese-i Külabe müderrisini oğlu mahdumnu istifa hem fesad çıkarub mezkûr mahdum biş saat kadıhanege habs bolub tuhtavına sebep boldular. Ve yine üç yıl ilikleri Abdullah Hoca'nı havalisinde betçe oyunu üstünde fesad çıkarub Abdullah hocanı havalisini işik ve terezelerin söndürgenler. Avamlar mu? kimlerdür.

Yukaruda yazılmış sürgünge yiberilgen üç molla betçelerden biri mahdum dura. Peltelkeb karangan. İkinci de Damla Ayas Â'lâmını büyük şakirdi irdi. Üçüncüsü de kimliği Buhara ehline malumdur. Bu da bir şahsi husumetnin barlığını yakın itedür.

Üçüncü yolyıl Ramazan ayında usûl-i cedide nizamı Buhara ulemaları arasında zor zor davış [ses] küterdi. Hatta usûl-i cedide haram ve okutuvçu ve okuvları kâfir ve matlib deyib rivayetler kılıb emir hazretke yibermişdiler ve usûl-i cedide taraftarını bolgan Damla İkrâm müftünü kanı ilen sakalımını boyarmın eger usûl-i cedide cari bolsa digen A'lâm Hazret ve yine de reis efendi ve Damla Razık uşbu usûl-i cedideni Buhara'ya Rusya tarafından icra kılungan ve anı vasıtası ile Buharî balalarını dinden çıkaradurlar ve şulusûl-i cedideni kuşbigi icra kılmakını öz zemesine alıp deyib öz şakirdleri molla betçelerini usûl-i cedide aleyhine kıyam kıldurdular. Hatta kim Ramazan ahirinde usûl-i cedide taraftarları ve muallimlerini urmakçı boldular. Bir sebep ile ta kurban aydı kününde kanlı fırsat izler idiler, hatta bir iki orında yığılışıb aşlar kılışub ceditçiler ile soğuşuvnu mukarrir kıldular. Ama bol ortada Damla Razıkın oğlu biraz kesel [hasta] boldugu sebebli bir iki âdemi vasıtası ile soğuş mani kılınub fakat bir iki nefer usûl-i ceditçiler ile Mirza Abdulahad muallimni Buhara'dan bir niçe vakit tümenge barub turmaklığı reis efendi tarafından mukarrir kılundu.

Şunun ile iş tamam boldu mu? Yok. Yine usûl-i ceditçi on dört nefer ademni Buhara'dan çit şehirlerge nefy kılurğa [sürgün etmeye] da emir hazretge ariza birdiler. Ama emir hazret bol ariza cevabına kati cevab birmedüğü sebebli iş yasılıb kaldı.

Şul Ramazan'da usûl-i cedide mektebinde okuvgan Buhara balalarını kadı kelan alub barub imtihan kulub karadığı şunu kadı kelanga hem özge köz ile karıy başlâdılar. Şul sebebli kanlı vâkıalar vaktinde molla betçeler uramlar kadı kelannı hem söküb ve mahdum oğluga hem hiyaban astına yaman ilfazlar söylediler. Ve yine kanlı vâkıanın ikinci kününde mollalarını sulh kılmak için Buhara erkige alub bardıklarında Damla

Razık özü kadı kelan reis ve âlim ve başka köñşülü aldında kuş bigige karab kördünüz mü? Bol fesağ usûl-i cedidenizni dur demiş. Eger de Damla Razık ve A`lâm Hazret itselerge: “Bol kanlı vakâda usûl-i cedideni dahili yok, zira ki bizler usûl-i cedide tarafdarı Damla İkrâm müftü ile bol vâkıadan ilgeri yaraşub idüb” diseler men iteçek sözüüm şulga Damla İkrâm ile bular yaraşmaklıklar yine fakat İstanbul’dan Damla Razıkıñ şakirdni Âlimcan’ını ol dört betçe Taşkendlik hikayeti sebebli bütün dünyadan lanet ve nefret aluvdan ve rüsva boluvdan korkub kütedir. Damla Razık bul vâkıaga birbirigine Damla İkrâm’ını ianeti ile gine ve anıñ ile yaraşuv ile gine rüsva bolub nefret aluvdan korkutulurlukga atandı da Damla İkrâm ile yaraşub bol yaraşuvnu ve küb dualar ile İstanbul’ga Alimcan’ga yazdılar ki ol imdi Damla Razıkıñ rüsva kılmaktan toktasun. Yoksa ol rak kadı kelan ile kuş bigi Damla İkrâm ile Damla Razık yaraştırurğa teklif kılğan da A`lâm hiç de yaraşmazlıgın itdi. Ve Damla Razık üç şart ile yaraşuvun izhar itdi.

Birinçi şart Damla İkrâm Damla Razık tilinden kelime-yi tevhidni okusun, ikinçi Damla İkrâm tecdid-i nikâh kılsun demek (Damla İkrâm usûl-i cedide caiz demek ile kafir bolmas); üçünçü şart ahir ömrüğe din usûl-i cedideni diline almasun imdi körerger irek Damla İkrâm işbu şartlarga razı oldu mu bes hazır Damla Razık ninday şartlar ile Damla İkrâmı yaraşkandır. Ve A`lâm Hazretde Damla Razık din matbuat âleminde rüsva boluvdan korkub hiç yaraşmazmın digen sözünden kayıtab sadık can ve ibdeşleri hikayeti cihanda malum bola deyib ol hem insanlık ile ayraşdı. İmdi bir az okuvçularını fikir yürütüvleri kirek: yani Âlim Damla Razık hemme şakirdlerine her ders başına sohbet üstüne usûl-i cedideni haramlıgın ve okutuvçu ve okuvçu ve anı caiz digenlerin (yani Damla İkrâm ve tâbilerin) kâfir deyib ve alar [onlar] aleyhine şakirdlerin kan tüger derecesine koturtub yürüb ve Emir Hazret de bizlerni rivayetlerimizni kabul kıldı deyib itüb yürüb imdice sebeb bola da olar usûl-i cedideçiler ile yaraşalar?

İmdi Damla Razık ve âlimler başkalarga lazım oladurga usûl-i cedide aleyhine kıyamga tıyarlab kilgen şakirdlerine uşbu iki söznü birini itürge: Yani usûl-i cedide özü caiz nerse idi bizler haksız anı haram ve okuvçuların kâfir deyib rivayet kılub idük, imdi insafka kildük ol haksız sözüümüzden girü döndük demekge; ya ise usûl-i cedide hususunda Damla İkrâm’ını küb dahilide yok idü, anı nüfuzu yürümezdür ve belki ol taklidegine hakikatin bilmey caiz digen ol bol işde günahlı tügil. Bir gine bol işde günahlı ve Urus tarafından tizgine kabul itgen ve özü hem Uruska yakın Rafizî,Şii kuş bigidir ve kübden de bol Şiileri münakkatmin âlimler küfrüne hakem itüb alarnı kol

itüb satıb aluvnu bizlerge, helal itkenler. Alarnı yeni ne mani kilgen de Rusya. İmdi bol Şiiler elbette Rusya tarafından her iş Müselmanlar üstüne yiberilse her birine kabul iteler de bizni dinden çıkaralar. İmdi birgine çare hem dinni ve hem memleketni kutulururğa bar, evvelde şulŞiileri Buhara'dan nüfuzların kisürge. Ne vasıta ilen, fakat iki arada fesad küterge ilen.

Ay okuvçular körünüz bol ulemalarını delilleri hem şer'an ve hem aklen makul söz elbette şunday bolsa kirek deyib şakirdler birdiler. Şuşuga fırsat kazandılar. O da mahrum ayı aşura taziyesine togru kildi de niçe bir İslamlar kanı uramlar töküldü. Netice şul boldu ki yukarıda yazdıklarım kibi hab cah, adalet talebi, arz-ı şahsi ve husumet-i nefsiğe alıb bardı da cehl tümeni dört yakdan basdı da bir niçe kite âdem arz-ı şahsi ve husumet-i nefsi hâhişlerige taban yürütmek isteb cehl ve nâdanlık karangusuna kalgan âlemden haber sizlerge eskiden kalgan taassub yaktılığın körgezüb bir niçe atanası oğulsız ve birniçe oğul kızını ata anasız kalub müsibet deryasına çummaklarına [batmalarına] sebeb boldular.

Ay arzı şahsi ve husumeti nefsi ve ay taassub ne boldu. senge kim her yanda İslam âlemine karasak cihan senin ile toluvdur ve sen hiç tedenni itmev terakkî itmesin ve İslamlar senin vasıtan ile terakkîden eserde körmey tedenni itler akıbeti ne bolur bir gine Allah tealaga malum.

Şul çakda mirza Bîdil'ni iki üç kıta` beyti tilimde kildi de menge küb teselli birib meyuslık deryasına ümid zincirini kolumga birdi.

“**Buhara Emiri Pitirburg'da**”, *Vakit*, 578 (11 Fivral1910), s.4. Buhara emiri huzuruna Pitirburg şehir idaresinden deputatsiya krub kümüş savetde ikmek küs takdim ittiler ve 25 yıllık hanlığı ile tebrik kıldılar mescid saluv kamititi emirge mescid manzaraları ile album takdim ittiler. Temirniñ ianesine salıngan Buhara Emiri isimli soğuş kimesi heyetinden de vekilller kelüb emirni toktâdılar.

Emir büyük knez Yuris Vladimiroviçge Buhara'nıñ iñ zor knez Anderige kıymetli taşlar ile müzeyyen hançer takdim itdi.

Padişah Hazretleriniñ emri ile Emir İmparator 3'nçü Aleksander Polki hesabına ketirildi.

Büyük saray memurlarından knez Dolgaruvki emirge imparator isminden bik kıymetli polaklar birdi. Bunlar cümlesinden kükregende tuğralı kümüşden yasalğan denizaygırı heykeli, kümüşden yasalğan bik kıymetli 23 türlü nersedən ibaret, aş yanında kerek nerseler. kümüşden yasalğan tırski Kazaçı askeri atları heykeli bar.

Emirniñ veliahdına da bik kıymetdar polaklar tabşırımıştır.

Buhara Yahudileriniñ Pitırburg'daki vekilleri Emirin huzuruna kirüb Rusya'dan kovdurtmav hakkında muaveneti ötüngenler. Emir yugaru dairelerden bu hususda utnub kararga vaade itken.

5'nci Fivral'de Emir Hazretlerine Pitırburg okrugunuñ kumandanı büyük knez cenab-ı âli Nikolay Nikolayeviç, Bahriye Nazırı Admiral Voyvoski, Padişahniñ has kabinitiniñ müdiri Geniral Valkof ve Müftü Hazret Hacı Muhammedyar Sultaneñ cenabları ziyaret itdiler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, 578 (11 Fivral 1910), s. 4. Türkistan geniral gubirnatörünüñ tercümanı bolub hazır Buhara Emiri maiyetinde Pitırburg'a varğan Taşkendli palgavnik İsfendiyaref'ge İmparator Hazretleri 3. derece Viladimir nişanı birmiştir.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s. 4. Taşkend zor sevdagirlerinden Akilof nam-ı Buhara Yahudine Hadiyef ve Abdurrahmanof nâm-ı âdemler kirüb rivalvör ile korkutub akçe soraganlar. Akilof akçem yok tabub birerim, deyib yumalab özleriñ uzankan ve palitsiyaga haber birüb tutturğan.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s. 5. *Türkistan Vilayeti* gazetesiniñ muharriri Molla A'lâm Efendi'niñ bu yıl hac seferinde bolduğun yazğan idik. Gazetelerniñ haberine köre Molla A'lâm iki ibdeşi ile beraber İstanbul'da Sultan huzuruna kabul idilmiştir.

“**Buhara Yahudilerine Türkistan'dan Çıkaruv**”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s. 6.

Yakın arada Vezirler Kamititi'nde, Buhara Yahudilerini Türkistan şehirlerinden çıkarub Buhara'da orınlaşdıruv meselesi müzakere kılınacaktır. Buhara'dagi Yahudiler milad-ı İsa'dan sekiz asır mukaddem, Asurya ve Babil padişahları tarafından arz-ı felsetinden çıkarılğan Yahudileriñ kaldıklarıdır. Bik küb asırlar Türkistan'da tursalar da başka halklar ile katnaşmadıkları sebebli özleriñ cinsiyetlerini yugaltmaganlar. Tipleri halis

eski Benî İsrail kavmi tipi kibidir. Bari tilleriniñ unutkanlar. Türkistan Müselmanlarınıñ taaddüd-i zevcetten başka, bazı bir adetlerini de kabul kılğanlar.

Buhara Yahudileri Türkistan hanları tarafından dini işlerinden başkalarda bik küb sakındıklarını körmüşler. Özlerine mahsus güvertelerde tururga, atka atlanmazka bari işek minüb yürürge gine, mahsus ayak kiyümleri kiyüb yürürge mecbur olmuşlar.

Buhara Yahudileri özleriniñ tırışlıkları arasında yahşuk zor aylık kesb kılub, başkalardan yahşırak turalar. Anlarınıñ başlıça kesbleri tefekçilikdir. Tabiblik ile de şugüllenenler [iştigal ediyorlar] ve Semerkand hem Taşkend şehirlerinde kübrek turalar.

Rusya tarafından Türkistan hanlıklarının istaklalitleri mahv kılınğaç, Buhara Yahudileri, imdi hanlarınıñ zulm ve cebrlerinden kurtulduk, deyib şadlandılar ve Ruslar yanına çıkdılar.

Rus gazetelerinden bazıları mesela *Ruski Islova* gazetesi, Buhara Yahudileriniñ yerli ahali için zararsız olduklarını körsütüb anlarını türkistan şehirlerinden Fergana, Semerkand hem Sırderya oblastrından çıkaruv tiyüş körmidir.

Ruski Islova gazetesi “Buhara Yahudileri mezkûr oblastlardan çıkarulsalar Buhara tebası bolğanlıkları içüngine çıkarılalar hâlbuki başka Buhara tebası Özbekler, Hiva tebası Türkmenler şul yerlerge çıgub otura bireler; anlarga bir kişi de söz itmiy. Binaenaleyh Buhara Yahudilerine de başkalarga karagan kebek karasun” diy.

[Burhan Şeref], “**Buhara Mektubları VIII**”, *Vakit*, sy. 579 (13 Fivral 1910), s. 2-3.

Taşkend

Poyezdimiz Türkistan'ın paytahtı bolgan Taşkend şehrine iltengi 10 saatte kilüb toktadı. Men nerselermiñ saklarga birdim de fayton alub şehirge kitdim. Birisini yanga çigilgen par at bik yürülüşlü uramlardan [caddelerden] piçrak [çamurlu] bitab bara bara meni tanışlarımdan A. Efendiniñ fatirine kitürüb tüşürdü. İşanlık savlık soraşkaçta şehirni temaşa kılurğa çiküb kitdik. Yeñi şehirniñ körürlük orınları küb bolurğa eli ölgürmegen. Şehirniñ iñ ortasında zor çilgef (sabur) geniral gubirnatörnün sarılı karalı flagı, Viliki knezniñ hatta kızılga kaplangan yurtları, vayonnu gubirnatörnün kapka tübündeği karavilhane, keripost hem bik küb kazarmalar... Şular arasında bir niçe yeñi çiber yurtlar ve magazinler, piçen bazarı... Vesselam.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 580 (16 Fivral 1910), s. 2-3. Buhara Emiri Pitırburg’da: 2’ncı Fivral’de Türkistan Yahudileriniñ reis ve ruhanileri tacir Buhara Emiri huzuruna kirüb hâzır ecnebi tebası diye Taşkend’den Buhara’ga sürılmekte bolgan. Buhara tebası 140 Yahudi ailesiniñ emirge arızasını tabşırdı. Bunlar Emirniñ İmparatordan bunlarını sürüvü May’gaça gına bolsa da [Mayıs ayına kadar] gönderüvünü ötünüvün soraganlar. Emir vaade birgen. Emir uzaklamıy kirü Buhara’ga kiteçek. Yolda Meskev’ge de tüşeçek. Kremlin içindegi sarayda ana [ona] orın [yer] hazırlıyler.

Türkistan gazetelerinin Pitırburg’dan algan haberlerine köre: Emirniñ tahtka minüvüne 25 yıl toluv münesebetiyle ve soñğı Buhara iğtişâşınıñ neticesi olarak hükümet dairelerinde Buhara idaresini ıslak meselesi karala başladı. İñ ilk Rusyanın Buhara işlerine müdahalesini arttırmakçı ve naloğ [vergi] aluv usülün tüzetmekçiler.

Hükümetniñ bir yıllık masarısı: Hükümet 1910’ncı yılda şuşu kadar masarır tutmakçıdır.

Saray Nezareti’ne 16 milyon som; G. Duma ve G. Savyet masarısı 5 milyon som; Sinodga 34 milyon som; Dâhiliye Nezareti’ne 155 milyon som; Maliye Nezareti’ne 423 milyon som; Adliye Nezareti’ne 74 milyon som; Hariciye 6 milyon, Maarif Nezareti’ne 75 milyon, yollarga 550 milyon, Ticaret ve Sanat Nezareti’ne 38 milyon. Ziraat Nezareti’ne 85 milyon, Harbiyege 480 milyon, Bahriyege 79 milyon som. Borçlar için prasinet tolav 423 milyon som; aşgaç radhodlar 10 milyon som, adetten taş rashodlarga 123 milyon som.

Buhara: *R. I.* [Russki Islova] gazetesiniñ sözüne köre: Tüşürülgen kuşbiginin sarayında bik küb kural ve 29 savet altın tabılmıdır. Bu kuralnı ol İran’ga uzataturgan imiş. Altunnu hazinege alganlar.

Ayn Şın, “**Buhara’da Usûl-i Cedide Hakkında Bolgan Maceraniñ Hulasası**”, *Vakit*, sy. 581 (18 Fivral 1910), s. 2.

Bundan iki üç yıl mukaddem Buhara’da sevda ve başka kesbler ile turuvçu Nogaylar [Tatarlar] balaların okuturga bir muallim kirekligin itibarga alub Yava’dan bir muallim kitürüb usûl-i cedide mektebi açdılar. Bu Nogay mektebiniñ tertibliğini ve imtihanını körgen Buhariler de usûl-i cedidenin faideli idigini anlayarak ötken 1909 yılının yazına taba özleriñe mahsus bir mekteb açdılar. Ve bu mektebge müftülerden Damla İkrâm nam-ı zat özünüñ iski mektebde 15 yıl okub da hat ve sevaddan mahrum kalgan 25 yaşlık oğlu ile beraber küçük oğlunu da birdi. Mezkûr Sartiye (Buhariler) mektebi 4-5

ay devam ettikten sonra muallim efendi mekteb-i cedidenin semirmesini k rsetmek bolub yirminci Avgust'ta imtihan meclisi yasadi. Mecliske agniya ve mollalardan hayli adem hazır olub müftülerden de mezkûr Damla İkrâm cenabları hâzır idi. İmtihan gayet de tertibli revişde icra kılınub muallim efendinin hizmetini ve usûl-i cedide mektebinin ne derecede faideli idigi hâsıl oldu. Hazır n hususa Şu mektebdegi balaların  ataları muallim efendige tahsin ve izhar hersend  kılub usûl-i cedidenin ehemmiyetine teslim olarak niĉe ve niĉe ademler balalarını kit rmek niĉe iski mekteplerde okub hat ve sevaddan mahrum kalgan uluĉ ademler  zleri körmek boldular.

Muallim Efendi de birer ay tatil badında bi'l-ayn ve`r-re`s okutturga vaade kıldı. Damla İkrâm müftünün bayaĉı 25 yaşlık oĉlu da hat ve sevadını mükemmel çıkarmış idi, küçük oĉlu (13 yaş çamasında) ise defter-i sani akaiden bik güzel imtihan birgen. Müftü cenabları yanındaki mollalara hitaben “G r n z usûl-i cedidenin faidesini keĉkine bala niĉek yahşıca bire, bunun iski medreselerde okuvgan akaid hevanlarımız kaysısı bolay cevap bire alur iken. Miñ bu usûl-i cedideni hilaf-ı şeri` diye almıyım. Elbette cevazına fetva viremin” demiş. Bu ise avam arasında intışar tabub sonra müftülere yetmişmiş. Bazı m ft lernin taassub tamarları titreb usûl-i cedidenin himmeti ile fetva çıkaruv neticesine t şm şler ve hürmetine Şu üç nerseni asıl tutmuşlar:

Biri partlara [sıralara] otrub okutuv. Bu ise teşbe bula iken. İkinĉisi usûl-i cedide ile okuvĉular ve muallimleri t mekĉi (papier skeş) bolalar [sigara iĉiyorlar] imiş.  ç n s  de ecnebi milletinin (Nogayların ) usûl-i talimini körsetüv yaramiy imiş. Şulay it b müftüler arasına ihtilaf t şd . Damla İkrâm müftü ve Danyal Hoca müftüler kirekligi tarafındalar. Kalgan müftüler hususen işan Alim (işan lafzın işit v ile tarikat ve silsilege müntesib buluvu hatırn ra kilmes n, Buhara'da efendi manasında bulnarak her kimge eyt ledir) ve Damla Muhammed Razık ve Damla Dost müftüler ise tahrimgе teş turnakları ile yabışub hatta sadrazam (kuş bigigi bala) ile kadı kelannı azl avazasını çıkardılar.

 nk  bu ademler usûl-i cedide tarafında bulunub Nogaylar muallimine turuvu ve mekteb iĉin icrasız **باشائی** yurt bir b idiler ve kadı kelan da usûl-i cedide ile okutuvga ruhsat bireĉek bolgan idi Őoyle ki: Kadı cenabları Sartiye muallimini  akırtub siz bir türlü yeñi okutuv ile okutub cemi` f n nnu altı ayda tamam kıldırasız iken. “Şul rast mı?” digen. Muallim: “Bu kadarsını arttırıb s yliyer, lakin ayda balaların  hat ve sevadını  ıkarmız” demiş. Soñra kadı kelan cenabları huzuruna imtihan algan balalardan

sekiz tokuzunu kitirtüb imtihan kıldırıp ve kılub körmüş, balalar ise soralgan şeylerden cevabını bik yahşı birgenler.

Kadı cenabları hazırûnga usûl-i cedideden hoşnudluğunu bildirerek: “Körñüz bu balalarını uluğlar boldıra almaslık revişde cevabını yahşı bireler bit” demiş ve muallim efendige de okuturga icazet bireçegin, men` kılmayaçakın bildirgen.

Lakin iskiçi [eski usûl taraftarı] müftüleriniñ avazası bularnı havfka tüşrerek Sartiye mektebini yabdırub tururga mecbur itdi ve bu fırsatı da ganimet bilerek Nogay medreselerinden Damla Kamer digen na-insaf, müftüden müftüğe bugrerek usûl-i cedideni ve Damla İkramnı kolundan kilgençe [elinden geldiğince] yamanlarga [kötülemeye] kirişdi. Diye imiş: “Nişleb yatasız? Buhara helak bula bit. Usûl-i cedide kirteler bit. Usûl-i cedidiler ise dehrî bulalar ve namaz rûze kibi şeylerni itibarga da almiyeler ve seleflerni seb kılalar, cehele diyler, munarga şahid Musa Bigiyef`niñ *Edebiyat-ı Arabîye*'sini tutkan ve Damla Tüntari`niñ de redd-i usûl-i cedide de bolgan risalelerini birem birem körsetüb yürgen.”

Buña mukabelet mi Ramazan ayı bayramı kiçelerinden birinde Nogay ticari muteberanından Nizameddin Seyitef Muhammed Razık müftü huzuruna bararak usûl-i cedideniñ zararsız belki faideli buluvunu ve balalarınıñ hat ve sevadını tiz çıkaruvunu ve tecvid hesab kibi kirekli şeyler okuluvunu beyan kılub karasa da müftü-i mezkûr taassubunda ısrar ile Sebetef`niñ sözlerini red kılub yugarıdaki üç sebebini söyleyerek: “Min bir usûl-i cedide ile okugan balanı kitirüb imtihan kılub kördüm. *Çar* kitabını da (iski ibtidaî mekteb kitaplarından) okiy almadı. Be susûl-i cedide ile okutuv tazıy` okan gına iken” demiş.

Soñra Sabetef cenabları usûl-i cedide togrusunda dahi biraz söylemekçi bolsa da müftünüñ keyfi kitererek: “Bu peder lanetni kovub çıgarıñız” demiş. Soñra şakirdleri Sabatefni tutkalab çıgarub yibergenler.

İkinçi künnü “İRte kalgan bazı bir nerselerim kisemden tüşüb kalgan” diye Sabatef yineden kilgen. Yine de tutkalab çıgarganlar. Soñra Sabatef Sadrazamga barub vâkıanı arz kılmış. Sadrazam müftü Razıkni şiltelerge iki âdemini yibergen. Bu vakitte Müftü Razık'ga usûl-i cedide aleyhine meşveret uçunmı İşan Âlim kilgen bolgan. Sadrazam âdemleri müftü Razıkni şilteli başlağaç İşan Âlim açığlanab [öfkelenip]: “Barıñız şiañra barab itiniñiz, evvel özünü barab ütrem, soñra Damla İkram Danyal Hocalarnı ütrem,

soñdan Emir mini tilese nişletsün, bari bir ecel yasdığına baş koyar vaktim yetken bir birmin” demiş.

Munı körüb Müftü Razık da gayretke kilüb Sadrazamga böyle hat yazmış: “Benim kol astımda on miñden ziyade molla ve talebe bar, şular ile barub evvel sin Şiani soñra Damla İkramnı ve Danyal Hocanı ötüreçekmiz: Eger usûl-i cedideni kirtseñiz” demiş. Bunâ cevaben sadrazam: “Rehim itiniñiz, bari bir kazarmadağı askermiz tik yata, aş yokdan aş bolur” diye mektub göndermiş ise de bu mektubunu kaytarub alub afv ötünerik [rica ederek]usûl-i cedide mektebini yabdıraçağını vaade kilub yine bir mektub köndermiş. Soñra mesele cenab-ı âliniñ kayıttığına niçe vakitler ötdi. Mesele henüz hal kılınganı yok idi. Muna uşbu arada Buhara’da malum vâkıalarda bolub kitdi. İşitildigine nazaran cenab-ı âli usûl-i cedide tarafdarı iken. Usûl-i cedidege ruhsat birmiy fitneni zor itüb memleketke zarar kitirüvlerinden korkuv iken.

Buharalı, “**Buhara Ahvalinden I**”, *Vakit*, sy. 584 (25 Fivral 1910), s. 2-3.

Buhara’da keçen Yanvar ayında bolub keçmiş vâkıalardan *Vakit*’niñ virdikleri malumatı közden kiçirgendirsiz. O vâkıalardan bahse lüzum körmem. Çünkü Burhan Şeref’niñ virdikleri malumatnı kâfi sanırım. Ben vâkıadan soñ bolgan ve bolaçaklardan yazacağıım. Türk Tatar matbuatından iñ çok Buhara ahvaline dikkat itmiş ve mümkün kadar malumat almağa gayret itmiş *Vakit* gazetesi olduğı malumuñızdır. Beraber *Vakit*’niñ Buhara’da hem cümle yengi matbuat aşınalarına bir ehemmiyeti mevcuddur. Hemmelerine *Vakit* gazetesi kilür, Buhara hakkında yazdıklarını kemal-i dikkat ile okurlar. Lazım olan mühim yazılarını kirek orınlarda bildirirge çalışurlar. Uşbu sebebden ötürü eger *Vakit* idaresi kabul itse ben *Vakit* sütünlerinde Buhara togrusunda ahval-i ahaliden ve muhalif Hükûmet’den aldıklarım dürüst malumatı yazmağa gayret ideceğim.

Bendeleri çok malumatlı âdem degilim. Hususen Türkçe yazdıklarımında yañlış imlalar, sekteli ibaretler çok körineçektir. Kiçirmeklerini tilek iderim.

Kanlı özgerişden soñ şehir tıñç [sakin], her kim iş köçüle meşgul iki karındaş (Şii-Sünni) bir birini kördük de dökülmüş kanlara beyan teessüf ile selamet kaldıklarına izhar-ı hursendi idiyorlar. Dimek zahirde düşmanlık adavet bitmiş kibidir.

Umum ahali bu hadiseden soñ özünde bir kuvvet hisseder. Zalimler tasarrufundan kurtulmuş olduğunu, zalim hükûmet orınına âdil hükûmet keçdiğini sürur ile telakki

ider. Ahali için dürlü yengillikler, umumi ıslahat yapılaçağını ümid ider. Biz ise bugünkü rical-i hükûmet âdil mi, zalim mi, ondan bahs itmirez. Islahat ve yengillikleri de bunlardan beklemirez. Çünkü Buhara'nın örf ve âdeti ve kanun hükûmeti boyunca bütün hükûmetniñ harekât ve mamulâtı ancak Emir Hazretlerine racidir. Cümle hükûmet memurlarında, hatta Emirniñ canşını olan vezirde bir çikli kuvvet yok. Çünkü kanun bu kadarki o kanun mucibince hareket itsünler. Fakat akçe yığmak için cümle hükûmet memurlarında çiksiz, na-mahdud bir kuvvet virilmiştir.

Hangi hükûmet memuru bu kuvvetniñ icra ide bilmese ise yaramaz sanalur. Bu sebebdendir ki hükûmet başında ancak bu kibi işlikli [faal] âdemler dolmuştur. Dimek Emir ve ahali ortaları da bir yağın yağmaçılar vasıtasıdır. Bunlar şahsi faidelerini közde tutub ahali Emir Hazretlerinden mümkün kadar uzak tutmuşlardır. Ahval-i umumiye o kadar rahat ve asayiş de köstermişler ki Emirniñ ahali togrusunda bir zerre düşünce mahallî olmuştur.

Bazı bir cemaat zalim bir memurdan arz itmek için yollansa ki Kermine'de hazret-i emire varub imdad sorırmız, bu zalim memur tarafından cenab-ı âliniñ aldında mukayyim hâdimelere derhal haber viriliyor ki, bir yığın başıbozuk cemaat kitdiler.

Bunlara lazım tedbirni kılursuz. Kermine'de mukayyim rüşvetçi hâdimelerde bu biçare mazlum cemaatniñ arizalarını alır, Emire virmiş gibi olur. Halbuki Emirniñ ne arizadan ve ne kilgen ademlerden haberi var.

Soñgi cevap: "Emir hazretlerine arizalarını virdim, bir cevap virmiyüb yırtıb atdılar". Siz başıbozuklar özünüz memur efendiye itaat itmeyen ademlersiz, tınlık ve rahatı ihlal idersiz, diye bu mazlumları mahzun ümitsizlik ile kaytarırlar.

Zavallı cemaat kilür evvelgi zalimniñ kol astına. Rahimsiz [merhametsiz] memur soñ istedigim kadar bu mazlumların başına bela yağdırır, asar, yağma ider. Ne çare? Bu taraf ile ahali ve Emir ortasında muhabbet kiter. Sovukluk artub emniyetsizlik olur. Künden kün bu idare-i zalimane ahalinin könlünü istila ider. Çar naçar hattında birçok çarelerni pinahlarnıecessüm ider. Bu fikir, bu hayal künden kün [silinmiş] ider ki her erbâb-ı ukûl bu efkarniñ ne müdhişini hatıra kitürdük de gam ve andıva ve yine müstağrik olur. Ya Rab hıfz it!

Yukarıda arz itdigimçe malum oldu ki her ne ister isek Emir Hazretlerinden soruyoruz ve bu sebebden buraya ric`at birürüz.

Veliahd-ı saltanat Âlim Töre cenabları araya kirüb ahaliñ ahvalini teftiş itdiginden soñra elbette emir hazretlerine ilam yetmişdiler ki: Reâyaları bundan yigirmi biş ve otuz yıl evvelgi ahali degildir. Aralarında ahvâl-i zaman ve mekandan, intizam-ı elimden, Türkiye ve İran özgerişlerinden, Rusya ve hükûmeti münevveriniñ karalışından haberdarlar çoğalmışdır. Veliahd hazretleriniñ şehre kirdiklerini ahali bir kal hayr sanır ahaliñ izlediği ve ümid itdiği ıslahat, teceddüt ve teshilâtınıñ Emir Hazretleri tarafından ilan idileceğine muntazır oluyor. İnşallah veliahd hazretleri reayaları hakkında teftiş ve tedkik itdikleri malumatını emir hazretlerine arz iderler. Ahali muntazır-ı merhametdir.

İNŞALLAH memur efendiler de Emir hazretlerine hakiki doğru malumat virirler. Milletniñ hissiyat ve matlubını arz iderler. Zaman düşüncecek zamandır. Fırsat kıskadır. Eger daha gaflet ve pravasızlık itilse millet ve devlet hüsrân-ı âzime dūçar olaçaktır. Üküñç [pişmanlık] ve nedamet faide virmez.

Buhara'da birinçi mertebedir ki faide ve zarar-ı umumi için dikkat idüb tartışmalar, bahisler başlandı. Bu mesele-i umumiye usûl-i cedide sebebinden başlanub Buhara'da baş kösterdi. Bu manzaraya dâhil olan kadimî ve ceditîlerni beraber tebrik ideriz. Çünkü her iki tarafniñ maksadı birdir: Terakkî, teali ve ıslah-ı millettir. Yoksa kadimîler ıslâh mekâtibe düşman, milletniñ terakkîsine bedbin degildirler. Ançak bu usûlnüñ aksine olanlar hakikat ve mahiyet usûl-i cediteden bi-haberdirler. Bizniñ bu sözüñüz yeñi usûle davet ya iski usûlnü müdafaa degildir. Bizniñ maksadımız hangi usûl ile olsa olsun ıslah ve tanzimdir ki evlad-ı millet din ve dünyadan haberdar münevver olsun. İnşallah erbâb-ı himmet tedkik ve teftişden çikinmezler. Bozbun, zavallı ve tehlikede kalmış ümmet-i İslamiyeni cahillikden kurtarub din ve dünyadan haberdar olaçak yollarını köstermeye gayret ve teşebbüs iderler. Cedit olsun kadim olsun milletniñ cümle hayr havalarından rica iderim: Gaflet basmak biz Buharalılara dikkat itmiş cerâid-i İslamiyeniñ ahali ortasında intişarına, yayılmasına gayret itsünler. Zira her biriñize de malumdur: Fitnege özüñüzñüñ cerâid ve asar-ı münteşereñiz yokdur, bu halde mevcudlarından faidelenmek lazımdır.

Menim nazarımda Rusya'da münteşir cerâid-i İslamiyeden bize iñ müfidi *Vakit* ve *Tercüman*'dır. İstanbul'da meşhur *Strat-ı Müstakim* mecellesidir ki Buharalılara degil, belki bütün âlem-i İslam için müfid bir mecmuadır. Bunuñ bedel-i abonesi Buhara ve Rusya için bir yıllık altı ruble elli kapik, yarım yıllık üç ruble elli kapikdir.

Adris: İstanbul Ridaksiya: Sırat-ı Müstakim. Akçe Rus poçtesi ile yibermek mümkündür.

Buhara'da bir fırka milletçiler mevcuddur. Bunların gayretlerini teessüf ile beyan ideriz ki usûl-i cedide mektebiniñ bağlanması ile söndü, meydandan çıkıldiler. Bunların gayret ve teşebbüsat-ı milliyelerini Rabbülâleminden temenni ideriz. Biraderlerim, dürüst usûl-i cedide mektebi bağlanmışdır. Bunuñ ile sizniñ her harekât terakkîperveraneñize de mi sed çıkdiler? ^{بقدر الحال} çalışmalı ve gayret itmelidir. Keçen yıl *Vakit* matbaasında basılmış bir tecvid risalesinde Şirket-i Buhara-yı Şerif adlu bir neşriyat şirketni körüb mesrur olmuş idim. Ne oldu, bundan da henüz diger bir semere körilmedi. Eyi bilmeli efendilerim, beynel-ahali teati ve tenvir-i efkâr bolmayınca millet terakkî baskaçına ayak basmaz. Bunuñ birinçi çaresi ise terakkîperverane neşriyatdır, bakderülhal neşriyatdır. Kuru sözden iş çıkmaz.

İş siz söznüñ neticesi hakkında- Muhammed Abduh Hazretleriniñ mulahazalardan Muhammed Akif cenabları *Sırat-ı Müstakim*'de tercüme idüb neşr itdikleri bir makaleden bazı yerlerini iktibasen nakl iderim. İşte: “Laf ne kadar çok da iş ne kadar az! Âdem için iñ yaman iñ bayağı bir sıfat var ise o da işlemediğini söylemek, özü sülûk itmediği bir yola başkalarını irşada çalışmaktır. Halk içinde öyleleri var ki, maslahat-ı âmme, menfaat-ı umumiye, hukuk-ı vataniye kibi tumtıraklı sözlerni cem` itmişler, ağızlarında çikneyüb turuyorlar. Lakin biz böyle kuru sözlere muhtac degiliz. İşıtıyoruz ki iş sözden çok olsun. İşıtıyoruz ki büyük küçük bütün i`na-yı vatan til ile tahsin itmekte oldukları fezailni ihraze, muktezasınca harekete sa`y itsün de sahibniñ söylediği sözlere ehl olduğuna o faziletiniñ kendisi şahidi olsun. Şeriate kanuna mutabık âmel-i salih meydan alsun, mesalih bir tarik-i müstakim takib itsün. Herkes ihtiyar itdiği mesainiñ semeretinden hatta istifa eylesün. Bu suretle hem menfaat-i âmme hem menfaat-i hassa temin idilsün. Lakin ayçı boş sözlere, manasız tantanalara kelinçe bunlar şiddet-i aczden neşet iderge, hiç bir menfaat temin eylemez.

Biraderlerim, bu sözlere dikkat itilmeli. Çalışmak lazımdır. İş lazımdır, çalışmalı, çalışmalı!

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 585 (27 Fivral 1910), s. 2. Buhara Emiri 19'ncü Fivral'de Tsarski Sılav'ga barub padişah ve bikesi ile körüşdü. Sarayda emir ile yaverlerine desterhan takdim itildi. Emir sarayda hayli zaman ütkerdi [geçirdi]. Padişah ile körüşüb

esnasında Buhara'dagi Rusya'nın siyasi vekili Loteş ve Glavnı İştabanın Asya kısmının reisi Tseyel de hazır idi. Bu kün Emir, İnçikof Sarayı'na İmparatoriçe Marya Fyodorovna'ga da barub körüşüb kitdi. 20'nçi Fivral'de bütün yaverleri ile sirkge barmış ve bik baratub kayıtmışdır. Tiyatırlarga da yürgen. Nihayet 22'nçi Fivral'de Meskev'ge çıkdı ve anda toktab istirahat itdi. Meskev'de tiyatırlarga yürügen ve mahallî Müselmanların vekillerin kabul itken. Bu künlerde Orenburg'da bolaçakdır.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 586 (2 Mart 1910), s. 3. Taşkend iski şehirde Rus cemiyet-i hayriyesinin karamakında bolgan şifahane Müselman Cemiyet-i Hayriyesi İdaresinin ötünüvü boyunca anın karamakına tabşırılmışdır. Müselmanlardan bu şifahanege 600 som iane cıyulgan.

Vakit Muhbiri, “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 586 (2 Mart 1910), s. 3. 23'nçi Fivral'de Meskev'ge Buhara Emiri kildi. Karşu alurga [karşılama] bik küb Müselmanlar vokzalga bardılar. Emir Kremil'degi [Kremlin'deki] sarayga tüşdü. 24'nçü Fivral'de irte saat 9'dan itibaren periyomu başlandı. Müselmanlar Emirge adris takdim iteçekler. Adris adı kağıdda Arabca yazılıb kümüş kaplı papkaga koyulgan. Papkanın üstünde Pıtırburg mescidinin resmi bar. Papka somga tüşgen. Bundan başka Buhara tebâlarından ve Türkistanlı sevdagirlerden bir niçe kişilerde Emirge hediyeler takdim iteçekler imiş. Emir Meskev'de dört beş kün kalub soñra Sivastopol'ga ve andan Yalta'ga kiteçek imiş. Emirnin togru Buhara'ga kayıtmayınça Yalta'ga kitüvü hakkında türlüçe fikir yürütüvçüler de bar. Buhara'da bolub ütken çualuvlardan soñ anın togru şunda kayıtuvu kütülgen bulurga ohşy. Lakin ni sebedendir Kırım'ga kiteçek diyeler. Emir Hazretleri ile birge palkavnik Aziz Efendi Devletşin cenabları da Meskev'ge kildi. Hükümet memurları emirni bik hürmetleb istikbal itdiler.

Buharalı, “**Buhara Ahvalinden II**”, *Vakit*, sy. 586 (2 Mart 1910), s. 3-4.

Emirnin 25 yıllık bayramını tebrik idüb tiligramlar virdiler. Her birine Emirden memnuniyet izhar idüb cevap kildi. Şul cümleden Tatar şakirdlerine kildi. Emirnin tiligramını kiterüb virgen poçtalyonlarga [postacılar] çapan [kıyafet] kiydirmek adetleri var iken. Şul künlerde her poçtalyon kırk illişer çapan kiydi.

Bunun sebebi: Emir kayıtkaç vâkıanüvisler kimnin çapan kiderdigini ve kimnin kidermedigini Emirge arz ideler, kidermegen ademin emir tiligramına şad olmadıkı añlaşılıb cezaga müstahak olmak havfi var, şunun için her birisi kidereler iken.

-Buhara'nın özünde tıncılık [gayret], ama üyzedini şehirlerini bazısında fitneler var deyib işitiledir. Fitne Buhara'da olduğu gibi, Sünniler ile Şiiiler arasında diyler.

-Yeñi kuşbigiden hazırğı yeñi işler körüldüğü yokdur. Bakalım ayları da ne olur.

-Buhara'ga kar kül kire başladı. Şul sebebden Buhara avramında Avrupa kiyümündegi kişiler kübrek körüne başlâdılar.

- Düşürülmüş Astanokul kuşbigi efkâr-ı âmmeyi öz lehine çevirmek için icthad itdigi rivayet olunmaktadır. Bazı mansıb ehilleri huzurunda ol bu maksadına muvafık olsa da âmme huzurunda muvafık olmayaçaktır.

-Hasar ve küleb taraflarında başsızlık ve ihtilal başlandığı şaya` oldu ise de memleketde poçta ve tiligraf mevcut olmadığından hakikat hal malum degildir.

- Ulema, tüccar, esnaf ve cümle şehir başakları tarafından 11'nci Fivral'de Kagan'da Rus sefarethanesinde sefaretnin sekreteri Hıdır Hoca Mirbedlef cenablarına bir teşekkürname takdim olundu. Mefhumu bundan ibaretdir: "Siz Rusya memuru Hıdır Hoca cenabları Buhara-yı Şerif'de kırılış zamanında bile mecburiyet maltık ortasında gizüb kırılışını toktattığınız, sulh ve mesalemetnin beynel-ahali temin idilmesi için umum ahali sizi tebrik ve size teşekkür ider."

- Ahali Emir Hazretleriniñ Rusya seferinden kayıtdıkları soñ pek çok özgerişler bolaçağı kütmekdedir.

- Bu yıl Buhara'dan on bir milyon ruble kıymetinde bir milyon pud mamık Rusya'ya yiberilmiştir.

- Veliahd cenabları şehirde kirdiklerinden bir ve cuma namazını da arikenen eda idüb şehirde kizdikleri yokdur.

-Buhara'da tahrir nüfus başlandı. Şehir başlığı reisniñ emiri ile şehirniñ her mahallesinde niçe eyü ve niçe can olduğunu teftiş ile kayd itmekdedirler. Bu teftiş şehir tışında hem devam idüb ademleriniñ sanı ile beraber, yer, emlak ve vakıflarını da mikdarın tahrir ve kayd itmekdedirler. İbtidai mektebler ve anlara devam iden balalarını da sanların kayd idiyorlar. Lakin togru hesap toplanması şübhelidir. Çünkü hakikat setr idilmekte, artık ve ya eksik körsetilmektedir.

“**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 587 (4 Mart 1910), s. 3.

Düşürülmüş Astanakul’nuñ hemşehri seyid-müctehidlere vireçek aylıknıñ defteri elde idildi. Hükümet hidmetinde bolmayanlara böyle müntezim aylık virtüb turduğı halde hidmetde olanlar ahalisi yağma ile ömr keçirdikleri pek garibdir.

Şayiana köre Küleb bigi katl olunmuşdur. Buhara’dan Rahman Milli Bek teftiş itmeye kitdi. Buhara ile Küleb arası 800 çakımlık yol olub çabık at ile on künde yetişiyor.

Astankol zamanında üç ile dört milyon arasında olan çığış (masarıf) bir yarım milyona varmayaçağı malum boldu.

Zirabulak istansesinde olan Buhara Hükümeti’niñ Guzmamak kârhanesinde yangın çıkdı. Zavod yüz illi biñ ruble türmeçek. **خوۆکهلى استر** imiş, çok mu zarar? Henüz yangın bitdigi yokdur. Hanlıknıñ her tarafında Astanakul’nuñ ibtidalarına düşmanlık körünmekdedir.

Hidmetsiz aylık alan müfathorlardan aldıkları parayı bazılarında iade olunması talep olunmaktadır. Karşı şehrinde hem başsızlık başlandığı şâyi olunmaktadır.

Buharalı, “**Buhara Ahvalinden III**”, *Vakit*, sy. 588 (6 Mart 1910), s. 2.

Yakında Buhara’niñ büyük nüfuzlu bir bek ile aramızda vuku’ bulgan muhasebeni Buhara’da dikkat iden efendilere arz iderim:

Bek- Sizçe Buhara ve Rusya devletleri arasında münasebet-i siyasiye ne tarikedir? Ahalimiz bizde ne köz ile bakıyor?

Ben – İbtida Rusya Buhara’ya galebesi ile Buhara’niñ hukuk-ı harbiyesini tamam tasarruf itmiş ise de umûr-ı dâhiliyemize zerre kadar dâhil ve tesir itmemiştir. İdare-i muhtariyet degil belki oldukça içki istiklalde Buhara malik imiş. Basiret ve tedbir-i siyasiyeden habersiz bilgisiz bizim cahil başlıklarımızniñ ahalide zulümleri reayanı öyle izmiş ki tabii, adalet ve himayeni nerede buluyorsalar orada müracaata mecbur olmuşlar. Vazifesi muhabbet-i umumiyece celb olan Rusya sefaretinde, mazlumlarını himaye tariki ile aheste aheste umûr-ı dâhiliyemizde müdahale itmiştir. Bir kalçak askerni vâkıasını arz iderim: Uşbu Fivral ortasında bir asker cezadan kutulmak için kaçdı (Buhara’da baş kesmiş, mal çalmış, cinayet itmiş, hamre içmiş ademni akçesi yok

ise asker aslık cezaya hükm iderler. Bu ceza ömrü var müddetiñedir. Asker hazineden ayında üç ruble ahz idüb yimek kiymek masarıflarını mezkûr akçeden sarf ider. Tabii üç ruble kifaye itmez daha oğruluk hıyanetinde devam ider. Uşbu sebebden Buhara'da askerlikden aşağı pislik yokdur. Dimek ma`yublar [suçlular] güruhu cinayetçiler sürüsü asayışni muhafaza ider.) İski adet mucibince kaçaknıñ yakın kardaşı olmaz ise de akrabasından bir günahsız tüccarnı habs itdiler. Tüccar kardaşlarına: “On kün müddetinde kaçaknıñ bulursuz, yoksa uşbu tüccarnı o kaçak cezasına hükm idermiz.” diye söylediler. Bu işniñ erbab-ı himmetden iki üç zat Rusya sefaretinde haber itdiler, himaye itmesini rica itdiler. Sefaretden kuşbigimiz de böyle bir yazı kildi. “Mahbus icra olunmasını ihzar ideriz.” Bizim kuşbigi cenabları da hak söznüñ başka kuvvet olmadığından mazlumnu azad itdiler. İşte bek efendi ahali bir tarafda âdil ve himayede ragıb bir memur buluyor, elbette orada meyl ve muhabbet ider ve böyle olması da lazımdır. Bu tarik ile ahali ile sizniñ arağızda olan soğuşluk künden kün artıyor.

Bek – Biliyosuz biz hangi hareketmizni öz özümüzden işliyormuz. Cenab-ı âliniñ buyurdıklarını adedden başka çaremiz var mı?

Ben- Beli, şöyledir. Ama lazımdır ki ahaliñ ahvali, matlabı, hükümetimiz hakkında asradığı adaveti muhabbetsizliği ve efkâr-ı umumiyeni arz ideñ. Biliyosuz iki karpuz bir elde alunmaz. Ya zulm biter ya hükümet!

Bek – Sizçe Rusya hükümeti Müselmanlara biz Müselmanlardan artık adl ider mi?

Ben – Beli. Rusya beka-i mülk, icra-i hükümet, tezâyüd-i devlet ister. Bunuñ birinçi çaresi ise umum ahaliye adldir, zulümnüñ timsali mecus mu özümüz, fikir idek ne idek, ne olduk?! Rusya bu hakikatni bizden eyi biliyor.

Bek – Bundan yigirmi biş otuz yıl evvelgi hallere köre ahali yeñilik ve asayışde degil mi?

Ben – Öyle mi? Birini güzel oğlunu, birini güzel kızını digerini menkuhasını cebren... Hanlıknıñ her ülkesinde emlak darlır, kurgan bikler reyanıñ mülkünü yağma iderler. Yetmezse oğlunu kızını saturlar, asıyorlar. Bunlarda reaya mecburiyetden korktuğundan tahammül ider. Yoksa muhabbetinden tahammül ider mi? Neresi yeñil işte bu tarik ile hanlıknıñ her tarafında fena bir fikir, korkunç bir adavet vücud olmaktadır. Ançak gizlidir. Sehl bir sebep ile ahali izhar itmeye muntazardır. Dimek hanlık tehlikededir. Eger bu ahval devam itse...

Bek- Mulahaza iderim. Cenab-ı âlide hiç işidilmemiş, yazılmamış böyle sözleri fikirleri arz idmeğimiz niçek olur?

Ben – Bu sözler mestur kalmaz açılır. Ama siz o vakit bildiğiniz halde arz itmemiş olursunuz. Cenab-ı âlide cinayet yapmış sanırsınız. Eger siz ahali-i asayışde, itaat ve duada diye köstermekde devam itseñiz yükledikçe emr olunur. O vakit karpuz yarar soñ üküñç teessüf iş itmez. Musahabeni buradan kesirüm.

-

Bek- Efendiler! Milletlerniñ can ile mal ile elde idemin idare-i muhtariyetde malikmiz. Bu ana kadar ittigiñiz yağmalar, zulmler sefahatler yeter. İmdi bundan soñ Allah kulları hakkında biz az düşünün; Rabb’ül-âlemin bendelerini kıyamete kadar zalim ve esirlik astında koymaz. Bu zavallı milletniñ cümle varlığını yok ittigiñiz gibi...

Özüñüzü Müselman sanırsız kıyametde ikrarsız. Rabbülalemin- hatemünnebiin- ve keçmiş ervâh-ı Müslimin aldında ne cevap viriyorsuz? Ya vatan ehilleri! Buhara büyük bir devre-i inkılab, tehlikeli bir zaman keçirir. Akl ve insaf dairesinde elden kildigi kadar herkes çalışsın! Rusya hükümetiniñ iñ mahb düsturlarımız mukabilinde vazife-i insaniyet olan imdad ve muhabbet izhar itmesini ümid ideriz. Ya evlad-ı Müslimin! Daire-i insaniyet ve itaatde olaçak teşebbüslerde hiç mani` yokdur.

Türkistan Vilayetiniñ Geziti, “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 588 (6 Mart 1910), s. 3.

Türkistan’da Müderrisler: İski adet boyunca Türkistan’da müderrislerni medrese şakirdleri sayılıylar. Ve şul saylangan kişilerni ve vayonnı gubirnatörler tasdik itedir. İmdi kadılar hükümetke müracaat itüb bu tertibni özgerdirge soraganlar. Müderris bolak [bunca] kişiniñ kadılar isyezdi huzurunda imtihan itüldükden soñ gına vayonnı gubirnatör tarafından tasdik itlövün ötungenler. Çünkü şakirdler saylavı ile gine bir de istihkaksız kişiler müderrislikge tayin itilüvler bolgan.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 590 (11 Mart 1910), s. 2. *Türkistanski Kuryer* gazetesi Tomski şehrinde, kemlerniñdir, Tatar tilinde atnalık jurnal çıkarırğa hazırlanub yürüdüklerini haber ite ve sebr Müselmanlarında ilim ve añ tarataçak bundı bir nerseniñ vücudka çıguv ihtimalin tebrik itedir.

Buharalı, “**Buhara Ahvali**”, *Vakit*, sy. 592 (16 Mart 1910), s. 3. 8 Mart- Uşbu kün cümleñiñ birinçi künü bolmak münasebetiyle Buhara memleketinde sâl-i nev (yeñi

yıldır. Bu memleketde birinci Muharrem bilinmey ve sene başı olduğu da mulahaza kılınmay ötüb kitdigi halde uşbu 8'nci Mart (birinci haml) büyük bayram ve ıyd idiledir. Bu künde Buhara'da dersanelerde dersler resmi suretde toktala, uşbu künden itibaren Buhara'da tatil olub 1'nci Oktabır'ga kadar tatil devam idedir. Bu künde Buhara'da hatun kız bala çağa gelayñı kiyümler kiyüne; bütün Buhara hatunları, balaları Hoca İsmet ziyaretine varub ziyaret ide, anñ çişmesinden su içe, hatta balçıkları ile boyalalar, anñ üstünde bolgan bir ağaçka her kim bir yeb beyli ve uşbu işni kalgan kişige rişte (mikroblu su açuv sebebli âdem azasından çığa turgan bir kurt) çıkmıy deyib itikad ideler. Buhara münecimleriniñ haberine köre: Bu sâl-i nev 8'nci Mart'ta öyleden soñra 4 saat 24 dakikada kire imiş. Uşbu kün hava buz ve graf bolsa Buhara hatunları iski yıl ile yeñi yıl soğuşa, öyleden soñra saat dörtlerde bir yıl isse ana sâl-i nev kirdi dimek kibi itikadda bulnalar iken.

Uşbu kün münasebetiyle Buhara'da seyl [sel] (seyr-i teferrih) başlanadır. Seyl digenler Rusya'dagi bir yer menka kibi olsa da bir az farkı da bardır, çünkü Buhara seylinde her taraflardan cıyulgan yatırlar bola; anlar köreşeler, bir niçe yerde sakalsız saçlı malaylar [çocuklar] büyüb tura, anlar yanında mahsus koyulgan âdemler oyunlar oyniy, barabanlar kağa, biñlerçe âdem cıyulub bunları temaşa ide. Bunun üstüne 14-15 tiyatır (sinomotograf)lar bola. Bu yarminke bu yılga kadar Buhara'dan 5-6 çakrım çamasında tışda Şirbeden (Suttin) digen orında bula ve on kün devam ide idi. Bu yıl ise Buhara'nıñ içinde erkde (emir davarısı anñ içinde bolgan kale) buladır. Sebebi olub kiçmiş olan fitnelerden havf olsa kerek. Hem şunda olmakı sahravılar için faideli de. Çünkü anların iş vakti işlerinden kalmiyler. İkinçiden biñlerçe som akçe yanlarında kala.

Bu kün uram kıybetleri (Rus tebası olmaganlar) mecburen yabak. Şehir içi cırub yürmeslik âdem ile tolıdır. Soñgi künlerde Nogaylar mektebinde, hatsız (sevdasız) kalgan 14 büyük âdem mahsus vaktinde kilüb okıy başlamışlar iken yeñi kuşbigi âdem birüb bunlarga okutuvnu men` kıldırgan. Bazı âdemlerkuş bigiâdemlerini özü yibergen belki mutaassıb Molla Kamer şöyle itken deyib oylıylar.

Ayn Şin, "**Buhara Haberleri**", *Vakit*, sy. 593 (18 Mart 1910), s. 4. 26'nci Fivral'de mollalara dehk verildi. Bu dehk 18 som bolub mehzelleriñ evvelgi baskıdır. Bunu almay başka mehzge kirüb bolmıdır.

Dehk aluvçular bari bir miñ bolub her yıl bir az orın boşıdır. Küb mü boşasa da şular kadı ve reis ve müftülere taksim kılub biriledir; bunlar dehkni evvelerde özleriniñ biş

kadem şekirdlerine hedaye-yi şerif mutalaa kıldırıp bire turgan bolsalar da hâzırında hedaye mutalaaş kifaye kılmayarak vasıtaları buluvu ya ki bay boluvları ya ki damlaları huzurunda makbuliyet kazanuvları itibarga alınadır.

Hedaye'ni yahşı mutalaa kıla almasa da şu üçünüñ yeri tabılsa dehik bireler; hususen akçeğe satuv bik şehrinde. Mollaların söylevine nazaran bu yıl dehikniñ in arzeni reis-i hanede bolgan imiş.

Müftüler arasında, Damla İkrâm'dan başkalarında, ak mühür satıvını rivayet yazılmagan kağıdnı mühürleb muharrirler (piserler)ge satuv devam ite imiş.

Muharrirler ise kimde kim fetva sorab kilse küb akçe alub müftünüñ meramına muvafık fetva yazub birüb yibereler.

8'nci Mart'ta sâl-i nev (nevruz emiri) boldu. Nevruzdan iki üç kün mukaddemde her türlü boyav ile ziynetlengen şem ile bazar tolmuş idi. Bu şemlerni nevruz şerefine diye yurtda yakarlar iken; hususen avullarda bu adet-i kadimeleri senet-i hasene menzile de icra itile iken. Bunu milli bayram sayarak cem` Buharalılar dükkânların kapatdılar. Nogaylardan [Tatarlar] da dört biş dükkânçı bolsa da bunlar bizim bayramımız tügil diye dükkânların kapatmadılar. Nogayların bu işi Buharalılar tarafından su-i muamele diye karaladır [bakılmaktadır].

Buhara'da gramafonga halkniñ künden kün rağbeti arta, her vakit işekke atub avullarga da alub kitdileri körüne, Sartça, Tatarça, Urusça küyler ve cırlar ile kifayelenmesinden hacga baruvçular Mısır'ga kirerek pilastinkelerde Arab makamı ile Kur`anlar okutub Arabça ve İngilizçe cırlar cırlatub alub kayta [gelmeye] başlâdılar.

Terakkîperverlerden Karavul bigi Cihangir Efendi bir aydan ziyade hasta olub yedinçi Martta dar-ı bekaya rihlet itdi. Rahmullahu Teâla rahmetün vasıta. Merhum küb mütedeyyin ve hür fikirli âdem idi. Özünden bir hafta mukaddem refikası da vefat olmuş idi. Bu ademniñ babası Nogay bolub Kızalı soğuşunda Rus askeri arasında sergerdelik hidmetinde bulunmuş, soñra Hüdayar Han askeri tarafına kaçub çıgub bir niçe yıl Hokand'da Hüdayar Han hidmetinde kalmış, soñra Buhara ile Hokand soğuşunda esir alınarak Buhara'ga kitirilmiş. Bu vakitte bik kart buluvu sebebli özü hidmetke yaramasa da oğlu paşalık hidmetinde bulungan. Oğlunuñ vefatından soñ niresi merhum Cihangir Efendi, Karavul bigilik hidmetine tayin kılınmış idi.

Buharalı, “**Buhara Ahvalinden V**”, *Vakit*, sy. 595 (23 Mart 1910), s. 2. Yigirmi üç seneden beri Şir Beden mevkiinde haml ibtidasında (8 Martta) başlanacak sirk bu yıl şehir içinde arika etrafında olub 12 Martta hitam oldu. Sirgah Buhara ehlini tabiatnıñ nazik ve oynaklığına mail bir halk olduklarını bildiriyordu. Her manzarası Rus imtiaları ve yerli el işleriniñ sanatını arz idiyordu. Her ne kadar vıstafka maksadı ile işlenmemiş ise de pek bay bir sergi sıfatını haiz idi. Kiçeleri sirgah pek çok kandiller ile yakdırılmış idi. Hususi Şii kardaşlarımıznıñ kandilat restesi ve Sünnilerniñ hilat bazarı mesruriyet de birbirlerine çiksiz rekabetlerinden çırağan da o kadar ziyn ve ziyet virdiler ki insan kalbini celb itmemesi kabil degil idi. Sirgahnıñ her mevkisinde Yahudi, Şii, Sünnilerniñ hoş havanları söymeli sesleri ile sirçileri pek mesrur idecek bir cihet var ise o da Buhara'nıñ iski âdeti olan biz megahında civanlarını arz-ı endam idüb saf tabiatlarını kirginleşdirecek şehvetperestlikniñ bulunmadığıdır. Bunuñ sebebi: Veliahd hazretlerini hilaf-ı şeri` ve insaniyet olan bu pislikde nefret itdiklerindedir. Özleri nefret iden bu bozuklukdan ahlak-ı reayanı muhafaza itdikleri için millet adından teşekkür ideriz. Bu edebî seyr münasebeti ile isretkeçniñ intişarına bais olaçak, kamer yazlıklar meydan alaçak, Buhara ehline üç yüz biñ rublelik orınsız masarıfa sebeb olaçak şir beden seyrini kaldırıldığı da şayan memnuniyettir. Teessüf ile beyan ideriz ki şadlık ile telakki idüb yazdığımız bu seyirgâh iki kimçilikden rahmeden hali kalmadı. Birinçisi: Sirkde fahişeler çıkub hissiyat-ı şehvetiyede mağlub yığın yığın cahiller karşusunda cilve itdikleridir. Hayat-ı hususiyelerinden bahs itmedikimiz matbuat âleminde orınsız ise de cahil halknıñ başlıkına pek eyireçeği kıldığma elinden kildiki kadar taklid ideceği malumdur. Bundan ötürü şehrimizniñ reisi mirşebi ve asker başlıklarınıñ mesruriyet ile fahişe temaşasına kirdiklerine pek teessüf ideriz. Serseriler, başıbozuklar cemaatinden başka herkes hâkim efendilerimizniñ bu hareketlerine nefret itdi. İkinçisi: Taşkendlı bir Sart kârhanecisini çadır kurub içinde civan oynatdığıdır. Bu togruda hâkim efendilerimizden bir sorgu (sual)miz var: Bu ikisini icra itekinizni milletni zulmperestlikinde haml idermiz de hakikatnı añlamış oluyormuz. Henüz siz için faidesini añlamadığımız işte bunlardır. Milletni şehvetperest olmakından sizde ne faide var? Masum köñülleri kırıgınlışdırmaktan ne kazanıyorsunuz? Ahlak-ı umumiyeni terbiye idecek hiç bir teşebbüsünüz olmadığı halde bozulmasına bu kadar meydan bırakub öz nezaretinizde reaya için civanlar asramaktan ne bekliyorsunuz? Eger özünüz civanbazlıkda mail olsañız bir degil her birñiz yüz civan özünüz için terbiye idiñ bir kelime soruyoruz mu? Ama milletniñ ruh mazlumiyeni bu istiladı şeytanı karşusunda hedef itmekden el çikiñ. İslamiyet ve insaniyetden bu kadar çiksiz hıyanetden hayâ idiñ.

Ulema ve tüccarımızın nazar-ı dikkatlerini bu doğru da celb ideriz. Bu hususda bir az gayret itmelerine millet adından rica ideriz. Eger teşebbüs itseler hükûmetniñ varidatna tahfiflik urmayaçak şen ve şevketini düşürmeyecek civan asramakniñ ref ve hanlıkda civan oyununuñ men` mümkündür. İştittiğimize köre bu emre veliahd cenabları da mail imişler. Ançak söz kızganmak lazımdır.

O. K., “**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 596 (25 Mart 1910), s. 3. Taşkend timir yolun tikşirüv- Taşkend timir yolunuñ Orenburg’dagi opravlinyesin teftiş iter için tiz künden Orenburg’a hazine timir yolları idaresiniñ reisi P. Kozirof, hem timir yolları yürütüv şubesiniñ müdir muavini kileçektir.

Misafir, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 597 (27 Mart 1910), s. 2.

Uşbu künlerde Buhara bayları öz ara bir cemiyet yasab özleriniñ virgü ve nalogları hususunda müzakere idişkenler.

Baylarını birinçi ikinçi derecege taksim idüb nalogını da derecesine köre tolarga tiyüşlü tabkanlar.

Hem aralarından birsi: Şer`an zekât yılında bir gine mertebe birlürge tiyüşlü olsa kerek idi. Hâlbuki bizler eger bir yılda üç yüz altışar beş mertebe tavar kitirsek 365 mertebe virirge mecburmuz. Bu iş bizge cebr, şere` hilaf kanunsuzluk bir iş bolsa kerek digen iken. Şukkalarda bunu makul körüb yılında bir gine mertebe zekât virirge ve maksadlarını yazub mahaline müracaat iderge karar virmişlerdir. [silinmiş] müracaat iderge korkdukları sebebi kaganı vasıta ideçekler imiş. Töre Can`niñ Buhara’ga kilüvünden, yeni kuş biginiñ öltürüvünden yeni işler, az olsa da bir kadar ıslahat ümid idüb idik. İki ay vakit utdı [geçti] bir nerse bolganı yok, bolmadı digen sözlerni Buhara’ga kirüb çıkkın arada bir niçe kişi ağzından işitdim.

“**Rusya Tebasına Buhara’da Yer Aluv Meselesi**”, *Vakit*, sy. 598 (30 Mart 1910), s. 2.

Novoya Vremya gazetesiniñ Taşkend muhbiri: “Rusya ile Buhara arasında bolgan bir muahedege binaen Rusya tebasınıñ Buhara memleketinde yer alurga hakkı barlığı ve şuña binaen Buhara’da boş yata turgan tofraklarga Rus muhacirleri eyletüb tutruv ve tiyüşlügünü beyan itüb, buña Rusya hükûmetiniñ nazar-ı dikkatini celb ite, hem Buhara’niñ kay yerlerinde ni kadar boş yerler barlığını yaza, fakat Buhara tofrağına

[toprağına] kirüb oturaçak bu Rus muhacirleri Buhara Hükûmetiniñ idaresine tabi bolmaska, belki Rus memurlarınıñ idaresinde bulunurğa tiyüş” diy.

Muhbirniñ didigine binaen Rusya tebasına Buhara’da yer alurğa prava [hak] bire turgan maddeler uşbunlardır:1873’ñü yılda 28’ñi Noyabr’da Rusya ile Buhara arasında bolgan Dostane Muahede’niñ 11’ñi maddesi: “Rusya tebalarına Buhara memleketinde Buharilerniñ özleri birlen bir tigiz derecede, Şeriatge muhalif bolmağan her türlü hüner ve sanat ile şugullenirge; kazlık Buhara tebalarına, Rusya’da, Rus nizamına muhalif bolmağan her türlü hüner ve sanatlar ile şegillenirge ruhsatdır.” 12’ñi maddesi: “Rusya tebalarına Buhara memleketinde emval-i gayr-i menkul yani yurt, bağçe ve yer alurğa ruhsatdır. Bu emval-i gayr-i menkuldän, Buhara tebası olan yerli halk ile bir tigiz virgü alınur. Buhara tebaları da Rusya içinde şunda yok hukuk birlen faidelenürler”den ibaretdir.

Novoya Vremya’da yazıldığına köre, Buharaniñ şark tarafındaki sahralar ve Sorahan, Kâfir Nihan, Vahşe, Kızılsu taraflarındaki gayet kiñ kırlar fevkalade bereketli ve münbetdir. Şöyle ki, bu yerlerge saçılğan tarı özünüñ 60 mislini, buğday 35 mislini bire ve olan yılında bir niçe mertebe yetişe. Yerni sulav usûlü bik ciñil hem arzen [ucuz] turadır.

“**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 598 (30 Mart 1910), s. 3. Hanlıkniñ hemme beklüklerini âhvalini teftişe memur olanlar işlerini bitrüb kitdiler ise de Buhar ve etrafınıñ ahvalini müfettiş Dejidejaz cenabları Buhara’da teftişe meşguldürler. Bu kadar kirü kaldıklarına sebep emlaklarınıñ teftişi olmuştur.

Emlakdarlar hiç doğru malumat virmemişler. Mesela: 350 miñ rublelik Hoca Cihan emlakdarlığını 55 miñ ruble varidatlı idüb köstermişler. Bu kabilden her emlakdar hazinede tolayaçığını altıdan birine köstermiş. Dejidaj cenabları defter yüzünden hesab almak için emlakdarlar aldına kitdi.

-

Kerki şehrinde Acem Şii kardaşlarımız yerli Tacik ve misafir Tatarlar ictihadı ile umumi bir kıraathâne-i İslamiye açdılar Buharalılara ibret.

Buharalı, “**Buhara Ahvalinden VI**”, *Vakit*, sy. 599 (1 April 1910), s. 3.

Buhara’da medrese, mescid, ibtidaî mekteblerniñ vakıflarından başka hazırgi milletlerniñ kıldıkları kibi, babalarımız tarafından pek çok kimçilikleri tekemmül idilmiştir. İdare-i Hükûmetimizniñ bozukluğundan Allah yolunda olan bu hayratlar da aman bulamamışlar. Çok su-i istimaller ve hıyanetlere duçar olmuşlar. Şehriniñ ekser medreselerinde, vaktinde kütüphaneler olduğundan nazarları için büyük meblağ kilerli [gelirli] vakıflar tayin olunmuştur. Cafer Hoca Medresesi’niñ kütüphane nazırlığına yıllık 1500 ruble, Kavkeşan Medresesi’nde 1000 ruble, Balahavuz Medresesi’nde 1200 ruble varidatlı vakıflar bu kabilindedir. Hazır medreseler kütüphanelerinde kitab olmadığından bu killerni meddah şairler, tenbel duâ-hanlar bazısını bizimçiler yimekdedirler. İstifade-i umumiye için vakf iden biçare müteveffa muradını hiçkes hatırına almıyor. Eger ulemamız ittifak ile bu paralarını bir yerde yığub kilseler üç dört yılda medreselerimiz büyük kütüphanelere iye olaçakları mümkündür. Fakirler varlılarını terbiye içinde çok vakıflar mevcuddur. Hoca Bahaeddin Hoca Cihan Çaharbeker mezarlıklarınıñ senelik kırk elli miñ rublelik vakf kilirleri bu kabildendir (bu vakıflarınıñ mezarlarda olması hatıra içündür). Hazırda bu akçeler tamam hükûmet tasarrufunda olub, her mezarlıkda bir aşhane açub sovk aş virilmektedir. Her illi miñ ruble orınına, dört miñ ruble sarf idildiği körülmüyor. Eger fikra terbiyesi için olunmuş vakıflar orınına devr itilse matemden bir memleket kibi fakirlerimiz terbiye ve talim ve dürlü hünerlere malik [silinmiş]...

Bir muallim ya imam usûl-i tecvidden haberdar yokdur. Bunuñ varidatı da hazinede alınmamaktadır.

İşden haberdar olanlara malumdur ki, Buhara idaresi özgereçektir [değişecektir]. Maişet-i umumiye ve ahvâl-i hikamniñ teftişine memur Dejidejar cenabları topladıkları malumatlarını Buhara’nıñ tebdil-i idaresi için ne yol kolay olduğunu Pıtırburg’da arz itmektedirler. Büyüklerimize lazımkır ki, yukarıda arz itdiklerimiz nazar-ı dikkatden uzak tutmasunlar. Bunlar kimniñ nezaretinde kalaçağı ne tarikede sarf olunması matlub olduğunu beyan itsünler. Ulemamız, tüccarlarımız, işden haberdarlarımız bu noktayı nazar-ı dikkate alsunlar ki, ıslahatdan milletimiz faide itsün. Közümüz önünde Semerkand ve Fergana Müselmanları eger kağıd üstünde olan nizamlardan faide ide bilseler şübhesiz pek rahatda keçine bilirler idi. Başızlıktan heman cahillik, dağınık halde yaşıyorlar. Anlardan ibret almalı! Teessüf ideriz ki ulemamız büyüklerimiz

inanmazlarga değişik olaçakdır. Lazımdır ki hükkâm, ulema, tüccarlarımız birleşüb tırüşsunlar ki millet hukuklu ve hukukdan istifade idecek olsun!

Buharalı, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 600 (3 April 1910), s. 2.

İşittiğime binaen müfettiş Dejidejaz cenabları Reis Burhan ve Kadı Beka Handan hükümet nezaretinde olan vakıflarınıñ kilürü ve vakf yerleriniñ mikdarını sora imişler. Hükümet nezaretinde olmayan medrese, mescid, mekteb vakıflarınıñ çok mu olduğunu da bildirmeklerini buyurmuşlar. Bu hususda ulema ve cümle büyüklerimizniñ dikkat itmelerini millet adından ümid ideriz. Vakıflarınıñ muhafaza, müdafaa ve ıslahı için riyalık ve umumilikniñ hukuk ve tesiri vardır.

Müfettiş cenabları 5 emlakdarlıknıñ defterinden hesabını körüb karakul emlakdarına kitdiler. Kösterilmiş hesaplar kanaat iderlikdir (mesela 11 miñ ruble kilürü kösterilmiş pirmek emlakdarlığı defter yüzünden 63 biñ ruble çıkdı.) Çarcoy’nuñ Ruslar turaçak kısmında olan bazarınıñ yük ölçünecek terazüsünü Semerkandlı bir Sart istiare (arinde [kiraya])ge almış idi. Şimdiye kadar her müstacir tırazuda ölçanmış yükden bir malum mikdar akçe alıyor idi. Bu Sart Kerki’den kimi (kime) ve parahodlar ile kilüb Çarcoy’dan hanlıknıñ her tarafında yiberilecek yüklerden de pudına bir yarım kapik virmeklerini tüccarlardan talep itmiş, Çarcoy’da olan Rusya memurları da müstecizniñ bu talebini takviye itmiş. Tüccarlar razı olmamışlar, Buhara’ya kilüb kuş bigi ve Kagan’dan Rusya sefarethanesinden bu hükümnüñ kaldırılması için Çarcoy memuruna emirname aldılar. Netice henüz billi degildir.

Bazı Rus gazetelerinde yazılmış haberlerniñ asılsız olduğunu beyan ideriz: Şehir tıñç olub Şii Sünniler muhabbette yaşamakdalar; hatta keçmiş vâkıanıñ söylenişi halk ağzından tüşdü.

Molla Bakioğlu, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 601 (6 April 1910), s. 3.

Teftiş- 27 Mart’ta Kökeldaş Medresesi’nde bir meclis (iclas) boldu. Kadı kelan, işan reis, işan âlim, on bir müftü ve bir niçe müderrisler hazır bolub tahminen 100 kadar kişi bar idiler. Pitırburg’dan kelgen müfettiş ulema-yı kiramga üç sual birdi. Müfettiş efendi Rusça, Türkîçe hem Farsîçe söyleşedir.

Sualleri:

- 1) Mekteb-i cedideni için men` kılāsız buña sebep nedir?,

- 2) Medreselerde hücrelerini bi şere kılasız imiş. Bu iş Şeriatçe dürüst mü?
- 3) İkünlerden padişahlığa aluna turgan öşür ve haraclar Şeriatke muvafık mı?

Şul üç sualniñ cevablarına rivayet tabub mehir basub biresiz, didi.

Ulema hemmesi ittifak itüb bu işni işan alimge tabşırdılar. İşan alim üç kün mühlet alub cevab birmekçi boldu.

Mart 28'nde bu hususta ulemaniñ öz arasında ihtilaf (muhalefet) bolmuş. Bazılar bu vâkıanı müftü Damla İkrâm'dan körüp anıñ hanesine bik küb âdem cıyulup barganlar. Müftü işütüvgini biklep (dervazesini muhakkem kılup) koygan. İşan Âlim kilüp Müftü Damla İkrâm'nı avamiñ hücumundan hılas kılğan. İşan Alim'niñ müfettişge cevabın malum bolgandan soñ yazamız.

Merhum Karavul Bigi- Buhara'nıñ terakkîperverlerinden Karavul Bigi Cihangir Beg'niñ vefatı Vakit 593'ñü nomirde derc idilmiş idi. Merhum 33 yaşında vefat bolub Farsîçe tarih-i İslam kitapları tasnif itmiş idi. Tarih-i İslamniñ birinçi kısmı hebut-ı Âdemden Hazret-i Resulgeçe [Hz. Muhammed'e kadar] ikinçi kısmı Çaharyardan ta Emir Muzaffergeçe idi. Coğrafyadan da Farsîçege bir kitab tercüme iterge kirüşgen bolsa da tamam ite almamıştır.

“**Buhara Ahvalinden VII**”, *Vakit*, sy. 602 (8 April 1910), s. 2-3.

Buhara'dan yazdığım mektublara bakıyorum ki ekseri ahvâl-i hususiyemize muhassar olmışdır. *Vakit* karileriniñ yüzde birini teşkil iden Buharalılara dair bahs itmişim. Keçiñiz efendilerim, yangın ortasında kalmış bir insan ne kadar şaşırıp, vaziyet itidal ve ahval tabiyesini gaib iderse ben de milletimni öyle bir yangın (pojar) içinde buluyorum.

Bundan ötürü elemle kalem aldığım ile yangın içinde yukuda [uykuda] olmuş vatandaşlarımı ikaza-uyandırmaya, komşuları imdada çağırırım. Okuvçu efendilerden afv ümid idüb imkân buldukça Buhara ile tanışdıralım. Sırası ile hükümetimizniñ ahvâl-i maliyesinden, memleketimizniñ ticaretinden, mekteb medreselerimiz ahvalinden konuşalım. Şu kadarsı var malumat-ı coğrafyadan, istatiski mükemmel hesablardan istihsale degil, tahmin iledir. Çünkü bu vakte kadar memleketimize tahrir nüfus, hükümet büdcetesi, aded-i mekatib ve muallim ve şakird kibi şeylerni teftiş yokdur.

Başlangıç, hükümetniñ alaçağı, toplayaçağı para ile tanışdıralım. Çünkü memleketniñ idaresi, reyanıñ ahvali benimçe bundan añlaşılır, bunuñ tabir lağvısına çitinlikde, pek

tereddüde kaldım. Varidat disem mukabilinde masarîf, kilirniñ karşusunda çığış, perihodnuñ aksine rashod [gider] yazağımnı bekliyorsunuz. Hâlbuki altunlarnıñ bir kısmı “yal...” kara közlerine, İran müctehidlerine, vakf ticaretine, baksı banka kassalarına yatırdığından başka şey kösterebilmirem. Benimçe gafletniñ icab itdiği ceza-i nakd uzun olsa da bu tabir muvafık kiliyor.

Bilirsiz bu pare hükümet-i medeniye kibi dimir yollarından, tiligraf seziklerinden, maden hâsılatından giliyor. Belki bir tarik zalimane ve haşiyane de köy sahra ahalisine yükleniyor. Bunuñ birinçi menbaı emlakdındır. Emlak hazine yerleri olub hâsılatından yüzde kırk hükümet alıyor. Hâsıl toplandıktan soñ taksim idilse bir az yeñgil oluyordu. Henüz ham kök iken imlakdar nam memur bir başına varıyor da dehkannı çağırıyor, öz bildikinçe biriniñ hâsılatını tahmin idüb deftere kayd ider. Soñ dehkan hâsılat-ı ziraiyesini toplar- köriyor: İmlakdar elli pud tahmin iden mal 30 puda irişmez. Bundan yigirmi pud imlakdara virilmeli. Mazluma kalıyor üçden bir hisse. Bazı bütün imlakdara virüb imlakdar tahmin iden mikdara yetişmediğinden mal mülkünü hatta oğul kızlarını satub viren köylilere tesadüf olunur.

İmlakdar alaçağına nakd akçe aldığından kıymet tayin iden vaktinde çok hıyanet vukuu oluyor. İñ yukaru bahanı ihtiyar ider. Mesela bir pud buğday 75 kepekten bir rubleye kadar olsa imlakdar bir ruble tayin ider. Bir pud goza (pamık) bir rubleden iki yarım rubleye kadar olur. İmlakdar ise iki yarım ruble tayin ider. Uşbu emlak yağmasından hâsıl olan akçe altı milyon rubleye irişeçeği tahmin olunur.

İkinçi menba zekât ism-i şerifi altında alına yağmalardandır. Zekât 3 tarzda alınur. Evveli hanlıkniñ çöllerinde [tarlalarında] sorılmakda olan altı milyondan artık sarkdandır. Her sark 12 ruble kıymetinde baha idiliyor. Yılında sark başından 30 kepek alınur. Bu tarzda 2 milyon ruble toplanur.

İkinçi menba` hanlıktan taşraya çıkarılan ve hanlıktan kirgezilen eşyadandır. Bundan da iki milyon rubleye yakın bir meblağ hâsıl olmaktadır. Üçünçü kısmı Sartçası zekât çekene yani hanlıktan taşraya çıkarılan ve taşradan kirgezilen mallarnıñ ikinçi mertebe zekâtından hâsıl olan paredir. Sizni açık düşündürmek için bir az tafsil iderim. Mesela dutunnu albık: Karşı şehirniñ köylüsü dutun toplandıktan soñ kitirir bazara satıyor. Zekâtçı bir mertebe zekât alıyor. Soñ başka bir şehirniñ tüccarı kilür bir kere zekâtı alınan dutunnu satun alıyor şehrine nakl ider orada dahi kere zekât alınur. Bir şehirden ikinçi şehre yiberilen nakid akçeden de zekât alınur. Taşradan mal Buhara'ya kilür zekât

alınur, Buhara'dan hanlıkniñ muhtelif şehirlerine aparılar her şehirde uşbu maldan ikinci mertebe zekât alınur. Bu hüküm her cins eşyada caridir. Uşbu üçüncü kısımdan da iki milyon rubleye yakın pare toplanuyor. Dimek üç bölüm zekât kiliri altı milyon ruble hâsıl ider. Söz münasebetiyle şunu da söylüyorum: Her bir kitabdan aldıkları kibi Kelam-ı Şerif Rabbülalemin'den de zekât namıyla yağmalarından çekinmezler. Bu zekât mukaddes hakkında da hüküm-i zalimanelerini icra itmekden hayâ itmezler. Biliyorum kâfir didikleri Nasara, Mecusi hükümetleri öz dinleriniñ mukaddes kitabları hakkında bu kadar hüremetsizlik iderler mi?

Hükümetimizniñ üçüncü menba` varidatı: Ekser yeñgizni işittiğiñiz bir tarzda, müntezim idareli memleketlerde yaşamış ademleri inandırmayaçak bir tarikdedir. Hüküm-i şer`î ve örfiyemizniñ âdillik, zalimliklerini bu varidat size açık bildirecekdir. Hanlıkniñ her büyük şehirde kurgan bigi aldında kadı, reis, mirşeb, mirab bulunur (kurgan bigi sizçe geniral gubirnatörlük cadesidir. Kadı, reis, mirşeb büyük avullarda hem bulunur. Kurgan beklerin otuz adedke yakındır.) her hükümetde memleketni idare idecek memurlarda cadesine layık mikdar muayyen vazife virilir. Bizde bu kaideniñ bütün aksi câridir. Her memur cadesine köre hükümetde bir mikdar akçe virilmeli, yıldan yıl bu meblağni arttırılması lazımdır. İñ küçük avullarınıñ kadıları, mirşebleri, reisleri senelik biş biñ rubleden az virmiyorlar. Kurgan bekleri yıllık yüz biñ rubleden de artık virmekte oldukları körölmekdedir. Mulahaza ideñ: Emlakni emlakdar toplar, zekatni zekâtçı alıyor. Ahkâm-ı şer`iyeni icra idecek kadılar, reisler, sularını taksim idüb virecek mir abları, polis başlıklığını işgal iden mirşebler ne içün senelik hükümetde bir mikdarı malum akçe virmeye mükellefdirler? Bu parayı nereden kazanıyorlar? Bizim tabirimizçe hanlıkniñ hâkimlik müstecirlerinden uşbu tarikde toplanan akçe biş yarım milyon rubleye irişmekdedir.

İşte 17 yarım milyonluk yağma. Dört sütunluk varidat hulasası mukabilinde iki satırlık masarını yazmayub keçmiyorum: Şehir hastahanesinde⁵¹¹ senelik 25 biñ ruble, 1909 sene şehirden çıkarılan kârlarını masarısı 35 biñ ruble. Halk ihtiyacı için kösterdiğim altmış biñ ruble masarıdan başkasını herkes kösterir ise sözümnü memnuniyet ile tashih itmeye hazırım. Okuvçu efendileriniñ fikirlerine öyle bir mulahaza kilmesi ihtimaldir: Aya Buhara Hanlığında yaşayanlar insan degildirler ki bu kadar yağmaya, zalime tahammül iderler. Hükümet, ehillerine karab: “Emvâlimizi evladımızı satub

⁵¹¹ Ruslar bina kılğan ve anlar karamakda.

alursuz. Küneşniñ kırk dereceli harareti 155 künlerinde çalışub hâsıl ittigimiz parelerini milyonlar teşkil idersiz, bizi açlıktan yufkalıka kaldır buyursuz, ne için bu pareler alıyorsunuz, biz neden viriyormuz, siz bizim yağmadan başka ne işimize kiliyorsunuz, siz kim, biz kim?” diye hükümetlerinden bir sual itmezler mi? Okuvçu efendileriniñ bu mulahazalarına tafsilli cevab virmekden korkaklık ile itham itseler de korkuyorum.

Kıskaçı iki cevab ile iktifa iderim: Birinçi herifler İbadullahnı o kadar izmişler ki ses çıkarmak degil, közimni açta bilmiyorlar. İkinçi başlarında olan bileniñ koy bir müdafaa varlığını zan iderler.

-

Eger müsaade itseñiz vatandaşlarım Buhara milletçileri ile azaçık bir musahabe iderim. Arkadaşlarım!

Yukarıda yazdığım halleniñ ıslah ve tebdili için uğraşmak fikir ve mülahaza itmek sizniñ kuvvet ve iktidarınız harcıdadır. Ben bunlarını *Vakit* karilerini tanışdırmak için yazdım. Küçüñüzniñ fevkinde olan bir iş ile uğraşsañız meysuluk ve aradan çekilmenize sebep olur meysuluk mahzunluk ümitsizlik karanusu aza ve ruhnu kapladığı bir zamanda küneş zerresi dek sizniñ mevcudiyetiñiz bende bir ümid rüştesi takdim idiyor. Hususi sınıf-ı muhtelifeden ulemadan, şairden, tüccardan, hakemden teşkil olunan Cemiyet-i Çiñgiz daha bir derece ümidimni küçlendiriyor. Biraderlerim buyrun hayaletniñ yukarı tabkalarından tatlı hayaller vadisini dolaşmaktan kiçüb maddiyatta maneviyatta iş başında inelim. Terakkîniñ elifbasından başlayalım birleşmeler söyleşmeler añaşmalar musahabeler tertib idelim. Bu tarik ile bir birimizi tanışalım, teati-i efkâr idelim. Ulemamız evlad-ı milletiñ tenvir-i efkârı, ıslah-ı ef âli için münevver küçük küçük risaleçikler tertib idelim. Şairlerimiz kara közler, kara kaşlar, kızıl yüzler şan ve medhine kullanılmakta olan sanayi-i şairiyeni milletiñ esefli hallerini tasvir idecek, gafletten nefretlendirecek, ifâl-i haseneye haris idecek tarzda tertib idelim. Kaskası dimağ-ı vaziyet âmeni doğru yolda sevk idecek küçük bir neşriyata başlayalım. On serseri ittifak ile böyle bir terakkî bakaçna küçük bir adım atmaya bilmeyelim mi? Biraderlerim buyruñ bu işniñ başlangıçı tenvir ve teati-i efkârniñ birinçi yoldur.

“**Buhara Emiri**”, *Vakit*, sy. 602 (8 April 1910), s. 3. Buhara Emiri cenab-ı âli Seyid Abdulahad Han Hazretleri Kırım’dan kaytuşlu 6’nçı April’de Orenburg’a kirüb bir kiç

[gece] kondu. Sentralni Gastinitsa'ga [otel] tüşdü. İrtesi kün yedinçi April'de Taşkend timir yolu ile Buhara'ga kitdi. Emir hazretleri kilgen künnü kiç birlen şehir tiyatırına bardı. Gubernatör cenabları ile bir lojada oturdu. Yanında hazinedar ve bazı memurları da bar, başında çalma, üstünde resmi mundir idi.

Bu kiç [geç saat] tiyatırda temaşaga Valentinef eserinden Noç Liyobov (Muhabbet Kiçesi) isimli üç perdeli apiritka koyuldu. Tiyatırnıñ özündegi malar Russkihor yanında Dakadanis Ristoranından Siğanskihorda kitirilmiş olub, yerlevçi kızlar ve aylarnıñ mikdarı 60-70 leb bar; tiyatırda Emir Hazretleriniñ kireçekleri yollarga kavirler töşelmiş ve binanıñ açi güzel suretde cıyüşdurulmuş idi. Tiyatırda halk fevkalade küb bolub orın yetişmedi. Yollarga artık orındaklar koyub oturdular.

Emir hazretleri tiyatırdan mahzuz bolgan bolsa kirek, kübüsünçe horlar yerleşenden soñ kol çabub alkışlamakda idi.

Sentralni Gstinitsanıñ aldında kün boyunca ve kiç birlen bik küb halk cıyulub Emir Hazretlerini körürge müntezir bolub turdılar. Gastinitsanıñ aldında Kazaçi karavul ve palitsa turdu.

Orenburg Müselman Cemiyeti, Pitırburg Mescidiniñ ianesi için Emir Hazretleri teşekkürnâme takdim iterge hem Orenburg Müselman Cemiyeti'ne fahri aza saylab şunu özüne tebliğ iterge hazırlanub, Zahidullah Hazret, Hasan Otaşef ve Hüseyin Hacı'dan ibaret üç diputat saylab koygan hem buña gubernatörden ruhsatda alingan idi. Mezkürâdemler 7'nçi April'de vokzalda Emir Hazretlerine mezkür adrisni takdim kılmişlar ve emir de şad olub "Allah razı bolsun" dimişdir.

Emir hazretleri Orenburg'da iñ kübüsü Sirekof Magaziniñden ve başka kıbetlerden baytak küb nerseler satub algan. Bunlarnı yükleb yükleb gastinitsaga kitirmişlerdir.

Emirniñ özüne mahsus poyezdi hem hâdim ve aşçıları vokzalda turdı.

Buhara- R. S. [Russkiy Slovo] gazetesi muhbiriniñ yeñi Buhara'dan birgen tiligramına binaen, Emir kayıtkaç Buhara'da hayli ıslahat icra itülüvü kütölmekdedir. Nalog cıyuv ve maarif işleri hakkında baytak yeñi tertibler meydanga koylurğa hazırlanmışdır. Şunuñ ile beraber küb kişiler bu ıslahatnıñ icra itülüvüne işançlı köz birlen karamıylar.

Yeñi Buhara'dagi Rus siyasi agintiniñ [acentesinin] mezkür muhbirige didigine köre, hazır Buhara'da tınçlıktır. Tınçsızlık haberini çıkaruvçılar Buhara hududuna kirtilemiy

turgan [giremeyen] bir takım serseri Acemlerginedir. Acemlerniñ yalnız ticaret birlen meşgul bolganları gına Buhara'ga kirtilmekdedir. Şunuñ ile beraber, eger Buhara'da çuvallu felan çıga kalsa anı basdırır için bir revt Rus cıyavulu askeri ve yüz Kazak timir yol istansesinde tamamıyla hazır halde tutulmaktadır.

-

Pitırburg mescidine iane- Egerçi de 2'nçi mahalle imamı Hacı Muhammed Taceddinef'den Pitırburg mescidine iane için idarege 9 som akçe tabşırıldı.

Ufa üyezi Avderal baş avulu birinçi mahalle imamı Muhammed Kemal İşbolatef arkalı 8 som, üçünçü mahalle imamı Muhammed Rahim İşbolatef arkalı 5 som 15 tin akçe idaremizge irişdi. Teşekkür olunur. Başkaları ile birlikde tiyüşlü orınına teslim olunaçaktır.

“Türkistan Toprağın Taratuv Meselesi Ruslarga”, *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 1.

Devlet Dumasınıñ 7 April cıyununda *Türkistanski Kray* palajiniyesiniñ 270'nçi maddesine şuşu sözlerini artdıruv meselesi karaldı: Köçebelenden artık bolgan yerler Ziraat Nezareti karamasına kirer.”

Dumanıñ hicret kamissiyesi layıhanı kabul itüv yağında. Lakin Hükümetniñ Kırgızlarını yerli itüb kaldıruvu hem Türkistan toprakların sulav hakkında nizamlar çıgaruvun da tiyüş taba.

Kaditler [Anayasacı Demokrat Parti] isminden Valkof Türkistan müfettişi Graf Palen atçotundan şaktı sözler kiçirüb Türkistan'da Rus köçürüv işiniñ bik naçar nigizige koyuluvun (mesela Müselmanlarını iken [ekin] çeçe turgan [ekilecek] orınlardan kovub Rus orınlaşdırılar diy); artık yerlerini bilüv için hazır tutulgan Kırgızlarını tamam felaketke tüşürgenlikni, kileçekde anlarga otraklanurga [otlatılacak yer] imkan kaldırmaganlıkni söyliy. Nihayet: Hükümet yañlış yol bilen [ile] bara. Ol yaklardagi Müselmanlarını Rusya'ga uçguları gene sebeb bula; şul sebebli biz bu lâyhaga karşı tavış [ses, fikir] biremiz.” diy.

Dakladçı Hükümetniñ Palen atçotın Duma karamasına birmediği söyleb “şul sebebli biz hazır anı itibarga ala alıymız. Çünkü anda neler barlıkni bilmiymiz” dir.

Papas Trigobef “Türkistan’dagi hemme ikin çeçli mi kalgan yerlerni Rus mujikgine [köylüsüne] alub ol yaknı Ruslaşdıruv kerek” diy.

Tarodavik Dezubinski: “Bu layıha Kırgızlarınñ hukukına tecavüz bola. Bu layıhanı kabul itkençe Türkistan yerin sularga kerek” diy.

Oktabristler isminde Graf Kapinist siyasî ve iktisadî cihetlerni tüşüngen de Türkistan Rus muhacirleri için hazıruk açılurğa tiyüşlü. Kırgız yerlerin alganda mümkün kadar anlarga avırlık kitirmiçerek alurğa tiyüşlü. Andan soñ hicret idaresi muhacirlerni bir tertib ile gene köçürürge tiyüşlü. Yoksa bu bay memleketke şul kadar küb muhacir kiter ki orınlaşdurub ölgerüb bolmas, meşakkatgine kitirir.

Papas Mitrofat- Kırgız meselesini hazırğı halde kaldırırğa tilev: “Hemme fakir köçebe Kırgızların özlerine kul itken bir niçe Kırgız başınıñ faidesingine közetüvdür. (Şul sebebli Kırgız yerin alurğa kerek bola.)”

“Maksudof, Beynelmilel kabul itilgen faidege binaen eger nindi bolsa bir vilayet ve memleketni birer hükûmet soğuşub alsa, bu vilayetdegi hususi kişilerniñ hemme mülkleri öz kolunda kala, ana birevde tiye almıy. Soğuşub aluvçu, fakat boş yerlerni gene öz mülkü ite ala” diy. “Şulay bolgaç Kırgızlarınñ mal yurtta turgan orınları da hususi mülkleri bolurğa tiyüşlü bola da anı Rus muhacirine digen bolub aluv haksızlıkdır” diy.

Sol Vayloşnikof : “Bu layıha, nizamga hem hakkaniyetke hilaf suretde Türkistan’ga Rus köçürüvniñ mabadıgıdır. Hükûmet boş yerlerge muhacir oturtuv hakkında mükemmel plan takdim itkençe ve Duma içinde Kırgız vekilleri körülgenge kadar biz S. Dimokratlar bu layihaga karşı turaçakmız.” diy.

Mutedil hürriyetperver Graf Ovaref: “Palen atçutni çıkgança bu layıhanı kabul itmiy طوربق. Hazırğı yalnız. Kırgızlarınñ özlerin yerli itüb avul avul itüb kaldırıvnu taleb ile kanaatlenik.”

Oñ Timoşkin Graf Palenni karalarga tırışa. Anıñ atçuti hükûmetke irişkençe sol partiler koluna kirüb çıkdı. Bu âdem 1905’de vilayetinden yaşırınub [sürülüp] kaçgan idi ...” diy oñlarınñ eldegi layıhanı kabul iteceklerin beyan kıla.

Oktabrist Mayondorf (Nimes) Timoşkin: “Palen hakkında söylegen sözlerin bir bir gazetege yazub te’kid itsün” diy. “Tayınka uzun iftirada ayıblab sodga [mahkemeye]

taraturga mümkün boldum.” diy. (Dumada söylemeyen iftiralar için sodga birüb bulmıy.)

Müselman Fraksiyası isminde Tefkilef layihaga karşı tavuş bireçeklerin beyan ite. Rus Kristiyanları layıhanı kabul yakına koşıylar.

Küpçülik ile Duma kamissiya ve Graf Kapinist’niñ taleblerin kabul ite.

Ziyaretçi, “**Buhara’da Yine Fitne Bula Yazdı**”, *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 2.

Taşkend Gubirnatörü tarafından könderilgen müfettiş 25 Mart’ta kuşbigi cenablarına müracaat idüb: “Ben Damla İkrım, Müftünü varub körür, umûr-ı şer’iyeden bazı nerseler sorar idim. Müftüğe bir âdem könderüb benim varaçağımı bildirseñiz idi.” digen. Müfettişniñ isteyüne binanen Damla İkrım müftüğe cenab kuşbigi bir âdem könderüb: “Sizge bir mihman Rus töre varaçak, elbette şer’iyeden bazı nerselerde sorayaçak, elbette cevab-ı şer’î virirsın.” deyü ilan itken. Damla İkrım Müftü: “İşan Âlim ve Damla Razık Müftüler benden büyürek âdemler, binanen aleyh mihman töre cenabları evvel anlarını körüb sorayaçak nerseleri de anlardan sorasalar idi.” deyü kuşbigi cenablarına arz itken. Uşbu söz kuşbigi hem müfettişke makul olub müfettiş evvel İşan Âlim ile mücalese kılğan ve uşbu üç nerseni soragan:

- 1) Buhara uleması usûl-i savtiye mektebin ne için bağladılar? Hilaf-ı Şeriat deyib mi? Veyahud hükümetke andan bir zarar irişecek diye mi? Veyahud fukaranıñ közü açulmasun deyib mi?
- 2) Hatunların yüzüne perde kaplap yürümekleri emr-i şer’î mi veyahud adetten mi?
- 3) Üçünçü sual vakıf hususundadır. İşan Âlim cevabında: “Ben özüm usûl-i cedideni ne olduğuna yahşı bilmiyim, şunuñ için sizge bu kün cevab virmiyçe irtege cevab vireçeğimi vaade idemin. Ama soñğı sualleriñizge ta cenab-ı âliden emr bolmıyça cevab virmeyecekmin digen. 26’nçı Mart’da İşan Âlim hanesinde (yurtunda) Damla Razık, Damla İmam Han, Damla Şah, Damla Dost müftüler, Damla Kamer (Tatar), Damla Abdurresul (Semerkandî), Damla Hanmurad (Taşkendî), Abdurrahman Mahdum, Damla Abdurrauf, Muzaffer Hoca, Edrak Hoca müderrisler cıyulub maslahat soñunda: “Bu Rusnu usûl-i cedide tarafdarı Damla İkrım çıkarub kitürgen, hatunlarını kaçırmaska kol koygan, usûl-i cedit sorab ariza birgen hâlbuki bizler usûl-i cedide ile okumak haram deyib aytamız. Bes bizge bu Damla İkrımniñ kanı helal oldu. Elbette uşbu işni yerine yetkiremez. Yetkirmesek bizge filan olsun tügen olsun, deyib birsinden

birsi uzdurub türlü sözler aytkanlar. Kiçline İşan reisden varub fatiha alganlar. Soñra Damla Dost, Damla şah, Damla Kamer, Damla Abdurresul, Muzaffer Hoca, Molla Abdurrauf, Edrak Hoca ve sairleri otuz kişi olub Damla İkram'ga kitkenler. Başkalarnı taşda kaldırub Damla Dost ile Damla şah içkerüğe Damla İkram yaina kirgenler ve aytkanlar: “şu İşan Âlimge vargan Rusnu sen çakırub ketürgen ikensin. Tışkarıda otuz kişi kural ile tıyar şu dakika sizni kirüb öldüreler idi. Biz mani` olduk. İmdi egerusül-i savtiyeniñ hilaf-ı şer`i olmakına rivayet yazub mühür basarñız kaldıramız. Yoksa şu dakika öldüremiz.” digenler. Tabii Damla İkram Müftü körüb mühürlerini çıkarub taşlagan. Müftüler fırsatnı [silinmiş] özleriniñ kolu ile bir fetva yazganlar da (fetvalarınıñ mazmunu hazırđı malum bolmadı.) Damla İkram'ınıñ mührünü alub baskanlar. İrtengi kün 26'nçı Mart'ta kündüz saat sekizde erkege kuşbigi huzuruna varganlar. Vâkıanı arz itmek için Damla İkram da vargan ve mührünü kuşbigige virüb müftülüğünden istifa kılğan. İřniñ hakikatini añlamıy ve teftiş kılmıy turub kişiler öldürmege karar birgen müftüler de kuşbigi huzurunda yukarıdağı kararlarını vâkıa Damla İkram'nı öldürecek olduklarını ikrar itkenler. Soñra kuş bigi vâkıanı veliahd Töre Can'ga arz itken. Töre Can, Damla İkram'ınıñ istifasını kabul itmegen.

Küç bela ile müftülerge, müfettişni Damla İkram çakırub kitirmekni anıñ bir hayli vakitden birü Buhara'da olub cem`-i hanlık işlerini teftiş itdikni añlatub Damla İkram'ınıñ hannı alub kalğan ve aralarını ıslah itken. Eger tizlik ile Töre Can Hazretleri yardımga yetişmese idi, Damla İkram ve bir niçe ademniñ nefeslerine hitam virilecek idi. Bu vâkıada da Molla Kamer ile Molla Abdurresul zakonlarınıñ tesiri olduğu malum oldu. Hatta Molla Kamer'niñ: “Yine bir gayret idüb bir niçe ademni cehenmege uzatsak Buhara'da usül-i savtiye-mavtiye özü olmayaçak vaazı da kalmayaçak” digen sözleri de işidildi. Molla Kamer'niñ orinunda yahşıgına oturub ders iymiče her iřde kuyruk bolğan yürüvüne Buharalılarını açı pořa ve içindeğine buluvunu maslahat köreler.

“Gazetelerden: Hac Mektupları”, *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 2.

Taşkend'de Sart tilinde çığa turgan *Türkistan Vilayeti Geziti*'niñ muharrirlerinden Alim Efendi'niñ bu yıl hacga barub kayutuvu hem İstanbul'da Sultan huzuruna kabul olunuvu gazetemizde yazılğan idi.

İndi şul Molla Âlim Efendi yukarıda mezkûr gazetede, özünüñ hac seferinde körgen hallerin yazub neşr ite. Yazgan nerseleri manalı ve güzel mündericeli şeyler olub, hac

seferiniñ yalnız ibadet cihetingine tũgil, belki ol seferde kũrũlgen başka hallerge de mutlakdır.

Mesela, bir mektubunda: İstanbul'da Tũrk hanımlarınıñ uramlarda yũrdũklerini, fakat irlerden hiç kimniñ anlarga sũz dũřmediklerini ve anlar hakkında hilâf-ı edeb hareketde bulunmadıklarını, hem İstanbul hatunlarınıñ mescidlerge yũrũb cemaat namazı okuduklarını, fakat mescidde irlere ile bir safda turmayınca uezlerine mahsus ayırım uramda turduklarını beyan ite.

İkinci bir mektubunda Molla Âlim Efendi uezũnũ Mekke gubirnatũrũ ile kũrũřdũęũnũ ve anıñ sũylegen sũzlerini bũyle nakl itedir:

“Bu gũn Mekke-yi Mũkerreme valisi yani gubirnatũrũ huzuruna barub kũrũřdũm. Ol cenab [silinmiş] benim hususumda yazgan mektubu boyunca benim bilũb, tanışub kũb hũrmet birlen uez yanlarındagi kerskige otutturdu. Kahve takdim itdi. Biraz sohbet itdik. Vali cenabları Yaş Tũrklerden bolub açık fikirli, tatlı ve mũlayim sũzli, hoş takirli bir zat iken. Sohbet esnasında fakirge iltifat idũb didi ki: “Biz İstanbul Tũrkleriniñ aslı Tũrkistan Tũrklerinden bolub, Tũrkistan'dan kilmişlerdir. Tũrkistan Tũrkleri ile biz İstanbul Tũrkleriniñ temsili gũya ki, Tũrkistan'dagi bal kurtunuñ oyasından bir kũçũ bu tarafga uçub kelũb, urçigen ve hevlay itũb kobayganmızdır. Bizler her vakit Tũrkistan vilayetinden kilgen Tũrkleri kũrsek kũyaga uez aslımızni kũrgen kibi horsend ve saadetmend olmağımızda hiç řũbhe yokdur.”

Mekke-yi Mũkerreme'ge Hidiv Abbas Pařa'nıñ kilũvũnũ beyan itken vaktinde, Molla Alim Efendi bũyle diyedir:

“Hidiv tũřer içũn hazırlangan binanıñ bir tarafına Abbas Pařa'nıñ uez resmini, ikinci tarafına evvelgi Hidiv Muhammed Ali Pařa'nıñ resmini ve anlarınıñ ortaasına uez Sultan [silinmiş] tasvirini koydular. Bunu zikir itkenden maksad şuldur ki: Arabistan'da ve hususen Mekke-yi Mũkerreme'niñ uezũnde suret koyub bar iken.”

Umumiyetle Molla Âlim Efendi'niñ hac mektubları istifadeli olduğundan Tũrkistanlı kardaşlarımızga okurga tavsiye ideriz.

“Orenburg Haberi: Buhara Emiriniñ Bulakları”, *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 3.

Cenab-ı âli Buhara Emiri Orenburg valisi Ajarovfski cenablarına Buhara'nıñ iñ bũyũk neşetlerinden tac birmişdir. Bunuñ ile birge bũyle ferman tabşırgan: Buhara'nı kuvvetli

Rusya imparatorluğu ile beraber yine bağlağan hem milletleriniñ saadetlerine sebep buluvçu dostluk ve tınlıkkı yadigârabiz Orenburg valisi ve Orenurg Kazaçı askeriniñ nakaznı atamanı geniral Lityanent Ajarofski'ge Buhara nişanı tacnı biremiz. Ol bunuñ ile kükregen ziynetleneb bizge hüsn-i teveccühde bolsun.

Tac nişanı bik zor altun yulduzdan ibaret bolub kıymetli brilyanetler ile kaplangandır. Nişan ile birge kükregenni çornab alurga kiñ zenger tasma birilgen, bunu taganda iki başı koşulgan orında bik zor ve kıymetli birilyanetler koyulgan yübeley yadigârı” bar.

Buharalı, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 604 (13 April 19910), s. 3. Karşı'da çikertke kırmak için köy sahra ahalisinden kömek yardımga çakrılanlar açlık ve fakirliklerini sebep kösterüb kabul itmemişler. Vezir Nasrullah'ga karşı hakeminden beyan-ı hal arz olundu. Vezir cenabları kömekçilere [yardımcılara] künlük yimek ve bir az akçe virmeye emr itdiler. (Buhara'da birinçi mertebe)

- Kerki zekâtçısı 80 kepeklik malnı iski adet mucibinçe bir ruble baha hesab idüb zekât alur iken tüccarlar Emir Hazretlerine şikâyet itdiler. Talepleri kabul olunub mallara baha tayin itmeye Kerki zekâtçısına emir olundu. (Bu da Buhara'da birinçi mertebedir.)

- Buhara'da makame Tatarlar turuşundan bahs iki aded kol yazması pek kazak külki jurnal (praklamatsiya) tabıldı. Adı *Bürge*'dir. İkinçi nomiresiniñ resimli çıkaçağı ihtar itmiş.

- 13'nci Mart'ta müfettiş Dejidejaz cenabları Erik'ge çıgub (minüb) Vezir Nasrullah veliahd cenabları ile körüşüb kiçkine poyezd ile Taşkend'ge kitdiler.

Buharalı, “**Buhara Ahvalinden VIII**”, *Vakit*, sy. 605 (15 April 1910), s. 2.

Graf Palen cenabları Orta Asya'nı teftişleri vaktinde Buhara Hanlığı'nıñ ahvali çok celb-i dikkat olduğunu añlayub Buhara'dan toplu malumat almak anıñ ahvali ile yakın tanışmak için ayırım heyet yibermek lazım olduğunu kerek bildiklerinden ahvâl-i hükûmet ve idaresiniñ her bölümnü teftiş itmeye cenab-ı âliden hukuk yazısı alub hanlıknıñ 28 bekakına illi nefer müfettiş yiberdiler. Bunlarınñ büyüğü merkez Buhara şehrinde olan Dejidejaz cenabları idi. Belikleriniñ müfettişleri 1909 yılınıñ nısf-ı ahirinden teftişe başlayub 1910 seneniñ başında işlerini bitirüb kayıtdılar. Taşra müfettişleriniñ teftişleri ne tarzda olduğundan toplu haberimiz olmadığı için fakat şehrimize olan Dejidejaz cenablarınıñ hususunda bir az yazıyoruz.

Dejidejaz cenabları Gruzın milletinden, âli tahsil körmüş, geniral aştab kapitanlarından, illi yaşlı, terakkîperver bir âdemdir. Şehirde istikametleri Rusya sefarethanesinde olub hazır Müselmanlar için Rusça ışkola orını olan eyüdedir. Memuriyetleri: Buhara şehri ve şehirge tâbi yedi emlakdarlık ve anlarda olan kadılar, reisleriniñ ahvalini teftişdir.

Hanlıkniñ tüccarı, iktisadî işlerinden ve ahvalinden haberdar âdemler ile musahabe idüb her cins yüknüñ hanlıktan çok mu çıkaçak ve kireçekni mufassal suretde malumat aldılar. Hükûmetimizniñ varidat taramaklarını evvel nokta, bankta teftiş idüb in ince noktalarına kadar vâkıf olub soñra resmî suretde rical-i hükûmetimizden hazinege virmekde oldukları meblağları bir bir istifsar itdiler. Bazıları doğru, ekseri yüznü 20-25 kösterdiler. Müfettiş cenablarınıñ hususi suretde cem` itdikleri hesab bu cevablarga muhtelif çıkdıktan defterlerini zabt idüb kördüler ki özleriniñ hususi suretde topladıkları hesabka muvafik çıkdı. Memurlardan niçek hakikatki setr idüb böyle itdiklerini soradıklarında anlar mazul Astanakulnuñ emri ile işlediklerini söylediler. Bazıları bu sözlerine imza da virdiler. Hâkimlerimizden: Memuriyet ve mesuliyetleri neden ibaret olduğunu istifsar itdükde anlar yerliklerinde yazdıkınca cevap virdiler. Kullandıkları idare, icra itmekde oldukları hükûmet virdikleri cevaba hilaf olduğundan özlerini açıktan açık tanıtdırdılar. Ulemamız ile musahabe ihtiyar idüb hazret İkrım ve ulemada bulundular ise de itdikleri suallerinde ulemanıñ nifak idüb bir çok gavgalar çıkardığında ve ihtilale yol açdıkında istifade orınuna memnuniyetsizliklerine sebep oldu.

Şehir uramlarınıñ planını çıkdirib tatbik itdiler. Mükemmel olduğu anlaşıldı. İhtimal satmak için tab` olunsun. Tahrir-i nüfusnu özleri kılsalar ahali urga çuğı ihtimal olduğunda öz hakimlerimizge buyurdular, faide idecek bir hesap toplandı.

Her ne kadar teftişnâmelerine destrest olamamış isekde bazı mühim mulahazalarını arz ideriz:

“Rical-i hükûmetniñ maaş ile hidmet itmesi, hükûmetniñ idaresi için kanunlar vaz` olunub mutabık kanun hareket itilmesi, bunları közetmek için beklüklerde merkez-i Buhara'da Rusya tarafından memurlar koyulması, emlak varidatınıñ bir malum meblağında tayin olunması, hakimlerniñ virmekde oldukları hâkimiyet-i isticaresiniñ men`i, vakıflarınıñ şimdilik ohalinçe bırakılması, hükûmetniñ şimdi almakda olan varidatını yüzde kırk- otuz kim idüb [azaltıp] varidat mukabilinde masaríf lazım

tutulması, hususî ve ibtidaî mekteblerniñ çoğalmasi ve talim-i ibtidaîyeniñ tamimi iñ calib dikkatleri olan cihetlerdendir. Ekser ahali bu teftişden henüz gafil ve habersizdir.

Arslan Hocayef, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 607 (22 April 1910), s. 3.

April 17’nde Buhara’dan şöyle tiligram alındı:

Cenab-ı âli emir hazretleri Rusya’dan Buhara’ga kaytuv ile bu kün, Buhara’dagi fitnelerge sebebçi bolgan Şeyh Reis Burhaneddin sadrını azl itdiler. Ahali cenab-ı âliniñ kadumundan bik memnunlar. İdare işinde küb özgeriş ve ıslahat küteler. Buhara’da yeñi reis olarak ülükde Çarcooy kadısı bolgan Kamiddin Mahdum sadr tayin itüldü.

-

Emir April vaktinde refakatlerinde Rusya’nıñ Buhara’da olan siyasi vekili Liyoteş bolduğu halde alessabah Kermine şehrine kildiler. Vokzalda bir fırka Buhara’nıñ atlı askeri musikası ile çıkmış idi. İstanse pek ihtiyatlı saklanmakda olub istikbal ve temaşaya çıkan âdemler istanse knez idildi. İski adet olan mazul memurlarnıñ istikbali de men` idildi.

April’de Rusya’nıñ Buhara’da olan siyasi vekili Liyoteş cenabları erike (saray)ga çıkub veliahd hazretleri ile körüşdü.

- 12’nci April’de veliahd Âlim Töre cenabları irtengi saat yedide Kermine’ye avdet için şehirden çıkdılar. Kagan’da (Yeñi Buhara’da) Liyoteş cenablarına vaziyet kaydardılar. Kırk minute karib sefarethanede mihman olub vokzalga kayıtdılar. Poyezd kidişiniñ vaktine kadar naçalnik istanse otasına Liyoteş ve Müdirlof cenabları ile sohbetde bulundular.

Teftiş için Rusya sefarethanesiniñ bütün memurları Buhara’nıñ 5 asker başlığı sergerdeleri Buhara’da olan Çarcooy bigi çıkmış idiler. Saat onbir çeyrek keçdik de posta poyezdi cenab-ı âlige mahsus vagon ile töre ve cider hoca Miridlof cenabları Kermine’ye togru hareket itdiler. Töre hazretleri 89 künlük Buhara’da kiçirilen vakitleri müddetinde hiç bir mertebe irkeden düşmediler. Ahali başlıkları ile musahabede bulunmâdılar. Âmâl ve ahvâl-i reâyânı añlamaya nisbet itmediler. Ahaliden hiç bir hareket bulunmadı, ariza takdim olmadı.

Okuvçu efendiler bazı Rus gazetelerinde böyle hayâlî bend ve haberleri körüyorsunuz: Güya ki Buharalılar Türkiye ve Afganistan ile gizli münasebetlerde olub hatta Türkiye'ge heyetler yibermişler. Soğuş kurallarını Afganistan'dan kirgizmekdedirler, gizli hatt-ı hareketleri hazırlıkları var.

Bu sözlere hiç üşenmemli, Allahga şükür şimdilik orınsız olan öz özümüzü ateşe atmak misalinde böyle hareketlerden Allah muhafaza itmekdedir. İlk ne halde yaşamış isek şimdi de o haldeyiz. Ümidimiz hayalde olan Türkiye Afganistan'dan degil, belki Rusya ve Emirdendir.

Çarcoy'da kerkiden kileçek maldan pudına bir yarım kepek almak niyetinde olan müstecirniñ talebi Rusya sefarethanesi ve vezir Nasrullah emri ile men` olundu.

“**12 Buharalı**”, *Vakit*, sy. 611 (1 Mayıs 1910), s. 2. *Türkistanski Kuryer* gazetesi Buhara terakkîperverlerinden 12 kişilik bir heyetniñ Selanik şehrine, Yaş Türkler cıyuluşuna katnaşur için kitdikleri haberine yazmış idi. Selanik şehrinde çıga turgan *Yeñi Asır* gazetesi bu meselege dair böyle yazadır:

“Selanik'den Bulgarya'niñ *Dinyonik* gazetesine tiligram ile haber birildigine köre, güya ütken Cuma kün, Panislamizm maksadını tervic itmek hem İttihad ve Terakkî Cemiyeti'niñ Merkez-i Umumisi ile bu hususda müzakere eylemek için 12 kişilik bir heyet hususen Buhara'dan Selanik'ge kilmiş ve hürmet ile kabul ve istikbal olunmuşdur. Bu haberniñ tekzib itüb tururluk yeri de yok: *Dinyonik* kibi hükümet-i Osmaniye ve ümmet-i İslamiyeniñ düşmanı olan gazeteler her vesileden özlerine bir hisse ve hem şübhe çıkarırğa tiliyeler. Efkâr-ı umumiyeni heyecanga tüşürür için hilaf-ı hakikat haberler neşr iteler. *Dinyonik*'niñ evhamçı muhbiri ihtimal ki Selanik'te bir iki Buharalı hacı körgendir. Bunu “On iki kişilik bir heyet-i mahsusa” yasarga hem de İttihad ve Terakkî Cemiyeti'niñ müzakeresinde bulunub Panislamizmden bahs iderirge yahşuk zor hayal sahibi bolurğa kirek! Meşrutiyet-i Osmaniye'niñ terakkîyat-ı İslamiye'ge tesirat-ı hasenesi bolaçağı kâbil-i inkâr olmayan bir hakikatdir. Lilhomâ bir iki seneden berü terakkîyat-ı İslamiye'ge dair bayrak hareketler körülmekdedir. Bunlarını körüb yürekleri yana turgan İslam düşmanları Panislamizm felan kibi bir takım hilaf-ı hakikat nerseler neşr itüb açuv almakçı bolalar. Hâlbuki bunuñ ile bir zarar ketire almaslar. Çünkü hakikat her vakit hakikatdir.

Buharalı, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 612 (4 Mayıs 1910), s. 3.

Emir Hazretleriniñ aldında seyr başlandı. Hanlıknıñ her tarafından meşhur matrıblar, bizim civanları, küreş pehlivanları çakırıldı hem Rus sirki kuruldu.

Mazul Reis Burhan'ınıñ hediyeelerini Emir Hazretleri kabul itdiler. Kendisine şimdilik Kermine'de istikamet itmege emr olundu. Anıñ nezaretinde olan Zira Bulak mamek zavodnu Hatırçı Bigi nezaretine, Kagan'da olan zevadını vezir Nasrullah nezaretine virdiler.

April 22-23'lerinde Kagan'da olan emir sarayında Liyoteş cenablarınıñ refika-yı muhteremeleri himmeti ile Rus fakirleri faidesine bir «*گولانبه*» tertib olundu. Buhara'dan on iki Yahudi, yigirmiye karib Müselman tüccarları davet olunmuşlar idi. Beş miñ rubleden artık akçe toplandığı rivayet olunur.

Her sene Emir Hazretleriniñ almakda olduğı karakul tirisiniñ bu yıl yartısını gına almaga karar virilmiştir. Özleri tilegençe kıymet tayin idüb aluvları da men` olunub âdil bahasını virmeye emr olunmuşdur.

Buharalı, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 613 (6 May 1910), sy. 2-3.

Taşkend'den aldıımız bir mektubnuñ Buhara'ga aid kısmında müfettiş Jidejaz cenabları Buhara teftişnamelerini tertibli ve daha tafsilli bir suretde yazmak ile meşgul oldukları ve vüzeranıñ gubirnatör arkalı bu teftişnamege pek muntazır idikleri beyan olunmaktadır.

Buhara içinde satılacak karakul tirisinden ve Rusya emtiasından hükümetimizniñ zekatdan ayrı almakda olduğı yüzde bir yarım ruble şimdiye kadar bir fırka müstecirlerge yılgi 110 miñ rublege satılmakta idi. Bu sene mevki-i müzayedeye koyuldukta yeñi bir fırka çıgub 25 miñ ruble artırdı. İski müstecirler ganimetni elden kaçırmayub 15 miñ rublege kendileri kabul itdiler. Hükümetimizniñ bu alımı hanlıknıñ her tarafında müstecirler elindedir.

Mazul astanakulnıñ hazinedarı İbrahim'den hesap taleb olunmaktadır. Birçok hiyanetleri varlığı bilinmiş diyorlar. Özünüñ hususî mal ve mülki hükümet tarafından müsadere olundu.

“**Muhbirlerden**”, *Vakit*, sy. 614 (8 May 1910), s. 3. Türkistan’niñ bazı taraflarında mekteblerge padişah hazretleriniñ partilerin kuyuga teklif idildiği gazetemizde yazılmış idi. Bik küb orınlarda Müselmanlar buña razı bolmâdılar. İndi şunuñ yaman neticeleri hazır körüne başladı. Kıtay hududundagi Bahtı şehrinden 23 April tarihiyle şöyle yazılır:

“Türkistan geniral gubirnatörünüñ emri boyunca mescid yurtunda bolgan mektebimizni palise kilüb piçatladı. Piçatlavniñ sebebi ise Padişah-ı âzam hazretleriniñ **پارتنر-ین**

قویونی mektebke kabul itmevimizdir. Şul sebebli 40-50 bala okuvdan mahrum itildiler. Mescid yurtundagi dini mektebimizge suret koyuv Şeriatimizge hilaf deyib kabul kılmağan idik. Biz padişahımızga koy şugullü itaat itmekdemiz. Niçe asırlardan birli muña hilaf bir hareket bizde körüngeñ yok. Şulay bolsa da hazır bizniñ halimiz bik meşgul boldu. Aramızda iş yürterlik malumatlı kişilerimiz yok. Kayda müracaat iterge de bilmiymiz. Gasudarstvenniy Dumada Müselman vekiller bu işden habersiz turmaslar deyib ümidlenemiz. Bu arada mektebler yabuv togrusunda türlü sebebler çığa başladı.

صلاطو tabluv tura.

“**Orenburg Haberleri**”, *Vakit*, sy. 618 (18 May 1910), s. 3. İski Buhara’da usûl-i cedide muallimi Abdurrahman Saidef, yeñi Buhara’da usûl-i cedide muallimi inayet-i mustafin Orenburg arkalı vatanlarına kaytub kitdiler.

Behram Bek Devleşeyof, “**İdaremizge Mektublar**”, *Vakit*, sy. 618 (18 May 1910), s. 4.

Muhterem muharrir efendi!

Vakit’niñ uşbu yıl altınçı May’da çıkmış 613’ñü nomirinde Buharalı imzasıyla yazılmış bir mektubda: “Mazul astanakulnuñ hazinedarı İbrahim Toksaba’dan hesab alınub birçok hıyanetleri varlığı bilinmiş ve şunuñ özüne mal ve mülkü hükûmet tarafından müsadere olunmuşdur.” dinilmiş idi. Bu haberniñ tashihge muhtaç yeri var. Şöyle ki: Hıyaneti bilinmediginden mu, mezkûr İbrahim Toksaba’niñ özüne mutaallik hemme mal ve mülkü cenab-ı âli hazretleri tarafından sadr olmuş emr ile noksanzı özüne kirü kayıttırlılıb virilmişdir.

Buharalı, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 619 (20 May 1910), s. 2. Mazul astanakul kuşbiginiñ ailesi 7’nci May’da Emir hazretleriniñ buyurugu ile Kermine’ge yöneldi. Kermine’de astanakul ile beraber dadhova bağçesinde mahbus yaşayaçaklardır.

Vezir Nasrullah cenabları işke yaramıy turgan kart serbazlarınıñ (saldatlarınıñ) küb mü olduğunu asker başlıklarından soramışdır. Azad itileçekleri ümid olunur.

Kileçek sene emlak yerleriniñ hâsılatı toplandıktan soñra taksim idilmege karar virildi.

“**Buhara Sahrasında**”, *Vakit*, sy. 619 (20 May 1910), s. 3. Bir kün teferrüc kasdı ile Buhara’dan çıgub idim. Buhara’niñ etrafında olan cennet kibi kırları köñlümnü celb itmiş olsa kirek bir hayli uzak kitmişim. Kiç bolub kile Buhara’ga aylanub kayıtmaga bir niçe çakırımlar mesafedir. Sahralar nihayet güzel, koşlar sayrı, sular ağa, Özbekler güzel güzel avazlar ile cırlıylar. Bu kadar tesir bu kadar lezzetlerden niçük ayrılıub kayıttım didim de konmakçı olub bir kışlakga (karyege) kirdim. Bir âdem yurtuna [evine] alub kirüb konak itdi. Kirüb insanlık savlık soraşkaçda aramızda uşbu Rusça mükâleme oldu:

Özbek- Ne ki sizlerniñ haberñiz vardır, bu bizniñ kışlaklarda Urus tura nime kılıub yürüy. Yahud bizlerni Urus Özbek’ge almakçı mı?

Men- Rus töre kilüb idi mi? Kaçan kildi ve niler soradı? Benim Rus kelişinden asla haberim yok.

Özbek- Bundan bir hafta evvelde kilüb aydı uşbu künde de kildi. Sizler niçe tanab iken saçasız. Her tınabige kaçna hâsılat alasız. Padişahlıkga kaçnasını biresiz. Sizge hâkimler zulm kılınıylar mı deyib soradı ve bunıñ kibi bik küb nerseler soradı. Ve sizler niçük boluşunu isteysiz deyib de soradı.

Men- Siz, ni didiñiz ve niçük boluşunu istiyimiz didiñiz?

Özbek- Biz ne diyek bizge haber ve zulm yok disek özümüzge zulm itmiş oluruz. Ay eh ki! Kısası [kısası] togrusunu ayttık da, bizlerniñ mülk harac digen yerlerimizdeginde virgi alına mülk hardan alınmıy. Şul sebebden bizge ağırlık kile. Sekiz milyon tınab mülk har il mülk haracniñ her birisinden beraber kılıub her tınabka 75 tiyin padişahlıkga alınsa idi fukaraga küb faide olur, yerler hem ayad yerler idi. Elhal Buhara yerinden bir milyon pud pahta çıga. Ol vakitte iki milyon, belki iki milyon yarım pud çıksa kerek

didik. Şu vakit yerlerden padişahlığa altı milyon som dahod oladır. Dört milyon som zekât-ı şer'î, icare-yi saray, bazarlardan alınsa mecmu on milyon som boladır. Bolay bolganda fikra hem zalimden kütüledir, didik. Şu geblerimiz dürüst mü yani muvafık mı?

Men- Ne diyeyim ben sizlerniñ bu iş hususlarıñızda söz söyleрге işlernizge layıkıyla vakıf degilim.

Özbek- Nige! Buhara memleketni bir niçe tümen (tahminen yigirmi sekiz)ge bölüne. Her tümende dört hâkim (reis, kadı, mirşeb, emlakdar) bola. Nefs-i Buhara şehrinde de uşbu hâkimler var. Şunların emir tarafından virilgen yarlıklarında yol, küpür, mektebke, bazar ölçev ve bahalarına nezaret iderge tiyüş idigi yazılğan. Binaenaleyh mezkûr nerselerni karamak, bozalsa tüzetmek ve ahvâl-i zamanga muvafık idüb ıslah itmek uşbu hâkimler üstünde borçkadır.

Alar uşbu işler için Allah kaşında mesul olaçaklar. Millet kaşında da mesul bulurga tiyüş idi. Fakat milletni kozgalmaslık idüb istibdad izgen, mallarını bulalar yeni talab ala turgan zalimlerde de lebi taksirden başka söz itdirmeslik derecege kitürgen, mene uşbunuñ için gine alar millet kaşında mesuliyetden kutuvlub turalar. Üstlerinde şul kadar büyük mesuliyet olduğunu hatırlarına da kitürmiyeler. Yollarını tüzetimiyeler. Küperlerni yasatmıylar, mekteblerni asla karamıylar. Evvelde her kışlakda bir mekteb bar idi ve ekserisiniñ vakıfları bar idi. Vakfı olmaganlarına beytûlmaldan virir idiler (yarlık boyunca da şulay tiyüş). Bu künde kışlaklarda ne mekteb var ve ne muallim var. Kışlak âdemleri hayvandan yaman nâdan olub kaldılar.

Hatta Buhara'dan kışlaklarda mescid de yok (mektebsiz olub iman bilmegen halk için mescid buluvnuñ ehemmiyeti de yokdur.) Bir âdem reislerge yol bozukluğundan şikâyet itse reisniñ naibi ^{درو} kile de şu yerniñ aksakalından 200-300 tenge akçe ala da kisesine sala. Hâlbuki yollarınıñ bozukluğundan âdemler yürüy almıy. Ne ki bizniñ Buhara memleketi nindi halga kildi.

Men bunu sahra irniñ ağzından işidilgen halinçe artdırmıy kimitniy [ne fazla ne az] yazdım. Fakat bir az şivesine gine alışdırdım. Buhara sahralarında da istibdadniñ, yamanlığını añlagan âdemler varlığını körüb hayran kaldım. Bunlarga bu fikrini kim öğretken, başına bu oylarını kim kiritken deyib taaccüb kılub öz özümnden sualler itdim.

İsmail Aliyef [Taşkend], “**Muhabirlerden: Taşkend’de Usûl-i Cedide**”, *Vakit*, sy. 620 (22 May 1910), s. 4.

Bundan on yıllar evvel Taşkend’de usûl-i cedide kabul kılınub bik küb mektebler yeñi usûl ile okuta başlagan idiler; lakin ehil bolmagan muallimler tarafından açıldıklarından, ahaliñ muhabbetini celb kılaçak orında nefretlerini celb kıldıklarından devam kıla almayıça biri artından biri yabulub bütün özleriniñ iski usûlleri ile okuta başlagan idiler. Hamd olsun soñğı üç yılda iş tamam başkardı. Ahali yine biş kollab usûl-i cedidege yabışdılar. Sebebi: Usûl-i talimden haberdar hem özünüñ mektebke mutaallik yazgan eserleri ile gazete okuvçularga uzun tanutkan Karî Münevver Efendi ile Kazan’ga Medrese-yi Muhammediye’ge barub yahşı gına tertib körüb kayıtkan Karî Abdussemi Efendi cenabları beraber olarak mekteb açub çan usûl-i cedide ile okuta başlâdılar. Hem her yıl May ayında imtihan birdirüb çan usûl ile okutkanda az vaktinde bik küb nerselerni bildirüb mümkün idigini ahaliñ közü aldında bilfiil isbat itdiler. Şunuñ ile beraber sözleri ütken orınlarnıñ mekteblerini yeñi usûlge koyub şul yeni mektebler de ekser vakit özleri hazır olub muallimlerine tertib talimni körsetüb yürüdüler. Şul revişde bu iki muhterem zatnıñ ictihad ve nezaretleri tahtında açılğan mekteblerniñ adedi kittikçe artmaktadır. Mundagi Tatarlar da mekteb ve okutuv cihetlerine yahşuk itibar ile kariy başlâdılar. Mektebni karar ve teftiş kılur için mahsus heyet saylâdılar. Saylangan kişilerde mekteb hususunda bolgan vazifelerini yahşı eda kılalar. Hususen Ali Asgar Efendi Sutyuşef cenabları hususi işlerini taşlab bolsa da her kün diyerlik mektebke kilüb muallim ve şakirdlerniñ halinden haber alub turadır. Anıñ bolay yürüvüne muallimler ve mahalle halkı bik rahmet okıylar.

Buharalı, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 620 (22 Mayıs 1910), s. 4.

May 11’nde cenâb-ı âliden kuşbigi vezir Nasrullah’ga böyle bir ferman kildi: “Rusya reisi olan talebe-i âlemniñ ellerinde, mutemed ve uşançlı zat olduklarına, Rusya memurlarınıñ şهادetiyle kefaletnameleri olunması şartdır. Böyle şهادetnameleri olmayanlar medreselerde istikamet veya derse iştirak ide bilmezler. Müderris de kabul idemezler.”

Bu emirname May 12’nde vezir Nasrullah tarafından umum müderrisge mektublar ile tebliğ olundu ve bu künden itibaren mevki tatbikge koyulub Fergana, Semerkand, Taşkend vesair taraflardan kilgen talebeler şهادetname ketürmek için vatanlarına avdet itmege başladılar.

İbtida bu emir Taşkend geniral gubirnatörü tarafından (Vakit nomir 618 Buhara'da siyasi vekil Liyoteş cenabları arkalı Emir Hazretlerine virilmiştir.)

Mazul Astanakulniñ itbâlarından olan Kerki bigi Zeynelabidin azl olunub anıñ orınına Abdulkadir Bek tayin olundu.

Buharalı, “**Buhara Hanlığından İbtidai Mektebler**”, *Vakit*, sy. 621 (25 May 1910), s. 2.

Bir memleket halkınıñ ahvâl-i umumiyesini, derece-yi fikrîye ve alemiyesini açık bildirecek bir nerse var ise, o da ibtidaî mektebleriniñ hali olduğu herkesçe malumdur. Bundan ötürü okuvçu efendileriniñ Buhara ile tanışlıklarını artdırmak maksadı ile bu togruda biraz yazmaknı münasib bildik.

Bozuk, nizamsız mekteblerniñ in tertibli ve nizamlısı Buhara şehriniñ içinde olanlarıdır. Açık mektebler yılınıñ on iki ayında hem açıktır. Bağlanmak tatil itmek adetleri yokdur. Mekteblerniñ binası: Kara balçıkdan her vakit bozuk yağlamakga hazır olan divarları kara sakaf (töbe)leri bir haldedir. Büyüklüğü 25 bala yanyana otura bilmez. Ekser iki bazı üç kapusu vardır. İçiniñ karangoluğu küneşniñ kayıtdığı gurub çağına biñzer. Hiç birisinde tereze yok. Balalar oturaçak yere kamış yayılmışdır. Harabeniñ bir poçmağında üç biş tıyak bir ya iki felak duruyor. Bundan biliniyor ki muallim cenablarınıñ orınıdır. (Felak balalarınıñ ayak ve kollarını yağhyub urmak için bir esbab-ı terbiyedir.) Mekteb içinde âdem olmayan bir vaktinde kirseñiz öziginizniñ [kendinizin], on biş- yigirmi yıl içinde insan kirmiyen bir harabede olduğunuzu zan idersiz. Buharalılara malumdur ki yigirmi-yigirmi biş yıldan birü hiç bir iski mekteb yengiden tamir olunmamışdır. Babalarımızniñ yabdıklarınça bir karardır. Muallim cenablarınıñ derece-i âlemiye ve bilgileri aşağıda beyan ideceğimiz tarzda tahsil itmiş; okumak, yazmakdan başka nerse bilmekleri şart degildir. Yazıda imlaları itibara alınmıyor. Buhara'da ulema ve avam aldında muallimlik pek aşağı bir sıfatdır. Muallimniñ aklı yedi yaşlık şakirdi mikdarınça diye zan itmek Buharalılara çok marufdur. Muallimniñ kiliri vakıfdan ve şakirdleriniñ bir şurâdan diger şurâya, bir kitabdandır diger kitaba geçdiklerinde ketirdikleri hedayedden temin olunur. Usûl-i talimi: Tübende yazaçağımızça helak şer'-i şerif ve akl-ı insanniñ zadıncadır. Elkabanî harflerini tanımayub hıfz ider. Soñra eline heft-i yek-i [haftalık] şerif virilür. Nısfına kadar hece tariki ile okuduluyor. Bala başdan harflerini eyi tanımadığından iki közü muallimniñ ağzında olur. Bu kün okuduğunu üç künden soñ körse hiç bir terkibni

okumaya iktidarı yetmiyor. Bu tarzda heft-i yek-i şerifni bitirür. Kalam-ı şerif ve kitab-ı talimat-ı diniyyeden *Çahar Kitab* viriliyor. Bu vakitte balanın mektebde devamına üç yıl keçdi; küç ile bazı okuduğu kitabının terkiplerini okumaya kuvvet hâsıl itdi. 8-10 yıllık müddet tahsilinde zaruriyet-i diniyeden birden bir köreçegi, okuyaçağı *Çahar Kitab*'nı bir kıraat kitabıdır okub keçir. Ne muallim soruyor ki, okuduğun ne idi? Añla, fehîm it, hıfz it! Bu seniñ on yıllık aziz ömrünüñ mahsulü olsun ne atalar diyorlar ki, ançak kıraat ile iş bitmiyor. Okuduğunuñ *Çahar Kitab*'da seniñ din ve itikadından bir şemme malumat var, diger kitablardan seniñ işine kileçegi yokdur. Bu *Çahar Kitab*'dan bir nerse añladığı mı? Balanın karşusunda hiç böyle sorgular olmadığından *Çahar Kitab*'nı añlamayub Kalam-ı Şerif ile iki yılda okub bitirir. Bundan soñ balanın añlayış ve idrakınıñ fevkinde olan Divan-ı Hafız, Bidel, Nevaî kitabları ile beraber meşk-i hat virilür. Meşk-i hatda iki yıl devamına kadar hiç bir terkipleri özü cem` idüb yaza bilmiyor. Üç dört yılda meşk-i hat ve divan-ı şurani tamam ider. İşte 8-10 yıllık tahsilden aldığı bilgi yukarıda arz itdikimdir.

İmdi bir mülâhaza idiñ, ançak okumak ve yazmak tahsili için balasınıñ 8-10 yıllık ömrünü mektebde beslemeye herkes muktedir mi? Elbette yok. Bundandır ki mektebde devam iden balaların nısfını belki artaçağını, nasibesini yok iken diye sevadsız halde mektebden çıkarıyorlar. Kalan yarısınıñ bir kısmı nîm-i sevad oluyor, diger balalar kendileriniñ bahs ve saadeti hem muallim hazretleriniñ sây ve keramet kazlanalarından nakkaş gibi bir sezik sezmeğe muvafık bolsalar ata analarına bir aiddir.

Hulasa, ibtidaî mektebimizni bitrüb okumak ve yazmaktan başka bir nakkaşdan artık faziletimiz olmuyor. Bu yazdığımız menba-ı ilim ve irfan olan payitaht hükümetimiz Buhara içindeki oğul balaların tahsilgâhıdır.

Bir yaprak kızlar mektebinden: Kızlar mektepleri muallimeleriniñ çoğu yazı yaza bilmiyorlar.

Ançak huruf tanıtdıra bilürler. Kız balalar yedi sekiz yaşlarından on bir on iki yaşlarına kadar mektebde devam idiyorlar. Burada meşk-i hat talimi yokdur.

Elifbadan soñ bunda da heft-i yek Kalam-ı Şerif *Çahar Kitab* öğredilür. *Çahar Kitab* talimi oğullar mektebinden bunda biraz eyidir. Çünkü analarınıñ tilekleri yazı okumak degil belki zaruriyet-i diniyye biraz malumat hâsıl itmektir. Bunda biraz muvafık oluyorlar. Soñra “Yeter imdi büyüdü” diye mektebden çıkarıyorlar. Eger kızların

sevadlı [okuma, yazma bilen] atası anası yaygın kardaşı var ise bazı evde talim viriyorlar. Okumak okutmakta kuvvet hâsıl ider. Muallimeler bu didigimizçe evde tahsil idenlerdendir. Köy, taşra mektebleriniñ ahvalini kileçek mektubka kaldırub şimdilik payitaht mektepleri hususda biraz konuşalım. Buhara'nın ulema, hükkâm ve tüccarı aldında mekteb, muallim, talimge hiç ehemmiyet yokdur. Dimek ki din, millet ve vatan muhabbeti yokdur. Bizim matriblarına, ^{تسیرك} hatunlarına, papiros dutonlarına ve gayri bu takım sözlere dikkat itdikleri derecesinde bile bu hususga dikkat itmezler.

Bir şehiriñ umum ahali (bunda medrese ehilleri dâhil degildirler. Çünkü anlar ayırım yaşıyorlar heyet-i umumiyemize tesirleri yokdur. Medrese ile beraber anlardan yazaçakmız.), rical-i hükûmeti ve tüccarı- büyük küçüğü- tahsilden bir sezik sezmik ve sezik tanımaktan başka nerse bilmezlerse ne kadar fikir ve mülahazaya mâlik olaçakları öz özünden bilinür.

Dinden, milletden, vatandan ömründe bir satır yazı körmeyen halk kileçeği hakkında oylamayaçağı tabiidir. Varlıktan yokluk çikine yakınlaştığımızdan hazin sesimiz ile söyleriz ki dinimiz, Şeriatimiz, milletimiz ıslah-ı mekteb ile baki kalıyor. Terbiye-i umumiye ve umumnuñ aňlayışı ile gine yaşayaçakmız. Zira bina kubbe ile muhafaza olunmuyor. Belki tigiz ile baki kalıyor. Mekteb- dinimiz, Şeriatimiz ve varlığımızniñ temeli (nigizi)dir. Vakte ki bu ihya olunmadı- mescidler medreseler vakıflar hem ayin-i ruhanilerniñ ruhuna elvedâ. Fergana ve Semerkand Müselmanları közmüz önündedir. Mektebsizlikden, umumi terbiyesizlikden ne halde, ne zelaetde yaşıyorlar. Bizim başımıza da öyle künler kilmesi uzak degildir.

Mekteb nezareti şehir reisi yazlığında yazılı olsa da müdafaa-yı din ve millet için bütün ulema, hâkim, tüccar, büyüklerimize ıslah ve ihya-i mekteb, bir fariza-i diniyye makamını almışdır.

Mekteb sözü çakdıkça cedidlik-kadimlik meselesi toğar, tartışma devam idiyor. Ama millet helakoluyor, yok oluyor. Bizim ümidimiz ne cediddir, ne kadim. Hangi fırsatlı, naki` talimli, milli terbiyeli mektebdir ki, anıñ tahsili herkes için yengil olsun. Hulasa müdafa-i din ve Şeriat, mekteb ile gine mümkündür. Memleket idaresiniñ tertibi ve kanun adalet ve umrannıñ birinçi neşri mektebdir. Soñ sözüm: İslamiyetniñ bekası mektebdir. Mektebsizlik terbiyesizlik, dinsizlikdir.

Abdurrahman Kahri [Buhara Hanlığı], “**İdaremizge Mektublar**”, *Vakit*, sy. 621 (25 May 1910), s. 4.

Muhterem muharrir efendi!

Tübendegi teşekkürümüzü gazetede ilan iterge utnamız.

Tarık el-Taşkendî Efendi kütüphaneyi Kerhiyeye 4 dane risaleler hediye itdiği için teşekkür itemiz. Kütübhanemiz yeñirek açıldığı cihetden bu kibi hediye ve yardımlarga muhtaçlığı tabiidir.

“**Türkistan Müselmanları**”, *Vakit*, sy. 623 (29 May 1910), s. 2. *Taşkendski Kuryer*’niñ haberine köre: Türkistan Müselmanları da yal itüv meselesinde Orenburglularga koşılalar. Duma’ga müracaat itüb Müselmanlarga sevdadan tatil künün Cuma itüvünü sorayaçaklar.

Sadri Efendi Maksudî Pitirburg’a barmayaçak. Sebebi ise birden bu yıl cay [yaz] tatiline çaklı bolaçak meclislerde yal itüv meselesiniñ yañadan karalmayaçağın Goçkof’dan tiligram birlen bileşkenligi ve ikinçiden Finlandiya meselesi hakkındaki söylevçiler arasına yazulurğa ölgürmegenciligidir. Bu mesele togrusunda söyliy almy kaluvuna Sadri Efendi teessüf itedir.

Buharalı, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 623 (29 May 1910), s. 2.

Taşkend’den yazdıklarına köre müfettiş Dejidejaz May 17’de teftişnâmelerini vüzeraya köndermek için geniral gubirnatör cenablarına virmişler.

Rusya hükümeti Karşı, Şehr-i Sebz, Hanrar şehirlerinde hastahane bina itmeye çok mu masarır olaçağın cenab âli Buhara doktoru Pinzakof’dan istifsar itdiler. 12000’şer biñ ruble sarf olaçak diye doktor cevap virdi. Hastahanede daima 3 ya 5 hastalık orın bolaçakdır.

Afganistan Buhara hududunda Rus ve Afgan askerleri arasında atışma olub altı saldat ve dört asker telef olmuştur.

Atışmaya sebep Afganistan’dan karakol tedirisi kaçırğan Türkmenler imiş. Dört aded Türkmen de telef olmuştur.

Buharalı, “**Buhara Ahvalinden**”, *Vakit*, sy. 624 (1 İyun 1910), s. 2. Buhara’dan yazılmakta olan köñülsüz haberler cümlesine hal-i hazırımızın icmalini ilave itmeği münasib kördüm.

Hanlığın merkezi olan Buhara içinin ahvaline iş başında olan memurlardan başlamak muvafık olsa gerek.

Birinçi vezirlik mansıbı işgal iden Nasrullah cenabları hanlıkda olan bütün hükümet memurlarının in işleklisi [iş yapanı], mülayim tabiatlısı, iş ve ahvalden haberdarı sayılır. Hem hakikaten de bu zat Buhara Hanlığı’nın in açık fikirli bir memurudur.

Bu sözüme karşı uşbu sualkelebilür: Vezir Nasrullah cenabları dört aydır sadaret mansıbı işgal idiyor. Memleketnin selameti, vatannın saadeti, istikbalinin temini için hiç olmazsa az bir şey yaptı mı?

Yapmadı. Hem yapamayaçaktır. Çünkü Buhara usûl-i idaresinin iktiza ittigi kaideye binaen evvelde başka memurlar kibi bir memurdur. Kendiliginden bir şey yapamaz. Kendine ne emir idiliyorsa şunu icra itmekle mükellefdir. Gramafon kendi tarafından yeni bir küyler [şarkılar] icad itmiyor. Belki kendine ne kibi küyler koyulmuş ise şunlarını oynamaktan başka hüner köstermiyor. Bu bik tabii bir işdir.

Vezir Nasrullah cenabları her ne kadar büyük bir memur ise de elinde bir kanun yok ki, evvel kanun ile amel itsün ve şunun ile özü mesul olsun. Karşusunda bir sail yok ki, cevab ile mükellef olsun. Bütün ahalinin közü kulağı ümidi yalnız bir merkezdedir ki, o da cenab-ı âli Emir hazretleridir.

İşden haberdar, açık fikirli vezirimizden ahalinin ümid itdiği şey şulaktır ki bu da mazul kuşbige kibi, reaya üstüne dahi de ziyade virgüler yükletmek mümkün olduğunu Emir Hazretlerine arz ite turmasun, belki astında izlemekte olduğumuz yüklerin zalimlerin yenileşdirilmesi lazım olduğunu, bu halinin devam itüvü mümkün degil idigini, eger milyonlarça reyanın selamet ve saadeti itibarga alınmasa memleketnin istikbali muhataraya düşeceğini beyan itsün.

Buharada’gi büyük memurların ikinçisi, ahkâm-ı şer’iyenin icrasına memur, şehrimizin kadısı beka ve yeni reisi muhtesibimiz Kıyameddin cenablarıdır. Her ikisi de yetmiş yaşlarına yakın kartlar olub, kulakları közleri zayıf, ahval-i zamandan, iktizâyı mekandan habersiz âdemlerdir. Bunlar dünyaga bundan illi yıl evvelgi bir nazar ile

bakıyorlar. İşlerini bundan illi yıl evvelgi hallere kıyas ediyorlar. Sanki bu mesnedler bir guşe-i taat ve feragatdir ki ifâ-yı vazifeye gayrı muktedir âdemler tayin olunmuşlar. Milyonlarça İbadullahnîñ merkez idaresi olan bir şehiri bu cenablara babalarından kalan miras gibi keyf meşâ`-yı öz tasarruflarına bırakmışlar.

Ahaliniñ ahvaline kelinçe: Öyle sermest ve gafil bir halde yaşamaktadırlar ki bir ecnebi seyyah misafir şehrimize keldikde bunların gafletinden, hareketsizliklerinden büsbütün şaşub kalur. İstila itmekde olan rezalete karşı bir hareket yok. Terakkî ve istikbal için hiç bir ümid ve teşebbüs yok. Mevcudiyet tüccarına ve iktisadiyeleri, terakkîyat-ı fikriye ve iktidar-ı ilmiyeleri künden kün yok olduğu halde özlelerini ittihad-ı terakkîge yetişmiş zan iderler. Özleriniñ gafletlerini itiraf iderek ulum ve maarif karşusunda tez çökmege hiç tenezzül itmezler.

Hanlıkniñ in büyük ticareti olan tiri sevdası [deri ticareti] künden kün encebiler koluna keçmekdedir. Eger tüccarlarımızniñ bu iki hali devam iderse hiç şübhesiz bütün ticaretimiz ecnebler eline keçüb bitecek ve özümüz yalnız siyasi cihetden gine degil, iktisad ve maişet cihetinden de anlar kolunda esir bolub kalaçakmız.

Bu ecnebler avulları hiç olmazsa bizim Moskova'ya kadar iletüb mal satan tüccarlarımıza hamallık paresi olarak az mı çok mu bir kadar pare viriyorlardı. Soñra zagranitsaya [dış ülkelere] kendileri iletüb satarak kaymağını kendileri aliyorlardı.

Şimdi ise anlar bizim tüccarlara hamallık için virmekde oldukları bir kisek ikmekini [bir parça ekmeğini] de virmek istemiyorlar. Çünkü bizzat kendileri buralara kelüb iş körüyorlar. Bizim tüccarlar anlara hayran hayran bakub sergerdan olub turuyorlar.

Hâsılı: Buhara Hanlığın'da ticaret gavgası, iktisad mübarezesi devam idiyor. Ahvâl-ialemden, iktiza-yı zamandan bîhaberlikleri cihetinçe vaktiyle Buhara memleketi siyasi cihetden nasıl mağlub olmuş ise, Buhara ahalişi şimdi de kine şul sebeblerden tolayı iktisadi cihetden mağlub, perişan olaçak, başkalar eline esir tüşecek ve bu hal ki dikkat idüb tedbirler körmeyen hazırğı atalar ve babalar keleşekdegi balalarınıñ lanet ve nefretlerine duçar olaçaklardır.

Bunlar umumî ahvalimizdir. Şunuñ ile beraber, az çok ümidli ve medar teselli olan işlerde yok degil. Şöyle ki: Bundan iki üç sene mukaddem hiç kimniñ fikrine kelmeyen ve ağzında olmayan ıslah ve teksir-i mekatib meselesi kozgaldı. Bu mesele tedrici

suretde ehemmiyet kesb itmekde ve meydan-ı mubaheseye atılmaktadır. Elbette bir vakit kelür ki, bütün efkâr-ı umumiye bu mesele ile meşgul olur.

Bundan yigirmi beş, otuz seneler mukaddem karyelerde, kışlaklarda her mescid yanında birer ibtidaî mekteb var idi. Köller yanında, yeşil sahralarda etfâl-i müsliminniñ tatlı tavışları şul mekteplerden işidilüb köñüllere tesir ider ve Buharaniñ eski şevketli ve azametli devirlerin, ulum ve maarif ile bütün cihanda şöhret tabkan vakitlerin derhatır itdiriyordu. Bu gün ne oldu da o mektepler bir harabezara döndüler? Ya hu, insanlar ve insaniyet kitdikçe böyle kirü mü kitmelidir?!

Bugün merkezden, Buhara şehriniñ içinden bir adım taşraya kidileçek ve fersahlar ile gizileçek olursa hiç bir avul bulunamaz ki, andagi ümmet-i Muhammed'niñ yüzde onsu okumak yazmak bilsün, ahkâm-ı islamiye ve Şeriatimizden haberdar olsun!

Bizim bu hallerimize, bu cehaletimize kim mesuldür? Bunlara kimler sebebdir?

Hiç şübhesiz, birinçi ulema, ikinçi rical-i hükûmetdir. Rical-i hükûmetimizniñ bizim bu hale kaldığımızdan bir faidesi var ise o da bizi koy [koyun] kibi kendi istediklerinçe kollanmaları ve istedikleri kibi ahaliniñ cehaletinden istifade idüb kendi şahsi saadetlerine bakmağa muktedir olmalarıdır. Lakin teessüf ki bu da çok sürmeyecekdir. Çünkü cehalet ve gaflet nigizi [temelli] üzerine kurulmuş bir binaniñ çok devam itmek ihtimali yokdur. Ama kendilerini vârisü'l-enbiya ad iden ulema-yı kirâmımızniñ bizi böyle cehaletde bırakmalarından ve şimdi de şu işlerinde devam itmelerinden kendilerine ne faide keleşegine hiç aklımız irişmiyor, sebebini biliyoruz.

Rusya ile münasebetimiz hususuna kelinçe: Münâsebet-i ticariyemiz künden kün artmakta ve yakınlaşmakta, fakat milletler ve hükûmetlerniñ ruhu olan ticaret bizim Rus ağalara degil, belki Yahudiler ve Nimesler [Almanlar] hissesine düşmektedir.

Rusyanıñ devâir-i siyasiyesinde iki seneden birü müzakere idilmekde olan Buhara meselesi işittigimize köre, şimdi malum ve muavin bir karara kelmekte ve bu kararda: Buhara'nı togrıdan togru Rusya'ya koşub [katıp], anıñ bir vilayeti idüb [ortadan] kaldırmak münasib körülmeyüb, belki cenâb-ı âli Emir hazretleri arkalı Rusya tarafından Buhara'ya tiyüşlü ıslahat ve teceddüdât kiritilemekden ibaretdir.

Keçen Yanvar vâkıası her ne kadar Rusyanıñ büyük dairelerine zor tesir itmemiş ise de Taşkend'niñ nazar-ı dikkatini celb idüb bazı mülahazalara sebep olmuşdur. Mesela:

Güya Buhara Türkiye ve Afganistan ile hafi münasebetlere başlamış, Buhara'da Rusya'ya karşı adavet varlığı hissediliyormuş gibi haberler var idi.

Çok şükür olsun ki, teftiş sonunda bu gibi haberlerin kat'i surette yalغان [yalan] ve asılsız idikleri meydana çıkub türlü mülâhazalar bertaraf oldu.

Terakkîperver ve söz aňlarlarmızın her ne kadar meydana ketirdikleri kösterecek işleri yok ise de pek faideli olan gazete intişarına ellerinden keldigi kadar gayret idiyorlar. Bu ise mûcib-i memnuniyettir. Bizde bu münasebetle iski sözüümüze tekrar idiyoruz: Mademki özünüznün gazete ve matbuatınız yokdur, sizniñ hayrınıznı isteyen, size faide kitirecek olan gazeteleri ve matbuatı okumağa ve mümkün kadar çok okumağa gayret idiñ. Lakin öz gazetemiz olsa hacetimizni yine kübrek bilür, tafsillerin bahs ite alur idi. Hanlıkniñ ahvâl-i ziraiyesine kelinçe: Her ne kadar mamık ikünü bu yıl yıldagiden fevkalade artık ise Çaharcoy ve Karakol vilayetlerinde buğday urluğunu kurt yidiginden Meyankul, Hatırçı ve Karşı vilayetlerinde çekertke [çekirge] kazası olduğundan ve bunlar üstüne de hükümetniñ emlak yağması hemişe evvelgiçe bir karar olduğundan işler hoş bir halde degildir.

Usûl-i cedide nizâsı fevkalade büyüdü. Hatta ulema arasında birbirini tahkir ve tehdide kadar ehemmiyet kesb itdi.

Bu kadar hiddet ve nezai bir taraftan şayan-ı teessüf bir iş ise de ikinci taraftan müvecceb memnuniyet ciheti de yok degildir. Çünkü mekteb meselesi toğdu, mevcudiyet kesb itdi. Bunuñ ehemmiyetli bir mesele olduğü her kimge malum oldu. Bundan sonra bu mesele olmayaçak, üsecek [gelişecek], kitdikçe kuvvet kesb idüb özünüñ düşmanların mahv idecektir. Bu iş hâzır olmasa bir kaç sene sonra olaçak idi. Olaçak işniñ bir an evvel olduğü yahşıdır.

Üç dört zatniñ tevsi-i malumat için İstanbul'a kitmek niyetinde oldukları şayan-ı teşekkürdür. İnşallah bundan soñ tedricen Rus gimnazyalarına, Rus Darülfünunlarına kirüb ikmal iden Buhara balaları körmek ile de müşerref oluruz.

Cenab-ı âli Emir hazretleri Pitırburg ve Yalta seferinden avdetinden birü azl ve nasb ile meşguldür. Fakat mateessüf, bu azl ve nasb işinde zulm, iktidarsızlık gibi haller küb itibarga alınmayınca şahsiyat mukaddem tutulmaktadır.

Şii ve Sünni kelimeleriniñ Sahaif matbuatında arz-ı endam itmeleri münasib degil ise de, bu iki kardaş arasında künden kün itilaf ve yakınlık artmakta olduğunu mamemnuniye zıkr idüb keçiyorum.

Acizleriniñ ahvâl-i umumiyeden muttali olduğu bu kadardır.

“**Muhabirlerden: Taşkend Tatarları**”, *Vakit*, sy. 626 (5 İyun 1910), s. 3. Taşkend şehrinde üç mahalle Tatar-Nogay olub, bularnıñ arasında, baylarnıñ küblüğü hem mahallesiniñ zorluğu ile meşhuru (Peyan Pazarı Mahallesi)dir. Bu mahallede evveldenek mekteb ve okutuv tiresi, başka mahallelerge karaganda yahşırak alında bolsa da, mahalle halkınıñ mektebke küb itibar ile karamavından [bakmadığından], köñülde giçe yahşı netice birirlik tügil idi. Hamd olsun, bu sene Yanvar ayında mahallenin muteber ve aksakalları, cemiyet yasab [toplantı yapıp] mekteb ve muallimlerini teftiş ve ıslah kılub için 7 kişiden mürekkebe bir heyet sayıldılar.

Mezkûr heyet bir ayga kadar her kün cıyulub mektebni ıslah kılub hakkında müzakerede bulunub túbendegi [aşağıdaki] işlerini işlerge lazım tabdılar hem keçkidermeyinçe [vakit kaybetmeden] vücudka çıkardılar.

1) Mektebke yine bir muallim aldılar (evvel iki muallim idi).

2) Mektebke mahsus nizam hem program tertib kılub hem anı tâbi kıldırub her şakirdniñ ata ve mürebbilerine birirni birdiler.

3) Mektebke mahsus faraş koydular.

4) Şakirdlerge çay içeri için küb yasatdılar.

5) 80 şakird otururluk parteler [sıralar] işletdiler.

6) Muallimlerge aylık vazife tayin kıldılar (evvel muallimler bâlâ başından alalar idi)

7) Mektebke mahsus hazinedar sayıldılar.

Bu işlerini vücudka çıkarır için herkim [herkes] kolundan kilgen kadar yardım kıldı. Hususen mahallenin muteber âdemlerinden Muhammed Can Urazayef cenabları parteler işlerge citerlik taftalar birdi. Taşkend kibi ağaçnıñ kıymet cayında kılğan bu himmeti için Urazayef cenablarına ahali rahmet okıylar. Bu hususda yaşlarmız da boş kalmâdılar, başlarında Halil Şirinski, Vakkas Uhdıyef olduğu halde öz ara akçe cıyuşub

yüz somga tüşürüb küb yasatub birdiler. Hem 15 leb fakir ve yetim balalarınıñ bir yıllık okuv haracatını üstlerine aldılar (soñğinden mezkûr iki âdem heyetke de aza olub saylandılar.)

Heyet azaları hemişe işlerinde devam kılub hefte sayın bir mertebe cıyuluşalar. Aralarında bazılarınınıñ, muallimleriniñ tertak astından ker ezlevlerinden köz yumganda, heyetke aza bolub saylangan kişiler umumen diyorluk bik ihlas ile iş kılalar.

Soñğı cıyuluşlarınıñ birinde Bubi'degi açılacak muallimeler kursuna evvelden yahşuk tecrübe körgen dört muallime yiberirge karar birdiler.

“**İdareden**”, *Vakit*, sy. 626 (5 İyun 1910), s. 4. Taşkend'niñ Pir Muhammed Tursun Muhammed oğluna: Mesail-i zarûriye risalesi idaremizge kildi hem vaktiyle anıñ hakkında gazetemizde malumat da birilgen idi. Lakin ol uzun hem mesâil-i diniyyege mahsus bir risale olduğundan gazetege derc olunmayaçaktır.

“**Astramof'nuñ Kazan'ga Baruvu**”, *Vakit*, sy. 628 (12 İyun 1910), s. 2. Türkistan Vilayeti ministırlarından vekil olarak Kazan'dagi misyonirler isyezdine *Türkistan Vilayetiniñ Geziti*'niñ muharriri N. Astramof [Ostroumov] kitmişdir.

Türkistan misyonirleriniñ cıyununda: "Müselmanlıknıñ terakkîsi usûl-i cedit ve yañaruvdadır. Eger misyonirler Müselmanları kolga alasıları kilse Müselmanlarını usûl-i kadimçilerine yardımlaşsunlar" diye karar birdikleri gazetemizde yazılmış idi. Astramof misyonirlikge neka [nasıl] birilmegen, belki vatan faidesin közetüvçü bolganlıktan şayed bu kararga koşulmas.

Türkistan geniral gubirnatörünüñ emri ile gazetege muvakkat muharrir olarak Kalijski Sekritar ibn Yemin Bek Töre Hüdayar Han oğlu (meşhur Hokand hanı Hüdayar'ınıñ oğlu) koyulmuşdur.

“**Sevda ve Hüner Haberleri: Hive'ge Aftamobil**”, *Vakit*, sy. 628 (12 İyun 1910), s. 4. Pitırburg'da Kaspi Denizi'niñ birer peristini ile Hive arasında yolçu ve mal taşuvçu aftamobiller yürtüv için zor bir şirket teşkil itildi. Aralski ve Çarcooy arkalı yürüvçü mallar hemmesi bu yeñi yolga küçeçek diyler. Şirket küz küñü tecrübe için bik küçlü bir aftamobil yiberüb Hive-Kaspi arasın tikşirteçek. Bu ara kum çölüdür.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 629 (15 İyun 1910), s. 3. Taşkend'degi uçilitski mahallesinde Hayrullah Hazret Osmanef Medresesi'nde küb yıllardan birli muallimlik

itüb turgan Mustafa Efendi Halidof ütken May'nıñ 12'nde, Troyski'den kaytub kilgende Kaçura avulunda vefat itmişdir. Merhum yahşı gına Rusça da bile, kabiliyetli ve oldukça açık fikirli.

Taceddin Hoca Karî bin Abdurrahman Hoca, “**Muhabirlerden: Türkistan'da Yal [Tatıl] İtüv Meselesi**”, *Vakit*, sy. 631 (19 İyun 1910), s. 3.

Biziñ Türkistan Müselmanlarını bir az ahvâl-i âlemden haberleri barlarını bu künlerde pek kayguga tüşürgen nerse yal itüv meselesidir. Evvela bu layihanı G. Duma'da Müselmanlar aleyhine hal kılınuvu bir kaygu bolub ikinciden bu mesele amelge koyulur vaktide çıguvu ihtimal bolgan oñgaysızlık pek havfka tüşüredir. Çünkü Türkistannı nüfuzlu ve muteberanları bir işni evveliden kaygurmaylarda kuvveden fiilge çıka durgan vaktide gine bilüb özlerine zararlı bolgan nerselerni kabul kılmaylar. Tınçsızlanalar. Ari biri sorulalar. Güya memleket nizamına karışkan bolalar. Türkistan Müselmanlarına Yekşenbe tatil itüv hiç mümkün de tügil. Çünkü bu yaklarda fakat Müselmanlargına bolub bir niçe asırlardıñ biri Yekşenbe sevda ve başka işlerini kılub Cuma künlerninde kübrek vakit ibadetlerige meşgul bolub ve bayram yasab kileler. Husûsen birniçe kette [büyük] şehir ve karyeleri de bazar küñü Yekşenbe boladır. (Bazar küñü diye bütün halk başka işni koyub aluv satuv ile meşgul bolgan küñnü itlür bu heftede bir kün boladır.) Çenence Taşkend, Hokand, Nemengan, Şehr-i Han, Oş ve gayri küb yerlerde bazar küñü Yekşenbe boladır. Bolay bola turub da bularnı Yekşenbe bayram kıl, Cuma sevda kıl! Dimek ibadet-i diniyye adet milliyelerinñi taşla dürüs bol digen kibi bolub toyuladır. Elbette Türkistanlılar bunu hiç kabul kılmaylar. Kabul kılmaslıkları haklı bir müdafaaları mukaddes bir vazifelerdir. Ve dahi bolar ehemmiyetsizrek adetlerini de alışduruvga könmeyler. Bu tecrübe ile sabitdir. Çenence 1907'ñçi yılda Nemengan'de mahallî memurlar yerli tüccarlarga (birer meda' ile olsa kerek) bazar küñünü Yekşenbedin Pençsenbege ya birer başka küñge alışdırmakga teklif kılğan irdiler, halk muña könmedi.

Âri biri yügürdü. Miñlerçe kişi kol koyub arizalar birüb ahiri orını da kaldırub tınçlandılar. İmdi bu yal itüv meselesi de Türkistan ahali içki Rusya Müselmanlarınıñ sa'y ve gayret birile kılğan cıyuluşları protistları taleblarını takdir ve tahsin kılub alarga muvaffakiyet tilab semeresini de dört köz bilen kütmektedir.

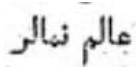
“**Andan Bundan: Türkistan'da Mamık**”, *Vakit*, sy. 632 (22 İyun 1910), s. 4. Mamıkniñ ösüvü [gelişmesi] için 210 kün çamasından tutaşdan (yani arada sovuksuz)

cıliy [sıcak] bulurğa kerek. Şunuñ için Türkistan'ın havası âña kilüşe. Hazırda Türkistan'da iki yüz miñ disatine mamık çaçalar [ekerler]. Mundan adetde 15 pud mamık alunadır. Bir disatinede yüz pud mamık yetüşüb (çi köyi pudı 5-6 som) her disatine yılga 5-6 pud som dahod birdiginden bunu çaçuv bik tizlik ile kübeye. Lakin munuñ ile çaçuvçu Sartlar baylar deyib oylav hatadır. Çünkü kuyruknuñ simiz başı Yahuda, Armen ve Rus koluna koşadır.

“**Buhara'ya Aid**”, *Vakit*, sy. 633 (24 İyun 1910), s. 2. Buhara'da Sünniler ile Şiiler arasında ihtilaf çıgub kanlar tögülgeç müctehid Ahund Muhammed Kazım Horasanî Hazretleri Buhara ulemasına tiligram birüb ehl-i İslam arasındaki ihtilafı basdırırğa ecebileriniñ müdahalesine yol kaldırmasğa ötünmüşdür. Bu tiligram soñ irşüb evvel vakitte ameli faydası körünme bile ulemanın ehl-i İslam arasını ıslahka teşebbüsü cihetinden esasen bik mühimdir. Şuluk müctehid Horasanî Hazretleriniñ Buhara nizâsitogrusunda İstanbul şeyhülislamına müracaat itdikleri ve arizasının sureti *Hakikat* gazetesinde köründü. Hulasası, ehl-i İslam arasındaki ihtilafları hal kılmak şeyhülislam hazretlerinden kütildiği, eger kardaşlar arasındaki ihtilaf şeyhülislam ve büyük ulemalar tarafından sulh kıldırılmasğa ecebileriniñ müdâhalesine, ehl-i İslamın bedbaht bolmakına sebep bolaçağını arz itüvden ibaretdir.

“**Orenburg Haberleri: Buhara Emiri**”, *Vakit*, sy. 636, s. 3. İşançlı menbaalardan aldığımızğa köre Buhara emiri Seyid Abdulahad Han Hazretleriniñ İyul ayında Orenburg arkalı Rusya'ğa ötüb kitüvü ihtimaldir.

“**Semerkand Ahvali (Bir Terakkîperverniñ Mektubu)**”, *Vakit*, sy. 639 (8 İyul 1910), s. 2. Semerkand'da resmen kiraathâne açılmış idi. Birinçi seneye 125 nefer imza kayd

olunub akçe virişdiler. buna muhalif bolub meclislerde kiraathâne aleyhine söylegenleri sebebli ikinci seneye imzaların üçden ikisi akçe virmediler. İnkas ulema bereketinden üçüncü seneye (bu yılga) bir oda bir tiyin birmedi. Bâbîatalmış4-5 nefer müesseslerden başka kişi kalmadık.

İlkden kiraathânemizde 400 cilden ziyade kitab ve risale mevcut bolub bolar içinde yüz som kıymetinden bolganları hem bar. Türkî, Tatar, Farisî, Arabî hem Rusî küb gazete ve jurnaller kilüb turadır. Semerkand şehrinde 70 miñ ahalige bir dane ve mecani kiraathâne bolduğu halde kirüb istifade idüvçüler yok münasebetindeler. Taşkend, Fergana ve Buhara'ya nisbet ile Semerkand ahalisinin yeñi mekteb, ceride ve

kıraathânelerce rağbeti az olduğu sabit oldu. Taşkend’de altı dane Ruski-Tüzimni mektebniñ hemmesi tolıdır. Semerkand’da baryı iki adet. İkisinde de şakird nihayet az. Taşkend’de 3-4 aded usûl-i cedide mektebi olub hemmesi revacdalar. Semerkand’da ise henüz bir bab olub ol da terakkî itmiyor. Bir ademniñ oğlu gimnazyaga duhul imtihanı virmiş idi. Bu da ahalinin nefret ve lanetini arttırdı. Ne çare. Tahammül itmeli. Muña ilave Hükûmet âdemleri de şübhe közü ile bakarlar. İstanbul cemiyetleriyle bizi münasebetde zan idiyorlar. Keçen sene Türk Dernegi ve bu sene Buhara Tamim Maarif Cemiyeti’den mektublar kelmiş idi. Şunlarda şübhege dâi bolub hemşehrilerimizniñ saitlerine bahane olmuşdur.

Semerkand oblastnoy pravilinyesinde, Astramof şakirdlerinden siminarya tamam itken bir Müselman tercüman bar idi, Rus kızını almak için tanassur itüb (çoknub) yakında resmen ilan irtidâd kıldı. Bu da, velev hiç münasebetimiz olmasa da yeñi işlerge ve Rusça okutmağa saî kıluvçularniñ yüzüne karalık kitürdü. Ve “Rusça okuvgan çukunur [Hristiyan olur]” küllüye-i avamiyesini icad itdi. İşte, bu da bir zorba.

Buhara’da usûl-i cedide mektebinin bayılmağı bizim taraf ulema ve avam için usûl-i cedideniñ gayr-i meşruluğuna delil koyuldu. Medreselerde sakinlerimiz henüz kemal-i gafletdeler.

Keçen kış kıraathâne ashâbından biri müderrislerni tenkid itmiş idi ki medrese talebeleri an karib ol ademni ve karaithaneni hem bizni taşka tutmakçı idiler. Lakin müderris ve kadı efendilerge özür yazub kutulduk. İkinci defa dem urmaska (andaşmaska) söz virdik.

İşte Semerkand’niñ ahvali böyledir.

“**Buhara Emiri ile Hive Hanınıñ Bülek Birüv Hakların Kimtöv**”, *Vakit*, sy. 640 (10 İyul 1910), s. 1.

İmparator hazretleri Buhara ve Hive hanlarının midal bülükler [madalya, hediye] birüvleri hakkında yeñi kaidelerni tasdik itdi. Bu kaideler ile mezkûr zatlarınıñ midal taratuvları tadid itilecekdir.

Rusya’da Hükûmet hidmetinde bolgan ademlerge mezkûr han ve emirden bulak aluv katiyen men` itilmişdir. Fakat anlarınıñ huzurunda seyahat iterge koyulub da şahsi

hidmetler körsetken ya ki hidmetleri Buhara Emirligi ile Hive Hanlığı'na aid bolub da ol orınlarından çekmekte bolgan âdemler gene bülek alurga haklıdırlar.

Bundan bir az mukaddem Oktabristlerniñ mürevvic-i efkârı *Golos Moskva*: “Bizniñ memurlar Buhara'nıñ naçar halde idigin, andagi halkniñ mazlumluğun, Rusya anda kişi yiberüb ıslahat icra itdirirge kerekligini bik bileler. Fakat emirniñ birilyanetli nişanları ile kıymetli bulaklarına satılalar” diye yazgan ve emir ile Hive hanının midal biröv pravasın [hakkını] bitürüvni taleb itken idi.

“**Gazetelerden: Buhara Meselesi ve Rus Matbuatı**”, *Vakit*, sy. 641 (13 İyul 1910), s. 1. Oñ [sağcı] Rus matbuatı Buhara meselesin tekrar kabarturğa tırışa. Lakin bu defa evvelgiçe, Buhara'ga Rus memurları yiberüb idare işine tesir itüv, ıslahat yasatuv talepleri ile gene toktalmıy [kalmıyor], bir kadar artıgrakda kitedir. Mesela soñ nomirlerniñ birinden *Novoya Vremya* Afganistan'da Rus malının küb ötmeyinden Buhara'nı ayıblı ve eyte:

“Afganistan'ga yiberilgen Rus malı kübrek Buhara toprağı ve Amuderya Nehri arkalı ötedir. Bunıñ ile faidelenüb Buhara memurları Rusya sevdagirlerin buldura algança talıylar. Mesela Rus kervanı her bekliden ütkende bekler yük başına 30 t[iyin] nalog [vergi] cıyalar, hâlbuki tamojnalı Semerkand'dan Afgan hududunaça 5 beklilik bar. Bunıñ ustavına her tük başına tamoj nasakçıları 2 som 50 t.; Amu arkalı ötkergen için emlakdarlar (mahsus Buhara memurları) altışar som alalar. Bu âlemler nizamga da Rus Buhara muahedesinin 5-6'nçı maddelerine de tamam halakdırlar. Rusya öz sevdagirlerine, çitke mal çıgarsunlar deyib yardım bire. Bu yardımni ise Buhara çinavnikleri taleb kılalar. Eger bu akçeler Buhara hazinesine kirüb yolları tüzetüvge ve ticaretni şebe yetüvge tutulsalar sözde etmesün idik; hâlbuki Buhara hazinesinden bundıy gerekli yolga buñaça bir tiyin tutulğanı yok, bu nalog ise emlakdar ve beklerinin kesesin kabartuvdan başkaga kitmiy.”

Şulay bolgaç nişlerge kerek? Buhara Emirin bunday naloglarnı yollar tüzetüvge tutarga mecbur kılurğa mı? Buhara'da ıslahat icra itdirirge mi? Yok. Bunıñ cevabın *Golos Moskov* bik açık bire:

Bu körsetilgen nizamsızlık Buhara meselesindegi bitmas tükenmes toyunlarnıñ barı birisi ginedir. Buhara meselesinde andıy cüz`iyât ile mataşub faide çıkmas. Yol birigine:

Başka Asya hanlıkların koşkan kibi Buharanı da tamamen Rusya'ga koşub Buhara vilayetine eylendürüvdür [dönüştürmektir].

Rusya'nın içki meselerinde tamirden tüzetüvge in neka [ne kadar] kiri turub gel cüz'iyât ile uğraşkan *Golos Moskva*'nın islam ve Buhara meselesinde radikal bolub kitüvü bir de aceb tügil. Bunların: “Min sini [seni] tutub aşasam [yesem] bu yahşılık; sin mini tutub aşasak bunsı bik zor zulümdür digen zenciden ayırmaları yokdur.”

Buharalı, “**Buhara Haberleri**”, *Vakit*, sy. 642 (15 İyul 1910), s. 2. Şehir mirşibi (palis mistır) Mirza ^{صاحب} azl olunub orınına şeref tayin olundu. Yeñi mirşebniñ hakkında söylenmekde olan sözlere bakıldıkda daha ikisi hayırlı imiş. Dimek lazımdır ki yeñi mirşeb ameli ile ref' iştibah itsün. Mirab (sü başlığı) azl olunub orınuna merhum mirşeb Abdurrahim'niñ oğlu Duran Bek tayin idildi. Duran Bek yerine bu oringa ahali Muhammed Yunus isimli bir zatnı beklemede idiler. Reayanın intizarına açıktan açık hilâf olarak Duran Bek'niñ tayin olunması bik fena tesir itdi. Herkes bu azl ve nasblarnı yeñi oyunlar diye telakki itmekdeler.

İski Buhara'da Moskovski Uçitni Bank'nın şubesi açılıb mamulâta başladı.

“**Dâhili Haberler: Buharaga Baruvçu Şakirdler**”, *Vakit*, sy. 644 (20 İyul 1910), s. 2.

Türkistan'da tahsil için Buhara'ga baraçak şakirdlerniñ başda ariza birüb mahallî valilerden ruhsat aluvları şart itilüb, bundıy ruhsatı bolmaganların Buhara medreselerine kirtilmeyecegi belki Buhara'dan sorılaçakları ilan itildiği okuvçularımızga malumdur. Bu ferman Buhara'ga barub okuvçularınıñ sanın bilüv sultavı ile işlense de işittigimizge köre: Dâhiliye Nezareti'niñ emri ile ve Kırgızların Buhara ile münasebetlerin kisüv için iken. Buhara'da 300 kadar Kırgız şakirdi okıylar.

“**İdareden**”, *Vakit*, sy. 644 (20 İyul 1910), s. 4. Buhara hâkimleriniñ ahaliniñ namus ve iffetine taarruzları hususunda “Buharalı Özbek” imzalı makale bu defa derc olunmadı. Ol kadar fuhuşnuñ Müselman hâkimlerden suduruna inanmak küçdür.

Hive'de Kongrat kala'sında Muallim Muhammed Şerif Efendi'ye: Makale-yi edebiyatınız pek mühim olmakıyla beraber uzun olduğundan derc olunamadı. İhtisar idüb sanat-ı edebiyesine haleb ketürmekini de münasib körmedik.

Buharalı, “**Buhara Ahvalinden**”, *Vakit*, sy. 645 (22 İyul 1910), s. 3. Buhara mektublarını okumak, okuvçu efendilerini şübhesiz yalkadırmıştır. Hususen bu haberlerini muttasıl köñülsüz olması. Ben de isterim ki ara sıra bir köñüllü haber yazsam idi, kârîn-i kirama bais teselli olacak bir hal arz itsem idi. Mateessüf şimdiye kadar yine böyle bir hal nasib bolmadı. İski سلسله مرثیاتی kisilmeden uşbu beyan halleri zam itmeye lüzum körüldü.

Keçenlerde, cenâb-ı Emir tarafından emlak yerlerinin hâsılatı toplandıktan soñ taksim olunması buyurulduğunu yazmış idim. Uşbu emlak togrusunda hanlıkniñ her tarafından almakda olduğumuz malumat emlak yağmasına mahkûm olan mazlum köylüleriniñ maişeti evvelgiden eyi olduğunu bildirmiyorlar.

Payitaht Buhara şehrinden uzak olan taraflarda toplandıktan soñ taksim usûlü tatbik olunmamış, Buhara etrafında olan emlak yerlerinde ise bu yeñi usûl hiçbir faide virmemiştir. Belki tahmin ideriz diye emlaga memur emlakdarlarınıñ hademeleri ikünlerini pâyâmâl itmekte, közediriz diye 5-6 dehkan üstünde bir közetiçi emlakdar tarafından tayin olunmaktadır ki bunların hepsi bir senelik masarısını çaresiz köylüden talamakdadırlar. (Dehkan özünün hâsılından oğurlamasun diye darga isimli közediçi tayin olunmuştur) demek çekertke kazasına dûçar olan köylüler üstünde yağın yağın, insan çekertkeleri arttırılmıştır.

Toplandıktan soñ taksim usûlü emir hazretleri tarafından buyurulduğunu yukarı da arz itdik. İşte bu usûlnüñ evvelgiden daha ağır olduğunu burada yazamaz. Bunuñ için okuvçu efendiler zan iderler ki bu ağırlık, bu zulümler Emir hazretleri tarafından istenilür iken. Biz bu hususda bir az tafsil virmek istedik. Ayıbı [suçu] ancak Emir hazretlerine yükletmek kabil olunmaz. Çünkü her haber, her ahval Emir cenablarına irişmez. Bu söze emînâne hususunda olan müzayedeler pek küçlü bir delil olabilir: emînâne isticaresinde artdıran fırkanın yaşlığı olarak şehirniñ iñ nüfuzlu tüccarlarından kervanbaşı turuyordu. Nasıl oldu da yeñi firka tarafından Emir hazretlerine bir ariza birmek istenildi. Ariza yazıldı, köndereçek âdem tedarik idildi. Kermine’ye ariza yollandı. Ne soruyorsuz? Bu arizanın irişmesini kadı Beka istemiyor imiş. Kermine’de olan mabeyincilere kadı cenabları “arizayı irişdirme!” diye emir itmişler. Ariza virüvçü 15 kün Kermine’de yatar, arizayı irişdirebilmiyor.

Ahir, ne olur da rüşvet-hor arıza irişdirüvçü mabeyinci Kermine'den def olur. Fırsatını ganimet bilüb arızayı Emir hazretlerine irişdirirler. İşte memleketniñ in ilerü kidenleriniñ hali böyle olsa vay mazlum köylilerniñ haline, vay! Sözümüz orınuna irüşür mü bizim vazifemiz söylemek olduğundan halkniñ Emir hazretlerinden ne tiledigini yazmakni kerek bildik. Cümleye malumdur ki bizim devair-i hükûmetde hidmetde olan memurlarniñ hepsi cahil, zalimlikde alışan âdemlerdir. Bu âdemler arkalı ağız ilan birüvü ilan ahvâl-i reayayı anlamak ve istediği hukuk-ı meşruasını virmek elbette mümkün değildir. Bu halde reâyâ istiyor ki üstlerinde olan hakimlerniñ in nizamları bir bir hidmetlerinden çıkarılsun. Kanun ve adalet ikame idiçi memurlarga ihtiyacımız küblükden nizamlı mektebler tesis idilsün. Memleket ilim, tedbir ve adalet ile idare olunsun. Tayak, kılıç, asmak ile değil. Emlak yerlerinden virgü malum bir mikdar alunsun. Emlakdarlar işitdiklerinçe talamasunlar. Hükûmet aldığı paradan reaya ihtiyacı için mektebler, köprüler, hastahaneler yapılsun. Memurlara vazifeler virilsün Dehkanlar için su tedarik idilsün.

Memleketde hâkimler memurlarniñ reyi ile gine değil, yazılı kanunlar ile icra idilsün. İn evvel cenab-ı âli ve reâyâ arasında arıza virmek yolları açılsun. İşte bu fikirler reayanın kalbini in derin orınlarında caygir olmakda, künden kün maksadlarına hilaf olan haletler yüz köstermekde olduğundan tilekleri kuvvetlenmektedir. Tileklerini vücuda çıkarmak için silah, kural, barud kullanmazlar. Ama bir fikir, öyle bir fikir ki yazılması burada mümkün değil. Allah saklasun.

“**Türkistan Haberleri**”, *Vakit*, sy. 649 (31 İyul 1910), s. 4. Türkistan'da İsyezd- Aldagi közde Türkistan sevdagir ve jurnalçileriniñ isyездi bolaçakdır. Şayed Müselmanlarda iştirak iterler.

Bu cay [yaz] içinde Rusya'dan Türkistanga 40 miñ kadar Rus köçürüleçekdir. Bunlarga Yedisu vilayetinde bâhusus Kapal üyezinde orınlar hazırlangan. Hükûmetden ruhsatsız köçüvçü Ruslar da az tügil. Mesela soñ çaklarda Arıs istansesi arkalı 1500 şundiyy muhacir ötünmüşlerdir.

Ziraat ve yerler nezareti Duma ve G[osudarstvenny]. Savyetniñ talebin itibarga alub Kırgızlarını yerleşdirüv hakkında layiha tüzü başlagan. Bu layihadan maksud Kırgızlarınıñ özlerine yeterlik (!) yer kaldırub kalganın hemmesin muhacirlerge aluvdur.

Türkistan'da Galodni Estib'degi imparator Nikolay Kanalı bozulub su kalmav sebebli tire yakda [yakın yerlerde] kuruluk bolub aşlıklar köygen. Açlık kütile. Bâhusus köçüb kilgen Rus muhacirleri oñgaysız halde kalganlar.

“**Dâhili Haberler: Hive Veliahdı**”, *Vakit*, sy. 650 (3 Avgust 1910), s. 2. Orenburg Kazaçı [Kossak] askeriniñ başlarından sanalgan Hive veliahdı Palkavnik Seyid İsfendiyar Töre imparator fermanı ile general mayorluğuna mindirildi [yükseldi].

“**Dâhili Haberler: Türkistan'da Kasnakı İdare**”, *Vakit*, sy. 650 (3 Avgust 1910), s. 2. Taşkend şehrinde ve Taşkend, Çimkend, Evliyaata, Kazalı, Pirofski, Virta ve Pişpek üyezlerinde, Semerkand, Fergana ve Zakaspi oblastlarında hem Buhara'dağı hemme Rusya tebâsına kasnakı idare nizamları 4'nçü Sentabırğaça süzölmüştür.

“**Türkistan-ı Çinî**”, *Vakit*, sy. 652 (8 Avgust 1910), s. 2. Yeñi Küre'de Ba nam mancur hüner mektebi açdı. Çitek-Keveş tegerge ve umumen Bulgari nerseler hazırlarga öyretedir.

Urumçide Lu nâm serasker hazineden asker terbiyesine birilgen kümüşnü özüne müklengen içün orınından tüşüröldü. Anıñ hatunu bunu işitgeç avrub, kızı afyon aşā bölgenler.

T. K., “**Dahili Haberler: Taşkend'de Müselman Kışesi**”, *Vakit*, sy. 652 (8 Avgust 1910), s. 3.

Bu arada Taşkend'niñ caygi [yaz] tiyatırında Müselmanlar muzıka ve drama kışesi yasayaçaklar. Halis faidesi bir Müselmanı fildşerski **فیلدشرسکی** kurslarga yiberüb okutuv içün tutılaçakdır.

İki perdeli “Kazak Yogalgan Hatun” nâm komidiye oynalaçak ve kapilmister idaresinde Müselman lubitiller tarafından Tatarça muzıka oynalaçakdır. Tatarça horlarda cırlanub âña Müslime kızlar da iştirak itecekler.

“**Buhara Askeri**”, *Vakit*, sy. 653 (10 Avgust 1910), s. 2. Buhara Hanlığınıñ bir niçe batalyon Sart askeri bar. Bunlar Avgust hemme zorrak şehirlerde batalyon batalyon ya ki reft reft olarak taratılğanlar. Bunlar başda Rus afisarları [subayları] tarafından teşkil itilgenler. Formaları: Kızıl çalbar, kara mundir, börk, büyük ökçeli sarı itek. Kuralları

işke yaramıyça taşlangan iski Rus maltıkları. Merkezde her saldat ayga 3 som, çitlerde 4 som 50 tiyin jaloniye [maaş] alub hidmet ite.

Karama yok, aşav-yaşav özlerinden, afisarlari Ruslarinki formasında kiyüneler, fakat bir pagonları topçu afisarniki, birisi tabiyinki bolgalavlarış uçrıy. Geniralleri de bar. Anları da şulay külgü [komik] kiyüne.

Afisar-Saldat oynatkandagine afisardır. Yumşın biterdise saldatlar ile birge kesbine kite. Uramda çörek satub yürüy, çaygana tuta...

Asker öyretüv her kün irte ve kiç cıyulub 2 burgu kaçkırtub, bir zor baraban sogub kala uramlarından ötüvden ibaret.

Yürügende Rus saldatlarını takliden “Buharski Maladoy [Büyük Buhara], Buharski ^{اردەلى} ... Nyet, nyet, nyet [hayır]...” deyib cırlab yürüyler. Kumanda Rus tilinde. Sözlerni is kitkeç bozalar. Afisar ve saldatlar Rusça bir sözde bilmiyer. Saldat dürüst yürimiy ikenlikni kararga mahsus tayaklı kişiler bar. Bunlar saldatnıñ cılıgına ötkereler.

Safda saldatlar tertibsiz turalar. “Esmirnü!” kaçkırgaç öz ara azgışu, sevdalaşuv, tili astına nasbay saluv devam ite. Dürüst yürüy, burulabilmiyler. Gimnastika bilüv kayda ol!...

Bayramlarda halastoy patronlar bilen atunlar bolgalı. Bir zaleb iki minotka sozulgalı. Askerniñ yartısı atmiy: Mıltıkdağı porhını [barutu] alub sata. Soğuş patronu yılga kişi başına bir mugna birile.

Asker arasında özü tileb kirgen kişiler de bar. Kadıga sodlaşurğa barga. Ceza ornunna askerge alınuvçılar da bar. Saldat olmıyça kuvvetle almıy. Şul sebebli 15 yaşar saldatlar ile retten 60 yaşlı aksakallar tura. (Bundan 11 yıl ilk Emir’niñ Baysun Kalası’ndağı togma karındaşı evvelgeç anıñ 92 oğlu-taht davlamasunlar için- adı saldat olarak hidmetke birildiler.)

Umumî mecbur’i asker aluv usülü Buhara’da yok. Tabur vakti de yok her kün askerlikke küçleb ala turuv mümkün.

Buhara’da maişet erzan [ucuz] bolganlıktan, kübüsü zalonyesin bitermiy. Akçe cıya ve üsmege bire. Kün Bubi saldatlar tilese nişleb yürüyler: Çaçtıraşlık iteler,

başmaktegeler... Afisarlarda şul saldatlar arasından tayin itile. Kübüsü okuv yazuv bilmiy. Kübrek şugülleri betçeler ile. Bu togruda saldatlar da kalışmiyeler.

Boş vakitte afisar ve saldatlar mundir üstünden çapan kiyüb, itek tüzdürmes için yalan ayak yürüiyler.

Karavulda turuvçu çasavaylar kuralların taşıiyler, kiyümlerin sakliyer de yatub gırıldab yukliyer. Ayıb tügil.

Şuşu mukaddimededen soñ *Türkistanski Kuryer* gazetesi: “Buhara halkına şaktı avur masarıf bolub tüşken bu ciyontik nige? Bunlarnı taraturga [dağıtmaya] vakit tügil mi? Bunlar nige yarılır? Buhara’da tınçlıkni temin ite almiyer; hudud saklarga yaramiyler. Çit düşmanga bunlar ile birge tururga Allah yazmasun” diyedir.

Muna cevabını Buharalılar birse kerek.

“**Sevde ve Hüner Haberleri: Buhara Bankası**”, *Vakit*, sy. 654 (12 Avgust 1910), s. 3. Bazı bir payitaht gazeteleriniñ haberine köre, Buhara’da açılacak bankaga Taşkendli Müselman sevdagirler zor sermayeler ile katnaşmaktadırlar.

“**Sevde ve Hüner Haberleri: Türkistan’da Mamek**”, *Vakit*, sy. 654 (12 Avgust 1910), s. 3. Andican ve başka mamıklı yaklarda [tarafalarda] yer yuvuş, havalar ıssı [sıcak], yağmurlar yok. Şul sebebli mamık bozulmiy üse [bozulmadan yetişmektedir]. Kavaklar bik butaklı, mamık kar ve bakaları biltargıdan küb. Mamık Avgust azağında ülgere başlar ve eger Allah yağmurdan saklasa bik oñgan sanalur. Biltırgıdan da küb çıgar, diyer. Türkistan sevdagirleri halknıñ bik bay bolaçağın ümid itüb tavar arttıralar ve halkga zor kredit açalar.

“**İdarege Mektublar**”, *Vakit*, sy. 654 (12 Avgust 1910), s. 4.

Buhara Hanlığında Kerki şehrinden:

Şehirmizniñ muteber baylarından ve imam-ı Kerhi hazretleriniñ mütevellisi Abdulkadir Yusuf Kütüphane-yi Kerhiye’ge öz kesesinden bina salurga vaade kılğan idi. Hâzır şul vaadesin yerine yetkirirge tileb bina saldıruvga şurû` itdi. Kütüphane idaresi bunuñ için Yusuf cenablarına samimi teşekkürlerin beyan ite.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 655 (14 Avgust 1910), s. 2. Buhara, bu kün (Avgust 14’nde) Buhara’niñ Rusya’ga koşğanına 40 yıl toladır.

Abdulaziz Menaseyof, “**Muhabirlerden: Taşkend’de Temaşa**”, *Vakit*, sy. 656 (17 Avgust 1910), s. 3.

6’nçı Avgust’da Cuma kün kiç Taşkend’de, şehir bağçesiniñ yazlık tiyatırında Müselman heveslileri tarafından “Yugalğan Hatun” isimli iki perdelik külgi bir oyun temaşaga koyuldu ve aniñ artından iki bölümde milli cırlab [şarkı] cırlandı ve bir bölümde Müselman heveslileri tarafından ıstronni orkestır ile türlü Tatar kuyleri [şarkıları] birge koşulub oynaldı.

“Yogalğan Hatun” her ne kadar maişetge taalluksuz ve hicvi orınsız bolsa da, yahşı oynaluvu sebebli körürge kirgen kişilerni memnun itüb küb alkışlar aldı.

Taftilav kübünüñ cırlanaçağı ilan itildiği halde cırlanmavı köñülsüz boldu. Yalnız cırlavçılardan Zileylük kuyünü cırlavçıdan başkaları küb alkış ala almâdılar. Hususen Şakirdler Sedası cırlavçıınıñ tavışı yedinçi sikizinci orınlarga açık işitilmevi tiñlevçilerni tavışlanurga mecbur itdi.

Hor birlen cırlangan cırlar ve astronniy muzika umumiyetle yahşı çıkdı. Bunlar togrusunda astronniy orkestırını tertibge salub oynatuvçu Seyfeddin cenablarınıñ ictihadı kızganmaganlıkı körüne. Oyundan hâsıl bolgan akçe, bundan mukaddem bir niçe mertebe tiyatırlarda oynagan ve hazır fildeşrskiy kurslarga kiterge hazırlangan Fatıma Hanım’ınıñ yol rashoduna tayinlendi. Şehir bağçesinde oynaluv hem de prajdinik kün buluv sebebli körürge kilüvçü küb idi.

“**Buhara’nıñ İstiklaliñ Bitürüv**”, *Vakit*, sy. 658 (21 Avgust 1910), s. 1. Buhara’nıñ Rusya himayesine girgenine 40 yıl tolub künü (14 Avgust) Buhara Hanlığın bitürürge tilevçilerge yine bir saltav boldu. Hususen şul künlerdeğine Yaponya’nıñ kuryanı bitirüb taşlavı, bazı Ruslarda Küçlülerçe Kılanuv arzusun kuzgandı.

Türkistan geniral gubirnatörünüñ kulağı tübündeği *T. Kuryir* gazetesi bu münasebet ile allı artlı 4-5 makale yazub Buhara Hanlığı’nı Buhara oblastı itüb ilan itüvde birde kiçgürge yaramaganlıkını tekrar itdi. T. K.“Kırk Yıl” isimli makalesinde eyte: “Biz Buharanı 40 cumalab sıpab turduk. Munda Buharalılar Rusya’nıñ zayıflığını köreler. Biz özümüznüñ konumuznu körsetirge tiyüş. Buhara Hanlığı mundan 40 yıl evvel bitirülürge tiyüş idi. Fakat ol vakitte İngilizlergine bizniñ Afganistan’ga körşilikimizni tilemiyinçe Buhara Hanlığın kaldırırğa sebebçi boldular. İndi İzgilizler ile münasebetsiz yahşı, Buhara istiklalin bitirüvüzge alarnıñ karşı turuv ihtimalleri yok” diy.

“Buharanı Cıñuvnuñ Yubilisi” isimli ikinci makalesini T. K. şöyle tamam ite: “Yaponya Kuryeni, aftisarya Bosna ve Hersekni, şimali Amerika Cumhuriyeti Liberyanı anniksiya [ilhak] yasádilar (özlerinki deyip ilan itdiler). Türkiye hükûmeti İran tofrağında kayadır ayalana. Rusya için bik tizden Buharanı anniksiya yasamıyça yaramıy. Anniksiya togrusunda hiç bir söyleşüb tururga da yok, birde söyleşmiyçük Buhara’ga idare kiritürge de Buhara oblastı yasarga, hem munı Türkistan geniral gubirnatörlergi idaresine tabşırırğa, artık hiç nerse yok, andagi hazırđi hocalık itüvçüleri andan sorurga. Kafkaz’da ya ise Kırım’da orın saylarga özlerine irk birirge, vesselam.”

Şulay itüb Buhara’nı coğrafyadan tarihge köçürürge aşguvçular *Türkistanski Kuryir* muharrirlergine tügil, belki Rusya’dan muna taalluknu kişiler kübüsü şul fikirdedir. Ama Buharalılar özlerini fikirde? Alar coğrafyasında tarihinde perijnat itmiyeler. Yukusu yukuv, gibi geb.

“**Türkistan’dagi Ruski Tüzimni İşkollar Hakkında**”, *Vakit*, sy. 659 (24 Avgust 1910), s. 1. Bu yıl Avgustnuñ 3nde Taşkend’de Türkistan geniral gubirnatörü gaspadin Samunef riyaseti astındagi bir meclisde Türkistan’dagi Ruski-Tüzimni İşkollar (Müselmanlarga Mahsus Hükûmet Mektepleri) hakkında kiñeş itilgen.

Meclisde geniral gubirnatör hem vayonnıy gubirnatörleriñ [askeri valilerin] muavinleri, mektepleriñ baş inspiктору hidmetin körüvçü (Astramof), narodnu uçilişçeler diriktoru, Sırderya ve Semerkand oblastlarıñ üyezniy naçalnikleri, tüzemniy işkolalarıñ 21 dane Rusça muallimleri vesair bazı memurlar hazır bulungan.

Müzakerege koyulgan mesele uşbu bolgan: Türkistan’da Müselman balaların okutur için Hükûmet tarafından açılğan Russki-tüzimni işkolalarıñ özgertesi yerleri yok mu? Şul köyünçemi devam iterge tiyüşdürler?

Meclis azalarından birisi: Bu mektepler bazı yerlerde Müselmanları kanaatlendire almiyeler. Şunuñ içinde şulay okutuv, boşlay asrav şugüllü küb **الگوئلر** bula turubda Müselmanlar bunlarga balaların yibermiyeler” digen.

İkinci birisi: “Müselmanlar arasında bu tüzimniy işkolalardan hem ikisi müdareselerden başka yeñi bir nev’usül-i cedide mektepleri zahir bula başladı. Bunlarda din ve itikad ilimlerinden başka fikir ve zihn aça turgan malumat da biriledir. Halk, balaların kübrek

şul mekteblerge yiberirge başladı, şunuñ içinde tüzemniy-Ruski mekteblerde okuvçular kübeymidir” digen.

Üçünçü birisi: “Minim iştivime karaganda [bakıldığında] Müselmanlar bu tüzemniy [düzenli] ışkolaların programını bik tarasnalar, anda okutula turgan nerselerni bik az sanalar, anlar garadskoy uçilişçe ya ki gimnazya programı ile okutuluvun tiliyler iken” digen.

Geniral gubirnatör Samonef bu Ruski-tüzemniy ışkolalarda okuvçu Müselman balaları bik az bolganlığın, mesela: Uşbu sene Semerkand oblastında barıy dört Müselman balasınıñ bu ışkolalarda kurs bitirgenligin ve hâlbuki Müselmanların öz usûl-i cedide mektebleriniñ her kayusunda yüzer, ikişer yüz bala okuvganlığın beyan itüb, bu Ruski-tüzemniy ışkolaların tertibinde hem de bunlarda hidmet itüvçülerniñ ictihadlarında bir kimçilik yok mu iken, digen, hem uşbu meclis azalarına uşbu sualini birgen:

“Bu Ruski-tüzemniy ışkolalar şul hallerinde kalurganı tiyüşdür? Yoksa halkına ve orınına, hem iktizasına karab bir az özgertile turgan buluvu matlubumudur? Mesela: Şehirlerde Rusçanıñ ehemmiyeti bilingenlikden şehir Müselmanları için bu mektebleriniñ şulay evvelgi hallerinde kaldırılıb, dersleriniñ Rusça okutuluvu yarasa da, ihtimalki merkezlerden irak yerlerde, Ruslar ile katnaşılmagan orınlarda halk Rusçanıñ ehemmiyetin añlab yetkermiy turganlar. Şunuñ içinde andı yerlerdegi ışkolalarda dersler Müselmanların öz ana tilleri ile okutulsa niçük bolur iken? Elbette Rus tilli mecburi bolub okutulaçaktır. Müselmanların öz tilleri arkalı ilim ve maarifet kiritib anlarını medeniyetge yakınlaşduruv oñgayrak bolmasmı iken?”

Geniral gubirnatörnüñ bu fikri tavışka koyulgaç 30 tavış küblüğü ile meclis tarafından red itilgen. Ruski-tüzemniy ışkolalar hazırğı revişde kalurga tiyüş. Müselmanlarga öz ana tillerinde okutula turgan hükümet mektepleri açarga kirek tügil, digenler.

Şulay bolsa da Hocend naçalnigi palkavnik Likoşin tarafından kiritilgen bir parafga meclis tarafından kabul itilgen. Anıñ parafkası budur: “Rus tiliniñ ehemmiyeti añlaşılıb yetmegen, bazı yerlerdegi ışkolalarda dinî hem de bazı bir fennî dersler mahallî tilde okutulub, Rus tili özü bir ders itübüne okutulur.”

Meclis tarafından dahi de uşbu nerselerge karar birilgen:

- 1) Russki-tüzemny ışkolalarda dünya ve tabiat hakkında malumat birgende insanlarnı medeniyetke ulaşdıra turgan hallerden misaller kitirirge gerek.
- 2) Russki-tüzemny ışkolalarda Müselmança okuturğa yetişdirir içün hazırğa muvakkat muallimler kursu ve kileçekde mahsus Tzemny Uilişki Işkola açarga gerek.
- 3) Mahallî tillerini Türk şivelerinde ahvâl-i âlem ve tarihge aid malumat ile zihin ve fikir aa turgan ders kitabları yetişdirirge ve uşbu maksud içün in yahşı eser yazuvuga mükâfat tayin iterge gerek.

“**Hive Hanını Vefatı**”, *Vakit*, sy. 659 (24 Avgust 1910), s. 2. Uşbu Avgust’nu 16’sında Hive hâkimi Seyid Muhammed Rahim Bahadır Han vefat itb, orınına veliahdı Seyid İsfendiyar Töre hükümdar boldu. Muhammed Rahim Han vefatı vaktinde 69 yaşında olub, uşbu sene May aylarında on kol ve on aygına parali [felç] bolgan idi. Kartlığı üstüne koşulgan şul avruy keyib ahirinde yürek tibv tarktalub vefat itdi.

Merhum Han Hazretleri Rus ve Yavrupa tillerine vakıf tgil, Yavrupa medeniyeti ile aşinalığı yok idi. Lakin şark tillerine ve İslam limlerine vakıf olub, hususen şer` ile meşgul bulurğa yarata idi. Anı ahvalini yakından bilgen kişiden aldığımız haberge kre, merhumnu özü yazgan birinçi defter müntehib şeri` mecmuaları bardır.

Muhammed Rahim Han gayet yahşı kalbli, fevkalade haklık ve adalet tarafdarı bir hükümdar olub, uşbu ahlakı ile özünden tebasını memnun itmişdir. Her kn bir mertebe iki  saat sarayını işik aldına ıgub otura ve şunda kim bolsun özüne yumuşu ve sözü bolgan kişilerni kabul itb şikâyetlerin tiliyi, hacetlerin terge şunduk emir bire, cezaga tiyş kişilerge şunduk ceza birdire idi.

Muhammed Rahim Han Hive tahtına 1865’de çıkdı. 1873’de Hive Rusya tasarrufuna kirb, hanlık Rusya himayesinde ilan itildi. Hari işlerni Rusya nezaretine birildi. Hive’de Ruslarga sevda ve ticaret ile şugllenirge ve şunda tururğa irk boldu. Muharebe vaktinde Rusya’ga 20 mi asker birirge lazım itildi.

Yei Han bolgan Seyid İsfendiyar Töre 38 yaşında olub Müselmança lim ve terakkîperver fikirli bir zatdır. Rusça okumgan. Orenburg Kazaçi askerinde geniral mayr mertebesindedir.  hatunu ve Timir Gazi Töre isminde beş yaşlık bir oğlu bar.

Andaği adetke binaen Seyid İsfendiyar Töre’ni tac kiyv bayramı merhum hannı vefatını kırkını künü tke bolaçaktır.

“**Korkunçlu Minotlar (Hivege Dair)**”, *Vakit*, sy. 660 (26 Avgust 1910), s. 1.

Hazırda G. Duma’da kübçülükge malik bolgan Oktabiristler fikrini neşr ite kurgan *Golos Moskvagazetesi* (nomir 191) Hive hanı Seyid Muhammed Rahim’niñ vefatı münasebeti ile korkunçlu minotlar ser levhasıyla baş makale yazub şöyle diyedir:

“Muhammed Rahim Hanniñ hayatında anıñ şahsi nüfuzu arkasında Rusya-Hive münasebeti bik yahşı bardı. Şunlukdan Rusya hükûmeti ve cemaati Hive meselesin bütünley unuta yazdılar. Şunlukdan Hive togrusunda haberdarlığımızda yok derecesine tüşdü. Ama Hive’de hakimniñ almaşuvı [deişmesi] zor müşkilat tururga mümkün. Biz Orta Asya siyaseti togrusunda kübünden, tiyüştü kişilerniñ dikkatlerin celb iterge tırışamız. Hive’degi ahval merhum hannıñ öz boldukluğu arkasındagine tıñç turgan idi. Anıñ vefatı ilen hanlıkniñ Rusya’ga tutaşkan kalbi üzüledir. Veliahd ise atası kibi nüfuz icra ite almıy. Halkniñ aña niçek karaya çıgıda eli malum tügil. İhtimal ki hanlıkda öz ara fitne kızgalurğa anı basdırırğa Rus askeri kerek bolur. Türkistan memurlarına bu, kütmegen iş bolmas. Alar andagi ahvalni Pitırburg siyasilerine köre yahşırak bileler. Lakin anlar müstakil hareket ite almiyeler. Hive’degi fitneler Buhara’ga da tesir iteler. Anda bik yengil oylabkına Rusya hilafına bolgan bâtinî hareketke yol birilüb kilündü. Andan soñ fitne bütün Türkistan’ga da cayılır. Bulardan kutılurğa yalgız bir çare bar, evvelde Hive’ni bütünley Rusya’ga koşuladır. Bunuñ ilen de müşkilat bitmeske ihtimal. Lakin evvel vaktinde Rusya’niñ kolu ilengen bolmas. Bütün Türkistanni tıñçlanduruv az gına vakitge tartılır idi. Lakin ükünç [yazık] ki karşı, Pitırburg siyasileri işke başkaça kariyeler. Alar heman himaye oyunun devam itdireler. Halk ise mundagi hatalıklarını vakit uzduruvlarını hem de mahallî hükûmetleriniñ sui-istimallerini hemmesin Rusya’ga ayıb itüb sanıyır. Siyasi idarelerimiz Buhara ile Hive’ni Rusya’ga koşuvğa Angılya’niñ arkaılı tüşüvünden protist yasavından korkadır. Bu korkunç tüblü bolur miken? Bigrek kirisinçe bolur illi. Azya’dagi iki hanlıkniñ Rusya’ga koşuluvu Angılya’niñda kolin

چیشار . Ol Afganistan’ni özüne koşub koyar. Mundayin kilişüvden iki yakda (Rusya, Angılya) öteler gine. Birde zarar itmiyeler. Lakin şunsu kızganç ki oñaylı fırsat üzdürüldü (Buhara fitnessi vaktin ite bulurğa kerek). İndi oñaysızlıklarınıñ mesuliyetin Rusya öz üstüne alurğa togru kile. Bu müşkilat bizge, kütmegen vakitte kilüb çıkmasun Türkistan geniral gubinatörüne bik kiñ vekâlet birirge kerek, anı Pitırburg kansaryalarınıñ apıkünlüğünden çıkarırğa kerek. Rus ismin ve Rusya’niñ izzet ve itibarın saklar revişinde mahallî ahvalge karab hareket iterge anıñ (geniral

gubirnatörnün) özüne tabşırırğa kerek. Korkunçlu vâkıalarının bulmavı kileçekde Rusya'nın kat'î revişde hareket itüvüne bağıdır. Lakin Pitırburg'dagi kabinit diplomatları munı buldura alurlar miken? Egerde karar birüvünü alarga kaldırılrsa bigük tınçlarlık bolmıdır.”

Vakit: “ *G. M.* gazetesiniñ büyük rabitalı bolgan cümleleri maksudunuñ bir kısmını yol aralarından okurga kaldıradır. Hive’de fitne çıguv ihtimalin bik anık itüb körsetesi kile. İlle bu makaleni yazuvçu ya da yazdıruvçularınıñ fitne işinden şulkadar haberdarlıkları bar miken? Elbette tecrübeleri deyib eyitmiyiz. Fitneni saltav itüb körsetürge yol koygan kibi buluvu, fitneden faydalanmıy kaluvga ökünüvleri añaşıladır. Şunlukdan Hivelilerge her bir ihtimalni küterge togru kile. Korkunçlu Minotlar anvanınıñ Golos Moskoy ve yazuvçularına münasebetin anlamasak da ihtimal ki Hiveliler ve Buharalılarnıñ kilüşlü tabılgandır. Zayıflarga çınlabda korkunçlu minotlar.

“**Dâhili Haberler**”, sy. 661 (28 Avgust 1910), s. 2. Taşkend üyeziniñ naçalniki Sartlar arasına Türkçe hitabnâmeler taratuv Rus tabiblerinden kaçmaska, belki آوردیسەر anlarnıñ yardımına müracaat itüvlerin ötünmüşdür.

Kemine Bayram Bek Devletşinof, “**Taşkend’de Müselman Mektepleri**”, *Vakit*, sy. 663 (2 Sentabr 1910), s. 3.

(İdarege Mektub)

Keçenlerde bir usûl-i savtiye muallimi ile sohbet ittigim vakit, bu Efendi baña Taşkend Müselmanları arasında bir az intibah eseri körülmege başladığını, şimdiye kadar bunda on sekiz usûl-i savtiye mektebi açıldığını söyledi. Bunu işidüb çok süyindim [sevindim]. Hatta Taşkend’ge mahsus barub bunları öz kiyüm ile körmege hevaiş itdim.

Fil-hakika bir kaç gün soñra Semerkand’dan kalkub Taşkend’e kitdim. Bu 18 mektebniñ hemmesini olmasa da tokuzunu kördüm. Lakin mâteessüf, iş ittigim kibi çıkmadı. Bu mekteblerniñ yalnız bir ikisindegine bir derece tertib ve program ile okutulduğı halde, başkalarında bir tertib intizam yok idi.

Bilmem muallimlerinde iktidar olmadığından mı, bilmem başka sebeblerden mi, bu mektepleriñ isimleri usûl-i savtiye mektebi olsa da hakikat de biz Türkistanlılarnıñ eski usûl mekteblerinden farkları az idi.

Ben bu mektubumu muallimleri veya başkaları tayyib ve tahtie-yi kasdıyla yazmıyorum. Fakat kusur ve ayıbımızı setr iderek birbirimizi, yahud kendi kendimizi aldatub turmanıñ akıbeti pek felaketli olaçağımı dikkate alub, muhterem muallim kardaşlarımızı, hem Taşkendlik ihvan-ı dinimizi fırsat var iken ikaz ve tenbih niyet hayr-hahânesiyle yazıyorum.

Başka milletler ve komşularımız mükemmel ve müntezim mektebelerde tahsil ilim ve kesb idüb turdukları vakit eger bizler mekteblerimiziñ yalnız isimlerin değıştirmek ile iktifa idersek çok zararlı çıkarız.

Şul sebebli bu yazdıklarımıñ dikkate alınmasını âcizane tevfi` iderim.

“**Okuvçularnıñ Suallerine Cevablar**”, *Vakit*, sy. 669 (16 Sentabr 1910), s. 4.

Buhara-yı Şerif`den Abdurraufef sorıy:

Tahran`da *Könül*`nüñ rivizorü karşıça temaşaga koyulgan iken. Şunuñ Farisî nüshasını kaydan soratmak mümkün?

Cevab: Rivizornüñ Farisîçege tercüme itilmeği ve oynaldığı dürüst. Lakin nüshasınıñ basılıub neşr itildiginden ve kim neşr ittiginden habermiz yok. Şulay bolsa da Tahran`ga Tübende`gi adrisler ile müracaat itüb karañız. Basılgan bolsa yiberirler.

1. Tahran, Hıyaban, Nasırıye Kütüphane,
2. Kütübhone-yi maarif yaysa,
3. Tahran Hıyaban Alaüddevele. Numara 14. Mahal idare-yi zurname şark.

“**Gazetelerden: Buhara, Hive Meselesi**”, *Vakit*, sy. 670 (18 Sentabr 1910), s. 2. *Türkistanski Kuryer* gazetesiniñ Buhara Hanlığı`nı bitirüb Rusya`nıñ bir gubirnası ilan itüv zamana kilgenligin yazuv hakkında muhterem *Tercüman* bu fikriniñ siyasî, iktisadî ve hukukî cihetlerden togru olmadığı beyan itüb böyle diyedir:

“Rusya ile İngiltere hazırında birbirine dost bolsalar da bunuñ kübge barub barmavı malum tügildir. Şunuñ ile beraber, eger İngiliz dostumuz Tibet baylıklarına ya ki Kaşgar taraflarına çıgub orınlaşa başlasa bundan Rusya hoşlanmayaçağı kibi, Rusya devleti de Buhara ülkesine bir gubirnatör ve kural ıskıladları sala başlasa mundan İngilizlerde hoşlanmasalar deyim bilemiz.

İktisadi ve ticari cihetke kılğende: Bu kün Rusya devleti Buhara için hiç akçe harc itmedigi halde, Rusya tebası bütün Buhara ülkesinde özleri tilegençe sevda ve ticaret ite alalar. Hatta bunların imtiyaz ve hukukları Buhara'nın öz tebasınıkinden de kübrekdir. Türkistan gubirnatörünü idaresi için Rusya hazinesi özü alğan dohoddan artık kırk yıldan birli yüz milyon akçe haracât tutduğı malumdur. Bu halde Buharanı Semerkand ve Fergana kibi bir oblast yasaluvhazine faidesi cihetinden kızığırluk bir nerse tügildir.

Hukuk ve şurût cihetinden karaganda, Rusya'nı böyle haksız bir işge davet itüv münasib tügildir. Avusturya ve Yaponya'nı misal körsetüv mümkün tügil. Çünkü Avusturya ya Osmanlı vilayetini, Yaponya ise hemme devletlerniñ barmağı oynağan Kore'ni özlerine mal itdiler. Buhara memleketi bunlarga kıyas itilmes. Çünkü merhum emir Muzaffereddin zamanesinde Rusya ile Buhara Hanlığı arasında akd olunmuş ahidname mucibince hanlık Rusya'nın himayesine kirgen. Çit hükümetler ile muhaberesini kiskan ve bukünge kadar bu ahidke sadakati ile Rusya hükümetiniñ ve hükümdarlarınıñ emniyetini kesb itken. Şunuñ içinde Buhara Bosna-Hersek'ke de, Kore'ge de kıyas olunmas.

Buhara ve Hive Hanlıklarınıñ Rusya himayesinde dâhilen müstakil bulunuvlarınıñ Rusya için faideli buluv ihtimali bar. Siyasetde itidal in büyük devletlerçe lazım nâfi` olduğı tarih derslerinde körölmektedir.

Taşkend gazetesi Avusturya ve Yaponya'nı misal kitiremeyinçe, bugün dostumuz bolgan İngiltere devletini misal körsetse dahi de dürüstrek bolgan bolur idi. Hindistan'da İngiliz himayesinde yedi sekiz racalık ve hanlık bar. Bunların bazıları Buhara'dan beş altı mertebe zordur. İngilizler bunları tutmiyeler. Guberna yasamıylar. Bunuñ elbette bir sebebi bolsa kerek.

Taşkend gazetesi İngilizlerden bütün bir misalde alabilür idi. Hindistan müstemleketlerinde olsun, muvakkaten idarelerinde bolgan Mısır kıta'sında bolsun, İngilizler yalnız iktisadi ve siyasi faidelerini temin ile iktifa itmeyinçe, ol yerlerdegi idarelerini tüzetürge ve anda maarif neşr iterge de tırışalar. Vâkıa medeni bir devlet öz himayesinde alğan yerleriniñ idarelerini ıslahga, maarif-i asriyeniñ intişarına tırışuvga insaniyet ve medeniyet namına mükellefdir.”

25 yıl Rusya himayesinde turgan Buhara ile şundan az bir müddet artograf İngiltere himayesinde turgan Mısır arasında vâkıa bik küb fark barlığı her kimniñ malumudur. Hükümetimizniñ Müselmanları arasında medeniyet ve maarif neşri hususunda muvaffakiyet kesb ite almavı, kerek dahilindegi ve kerek haricdegi Müselmanlarınñ muhabbetlerin özüne celb iterlik bir siyaset tutmavı şâyan-ı teessüfdür.

“**Buhara’da İbtidai Talim Meselesi**”, *Vakit*, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s. 3.

Buhara’ya ibtidaî talim kiritmek ve okuv usûlünü yeñileşdirmek hususunda, bundan iki seneden birü münakaşa ve nizâ devam ittigi okuvçularımızniñ ekserine malumdur.

Mamafih, biz Buharalılar bu ibtidaî talim meselesinde çok bigane olduğumuzdan, bir gaye-yi emel peyda itmek arzusuyla, Tatar kardaşlarımız için pek eski ve ekserisi tarafından kabul olunan bu mesele hakkında *Vakit* sahifelerinde kendi halimizden bir kadar bahs itmek niyetindeyim. Binaenaleyh karaladığım bu satırları okuvçularımızniñ afvlarına mağruren arza cesaret itdim.

İbtidaî mekteblerde okuv usûlünü yeñileşdirmek, faideli ve lüzumlu dersler okutmak, mekteblerniñ sanını artdırmak hususunda, iki üç zat istisna idildikde, Buhara’da zahiren ulema ismi alanlarıñ hepsi de muhalif olub, ıslâh-ı mekâtib tarafdalarını tekfir itdikleri ve hatta darb ve tazire kadar varaçaklarını ilan kıldıkları malumdur.

Ulemanıñ bu kadar şiddetli muhalefetlerini müşahede itdikleri halde, tertib ve nizamsız medreselerden usanmış, terbiye ve tenvir-i efkâra degil, belki fesâd-ı ahlâka sevk iden eski usûl-i mekteblerden bizmiş olan avam-ı Müslimîn bu yeñi açılan nizamlı mekteblere ulum-ı diniyye tahsili için balalarını, hemişe şul ulemadan korka korka kitirmege başlâdılar. Buharalılar tarafından açılıb mahallî dilde tedris olunan mektebniñ imtihanından soñ bu rağbet fevkalade bir suretde artdı. Hatta imtihanıñ irtesi kün, bu mektebde okumak isteyen şakirdlerniñ miktarı evvelginiñ iki misline irişdi.

Mekteb ıslahına ve usûl-i tedris tashiline muhalif olanlar bu muvaffakiyeti asla tahammül idemediler. Kanları kızdı, gazabları kabardı. Adeta bir galeyen ve heyecan kesb itdiler. Meslekleriniñ iktizası olmak üzere mekteb ıslahı tarafdalarına bir takım iftira ve bühtanlar isnad itmege başlâdılar. Nihayet mektebi kapatdılar. Bu anlar için büyük bir muzaffariyet oldu. Henüz 8-10 yaşlarını toldurmayan etfâl-i Müslimîni ağlata ağlata mektebden ayırdılar. Bu yetmedi, geçen Yanvar vak’â-yı müessefesinde, kendilerinçe üstün çıkdıklarından, Tatarlar tarafından açılan mektebde devam idüvçü

sevadsız büyük uç kişileri de okuvdan men` itdirdiler. Şunu da bilmeli ki İslam balalarını okumak yazmaktan ve din-i İslam taliminden men` itdirüvçüler Rus, ya ki Protestan misyonerleri değil, belki İslam uleması ismini alan ve ulema kıyafetinde gezen âdemlerdir.

Hulasa: Buhara içindeki bu ibtidaî talim meselesi efkâr-ı umumiyeni heyecana ketirüb, başsızlık ve anarşi hâsıl itdiği halde, Emir hazretleri tarafından bir sükût-ı mütemadi ile mukabele olunmaktadır. İslah-ı mekâtibniñ tarafdarları da, muhalifleri de endişe içinde mülahazaya talarak, acaba Emir hazretleriniñ reyi hangi tarafdadır, acaba ol niçün bu kadar bir sükût içinde kalub, birbirisine din kan kardaşı olan Buharalılar arasında ihtilaf ve nizanıñ bu revîşde artmasına meydan viriyor? diye kalben sual idiyorlardı.

Lakin Elhamdülillah, şimdi perde açıldı: Emir hazretleri tarafından avam-ı Müslimîne yeñi bir teşvik ibraz buyuruldu. Emir hazretleri tarafından uşbu ferman-ı âli sadr oldu: “Mekâtib-iibtidaîyeniñ muallimleri hüsn-i ahlaka malik, âlem-i vasi`, hatta hıfz-ı Kelamullah ve hüsn-i hat sahibi olmaları matlubdur. Bu suretle mekâtib-iibtidaîyeniñ revac ve terakkîsini arzu iderim.”

Emir hazretleri tarafından mektebler nazırı reis Kıyameddin cenablarına emir buyurulan bu ferman-ı âli, bütün mazlum ahaliñ kalbinde tırmanan bir hüsn-i minnetdarı ve muhabbet oygandıracak idi, lakin biñlerce teessüf ki, her vakit reyanıñ Emir hazretlerinden ayrılmasına sebep olan memurlar bu hususda da iski nankörlüklerinden kirü kalmadılar: Üç beş aksakaldan başka hiç kimse bu ferman-ı âliniñ sudûrundan haberdar olunmadı.

Her ne ise, bu ferman âliniñ memurlar tarafından niçük muvakki` icraya koyulduğunu yazmalı:

Reis Kıyameddin bazı mahalleleriñ aksakallarını çakırub yukarıda mezkûr, Emir hazretleriniñ fermanını añlatdı. Bu hususda aksakallar tarafından virilen cevablarıñ hemmesi de bir tarzda olduğundan uşbu revîşde hulasa oluna bilür. Aksakallar didiler ki: “Şehirniñ her mahallesinde diyorluk küçük ibtidaî mektebler var. Bu mektebleriñ vakıfları az olub, kendilerini idare itmege kâfi degildir. Ekserisiniñ senevî varidatı 30-50 rubleden ibaretdir. Mahalle ahali ise bu mektebleriñ hiç bir faidelerini körmediklerinden özlerinden iane filan virmiyorlar hem de bu mektebelerde okuyan balalarıñ sanları 7-8’den artmıyor. Ol halde yalnız vakıf varidatından bu mektebler için

ehliyetli ve liyakatli muallimler tutmağa imkân yokdur. Şunuñ içinde bizim bildigimize köre, bu mekteblare revac ve hayat virmeniñ birdenbire çaresi: İki üç mektebni birge koşub her kayusunuñ vakıflarından kelen varidat hem mahalle ahalisinden toplanaçak ianeler ile ehliyetli ve usûl-i talim ve terbiyeye vâkif muallimler tutmakdan ibaretdir.

Hakikaten, aksakallar tarafından virilen bu cevab iktizâ-yı hal ve zamanga pek muvafıktır. Lakin şunu bilmiyoruz ki, reis Kıyameddin cenabları aksakallarıñ bu cevaplarını Emir hazretlerine tebliğ itdi mi? İdecek mi? Yoksa üç beş bala devam iden viren mektepleri mekteb ve 20-25 yıllar okubda hiç şeyden haberleri olmayan ve balalarıñ ömürlerini telef ve te`ziyeden başka hiç nersege hizmet itmeyen muallimleri malum eda iderek “Memletimizde şu kadar mektebler ve muallimler var, hepsi size dua idiyorlar” diye bir takım yalغان ve safsatalar ile boyab biçare Müselmanlarıñ daha birçok vakitler cehalet ve zulmet altında izilmelerine, cehaletleri sebebli manen ve maddeten başkalar eline esir düşmanlarına mı sebep olur!

Zan idiyoruz ki, bu soñgısını işlerler. Çünkü eger hakikati arz itmek isteseler bir takım yalغان hesablar cıyub mekâtib-iibtidaîye hakkında istatika yapmaga lüzum olmaz, belki Buhara memleketinde hiç bir dane “ibtidaî mekteb yokdur” demek kâfi idi.

Rus matbuatı, Rus siyasiyûnu Buhara’yı Rusya’ya ilhak hususunda yazub düşündükleri bir zamanda, bizim ulema-yı din ve hikem memleketniñ bu kadar cüz`î bir meseleler ile uğraşarak vatan ve milletiñ istikbalini düşünmevleri elbette her bir hamiyetli Müselmanıñ közlerinden kanlı yaşlar akıta kerek. Millet ve vatannıñ istikbalini muhafaza idecek iñ birinçi vasıta yalnız mahallî mekteb, mahallî edebiyat, iktiza-yı zamana muvafık ulum-ı maarif olduğunu köñül közleri sokur [kör] olan bu âdemlere niçük anlatmalı! Biz bunlarıñ aňlaya bilmesinden ve millet-i İslamiyeniñ selamet ve saadeti için bir hizmetleri körülmesinden ümidlerimizi kesmiş ve çokdan meyas olmuşuz. Fakat bunlar feyleton.

“**Dâhili Haberler: Sadri Efendi Buhara’da**”, *Vakit*, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s. 3. Sentabr 9’nda Sadri Efendi Maksudof Buhara’ga kilüb Tatar sevdagirleri ve şakirdleri tarafından istikbal kılungan. Yeñi Buhara’da Avrupa mihmanhanesine tüşüb Sentabr 10-11’nde Buhara’nıñ medreselerini ve meşhur orınlarını karab burgan. 11’nde Ruski [silinmiş] kişileri ile bergeristan (Buhara’nıñ hükûmet dairesi) ga kilüb kuş bigi Nasrullah Bekni ziyaret itmişler. Soñra talebelerden biri ile Hoca Bahaeddin merkad-ı

şeriflerine barub 12'nde irten Buhara'dan kitmişlerdir. Talebeden idaremizge kilgen mektublarga köre Sadri Efendi'niñ Buhara'ga kilüvü büyük tesir birmiştir.

“**Hive'de Islahat Başlanuv**”, *Vakit*, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s. 4. Hive'niñ yeñi hanı geniral Mayor Seyyid İsfendiyar Töre'niñ ilim muhibbi ve yeñilik tarafdarı bolduğu malumdur. Anıñ usül-i cedide mekteblerini öz himayesinde aldığınahayli vakitler boldu indi. Anıñ, tahtka oturuv ile işliy başlagan işleri bik zor ümidler bire, anıñ idaresi Hive tarihinde parlak sahifeler açaçgan añlatadır. Mesela iñ ilk hemme beklerge yollarını tüzettirge, hemme reislerge köprülerni kararga emir itken. Hive'niñ sevdası şebeyü hem halkı arasında öz ara münasebet peyda buluv içün bunlarnıñ ehemmiyeti bik zordur. Halkınıñ kübüsü- yol yokluk sebebli- yıl boyunca şehirge para almıy turgan buluv medeniyet körüvge iñ zor manalardandır.

Han hazretleri hemme beklerge jaloniye tayin itüb halkdan başka tarik ile akçe aluvnu men` itmiş. İlk halkdan cıyulgan naloglarnıñ üçden birisi bunlar kesesine kite idi. Halkdan haksız cıyulgan tölüvler hayli bula idi. İsfendiyar Töre hemme şehirlerde hastahane- ambulatoryalar açub Rusya'dan tabib ve filedşerler [sağlık memuru] çakırırğa bolgan.

Hive'de toprak sulavını ıslah içün buñaça Semerkand oblastın sulav ile meşgul Rus mühendisi Pitrofski'ni çakırmışdır. Han hazretleri memleketinde tilifon hatları yasatmakçı. Halk İsfendiyar Töreniñ bu işlerine bik şadlana ve rahmet ite.

Ol bik tedbirli ve akıllı adamdır. Anıñ ıslahat yoluna ayak basuvu Hive'niñ iktisadi ve manevi cihetden ehemmiyeti usuga kefalet bula alur.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 672 (24 Sentabr 1910), s. 3. Hokand sevdagirlerinden yuganın boldı. Yürüvçü 100 miñ somdan küb. Özün tutub yabdılar.

K. A. N., “**Muhabirlerden: Pahtaçılık**”, *Vakit*, sy. 674 (30 Sentabr 1910), s. 3.

Umumen Türkistan ahalsi pahta (mamık)çılık ile maişet kılsalar da bunuñ kübrek terakkî itken kısmı Fergana oblastı olduğu içün bunuñ hakkında biraz bolsa da okuvçuları malumat viremin.

Fergana başka oblastları karaganda pahtaçılıkda iñ ziyade terakkî itken vilayet bolsa da bunuñ kayısı bir şehir ve üyezleri ise bütünley diyorluk ikülmiy ve oñmıy turgan (çölleri de) yirleri de yok tügil.

Bunuñ başlıça iküb oña turgan şehirlerinden Andican ve Nemengan üyezleri olub bunlardan bütün Fergana oblastında ikilgen pahtanın 4'den oluşu çığub yetüşmekdedir.

Nemenganpahtasışulayuk ismi meşhur olub da biri, igüçüsü az olduğundan bunda da matlub olduğu kadar pahta çıkmadığı sebebli ehemmiyeti ikinci derecede kalmaktadır.

Ama Andican şehri ve üyeziniñ birikiñ ve mahsuldar toprakında dehkan (ikünçü)leriniñ tırış ve gayretleri arkasında olsa kirek Andican ahalisi içinde bay, mal-mülk sahibleri yaş yaş körülmekdir.

Hatta yañağına açılıb işinde devam itüb kile turgan Moskovski Uçitni Bank ve eskiden birli devam itüb kile turgan Russki-Kıtayski Banklarda **چلین** ve periodista [gazete] tillerde bolub turganları yok tügil.

Etrafda bolgan kışlak (avul)larda her yıl matlubça pahta ikülüb 10-15 kadar firma 20-30 kadar zavodlarga 5-6 aylık yim (pahta) hazırlab turmakdalar.

Fakat bu halk umumen maişetli, rahatlı soya turgan olub künüzleri ise oyun, külgü ve temaşada kiçeleri ise sirk ve kinemetograflarda... küb pol (akçe)ge az faide kitürüb turgan tar yol, kiñ bolgan yoklukga karab yügürdükleri körülmekdedir.

Elbette bu hal devam iderse neticesi akım ortası sakim ahiri büyük bir felaket olduğunda şübhesi idilür?!

İlli, altmış miñ radesinde bolgan bir Müselman şehrinde 50-60 bala soğuşluk bir mekteb-iibtidaîye olunmadığı ise şâyan-ı teessüflü hallerden tügil mi?!

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 675 (3 Oktabr 1910), s. 3. Taşkend üyezi Küç Kirgen volostındağı, Kırgızlar kaşında bik muteber ve nüfuzlu Opravitilni mahallî memurlar orınından çığartub bir büyük ademiñ tasviyesi ile yeñi kişi koyganlar iken. Kırgızlar buña açuvlanub yeñi opravitilni her yerde tahkir ite başlaganlar. Nihayet katı katı tokmaşdırganlar.

Ayıblı âdemler hemmesi hakimge taratılmışdır.

İsmail Ormanef, “**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 675 (3 Oktabr 1910), s. 3.

Taşkend gimnazyasının tamam itken Taşkendli Meryem Hanım Yakubova Pitırburg'a kızlarga mahsus âliye-yi tıbbiye mektebine okurga kitdi. Buñaça iki kız barub okub

bitirgen idiler, hazır hidmetdeler. Golosnolarınıñ yartısı [yarısı] Müselman bolgan Taşkend şehri buña istipindiya birmese de gubirnatör kursga tolar için bir yılga 100 som iane vaade kılmışdır.

A. F., “**Sadri Efendi ile Musahabe**”, *Vakit*, sy. 677 (7 Oktabr 1910), s. 2.

Taşkend, Türkistan’ınıñ Kazan’ıdır. Bunda her sınıfdan kişi küb. Fikirli Nogay bayları da hayli. Bunlarnıñ zor tesirleri bar. Fakat... iş körülmüy, memurlar halkga “Diputat yanına kirüb arzuhal birmeniz” deyü sebebli, Taşkend diputatı Kariyef ve başkalarınıñ sorıluvların körgen Taşkend ile tiyüşlişinçe körüşüb bolmadı. Bunda 20’den artık usül-i cedide mektebi bar.

Bayram Bek Devletşeyef cenablarınıñ bu mekteblerniñ kübüsünüñ hiç işke yaraksızlıgın köz yaşı ile beyan itdigi hatırıma tüşdü.

Taşkend’de 50-60 kişilik milletçi ve añlılar guruhu bar. Lakin arganizatsiyaları yok. Bunlar minim ile giñaşorga ziyafet yasâdılar, fakat miñe anda bulurga togru kilmedi.

Türkistan hakkında adi malumat soravdın toktab tirenrek meselelerge kirerge kasd itdim, büyük bir ülke içinden ötüb kitkendegine cıyulaçak malumatınıñ sathi bolaçakı şüpheşizdir. Alayda Sadri [Maksudî] Efendi’den bir kadar cevap ala bildim.

Söz Türkistan’ınıñ umumi hali ve istikbali meselesine köçdü.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 677 (7 Oktabr 1910), s. 3. Taşkend’de Abbas Abdurreşid nâm 14 yaşlık bala ata-anasınıñ haberlerine köre almayça öz özün ötürürge kasd itüb ak serge açkan. Lakin vaktinde devalab olmadan kutkarganlar.

A.F., “**Sadri Efendiniñ Türkistan Hususundagi Fikri**”, *Vakit*, sy. 678 (9 Oktabr 1910), s. 1-2.

Sadri Efendi’den Türkistan siyasetinden kalgan tesiratın anıñ istikbali hakkındagi fikrin soradım.

Türkistan halkı, Sartlar ilk zor medeniyetke malik bolganlar. İskiden kalma eserleri buña şahiddir. Bunlar fevkalade zeki ve hünermend halk. Ruslarga taklid itüb azgına arada iñ kıyun kol hünerlerine oyrana alalar. Şul sebebli bunlarnı teşekkül bedenleri noktasından karaganda munkariz bolaçakları istidlal kılınan. Amerika kızılıarı kibi karav yaramıy.

Lakin bunların istikballerine ümid ile karabda bulmıy. Sartilarda oblav istidadı, tefekkür kalmagan. Köçmeli, bütün dünyadan bi-haber Türkmen ile milli meseleler hususunda añlaşub bula, Türkmen tñlıy ve añlarga tırışub oylıy. Sartlar ise azına da köñüllerin salmiyler. Bunlarda milli hareket yok. Hem bolaçak deyib de bulmıy. Bunlar bitmeseler, fakat adetleri arkasında Dünyada kala alaçaklardır. Bu da öyle almavları arkasında bolaçak. Hazır Astramof ve şirkesi Türkistan medreselerin hükümet koluna alurga yürüyler. Şübhesiz alurlar. Zan item ki Sartlar bunu sizmiy de kalurlar.

Yal itüv [tatil yapma] meselesi her kimden bigrek anlarga taalluklu idi. Hâlbuki tavış tınları yok. 3'ñçü [Duma] hakkından mahrum itildiklerinden bile haberdar tügiller...

Kıskası: Çitden yine bir zor zorba bolmayınca bu millet uyanmas. Hareketke kilmes. Şul sebebli mahalgin bolaçak zorba da tilemiş-muvakkat iterge mecburiyet körile.

Türkistan'da usûl-i cedide mektepleri arta mı? Medreselerini ıslah meselesi? Russki-Tüzimni ıskollar?

Türkistan'da, bizde bolgan kibi, medreselerini ıslah mümkün tügildir. Hazırkı medreseler tamam bütün olub istikbalde halk yeñiden başlab medreseler açmasa!

Usûl-i cedide mektepleriniñ kübeyüvüne ise Astramof ve şirkesi karşı kile. Bunlar bu mekteplerden bik korkalar. Anıñ orınuna Sart balaları için Russki-Tüzimni ıskollarını kübrek açurga tiliydir.

Maarif nezareti koluna alınsa, ille de faidesi yok, Türkistan medreseleri akrınlab bütünley biterler.

Soñ, Russkiy- Tüzemniy İşkolalar usûl-i cedide mektebi orınuna tura almıy mı?

Yok. Bu ıskollar bir nersede bildirmev esasına kurulgan kibiler. İñ ilk din mualliminden başka hemme muallimleri Ruslar. Okutuv usûlleri Russkiy-Tatarski İşkolalardagi kibi muvafık usûlde tügil. Müselmançaları bik naçar okutula.

Usûl-i cedide mektepleri güya bu tabii Russkiy-Tüzemniylerni ıslah iterge mecbur kılur. Anlarda az til dersleri okuta başlarlar. Şul tarike usûl-i cedide mektebine ihtiyacını def kılurğa tırışurlar.

Zan idersem, Türkistan'da İslam medrese ve mektepleri faidesine kaldırılğan vakıflar bik küb idi bunlar ne halde?

Ol vakıfların kübüsü hazine koluna alingan. Vakıfların hemmesi diyorluk toprakdan ibaret. Bunlarga dehkanlar oturub ikkenler ve vakıf hocası bolgan medrese mescidke akçe tolaganlar. Hükümet barganda bu nalognı özüne cıya başlagan. Halkga bolay itüb cıñlarak bolub, anlar bu işni özlerine merhamet sayganlar.

Hâzır bazı âdemler gine, bu naloglarnıñ bir kısmı kiri medreselerge birilsün diye talep itiyler.

Nogaylardan Türkistan'ga muallimler yibergelev, andagi balalarını bizniñ medreselerge aldıruvnuñ faidesi bolmas mı?

Bolmavın bolur da, bu bik az Türkistan'ga revac birer içün azdan 200-300 âli abrazavaniyeli [eğitimli] kişiğe ihtiyac bar.

“İbtidai Talim Meselesi Hakkında Müselmanlarda Hareket: Taşkend”, *Vakit*, sy. 682 (19 Oktabr 1910), s. 2.

Taşkend'niñ ikinçi uçastkasındagi Müselmanlar 13nçü Oktabrda cıyulub ibtidaî talim meselesin tikşirgenler [araştırmışlar] ve Müselmanların talebi bolgan dört maddeni zıkr itüb, şunların kabul itilüvün ötünüb [silinmiş] orınlarına tiligramlar yibergenler. Tiligramlarınıñ azagında, “Müselman Fraksiyası'nıñ ibtidaî talim layıhası hakkında kiriteçek hemme paprafka ve delillerine koşılamız ve şunların kabul kılınuvun talep itemiz” digenler. Halk tarafından vekâlete Şefiyef ve Umrak kol koyganlar.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 682 (19 Oktabr 1910), s. 3. Taşkend'niñ Sart kısmındagi ambulatoryanıñ hesabına köre: Bu yakda iñ nak taralgan avru [hastalık], sifilis, توبېرو emsalidir.

Halkın ahlakı iñ bozuk memleket ve orınlarda bile mezkûr avrular Taşkend'degi derecege yetmiyler.

“İdarege Mektublar”, *Vakit*, sy. 684 (24 Oktabr 1910), s. 4.

Taşkend'den Melike İbrahimova Hanım soriy:

- 1) İstanbul'da kızlarga mahsus âli tıbbiye kursları bar mı? Rusya'dagi yedi sınıf gimnazya şehadetnamesi ile andagi âli tıbbiye kurslarına kabul iteler mi? Bu kurslarda tiller okutula mı? Hukuk birile mi?

- 2) İstanbul'da kızlar için pıdagogiçski [pedagoji] ve gayrı kurslar bar mı? Bu kursların mufassal programları ile adreslerin bildirseñiz idi.

Cevab

- 1) İstanbul'da kızlarga mahsus âli tıbbiye kursları yokdur. Şulay bolgaç birinçi sualiniñ başka kısımlarına cevap hacet bulmıydır.
- 2) İstanbul'da kızlarga mahsus pıdagogiçski kurslar da yok. Kızlarga mahsus Darümuallimat ve kol işleri öğretir için sanat mektepleri bar. Darümuallimatniñ programı kolumuzda yok. Adris: İstanbul'da Darümuallimat mektebi idaresine.

“**Hive'de Islahat**”, *Vakit*, sy. 685 (26 Oktabr 1910), s. 1.

İsfendiyar Bahadır Han Hazretleriniñ Âli Hizmetleri

Hive veliahdı İsfendiyar Töre'niñ atası orınuna Hive tahtına minivini [çıkmasını] biz her kimden neka [ne kadar] alkışlagan ve aña büyük ümidler bağladığımızı bildirgen idik. Han cenablarınıñ memleketinde yer sulav işini terakkî itdirüv için Rusya'dan mühendisler çakırdığı, memleketinde mektepler, hastahaneler açdırıv, Rusya'dan fildeşer ve tabibler kitirüv, yol ve köprülerini tüzetdirüv ve [bunun] kibi işlerge teşebbüsü hem gazetemizde yazılmış ve evvelgi ümidlerimiziñ toplu idikini ıspat itmiş idi.

Bu defa Han hazretleriniñ öz milletine mühim bir hitabını da beyan itüb okuvçularımızı şiddetlendirmekçi bulamız. Bu yıl 10'nçı Ramazan'da Hive'de yazılmış bu hitabnamenin kopyası resmi suretde Rus hükümetine de bildirilmiştir. Anın mazmunu bundan ibaret: Her şeyge kadir ve her nersedende üstün bolgan cenâb-ı Allah'niñ merhameti sayesinde biz babalarımızıñ tahtına oturduk. Bunun için cenâb-ı Allah'ga şükren ve halkımızı mesud itüb Allah'ga yarar için biz memleketimizde Şeriat hükümlerin mahkemeleşdürüvünü özümüz daima adaletli hâkim boluvunu ve halkımız üstüne iskiden yüklenüb kilgen avır ve meşakkatli nizam ve tertiblerini bitirüvünü tiyüş tabamız ve halkını mesud ite, adalet yerleşdire, ziraat ve ticaretni alga yibere turgan çarelerni vücudka çıgarmakçi bulamız. Minim kalbimdegi in zor [büyük] tilegim milletiminin maişetine yeñi nizam ve tertibler kiritmekdir. Bu maksuduma irişür için hanlığımızıñ maişetine taalluku bolgan her bir ademni, bâhusus Şeriat erbabın (müftü, kadı ve reisler) ve büyük memurlarını yardımga davet itemin. Anlarını kolga kol tutuşub

tübende körsetileçek arada men`i mukaddes sanab meydanga çıgaruvların emir item. İskiden birli kilgen adetke köre hemme yer sahibleri yılga 12 kün hazinege boş hidmet iterge mecburlar, bunuñ üstüne her işçiden hazinege yılga iki yarım tenge (50 tiyin) nalog alınadır. Bu iş bizniñ halkımız için bik avır [ağır] bolganlıktan biz bu kaideni bitiremez, mezkur 12 kün ile 50 tiyinni özümüznüñ milletimizge hub itemiz ümid itemiz ki: Halkımız bu işimiz köñlünden dua kılır.

Eger biz ilikgi kanallarnı tazartuv, ya ki boş yatkan hazine yerlerin sulav için hanlıknıñ yardımına müracaat itsek her işçiğe hazinemizden iki tenge (40 tiyin) yal [tatil] hakkı birilür ve hidmet adalet ile bulunur. Memurlar özleriniñ has işlerine, mesela öz yerlerine ark kiritüb sulav, yurtlar saldıruv kibilerde hiç kimni cebirleb [zorlayıp] işlete almaslar. Memurlar hemme işni hanlıktan akçe almıy, boş işlerge tiyüşliler. Memur, kadı ve mahkemeye müracaat itken hiç bir ev hiç bir tiyin akçe tölemes. Çünkü hemme memurlarga hazinemden artıkrak kerekdirbile-jaloniye [maaş] birileçekdir.

Yer sahiblerinden ilk zamanlarda tayin itilgen daklad ile virgü alınadır. Bu virgü halkımız için bik küb ve avır şul sebebli biz hemme tebalarımızniñ yerin yineden hesablab karab her kimniñ yeriniñ küblük ve yahşılığına karab ciñel revişde yeñi virgüler tayin itdireçekmiz. Zekât, bazar akçesi aluv kibilerde de yeñi ve adaletli kaideler tüzileçekdir. Yollar ve köprülerni tuzetüv, vakıflarnı idare işin ıslah itüv ve şundi y ağaç ve mühim başka işlerni tertib ve nizamga saluvunu kereksinimiz ve Allah`nıñ yardımıyla bunlarnı mümkün kadar tizrek vücudka çıgaruvnu tiliymiz.

Bizniñ bu planlarımız memleket ve hanlıkmızniñ terakkîsi için işlenedir. Memurlar bunu itibarga alub öz hidmetlerin mukaddes ifa iterge ve hıyanetinden saklanurga tiyüşlü. Bizniñ bu hitabnamede körsetken iñ çın [samimi] tileklerimizni harfiyen orınuna yetkerüv hem kaideler tüzüvnü biz, özümüzge bütün canı ile birilgen ve bizge hayır-hah Seyis İslam Hoca`ga tabşıramız. Ol iş başında turaçakdır. Cenab-ı Allah bütün âlem-i insanga öz maksudlarına irişürge nasib itsün.

“**Hac Seferi Hakkında**”, *Vakit*, sy. 686 (28 Oktabr 1910), s. 2. Taşkend`degi bazı Müselman ve Rus muteberanı Dâhiliye Nezaretine Müselmanlarnıñ hac seferine taalluklu uşbu tiligramnı yiberdiler: “Sizden, Müselman hacılarınıñ Orta Asya`dan Adis [Odessa] tarikiyle baruvların men` itüvüñüzünü kütemiz. Adis`da çuma bolganlık, bizniñ Müselmanlarga yuğuşu avrular bik tiz ilekkenlik, hacılarını Adis`de bikleb ayrum

asravınıñ meşakkatlılığı, 3 ay turmaya 300 som iştiraf ile tahdid itüb palise قانۇویی
astındagine yürtüv, aşlavga çuma ihtiyac, pasportlarını mühürlev kibi nerseler her biri
bik oñgaysızlık sebebli, bundan Adis'ke timir yol biliti satuv tuyulsa mezkur
matlubumuz hâsıl bolur idi.

çuma taraluv münasebeti ile hacılar hakkında çıkgan katı tedbirler mezkur talebimizniñ
hazırık kabul itülübünü sorarga mecbur itedir. Hacga Sivastopol, Batum ve Fidosya
arklı bütünley havfsız yollar var beyt!”

“**Müselmanlarda Hareket: Hokand**”, *Vakit*, sy. 688 (2 Noyabr 1910), s. 1.

(Fergana Oblastı)

Hokand Müselmanlarından 203 kişi imzasıyla Gosudarstvennyy Duma'da Müselman
Fraksiyası'na arizanâme yiberilmiş. Hokandlılar bu arizada, Türkistanlıların 3'nci İyun
nizamı ile G. Duma'ga saylav Hokand'dan mahrum itülüblerini sebep körsetüb
özleriniñ hukukların müdafaa itübü Müselman Fraksiyası'ndan ötüneler. Yal itüb
meselesinde hem de talim umumi meselesinde Türkistanlıların G. Dumadaki
Müselman Fraksiyası paprafkalarına koşulduklarını beyan iteler.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 690 (6 Noyabr 1910), sy. 3. Hokand'da birinçi artezyen
kuyusu kazılmışdır. Çıkgan suvu kuyu suları kibi tügil, bik temli. Eger her yerde
bundıylar kazıla başlasa Türkistan susuzlukdan kutulur ve dünyanıñ iñ bay memleketine
eylenür idi.

“**Hive'de Mektebler Islahı**”, *Vakit*, sy. 692 (11 Noyabr 1910), s. 2.

Tiligram haberlerine binanen, Hive hâkimi İsfendiyar Han hazretleri Türkistan general
gubirnatörüne müracaat itüb, Türkistan'da mahallî halklar için açılğan umumi maarif
mektebleri hakkında malumat soragan ve Hive halkı içinde şundiye mektebler açuv
fikrinde bolganlığın beyan itken.

Bu haber fevkalade mühimdir. Ya ki han hazretleriniñ tahtga çıguv birlen öz halkını
okuturğa başlavı memleketniñ istikbali için hayırlı bir haldir.

Şul kadarısı bar ki, Türkistan'dagi tüzemniye işkolaların hazırgi köylerinçe
Müselmanlarga küb faide kitirmegenliği Müselmanların özlari tarafından da hükümet
memurları tarafından da tasdik itilmektedir. Şunuñ içinde bunlar hakkında alıngan

malumatını Hive’de mahallî ihtiyacğa karab tatbik itüv lazım bolaçak. *Türkistan Vilayeti Geziti’niñ* haber birmevine köre Gospadin Geniral Gubernatör, Hive mektebleri için proyekt [proje] ve program tüzürge, Taşkend siminaryasınıñ müdiri meşhur Astramof’ga tabşırılmışdır.

“**Türkistan’da İsyezd**”, *Vakit*, sy. 696 (20 Noyabr 1910), s. 3. Aldagi 26’nçı Dikabır’da Türkistan geniral gubernatörünüñ muavini Pokatuluv taht-ı idaresinde Türkistan orta mekteblerindegi müdir muavinleriniñ isyezdi açılacaktır. Dini terbiye, tertibke riaye, şakirdler için edebiyat meclisleri yasav, tiyatırlar, raks kiçeleri, ir ve kızlarını birge okutuv, musahabe dersleri, program, ders kitabları, gimnastika, kol hünerleri, şakirdler oyunları, hıfz-ı sıhhat, mekteb kütüphaneleri, muallimlerini Avrupa’ga ikmal-i tahsil için yiberüv hem başka meseleler karalaçaktır.

Türkistan’niñ tabiat ve maişeti asıl Rusya’ya bambaşka boluv üstüne, bundagi orta mekteblerde Müselman tilleri ve maişeti, Türkistan ahvâl-i iktisadiye ve tarihiyesi ile ayırım revişde tanışdıruv lazımlık bilengen. Rusya maişetine dair küb nerseler bunda tamam kerksizlik ve şakirdlerge añlayışsız bolganlık körülgen. Şul sebebli isyezd yasavçılar Türkistan orta mektebleri için özüne bütünley ayırım program ve özüne mahsus ders kitapları bilgilenüvünü kereksineler.

Muallim Mahmud Said, “**Buhara (Seyyah Mektubu)**”, *Vakit*, sy. 697 (23 Noyabr 1910), s. 2.

Yukaru Kafkazya kıtasından Türkistan’a kelüb nefis-i Buhara’ya dâhil oldum.

Buhara şehrini başdan başa seyr ve temaşa kıldım, künden kün garabet acayib acayib manzaralara tesadüf itdim.

Buhara’niñ ahvâlinden bahs itmek nefsimçe lazım ve vacib ad idüb evvela ilim ve maarifet ve iktisad ve nezafetlerine dikkat idüb teftişe başladım.

Buhara’niñ cemiyet-i İslamiye meyanında maişet-i dünyevisine rağbet ve terakkî-i milliyesine himmet ve tahsil-i ulûm ve terbiye-yi etfale dikkat itmek henüz hayallerine tebadür itmemiştir.

Buhara’da meskûn yüz miñlerle Müselmanlar özlerini Dünyadagi Müselmanlarıñ birinçi kısmından yani Şeriat garrâ-yı Muhammediye’niñ müftülerinden hesap idüb gayrileri dalaletde olduklarını itikad iderler.

Bu parede, Buhara şehrinde meskûn cemaat halkıdır dinlese ashâb-ı kalem bizi tenkid ve tayyib ideçeklerine şübhemiz olmadığından bu meseleniñ aksine idare-yi kalem ideceğim:

Çünkü: Evvela takvaya lazım ve vacib olan şeylerden birinçisi nizâfet ve tahâret bulunduğundan Buhara’da tahâretten ve nizâfetden eser bile bulamadım. Ve seneye Buhara’da mevcud ulema-yı kiram özlerini hâmi-yi dîn-i mübin ve rüesâ-yı Müslimînden bulduklarına kail olduklarını has itdim. Müslim bu meselede haklıdırlar ve lakin hizmetlerinden daha büyük kusurları dahi vardır. Birinçi kusur budur ki on miñlerle tâlibü’l-ilmleri başlarına yığub meşgul itdikleri halde ulûm-ı arabiyeyi dahi yani sarf ve nahv, mean, beyan ve bedii, mantık ve usûl-i fıkıh, hadis ve tefsir kibi zaruriyet-i diniye ve gayri siniyemizniñ kısım- küllisinden mahrum ve bî behre kalmaktadırlar. Garib burasıdır ki bâlâda mezkûrilimlerden her ne ilim bir âdem okuyub öğrense o âdemi tahkir ve fiil-i haram işledigini itikad ederler.

Zavallı avamlar böyle âlimlere kendileriniñ peygamberlere, sahabilere itdikleri hürmetlerden daha ihtiram ve hürmetler itmekte ber-devamdırlar.

Buhara’nıñ uleması nizâfet ve tahâretni mevtlere lazım ve dirilere gayri lazım itikadında olduklarını hissetdim.

Çünkü dirilerin meskenleri pis ve meskenet ve mezbelegâh kördüğüm halde, makbereleri müzeyyen ve hasar dürununda kördüm.

Bu itikad iki miñ yıl bundan evvel Mısırîlerde ve Hindularda dahi bulunmuş idi.

Mâheza Buhara ehilleri Buhara’nıñ ismini yâd ider iken “Buhara-yı Şerif” deyub takdis iderler.

Bendeñiz Buhara’da şerafete münasib bir eser köremedim. Evvela bilür ki biz hata itmiş oluruz her kim körmüş ise beyan ve ilan bu yürüsün.

Buhara’da başka her bir şerafetden âli bir şerafet, her bir ilimden evveli bildikleri bir ilim ve her bir tahsilden mukaddem tahsil var ise alesseviye uşak oynatmaktan ibaret olduğunu mâteessüf kandım ve lakin bunuñ kibi bir fiil-i şenîniñ şerafetle yâd itilmesini vicdanım kabul itmedi.

Biçare Müselmanlar, zavallı Buharalılar mekteblere ve medreselere virmek lazım bulunan ziynetleri kabristanlara virmek, etfâllere okuyub yazmak yerine matrib yazlık öğretmek ile meşgul bulunur.

Acaba bunlar ulemaniñ himmetleriniñ semeresinden veyahud kim himmetlerinden buluna bilür mü?

Buhara ahalisi betçebazlıkda [oğlancılıkta] çok ilerü kitmişler yani Maruk [Marakeş] ve Fas sultanından daha ilerü keçmişlerdir. Her kim sözlerime itiraz ider veyahud itmek fikrinde bulunsa fırsat tabub kelsün Buhara'da bir niçe kün tursun soñra cevab virsün.

Buhara Türkistan'niñ merkezi ulûm ve fûnûna menbaı hem ticaret için mühim bir mevki bulunduğunu münkir degilim.

Velâkin bu zamanlarda degil, keçmiş zamanlarda olmuş. Hal-i hazırda Buhara bir dar meskenet ve bir menbaı ye`s ve bir cay-ı fisk ve bir merkez-i fuşş bulunduğunu her kim inkâr ider ise o da buyursun teftiş itsün.

Buhara'niñ hali pek yaman ve çok viran ve gayet perişan olub yüz miñler ile ve belki milyonlar ile insanlar vadi-yi cehaletde mahv ve tabud olub kitmekdedirler.

Buhara ahalisi umumiyetle başlarına sardıkları akdan birer arşın kısaltırıp mekteb ve medreselere sarf itseler dünya ve ahiretlerinden haberdar olub meydan-ı medeniyete kadem koymasına sarf itmek için meblağ yığulur idi.

Buhara ahalisi başlarına yigirmi ve otuz arşın ak sarmasını sünnet ve belki de vacib bilürler mâ-hazâusûl-i cedide üzere ders ve mekteb teşkil itmesini haram itikad iderler.

Biz isek tahsil-i ulûm umum Müselmanlar için vacib, hususiyle ifal-i mükellefnolduğuna mutekid bulunduğumuzdan milyonlarla insanlar için zaruriyet-i diniyeyi bu medreselere tahsil itmek mümkün olmayaçağını kat` idüb mektebleriñ teşkil ve tesis idilmek tarafdarı bulunub Buhara ulemasını tenkid ve ta'yibe cesaret iledik.

Çünkü mükâfat-ı şer'iy her şahsa âli tarik alangard farz-ı ayndır.

Muallim Muhammed Said, “**Buhara (Seyyah Mektubu) II**”, *Vakit*, sy. 698 (25 Noyabr 1910), s. 2.

Buhara'nın uzzaından biraz bahs itmiş idim.⁵¹² Gerçi Buhara'nın avamlıklarından yüzlerce seyyah, miñlerce muharrir yazmağa ikdam ve küşeş buyursalar, Buhara'yı hâb-ı gafletden bidar kılmak müşkildir. Papalar orta asırlarda Avrupa'da hâmi-i Şeriat vazifesini su-i istimal itdikleri gibi Buhara uleması da bu devr-i cedid ve inkılab-ı kebir zamanlarda papalar hizmetini körmektedirler.

Fikrim, Buhara ulemasının dini himaye itdiklerini tenkid itmek olmayub ulemaya karşı zebandırızlık itmek degildir. Belki fikrim odur ki, ulema-yı Buhara'nın terbiye-i etfâl hususunda serd buyurdıkları fetvalar şer'î olmayub andı oldukı ve öz menafi-i şahsiyeleri için millet-i İslamın avam ve kör kalmasını münasib kördüklerini tenkid itmektedir.

Vicdanıma and içerim ki, her gâh Buhara'nın uleması din ve millet ne olduğunu kanub dine hürmet buyursalar, Buhara Türkistan için birinçi merkez bulunur idi.

Burasına teessüf olunur ki, Buhara ulemasının yanında din ve milletin kıymeti bir kırmızılı çapan kıymetinde bile degildir. Zavallı millet yalnız Buhara ulemasının keyiflerine esir ve kurbandır. Bizim gibi seyyahların birinçi defa da nazarlarına müsadif bulunaçak mahaller mekteb ve medreseler bulunduğundan, Buharanın medreselerini Titva ve Babil harabelerine, mollalarını canlı meytlerini oşanmakdan gayri birüvçe şübhe bulamadım. Müderrisler ise her birisi bir obur ekül olub sokulduğu gibi ecdad-ı kiramızdan kalma evkafı dahi öz nefislerine mahsus mekîl-i ittihazbuyurmuşlardır.

Her gâh ecdadımız dirilüb ömürlerini sermayeleri bolgan evkaflarının heba-yı mensur olub kitdiklerini ve medresehanelerini dahi bir takım tenbel betçe-bazlara mesken ve me`va bulunduğunu körecek olur iseler şübhesiz, bu zatlar ile gaza ve cidalekiyam buyurub Türkistan-Oğuzların, Tomrislerin, Çingizlerin ve Timurların devirlerinde olduğu gibi bir meydan-ı mi`r ki bulunur idi.

Velhasıl Buhara ahalisinin bulunduğu uzaî mugayir-i hakkaniyet ve ulemasının revişlerini müntehec felaketden ibaret bulunduğunu derk ittim.

⁵¹²Vakit nomir 697.

“**Türkistan’da Davıl**”, *Vakit*, sy. 701 (4 Dikabr 1910), s. 3.

Taşkend- Soñgı künlerde کینات salkın davıl bolub kışlaklardan şehirge kile turgan 40 Kırgız yoldan tögüb ölgenler. Mamık tüyegen bir kervan hakkında da şundiıy teşvişli haber kildi.

Üyezde salkından bik küb terlik kırıldı: Küb bay [zengin] Kırgızlar bir neresiz kaldılar.

“Orta Azıya timir yolu boyunda bik küb Teke Türkmenleri tögüb ölgenler. Bazıları istanselergeçe ustralub barub anda can teslim itkenler. Balay Şem mevkiinde bik küb toñgan deve cesedleri yata. Bir istanseni 2 sajin kalınlıkda kum ve kar basmışdır. Semerkand’dan alingan haberlerge köre: Buhara Hanlığında da hava kinat salkınayub hayli kişi ve bik küb malnı helak itken. Pirofski üyezinde salkınlık 43 graduska yetüb dalada 200 leb Kırgıznı ve bik küb malnı kırmışdır.

Küb orınlarda yolnu kum basub poyezdlerni toktatkan. Cil poyezdlerni yandan barub yoldan çırgan ve Kızalı-Taşkend tiligraf hattın uzgan.

Hazır yollarını tazartdılar, tiligrafını yalgâdılar.

“**Türkistan’da Tüzemniy İşkolalar**”, *Vakit*, sy. 705 (14 Dikabr 1910), s. 1.

Türkistan’dagi Tüzemniy Russki- Müsülmanski İşkolalar hakkında Türkistan geniral gubirnatörünüñ riyaseti astında bir meclis bolganlığı, meclis azalarından bazılarınıñ bu işkolaların ıslahka muhtac tabkanlıkları ve bazılarınıñ şul کوینچه devam itdirilüvlerin muvafık körgenlikleri vaktiyle gazetemizde yazılub ütken idi.

Taşkend’de Gaspadin Astramof tahriri çıgarıla turgan Sartça tüzemniy gazetede (nomir 67) birev uşbu tüzemniy mekteblerden bahs itüb her şeyden ilik bunların Müselmança cihetleriniñ ıslahka muhtac oldukların beyan kıla ve diyedir:

“Her milletniñ özünüñ dini, tili ve edebiyatı özü için mühim ve mukaddes sanalgan bir asırda mahz Müselman balaları için açılğan bu mekteblerde Müselman ilmi munday naks revişde devam itse az müddet içinde Müselmanlar kaşında Russki-tüzemniy mekteblerniñ ehemmiyeti bitüb, bunların bütönlüy inkırazga yüz tuta havfı yok tögildir. Minim fikrimçe bu mekteblerniñ Rusça kısmı şul Rusça devam itdirilüb, Müselmança kısımları biraz ıslah itilürge tiyüşdür. Mesela: Müselmança muallimlerniñ

hukukları Rusça muallimlerninki ile bir tıgız bulunuvun temin iterge kirek. Hâlbuki hâzırında Müselmança muallimler Rusça muallimlerniñ hidmetleri katarında yürtüle. Her işde ve her hususda anlarınñ fikri ve emrine tabii bolurğa mecburdurlar.

Müselmança kısmı için zamanga muvafık program yasarga ve Müselman muallimlerini her yıl şul programga muvafık imtihan kılurğa, Müselmança muallimlerniñ jaloniyelerin artdırub, her kayusunda Rus muallimlerinki şekilli muavinler tayin iterge, Müselmança muallimlerniñ okutuv saatlerin Rusça muallimlerinkinden artugraf koyurğa kirek. Rusça kısmında balaların okuv dereceleri ve bilikleri bir revışderek bula. Hâlbuki Müselmança kısmına balalar türlü mekteblerden cıyular. Anlarınñ okuv dereceleri ve bilükleri türlüçe bula. Binaenaleyh anları bir niçe yolga ayırub okuturğa togru kile. Şul sebebli Müselmança muallimler ve anlarınñ muavinleri Rusça muallimlerde karaganda kübrek bulurğa, hem Müselmança için kübrek saat birülürge tiyüşdur.

Bunuñ üstünde, Müselmança okula turgan dersaneler Rusça dersaneler şugüllü kiñ, yaklı ve irkiñ bulurğa kirek. Hâlbuki hâzırında Müselmança klas [sınıf] için tayin itilgen orınlar tar, keçkine, çerik, alama, balalar iski usûl ile yerge üstürülgen. Hatta ki kış künlerinde balalar klaska siyuşmaganlıktan bazıları taşka oturtıladı. Müselmança kısmında balalarga coğrafya, tarih kibi fen derslerin evvelgi derecede Müselman yazuy ile Müselman tilinde okuturğa, Müselman muallimlerinden iktidarsızların çıkarub, anlar orınuna ehliyetli muallimler tayin iterge tiyüş.

Hâzırında kaysı bir mektebde Rus uçiteller üçleb olduğu halde, Müselmança muallimi iki kılaska bir kişi bula. Dörtünçü sınıf balalarına Rusça üç dört saat okutulduğu halde Müselmança ders bir ya ki yartı saat okutula. Hâlbuki Müselmança dersler kübrek tayin itilüb, anlarınñ kıyınıkları da itibarga alınub Müselman muallimleri Rus uçitellerinden kübrek bulurğa ve Müselmança kılaska okuv saatleri Rusça kılaska gayrilerden kübrek bulurğa tiyüş idi.”

Vakit: Muna iñ dürüst sözler uşbulardır. Bu kişiniñ kiñeşleri hükümet içinde, Müselmanlar içinde iñ faideli fikirlerdir. *Novoya Vremya* Türkistan'dagi Tatar mekteblerine ve Tatar muallimlerine beylenib ille nindi yok hayaller ile mataşkança [uğraşacaklarına]şundıy dürüst sözlerni dikkatke alurğa ve gazetelerine yazub hükümet erbâbına añlaturğa kirek idi.

Eger tüzemniy mektebler bu kişi eytkençe ıslah itilse Müselmanlar kaşında anlarını kader ve itibarları ille ni kadar artaçaqdır. Ol vakitte hazırgi şugüllü: “Tatarların usûl-i cedide mekteblerine balalar tola, ama boşlay bula turub da bizniñ tüzemniy ışkolalarımızga kilmiyeler, munuñ sebebi ni iken acaba?” deyib tikşirirge orın kalmas idi.

Tüzemniy ışkolaların Müselmanlar arasında itibarsız boluvların sebepleri yukarıdagi makalede bik açık körsetilmiştir. Yalnız dikkatke alurguna kirek.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 706 (16 Dikabr 1910), s. 2. Buhara Emiriniñ veliahdı Seyid Töre Can gubirnatör ile körüşmüşdür. Şehirge kilüvünüñ birinçi künündük bütün yavruları ile kinimatograf [sinema] kararga bargan.

“**Türkistan Yerlerin Aluv Meselesi**”, *Vakit*, sy. 707 (18 Dikabr 1910), s. 2.

G. Duma’da⁵¹³

Milukof Kırgızların hemmesin otraklarınduv meselesi için Kırgız dalasınıñ ahvâl-i tabiiyesi müsaid bolmaganlıkni, Kırgızların mal asrav ile vatan için bik zor baylık, soğuşlarda hareket esbabı (at-deve) yetiştirdiklerin beyan ite, şul sebebli “bu küçelerge gayri matlub unsur diye kararga yaramıy” diy. Ve Duma “Türkistan’dagi artık bolan Kırgız yerlerin Rus muhacirleri için aluv” layıhasın red itergeondiy. Sollar ve Müselmanlar kol çabalar [alkışlarlar].

Muhaceret idaresiniñ müdiri Gelinke buña karşı: “Biz otrak Kırgızların ekinlik ve piçenliklerin artık yerge hesablamıyımız, artık yerler bağarnı (^{بھاری} -sulanmağan) ve mal yürtürdüğine yerlerden ibaretdir utrak halkga hiç kim timeyeçek, anlarını ilken bileb, işleb kilgen hemme yerleri öz mülkleri olarak nıgıtılaçaqdır.

Bu nizam siyasi cihetden de bik mühim: Türkistan’ga Rus ^{طوتورغھ عنصرن} imkân açadır. Kübden tügil muhalifin: “Akmola oblastına muhacir köçürürge yaramıy, Kırgızlar ile düşmanlaşurğa togru kilür, arada nizâlar başlanur.” diyeler idi. Köçürdük. Hiç nizâ bolmadı. Songı on yıl içinde bunda Rusların sanı birge 16 mertebe artdı, bunlar arkasında oblast bayudı, medeniyet de küterildi [yükseltildi]. Kinaz Galitsin utrak halkınıñ yerine tiylemeyeçekni, fakat köçebelerniñgine artık yerleri alınaçakni tekrar ite.

⁵¹³ 705-706nçı nomirlerni karlarga.

“Köçebeler turgan yerler hazinetegidir. Hazine öz yerine tilese kimni köçürürge haklı. Kırgızlarga, “menim yerimde turasıñız kilse, utraklañız, yoksa kitiñiz, dise bu cebr bolmıyır” diy. Galitsin bu lâyhaniñ vatan saklav için bolgan ehemmiyetin kütere.

Lakin bir sultav ile Milukof yineden minberge minüb Glinke ile Galitsinniñ sözlerin cerh ite, Hükümetniñ muhaceret siyaseti başdan ayak yañlış esaska bina itilgenlikni isbat ite. Milukof eyte: “Hükümet vekili Rus muhacirlerine fakat bagarnıy yerlerigine alınaçaknı beyan itdi. Bagarnıy yerler yağmur sovu ilegine sulangan yerler bolub Türkistan’da yağmur azlıktan bunda aşlık oñmıyır. Hükümet Ruslarnı bunda yerleşdirmes, harab itmes. Eger muhacir köçürüm dise şübhesiz utrak halkniñ sulağan yerlerin alur... Hükümet vekili bunda söz gine şayartadır...”

Müselman ve terakkîperverlerden 98 kişiniñ protistine karamiyçe Duma kübçülüğü bu hakda bahsini uza hem Vinogradef’niñ “utrak Kırgızlarnıñ aşlık çeçken yerleri alınmasun” digen paprafkasın 71 tavışka karşı 132 tavış ile red iteler ve bütün lâyhani kabul kılalar. Graf Ovarefniñ : “Mümkün kadar tizrek mahallî halk yer ile temin itilsün” digeni hem sosyalist Vayloşinkofnuñ “Duma kübçülüğü meseleni açkan diputatların avızlarını yabalar [kapatıyorlar]; hükümetke Duma, Kırgızlarnıñ ikinliklerin alurga ihtiyar birmekçi bula” digen beyanları itibarga alınmadı.

“**Dâhili Haberler**”, *Vakit*, sy. 707 (18 Dikabr 1910), s. 2.

Türkistan Vilayeti’niñ Geziti’de okuduk: Taşkend üyezinden küb Kırgızlar Simiriçinski oblastga köçüb kitmekçi bolalar imiş deyib haber taraldı. Şularga malum kılunadır kim, Kırgızlar ol oblastka barub cir [yer] ala almaslar. Çünkü ol oblastda cirler Rusya içünden köçüb kilgen Ruslarga bulunub birüledir. İndi ol oblastga bir niçe mujikler kilüb, cir alurga kütüb yatalar. Andan soñ, Simiriçinski oblastniñ cir idaresi iñ elük öz oblastınıñ Kırgızlarına cir birse gerek.”

“**Buhara’ga Dair**”, *Vakit*, sy. 708 (21 Dikabr 1910), s. 1.

Ütken yıl Muharrem ayında Buhara’da Sünni ve Şiiler arasında bir nev’i ihtilaf çıgub biraz kan tökülüvge sebep boldu. Küb vakitlerden birli birge yaşab kilgen bu vatandaş ve dindaşlar arasında birdenbirge böyle ihtilaf çıgub kan tögülüvnü mucib bolgan sebebler Sünnilik ve Şiilikden ibaret bolgan mezheb farkı mıdır? Yoksa zahirde közge körülmegen başka şeyler midir? Biz hazır bunlardan bahs iteçek tügildir. Bari şungına beyan itüb kitesimiz kilege: Bu nizâ Buharalılarnıñ mahs özleri arasında munhasır

kalgan bir vâkıa boldu. Bu kırılışlarda ecnebilerge ve ba-husus Ruslar ve Rusya'ga hiç bir düşmanlık eseri körülmedi. Nizâ ve kırılış vaktinde Buhara'dagi Ruslardan hiçbirisiniñ burnı da kanamadı. Bu çuvalularnıñ Rusya hükûmetine karşı elükden hazırlanub kilgen, ya ki birdenbirge kozgalgan bir hareket tügil ikenliginde hiç kimniñ şübhesi yokdur. Çevalular, otrış ve kırışlar yalnız Buhara'dagine tügil, iñ mükemmel, iñ muntazam memleketlerde de bolub tura. Fakat sebepleri türlü yerde turayça bula. Buharalılar dini hayat ile yaşâdılarında anlar arasında çıkgan nizâlarınıñ sebebi din ve mezhep ihtilafından ibaret bolsa da aceb tügildir.

Uşbu haller köz aldında ayırım açık körünüb turduğı halde, bazı Rus gazeteleriniñ bu yıl yeñiden “Buhara Meselesi” kuzgaturga tırışuvları taaccüb bir haldir. Bir kısım Rus gazeteleriniñ yazdıklarına köre, güya Buharalılar kurallanmakda [silahlanmakta] ve kural kuvveti ile özleriniñ evvelgi istiklal ve hürriyetlerini kaytarga tırışmaktadırlar. Kızıl Tepe, Kete Kurgan, Kâgan ve Kuyu Kurgan istanselerinde Buharalılar tarafından kaçırılıb Buhara'ga rivalvirler, miltıklar, patronlar ve hatta İngilizlerniñ bu irlerni kırgan dom-dom yedreleri kiritilmekte ve güya bunlar Rusya'ga karşıturur için hazırlanmaktadırlar.

Hulasa: Buharalılar kurallanub Rusya ile soğuşurğa ve Rusya himayesinden çıgub özleriniñ istiklallerin kaytarırğa karar birgen bulalar. Bu halde, bu gazeteleriniñ fikrine binanen Rusya tizrek bu hareketlerni basarga ve Buharanı özüne koşarga tiyüşlü bolub çıgadır.

Buharalılarnıñ kaçrub Buhara'ga kural kirtöv ve anlarınıñ tutuluy haberini «*اوپرو-راسیسی*» gazetesi “bik işançlı yerden alıngan haber” deyib *Moskovski Vidomosti*'ni körsetedür. *Moskovski Vidomost* bütün meslegi inarodis düşmanlığından ibaret bir gazetenin bu haberleri ni derecede işançlıdır, anı bilmiymiz. Fakat Buhara'nı körge ve Buharalılarnı yakından tanugan bir kişiniñ bundı haberlerge işanuvuna bir de köñlümüz barmiydir ve zan itemiz ki: Buharalılarnıñ kurallanub Rusya'ga karşı turub ve anın himayesinden çıguv fikrine kilgenliklerine işanuvçu kişi tabalmas, tabılsa da Buhara'nın ve umumiyetle Müselmanların ahvalinden bütünley bîhaber kişigine bolur.

Farz iteyik: Buhara'ga bir niçe rivalyör ve miltık kaçrub kitirüvçülerde tutulgan bolsun. Bunuñ Rusya'ga karşı bir hareket itkenini niden istidal iterge kirek? Bu zamanda Parij ve Berlin şugüllü medeniyet merkezlerinde de bik küb kişiler yanlarında daima rivolvir

yürütüleler. Rusya’da ise munu eytüb tururga hacet yok. İndi Buhara şugüllü intizam ve asayış temin itilmegen yerlerdegi kişilerin iyullarında kural tutuvları, ya ki yanlarında rivalvör yürütüvleri aceb bir iş midir? Orenburg, Samara şekilli yerlerdegine niçe şer kural kibetleri [dükkânları] bar. Her yıl ille ni kadar rivalvör ve maltık satub turalar. Her yerde öte turgan bu tavarnıñ kübrek faide aluv kasdıyla bazı kişiler tarafından kaçırılıb kiritlerek Buhara’da satıluvu da mümkündür. Bazı Buharalılarnıñ kural aluvları Sünni ve Şii nizâsınıñ tesiri ile ya ki talavlar ve hücumlar şugüllü hallerin özlerin müdafaa kasdı ile buluvu bik caizdir. Ama bir yerde Müselmanlar kolunda birniçe diste rivalvör körüldüse bunu Rusyaga karşı soğuşur için diye iftira itüv ve Müselmanları Ruslarga ve Rusyaga düşman körsetirge mataşu [uğraşmak] vicdan eyeleriniñ işi tügil, belki insafsız provâkıatörler işidir.

Buhara’da tertib ve intizam yokluğu, anıñ terakkî ve temeddünden mahrumluğu, kabl-i inkâr tügildir. Fakat bu hal mengü devam itmes, terakkî ve temeddün nöbeti bir vakit añarga da yeter. Anı terakkî ve temeddün kirtir için Buharalılarnı Rusya Hükümeti birlen soğuşdura turgan hayaller icad itüb, umum Müselmanlarınıñ köñüllerin kara turgan iftiralar kıluv lazım tügil, belki adalet ve hakkaniyet ile hayr-hahhane muamele itüv tiyüşdür.

Zan itemiz Türkistan geniral gubirnatörü cenabları Buhara Müselmanları hakkında yazılğan bu haberlerni kaldırub asılsız olduklarını ilan iter ve bazı gazetelerinıñ boş boğazlık itüb Müselmanlar üstüne iftiralar itüvlerine orın kaldırmaz. Çünkü hükümet menfaati Müselmanlar ile Ruslar arasına düşmanlık urluğu saçılıvda tügil, belki bir birsine emniyetleri artub düşmanlık ile yaşavlarındandır. Buharanı Rusya’ga koşuv hakkında tavış çıgarub bolgançak suda balık tutarga tilevçiler bulunuvu bik ihtimal, lakin bundıy kişiler kaşında vatan ve hükümet menfaatiniñ birinçi planda yürütülmedigi de hiç kimge yaşrın [gizli] tügildir.

“**Buhara Meselesiniñ Hakikati**”, *Vakit*, sy. 709 (23 Dikabr 1910), s. 1.

Buhara’ga yaşrun kural kirtülöv hakkında çıkkan haberler münasebetiyle bir kısım Rus matbuatınıñ zor tavış küterüb, güya Buhara’nı Rusya ile soğuşdurga hazırlana deyib körsetüvleri ve bu hususda özümüznüñ mülahazamız, gazetemizniñ ütken nomirinde yazılğan idi.

Russki Islova'nın soñ nomirlerinden birisinde (nomir 291) uşbu Buhara meselesine dair bik mühim malumat körüldü. Bu malumat bizniñ mulahazamızı tamamıyla tekid ite ve meseleniñ hakikatini bik açık körsetedir. Şul sebebli munı tercüme itüb túbende derc kıldık.

Russki Islova'nın Pitırburg muhbiri böyle yazadır:

“Buhara’ga yaşrun küb kural kirtilüv ve Buhara’da tentüvler bolub bütün ıskılad tolos kurallar tabluv hakkında oñ gazeterlerde haberler körüldü. Bu haberlerden bazı bir gazeteler, mesela: *Moskovski Vidomist* gazetesı Sartlarını Buhara’da bir ihtilal-i umumi çıkarırğa hazırlanalar digen neticege kile yazdı.

Bu kural tutuluv hakkındaki haberler Hariciye Nezareti’ne öz vaktinde kilüb yetişüb turalar. Hariciye Nezareti’niñ Orta Azya şubesin karıy turgan hem Orta Azya işlerin bik yahşı bile turgan Gaspadin Kalem miñe bu hususda bulay didi:

-Her vakitte olduğu şugüllü bu meselede de bazı birevler چېنى feylitüb körsetmekçi boldılar. Tutulgan kural hakkında körsetilgen rakamlar efrat derecede mübalagalı ve anlardan çıkarılğan neticeler bik koyu boyavlıdır. Mesela: Kette Kurgan’dan başlık 120 rivalvirden ibaret iñ küb kural tutulgan yer uşbudur. Hâlbuki Kette Kurgan bütünley Buhara memleketinde tügil, belki Rusya’nıñ Türkistan geniral gubirnatörlüğü dâhilindedir. Buhara içinde tutulgan kurallar alay küb de tügildir.

-Bu kural tabuluvnu birer kural satuv, kirek bizniñ Kafkaz’da, kirek Orta Azya’da faideli kesblerden bir kesbdır. Bir vakitler yaşrın arakı [içki] satuv hem şulay terakkî itken idi. Bu da şunuñ kibidir. Malumuñuzdur ki, ütken sene Sünniler ile Şiiler arasında mezhep nizâsı sebebli چوالور zahir bolgan idi. Hazır halknıñ kurallanuvuna şunuñ da küb tesiri bardır. Her kim özün müdafaa için kural alub koyası kiledir. Kuralnı Afganistan’ga uzatıb satunuñda bik faideli bir iş ikenligi ve Afganistan’da her kimniñ başından ayağına kadar kurallanub yürügenligi de Buhara halkına bik malumdur. İran körfezinden Afganistan’ga kaçırılıb her sene ille ni kadar kural kirtile. İñgilizler munı tutarga tırışub karasalar da buldura almiyeler. Muna, şunuñ için de hâzırında Buhara halkı kurallana deyü ve andan bir netice çıkaruv esassız bir sözdür. Tutulgan kurallar hakkında gazetelerde körülgen rakamlar efrat derecede mübalağalıdır. Binaenaleyh anlardan kileçek neticeler hakkındaki fikirlerde şulayık mübalağalı ve esassızdırlar.

Hatta bir gazete özünüñ hayaline bina itüb uşbu neticelerini çırgan idi:

“İzlegen, halsizlenen, nihayet derecede fakirlengen biçare memleket (Buhara) tartışurğa hazırlana, çünki ahirisi munda “İndi tüzerlik hal kalmadı” digen umumiyeleşe başlagandır.”

Bu fikirniñ yañılış ve esassız ikenligen koldagi hesablar ile ayırım açık körsetib bula. Mesela: Rusya’dan Buhara’ga kirtilgen mallarnıñ hesabı 1907’nci yılda 21 milyon somluk, 1908’de 23 milyon yarımlik, 1909’da 25 milyon somlukdur. Muna bu hesablardan körinedir ki, Buhara’ga kirgen malnıñ hesabı yıldan yıl arta bara. Bir memleketniñ idhalat ve ihracatı arta barsa anı fakirlene bara deyü hatadır. Buhara’niñ bu baylığı yalnız bir niçe kişiler kolunagina cıyulgan deyib eytöv tağan togru tügildir. Çünkü Buhara’da iñ başlıça işlenmegen nerseler (sırya) ile sevda iteler. Sırya sevdası umum halk kolunda buladır.

Özünüñ sözlerini hulasa itüb Gaspadin didi:

Buhara’nıñ iktisadi ahvali yahşığınadır. Anı ol kadar karañıgıv itüb körsete turgan orın yokdur. Eger ütken yıl bolub utkan Sünni ve Şii nizâsı, yaşrın kural sanuv kesbinden faide küb itilgenligi ve Afganistan’da kural satub alurga heves küblüğü şugüllü haller itibarga alunsa, Buhara’ga yaşrulub bir tügil, belki orta derece adi vâkıalardan bir vâkıadır.”

“**Buhara’da Zor Vâkıa**”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 1.

(Öz muhbirlerimizden tiligram)

Eski Buhara, Dikabr 28

Buhara Emiri Seyid Abdulahad Han Hazretleri Dikabr 22’nde Çaharşenbe kün Kermine şehrinde defn itdiler. Cuma kün, veliahd Emir Alim Can Töre Buhara şehrine kilüb devlet idaresini öz koluna aldı. Tıñlık bik kâmil. Halk yeñi emirge şadlanalar.

Eski Buhara, Dikabr 23

(Tatarça) Buharaga Alim Can Töre padişah boldı. 23’nci Dikabrda.

“**Buhara Emiriniñ Vefatı**”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 1.

Buhara Emiri Seyid Abdulahad Han vefat itdi. Evvelü özgene-aceb bir iş tügil, her kün her kimniñ başındadır. Lakin bazı kişilerniñ vefatı başka hallerge zor tesir ite. Şul

sebebli bundı kişilerin vefatı zor vâkıalardan sanaladır. Buhara Emiri'ni vefatı da uşbu cümledendir.

Seyid Abdulahad Han Rusya himayesindegi müstakil Buhara memleketini hâkimi olub, üç milyonlarça halkni mikdarı aña bağılı idi. Eski medeniyeti ve ulum-ı diniye merkezi boluvçuluğu cihetiyle Buhara memleketi İslam dünyasına ve hususen Rusya Müselmanlarına yakın ve malum bir yer olduğu kibi, mevki-i coğrafyası, hal ve istikbali cihetiyle Rusya içünde ehemmiyetli bir kürşi [komşu] hükümet idi.

Buhara ile Rusya arasında münasibet-i ticariye ve siyasiyeni kittede arta baruvu, soñ vakitlerde Buhara'da ıslahat yasav meseleleri kuzgaluvu bu memleketni ehemmiyetini dahi de artdırub, hükümdarını vefatına ve anı yerine başkasını tahtga küçüvüne nazar dikkatini celb itmektedir.

Buhara'da hükümdarlık ve veliahdlık usülleri evvelden birli bir kaide ve intizam üzere kilgenlikden hem de Buhara ile Rusya arasında bolgan ahidnamelerge binaen merhum Seyid Abdulahad Han'ni veliahdı özü isen vakitdek tayin olunarak Rusya imparatoru tarafından tasdik ve Buhara'ni istiklali temin itilüb koyulganlıktan Emirni vefatı ile anı yerine veliahdı Seyid Alim Töre canni tahtga kiçüb memleketni idare ite başlavı bik tabii idi. Hem filhakika şulay boldu. Buhara bir hanlık olub tınc turduğundan, taht özgerüv sebebli munda zor siyasi vâkıalar zuhuruna orın yokdur. Buhara'da iñ ziyade kütülgen nerse ıslahat-ıdâhiliyeve terakkî-i maarifdir. Yeñirek zaman terbiyesi körge ve bâhusus talim ve terbiyeni Rusya'da alub, medeniyet-i cedide ve anı semereleri ile Alim Töre can Hazretlerinden iñ ziyade ümid itilgen nerelerni de uşbular buluvu ve Rusya hükümetini de öz himayesinde bolgan biçarenin ıslahat ve terakkî yoluna kirüvünü arzu iteçeği malum ve bu arzunu faaliyetge çıguvu yeñi hükümdar vasıtasıyla ciñlerek bolaçağı da şübhesizdir.

Emirni vefatı münasebetiyle *Russki Islova* uşbu sözlerni yazadır:

“Emirni vefatı haberi Pitirburg'da zor tesir hâsıl itdi. Çünkü ol muhterem bir misafir sıfatıyla birniçe mertebeler bunda bulungan idi. Anı ile yahşı tanış bolgan bir kişi merhum hakkında böyle diyedir: Hiç şübhesiz, merhum özün tanugan kişilerin kalbinde yahşı bir hatıra kaldıraçaktır. Merhum Seyid Abdulahad Han Yavrupa terbiyesi körge bir kişi bolmasa da özünü istidad ve ictihadı sebebli küb malumat hâsıl itken idi. Rusçanı irken söylegene tügil, hatta yahşı gına yaza ve okıyda bile, tercüman kollansa da ansı tik hükümdar saraylarına mahsus adet yüzündengine idi.

Merhum hükümdar Rusya padişahlarına sadık bir âdem idi. Rus-Yapon soğuş vaktinde soğuş hallerine bik zor dikkat itüb, Rusya menfaatin tileb turdu. Rus floti faidesine bir milyon, yaralı Rus saldatları faidesine iki yüz miñ som iane birdi. Orenburg Kazaçılarınıñ reis sıfatıyla yalnız bu polkgagina illi miñ somluk celi kiyümler hediye itdi.

Merhum Emir Rusya hükümdarlarına karşı efrat derece müdafaat bulunduğú halde, müteveffî imparator içinde Aleksander'ga ayrum bir muhabbeti bar idi. Buhara'nıñ iñ uluğ midalınıñ ismi de İskender-i salisdir ki üçünçü Aleksander hatırası dimekdir.

Emirniñ tam ünvanı Seyid Abdulahad Bahadır Han olduğundan özünüñ peygamber neslinden ikenligi bilinedir.

Rus askeri Buhara'ga kirüb, Geniral Kaufman tarafından Rusya ile Buhara Hanlığı arasındaki münasib bir tertibke koyulgaç Emirge yıguv istipanstuva diğen ünvan birildi. Soñra aniñ ünvanı yıguv sovyetlosga küterildi. 1902'nçi yılda bu ünvan dahi de zor itilüb yıguv vısoçıstvaga eylemdirildi.

Merhum Emir "geniral adyutonet" payesinde olub, 5'nçi Orenburg Kızaçısı askeriniñ reis sanala ve ismi, imparator Aleksander 3'nçünüñ 16'nçı astrilkavı polkınıñ cidulinde yazılmış idi.

65 yaşlarında vefat bolgan bu emir yeş yeş Rusya'ga sefer ite idi. Birinçi mertebe Moskov'ga kilüvü 1883'de üçünçü Aleksander'nıñ tac kiyüm resmi vaktindedir. İkinçi mertebe 1896'da ve soñraları 1906'da, 1906 ve 1910'nçı yıllarda boldu. Veliahd atası ile birge Rusya'ga 1902 ve 1906'nçı yıllarda kilgen idi.

Emirniñ vefatı hakkında Pitirburg'da Hariciye Nezareti'ne aşartlar añlatılğan kıskagına tiligram alındı. Munuñ sebebi de: Şark hükümdarlarınıñ vefatı veraset meselesi açık hal itilgençe de kadar yaşrın tutuluv adet bolganlıkdandır. Gerçi hazır Buhara'da bu mesele açık malum bolsa da [silinmiş] adetke reaya yüzünden şulay itilmiş olub, Emirniñ vefatı hakkındaki tafsilat yaşrın tutulmaktadır.

"Emirniñ Vefatı Hakkında Kalem ile Musahabe", *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 2.

Russki Islova'nıñ Pitirburg muhbiri Hariciye Nezareti'nde Azya dipartamıntınıñ diriktoru ile körüşüb, gazetesine uşbu sözlerni yazadır:

Kalem cenabları miñe Emir hakkında uşbularnı beyan itdi:

Merhum Emir büyük bir maharet-i siyasiye sahibi idi. Evvelleri Buhara'da kol satuv âdeti bar, yer astındaki turmalar devam ite, bu turmalarga bayılğan kişiler bazen akıldan yazalır ve bunlardan başka dahi şarkga mahsus vahşetler bar idi. Merhum Emir bunlarını eskiden kalgan vahşet eserleri sanab barsını da özgerdi ve bitirdi. Seyid Abdulahad tahtga 1885'de kiçdi ve derhal özünüñ Rusya tarafdarlığı izhar itdi. Askeri cihetden bik ehemmiyetli bolğan Semerkand timir yolu anıñ zamanında işlendi ve bu hususda Emir bik zor yardım körsetdi.

Merhum Emirniñ tabiatı şark müstebidlerinki şugullü tügil, belki ol bik sirek vakitlerdeğine katırak tedbirlerge müracaat ite idi. Anıñ vaktinde ölüm cezası bik sirek bolmuşdur. Kişini münareden atub oturtuv âdetinde uşbu emir bitrindi. Hulasa: Bu Emirniñ vefatı ile Rusya için soñ derecede hayır-hah ve Buhara için faideli bir kişi yoğaldu.

Hazırında Buhara tahtına merhumnuñ birden bir oğlu bolğan Seyid Mir Alim Töre kiçdi. Ol otuz yaşlarındadır. Okur için atası tarafından Pitirburg'a yiberilgen idi. Anda Kaditski Korkus'da dört yıl kalub, muhtasır revişde anıñ derslerin ikmal itdi. Soñra afitsarlık derecesine mindirülüb Tırski-Kızaçı askerine tayin itildi. Ol hazırında şul polkda sanala. Derecesi palkavnikdir. Lakin özü daima Buhara'da tura. Bu da atası şugüllü Rusya'ga sadakatli bir zatdır. Şul sebebli anıñ tahtka kiçüvü ile Buhara ve Rusya'ya münasebetinde bir özgeriş bolmasa kirek.

Mir Alim Töre özü Yavrupa terbiyesi körgen bir kişi bolsa da hatunu özlerine kardaşrak diye turgan yerli şehzadelerden birisidir. Mir Alim Töre her vakit atası yanında turub zor hükümet memuriyetlerinde bulundu. Ütken yıl Buhara'da bolğan çuvallar vaktinde şunlarını basdıruv işine katnaşdı ve her yerde halk tarafından bik güzel karşı alundu. Bu ise añarga halkniñ muhabbeti barlığı delildir”.

Vakit öz tarafından yeñi emir hazretleriniñ Buhara tahtına cülus-ı âlilerini tebrik ile idare-yi memleket hususunda muvaffakiyetlerin tiliy ve anıñ münevver kalbleri, âli fikirleri ile Buhara memleketinde maarif terakkî itüb, lazım bolğan ıslahat vücudka kilüvnü ümid itedir.

KAYNAKÇA

Akyol, Taha, “Cedidcilik”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, c. 7.

Arat, Reşit Rahmeti, “Matbuat”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, 1997, c. 7, s. 367-393.

Çetin, Halil, *Çarlık Rusya'sının Türkistan'ı İşgali ve Buhara Hanlığı*, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997.

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Eshenkulova, Kishimjan, *Modern Bilimlerin Türkistan'a Girişi (1800-1917)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Gaspıralı, İsmail, *Seçilmiş Eserleri III: Dil- Edebiyat- Seyahat Yazıları*, hazırlayan: Yavuz Akpınar, Ötüken Neşriyat 2017.

Gaynanov, R. R.; Merdanov, R. F.; Şekurov, F. N.; *XX. Yoz Başı Tatar Vakıtlı Matbuatı*, Milli Kitap Neşriyatı, Kazan 2000.

Hayit, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.

Kanlıdere, Ahmet, “Abdullah Bubî: Is the Periof of İjtihad Over or Not?”, *Modernist Islam 1840-1940: A Source Book*, ed. Charles Kurzman, Oxford University Press, New York 2002, s. 232-237.

Kanlıdere, Ahmet, *19. Yüzyıl Türk Dünyası*, ed. Ahmet Kanlıdere, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013.

Kanlıdere, Ahmet, “XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kazan Tatarları”, *Türkler*, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, Ankara 2002, c. 18, s. 415-426.

Kanlıdere, Ahmet, “Türk Basınında Türkistanlı Cedidçilerin Kültürel Faaliyetleri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar 2014, c. 1, sy. 2, s. 167-176.

Kasimov, Begali, “Cedidçilik”, aktaran: Veli Savaş Yelok, *Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2010, sy. 6, s. 335-361.

Khalid, Adeeb, “Cedidçilik ve Orta Asya’daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş”, *Türkler*, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara 2002, c. 18, s. 636-643.

Remiyef, İsmail, *Vakitli Tatar Matbuatı (1905-1925)*, Gejür Matbaası, Kazan 1926.

Somuncuoğlu, B. Tümen, *Türkistan’da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya’sının Sosyopolitik Açısından Eğitime Yaklaşımı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 22-23.

Taymas, Abdullah Battal, *Kazanlı Türk Meşhurlarından Alimcan Barudî*, M. Sıralar Matbaası, İstanbul 1958.

Togan, A. Z. Velidî, *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981.

EK

VAKİT'TE TÜRKİSTAN YAZILARI (1907-1910 YILLARI) KRONOLOJİK LİSTESİ

1907

Tercüman B. Devletşeyof [Buhara], "Pitirburg'da Rusça Müselman Gazetesi Hakkında", *Vakit*, sy. 177 (31 May 1907), s. 3.

"Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 177 (31 May 1907), s. 3.

"Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 178 (2 İyun 1907), s. 3.

"Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 178 (2 İyun 1907), s. 3.

"Muhbirimizden", *Vakit*, sy. 178 (2 İyun 1907), s. 4.

"Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 3.

"Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 3.

"Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 3.

"Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 179 (5 İyun 1907), s. 3.

"Muhbirlerimizden", sy. 179 (5 İyun 1907), s. 4.

"Dâhili Haberler", *Vakit*, sy. 181 (9 İyun 1907), s. 3. "Muhbirlerimizden", sy. 181, s. 3.

"Muhbirlerimizden", *Vakit*, sy. 181 (9 İyun 1907), s. 3.

Semerkandî, "Semerkand Şehrinde İmtihan", *Vakit*, sy. 183 (16 İyun 1907), s. 4.

"Muhbir", *Vakit*, sy. 183 (16 İyun 1907), s. 5.

"Muhbir", *Vakit*, sy. 185 (21 İyun 1907), s. 3.

"Türkistan ve Üçüncü Duma", *Vakit*, sy. 193 (10 İyul 1907), s. 1-2.

"Çit İslamlar Maişetinden", *Vakit*, sy. 194 (12 İyul 1907), s. 2.

Teessüf, "Dâhili Haberler", *Vakit* sy. 194 (12 İyul 1907), s. 3.

"Kırgız [Kazak] Yerleri ve Türkistan", *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 1.

- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 4.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 4.
- “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 195 (14 İyul 1907), s. 5.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 196 (17 İyul 1907), s. 2.
- Ahmedcan Bektimirof, “Taşkend”, *Vakit*, sy. 197 (19 İyul 1907), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 197 (19 İyul 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 197 (19 İyul 1907), s. 3.
- “Çit İslamlar [Dışarıdaki Müslümanlar] Maişetinden”, *Vakit*, sy. 200 (26 İyul 1907), s. 2.
- Alimcan bin İbrahim, “Rusya’daki İslam Talebesine”, *Vakit*, sy. 200 (26 İyul 1907), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 200 (26 İyul 1907), s. 3.
- Ahmedcan Biktimirof, “Muhbirlerimizden: Türkistan”, *Vakit*, sy. 200 (26 İyul 1907), s. 3.
- Ahmedcan Biktimirof [Taşkend], “Türkistan”, *Vakit*, sy. 201 (28 İyul 1907), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 201 (28 İyul 1907), s. 5.
- Ahmedcan Bektimirof [Taşkend], “Türkistan”, *Vakit*, sy. 202 (31 İyul 1907), s. 3.
- Ahmedcan Biktimirof, “Taşkend”, *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 2.
- “Buhara Emiri”, *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 3.
- “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 204 (4 Avgust 1907), s. 4.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 206 (11 Avgust 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 206 (11 Avgust 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 207 (14 Avgust 1907), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 207 (14 Avgust 1907), s. 3.

Ahmedcan Biktimirof, “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 207 (14 Avgust 1907), s. 3-4.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 208 (18 Avgust 1907), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 208 (18 Avgust 1907), s. 5.

Molla Betçe Kışak (Buhari), “Buhara Medreseleri”, *Vakit*, sy. 210 (23 Avgust 1907), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 210 (23 Avgust 1907), s. 3

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 210 (23 Avgust 1907), s. 3

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 210 (23 Avgust 1907), s. 3

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 211 (25 Avgust 1907), s. 3.

İmam Alaüddin Mecidef, “Müslümanlar Öz Ara Soğuşalar”, *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 2.

Ahmedcan Biktimirof, “Türkistan”, *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 2-3.

Ahmedcan Biktimirof, “Semerkand II”, *Vakit*, sy. 213 (30 Avgust 1907), s. 3.

Ahmedcan Biktimirof [Taşkend], “Sart Gazetesine”, *Vakit*, sy. 214 (1 Sentabr 1907), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 215 (4 Sentabr 1907), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 216 (6 Sentabr 1907), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 216 (6 Sentabr 1907), s. 2.

Vakit Muhbiri, “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 216 (6 Sentabr 1907), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 216 (6 Sentabr 1907), s. 3.

Ahmedcan Biktimirof, “Kız Sevdası (Taşkend)”, *Vakit*, sy. 221 (18 Sentabr 1907), s. 2.

Ahmedcan Biktimirof, “Bal Bar Yerge Çebn Ciyula”, *Vakit*, sy. 224 (25 Sentabr 1907), s. 2.

- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 224 (25 Sentabr 1907), s. 3.
- Ahmedcan Biktimirof, “Türkistan Tarihi”, *Vakit*, sy. 228 (6 Oktabr 1907), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 229 (9 Oktabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 229 (9 Oktabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 230 (11 Oktabr 1907), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 233 (18 Oktabr 1907), s. 3
- T. K., “Dahili Haberler”, *Vakit*, sy. 233 (18 Oktabr 1907), s. 3.
- Rezvan Efendi Es-Selamî, “Muhbirlerimizden: Buhara’dan Yazılır”, *Vakit*, sy. 233 (18 Oktabr 1907), s. 4.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 234 (20 Oktabr 1907), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 234 (20 Oktabr 1907), s. 2.
- T. K., “Dahili Haberler”, *Vakit*, sy. 235 (24 Oktabr 1907), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 235 (24 Oktabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 236 (25 Oktabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 237 (31 Oktabr 1907), s. 2.
- T. K., “Dahili Haberler”, *Vakit*, sy. 237 (31 Oktabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 237 (31 Oktabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 237 (31 Oktabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 237 (31 Oktabr 1907), s. 3.
- Mahmud Hoca [Behbudî], “Duma ve Türkistan Müselmanları (Semerkand’dan Mektub)”, *Vakit*, . 239 (4 Noyabr 1907), s. 2.
- T. K., “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 239 (4 Noyabr 1907), s. 3.
- T. K., “Dahili Haberler”, *Vakit*, sy. 239 (4 Noyabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 240 (6 Noyabr 1907), s. 3.

- T. K., “Dahili Haberler”, *Vakit*, sy. 241 (8 Noyabr 1907), s. 3.
- Misafir, “Muhbirlerimizden: Faide Bar da-Hacı Kayda?”, *Vakit*, sy. 241 (8 Noyabr 1907), s. 4.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 242 (10 Noyabr 1907), s. 3.
- T. K., “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 242 (10 Noyabr 1907), s. 3.
- T. K., “Dahili Haberler”, *Vakit*, sy. 243 (13 Noyabr 1907), s. 3.
- T. K., “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 243 (13 Noyabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 243 (13 Noyabr 1907), s. 3.
- Ahmedcan Biktimirof, “Eski Hanlar Vatanından (Semerkand’da Bir Niçe Kün)”, *Vakit*, sy. 244 (14 Noyabr 1907), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 246 (20 Noyabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 246 (20 Noyabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler: 168 Miñ Som Talanuv”, *Vakit*, sy. 247 (21 Noyabr 1907), s. 3.
- T. K., “Dahili Haberler”, *Vakit*, sy. 248 (24 Noyabr 1907), s. 3.
- T. K., “Dahili Haberler”, *Vakit*, sy. 248 (24 Noyabr 1907), s. 3.
- Semerkandî Müftü DarülKaza Mahmud Hoca Behbud Hoca Oğlu, “Duma’da Müselman Azalarına”, *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 1-2.
- “Türkistan Rivalvetsiyonirleri”, *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 254 (9 Dikabr 1907), s. 3.
- “Orta Asya ve Fransuzlar”, *Vakit*, sy. 255 (11 Dikabr 1907), s. 1.
- “Buhara”, *Vakit*, sy. 256 (13 Dikabr 1907), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 257 (15 Dikabr 1907), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 257 (15 Dikabr 1907), s. 3.

T. K., “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 257 (15 Dikabr 1907), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 257 (15 Dikabr 1907), s. 3.

Vakit Muhbiri, *Vakit*, “Dâhili Haberler”, sy. 257 (18 Dikabr 1907), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 260 (22 Dikabr 1907), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 260 (22 Dikabr 1907), s. 3.

Türkistan Geziti, “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 261 (25 Dikabr 1907), s. 3.

1908

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 263 (1 Yanvar 1908), s. 3.

“Buhara’da Pahta (Mamık)”, *Vakit*, sy. 264 (5 Yanvar 1908), s. 3.

“Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 264 (5 Yanvar 1908), s. 3.

“Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 264 (5 Yanvar 1908), s. 4.

“Muhbirlerimizden: Buhara’dan Yazalar”, *Vakit*, sy. 266 (10 Yanvar 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 266 (10 Yanvar 1908), s. 3.

“Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 267 (12 Yanvar 1908), s. 3.

“Türkistan Müselmanları”, *Vakit*, sy. 268 (15 Yanvar 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 268 (15 Yanvar 1908), s. 3

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 268 (15 Yanvar 1908), s. 3

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 271 (22 Yanvar 1908), s. 3.

“Etraf Haberleri”, *Vakit*, sy. 272 (24 Yanvar 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 274 (29 Yanvar 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 276 (2 Fivral 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 276 (2 Fivral 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 279 (9 Fivral 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 280 (12 Fivral 1908), s. 3.

“Gazetelerden”, *Vakit*, sy. 281 (14 Fivral 1908), s. 2.

Yoldaş Oglu, “Türkistan Toprakları”, *Vakit*, sy. 282 (16 Fivral 1908), s. 2-3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 282 (16 Fivral 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 282 (16 Fivral 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3.

“Gazeteni Yayuv[Yayma]”, *Vakit*, sy. 283 (19 Fivral 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 284 (21 Fivral 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 284 (21 Fivral 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 284 (21 Fivral 1908), s. 3.

“Duma Tiresinde”, *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 2.

Yolda Bulguvçu, “Kızganç [zavallı] Balalar”, *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 3.

Pitirburgda Mescid Komititiniñ Reisi Abdulaziz Devletşin, “İdarege Mektuplar”, *Vakit*, sy. 285 (23 Fivral 1908), s. 3.

T.K., “Hacılar”, *Vakit*, sy. 286 (26 Fivral 1908), s. 2.

[silinmiş] Hafiyef, “Taşkend”, *Vakit*, sy. 287 (28 Fivral 1908), s. 4-5.

Tacik, “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 287 (28 Fivral 1908), s. 6.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 288 (1 Mart 1908), s. 3.

Sermerkand’dan Hacı Seyid Ahmed Hoca Sıddikî Efendi, “Mektuplar”, *Vakit*, sy. 289 (4 Mart 1908), s. 2.

Tacik, “Buhara”, *Vakit*, sy. 290 (6 Mart 1908), s. 5.

- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 291 (8 Mart 1908), s. 3
- “Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 291 (8 Mart 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 292 (11 Mart 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 293 (13 Mart 1908), s. 2.
- “Türkistan Hallerinden”, *Vakit*, sy. 293 (13 Mart 1908), s. 2.
- “Yeni Eserler: Kitabet’ün-Etfal”, sy. 294 (15 Mart 1908) ,s. 2.
- “Türkistan Haberleri”, *Vakit*, sy. 294 (15 Mart 1908), s. 3.
- “Türkistan Haberleri”, *Vakit*, sy. 294 (15 Mart 1908), s. 3.
- “Muhbirlerimizden[Taşkend]”, *Vakit*, sy. 294 (15 Mart 1908), s. 3.
- “Türkistan”, *Vakit*, sy. 295 (18 Mart 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 295 (18 Mart 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 296 (20 Mart 1908), s. 3.
- “Türkistan Haberleri”, *Vakit*, sy. 296 (20 Mart 1908), s. 3
- “Taşkend’de Zelzele”, *Vakit*, sy. 297 (22 Mart 1908), s. 3.
- “Türkistan İdaresi”, *Vakit*, sy. 298 (25 Mart 1908), s. 3.
- Tacik, “Buhara “Kadı Kelan”nın Vefatı”, *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 3-4.
- “Buhara-yı Şerif”, *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 5.
- “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 299 (28 Mart 1908), s. 6.
- “Buhara Şakirdlerinde Islah Nidası”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 1.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3.
- “Türkistan Haberleri”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3.

- “Taşkend’de Müselman Gazetesi”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 302 (3 April 1908), s. 3-4
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 303 (5 April 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 303 (5 April 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 303 (5 april 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 303 (5 April 1908), s. 3.
- Malum, “Türkistan Vilayeti”, *Vakit*, sy. 305 (10 April 1908), s. 6.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 306 (17 April 1908), s. 3.
- “Yeni Gazete”, *Vakit*, sy. 306 (17 April 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 306 (17 April 1908), s. 3.
- “Mekteblerimiz”, *Vakit*, sy. 307 (19 April 1908), s. 2.
- Tacik, “Buharadan”, *Vakit*, sy. 307 (19 April 1908), s. 3.
- “Etraf Haberleri”, *Vakit*, sy. 307 (19 April 1908), s. 3.
- Yeñi Buhara’dan Ş. S., “İdarege Mektublar [Yeni Buhara]”, *Vakit*, sy. 308 (22 April 1908), s. 3.
- “Açlarga İane”, *Vakit*, sy. 309 (24 April 1908), s. 3.
- “Gubirnatorge Bompa Taşlaganlar”, *Vakit*, sy. 311 (29 April 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 311 (29 April 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 312 (1 Mayıs 1908), s. 3.
- “Sarañça [çekirge] Belâsı”, *Vakit*, sy. 312 (1 Mayıs 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 313 (4 Mayıs 1908), s. 3.

- “Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 313 (4 Mayıs 1908), s. 3.
- “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 314 (7 Mayıs 1908), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 314 (7 May 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 315 (8 May 1908), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 315 (8 May 1908), s. 2.
- “Küçlü Hatun”, *Vakit*, sy. 315 (8 May 1908), s. 2.
- Azya, “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 317 (13 May 1908), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 317 (13 May 1908), s. 2.
- İmza Mahfuz, *Vakit*, “Buhara’da Toy”, sy. 317 (13 May 1908), s. 3.
- “Türkistan İşlerini Rivizya”, *Vakit*, sy. 320 (20 May 1908), s. 1.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 320 (20 May 1908), s. 2.
- “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 320 (20 May 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 323 (27 May 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 324 (29 May 1908), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 326 (4 İyun 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 326 (4 İyun 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 327 (5 İyun 1908), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 327 (5 İyun 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 327 (5 İyun 1908), s. 3.
- Naciye Eşref Hanım [Taşkend], “Mektub”, *Vakit*, sy. 328 (7 İyun 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 329 (10 İyun 1908), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 329 (10 İyun 1908), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 330 (12 İyun 1908), s.2.

Şakir Muhammedof (Buhara), “Seyahat Hatıraları Buhara’dan”, *Vakit*, sy. 330 (12 İyun 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 331 (14 İyun 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 331 (14 İyun 1908), s. 2-3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 333 (19 İyun 1908), s. 2.

“Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 333 (19 İyun 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 334 (21 İyun 1908), s. 3.

“Muhbirlerimizden: Mescidde Soğuş”, *Vakit*, sy. 334 (21 İyun 1908), s. 4.

Vakitniñ Semerkand Muhbiri, “Kütübhone ve Kıraathâne”, *Vakit*, sy. 335 (24 İyun 1908), s. 3.

Vakitniñ Semerkand Muhbiri, “Neşriyat Şirketi”, *Vakit*, sy. 335 (24 İyun 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 335 (24 İyun 1908), s. 3.

İşan Babahan Efendi (Hokand), “Muhbirlerimizden: Sefahat mi? Diyar-ı İslamdadır!”, *Vakit*, sy. 335 (24 İyun 1908), s. 4.

“Semerkand’da Yeni Mescid”, *Vakit*, sy. 336 (26 İyun 1908), s. 3. “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 336 (26 İyun 1908), s. 3.

Yoldaş Oğlu, “Türkistan ve Kırgız Hatunları”, *Vakit*, sy. 337 (28 İyun 1908), s. 2.

Ahmedcan Bektemirof [Taşkend], “Türkistan Ahvali”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 3.

“Orenburg haberleri”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 4.

“Muhbirlerimizden [Semerkand]”, *Vakit*, sy. 338 (1 İyul 1908), s. 4.

“Mühim Haber”, *Vakit*, sy. 339 (3 İyul 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 339 (3 İyul 1908), s. 3.

- “Kara Kul”, *Vakit*, sy. 339 (3 İyul 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 340 (5 İyul 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, 340 (5 İyul 1908), s. 3.
- “Türkistan’da Misyonirlik”, *Vakit*, sy. 340 (5 İyul 1908), s. 3.
- Ahmedcan Biktimirof, “İdarege Mektublar”, *Vakit*, sy. 340 (5 İyul 1908), s. 4.
- “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 342 (10 İyul 1908), s. 3.
- Ahmedcan Biktimirof, “Türkistan Vilayeti”, *Vakit*, sy. 345 (17 İyul 1908), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 345 (17 İyul 1908), s. 3.
- “Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 345 (17 İyul 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 347 (22 İyul 1908), s. 3.
- Vakit Muhbiri, “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 347 (22 İyul 1908), s. 3.
- Vakit, “İdareden”, *Vakit*, sy. 347 (22 İyul 1908), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 347 (22 İyul 1908), s. 3.
- “Allah Yolunda”, *Vakit*, sy. 348 (24 İyul 1908), s. 2.
- “Rus memurları ve Buhara Emiri”, *Vakit*, sy. 348 (24 İyul 1908), s. 2.
- Abdülrahim Efendi Kadirof [Türkistan], “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 348 (24 İyul 1908), s. 2.
- “Manaşka Oğurlav”, *Vakit*, sy. 350 (29 İyul 1908), s. 2.
- Ahmedcan Biktimirof, “Türkistan Vilayeti”, *Vakit*, sy. 378 (5 Oktabr 1908), s. 3.
- Nur, “Buhara Emiri”, *Vakit*, sy. 379 (7 Oktabr 1908), s. 2.
- “Yeni Eserler”, *Vakit*, sy. 380 (9 Oktabr 1908), s. 3.
- Maarif Dostu, “Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 381 (11 Oktabr 1908), s. 3.
- Nutkullah İzzetlin, “Fergana’da Yaşlar”, *Vakit*, sy. 382 (13 Oktabr 1908), s. 3.

Ahmedcan Biktimirof, “Türkistan Vilayeti”, *Vakit*, sy. 385 (23 Oktabr 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 385 (23 Oktabr 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 385 (23 Oktabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 387 (28 Oktabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 387 (28 Oktabr 1908), s. 3.

Türkistanlı, “Türkistanda Sinatorski Revizya”, *Vakit*, sy. 387 (28 Oktabr 1908), s. 3.

“Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 389 (1 Noyabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 391 (6 Noyabr 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 391 (6 Noyabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 391 (6 Noyabr 1908), s. 3.

“Buhara’nı Rusyaga Koşuv”, *Vakit*, sy. 395 (15 Noyabr 1908), s. 1.

“Buhara’nı Rusyaga Koşuv”, *Vakit*, sy. 396 (18 Noyabr 1908), s. 1.

“Hokand”, *Vakit*, sy. 398 (22 Noyabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 398 (22 Noyabr 1908), s. 3.

“Taşkend”, *Vakit*, sy. 398 (22 Noyabr 1908), s. 5.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 399 (25 Noyabr 1908), s. 2.

“Muhbirlerimizden”, *Vakit*, sy. 399 (25 Noyabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 401 (29 Noyabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 401 (29 Noyabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 403 (4 Dekabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 404 (6 Dekabr 1908), s. 3.

“Hokand’da Tentüv [Arama, Baskın]”, *Vakit*, sy. 404 (6 Dekabr 1908), s. 4.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 408 (16 Dekabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 409 (18 Dekabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 409 (18 Dekabr 1908), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 410 (21 Dekabr 1908), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 410 (21 Dekabr 1908), s. 2.

1909

“Vahşet”, *Vakit*, sy. 421 (20 Yanvar 1909), s. 3.

“Graf Palen”, *Vakit*, 422 (22 Yanvar 1909), s. 3.

“Mühim Taleb”, *Vakit*, sy. 423 (24 Yanvar 1909), s. 3.

“Türkistan’da Buğday”, *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 2.

“Taşkend Timir Yolu”, *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 3.

“Andican ve Graf Palen”, *Vakit*, sy. 424 (27 Yanvar 1909), s. 4.

“Milli Şark Kiçesi”, *Vakit*, sy. 425 (29 Yanvar 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 426 (31 Yanvar 1909), s. 3.

“Kazak At”, *Vakit*, sy. 427 (3 Fivral 1909), s. 2.

“Türkistan İdaresi”, *Vakit*, sy. 427 (3 Fivral 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 429 (7 Fivral 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 429 (7 Fivral 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 429 (7 Fivral 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 430 (12 Fivral 1909), s. 3.

M. Gazizef, “Etraf Haberleri: Taşkend’de Şark Kiçesi”, *Vakit*, sy. 430 (12 Fivral 1909), s. 4.

“Duma Tiresinde”, *Vakit*, sy. 433 (19 Fivral 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 433 (19 Fivral 1909), s. 3.

Kimne Fakir Behram Bek Tercüman-ı Devletşahyef, “Türkistan’dan Mektub”, *Vakit*, sy. 434 (21 Fivral 1909), s. 4.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 437 (28 Fivral 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 438 (3 Mart 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 438 (3 Mart 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 439 (5 Mart 1909), s. 2.

“Sırderya Oblastında Medreseler”, *Vakit*, sy. 439 (5 Mart 1909), s. 2.

Y. A., “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 441 (10 Mart 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 441 (10 Mart 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 442 (12 Mart 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 445 (19 Mart 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 445 (19 Mart 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 445 (19 Mart 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 447 (24 Mart 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 447 (24 Mart 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 447 (24 Mart 1909), s. 2.

“Buhara’da Rus Palitsası”, *Vakit*, sy. 448 (27 Mart 1909), s. 3.

T. K., “Müselman Kaçkınlr (Yedi Kişini asarga Hüküm)”, *Vakit*, sy. 448 (27 Mart 1909), s. 4.

“Türkistan Mektepleri”, *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 1.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 3.

“İdareden”, *Vakit*, sy. 449 (4 April 1909), s. 4.

- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 450 (7 April 1909), s. 3.
- “Sevda ve Hüner Haberleri”, *Vakit*, sy. 452 (11 April 1909), s. 3.
- “Türkistan İdaresini Islah”, *Vakit*, sy. 453 (12 April 1909), s. 2.
- “Orta Asya Sevdası ve Müselmanlar”, *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 1.
- “Misyonirlerinin Fikri”, *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 3.
- “İmtihanlar”, *Vakit*, sy. 454 (14 April 1909), s. 4.
- “Etraf Haberleri”, *Vakit*, sy. 455 (16 April 1909), s. 4.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 456 (18 April 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 462 (28 April 1909), s. 2.
- “İane”, *Vakit*, sy. 462 (28 April 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 464 (2 May 1909), s. 3.
- “İdareden”, *Vakit*, sy. 464 (2 May 1909), s. 4.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 465 (5 May 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 465 (5 May 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 469 (14 May 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 469 (14 May 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 471 (20 May 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 473 (26 May 1909), s. 3.
- “Taşkend’de Müselman Cemiyet-i Hayriyesi”, *Vakit*, sy. 473 (26 May 1909), s. 3.
- Abdülkerim Sadıkof, “Muhabirlerden: Teftiş Kamissiyası Hivede”, *Vakit*, 473 (26 May 1909), s. 3.

- “Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd II”, *Vakit*, sy. 474 (28 May 1909), s. 1.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 474 (28 May 1909), s. 3.
- “Merv”, *Vakit*, sy. 475 (30 May 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 475 (30 May 1909), s. 3.
- “Müselmanlarga Aid Mühim Esiyzd”, *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 3.
- “Sevda ve Hüner Haberleri [Simbir Gazetesi]”, *Vakit*, sy. 476 (2 İyun 1909), s. 3.
- “Müselmanlarga Aid Mühim Esyijz”, *Vakit*, sy. 477 (4 İyun 1909), s. 1.
- “Müselmanlarga Aid Mühim İsyezd”, *Vakit*, sy. 478 (6 İyun 1909), s. 1-2.
- “Muhabirlerden: Fergana’dan Yazalır”, *Vakit*, sy. 478 (6 İyun 1909), s. 4.
- Rızaeddin Fahreddin, “Türkistan Meclisi”, *Vakit*, sy. 479 (9 İyun 1909), s. 2-3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 482 (16 İyun 1909), s. 3..
- Molla Nasreddin, “Gazetelerden”, *Vakit*, sy. 483 (18 İyun 1909), s. 2.
- Muhbir, “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 483 (18 İyun 1909), s. 2.
- “Muhabirlerden: Semerkand’dan Yazalır”, *Vakit*, sy. 486 (25 İyun 1909), s. 3.
- “Muhabirlerden: Boz Soğuv”, *Vakit*, sy. 486 (25 İyun 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 487 (27 İyun 1909), s. 2.
- Abdülkerim Saidof, “Muhabirlerden: Petrov Aleksandrofski’dan”, *Vakit*, sy. 487 (27 İyun 1909), s. 3.
- “Ahlam-ı Şeriye Mecmuası”, *Vakit*, sy. 488 (2 İyul 1909), s. 1.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 488 (2 İyun 1909), s. 3.

Abdussamed, “Hokand ve Andagi Müselmanlarının Hali”, *Vakit*, sy. 490 (7 İyul 1909), s. 2.

“Türkistanni Hüner Sanat Yağından”, *Vakit*, sy. 490 (7 İyul 1909), s. 3.

“Orenburg Haberleri: Emir Abdulahad Han”, *Vakit*, sy. 491 (9 İyul 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 492 (11 İyul 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 492 (11 İyul 1909), s. 3.

Vakit Muhbiri, “Taşkend’de Cemiyet-i Hayriye”, *Vakit*, sy. 494 (16 İyul 1909), s. 2.

“Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 495 (18 İyul 1909), s. 3.

“Pahta Şirketi”, *Vakit*, sy. 496 (21 İyul 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 496 (21 İyul 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler: Buhara Emiri”, *Vakit*, sy. 499, s. 3.

“Graf Palen Hizmetleri”, *Vakit*, sy. 500 (30 İyul 1909), s. 3.

Ruski Islavadın, “Türkistan İdaresi”, *Vakit*, sy. 501 (1 Avgust 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler: Türkistan’da Maniverler”, *Vakit*, sy. 501 (1 Avgust 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 502 (4 Avgust 1909), s. 3.

“Etraf Haberleri”, *Vakit*, sy. 502 (4 Avgust 1909), s. 4.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 503 (6 Avgust 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 504 (8 Avgust 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 504 (8 Avgust 1909), s. 3.

“Sevda ve Hüner Haberleri: Buhara’da Nift”, *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 1.

“Buhara Emiriniñ Yeñi İanesi”, *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 1.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 505 (11 Avgust 1909), s. 2.

- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 506 (13 Avgust 1909), s. 2.
- “Buhara Emiri”, *Vakit*, sy. 506 (13 Avgust 1909), s. 2.
- Hokand’da Muallim Şakir el-Muhtarî, “Hokand Müselmanlarında Mekteb ve Okuv”, *Vakit*, sy. 508 (18 Avgust 1909), s. 2.
- “Müselmanlarnıñ Talebi Kabul İtilgen!”, *Vakit*, sy. 510 (22 Avgust 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 511 (25 Avgust 1909), s. 2.
- “Şeriat Mecmuası”, *Vakit*, sy. 512 (27 Avgust 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 512 (27 Avgust 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 512 (27 Avgust 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 515 (3 Sentabr 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler: Türkistan Vıstafkası”, *Vakit*, sy. 516 (5 Sentabr 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 517 (8 Sentabr 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 518 (10 Sentabr 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 518 (10 Sentabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 519 (12 Sentabr 1909), s. 3.
- A. K., “Türkistan Ahvalı”, *Vakit*, sy. 519 (12 Sentabr 1909), s. 3.
- “Müselmanlar ve İkünçülük”, *Vakit*, sy. 520 (17 Sentabr 1909), s. 1.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 520 (17 Sentabr 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 520 (17 Sentabr 1909), s. 3.
- “Türkistan Vıstafkası”, *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 1.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 3.
- H. M., “Türkistan’da Yeñi Jurnal”, *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 4.
- Buharalı Abdulgani Rahman Kulıyef, “Muhabirlerden: Buhara’dan”, *Vakit*, sy. 521 (19 Sentabr 1909), s. 5.

Rus Gazetelerinden, “Türkistan Vıstafkası: Maarif Nezaretiniñ Pavilyonu”, *Vakit*, sy. 523 (25 Sentabr 1909), s. 1.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 523 (25 Sentabr 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 523 (25 Sentabr 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 525 (29 Sentabr 1909), s. 3.

T. K., “Matbuat ve Edebiyat”, *Vakit*, sy. 526 (1 Oktabr 1909), s. 4.

“Buhara’da Yeñi Eserler”, *Vakit*, sy. 526 (1 Oktabr 1909), s. 4.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 527 (3 Oktabr 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 527 (3 Oktabr 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 528 (8 Oktabr 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler: Buhara’da Mekteb Yabılıuv”, *Vakit*, sy. 529 (10 Oktabr 1909), s. 3.

“Buhara’da Usûl-i Cedide Mektebi”, *Vakit*, sy. 530 (13 Oktabr 1909), s. 1.

“Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 531 (15 Oktabr 1909), s. 3.

“Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 531 (15 Oktabr 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 3.

“Hokand’da Usûl-i Cedide Mektebi”, *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 3.

“Hokand Nemengan Yolu”, *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 4.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 4.

“Türkistan Vıstafkasınıñ Soğuş Şubesi”, *Vakit*, sy. 532 (17 Oktabr 1909), s. 5.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 533 (20 Oktabr 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 533 (20 Oktabr 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 534 (22 Oktabr 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 534 (22 Oktabr 1909), s. 3.

- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 535 (25 Oktabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 535 (25 Oktabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 535 (25 Oktabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 536 (27 Oktabr 1909), s. 3.
- “Türkistan’da Yerli Halk ve Kılmişekler”, *Vakit*, sy. 537 (29 Oktabr 1909), s. 1-2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 537 (29 Oktabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 538 (31 Oktabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 538 (31 Oktabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 538 (31 Oktabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 541 (7 Noyabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 541 (7 Noyabr 1909), s. 3.
- Abdülkerim Sayidî (Taşkend Vakzalı), “Muhabirlerden: Taşkend Vakzalından”, *Vakit*, sy. 541 (7 Noyabr 1909), s. 4.
- “Muhabirlerden: Buhara’dan Yazılır”, *Vakit*, sy. 543 (12 Noyabr 1909), s. 4.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 545 (17 Noyabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 545 (17 Noyabr 1909), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 545 (17 Noyabr 1909), s. 3.
- “Muhabirlerden: Taşkend’den Yazılır”, *Vakit*, sy. 546 (19 Noyabr 1909), s. 4.
- M. K. [Buhara], “Hive Veliahdınıñ Neşr-i Maarif Hakkındaki Fikri”, *Vakit*, sy. 547 (21 Noyabr 1909), s. 3-4.
- “Devlet Duması”, *Vakit*, sy. 548 (24 Noyabr 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 2.
- R. A., “Türkistan İdaresi”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 2.

“Türkistan Hacıları”, *Vakit*, sy. 549 (26 Noyabr 1909), s. 3.

“Dâhili Haberler: Taşkend’de Sart Tili Kursları”, *Vakit*, sy. 550 (28 Noyabr 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 550 (28 Noyabr 1909), s. 3.

Türkmen, “Muhbirlerden: Buhara’dan Yazılır”, *Vakit*, sy. 550 (28 Noyabr 1909), s. 4.

“Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 554 (8 Dikabr 1909), s. 3.

1910

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 562 (5 Yanvar 1910), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 564 (10 Yanvar 1910), s. 3.

“Dâhili Haberler: Buhara Yahudileri ve Rusya”, *Vakit*, sy. 565 (12 Yanvar 1909), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 565 (12 Yanvar 1910), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 565 (12 Yanvar 1910), s. 3.

“Buhara’da Sünni- Şii Soğuşları”, *Vakit*, sy. 566 (14 Yanvar 1910), s. 1.

“İdareden”, *Vakit*, sy. 567 (6 Yanvar 1910), 1.

“Buhara’dagi Köñülsüz Vâkıalar Hakkında Tiligram Haberleri”, *Vakit*, sy. 567 (6 Yanvar 1910), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 567(16 Yanvar 1910), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 567(16 Yanvar 1910), s. 3.

“Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 567(16 Yanvar 1910), s. 3.

“Buhara Vâkıaları”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

“Agintski Teligram Haberleri”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

“Öz Maişetimizden Tiligram”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

“Ruski Aslova Muhbiri Böyle Tiligram Biredir”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 2.

- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 568 (19 Yanvar 1910), s. 3.
- “Buhara Vâkıaları: Öz Muhbirimizden Tiligramlar”, *Vakit*, sy. 569 (21 Yanvar 1910), s. 2.
- “Ruski Islova Muhbiri Böyle Haber Buyuradır”, *Vakit*, sy. 569 (21 Yanvar 1910), s. 2.
- “Orta Azya’da Timir Yollar”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 1.
- “Buhara Vâkıaları, Öz muhbirimizden Tiligram: (Buhara 20 Yanvar)”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 570 (23 Yanvar 1910), s. 3.
- “Buhara Vâkıaları”, *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 2.
- Burhan Şeref, “Buhara Mektubları: Orenburg-Taşkend”, *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 3.
- “Padişah Hazretleriniñ Merhameti”, *Vakit*, sy. 571 (26 Yanvar 1910), s. 4.
- “Buhara Yahudileri”, *Vakit*, sy. 572 (28 Yanvar 1910), s. 2.
- T. K., “Dahili Haberler: Taşkend”, *Vakit*, sy. 572 (28 Yanvar 1910), s. 2.
- Burhan Şeref, “Buhara Mektubları II Taşkend-Buhara Yolu”, *Vakit*, sy. 572 (28 Yanvar 1910), s. 2.
- “Buhara Ahvali”, *Vakit*, sy. 573 (30 Yanvar 1910), s. 2.

Burhan Şeref, “Buhara Mektupları III Kanlı Vâkıılarınñ Tiren Sebebi”, *Vakit*, sy. 574 (2 Fivral 1910), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 574 (2 Fivral 1910), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 574 (2 Fivral 1910), s. 3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 575 (4 Fivral 1910), s. 2.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 575 (4 Fivral 1910), s. 2.

Burhan Şeref, “Buhara Mektupları IV Aşura Fitnesini Çılgargan Sebebler”, *Vakit*, sy. 575 (4 Fivral 1910), s. 2.

“Pitirburg’da Buhara Emiri”, *Vakit*, 576 (6 Fivral 1910), s. 1.

Burhan Şeref, “Buhara Mektupları V Buhara Şehri”, *Vakit*, sy. 576 (6 Fivral 1910), s. 2.

Burhan Şeref, “Buhara Mektupları VI Cuma ve Nikâh Hatbeleri”, *Vakit*, 577 (9 Fivral 1910), s. 2.

“Pitirburg’da Buhara Emiri”, *Vakit*, sy. 577 (9 Fivral 1910), s. 2.

“Buhara Emiriniñ 25 Yıllık Bayramı”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s.1.

“Buhara Vakıları Hususunda”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s. 2-3.

“Buhara Emiri Pitirburg’da”, *Vakit*, 578 (11 Fivral 1910), s.4.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, 578 (11 Fivral 1910), s.4.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s.4.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s. 5.

“Buhara Yahudilerine Türkistan’dan Çıkaruv”, *Vakit*, sy. 578 (11 Fivral 1910), s. 6.

[Burhan Şeref], “Buhara Mektupları VIII”, *Vakit*, sy. 579 (13 Fivral 1910), s. 2-3.

“Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 580 (16 Fivral 1910), s. 2-3.

Ayn Şın, “Buhara’da Usûl-i Cedide Hakkında Bolgan Maceranıñ Hulasası”, *Vakit*, sy. 581 (18 Fivral 1910), s. 2.

- Buharalı, “Buhara Ahvalinden I”, *Vakit*, sy. 584 (25 Fivral 1910), s. 2-3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 585 (27 Fivral 1910), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 586 (2 Mart 1910), s. 3.
- Vakit Muhbiri, “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 586 (2 Mart 1910), s. 3.
- Buharalı, “Buhara Ahvalinden II”, *Vakit*, sy. 586 (2 Mart 1910), s. 3-4.
- “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 587 (4 Mart 1910), s. 3.
- Buharalı, “Buhara Ahvalinden III”, *Vakit*, sy. 588 (6 Mart 1910), s. 2.
- Türkistan Vilayetiniñ Geziti, “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 588 (6 Mart 1910), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 590 (11 Mart 1910), s. 2.
- Buharalı, “Buhara Ahvali”, *Vakit*, sy. 592 (16 Mart 1910), s. 3.
- Ayn Şin, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 593 (18 Mart 1910), s. 4.
- Buharalı, “Buhara Ahvalinden V”, *Vakit*, sy. 595 (23 Mart 1910), s. 2.
- O. K., “Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 596 (25 Mart 1910), s. 3.
- Misafir, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 597 (27 Mart 1910), s. 2.
- “Rusya Tebasına Buhara’da Yer Aluv Meselesi”, *Vakit*, sy. 598 (30 Mart 1910), s. 2.
- “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 598 (30 Mart 1910), sy. 3.
- Buharalı, “Buhara Ahvalinden VI”, *Vakit*, sy. 599 (1 April 1910), s. 3.
- Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 600 (3 April 1910), s. 2.
- Molla Bakioğlu, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 601 (6 April 1910), s. 3.
- “Buhara Ahvalinden VII”, *Vakit*, sy. 602 (8 April 1910), s. 2-3.
- “Buhara Emiri”, *Vakit*, sy. 602 (8 April 1910), s. 3.
- “Türkistan Toprağın Taratuv Meselesi Ruslarga”, *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 1.
- Ziyaretçi, “Buhara’da Yine Fitne Bula Yazdı”, *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 2.

- “Gazetelerden: Hac Mektubları”, *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 2.
- “Orenburg Haberi: Buhara Emiriniñ Bulakları”, *Vakit*, sy. 603 (10 April 1910), s. 3.
- Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 604 (13 April 1910), s. 3.
- Buharalı, “Buhara Ahvalinden VIII”, *Vakit*, sy. 605 (15 April 1910), s. 2.
- Arslan Hocayef, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 607 (22 April 1910), s. 3.
- “12 Buharalı”, *Vakit*, sy. 611 (1 Mayıs 1910), s. 2.
- Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 612 (4 May 1910), s. 3.
- Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 613 (6 May 1910), sy. 2-3.
- “Muhbirlerden”, *Vakit*, sy. 614 (8 May 1910), s. 3.
- “Orenburg Haberleri”, *Vakit*, sy. 618 (18 May 1910), s. 3.
- Behram Bek Devleşeyof, “İdaremizge Mektublar”, *Vakit*, sy. 618 (18 May 1910), s. 4.
- Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 619 (20 May 1910), s. 2.
- “Buhara Sahrasında”, *Vakit*, sy. 619 (20 May 1910), s. 3.
- İsmail Aliyef [Taşkend], “Muhabirlerden: Taşkend’de Usûl-i Cedide”, *Vakit*, sy. 620 (22 May 1910), s. 4.
- Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 620 (22 Mayıs 1910), s. 4.
- Buharalı, “Buhara Hanlığından İbtidai Mektebler”, *Vakit*, sy. 621 (25 May 1910), s. 2.
- Abdurrahman Kahri [Buhara Hanlığı], “İdaremizge Mektublar”, *Vakit*, sy. 621 (25 May 1910), s. 4.
- “Türkistan Müselmanları”, *Vakit*, sy. 623 (29 May 1910), s. 2.
- Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 623 (29 May 1910), s. 2.
- Buharalı, “Buhara Ahvalinden”, *Vakit*, sy. 624 (1 İyun 1910), s. 2.
- “Muhabirlerden: Taşkend Tatarları”, *Vakit*, sy. 626 (5 İyun 1910), s. 3.
- “İdareden”, *Vakit*, sy. 626 (5 İyun 1910), s. 4.

- “Astramof”nuñ Kazan’ga Baruvu”, *Vakit*, sy. 628 (12 İyun 1910), s. 2.
- “Sevda ve Hüner Haberleri: Hive’ge Aftamobil”, *Vakit*, sy. 628 (12 İyun 1910), s. 4.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 629 (15 İyun 1910), s. 3.
- Taceddin Hoca Karî bin Abdurrahman Hoca, “Muhabirlerden: Türkistan’da Yal [Tatil] İtüv Meselesi”, *Vakit*, sy. 631 (19 İyun 1910), s. 3.
- “Andan Bundan: Türkistan’da Mamık”, *Vakit*, sy. 632 (22 İyun 1910), s. 4.
- “Buhara’ya Aid”, *Vakit*, sy. 633 (24 İyun 1910), s. 2.
- “Orenburg Haberleri: Buhara Emiri”, *Vakit*, sy. 636, s. 3.
- “Semerkand Ahvali (Bir Terakkîperverniñ Mektubu)”, *Vakit*, sy. 639 (8 İyul 1910), s. 2.
- “Buhara Emiri ile Hive Hanınıñ Bülek Birüv Hakların Kimtöv”, *Vakit*, sy. 640 (10 İyul 1910), s. 1.
- “Gazetelerden: Buhara Meselesi ve Rus Matbuatı”, *Vakit*, sy. 641 (13 İyul 1910), s. 1.
- Buharalı, “Buhara Haberleri”, *Vakit*, sy. 642 (15 İyul 1910), s. 2.
- “Dâhili Haberler: Buharaga Baruvçu Şakirdler”, *Vakit*, sy. 644 (20 İyul 1910), s. 2.
- “İdareden”, *Vakit*, sy. 644 (20 İyul 1910), s. 4.
- Buharalı, “Buhara Ahvalinden”, *Vakit*, sy. 645 (22 İyul 1910), s. 3.
- “Türkistan Haberleri”, *Vakit*, sy. 649 (31 İyul 1910), s. 4.
- “Dâhili Haberler: Hive Veliahdı”, *Vakit*, sy. 650 (3 Avgust 1910), s. 2.
- “Dâhili Haberler: Türkistan’da Kasnakı İdare”, *Vakit*, sy. 650 (3 Avgust 1910), s. 2.
- “Türkistan-ı Çinî”, *Vakit*, sy. 652 (8 Avgust 1910), s. 2.
- T. K., “Dahili Haberler: Taşkend’de Müselman Kiçesi”, *Vakit*, sy. 652 (8 Avgust 1910), s. 3.
- “Buhara Askeri”, *Vakit*, sy. 653 (10 Avgust 1910), s. 2.
- “Sevda ve Hüner Haberleri: Buhara Bankası”, *Vakit*, sy. 654 (12 Avgust 1910), s. 3.

- “Sevda ve Hüner Haberleri: Türkistan’da Mamık”, *Vakit*, sy. 654 (12 Avgust 1910), s. 3.
- “İdarege Mektublar”, *Vakit*, sy. 654 (12 Avgust 1910), s. 4.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 655 (14 Avgust 1910), s. 2.
- Abdulaziz Menaseyof, “Muhabirlerden: Taşkend’de Temaşa”, *Vakit*, sy. 656 (17 Avgust 1910), s. 3.
- “Buhara’nın İstiklalin Bitürüv”, *Vakit*, sy. 658 (21 Avgust 1910), s. 1.
- “Türkistan’dagi Ruski Tüzimni İşkollar Hakkında”, *Vakit*, sy. 659 (24 Avgust 1910), s. 1.
- “Hive Hanının Vefatı”, *Vakit*, sy. 659 (24 Avgust 1910), s. 2.
- “Korkunçlu Minotlar (Hivege Dair)”, *Vakit*, sy. 660 (26 Avgust 1910), s. 1.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 661 (28 Avgust 1910), s. 2.
- Kemine Bayram Bek Devletşinof, “Taşkend’de Müselman Mektepleri”, *Vakit*, sy. 663 (2 Sentabr 1910), s. 3.
- “Okuvçuların Suallerine Cevablar”, *Vakit*, sy. 669 (16 Sentabr 1910), s. 4.
- “Gazetelerden: Buhara, Hive Meselesi”, *Vakit*, sy. 670 (18 Sentabr 1910), s. 2.
- “Buhara’da İbtidai Talim Meselesi”, *Vakit*, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s. 3.
- “Dâhili Haberler: Sadri Efendi Buhara’da”, *Vakit*, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s. 3.
- “Hive’de Islahat Başlanuv”, *Vakit*, sy. 671 (22 Sentabr 1910), s. 4.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 672 (24 Sentabr 1910), s. 3.
- K. A. N., “Muhabirlerden: Pahtaçılık”, *Vakit*, sy. 674 (30 Sentabr 1910), s. 3.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 675 (3 Oktabr 1910), s. 3.
- İsmail Ormanef, “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 675 (3 Oktabr 1910), s. 3.
- A. F., “Sadri Efendi ile Musahabe”, *Vakit*, sy. 677 (7 Oktabr 1910), s. 2.

- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 677 (7 Oktabr 1910), s. 3.
- A.F., “Sadri Efendiniñ Türkistan Hususundagi Fikri”, *Vakit*, sy. 678 (9 Oktabr 1910), s. 1-2.
- “İbtidai Talim Meselesi Hakkında Müselmanlarda Hareket: Taşkend”, *Vakit*, sy. 682 (19 Oktabr 1910), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 682 (19 Oktabr 1910), s. 3.
- “İdarege Mektublar”, *Vakit*, sy. 684 (24 Oktabr 1910), s. 4.
- “Hive’de Islahat”, *Vakit*, sy. 685 (26 Oktabr 1910), s. 1.
- “Hac Seferi Hakkında”, *Vakit*, sy. 686 (28 Oktabr 1910), s. 2.
- “Müselmanlarda Hareket: Hokand”, *Vakit*, sy. 688 (2 Noyabr 1910), s. 1.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 690 (6 Noyabr 1910), sy. 3.
- “Hive’de Mektebler Islahı”, *Vakit*, sy. 692 (11 Noyabr 1910), s. 2.
- “Türkistan’da İsyezd”, *Vakit*, sy. 696 (20 Noyabr 1910), s. 3.
- Muallim Mahmud Said, “Buhara (Seyyah Mektubu)”, *Vakit*, sy. 697 (23 Noyabr 1910), s. 2.
- Muallim Muhammed Said, “Buhara (Seyyah Mektubu) II”, *Vakit*, sy. 698 (25 Noyabr 1910), s. 2.
- “Türkistan’da Davıl”, *Vakit*, sy. 701 (4 Dikabr 1910), s. 3.
- “Türkistan’da Tüzemniy İşkolalar”, *Vakit*, sy. 705 (14 Dikabr 1910), s. 1.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 706 (16 Dikabr 1910), s. 2.
- “Türkistan Yerlerin Aluv Meselesi”, *Vakit*, sy. 707 (18 Dikabr 1910), s. 2.
- “Dâhili Haberler”, *Vakit*, sy. 707 (18 Dikabr 1910), s. 2.
- “Buhara’ga Dair”, *Vakit*, sy. 708 (21 Dikabr 1910), s. 1.
- “Buhara Meselesiniñ Hakikati”, *Vakit*, sy. 709 (23 Dikabr 1910), s. 1.

“Buhara’da Zor Vâkıa”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 1.

“Buhara Emiriniñ Vefatı”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 1.

“Emirniñ Vefatı Hakkında Kalem ile Musahabe”, *Vakit*, sy. 711 (28 Dikabr 1910), s. 2.

